FOR KIRKE OG KULTUR

UTGIT AV

EIVIND BERGGRAV

FIREOGTYVENDE BIND

KRISTIANIA
STEEN'SKE BOKTRYKKERI OG FORLAG
1917

v.24
1917

EFTERTRYK FORBYDES

INDHOLD.

	Side
Andersen, Kristen: Vore veie til Gud	484
Bang, I. P.: Grundtvig og danskheden	145
Bekker, Helga: Johannes Johnson	259
— Fædrelandssalme	344
Berggrav, Eivind: Jakob Knudsen — moderne hedning eller antik kristen?	81
— Paa korsveien	273
— Folkemeningen paa gyngende grund. Pressen i krig og fred	313
— Kristelig-politisk gjæring i Tyskland	381
— Kjender vi jubel?	457
Bugge, Alexander: Nogen av forløperne for Luther, — humanismen og brevene fra uberømte mænd	551
Clausen, E.: Antisemitismen	354
Dahle, L.: Verdenskrigen og missionen	87
Dahlhoff, N.: Hvad skal der gjøres for mændene?	178
Duus, Frits: Aarets litterære grøde	194
— Katolicismen en truende fare?	209
— Faren ved katolicismen	350
Et norsk-katolsk dokument fra reformations-jubilæets aar	201
Fauerholdt: Blandt jøder i Østeuropa	615
Fjellbu, Arne: Krigsfromheten	408
Grimstvedt, George: Fra det unge Amerika	158
— Woodrow Wilson	219
Gleditsch, Jens: Sørlandsbrev om krig og fred	304
Harildstad, Erik: Fredsbøn	652
Hertzberg, Johan: Andenhaands	424
Holmboe, Torolf: Om det komiske	604
Holmquist, Hjalmar: Nyare Lutherlitteratur	38, 124
— Lutherlitteratur 1917	529
Jensen, Otto: Situationen i den norske kirke	1
Katolicisme og sjælepres. Replikker av dr. Fallize og redaktør Duus	512
Koch, Hans: Brødrene Karamasov	364
Krebs, Harriet: Sigbjørn Obstfelder og vor tid	578
Kristenlivet i kunsten. Et brev til Thv. Klaveness fra Jonas Lie	200
Lavik, Johannes: Ny orientering	117
Lehmann, Edvard: At tro paa Gud	51
— Luthers renæssance	460
Lie, Mikael H.: International retshaandhævelse	292
Mowinckel, Sigmund: Religionsundervisningen i gymnasiet I	106
— — —«— —«— II	164
— Et tænkt forord til en oversættelse av Luthers «Et kristenmenneskes frihet»	502

328729

Side

Mowinckel, Sigmund: Gudstro og undertro 568
Morgenstjerne, Bredo: Freden som aktuel og som fremtidsmaal 277
Nilssen, Einar Johs.: Kristkirken i Norge. Digt 345
Olden, O. F.: Den nye tid og vi kristne 231
Paasche, Fredrik: Luther 20
Rade, Martin: Hvad mente Luther med «frihet»? 593
Rode, Edv.: Luther i England 475
Schjelderup, Kr.: En ny tid og dens opgaver 434
Sletten, Klaus: Ære 286
Stene, John: Vore yngre prester og de vakte 251
Tre digter av Rabindranath Tagore ved Andrea Butenschøn 588
Welle-Strand, Edvard: Hvad blir Kerenski for Rusland? .. 393

Litteratur: Anmeldt av:

Aanensen, Ole 260
Andersen, Kristen 650
Berggrav, Eivind 138, 523, 634
Bretteville-Jensen 448
Bruun, Chr. 265
Devik, Olaf 205, 261
Duus, Frits 639
Grønland, Erling 59, 204, 636
Gjessing, Marcus 450, 647
Gjessing, Ragnvald 649
Gleditsch, Jens 54, 136, 447
Hertzberg, Mikael 446
Holmboe, Thoralf 387
Isachsen, Hanna 139
Koch, Hans 62
Lunde, Herman 455
Mowinckel, Sigmund 206, 642
Schjelderup, Harald 385, 454, 590
Seip, Didrik Arup 60, 137, 590, 651
Skjeseth, Kristen 66, 455
Tobiassen, Erling 592, 646

Dagens spørsmaal:

Hvad skal vi si om dagens utenrikspolitik? (E. B.-J.) 67
Upartiskhet er umulig! (E. B.-J.) 265
Hvor meget skal vi taale? (E. B.-J.) 270
Er det problemer? (E. B.-J.) 390
Sverige den ledende kirke i norden? (E. B.-J.) 518

Notiser:

Diverse 142
Professor I. P. Bang 208
Grundtvig og danskheden (Hans Koch) 272
Rade om de neutrale 456

SITUATIONEN I DEN NORSKE KIRKE,

set i lys av dens historie og dens opgaver.[1]

Av stiftsprovst dr. Otto jensen.

Reformationen kom til Norge paa skrøpeligste vis. Folket var ganske uberørt av dens aand og tanker. Det var en politisk voldsgjennemførelse. De katolske biskopper, som hadde den kirkelige magt og repræsenterte kirkens selvstændighet, blev avsat. Deres jordegodser og indtægter blev annammet av danskekongen; saa fik det hele skure, til man ved leilighet fik evangeliske biskopper. Fra den tid av blev den norske kirke en statskirke, som ikke hadde nogen selvstændighet utover, hvad der blev den indrømmet av kongen og hans betrodde mænd. Og vor kirke blev en mere dansk end norsk kirke. Fra Kjøbenhavn kom alt det nye. Superintendenterne (ɔ: de nye evangeliske biskopper) fik ordre om at indhamre den nye lære i folket. Det var kongebud og blev drevet med energi. Møtte man motsigelse eller motstand, blev dette betragtet som oprør mot Gud og majestæten. — Det var ikke let for folket at skille sig ved det gamle tilvante og at vende ryggen til sine kjære helgener. Men man brukte stokken. En kone fra Smaalenene f. eks. hadde et syn, hvori hun saa Jomfru Maria sitte paa en stol i himlen og hørte hende tale til sig. Dette fortalte hun med begeistring til naboer og andre. Derfor blev hun dømt til at «bekjende sine vildfarelser, tage aabenbarlig skrifte og *miste sin hud* for hendes vrange og falske utførelser blandt almuen.» Et par andre blev av Hans Naade ɔ: kongen, hendømt til

[1] Grundtankerne i denne artikel har jeg fremholdt ved det kirkelige vennemøte paa Nääs ifjor sommer.

baal og brand. Det hjalp! Kjætteri blev behandlet som en av de mest statsfarlige forbrydelser, værre end mord. Derfor varte det ikke længe før hele landet var kongeligluthersk.

Saa drev da baade bisper, prester og degner paa med at indarbeide det nye. Det gjaldt særlig at faa puget katekismen. Fra Kjøbenhavn kom et par kasser med nogen danske bibler og en del danske salmebøker. Med Norges selvstændighet fik ogsaa Norges gamle sprog husmandskaar. Reformationen, som ellers overalt satte modersmaalet i høisætet, detroniserte det i Norge. I en norsk kirke laa enten ingen bibel eller en dansk bibel paa alteret, og menigheten, som nu skulde være med i gudstjenesten, sat med dansk salmebok i hænde. Dansken holdt indtog som det høifornemme sprog i landet.

Det nye kom altsammen fra «høieste autoritet».

Det gav en vældig respekt. Rettroenhet blev den store dyd. Andre dyder var det smaat bevendt med. Livet vedblev at være voldsomt og raat, og den gamle overtro sat igjen som tæle i jorden. Det hjalp litt, at man sendte unge mænd til utlandet, deriblandt til Wittenberg. For dem blev reformationen hjerte- og overbevisningssak. Ved deres virksomhet begyndte det at lysne og varme litt. —

Allerede ortodoxien hadde derfor begyndt at opvise et virkelig nybrudd, oparbeidet av enkelte energiske bisper og prester. Der var blit nogen jordbund for den kommende pietisme. Denne hadde allerede holdt indtog i Danmark. Ogsaa pietismen kom for en stor del som kongebud. Fredrik IV og endnu mere Kristian VI utstedte forordninger, som tvang folk til at gaa i kirke; ellers risikerte man at komme i gapestokken. Lot man sig ikke konfirmere, resikerte man tugthuset. Det sterke autoritetstryk gav en fast uniformitet. Ingen tænkte paa at bryte den. Den blev lagt som fjeldgrund i det norske folks bevissthet. Og overbevisningens magt begyndte at virke med. Der spiret mangesteds en vaar over den gamle kirkemark, selv om store dele av landet endnu for det meste var uberørt. Ti pietismen fik aldrig magt over selve det norske kirkeliv; men i forbindelse med herrnhutismen og lignende følelsesfulde retninger fremlokket den flere steder et inder-

ligere kristenliv, som avsatte jordsmon for den senere haugianisme. Dette mere personlige kristenliv fremkaldte paa den anden side en del subjektivisme og en begyndende kritik over kirken og presterne. Men det taaltes ikke dengang. Det var et brudd paa det kirkelige regimente. Der var saaledes prester der begyndte at holde opbyggelser utenfor den almindelige gudstjeneste, ja i privathuse, og de kunde ved leilighet ogsaa overskride sin menighets grænser og komme ind i nabomenigheten. Det maatte der sættes stopprr for. Og da man endog oplevet saadanne hændelser som at Søren Bølles tilhængere lot sig gjendøpe i Drammenselven, maatte noget alvorlig gjøres. Da utstedtes *konventikelplakaten* i 1741. Den forbød andre end statskirkens prester at holde gudelige møter. Tilløpet til pietistisk-herrnhutisk *seperatisme* skulde stanses. Det var disse bestemmelser som senere kom til at spille en saa sørgelig rolle i Hans Nielsen Hauges livsskjæbne.

Pietismen indførte konfirmationen. Ved den blev der sat øket kraft paa læsning og paa formaning. Den som ikke kunde læse blev negtet konfirmation, og den som ikke var konfirmert blev regnet som en halv hedning. Konfirmationen var en sterk løftestang for hele folkelivet baade i kristelig og moralsk henseende. Og den bragte den norske kirke den bok, som ved siden av bibelen og salmeboken har øvet størst indflydelse: *Erik Pontoppidans* forklaring: «Sandhet til gudfrygtighet», kjendt og puget i slegtled under navn av «*Forklaringen*». Den blev folkets troslære indtil de sidste aartier og har fastnaglet dets religiøse begreper til den gamle dogmatik.

Omkring aar 1800 viser den norske kirke sterk uniformitet, urokket ortodoxi, ikke sterk moral, men dog med fremspirende personlig kristenliv.

Der er den lov i aandens verden, at naar én side av sandheten har hersket overmægtig en længere tid, kommer der en revolution fra de kræfters side, som unaturlig har været holdt nede. Tiden er overmættet med de gamle anskuelser; man har ikke længere appetit paa dem; man hungrer efter noget nyt. Derved faar det nye magt til at bryte igjennem, blir grepet med begeistring av en ny generation, som i overmod feier det gamle ut og mener at med den er verdens

høieste utviklingstop naadd. Naar saa det nye er brutt igjennem og en tid har været overmægtig, lider det samme skjæbne som det gamle, der ikke dudde længer. Derfor svinger utviklingen saa ofte fra den ene yderlighet til den anden. Men *de væsentlige* og dypereliggende sandhetsmomenter blir paa denne maate renset og fordypet og følger med som bærende grundlag fra den ene slegt til den anden; derved bevares traditionen, og utviklingen gaar ikke istykker.

Ortodoxien og pietismen hadde aldeles behersket skoler og universiteter med sit autoritetsprincip. Teologien var enevoldsdronningen. De andre fag var hendes kammerjomfruer. Baade den filosofiske selvtænkning og alt hvad der heter naturvidenskap hadde ikke hat albuerum. Og hvis de rørte paa sig, kom de saa let paa kant med den almægtige teologi, som var beskyttet av statsmyndigheternes arm. Selv den store *Kant* fik føle det. Men de nye kræfters tid var kommet. Filosofiens og naturvidenskapens vælde brøt frem. Den ene store opdagelse fulgte efter den anden, og paa grundlag av den empiriske viden begyndte tænkningen at prøve sine kræfter. Der fulgte en sterk begeistring med. Spænd vingen! Bryt de gamle dæmninger; den menneskelige tanke klarer det ved egne kræfter. Teologien er fuld av absurditeter, som strider mot naturens love og mot den frigjorte tænknings logik. Detroniser den! Der reiste sig over Europa en av de store verdensbølger. Slagordet blev: oplysning og humanitet.

I intet hadde teologien været svakere end i selvtænkning. De faa som hadde prøvd sig derpaa var kommet ilde ut for det; selv kjætternavnets svakeste skygge hadde været overmaade farlig. Nu trodset den nye verdensbølge kjætterdomstolene. Teologiens gamle kanoner kunde ikke staa sig mot det moderne skyts. Den ene skanse faldt efter den anden. Den yngre teologslegt følte den gamle teologis uholdbarhet; de begyndte at støtte den med fornuftsgrunde, med det som var indlysende for menneskenes egne sunde sans. Jo mere overnaturlig, jo vanskeligere at begrunde; derfor opga de en hel del av det overnaturlige og holdt sig mere til det som var mest urokket: moralen og det nyttige. Den moralske verdensordre blev fundamentet. Den krævet dyd og gode gjerninger her i livet; og efter døden belønning eller straf. Mørke og

overtro var de farlige fiender som lænkebandt menneskene. Jesus var den guddommelige lærer; presterne hans disciple, oplysningens bærere; kirken den lyse, rummelige lærehal. Ut med det gamle mystiske skrammel! Gjør væggene hvitkalkede! Det nye evangeliums frugter skulde være folkets fremskridt i dyd og humanitet. Skoleundervisningen maatte løftes; jordbruket maatte hæves, biblioteker anskaffes, læseselskaper oprettes. De nye prester raget især paa landet op blandt bygdernes almue som de selvskrevne førere i alt. Presten var den som drev mønsterjordbruk, veiledet i at sætte poteter og opelske frugtavl; sultefodringens dage maatte være forbi; de gamle pinte marker bringes til at bære dobbelt avgrøde. Velstanden vokste og motet vokste. «Gamle Norge» begyndte at drømme nye drømme; frihetslængsler spiret i sindene, haab om lysere fremtid for landet. Prestens stilling blev sterk i folkets bevissthet. Presten blev: «han far», som skulde vite raad for uraad, og prestekonen skulde være mor og doktor og trøst og hjælp for hele menigheten. Fra prestegaardens vinduer skinnet det ut over hele bygden; prestegaarden var bygdens centrum, hvortil man bragte kalvesteken og smørspandet, og hvor man følte sig hjemme. I skolekommission og fattigkommission var presten den alt bestemmende og de andre fandt det selvsagt.

Den gamle teologi var detronisert. Den *menneskelige* side ved alt det guddommelige blev det som var gjenstand for forskning. Filosofisk og især filologisk skolerte teologer tok ledelsen ved universiteterne. Man tok de dogmatiske briller av og begyndte at læse den hellige skrift med historisk opfattelse. Grundteksterne blev filologisk gjennempløiet, hebraiske og græske lexica saa dagens lys. Der spurtes efter, hvem forfatterne virkelig var og under hvilke tidsforhold og for hvilke læsere vedkommende skrift var bestemt. Men undrene og det overnaturlige rumsterte man med. I de hellige rum, hvor man før i tilbedelse trak skoene av, traakket man om med skaftestøvler. Paa troslivet virket dette som meldugg. Det dype i sjælelivet laa nede; de sterke toner i salmerne blev vanvyrdet, det gamle evangelium skrinlagt og det personlige kristenliv fik lammelse. Alt holdt sig til jorden; vingerne

var stækket. Nyttemoralen spaserte om i hverdagsklær paa alle felter.

Det var nationalismens og oplysningens tidsalder, sterk i jordiske fremskridt, svak i troen; moder til ny videnskabelighet og moder til ny vantro.

Rationalismen kom fra høiderne. Den trængte aldrig gjennem til folkedypet. Derfor var der ogsaa dengang mange som sang hjertelig de gamle salmer og bad de gamle sterke bønner og folket tænkte paa gammel vis. Det gjorde mange prester ogsaa. Men det gamle hadde ingen magt til at gjøre sig gjældende utad; var ikke toneangivende.

Presternes stilling som folkets veiledere og foregangsmænd hadde git dem en befæstet stilling. De var opøvede og alsidige mænd, administrativt dygtige og interesserte for bygdens og landets vel. Det viste sig i 1814 og lang tid bakefter. Nyskapelsen i 1814 blev ute i folket i høi grad baaret av presterne, og i grundloven kom der selvsagt til at staa: «Den evangelisk-lutherske religion forblir statens offentlige religion; de indvaanere som bekjender sig til den er forpligtet til at opdra deres barn i samme.» Grundloven gjorde Kongen til øverste myndighet i kirkelige saker. Kirkedepartementet blev den administrative centralmyndighet. Den frihet som kirken hadde før enevoldsmagtens indførelse i 1660, fik den desværre ikke igjen i 1814. Det var skade. Før 1660 hadde menigheterne del i prestevalget; domkapitlerne var i virksomhet og blev hørt; der holdtes anerkjendte bispemøter, provstimøter og stiftsmøter. Geistligheten hadde krav paa at øve indflydelse paa styrelsen av kirkelige anliggender. Den var i det hele tat en stand ved siden av adel, borgere og bønder. Grundloven derimot fastslog den konsekvente statskirke. Kirken fik sin plads i samfundslivet som et departement ved siden av de andre departementerne; presterne blev kgl. embedsmænd. Det hadde sine store fordele. Det ga autoritet og det ga adgang til at øve aandelig virksomhet paa *hele* folkelivet like til de fjerneste kroker i vort spredt bebyggede land. Alle barn skulde døpes, oplæres og konfirmeres. Alle skulde kirkelig vies og begraves. Formene var de sterkeste; det personlige kristenliv det svakeste i denne

tid. Men kirken som samfundsinstitution og presternes stilling i den var rotfæstet.

Saa svinget verdensurets store pendel.

Reaktionen mot rationalismen kom. Den kom fra forskjellige aandsstrømninger. Følelsen og hjertelivet krævet sin ret. Romantikens bølge svulmet stadig sterkere og hadde ikke haansord nok mot den prosaiske, vindtørre rationalisme. Værst hadde det dypere hjerte- og trosliv i menigheterne lidt. Kristendommens dybder og umaadelige værdier hadde man jo ingen anelse om. Dens skjulte kræfter og høie idealer, der kan omskape mennesker og samfund fra de inderste trevler av, kjendte man ikke. Den Gud som har aabenbaret sig i Jesu Kristi død og opstandelse var stillet i skyggen, og det menneskehjerte, som kjæmper for sit liv efter fred og synders forladelse, trak man paa skulderen av. Den gapende kløft i menneskelivet mellem frelse og fortapelse hadde man trodd at kunne overdække med oplysning.

Det var under disse forhold *Hans Nielsen Hauge* fremstod. Ingen enkelt mand har øvet større indflydelse paa vor kirke. Han repræsenterte det kjæmpende kristenliv i personlig, viljesterkt alvor. De tidligere pietistiske og herrnhutiske oaser var de steder, som først mottok den nye sæd. Snart føk frøkornene av Hauges forkyndelse viden om og der dannet sig vennekredser snart sagt overalt, undtagen længst nord i landet. — Hauge vilde gyde nyt liv i statskirken og tjene statskirken. Trods al forfølgelse og al den haan han blev utsat for, tænkte han ikke paa at bli høvding for et eget samfund, hvilket han hadde fortrinlige forutsætninger for. Det er adelsmerket hos ham. Han blev ikke martyr, men hans livsskjæbne i den norske kirke er allikevel et martyrium; derfor er der ogsaa rundet saa megen velsignelse derav. Nogen lærd mand var Hauge ikke. Hans troslære var Pontoppidan. Høiere kultur og dannelse var ikke faldt i hans lod. Derfor øvet han liten indflydelse paa de dannede klasser og ingen indflydelse paa tænkningen. Han var ingen Grundtvig. — Med Hauge fulgte lægmandsforkyndelsen i hus og hytte. Haugianerne virket som et salt gjennem hele kirkelegemet og ga grobund i vide kredse for kristelig liv og

virksomhet. Det er et av de skjønneste blade i Norges kirkehistorie.

Trods Hauges stilfarende maate at virke paa bredte-der sig uvilkaarlig gjennem hele bevægelsen en sterkere kritik end før over statskirken og presterne. Konventikelplakaten maatte ophæves. Ensartetheten og autoritetsforholdet begyndte at brytes. Hadde kirken været aandsmægtig nok og vidhjertet nok til at komme denne bevægelse imøte og tilegne sig dens aand og løfte den op til en samfundsmagt ogsaa i folkets dannede kredse, vilde meget set lysere ut i vor kirke.

Men det skede ikke Det nyvakte kristenliv i de mange smaa kredse blev uten føling med «folket», uten kulturel samfølelse med «tiden», uten socialt syn paa det store samfunds betydning. Forsaavidt var der noget pietistisk indsnævret ved det hele.

Men med sin sterke følelse av personlig ansvar for Herrens sak og trang til at vidne, tok den op mange kristelige gjøremaal: ydre og indre mission.

En stor støtte fik denne bevægelse derved, at reaktionsbølgen mot rationalismen nu begyndte sterkt at gjøre sig gjældende ogsaa i de store kirkesamfund. I Tyskland særlig Hengstenberg, hvis discipel Caspari kom til Norge; i Danmark Grundtvig — og i sporene mange begavede teologer og energiske kirkemænd. Eftersom magten vokste blev løsenet mere og mere: Ut med alt som minder om rationalismen! Knyt utviklingens traade tilbake til den gamle ortodoxi og pietisme. Rationalismen fik det odiose stempel paa sig som den den dag i dag bærer: bare vantro. Det er en forstaaelsesløshet likeoverfor rationalismens historiske nødvendighet og betydelige indsats i kulturelt og videnskabelig liv som maatte komme til at hevne sig. Men sterke reaktionsbølger har gjerne det ved sig at de intet har lært og intet har glemt.

Haugianismens aand og reaktionens energi fødte en mand i Norge, som i et brændpunkt samlet tidens teologiske og kirkelige kraft og derfor ogsaa blev en av vor kirkes indflydelsesrikeste mænd i det slegtled, nemlig *Gisle Johnson*. Han hadde lært videnskabelig metode av tidens største teologiske tænker, Fredrik Schleiermacher, og benyttet denne me-

tode til at utarbeide sit — for den tid — enestaaende system; men han fyldte det med den gamle teologis indhold. Dette system blev mottat med begeistring. Det tilfredsstillet paa en gang baade den videnskabelige trang hos teologerne og kravet om den gamle teologis gjenindsættelse Desuten var Gisle Johnson en intens religiøs personlighet, som i 60 aarene bragte hellig ild til de unge studenter. Der gik aar efter aar en skare Johnsonianere ut til menigheterne med dyp kristelig forkyndelse, og disse prester hadde let for at finde tilknytning til den pietistisk artede haugianisme. Presten følte denne kreds som sin egentlige menighet. De gik sammen i foreningsvirksomheten og denne skjøt sterk fart.

Som Hauge hadde samlet sine tilhængere om det «ene fornødne», saa ogsaa Johnson. De mere verdslige, men samfundsbevægende ting som: skjønliteratur, filosofi, politik, nationale og folkelige bevægelser stod ham fjernt. Grundtvigianismen følte han uvilje mot. Han betragtet den som kjætteri og en fare for vor kirke.

Det var ikke til at undgaa at der derved blev noget snevert ved bevægelsen. For det fribaarne og uavhængige blev der trange kaar, for dem som systemets korset ikke passet for. Ortodoxiens argusøine fulgte dem. De blev set paa som mistænkelige. Og johnsonianismens formæling med haugianismen øket den utaalsomhet, der altid har fulgt den luterske ortodoxi, ogsaa i vort land.

Fra Europa begyndte nu *liberalismens* sterke aand at strømme i literatur og politik, baaret av folkenes mest begavede mænd, oftest i motsætning til kirken. Liberalismen saa paa kirken som det bornete og reaktionære i tiden; kirken saa paa dem som frafaldne og fritænkere. Men liberalismen blev en folkemagt gjennem den politiske venstrebevægelse og gik fra seir til seir. Den kirkelige interesse kastet sig da sterkt over til den konservative politik, og da det i begyndelsen av ottiaarene kom til avgjørende sammenstøt mellem de to politiske retninger, møtte kirkens mænd med Gisle Johnsen i spidsen frem med «kristendomsopropet» og erklærte den «politiske radikalisme» for en fare for kristendommen, som med al magt maatte bekjæmpes i Guds navn. Alle mand paa' dæk! Den hellige fane blev utfoldet mot den folkelige

og mægtige venstrepolitik. Herved blev der slaat en dyp kløft i vort folks liv med gjensidig uvilje og mistro. Og smaakaarsfolk fik følelsen av at kirken stod paa storkarenes side; fra den hadde de ikke noget godt at vente. Derved fik senere socialismen saa meget lettere indgang blandt arbeiderne og indga dem det syn, at kirken er fienden. Man gik ut fra, at kirken kun vilde ha magt og bruke denne magt til at kneble anderledes tænkende og styrke overklassen. Den kristelige «reformbevægelse» har under disse omstændigheter hat vanskelig for at naa frem. Saa naturlige kirkens krav om at faa leve sit særprægede liv i mere uavhængige former av staten og statslivet er, møter den altid mistankens og mistillidens bøig, som gjør motstand. Og reformkravene har gjerne hat til bakgrund politiske foreteelser. I sin tid Alex. Kiellands digtergage, nu sidst «professorsaken». Det har git det hele en slem bismak. Paa den maate vinder ikke kirken tillid hos folkets ledende politikere. Det kan den kun gjøre ved et offentlig, selvfornegtende, varmhjertet arbeide for og i folket. Der maa ske en signalforandring og vindes en ny position. Naar dommesykens kulde slaar om til mildt vaarregn, vil der gro og grønnes paa vor kirkemark. Da vil man ogsaa sikkert gi kirken de rummeligere kaar den trænger og ønsker.

Teologien hadde med fuld ret sat dæmning mot rationalismens kristelige overfladiskhet og tørhet. Men hvad dens videnskabelige side angaar, med hensyn til historiske og filologiske undersøkelser, maatte ogsaa den konservative teologi bøie ind i dens spor og for en stor del anerkjende dem. Disse undersøkelser førte til, at den gamle inspirationsteori, som hadde været grundbjælken i den traditionelle teologi, maatte opgives. Det har ført og vil føre til vidtrækkende følger. Samtidig har den historiske forskning i det 19de aarh. skutt en uanet fart, og naturvidenskapernes vældige fremskridt i forbindelse med evolutionstankene har skapt et helt nyt verdensbillede og omforandret videnskapens syn paa tilværelsens problemer. Der blev derved en faretruende spænding mellem gammel teologi og ny videnskap. Det begyndte med skabelsesdagene, men strækker sig snart sagt over alle bibelens blade. Det at man ikke hadde optat sandhetsmomenterne i rational-

isme og indforlivet den i pagt med levende kristentro og dermed skapt en utvikling som fulgte med tiden, hævnet sig nu: Enhver som kjendte den virkelige situation maatte med angst spørre sig selv om hvorledes det vilde gaa, naar de nye tanker brøt ind over menigheterne, som var holdt utenfor. De dygtigste tænkere blandt teologerne maatte prøve at søke nye veie. En mand som *v. Hofmann* i Erlangen søkte «ny maate at lære gammel sandhet paa,» og *Frank* fulgte ham i sporet. Følelsen av at de gamle skanser ikke længer var holdbare har efter al sandsynlighet ogsaa været grunden til at Gisle Johnson i endnu fuld arbeidsdygtighet opga sit professorat i dogmatik og overga det i Fredrik Petersens hænder, som ved vort universitet indvarslet det nye. Reaktionsbølgen hadde gjort sin gjerning og hadde spilt ut sin rolle paa høiderne; der begyndte at danne sig den skjæbnesvangre kløft som vi alle nu lider under, mellem universitetsteologi og menighetsteologi. I den samme vanskelige kløft befinder ogsaa religionsundervisningen sig.

Det vakte kristenliv i menigheterne arbeidet gjennem sine *foreninger*. De optok flere og flere arbeidsgrene: Diakoni, menighetspleie, ungdomssak, sjømandsmission m. m. Der har tilslut dannet sig et utal av saadanne foreninger, og de ligger som et net over hele den norske kirke. Ingen av disse foreninger staar i forbindelse med kirkens organisation De er uavhængige av presterne, bisperne og kirkedepartementet. Flere av dem staar venlige til kirken, andre ikke. Til menigheten forøvrig staar de i et tilfældig forhold. Stiller presten sig velvillig til foreningen er han velset som gjest; i motsat fald indtrær et kjølig forhold. De forskjellige foreningers emissærer gjennemkrydser menigheterne og taler enhver sin sak og samler til sit formaal. Andre virksomheter kommer ikke dem ved; de er agenter for sit firma. Menigheten er den store almenning, den fælles beitesmark. Der kan virke flere emissærer paa en gang i vore utstrakte menigheter, uten at presten vet om dem eller kjender dem. Ja, det er endog farlig for en emissær at bli anset for at være prestevenlig. Det kan skade hans anseelse som emissær. Og hvis en forening er for kirkelig kan det gjøres til en anke mot den. For prestens gjerning i menigheten eller for menighetens gjerning som saadan

har disse emissærer liten eller ingen interesse. Ikke megen interesse har de heller for de institutioner, som bærer folkelivet: hjem, skole, barneopdragelse eller de sociale vanskeligheter. Det meste av dette ligger paa grænsen av det verdslige; derfor synes man de verdslige kan stelle med det. Det bolverk vor kirkes bekjendelsesskrift: «Den augsburgske bekjendelse» i § 14 satte op mot ukaldet og selvtiltagen forkyndelse av Guds ord i menigheterne, er praktisk talt blit stroket under almindelig tilslutning. Gisle Johnson aapnet døren forsigtig paa klem og begrundet det hele med en «nødstilstand»; nu er den vidt aapen. Ordet er frit; daaben omtales ikke i opbyggelserne; nadveren har ikke betydning som samlende menighetsmaaltid; ogsaa den er begyndt at «frigjøres».

I dette miliø er kommet et sterkt islæt av vækkelseskristendom fra England og Amerikas lavkirkelige sfærer. Denne kristendomsforkyndelse er helt igjennem reformert. Dens maal er vækkelse og atter vækkelse. Følelseslivet ildnes sterkere og sterkere gjennem langvarige møter, hvor intens tale og gripende sang med gitarspil stadig avløser hinanden. Ydre fæstnede institutioner er nærmest av det onde. Statskirken er Babel. Opdragelse, undervisning, stille vækst har liten betydning, barnedaaben for de fleste ingen; den er jo grundlaget for opdragelseskristendom. Samfundet er kun den snevre, vakte kreds. Historiske værdier eller folkelig tradition har man intet tilovers for. Luther er ikke deres mand; han var jo ikke reformert. Disse reformerte strømninger har opgjæret hele vort kirkesamfund. De har øket til det yderste det subjektivistiske, kulturløse, samfundsoplosende drag, som delvis fandtes allerede før. Det har naadd en yderlighet, som neppe kan drives videre hvis kirkesamfundet skal bestaa. Enten maa der indtræ avslappelse eller reaktion.

Foreningsvirksomheten har paa den anden side store, ja uvurderlige fortjenester. Den har bragt liv og virksomhet i kirken. Den har kaldt tillive tanken om «det almindelige prestedomme», eller om man heller vil: den almindelige vernepligt for Herrens sak. Den har bragt hele skarer til at spørre sig selv: Hvad kan jeg gjøre? De har følt, at Herrens kirke er en stridende kirke, og at hans disciples skal ta sit kors op og følge ham. Og det arbeide, som er tat op, er

drevet *frivillig* og med personlig opofrelse, hvilket er av største betydning i Kristi kirke. Dette arbeide har fremkaldt megen dygtighet hos lederne, baade i selvstændig administration og til personlig virksomt kristenliv. Uten den rike foreningsvirksomhet vilde vor kirke ha set ut som en stor brakmark, mens den nu er oversaadd med grønne oaser. Men det laa i sakens natur, at det var foreningsvirksomheten som mest kom til at interessere lederne; ikke det centrale menighetsliv. Naturligvis har der været undtagelser, men de er faa. Kirke og menighet som saadan kom ikke med i bevægelsen.

En anden vanskelighet ved situationen er den stilling *læren* indtar i menigheterne Entvert kirkesamfund maa ha en klarnet og begrundet overbevisning om den kristendom det lever paa. Det gir fasthet og energi. Og den form kristendommen faar maa svare til den bestemte folkeindividualitet, som er fremstaat ved et folks historiske utvikling. Hos os har det været den evangelisk-luterske læretype Luthers lille katekismus og Pontoppidans forklaring har været hovedhjørnestene. En svakhet har det dog været, at disse lærebøker har været mere puget ind i hver ny generation, end egentlig tilegnet og gjennemtænkt; men al *norsk* vækkelse har trofast holdt fast ved denne fædrene lære. Anderledes med den reformerte vækkelse. Den hadde ingen interesse av det luterske; den hadde overhodet liten erkjendelsestrang. Alt var Guds ord, naar det bare paavirket følelseslivet; tankens klarhet og sammenhæng var mere likegyldig. Alle slags prædikanter og sekter fik indpas under det fribrev: at forkynde Guds ord. En broget mangfoldighet av opfatninger bredte sig; mange visste ikke, hvad de skulde holde sig til. Samhold og styrke veg; forvirring bredte sig. For nærværende har vi et broget kart. Paa høiderne moderne teologi, i mellemklassen Pontoppidan og Johnson; i brede lag ingen lære, bare følelse og vækkelse. Atter staar vor kirke overfor den store opgave gjennem sandhetskjærlig studium og bøn at tilegne sig de gamle sandheter, men samtidig indforlive i sig de nye og store sandhetsmomenter, som tidens utvikling har ført med sig. Først derved vindes den frie, glade overbevisning og først derved faar vi paa den anden side klarhet over, hvad der er virkelige avvikelser. Teologiens opgave er for nærvæ-

rende av meget stor betydning. Den maa hjælpe til at dygtiggjøre os til at bli fremtidens kirke for fremtidens barn, hvis tænkesæt aldrig kan skrues tilbake til de gamle former. Det er berettigelsen i nutidens slagord: ny teologi og gammel tro. Kristendommens livsaarer maa ikke skades, likesom livet selv til alle tider er det samme i sine rødder og grundlove; men formerne skifter og det ærlige arbeide hermed betinger livets sundhet og vekst. Fremover maa vi

Vi er naadd til en motsat i yderlighet i forhold til der, hvor vi stod for 100 aar siden.

Dengang den sterkeste uniformitet og autoritet; nu den yderste individualisme og subjektivisme. Dengang var samfundet og statsmyndigheterne alt; nu er samfundstanken sunket til et minimum. Dengang en tvang, saa at Hauge sat 10 aar i fængsel. Nu en frihet, saa enhver mand gjør hvad ham behager.

Man maa uvilkaarlig spørre: Hvad er det endnu som bærer vor kirke som samfund? Det er traditionen fra fortiden, fordi vor kirke i aarhundreder har været en folkekirke. Folketradition er seig. Og den er isprængt med og holdt oppe ved det arbeide, som en skare dygtige og nidkjære prester har nedlagt i vor kirke, støttet av kirkeligsindede mænd og kvinder. Og gjennem et arbeide i tusen skolestuer i vort land og gjennem den respekt, vore statsmyndigheter stort set har behandlet kirkens anliggender med, og gjennem kirkedepartementets forsigtige og dygtige behandling av kirkelige saker. Og det er i alle stænder et fond av latent kristendom, som ikke optræder paa møterne, men er større og dypere end de fleste tror.

Men saa er det ogsaa paa tide at kirkens stilling styrkes; ti den samler for nærværende ikke ny kapital, men tærer paa fortidens. Den er ikke erobrende, men lever paa defensiven.

Den nærmestliggende opgave maa være at komme mere tilbake paa hjemlig national grund. Jesus sa: Gjør folkene til mine disciple. Den enkelte lægges til menigheten; menigheten skal være surdeig i folket, indtil dets institutioner og lovgivning og aandlige atmosfære blir kristelig præget. Det skal igjen virke tilbake paa menighetens vekst til dypere og sterkere kristenliv. Derved skal Guds rike komme mere

og mere. Kristus har ikke kaldt sin menighet til defensiven, men til offensiven; ikke til den reaktionære baktrop, men til foregangsmænd, som skal bringe mere lys og lykke ind i folket og i verdensutviklingen. Saadanne opgaver som at hæve de sociale lag op til større menneskeværd og større menneskelykke er en førsterangs kristelig opgave. At arbeide ind fredstanken i pakt med retfærdigheten folkene imellem likesaa. Men alt maa bæres av, at det er *evangeliet* som prædikes til verdens ende. Derfor er en maalbevisst hedningemission Kristi kirkes utenrikspolitik med større og løfterikere maal end nogen anden utenrikspolitik; det er den, som engang skal faa folkenes tak og velsignelse til løn.

Det var det norske folk Hellig Olav vilde kristne, og han la grundstenen ved sin død. Han vilde den folkekirke som omspænder det hele land; først den kan paa sin brede ryg bære slegterne og øve indflydelse paa hjem og skole, sed og skik, lov og moral. Vor kirkehistorie er snart tusenaarig.

Det gir tradition og kjærlighet til vor kirke. Det gir den enkeltes indsats i et hele, som bestaar og som gaar i arv til dem som kommer efter os. Naar folket føler kirkens hjerteslag for folkets ve og vel gjennem offervillige, uselviske tjenere, bøier folkets hjerte sig mot kirken. Vi vinder ikke «staten» ved mistro og avsondret selvgodt væsen, men ved at gjøre livets gjerninger i folkets liv. Her trænges utvidet syn og utvidet hjertelag. «Haakons hall og Olafs kirke» hører sammen. Vi kunde kanske i den henseende ha noget at lære av vore høit foragtede rationalistiske forfædre.

Og naar vor kirke besinder sig paa sin historiske oprindelse og den opgave som fulgte dermed, faar vi ogsaa prøve at komme mere tilbake til vort lutersk-evangeliske ophav. Reformationens grundtanker faar igjen bli levende vandstrømme og skape glød i vor overbevisning, og vi faar ikke la os omtumle av ethvert reformert vindpust, som rører sig, og som aldrig har skapt varig tradition i vort folk eller hat nogen national styrke. Det reformerte lever som snylteplante paa vort lutherske livstræ. Det er ikke den lutherske stridskirke vi maa hylde; ikke den grovkornede Luther, men den evangeliske Luther, han med den av naaden frigjorte ildsjæl. Vi vil ikke leve paa stridsfot med noget kristelig samfund.

heller ikke noget reformert. Vi vil agte dem som brødre, men som brødre, der ikke har vor arv og vor livsopgave. Og vor livsopgave vil vi være tro; det er vort ansvar for Gud. Der er megen sandhet i hvad Luther sa i Marburg om schweitzerne: Der er en anden aand i dem end i os. Jeg ser bort fra denne ytrings forbindelse med nadveren. Men der er hos de reformerte et andet kristendomssyn og et andet kirkeideal, end der var hos Luther. Zwingli var republikaner, radikal i forhold til stat og borgersamfund; han døde med sverdet i haand. Han var ikke bange for løsrivelse fra de historiske værdier. Luther vilde at kirken kun skulde forbeholde sig én ting: Det frie evangelium, Guds ord og sakramenter. Forøvrig skulde den indordne sig i staten og tjene folkelivet som salt og surdeig. Derved skal den kristne kulturstat fremstaa. De reformerte vilde ha kirken avsondret og staten utenfor sig. Det gir andre slagord og andet syn paa forholdet mellem stat og kirke «To konger og to kongeriker» er reformert tanke. «Fri kirke i en fri stat» likesaa.

Vi trænger at konsolidere os om det kirkelige og det evangelisk-lutherske.

Dermed er intet uttalt om den relative selvstændighet kirken bør ha inden staten. Kirken er et historisk præget aandelig samfund, der trænger former svarende til dens væsen for at den kan utfolde sin kraft og bevare sin egenart. Menigheten maa ha sine særegne organer og kirkesamfundet likesaa. Men organisationens eneste opgave maa være at dygtiggjøre kirken til tjenestens gjerning med aapent syn ogsaa for andres ret. Faar vi beholde *vor* ret, arvet fra fædrene, og bevare vort særpræg og ha anledning til at gjøre vor indsats, skal vi unde de andre det samme. Kjætterforfølgelsens dage faar vi haabe der engang blir slut paa. Vi maa huske, at ogsaa det fælleskristelige har sin gode ret og ved leilighet kræver forstaaelse og samarbeide ogsaa med de andre. Hellig Olafs kirketanke er i pakt med den lutherske. Paa barnedaabens grund skal bygges solid kundskap og opdragelse i kristelig aand. Dermed følger den stormagt som heter religionsundervisning i alle skoler. Dermed lyser kristendommen ut over hele folket. La saa aandsvækkelsen komme til. Der skal ikke være ét omraade, hvor kristen-

dommen intet har at si: politik, skjønliteratur, kunst, videnskap . . . og et andet, hvor kirken forbeholder sig alt og fraber sig kritik av anderledestænkende og av nye tanker. Som folkesamfund med tusenaarig tradition har kirken det fæstnede grundlag, som taaler meget og har rum for meget, selv for meget forskjellige aander. Enhver faar gjøre sin indsats efter sine evner og anlæg og efter den sandhet og overbevisning, som særlig har fæstnet sig i ham. Livet trænger et mangfoldig samspil. Heller ikke glemme man i vore dage pressen og de journalistisk skaarne penne, der har renset sig for det tunge og kjedsommelige. Men al denne personlige frihet maa samles under ordet: «Men Guds faste grundvold staar og har dette segl: Herren kjender sine.» Kristi *aand* maa regjere kirken, og den maa være baade rensende og vækkende. Kirken er som en armé. Den maa ha sine kjernetropper og sin generalstab. Det sørget Herren for, da han forlot jorden, og denne sin generalstab lovte han aanden, som skulde veilede til al sandhet, og sin menighet lovte han, at helvedes porte ikke skulde faa overmagt over den. Derfor maa kirken og menigheten som de bærende samfundsmagter komme til ganske anden ret og anerkjendelse end nu er tilfældet. Likesaa embedet. Kun derved har kirken den rygrad, som bærer den gjennem tiderne, mens retninger og partier og sekter kommer og gaar. Ikke den enkelte som farer om paa egen haand har Herren git sine løfter, men menigheten. Hver enkelts høieste ære er at tjene — av hele sin sjæl at tjene og intet andet at ville end at tjene. Kun om kirken kan der synges: «Kirken den er et gammelt hus, staar om end taarnene falder.» «Kirken er til moder kaaret.» Men er kirken stridende som en armé, maa den ha disciplin og solidaritetsfølelse. Foreningerne er ikke kirken. Foreninger er frivillige korps, der melder sig til tjeneste; de har hver sin særlige opgave i det hele. Og de skal med tak og glæde mottages av kirkens centralinstitutioner. Vort kirkedepartement skulde ha et kontor for ydre mission og for indremission. Ikke for at lægge tvang over dem, men for at række dem haanden til gjensidig kraftutfoldelse. Der kan aldrig bli styrke i vor kirke saa længe der er et manglende forhold eller misforhold mellem de lovfæstede centralmyndigheter og de frivillig arbeidende

korpser. Overgeneralen er kun én. Og han styrer gjennem aanden og ordet, og han gir tjenestens kald baade til soldaterne og til generalerne. At de alle maa bli ét, fordi de alle vil ét: *Han* og hans rike. Da faar armeen den styrke den trænger til de store løft og de store maal. Ved splitning og opstykkethet blir der kjevl og usund konkurrance. Først de store maal samler og gjør taknemlig for al hjælp. Vi ser det i krigen. Hvilken samlet magt; hvilken uhyre opofrelse! Hvis en lignende kraft blev sat ind paa at Guds rike skulde komme — da, ja da skulde jorden ikke bli til at kjende igjen. Ikke strømme av blod, men strømme av tak og glæde vilde ombruse den fra land til land, fra verdensdel til verdensdel.

Det er et stort feilsyn at tro at den enkelte er et suverænt individ. Han er væsentlig et produkt av samfundet og kun i og ved samfundet kan han utrette noget av blivende værd. Enkeltvis var vi snart nedhugne. Samfundet gir den enkelte tryghet og frimodighet.

Derfor maa samfundstanken i kirke og menighet arbeides frem igjen. Længe nok har den levet paa skyggesiden. Mange tegn tyder paa, at pendelen begynder at svinge i den retning.

Den lutherske kristendomsopfattelse er, at troen skal vise sin frugt i gode gjerninger, og gode gjerninger er ikke noget aparte, men deltagelse i de opgaver, Gud lægger enhver nærmest i hjem og samfund. Længe nok har kirken overlatt de sociale spørsmaal til alle andre, og derved holdt den kirkens herre utenfor, som netop har git grundloven for det hele: Hvad I vil, menneskene skal gjøre mot eder, det gjøre ogsaa I mot dem!» Det er paa tide at gaa baut skib.

Saa maa ogsaa samlingsstunderne gjøres rikere og inderligere. Kirkehuset maa faa præg av at her bor Gud; her skal Gud tilbedes; her har slegt efter slegt gjort det før os. Gudstjenesten maa ikke være stiv og embedsmæssig, men varm og hjertelig. Sang og musik maa ganske anderledes bli fyldig og fuldkommen. Kirkemusik har herlig klang paa koncerter; men under gudstjenesten — *selve Guds tjeneste* er den skrøpelig. Organister maa lønnes ganske anderledes, og frivillige sangkor synge med fryd. Vi mangler saa instruktører! Skaf os instruktører paa land og i by! Kirken skal

ikke være en høresal for prækener, men et Guds hus for lovsang og tilbedelse, uttrykket for de høieste og helligste menneskefølelser. Og folk skal ikke gaa i kirke for at høre paa presten, men for at tilbe Gud og bringe ham sit hjertes offer. Saa blir der aand over gudstjenesten. Bedehuser og missionshuser skal være verksteder for den arbeidende menighet; og til arbeide hører ogsaa bøn og opbyggelse; men kirken skal være storstuen som samler alle.

Den latente kristendom, ofte saa sky men fintfølende, skulde faa sterkere ansvarsfølelse for at den tilhører en *stridende* kirke og en *kjæmpende* herre. Saa den fik mer frimodighet til at bli med og gi sig tilkjende. Det vilde tilføre kristenlivet megen ædel kraft. Vi har svagt centrum og altfor spredte fronter. Vilde den store skare av kristne mænd og kvinder i vort land *samles mere* og *enes mere*, fik vi stor magt til at bli en velsignelse i vort folkeliv og en kraft til at utbrede evangeliet indtil jordens ender.

Otto Jensen.

LUTHER.

(Min Hustrus Minde viet).[1]

I.

I sin bok om «Luthers Tro» har Richarda Huch opfattet Luthers livsverk som en kamp mot moralen. Det er sterke ord, til mange kommer de som et lyn-angrep. Unegtelig, de ligner et villet paradoks.

Men de er det ikke. I deres raskhet, i deres utfordrende kraft lyser sandhet frem.

La os tænke forfra. Vi lærte som barn, at Luther forkyndte retfærdiggjørelsen ved troen, ikke som den katolske kirke ved de gode gjerninger. Denne forklaring er skematisk og derfor utilstrækkelig; men den gir et utgangspunkt for tanken. Den er som skallet i forhold til kjernen. Tænker vi *indover* fra den, vil vi kunne si: Luthers gjerning var en kamp mot verkhelligheten. Og da vi vet, at hans religiøse bevissthet ikke — idetmindste ikke paa dette punkt — holdt bakdøre for hykleri eller for selvglad retskaffenhet, vil vi ta skridtet helt ut og anerkjende det: hans livsverk var en kamp mot moralen, nemlig mot moralen som religiøs faktor.

Bak angrepet ligger den erfarings-vundne overbevisning om den gode gjernings ufuldkommenhet i motiv og utilstrækkelighet i konsekvens. Menneskets hjertes tanke er og blir ond fra dets ungdom av. I forhold til Gud blir avstanden mellem os mennesker — la den være aldrig saa sterkt understreket av menneskers dom — til intet. Én stræver for at holde den gamle pakts bud, og verden vil kalde ham retskaffen; men Gud kjender hans hjertes armod. En anden *vil* være god; men er han ærlig mot sig selv, skal han hver dag faa se, hvor han kommer til kort. Gjennem moralen naar han ikke op til Gud. Selv det menneskelig talt høieste, han kan yde, tjener bare til at vise avstanden. «Vi er gaat træt paa den gale vei og har vandret tunge, bitre veie, men Guds vei har vi ikke erkjendt, og retfærdighetens sol er ikke gaat op for os».

[1] Denne lille studie er fremgaat av samtaler mellem min hustru og mig i november 1916.

Under en slik krise er det, Kristus-oplevelsen bestemmer Luthers religiøsitet. Gjerningen faar ingen selvstændig betydning, blir bare en følge av kjærligheten til Kristus. «Jeg var syk, og I saa til mig. Jeg var i fængsel, og I besøkte mig.» Kun i sin selvfølgelighet, i sin viljeløshet er gjerningen uten tvetydighet.

Ti den, som *vil* være god og vandre «tunge, bitre veie», vil sig selv. Han befries fra sig selv, først naar han erkjender, at det gode i ham er Gud, som arbeider i ham, er aandens storm i støvet, er gudsgnisten, som søker tilbake til gudsflammen. Bare troen paa denne Guds naade i ham gir fred, «retfærdiggjør».

Dette sidste ord peker tillike frem mot saligheten i Guds rike efter dommen. En verdensanskuelse, som regner med en slik dom og holder den gode gjerning utenfor opgjøret, vil let drives over i prædestinationstanken. Enkelte reformatorer trak linjen helt ut og fæstet den til dette standpunkt. Luther kunde det ikke. Et kristenmenneskes frihet var hans sjæls overbevisning. Frihet fra gjerningens krav, fra bestemmelsens lov, — hengivelsens frihet i Gud. Det er hans udogmatiske menneskelighet, som avviser konsekvensjageriet.

Det er hans frie menneskelighet, som gjør, at han ikke holder troen i engere forstand — det at tro paa en fortællings rigtighet — for et frelsesmiddel. «Tro er ikke den menneskelige forestilling og drøm, som enkelte kalder tro. Naar de hører evangeliet, saa falder de hen og skaper sig av egen kraft en tanke i hjertet; den sier: jeg tror! Det holder de da for en ret tro. Men da det er et menneskes digt og tanke, som aldrig naar hjertets grund, saa fører den til intet, og ingen forbedring følger.» Endnu klarere uttrykker Luther det saaledes: «De kalder det tro, at de har hørt om Kristus, og mener, at dermed er alt godt; likesom da ogsaa djævlene tror og dog ikke blir fromme derigjennem.»

Luthers tro er hengivelse. «Gud og tro hører sammen,» sier han. Kun det sind, som er saa gudsbevisst, at det blir sig selv ubevisst, tror. Kun den tro, som gjennemstrømmer *hjertet,* er frelsende tro.

Men et hjerte, som ikke hviler i gudsbeskuelsen, vender sig til selvbeskuelse. Derfor er den løsrevne gode gjerning,

den villede retskaffenhet religiøst set død og kold. Det egenbevisste naar ikke hengivelsens frihet og frigjørelse.

Derfor maa Luther, efterat han har maalt troens dyp, ta kampen op mot moralen. Han gjør det i ord, der stundom har klang av øksehugg og kanske den dag idag kan saare mange av dem, som sværger til ham. Ja, om de lød nu, — de skulde forfærde og forarge alt efter hjerternes forskjellige beskaffenhet. Men enhver, som har oplevet dem og ikke frygter for at tilstaa, vil ta imot dem, — la være at de er farlige for dem, som ikke har tid eller mod til at fatte dem tilbunds.

Paa de moralske menneskers vei ligger hovmodets anstøtssten. Middelalderlig teologi, som slutter om megen sand teosofi, saa i hovmodet alle lasters moder. Den høieste lysets engel hovmodet sig og blev til en djævel. Derfor sier Luther: «Fra al skabnings begyndelse er det største onde altid kommet fra de bedste».

Det sind, som vil forløse sig selv og opsier sit slegtskap med Kain og Judas, er et sind i fare. «Vogt dig,» sier Luther, «for at være saa ren, at du ikke vil berøres av noget urent». «Gud hader ikke syndere, bare de vantro, det er slike, som ikke erkjender sin synd — — men vil rense sig selv». Luther kalder farisæerne og de skriftkloge «fromme, kydske og ærlige mennesker»; men «skjøger og skjælme» skal gaa foran dem ind i Guds rike.

Til Melanchthon, som staar i tvil, hvor det gjælder gjerningerne, skriver Luther: «Vær en synder, og synd kraftig; men tro endnu kraftigere paa Kristus og glæd dig over ham, som er syndens, dødens og verdens overvinder: vi maa synde, saalænge vi er her».

Men naar jeg først citerer saa meget, vil jeg helst citere av Luthers pragtfulde brev til Hieronymus Weller, hans barns lærer, som var plaget av skrupler over sit liv: «Man maa undertiden drikke, spille, spøke noget mere, ja begaa synd, djævelen til had og foragt, forat vi ikke skal gi ham aarsak til at skape os samvittighetskvaler av smaating eller til at beseire os derved, at vi piner os altfor meget med ikke at synde. Naar djævelen sier til dig, at du ikke skal drikke, saa svar ham: netop fordi du forbyder mig det, vil jeg i Jesu Christi navn drikke saa meget mere. Ak, om jeg bare kunde

begaa en ordentlig synd, bare for at overvinde djævelen, saa han indser, at jeg ikke anerkjender nogen synd — — Vi maa da slaa alle de ti bud av tankerne, vi, sier jeg, som saaledes plages av djævelen. Og naar djævelen forekaster os vore synder og kjender os skyldige til død og helvede, da maa vi svare: godt, jeg tilstaar, at jeg er skyldig til død og helvede, og hvad saa? Skal jeg derfor være evig fordømt? Paa ingen maate! Jeg vet, at én har lidt for mig og gjort fyldest for mig, han heter Jesus Christus, Guds søn. Hvor han er, der vil jeg bli.»

Dette er en læges trøst til en syk. Ordene er formet under hensyntagen til en ven i nød. De er sterke; men den lægedom, de rækker, er ingen anden end den protestantiske idé, som blev rakt alle ængstede sind i tiden. Det hele er et træk av kampen mot moralen.

Protestantismens religiøse grundidé, som den træder frem i denne kamp, har siden ikke latt sig utrydde; altid har der været sind, som bekjendte sig til den, selv om det lutherske kirkesamfund, fra lederne ned til massen, skiftet anskuelser og slagord. Efter reformationen følger i protestantismens historie den tidsalder, som vi med et nødnavn kalder ortodoksiens. Denne tidsalder førtes gjennem en skarp teologisk polemik til at lægge vegt paa den tro — den overbevisning om en fortællings rigtighet — som Luther ikke vilde anerkjende som det gudsbevisste hjertes tro. Forkyndelsen stivner, og sindene forhærdes. Dog maa man her som ellers vogte sig for almindeliggjørelsen. En tidsalders sjæl er altid broget, og gjennem al «ortodoksi» klinger det 17. aarhundredes salmesang og vidner om den evig nye *oplevelse* av synd og frelse.

Med pietismen kommer den protestantiske fromhet, Luthers tro i ny avskygning, og tar glansen av ortodoksien. Der spørres ikke: hvad skal jeg tro? Men: hvorledes skal jeg tro? Sindets hengivelse i gudsbevisstheten blir hovedsaken, ogsaa for de mange, ogsaa for det officielle kirkesamfund. Der lægges vegt paa «livet», men paa livet som et vidnesbyrd om hjertets tro. Like litt som ortodoksien kjender pietismen en indrømmelse til moralen; men vel kjender den en utdypelse av troen; vel vil den gjennemglødede sjæle.

Først med rationalismen kommer en indrømmelse til mo-

ralen Forsaavidt virker det 18. aarhundrede — skjønt det i sin kamp mot autoriteten har træk tilfælles med reformationens tidsalder, ja bunder i den — som en uluthersk tid. Nu spørres der stadig, hverken om *hvad* jeg skal tro, eller *hvorledes* jeg skal tro; men: *hvad skal jeg gjøre.* Gjerningerne faar egenværdi og talværdi. Hvad denne omvurdering kan ha tilført menneskeheten av aandelige og legemlige goder, tales der ikke om her. Jeg holder mig til det religiøse spørsmaal. Og da staar rationalismens tidsalder for mig baade som en uluthersk og ufrugtbar — altsaa religiøst ufrugtbar — tid. Uten forsaavidt som den føder en av de voldsomste reaktioner, aandslivets historie har set: romantikens religiøsitet.

Mange av romantikerne opgav, av æstetiske eller andre grunde, protestantismen. Men deres religiøse opfatning kommer i regelen frem gjennem fantasier over det lutherske grundtema. De lever paa følelserne, ikke paa gjerningerne. Deres kamp mot «filisterne» er en æstetisk anstrøket kamp mot moralen.

Klarest og ædlest formes i denne tid protestantismens idé av Goethe og Schiller. Jeg mindes specielt det lille vers i deres «Xenien»:

> Adel ist auch in der sittlichen Welt, — gemeine Naturen
> zahlen mit dem, was sie tun, edle mit dem, was sie sind.

En dyp personlig erkjendelsestrang, tilløp fra mangelivets og læsningens kilder betinger klarheten og sikkerheten i disse linjer. Men det er ingen tilfældighet, at ordene gik ut over verden fra protestantisk jordbund.

En moderne tysk forfatter gir Luthers tro ny form og fylder den med ny anelse, naar han sier til sin Gud:

> Du zehrst an mir, wie Glut an Eisen zehrt,
> du ruhst nicht, bis ich schlackenlos verklärt.
>
> Getrennt von dir bin ich ein Spiel, ein Spott.
> Mein ich, gefüllt von dir, ist selber Gott.

Her er jeg'ets skranker sprængt av den gudsbevissthet, som Luther kalder tro. Gud, som arbeider i os, gudsgnisten, som søker gudsflammen gjennem os, er blit til en ild, som fortærer det menneskelige og fjerner dets slagger. Det er en

religiøsitet, som har fortsat kampen mot moralen og er kommet hinsides al «Selbsterlösung», ja al selvopholdelse.

II.

Nu vilde det være en misforstaaelse at tro, at den katolske kirke anser og ansaa moralen som et selvstændig frelsesmiddel. Ogsaa for den katolske kirke staar frelsen som en guddommelig naadeshandling. Men denne naade formidles av kirken og betinges til en viss grad av de gode gjerninger. Man forstaar katolicismens opfatning og protestantismens opposition bedst, om man holder sig for øie, hvilken uhyre rolle skriftemaalet og *boden* spiller i den gamle kirkes religiøse liv. Den kirkelige bodsdisciplin, som paalagde valfarter, faste og anden forsagelse, maatte hos mange naturer føre til død gjerning, til verkhellighet. Det er betegnende, at Luthers første opposition vender sig mot avladen, den mest iøinefaldende form for den døde gjerning, bodshandlingens avløsning av en pengesum.

Kampen mot verkhelligheten maatte naturnødvendig bryte en bresche i den katolske kirkes mur. Bodsdisciplinen hang paa det nøieste sammen med kirkens magtstilling over sindene. Betydelige reale interesser knyttet sig til den; men det vilde være uret at mene, at kirken holdt paa den av beregning. Kirkens autoritet, kirkens ret til at formidle mellem synd og frelse er for katolicismen en religiøs livssandhet.

Og Luthers kamp mot moralen var ikke bare en fare for kirkens myndighet over sjælene. I sin konsekvens maatte den ogsaa røre ved mange andre nedarvede og tilvante forestillinger. Helgendyrkelsen regner i høi grad med den menneskelige gjernings fortjenstfuldhet og maatte se sig truet paa livet av de nye slagord. For den protestantiske opfatning blev den ogsaa ganske rigtig værdiløs, ja anstødelig. En hel verden av skjønne fortællinger, ophøiede skikkelser gik til grunde med den. Protestantismen blev fattig paa mytologi, kanske altfor fattig. Til gjengjæld fik den en klar linje, en uforskyvelig religiøs kjerne: menneskers fortjenester er uten værd for os, Kristus oplevelsen det ene fornødne.

Luther hadde først drømt om en reformation av hele den gamle kirke. Den vilde ikke la sig reformere i hans mening.

Da vaklet han ikke. Da satte han kirken utenfor. For en ytre betragtning var dette en revolution; historisk fik det vældige konsekvenser. Indenfra set, religiøst tænkt, var skridtet let at ta. Var de gode gjerninger, som kirken forkyndte, først kjendt døde og magtesløse som frelsesmiddel, var endog helgenskaren kommet i skyggen av Kristi forbarmende naade, var hjertets tro blit frelsesmidlet, kunde frelsen let bli en sak mellem hjertet og Kristus Kirkens veiledning, helgenernes forbilledlighet blev overflødig. Det hele problem blev forenklet Sindet blev alene med Gud.

Jeg vet ikke, at nogen har git denne side av protestantismens væsen et mere rammende uttryk end salmedigteren Simon Dach i det 17. aarhundrede. Hvor et av hans salmevers klinger ut, staar der pludselig:

> Niemand weiss um mich
> als nur Gott und ich.

«Ingen vet noget om mig, undtagen Gud og jeg selv». Her er der ingen plads for en kirke, som hører skrifte og anviser opreisning fra synden. Her er mit liv en hemmelighet, som bare Gud kjender, og som venter paa hans naade alene.

Om nu nogen vilde dømme den katolske kirkes tro paa og utøvelse av den kirkelige autoritet al ære fra, vilde han i en betænkelig grad være paa vildspor. Den middelalderlige verden trængte forkyndelsen av de gode gjerninger, trængte bodsdisciplinen, trængte askesens ideal. Kirkens opdragergjerning i middelalderen var en historisk nødvendighet Den manglende evne til selvbeherskelse blev erstattet av kirkens herredømme over sindene. Det var paa mange maater et barmhjertig herredømme, og den germanske aands selvstændighetserklæring gjennem reformatorernes mund blev ikke allevegne anerkjendt bare paa gode præmisser og hadde ikke bare lys i sit følge. En aandelig omvurdering i individualistisk retning har altid sine farer Men vi tør hævde, ut fra vor tids standpunkt, at den personlige frihet, forklaret som den personlige frimodighet, vanskelig kan kjøpes for dyrt. For retten til spørsmaalet: hvad er sandhet? — ofrer vi megen fred.

Nu er det rigtig, at Luther skapte en ny autoritet, for-

saavidt som han organiserte et kirkesamfund. Men dette var for ham en praktisk handling, et spørsmaal om orden, jus like meget som religion. Hans opfatning her danner en parallel til hans opfatning av moralens stilling. I begge tilfælde er det verdslig ordning, der tales om: «Lad vore gjerninger og vort liv forbli hernede i dette regimente og hete en jordisk fromhet, som Gud ogsaa fordrer av os — —». Paa samme maate med det ytre kirkesamfund; det hører «dette regimente» til.

Richarda Huch fremhæver Luthers evner som organisator. «Han hadde nok av herskeren i sig til at kunne organisere; men han var tillike et geni og hadet alt, som er mekanisk». Derfor skapte han en sterkt bevægelig kirkeorganisme. «Enhver ordning er en ytre ting,» sier Luther; «den være saa god den vil, den kan dog bli misbrukt. Men da er den ikke mere en ordning, da er den en u-ordning. Derfor har ingen ordning noget værd i sig selv; men den rigtige utøvelse er al ordnings liv, værdighet, kraft og dyd; ellers gjælder den intet og duger den intet».

Ortodoksiens tidsalder, som kjæmpet for bekjendelsens paragrafer, for den rigtige tro, blev — i hvert fald i praksis — saa temmelig autoritetsbunden, blev konservativt luthersk og derfor mindre protestantisk av aand. Med pietismens tilbakevenden til hjertets tro, traadte kirke-autoriteten tilbake og har siden været et uklart begrep i protestantismens historie, — utvisket under rationalismen, neppe paa-agtet av romantikerne undtagen av enkelte trætte blandt dem. I vor tid har kirketroen en slags sædvaneret, samtidig som sindet forbeholder sig at søke Gud paa egen haand. Av dette forhold flyter megen uklarhet. Men ét er klart: protestantismens frihetsidé er like uutryddelig som dens religiøse opposition mot moralen.

Det er bekjendt, at Luther hævdet den hellige skrifts autoritet mot kirke autoriteten. Men det synes ikke, som om han har holdt alle skriftens ord for Guds ord. Der er dele av bibelen, som han stiller i ringere klasse end andre Han er altsaa ikke bokstavens træl. Men han henter sin kraft fra en uryggelig tro paa, at Guds ord findes i bibelen. Han tror paa det, hvor det omslutter aand for ham. Saa søker han

ikke «Guds ord» bare i bibelen; ti han vet, at Guds aand fremdeles gjennemsuser verden og tar form her og der. Og han elsker menneskeordet, saalænge det optar det guddommelige ord i sig, saalænge det ikke fortrænger guddomsordet og sætter sig i dets sæte

Ja, Luther, den skriftbundne, søker Gud ogsaa i det livblevne ord, i den skapte natur. Saa fri er han, saa vidt er hans sind: «Paa alle steder maa han være med alt sit væsen, ogsaa i det mindste blomsterblad. Han maa være i enhver skabning, i dens allerinderste, i dens allerytterste — -- — saa at intet kan være mere tilstedeværende og inderlig i alle skabninger end Gud selv med sin kraft.»

Luther har da ikke stirret sig blind paa det skrevne ord; han har visst, at ordet, som var i begyndelsen, gjenfindes overalt i verden, fordi alle ting er blit til ved det.

III.

Denne vide opfatning av ordets væsen vil man ogsaa kunne finde i middelalderlig teologi. Ja, den har mange gange inspireret middelalderens troende digtere til høi poesi.

Naar man jævnfører protestantismen med middelalderens aand, blir det i det hele klart, at sammenhængen — midt i «protesten» — er ubrutt. Den gamle opfatning og den nye er som dialekter av en og samme religiøse sprogstamme. Skjønt differentieringen førte til blodige krige, staar det fast, at de kjæmpende konfessioner har et fælles grundlag, som er av væsentligere betydning end de skillende momenter Det skulde endog være overflødig at si det; men det er jo saa ofte blit glemt Fællesskapet i Kristus-anskuelsen blir dog det avgjørende. At et slikt fællesskap stort set foreligger, kan ingen benegte.

De skillende momenter utgik fra spørsmaalet om moralens betydning som religiøs faktor. I sin konsekvens førte Luthers opfatning paa dette punkt til et brudd med den gamle kirke. Dette brudd maatte videre skape enkelte dogmatiske omvurderinger, f. eks i sakramentslæren. Her kunde vel ogsaa personlige forhold gripe ind. Naar Luther ikke opfattet egteskapets sakramentale karakter, tør det vel sees i lys av hans private kamp med askesen. Da en friere opfatning seiret i

ham, blev han tilbøielig til at betragte egteskapet som en rent praktisk foranstaltning. Paa intet omraade er han mindre dyp, mindre religiøs end paa dette.

I middelalderlig sjæleliv er der én retning, som i særegen grad faar betydning for Luther. Det er mystiken, som den tok form hos tyske forfattere i det 14. og 15. aarhundrede.

Mystiken kommer i sin gudssøken utenfor rammen av den regulære kirkelige opfatning; ogsaa blandt de tyske mystikere var der enkelte, som blev forkjætret av den herskende kirke, mellem dem mester Eckart, skaperen av den tyske mystiks teologi.

Mystiken gaar kontemplationens vei i sin gudserkjendelse. Den skolastiske videnskaps forsøk paa at la fornuften godkjende kirkelæren er her opgit. Det gjælder at opfatte Gud med hele den udelte «sjælegrund». Da maa man samle al sindets kraft om ham og sænke bevissthetstærskelen, saa ingen indtryk utenfra forstyrrer den aandelige betragtning. «Werd' taub, werd' blind — werd' wie ein Kind,» heter det. «Lass Zeit, lass Ort, auch Sinnbild weg. Geh' ohne Weg den schmalen Steg.»

«Gaa uten vei den trange sti». Her er berøringspunktet med protestantismens opposition mot al formidling mellem sjæten og Kristus. «Vergess ich mich — so find' ich dich» — mister jeg mig selv, saa finder jeg dig. Her vurderes ikke gjerninger efter tal og art, her lovprises hjertets hengivelse.

Saa langt gaar slegtskapet mellem mystik og protestantisme. Men i mystikens billedsprog ligger der en tendens, som Luther ikke kan overta. Han frygter det tidløse og stedløse ved mystikens gudsoplevelse. Han kan ikke la billedet av Kristus bestemmes ved kontemplationen. Den Kristus, som hjertet føder, maa ikke være en anden end den Kristus, som fødtes i Bethlehem under Augustus og døde i Jerusalem under Tiberius. Frelserens væsen er historisk givet gjennem skriftens vidnesbyrd, og ingen aandens ekstase kan erstatte dette vidnesbyrd. «Djævelen,» sier Luther, «agter ikke saa meget paa min aand som paa mit sprog og min pen i (d. v. s. paa grundlag av) skriften. Ti min aand kan ikke berøve ham nøget uten mig alene; men den hellige skrifts sprog gjør ham verden trang og skader ham i hans rike.»

«Uten mig alene —,» sier Luther. Mystiken er ham *for* individualistisk, den rykker bort den fællesgrund, som skriftens vidnesbyrd gir. Den aapner vei for sværmere, den gjør det mulig for menneske-ordet at ta gudsordets plads. Luthers mange voldsomme uttryk om sværmerne i hans egen tid har sin grund i denne opfatning. Han kan endog løfte skolastikens *ratio* mot mystikens *contemplatio:* «Naar fornuften er oplyst av den Helligaand, saa hjælper den til at bedømme den hellige skrift. Altsaa tjener fornuften troen, idet den gjennemtænker tingene, naar den er oplyst.»

Saa hvilte der over mystiken en verdensskyhet, som var Luthers menneskelige opfatning for snever. Han regnet med virkeligheten, han elsket at ta dens fordringer op. Han hadde mistro til alle, som kastet de praktiske opgaver fra sig, og i klasse med dem stillet han ogsaa slike, som vilde det umulige. I bondeopstandens dage brøt han staven over de oprørske, ti han saa bare det nedbrytende ved deres fantasier. En bedring i bøndernes kaar ventet han bare av et godt og praktisk og ansvarsbevisst «regimente».

Betydning ved siden av mystiken fik humanismen for Luthers gjerning. Taler man om hans forutsætninger, kommer den humanistiske aandsretning i første række.

Humanismen fødtes i Italien, Petrarca er dens skaper. Petrarca skapte den, da han gjorde studiet av antiken til en videnskap. «Studiet av antiken,» — det høres tørt for os, som vet, at dette studium siden blev noget av et dogme, et vort land tilsidst trodde at turde sætte sig ut over. I Petrarcas dage klang det ikke tørt; ungdommelig begeistring bar dette studium frem, gjorde til en bevægelse, omsatte det i ny kunst og statskunst. Det blev mere end en interesse, det blev en kjærlighet, som fødte en ny tankegang, en ny tid.

Ogsaa middelalderen kjendte antiken; men den omdigtet den til middelalder, til en riddertid eller i høiden til en forberedelsestid for kristendommen. Det 14. og 15. aarhundrede vilde omdigte senmiddelalderen til klassisk oldtid. Av forsøket fremgik noget helt nyt: renaissancens aand.

For renaissancens humanister var antiken en selvstændig kulturverden. Her fandt de en videnskap, en kunst, en poesi, en politik, ja endog en etik, som de kunde forherlige. Og alt

dette straalende var opstaat og hadde levet uten anelse om den katolske kirke. Et dannelsesliv, ja et etisk liv, utenfor den var altsaa en mulighet. Det hadde jo engang været levet, forbilledlig stort og rikt.

Humanismens dypere historiske opfatning maatte bli en fare for kirken. Menneske-aanden underla sig et omraade, som laa paa siden av de kirkelige idéer. Det gav selvstændighetsfølelse.

Men den historiske interesse nøiet sig ikke hermed. Den gik over til angrep. Den trængte ind paa katolicismens eget omraade og paaviste forfalskninger i den kirkelige historiske dokumentation (Konstantins gavebrev). Studiet av oldtidens sprog slog fra latinen over i græsken og gik videre til det hebraiske sprog Den kirkelige bibeloversættelse til latin kom under videnskabelig opsigt.

Selvstændigheten og den utsigt, den gav, førte til skepsis. Men humanisterne blev ikke reformatorer. De hadde ingen sikker eller samlende religiøs grundanskuelse. De nøiet sig med kritik.

Den gjaldt ikke bare de kirkelige dokumenter eller den latinske bibel Den bredte sig til dem, der stod som vogtere av de nedarvede papirer, til geistlighetens mænd. Deres liv blev tat op til prøvelse, og oftest til spot. De forkyndte de mest ophøiede lærdomme. Men kunde man ikke tryggere holde sig til det forbillede, en Sokrates eller en Cato hadde git?

Fordærvelsen i kirken er ofte stillet op som bakgrund for reformationen, tildels som grundlag for den. Visst var der meget at si paa pavers og prælaters og munkes privatliv ved aar 1500. Men dette forhold blev like skarpt karakterisert av humanister som av reformatorer og har i høiden drevet en og anden humanist, som Ulrich v. Hutten, over i protestantismens leir. Om motsætningen mellem lære og liv skulde gi utgangspunktet for en religiøs reformation, maatte denne betingelse være rikelig til stede den dag i dag — som til enhver tid. Ja, det er tvilsomt, om menneskelivet kan leves uten et kompromis paa dette omraade. Luther har ialfald ikke trodd det Hans «vi maa synde, saa længe vi er her», gjælder alle.

Luther møtte betydelige repræsentanter for den tyske humanisme ved universitetet i Erfurt. Den nye videnskap

hadde ved aar 1500 vundet lærestole ved flere tyske høiskoler, — i stadig kamp med den skolastiske teologis dyrkere. Over det hele land var en ny aand brutt frem. Byernes uavhængige borgerskap gav det humanistiske interesseliv et taknemlig miljø. Her fik Dürers kunst sit publikum. Her hadde Reuchlin sine tilhængere i kampen mot den kirkelige intolerance, her nød man spotten i Erfurthumanisternes og Ulrich von Huttens groteske «Epistolæ obscurorum virorum».

For Luther blev to mænds livsgjerning av særlig betydning. Johann Reuchlins hebraiske studier forbereder Luthers oversættelse av det gamle testamente. Erasmus av Rotterdam hadde bragt videnskapen om det nye testamentes sprog et langt skridt videre. — I denne forbindelse falder det ogsaa naturlig at nævne vennen Melanchtons navn. Endelig er det klart, at den almindelige humanistiske kritik av de kirkelige forholde i høi grad har støttet reformationen og tildels git Luther vaaben i hænde. At hans skrifter viser tydelige spor av tidens sværmeri for antikens mennesker, har ikke stor direkte betydning, men er dog karakteristisk nok.

Imidlertid vil ikke navnet humanist passe Luther. Humanismen blev en hjælp for hans gjerning; men humanisternes problem laa paa et andet omraade end hans. Han utløste en religiøs bevægelse, og av den nye videnskaps mænd gik enkelte med ham, andre mot ham. Med al sin kritik var humanismen, religiøst set, en neutral magt, hvis borgfred maatte forstyrres gjennem reformationen.

En av de humanister, som sluttet sig til reformationen — Ulrich v. Hutten — vilde arbeide for den paa heltevis og stillet en hær under vaaben. Luther avviste denne utaalmodighet: «Herren vil ikke hjælpe sit evangelium ved sværdet». Hutten gik til grunde paa den krig, han reiste.

Hutten og Luther delte med hverandre en varm kjærlighet til det tyske fædreland. Luther var en søn av folket; hans sprog er urtysk og hjemlig billedrikt; hans væsen er tysk præget, — i stort og smaat. For renaissancens mænd var, merkelig nok, det nationale en livsværdi. Studiet av antikens historie førte til øket forstaaelse av det egne lands fortid; man vilde opreise det helte, som kunde være Scipios og Cæsars like. Hutten var en av de mange fædrelandsbegeistrede humanister.

Men om sit mod var han saa temmelig ensom blandt dem. Desto nærmere stod han her Luther, — skjønt de var uenige om veiene.

Man pleier ofte at utlede «det moderne menneske» av renaissancen. Forsaavidt det moderne menneske præges av frygtløs trang til karakter, blir avstamningen temmelig tvilsom. Da falder det naturligere at søke utgangspunktet i reformationen. Dens historie virker ofte med eksemplets magt. Den opreiste mange martyrer. Humanismens mænd hadde i regelen en viss svakhet for tilbaketoget. Om kirken presset paa, fulgte der ofte en avsværgelse av overbevisningen. Men Luther gik til Worms. Og for hans gang dit og holdning der gir man gladelig hen adskillig renaissance.

IV.

Gjennem mystiken, gjennem humanismen og gjennem tidligere kjætterske bevægelser var der beredt vei for reformationen. Den manglet ikke jordbund, da den kom. Ranke sier, efter at han har fortalt historien om Luthers theses: «Men dette foretagende var som et vældig slag, der vakte Tyskland op. At der traadte frem en mand, som hadde mod til at begynde den farlige kamp, følтes som en fælles opreisning, tilfredsstillet likesom den offentlige samvittighet. De mest levende interesser knyttet sig til: den dypere fromhets interesse mot den mest ytre av alle syndsforladelser, litteraturens mot kjættermesterne, den nye teologis mot det skolastiske dogma, den verdslige magts interesse mot den geistlige, hvis overgrep det gjaldt at indskrænke, endelig nationens mot de romerske pengefordringer.»

Skjønt tilslutningen blev saa almindelig, — det hele hvilte dog paa Luther, paa hans mod, paa hans lydighet til døden mot sin overbevisning. Han kunde falde fra, — og den hele reisning vilde bli til en spot i verden.

Den kirke, han protesterte mot, var en god ven, men en grum fiende. Den raadet over forfærdelige magtmidler og vek ikke tilbake for at anvende dem. Dens taktik gik ut paa at isolere kjætteren, omringe ham med al sin magt og aandsmagt og trække den ensomme til ansvar. Den handlet i god tro, ti

den trodde paa sin ret. Men den handlet slik; og angst gik foran den, naar den nærmet sig.

Luther visste, at der var mange, som arbeidet før ham. Men denne bevissthet kunde ikke fri ham fra anklagens tyngde. Sjælekampen mot de andre og mot sig selv maatte han utkjæmpe alene.

Fortællingen om hans første optræden gir et uforglemmelig billede av hans ensomme strid, et billede, som viser hans sjæls angst og bedrøvelse, mens han gik den overbevisningens vei, som var blit en uundgaaelighet for ham.

Det var under theseskampen. Cajetan, pavens legat ved riksdagen i Augsburg, hadde git Luther tilkjende, at han vilde ta imot ham. Saa vandret Wittenberg-munken sydover, armodslig nok, i en laant kutte, med klostre til herberge, stadig plaget av feberanfald, stundom træt indtil avmagt. Da han blev ført ind til kardinalen, faldt han til jorden for ham. Senere søkte han at forklare sig. Men den kjølig stolte prælat vilde ha en ubetinget tilbakekaldelse. Da kom fortvilelsen over Luther; det syntes ham, som om kardinalen ikke kunde og ikke vilde forstaa ham, og han grep efter hans arm. En tjener traadte ind, og kardinalen bad ham føre Luther væk. Han frygtet denne forvirrede tale, disse dype, brændende øine. dette sind saa forskjellig fra hans eget. — —

Da stiger visse minder fra kirkens historie frem for den ensomme: fangenskap og rettergang. Han flygter fra sin angst efter at ha forfattet en appel til paven. Luther red ud av Augsburg om natten, gjennem en løuport, som venner aapnet for ham, — klædt i sin kutte, uten støvler og benklæder. Han red otte mil den første dag. Da han steg av, faldt han dødstræt ned ved siden av sin hest.

Han hadde ikke søkt martyriet, hadde ingen grund til det, ti han følte sig endnu i overensstemmelse med kirken. Han var flygtet, neppe fordi han følte sit liv verdenshistorisk værdifuldt, men drevet av en sund menneskelig trang til at leve. Fra sit standpunkt hadde han ikke flygtet, kun fra kardinalens magtomraade. Hvem tor si, at han manglet mod? Ogsaa den modigste kan ængstes. Scenen er saa karakteristisk, fordi den viser, hvad Luther hadde at gjennemgaa, hvor hjælpeløst omringet han kunde føle sig.

Blandt de optrin, jeg mindes fra reformationstidens gry, er der et andet, som viser ham med sikrere holdning, med angsten overvundet av forvissningen om opgavens nødvendighet.

Det var i Leipzig sommeren 1519, samtidig som kurfyrsterne møttes i Frankfurt til keiservalg. Ved hertug Georgs formidling var der anordnet en offentlig disputats mellem to bekjendte teologer, dr. Eck og dr. Karlstadt. Eck var de gamle meningers talsmand, Karlstadt var Luthers ven.

Dr. Eck kom først til Leipzig. Den 27. juni drog Wittenbergerne ind i byen, universitetslærerne i aapne vogne, Karlstadt forrest, saa Luther og Melanchton i følge, tilsidst lærere av ringere grader, — det hele tog omgit av studenter tilfots, et par hundrede, bevæbnet med spyd og hellebarder. Der var spænding i luften.

Disputatsen blev holdt paa slottet, i en stor sal, hvor to katedre, det ene med St. Georgs, det andet med St. Martins billede, var stillet mot hverandre. Den 27. juni gik det løs, efter en høitidelig messe.

Karlstadt laa efter tilhørernes mening under. Han var en tungtbevæbnet kriger, som stadig tog sin tilflugt til de medbragte bøker og sjelden hadde et umiddelbart svar paa rede haand. Hvor overlegen var den anden! Dr. Eck saa godt ut, hadde en klar, gjennemtrængende røst, gik tryg og optaget frem og tilbake, mens han talte, stod aldrig fast for svarene, lot sin glimrende hukommelse tjene sig.

Da Karlstads sak begyndte at vakle, steg Luther op paa hans kateder. Det var mandagen den 4. juli tidlig om morgenen. Han hadde lovet paven at tie stille om de gamle stridspunkter, hvis motstanderne ogsaa vilde tie. Eck hadde trukket dem frem. Og nu gik Luther videre paa nødvendighetens vei. Skrankerne faldt.

Visst kunde han ikke ved den første betragtning maale sig med motstanderen, som han stod der paa katedret den tidlige sommermorgen. Han var ingen høi mand, han var meget mager, hans røst hadde — med al sin klarhet og varme — en dæmpet klang, hans hukommelse var ikke opøvet til disputatser. Men han fængslet, fordi man forstod, han søkte sandheten. Og denne gang kjendte han intet andet hensyn til sig, selv end netop dette. «I hans træk læste man magten av

de storme, hans sjæl hadde bestaat,» sier Ranke, «og det mod, den gik nye storme imøte med; hele hans væsen aandet dypsind, glæde, fremtid.»

Debatten varte flere dage og bragte Luther nederlag og seire. Jeg nævner bare dens høidepunkt, Luthers største seir, ikke en seir over motstanderen, ti den kom gjennem en paastand, ikke gjennem et bevis; men en seir for sandhetstrangen i ham og for hele det protestantiske frihetsprincip. Den kom, hvor Luther blev spurt om sin stilling til Johann Huss' læresætninger. Han svarte: mellem de artikler, som kirkemøtet i Konstanz fordømte, var der enkelte grundkristelige og evangeliske.

Der blev opstandelse i salen. Hertug Georg rystet paa hodet og mumlet frem sin yndlingsed. Men dr. Eck sa med stort alvor: «Ærværdige fader! naar I tror, at et retmæssig forsamlet kirkemøte kan ta feil, saa er I for mig en hedning og tolder.» Det var i denne tid en dom av frygtelige konsekvenser. Men den domfældte skalv ikke ved den. Han kjendte sit ansvar. —

Saa mindes jeg senere fra Worms, Luthers møte med denne verdens herlighet, i visse maater hans store fristelse. Hvem vil ikke gjerne være keiserens ven?

En keiserlig herold red gjennem de tyske lande, kom til Wittenberg og kaldte Luther til Worms. Han drog avsted. Advarsler av forskjellig slags naadde ham paa veien. Men han fortsatte. Han kom til Worms en vaardag ved middagstid. Fra domkirkens taarn blaaste taarnvægteren i trompeten, og gaterne fyldtes av mennesker. Luther sat i en aapen vogn, klædt i sin augustinerkutte; foran ham red herolden og bar vaabenkjolen med riksørnen over armen. Alt var stille. Da vognen stanset, og Luther steg ut, hørte de nærmeststaaende ham si: «Gud vil være med mig».

Den følgende dag henimot aften blev han ført ind for riksforsamlingen. Den unge keiser sat der, omgit av kurfyrster, fyrster og storborgere. Luther talte. Han stemme var svak, ordene naadde neppe frem. Da han blev spurt, om han vilde tilbakekalde, bad han om betænkningstid.

Men ikke, fordi han var i tvil. Han vilde vise, at han

handlet med eftertanke, og benyttet sig altsaa av den ret, loven gav ham.

Den følgende dag, sent, i fakkelskin, under trængsel, blev Luther paany ført ind for riksdagen. Og nu var hans stemme fast, klar. Med lethet gjengav han sin tyske erklæring paa latin, — ti Tysklands keiser forstod ikke tysk, og ordene maatte oversættes for ham. Ogsaa idag blev tilbakekaldelsen forlangt; ogsaa idag blev den avvist. Bare for Guds ord i den hellige skrift vilde kjætteren vike.

Hvordan han har anspændt alle sine sjælsevner i denne stund, hvordan hver nerve i ham har følt oplevelsen og dens betydning fremgaar bedst av de faa ord, han talte, da han atter stod i sit herberge: «Jeg er igjennem!»

Han *var* igjennem. Han maatte lægge den lange hjemreise om Warburg. Men det var en vellykket reise. Han bragte med sig hjem det nye testamente paa sit kjære tyske til et folk, som slog ring om ham. Han hadde ikke vist nogen svigtning; saa blev han heller ikke svigtet. Men de største dage i reformationens historie laa bak ham. De var hans dage alene.

* * *

Jeg vet vel, at der kan være mangt og meget at si paa dette kortfattede forsøk til en tolkning. Jeg vet vel, at der mangler træk i billedet. Jeg vet, at man av Luthers egne skrifter kan hente stof til at gjendrive en og anden anskuelse.

Det kan ikke være anderledes. Luther var en saa rik personlighet, og han gav sig selv saa umiddelbart, at ikke alle hans ord *kan* ordnes ind paa samme linje. Hans væsen var uten rubriker. Han hadde sit svar til hvert av livets tilfælde. Om vi nu løser dem ut fra sin tilblivelseshistorie, kan vi ikke faa samstemmighet over dem alle. Ti da hører vi ikke længer det hjerte, som slog bak dem.

Endelig betoner jeg, at denne karakteristik ikke er tænkt som et partsindlæg, skjønt jeg vel vet, at opdragelse og miljø vil spille ind ved enhver vurdering av denne art. Jeg tror, at katolicismen har flere religiøse værdier forut for protestantismen, bl. a. den dypere ærbødighet. Men jeg tror ogsaa, at protestantismen har git erstatning. Jeg ser den paa et høiere religiøst trin, naar den kjæmper mot moralen, naar den sætter sindelaget i ordets og gjerningens sted. «Den anerkjender ingen synd,» hvor den opdager længselen, aandens storm i støvet.

Fredrik Paasche.

NYARE LUTHER-LITTERATUR.

Av professor Hjalmar Holmquist, Lund.

Egentligen skulle jag skrifva en uppsats om *god* Lutherlitteratur. Och då må med ens sägas, att den bästa Lutherlitteraturen är *Luthers egna skrifter*. Dem bör man först och sist läsa, när man nu vid reformationsminnet vill söka åter göra Luthers bild och Luthers anda lefvande hos Nordens folk. Först när man länge sysslat med dessa skrifter, börjar man få sikte på, hvilket hardt när outtömlig rikedom de innehålla. Man finner ständigt nya, öfverraskande och tankeväckande uttryck för det djupaste i människans Gudsförhållande, syndaförlåtelsens nåd, liksom för det evangeliska frälsningsbudskapets utstrålning ända till alla religionens och människolifvets mest undangömda skrymslen. Man blir själf friskare och sundare i den atmosfer af frisk lifssyn, träffsäker värdering och saftig humor, som där finner naturlig förening med äkta religiositet som lifvets allt behärskande centrum. Den, som kan, går säkerligen helst till originalspråket. Många goda tyska editioner af olika storlek finnas då att välja på. Vi medräkna ej de 6 à 7 mer eller mindre kompletta Luthereditionerna (vetenskapligt viktigast är den under utgifvande stadda s. k. *Weimar-upplagan*), då dessas plats är i de offentlige biblioteken, och enskilda blott undantagsvis kunna tänka på att anskaffa dem. I stället må här som den för lekmannen läsbaraste samlingen af mattligt omfång nämnas *G. Buchwald, G. Kawerau* m. fl.: Luthers Werke für das christliche Haus, 8 band 1904—1906, med två tilläggsband 1905—1906. Med dessa band kostar samlingen komplett bunden antikvarisk 30 mark, hvilket med nuvarande mark-kurs knappast blir mer än två kronor bandet. Texten är här moderniserad tysk, så att den blir lättlästare. — Vill man hafva Luthers ursprungliga text, så finnes en modern, fullt vetenskaplig utvalsedition: Luthers Werke in Auswahl, af *O. Clemen* under medverkan

af *A. Leitzmann*, 1912—1914. Den utgöres af 4 linneband, till formatet små och lätthandterliga, men nästan lika innehållsrika som Buchwalds samling. De medtagna latinska skrifterna återges på originalets latin (t. ex. «De votis monasticis»). I samlingen saknas tyvärr Luthers bref och dikter; ett kompletteringsband med sådana är förebadadt. De 4 utkomna banden kosta antikvariskt 16 mark. — För mången torde äfven bägge dessa samlingar vara för vidlyftiga eller dyra. Då finnas flere olika urval af Luthers främsta mindre skrifter i ett band. Här må nämnas «Luthers Werke in Auswahl für das deutsche Volk, bearbeitet om *Jul. Boehmer* 1907 (originallinnebandet kostar antikvariskt mark 2,50), och den alldeles nyutkomna boken «Luthers ausgewählte Schriften», utgifven af *Askanischer Verlag*, Berlin 1916, 512 sid. och illustrationer (reproduktioner af bekannta taflor), snyggt inbunden till det låga priset af mark 2,50. En särskild charme ligger öfver Luthers bref, hvadan de och ofta utgifvits för sig i större eller mindre samlingar. En god sådan, som väl räcker till, när det ej gäller direkt vetenskaplig forskning, är *Buchwald*: Luthers briefe in Auswahl 2 band 1909, antikvariskt till det billiga priset af 6 mark. En liten utmärkt edition af Luthers bref, hvilka belysa reformatorn som enskild människa och i familjelifvet, är *J. Friz*: Deutsche Lutherbriefe 1916, 110 s. pris 1 mark. Nästan uppseendeväckande var den publikation, som *H. Degering* 1916 utgaf under titeln: Aus Luthers Frühzeit. Den innehåller en nyupptäckt samling bref från Luthers Eisenach- och Erfurtkretsar 1493—1519; bland dessa bref tror sig Degering kunna hänföra flera till Luther själf, bl. a ett af så tidigt datum som 1501! Det är skrifvet af en Martin Viripolitanus (från Mansfeld), som detta år kommit til Erfurt som student och tagit in på «Himmelsportens» studenthem. Dennes identitet med Luther synes bli erkänd af forskarna; vi skulle alltså ha fått ett skriftligt dokument redan från den 18 årige studenten Luther!

När det gäller att äfven i Norden göra Luther til något af den folkets man, som han var, räcker det ej med att hänvisa till tyska upplagor af hans skrifter. De viktigaste af dessa maste blifva tillgängliga på svenska, norska, danska. Hvad som redan finnas af Luther på norska, eller hvad som

förberedes i norsk öfversättning, må meddelas från norskt håll. I Sverige hafva vi en äldre, ganska omfattande edition af Luthers skrifter i urval, utgifven af *P. A. Sondén-J. M. Lindblad* m. fl. i 7 delar 1857—1859. Den är emellertid i flere afseender rätt bristfällig och för öfrigt ej längre tillgänglig i bokhandelen. Därför planeras nu genom Svenska Kyrkans Diakonistyrelses bokförlag en större edition af Luthers skrifter på svenska, i omkr. 6 stora band, hvaraf tvänne skulle föreligga till reformationsfästen nästa år. Öfversättningen skall verkställas af skolade filologer enligt rent vetenskapliga grunder, och redigeringen ombesörjas af några teologer vid Uppsala och Lunds universitet. Naturligen finnes Luthers kyrkopostilla redan länge spridd på svenska, likasa hans kanske mest mogna större skrift, Kommentaren til Galaterbrefvet 1535 (på Fosterlandsstiftelsens förlag 1861), m. fl. enstaka skrifter. Särskildt interesse tilldrager sig alltid Luthers skrift om «En kristen människas frihet», hvilken kanske bättre än någon annan lämpar sig för att masspridas, då den i kort, opolemisk sammanfattning ger kontentan af Luthers religiösa och sedliga grundaskadning. På svenska ha vi två nyare goda öfversättningar, båda från Luthers utförligare och bättre latinska text (Luther utgaf äfven en kortare tysk originaltext). Den ena gjordes af den på sin tid mycket framskjutne pastor primarius i Stockholm *Fr. Fehr* och utkom 1891 i dem af honom och sedan af kyrkoherden Samuel Fries redigerade samlingen småskrifter «I religiösa och kyrkliga frågor». Den är nu utgången ur bokhandeln. I stället har helt nyligen rektorn vid Fjellstedtska skolan i Uppsala *G. Norrman* utgifvit skriften i ny öfversättning, nu äfven med tillfogande af det sändebref till påfven Leo X, hvarmed skriften af Luther beledsagades till Rom, och hvilket ger en god inblick i den historiska miljön och Luthers stämning vid skriftens tillkomst. Norrmans öfversättning har äfven en rätt utförlig historisk inledning och kostar kr. 1.50. Luthers stora kyrkopolitiska skrift «Till den kristna adeln af tysk nation» finnes öfversatt på svenska af dr. *G. Bergström* under titeln: Om kyrkans reformation 1889 (96 sid.), pris 0,25. Af prosten *Cervin Stéenhoff*, känd bl. a. som öfversättare af Paul Gerhardts dikter till svenska (d. 1879), utgafvos flere

utdrag ur Luthers skrifter, bl. a. «Luthers lefnadsreglor för christne af alla stånd» (1895, 233 s.). Slutligen må nämnas, att Lundaprofessorn *Claes Warholm* sammanställt «Luthers trösteord, öfvers. ur Luthers skrifter» (1871, 320 sid.), och att 1910 af onämnd öfversättare utgafs «Valda bref af Luther» (810 sid., antikvariskt kr. 4.00).

Nu må man väl säga det vara särskildt önskvärdt, att en liten edition af Luthers allra mest karakteristiska skrifter utkomme i ett större, eller kanske ännu hellre i två mindre, lätthandterliga band till billigast möjliga pris på både svenska, norska och danska, så att de kunde spridas i många tiotusentals exemplar här i norden under instundande minnesår. I ett så begränsadt omfång kunde Luther helt visst komma att blifva läst af de många, för att ej säga de flesta, hvilka inför en edition i många band ej läsa något alls.

Naturligen räcker det ej med studiet af Luthers egna skrifter. För att rätt förstå dem och afvinna dem hela deras intresse fordras, att man också tager kännedom om Luthers lif och om den tid, i hvilken han satte in sitt reformatoriska verk. Vi stanna här först vid några af de viktigaste framställningarna af *den historiska miljön* till Luthers gerning. Äras den, som äras bör, äfven om han blifvit gammal. Den väldiga portalfiguren till den moderna historieskrifningens tempel är *Leopold von Ranke*. Ännu i världskrigets allt uppslukande vånda lyser hans verk med värmande glans. År 1914—1915 utgåfvos «Rankes Meisterwerke», jag vet ej hvilken gång i ordningen, i en upplaga af 10 pappband för 35 mark. De fem första banden omfatta «Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation», som behandlar tiden från 1400-talets midt till religionsfreden i Augsburg 1555. — Rankes mästerverk kräfde från katolsk sida att om möjligt öfverbjudas. Så skref prästen och professorn *Johannes Janssen* från 1876 en rad raskt på hvarandra följande band: «Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters», fortsatt af hans lärjunge, den berömde påfvehistorikern *Ludvig Pastor*, hvilken före världskriget var en av de mest observerade — och tillgängligaste — vetenskapliga storheterna i Rom, som chef för det österrikiska historiska institutet därstädes. Verket utgör nu inalles 18 band. Det ha upplefvat

en mängd, delvis nära 20 upplagor, och blifvit grundläggande för modern vetenskaplig katolsk framställning af Luther och reformationen. Janssen ställde på hufvudet hela den vanliga uppfattningen, enligt hvilken medeltiden varit en kulturellt mörk tid, från hvilken reformationen befriade. Janssen hade lysande färg för det både religiöst och kulturellt högtstående lifvet vid medeltidens slut, men kunde däremot knappast finna nog mörka färger för skildringen af reformationstiden och dess andliga förfall. Framställningen hvilade på talrika källcitat och hade en lugn opolemisk färg, så att den först verkade objektivt och öfvertygande. Snart kom man dock underfund med, att Janssen i verkligheten bedrifvit ett väl genomfört mosaikarbete, där han ur källorna tendentiöst utvalt allt, som kunde nedsätta reformationen och dess frukter, under det att han sorgfälligt plockade bort alla de otaliga stenar, som hade annan färg. Men Janssens historieverk fick den stora betydelsen för den protestantiska historieforskningen, att denna drefs att söka grundligare och vetenskapligare än förut genomtränga reformationstidens verkliga inre och yttre lif och utveckling.

Vändpunkten, och utgangspunkten för den nyare Lutherlitteraturen, kom med det senaste stora Luther-jubileet 1883. Arbetet samlade sig främst på källpublikationer, skriftseriers startande och Lutherbiografier. De förra ha vi berört; till de senare återkomma vi. Men äfven den allmänna reformationshistorien, som vi för ögonblicket äro sysselsatta med, profiterade af den ökade intensiteten i Lutherforskningen. Så sporrades bl. a. två af Tysklands mera betydande profanhistoriker till värdefulla arbeten öfver Tysklands reformationshistoria. *G. Egelhaaf* utgaf sitt verk 1887—1892, *F. von Bezold* 1890. Den senare har gifvit en synnerligen välskrifven sammanfattning af sina synpunkter i det stora samlingsverket »Kultur der Gegenwart», i det band som bär titeln: »Staat und Gesellschaft der neueren Zeit» 1908. Som en ny, särskildt solid och vägledande om och tämligen torr, handbok af en profanhistoriker, med rika anvisningar på nyaste litteratur, vill jag nämna Jena-professorns *G. Mentz*: Deutsche Geschichte 1493—1648, 1913. Rikare på synpunkter, men mera »Grundzüge», än »Handbuch» är den genom sin verksamhet

för den Tirpitz'ska agressivare krigspolitiken lika mycket som genom sin historiska berömmelse (bl. a. den främste tyske kännaren af Danmarks-Norges historia) framskjutne professoren i Berlin *D. Schäfers* «Weltgeschichte der Neuzeit» 2 band 1906, af hvilket sjunde upplagan utkom 1914.

Naturligen ha dock teologerna af facket astadkommit de viktigaste insatserna äfven för den lutherska reformationens allmänna historia. Här skall först erinras om den för kyrkohistorisk framställning i viss man banbrytande «Kirchengeschichte» af professor *Karl Müller* i Tübingen, en af Tysklands allra främsta historieforskare. Detta verks andra band 1902 ger den hittils mest betydande skildringen af reformationen fram till omkr. 1560. Därbredvid förtjänar väl att nämnas Lutherforskningens nuvarande patriark, medlemmen af öfverkyrkorådet i Berlin *G. Kawerau* berömda handbok «Reformation und Gegenreformation», 3 uppl. 1907, där man gång på gång spårar resultaten af egna förstahandsforskningar. I den nyaste kyrkohistoriska handboksamlingen af G. Krüger har den nyligen till Böhmers efterträdare i Marburg kallade fältpredikanten *H. Hermelink* skrifvit delen om reformationen 1911. Hans teckning af Luther synes mig dock ej höra till de bästa partierna i detta förtjänstfulla arbete. Vi vilja här ej heller förbiga *Fr. Nielsens* danska, *A. Brandruds* norska, och *K. Fr. Lundins* svenska framställningar af den allmänna kyrkohistorien. Själf har jag 1915 utgifvit «Den lutherska reformationens historia». — Helt visst kunna vi i detta sammanhang ej undgå att nämna de sista delarna i de bada viktigaste stora dogmhistorierna, af *A. Harnack* och *R. Seeberg*. Dock synes mig Harnack trots den schwungfulla framställningen ej ha sin starka sida i sitt grepp på Luther. Med spänning motse vi det väntade 4:de bandet i den nya upplagan af Seeberg; det skall väl helt ägnas åt Luther.

Mest uppseendeväckande var den framställning, som n. v. Berlin-professorn inom filosofiska fakulteten *E. Troeltsch* gaf af Luther och den äldre lutherdomen i bandet «Christliche Religion» i den ofvannämnda «Kultur der Gegenwart» 1906, 2 uppl. 1909, samt i sin kanske mest berömda bok «Soziallehren» 1912. Han betonade däri, som väl är bekant, att Luther och gammalprotestantismen mera tillhörde medeltiden

med dess kyrko- och religionstvang öfver hela kulturlifvet än nyare tiden med dess religiösa individualism och profana kulturlif; det stora gränsmärket ligger ej vid Luther utan vid tiden omkr. 1700 Här behöfver ej betonas, huru Troeltsch kunnat komma till denna historiekonstruktion blott genom att ge större betoning åt det sociala och vetenskapliga än at det centralt religiösa. (Därmed torde ock sammanhänga, att de bästa partierna i hans Soziallehren enligt min mening äro medeltiden samt kalvinismen och spiritualismen, under det att den äldsta kyrkan och lutherdomen äro svagare.) Äfven de mest utprägladt liberala teologer lika väl som den profana historieforskningen ha tagit afstand fran denna undervärdering af Luthers och reformationens betydelse. Men detta hindrar ej, att Troeltschs framställningar äro rika på intresanta och värdefulla synpunkter, liksom de fängsla genom sin mästerliga, om och något öfverlastade, framställningsform och sitt vittnesbörd om en oerhörd beläsenhet. Djupast i studium af Luthers och reformationens tankeverld har kanske Albrekt Ritschls son, Bonn-professorn *O. Ritschl* trängt i sitt grundläggande arbete «Dogmengeschichte des Protestantismus» I 1908, II 1912. Här saknas Harnacks eller Troeltschs spiritualitet och genialitet. Framställningen är tungrodd; men den gömmer ett oskattbart material för grundligare Lutherstudier. Den sista allmänna teckningen af den lutherska reformationen är tillika den ur konstnärlig och profanahistorisk synpunkt mest glänsande. Det är den för nagon tid sedan aflidne Leipzig-teologen *Th. Brieger's* Die Reformation 1914, en utvidgning med ungefär en tredjedel af hans parti i 4:de bandet af Pflugk-Harttungs praktfullt illustrerade Weltgeschichte, som 1916 öfversattes till svenska Här förhärskar som sig bör hänsynen till den allmänna politiska historien. Dispositionen kunde ha varit mera genomskinlig; men författarens herravälde öfver stoffet liksom öfver spraket är suverän; hans vyer ut öfver det historiska sammanhanget äro fängslande.

Det ligger i sakens natur, att här behandlade ämne ej utanför den lutherska världen kunnat påräkna samma intresse och forskningsarbete som i Tyskland och Norden. En del fortjänstfulla nyare öfversikter finnes dock på engelska, af

hvilka här blott må nämnas *Th. M Lindsay*: History of the reformation I 1906, vidare *Cambridge modern history* II The reformation 1903 af flere författare, *A. Plummer:* The continental reformation 1913 (egentligen en serie artiklar i den mera bredkyrkliga tidskriften The Churchman), och *H. C. Vedder*: The reformation in Germany 1914. Den sistnämnda har i den engelska fackpressen fördelaktigt anmälts; jag har ej varit i tillfälle att läsa den. Om redan förut anglikanen hade svårt, för att ej säga omöjligt, att förstå det centrala i Luthers religiositet och gerning, så är det väl nu att befara, att världskriget för lång tid kommer att gräfva klyftan ännu djupare mellan tysken Luther och de engelska religionssamfunden. — Från det franskspråkiga protestantiska området ha vi egentligen blott den bekannte schweiziske teologen *J. H. Merle d'Aubigné*: Histoire de la Réformation du seizième siécle 4 bd. 1835—47, svensk öfversättning I 2 uppl. 1861 (om Kuhns franska Lutherbiografi, se nedan). D'Aubignés af våra fäder mycket lästa reformationshistoria är allt fort en god och nyttig lektyr, om den användes under jämförelse med nyare forskningsresultat. — Den franska katolicismen har fått en skicklig apologetisk och polemisk värdesättning af reformationen i *A. Baudrillart*: L'église catholique, la renaissance, le protestantisme; jag har använt 8:e uppl. 1908. Den, som personligen sammanträffat med denne energiske rektor för det katolska universitetet i Paris och hört honom där föreläsa, finner förvandlingen påfallande från den kloke, kalle, sjävbehärskade och behärskande prelaten till den lidelsefulle redaktören af världskrigets kanske mest omskrifna bok, de franska katolikernas stora anfallsskrift «La guerre allemagne et le catholicisme». När man läser, huru Baudrillart som de andra författarna uppfattar kriget som ett protestantismens religionskrig mot katolismen, eller huru han anklagar de tyska katolikerna för att vara modernister på väg till protestantismen och att införa Odins-kulten, då förstår man, huru djupt världskatastrofen gripit i själarnas jämnvikt — men man förstår också något af den lidelse, som eljest väl gömmer sig bakom en förnämt öfverlägsen lidelsefrihet i hans nyssnämnda antiprotestantiska programbok. — På holländska finnas flera betydande framställningar af Nederländernas reformations-

historia, äfven den lutherska (jfr. min anmälan af holländsk kyrkohistorisk litteratur i Kyrkohistorisk Årsskrift 1914, samt professor *J. W. Ponts* föredrag vid tillträdet till en evangelisk-luthersk professur i Utrecht i okt. 1915: «Het eigen karakter en beginsel van het Luthersch Protestantisme in Nederland», 28 s.); men egendomligt nog saknas nämnvärda moderna framställningar öfver den allmänna lutherska reformationshistorien.

Vi öfverga nu till *de egentliga Lutherbiografierna*. Här är öfverflödet på god litteratur så stort, att endast ett urval i denna uppsats kan ges. Banbrytande för den moderna Luther-teckningen voro på protestantisk sida *J. Köstlins* arbeten: Luthers Theologie 2 bd. 1863, 2 uppl. 1901, och Martin Luther, sein Leben 2 bd. 1875, samt *Th. Harnack*: Luthers Theologie 2 bd. 1862—1886. Redan har antydts, att Janssens katolska verk äfvensom Lutherjubileet 1883 gåfvo en kraftig stöt till ökad aktivitet. Bland den mängd större och mindre biografier, som så sågo dagen i Sverige och som allt fort kunna med fördel användas, må här nämnas den i Sverige mest spridda lilla af pastor *E. J. Holmberg* 1883, 16de tusendet 1912; samt den svenska öfversättninge 1883 af den med Merle d'Aubigné samtida tyska pastorn *Moritz Meurers* duktiga arbete «Luthers lefnad» (839 sidor), allt fort kanske den bästa större Luther-biografien på svenska (användes gifvetsvis blott under jämförelse med nyare forskningar); vidare de båda, hvar i sin art goda, medelstora biografierna af *J. Köstlin* (sv. öfvers. 1883, 572 s.) och *G. Plitt* (sv. öfvers 1883, 536 s.) Jag tror, att dessa bägge allt fort kunna särskildt rekommenderas till intresserade i Norden, hvilka ej ga till det tyska språket. En mindre och rent folklig tysk Luther-biografi gaf 1883 professor *F. Junge*. Den synes mig skäligen obetydlig men har vunnit stor spridning i Tyskland (4 uppl. 1898, 161 s.) och i något bearbetad form utgifvits på svenska af den flitige och förtjänsfulle skildraren af historiska gestalter för svenska folket, *C. Kastman*, i «Svenska folkbiblioteket» 3:1 1912. Sveriges nuvarande ärkebiskop *Nathan Söderblom* utgaf 1893 tvänne med fart och glans gjorda skrifter: «Den lutherska reformationens uppkomst» (64 sid.) och «Luthers religion» (112 sid.). Mera osofradt material än genomarbetad framställning gaf den svenska öfversättningen 1894 af den kände redak-

törens för Christliche Welt *Martin Rades* populärt berättande men föga vetenskapliga Lutherbiografi (mer än 1500 sidor!).

Vi öfvergå till de Luther-skildringar från 1883 och följande år, hvilka ej tillkommit i Sverige eller införlifvats med svensk litteratur. Mindre biografi än värderingar och personkarakteristik utgör den bekante tyske romanförfattaren (»Soll und Haben») *G. Freytags* Doktor Luther 1883, 5:e upplagan 1907 (159 s.). Främst af 1883-jubileets mindre biografier, så långt jag tagit kännedom om dem, sätter jag den mera politiskt-historiskt orienterade af Berlin-professorn *Max Lenz* (3 uppl. 1897, 224 s.) Lenz betyder öfver hufvud taget en ur protestantisk och kyrklig synpunkt glädjande faktor i det moderna profanhistoriska arbetet. Frankrike bidrog 1883 med en L.-biografi i 3 band af *F. Kuhn*, utkommen i en ny upplaga 1894. En särskild ställning intager *G. Buchwald*: Dr. Martin Luther, ein Lebensbild für das deutsche Haus 1902, hvilken i sin nya utvidgade och betydligt bättre illustrerade upplaga 1913 (1914) helt visst är den ojämförligt bästa populära Lutherbiografi på vetenskaplig grund, som vi äga. Särskildt mästerlig är Buchwald i det rika urvalet af Luthercitat. Någon synpunkternas man är han ej; ej heller äger han Briegers stilistiska mästerskap. De nyare forskningarna till Luthers historia af Kalkoff (se nedan) har han förbisett. Men boken är i sitt slag alldeles utmärkt. Åtskilligt utöfver alla de nämnda i betydenhet nådde emellertid tva större Luther-biografier, hvilka allt fort stå som de vetenskapligt främsta moderna. Den ena var *Th. Koldes* i två band 1884, 1893, den andra *Köstlins* ofvannämnda större i den 5:e upplagan af *G. Kawerau* 1903. Om den förra har sin styrka i den sakligt berättande, omdömessäkra händelseskildringen, så ger Köstlin-Kawerau det hittils mest ingående försöket att medtaga och värdesätta Luthers skrifter i Luthers utvecklingsgång. Bredvid dessa båda står *A. Hausraths* biografi i 2 band 1904 (3 uppl. 1913), som den tredje stora moderna protestantiska. Om den har omdömena fallit mycket olika. Den nu bortgångne Heidelberg-professorn var en skönlitterärt högtbegåfvad man och har på detta område skurit lagrar. Som historieforskare lade han hufvudvikten på att söka psykologiskt tränga in i den behandlades lif och ge en lefvande

karakteristik af hans personlighet. Härvid nådde han högt; men han kom ock att skatta åt att i det konstnärliga och karaktärsmålande krafvets intresse mer eller mindre romantisera den verkliga historien. Hans Luther-bok är kanske det bästa exemplet på hans vetenskapliga forskarsinne, hans glänsande författaretalalang och historiska dramatiseringskonst men ock på farorna i hans metod. Obetydlig är boken i hvarje fall icke.

Men lika visst är, att man allt fort saknar en grundläggande stor protestantisk Luther-biografi, motsvarande t. ex. den, som den evangeliske professorn i Montauban i Frankrike E. Doumergue gifvit den reformerta världen beträffande Calvin. Denna saknad har blifvit kännbarare, sedan den protestantiska Lutherforskningen åter kallat den katolska till nya ansträngningar, delvis af synnerligen uppseendeväckande art. Vi syfta då ej på konvertitens *E. G. Evers'* långrandiga konvertitnit i en 6-bandig Luther-biografi 1883—1901. Men 1904 utgaf den genom sina forskningar i medeltidens kyrkohistoria högtberömde dominikanen pater *H. S. Denifle* första bandet af ett stort verk «Luther und Luthertum in der ersten Entwicklung» (2 uppl. 1906; band II utgafs 1909 af den da bortgångne Denifles ordenskamrat A. M. Weiss, men är af mindre intresse). Arbetet var knappast en biografi utan snarare en rad löst hopfogade specialundersökningar. Det kastade åtskilligt nytt ljus öfver Luthers ställning till den medeltida teologien. Men hvad som framkallade sensation, var arbetets obehärskadt hätska ton och hänsynslösa smutskastande af Luther. Vi behöfva blott nämna några rubriker från innehållsförteckningen — «Luther verführt zur Heuchlerei und Lüge», «Luther spottet über das Gebet in der heftigsten Versuchung», «Luther bethört die Nonnen» «Luthers Ausgelassenheit, Possenreisserei und Gemeinheit». «Luthers krasse Ignoranz», «Luthers thierischer Standpunkt betreffs der Ehe». «Luthers Lehre ermunternd für Mordbrenner, Syphiliten und Hurer», etc. i mångfaldiga variationer — för att framställningens art skall te sig klar. Denifles bok fick genom sina vetenskapliga detaljförtjänster och genom författarens auktoritet ett oerhördt inflytande på de katolska reformationsteckningarna, hvilka förut börjat uppmjukas under den historiska

kritikens skärseld; så t. ex. är den från katolskt håll prisade *L. Christianis* böcker «Luther et le luthéranisme 1908» och «De luthéranisme au protestantisme» 1911, egentligen blott en efterklang till Denifle och nu sist Grisar. Ej minst blef Denifle en stor auktoritet för den höganglikanska historieskrifningen (t. ex. *J. P. Whitney*: The reformation 1907), som därmed visade sig äga mycket liten känsla af, att äfven den engelska reformationen och «The Church of England» historiskt sedt framgått ur Luthers verk. En officiell återklang af Denifles bok mötte ju ock i själfve den milde påfven Pius Xs beryktade rundskrifvelse 1910 till firande af helgonet Carlo Borromeos minne: «Reformatorerna voro högfärdiga, upproriska män, fiender till Kristi kors, jordiskt sinnade män, hvilkas gud var buken; de sökte icke att förbättra sederna utan gingo till mötes de djupt sjunkna furstars och folks lidelser» («passioni dei principi o dei popoli più corrotti»). Det förefaller emellertid, som om man på sina håll inom det katolska lägret snart blygts för Denifles skrifsätt och önskat en åtminstone i formen mera behärskad och «objektiv» katolsk Luther-teckning. Denna kom ock, genom jesuiten *H. Grisar*, känd som en rätt duktig, om också ej lysande påfvehistoriker. Han utgaf 1911—1913 sin stora Luther-biografi i tre digra band. Äfven här brast konsten att utforma en verklig, litterärt afrundad, lefnadsteckning; banden utgöras väsentligen liksom hos Denifle af löst hopfogade specialundersökningar. Verket är mycket tröttsamt att plöja igenom och lemnar, trots en del nya detaljer, föga valuta för arbetet. I grunden visar det sig, trots alla högtidliga försäkringar om objektivitet, blott vara en «verkappter Denifle», som sådan visserligen farligare. Om Luthers centrala egenskap enligt Denifle var otukten, så blev den för Grisar det andliga högmodet och lögnen. Ett beryktadt exempel på Grisars historiemetod är, att han på grund af ett oklart ställe i «Tischreden» vill visa, hurusom reformationens moraliska kloak fann sin historiska upprinnelse på en verklig kloak; i Wittenbergklostrets afträde skall Luther först ha uppleft den H. Andes upplysning om den evangeliska frälsningsvägen. Den, som intresserar sig för denna punkt, kan läsa O. Scheels skarpsinniga undersökning i Zeitschrift für Kirchengeschichte 1911,

A. Harnacks anmälan af Grisar i Theol. Literatur-Zeitung 1911, eller G. Kawerau: Luther in katholischer Beleuchtung 1911.

Härmed hafva vi redan kommit in på det sista skedet i den protestantiska Lutherforskningen. Den har härunder väsentligen bestämts af det dubbla intresset att afvärja Denifles-Grisars angrepp på Luther, och att göra detta genom att positive fördjupa Luther-forskningen och draga fram nytt material för att få den historiska Luther-bilden ännu klarare framträdande. (Forts.).

AT TRO PAA GUD.

Av professor Edv. Lehmann.

At tro paa Gud er at tro paa livet; ti det ligger lige saa nær at mistro livet. Det behøves ingen verdensbegivenheder for at vi skal faa et sterkt indtryk af de uheld og skuffelser som livet bringer menneskene. Ej heller behøves det noget dybt kendskab til naturen for at se at den lever i kamp med sig selv, at ødelæggelse og forstyrrelse hører til dagens orden i livets verden. De stjernekyndige fortæller os at det ikke staar bedre til i solernes og stjernernes sfærer.

Og i vort eget lille liv, hvor vanskelig er det ikke at finde sammenhængen, — bare en sammenhæng, selv om man har opgivet at finde lykken, lykken som er saa sjelden her paa jorden. Alle mennesker begynder med at haabe at den skal komme, men vi ser den ene efter den anden gaa over i tilintetgjørelsen uden lykken, ja endog uden resultat af sit liv. Der er tusendvis af mennesker som hænger fast ved livet blot derfor at de lever, men som ikke skulde anse det for saa stort tab om det snart var slut.

Naar man har naaet saa langt i verdenserfaring at man har lært saaledes at se livet bag kulisserne, da trænges der tro paa livet for at leve livet. Da trænges der tro paa, at skønt alt, som vi har iagttaget, kan tydes som en leg af tilfældigheder, et kredsløb af atomer, ligegyldige for den menneskelykke eller menneskekval som kommer frem ved legen, — saa er det dog ingen leg og ingen tilfældighed som raader over vor tilværelse, men en magt, som er aand og vilje, en hjertemagt som vil os vel og har sin tanke med vor tilværelse. Livet har en *mening,* og denne mening er *god.* Dette er den tro, som vi behøver for at leve livet, men denne tro er det samme som troen paa Gud.

At tro paa Gud er at tro paa det gode. Og det er nødvendigt at have tro paa det gode for at gjøre det gode og

for selv at være god. Thi den samme livserfaring som har lært os at se tilintetgjørelsen indenfor naturen, lærer os ogsaa at se, at gode magter og gode viljer gaar til spilde her i livet, at de bedrages og misforstaaes, standses og tilintetgjøres av den store træghed og den store egoisme i det almindelige menneskeliv. Han som døde paa korset, er symbolet paa dette. Han er ikke den eneste som har maattet sætte livet til i kampen mod den tunge menneskeslægt; hans Golgata er trøsten for enhver som har forsøkt den samme strid og lært at kjende verdens magt. Derfor trænges der tro paa det gode for den som vil kæmpe det godes kamp, og for den som vil gjøre det godes gjerning, for den som vil vove at være god. Livets erfaring bekræfter ikke denne tro, men troen bekræfter sig selv. Hvad kommer det av, at de som kæmper denne fortvivlede kamp, aldrig vakler i at gjøre ret? Det er fordi de eier troen paa en høiere magt end den øiet har seet og øret har hørt, en urokkelig overbevisning om at der findes en vilje i verden, som hersker i deres egen sjæl, og som maa komme til at faa herske i verden, inden verden kan bli god.

At tro paa Gud er at tro paa friheden. Og friheden er en troessag: alt hvad vi ser, og alt som kan maales og vejes er bundet af nødvendighedens jernhaarde lov Men troens «frelsemænd» kjender sig frigjorte fra denne trældom. I frelse ligger frihed og i frihed frelse, som vi ogsaa kan høre det af sproget. Men skal nogen kjende sig fri, anse sig som andet og mere end som et produkt af den natur og den kultur som omgiver ham, mere end et produkt af tilfældighed og nødvendighed, — da behøves dertil den tro, som flytter bjerge, som overvinder selve materiens kolos. Men denne tro er tro paa Gud. Kun den, som har sat sin fod paa evighedens klippe, er ophøiet over timeligheden. Kun den, som har givet sig selv til Gud, har vundet et selv som kan beseire verden.

At tro paa Gud er at tro paa sig selv. At tro paa sit værd, paa sin egen bestemmelse. Den som føler sig som et Guds barn, har fundet sin plads i verden, thi Gud har plads for alle sine børn, har brug for dem alle, har sin tanke med dem alle. Den som er Guds barn, har plads i evigheden; «i min faders hus er der mange boliger». Han ved at evig-

heden tilhører ham, fordi han selv tilhører evigheden. Hvordan skulde han tvivle om udødeligheden, han, som hver dag lever et udødeligt liv? Den som er i faderen, har det evige liv.

Saa skal jeg altsaa ikke dø naturens død, lige saa lidt som jeg selv er lænket af naturens jern. Saa skal jeg ikke følge med i det evindelige kredsløb, ikke gaa til grunde i intet som de andre skabninger. Mit væsens kjerne er uforgængelig — saa sandt mit væsen har dannet en kerne, har levet i Gud. Ikke naturlivet i mig, Gudslivet i mig er det uforgængelige. Det er det som hæver os over naturens skabninger og over deres forkrænkelige skæbne. «Ræddes derfor ikke, I er mere værd end mange spurve».

Den som har gudslivets evige værd, har sine synders forladelse. Hvorledes skulde synden — forgængelighedens frugt — kunne skille ham fra den Gud som han tilhører. Hvor svag, hvor ringe, hvor syndig han monne være, han er Guds tempel, og Guds aand bor i ham. Hvor dybt han end sank, Guds haand kan opreise ham. Han er fri, skønt han er en synder. Hvor syndernes forladelse er, der er liv og salighed.

Saaledes samler sig alt i troen paa Gud. Saaledes oprinder al tro af troen paa Gud. Saaledes fører den os til tro paa vort liv, vor frihed, vor frelse, vor evighed. Saaledes giver den os kraft til at leve livet, lærer os hvorledes livet skal leves.

Edv. Lehmann.

LITTERATUR.

Til Alf Larsen.

Tak for dit skrig, du sorte skarv
fra skærene derude!
Du synger af din trang og tarv
som vintervinde tude.

Du kaster i din stride flugt
dit bryst mod havets vrede,
og aldrig blir din livsbrand slukt
før i dets vaade rede.

Du ved, det gaar fra hav til hav
langt bort fra alle kyster;
du ser den endeløse grav
om jorden og dens lyster.

Edv. L.

* * *

Anmeldt av Jens Gleditsch.

Cervantes: **Don Quijote**. Norsk oversættelse av Nils Kjær og Magnus Grønvold.

Da første del av *Don Quijote* utkom i aaret 1605, nærmet forfatteren sig de 60. Han hadde et langt og eventyrligt liv bak sig, student, digter, sekretær i det pavelige diplomati, men fremfor alt soldat. Som soldat hadde han fegtet mot de vantro under selve Juan d'Austria, som hans attester utviser. Han hadde levet haarde tider som krigsfange i Algier, hadde oplevet friheten igjen og var vendt tilbake til et roligt og fornuftigt liv.

Det merkværdige indre liv i den berømmelige bok har sammenhæng med Cervantes' egen livshistorie. Han er selv

Don Quijote og Sancho Panza, og i de to brillante scener, hvor han lar geistlige herrer uttale sig om litteratur, kommer hans egen forstaaelse av litteraturen frem. Litteraturens romantik har sin ret men den maa aldrig være løst fra realistisk livsforstaaelse, Don Quijote faar ikke ride ut i verden med mindre Sancho Panza følger ham.

Ti naar Cervantes mindedes sin stolte krigerære, saa mindedes han ogsaa sit nedværdigende og haarde fangenskap. Og naar han mindedes den hæderkronede dag ved Lepanto, saa han samtidig paa den stump som stod igjen av hans venstre arm. Det var ganske vist berømmelige bedrifter som han hadde utført. Men resultatet hadde været magert baade for ham selv og for hans folk. Han smiler av sig selv og av den spanske ridderære. Har han ikke i grunden kjæmpet med vindmøller? Har ikke Sancho Panza igrunden ret? Man maa holde paa det solide og tænke paa hvilken fortjeneste man kan paaregne av affæren.

Hans ironi rammer overordentlig sikkert. Og bokens store utbredelse og popularitet i sit hjemland hænger sammen dermed. Spaniens heltetid var forbi, Cid var bleven gammel og eventyret ute. Men ironien er uten bitterhet. Naar den gamle soldat saa den vældige kamp mot Maurerne i ironiens hulspeil, saa faldt samtidig forklarelsens lys over billedet. vi skjønner at Cervantes allikevel ikke vil undvære de haarde aar han har gjennemlevet Sancho Panza har ikke helt ret, svenden paa æslet er dog kun svend hos ridderen av den bedrøvelige skikkelse paa den knoklede Rozinante og med barberkoppen paa hovedet. Selv i de mest groteske situationer, selv naar der er tale om den haarede vorte paa et unævneligt sted som er kjendetegnet paa hans identitet, selv da bevarer han en viss værdighet.

Uten dette milde lys vilde boken aldrig slaat igjennem, som den gjorde. Netop fordi dens ironi ikke er besk, netop fordi der er en viss sympatisk varme over den, derfor slaar den igjennem og bidrar mægtig til en vending i spansk tænkemaate. Netop fordi den repræsenterer den høieste form av humor, blir den en folkebok som ingen anden. Ti folkesjælen vil befriende latter men ikke bitterhet.

Ligner vi den med den norsk-danske litteraturs første

humoristiske mesterverk, «Kjærlighet uten strømper», saa er der megen likhet. Ogsaa denne sidste betegner en strømkæntring, ikke bare i litteraturen men ogsaa i livsførelsen. Og ironien hos Joh. Herm. Wessel er likesaa træfsikker som hos Cervantes. Parodien er endogsaa mer virkningsfuld fordi den er knappere og tørrere. Men Cervantes er overlegnere og derfor mildere og mer forløsende.

Saaledes virket boken i sin tid og saaledes virker den endnu. Spanieren i 17de aarhundre saa sig selv i speil og kjendte sig igjen og smilte. Og det har vi vedblevet med til denne dag. Ti i bestandig samtrav drager de to følgesvende, den romantiske begeistring og den realistiske nøkternhet hen over jorden. Undertiden er de parret sammen som mand og hustru, undertiden har de slaat sig sammen som kompagnoner. De kommer ikke vel overens til hverdags, men der hvor det store forklarende humor er tilhuse, der opløser motsætningerne sig i harmoni.

Har ikke *Bergson* ret deri at smilet eller latteren har en stor betydning for livet? Han mener jo, at livets eiendommelighet er dets tillempningsevne likeoverfor det haarde stof, og at denne tillempning, hvor det gjælder aand, foregaar gjennem latteren eller smilet. Har han ikke ialfald ret i at det vi kalder humor er en kostelig gave, som vi vanskelig kan være foruten. Hvor skulde vi her i Norge klare os, hvis vi ikke var lidt i slægt med Joh. Herm. Wessel? Det bitende humor er vort, enhver kan kjende det indeni sig, vor kraftige livsvilje skapte det som tillempningsmiddel i den kamp med tunge naturskjæbner og vældige naturmagter, hvor vi ofte ligger under. Vi ligger under, men stikker det korte barske ironiske ord op over vort nederlag som livstrodsens fane.

Men det store humor, det forklarende og forsonende er vi ikke naad til, det maa indføres andensteds fra. Og derfor skal Don Quijote være velkommen i sin norske sprogdragt. Saa vidt man kan dømme av de utkomne hefter er oversættelsen god, undertiden likefrem mesterlig og *Marstrands* illustrationer er fortrinlige. Han maa selv ha været en meget betydelig humorist for at kunne gjengi romanens situationer med saa stor kraft og sikkerhet. Han naar meget høit, næsten op til Cervantes, der mangler undertiden kun ganske lidet

i at ogsaa han naar den forklarende parodi. Ridderen av den bedrøvelige skikkelse skal være velkommen til os. For nu er det gaaet nedover med humoren hos os, fra Wessel til Ibsen er nedgangen ganske tydelig. Ibsen eier det grumme humor undertiden, men det er i den grad ramsaltet, at det nærmer sig den norske kaffemavesurhet, han er vel likesaa nær denne utørken som Wessel nærmer sig Cervantes.

Vi trænger til et tilskud av det store humor, for det er gaat nedover med os, vi savner den aandselasticitet, som kan lempe sig saaledes at den vinder. Og det synes mig et lykkeligt varsel at vi faar boken under den store krig. For den har overvældet os med alle sine overordentlig storartede, materielle kampmidler, med luftkampe, kanoner og u-baater. Den har trykket vor sjæl til jorden med brutalitet og store ord. Vi trænger til at finde det forklarende, nøkterne syn. I mangt og meget ligner vi smaa neutrale Sancho Panza, lad os bare indrømme det. Men saa vil vi ogsaa ha lov til at sige om de u-neutrale at de tilslut ganske sikkert kommer til at ligne ridderen av den bedrøvelige skikkelse. Det er allerede tydeligt forsaavidt det angaar de smaa nationer, men det gaar tilslut de store likedan. Og da vil de kanske tilslut kunne smile over sine kampe og vanskjæbner og se det hele frygtelige drama forklaret i sorgfuldt smil. Ikke at det vil være sin tapperhet og sine store minder foruten. Men de vil kunne se paa sin vanskjæbne som Cervantes saa paa sit lange fangenskap og sin armstump.

Ti det høieste humor er i slægt med troen. Humoret ser det himmelske lys som i et speil og i en mørk tale.

Overdommer Michael Hansson: **Kunsten at dømme.** Aschehoug, Kr.ania 1916.

Vi mente før at vore juristers virksomhet var begrænset til vort lands og den norske lovs omraade, men i den senere tid har ogsaa vore jurister likesom vore sjøfolk, handelsmænd og ingeniører fundet virkefelt mangesteds i utlandet.

Ikke mindst ved de blandede (internationale) domstole i Ægypten, hvor en række dygtige, undertiden endog betydelige mænd fra Norge har siddet i Faraos dommerstol. Blandt dem er ogsaa Michael Hansson, som i denne lille interessante bok

gir mange indblik i retslivet derude. Bokens egentlige formaal er da forresten videre, han vil fremstille for os andre eiendommeligheter, vanskeligheter og idealer for dommerens virksomhet. Boken er vel ogsaa en appel til vort folk om at holde dommerstanden og jurisprudensen i ære her hos os.

Jeg synes det har lykkes forfatteren at give en fængslende fremstilling av dommerens virksomhet. Jeg vil ogsaa haabe, han maa ha held med sig, naar han ønsker at vise nødvendigheten av at *dommerstanden* hos os kan bli bedre lønnet. Overhovedet er embedslønningerne hos os — navnlig de *høiere* lønninger — alt for lave. Det er uten tvil en følge av demokratiets gjennembrud, men det lar sig haabe, at den demokratiske folketanke med tiden ophører med at se sig truet fra embedsstandens side og tvertom ser en betryggelse for den likelige og retfærdige behandling av alle borgere og borgerinder i en selvstændig embedsstand, som ikke er nødt til at være formuende eller nødt til at søke andre livserhverv, men helt kan ofre sig i det offentliges tjeneste.

Chr. Gierløff: **En liten bok om veltalenhet.** Aschehoug, Kr.ania 1916.

En ganske utmerket liten bok som paa det bedste kan anbefales alle, som ønsker at faa offentligheten i tale. Dens mange gode praktiske vink kan enhver ha gavn av. Og ogsaa de som ikke selv taler offentlig, vil ha glæde av at stifte bekjendtskap med de mange fremtrædende personer som skildres og den sjælekundskap som forfatteren utfolder.

Bokens slagord er effektivitet. Talen anskues altsaa som middel at opnaa en viss effekt. Ved dette kan man kanske gjøre en liten bemerkning.

Det er ganske vist rigtig at de fleste — og vel kanske alle — taler av almindelig slag maa lægge an paa virkning. Men for det ene er der flere slags virkninger, f. eks. øieblikkelige virkninger og vedvarende virkninger. De sidste er i mange tilfælde at foretrække og opnaaes ved andre midler. Og undertiden opnaaes den allerhøieste virkning ved taler som aldeles ingen øieblikkelig virkning har. Dette gjælder endog saa praktiske taler som dem vi benævner politiske. Men det

gjælder i allerhøieste grad den religiøse tale, som kanske naar sit høieste i det alt utvortes forglemmende vidnesbyrd.

Jens Gleditsch.

* * *

Anmeldt av Erling Grønland.

Dansk kirkeliv i mands minde av *Morten Pontoppidan.* (G. B. N. F. 1916. 166 sider).

Det er en merkelig evne Pontoppidan har til at faa fat paa os og holde os fast. Ikke mindst naar han som her fortæller. Gad vite om ikke selv de som kjender sig forgit av kirkepolitik, skal bli ganske bergtat av ovennævnte bok som av den mest spændende roman. Ja selv de som kjender hovedlinjerne i dansk kirkeliv fra før.

Det er saa usigelig jevnt det hele. Det er ogsaa oprindelig fortalt for voksen ungdom i forfatterens menighet. Men liv, personlig liv i hver linje, originalt syn paa og rammende domme overfor personer og begivenheter. Og disse er mange: det begynder med Münster og Kierkegaard og ender med Arboe Rasmussen, og derimellem alle de mange kirkelige strømninger og deres ledende mænd, som Danmarks sidste hundre aars kirkeliv er saa rigt paa.

Det bedste er dog at om dommene falder haarde og kritiken aldrig saa skarp, har Pontoppidan altid det varmhjertede vidsyn som gir forstaaelse og som vil og kan anerkjende det gode overalt hvor det findes.

Det aller værdifuldeste ved boken tør imidlertid være forfatterens varme forsvar for den bestaaende kirkeordning, eller for «sognemenigheten» som han uttrykker det.

Da jeg var blit sogneprest, da tok jeg mot til mig med begge hænder og gav mig til at *tro* paa sognemenigheten som en kristen menighet.»

Det er i en sum hvad forfatteren kjæmper for. Han som begyndte som ildtilbeder av Grundtvig og valgmenigheter, han ser nu frem og peker ut veien med disse ord: «Den danske kirkes held og trivsel skal ikke søkes i forøkelse av valg- og frimenigheternes tal, heller ikke i forøkelse av tallet paa omreisende prester som lager sig smaa separate kredse hist og

her. Nei. sognemenighetens fremtid er den danske landskirkes fremtid.»

Aa læs denne bok alle som sier sig at ville frihet og *folke*kirkelighet. Er ikke Pontoppidans grundsyn vort, da er jeg ræd for at dette med folkekirkelighet bare blir en frase, og da turde friheten ogsaa bli noksaa skrall.

Jeg synes denne bok har været ikke bare underholdende og belærende for mig, men likefrem en styrkedrik for mit frihetselskende og folkekirkelige hjerte.

Erling Grønland.

* * *

Studier til norsk aandshistorie.

Anmeldt av professor D. A. Seip.

Francis Bull: **Fra Holberg til Nordal Brun**. (Aschehoug. 247 sider.)

Det ligger mange opgaver og venter paa norske literaturhistorikere. Den gamle storhetstid i norrøn literatur har mange lokkende opgaver; denne literatur blir gransket i hele den germanske verden i allfall. Men vaart folk har naturligvis sin særopgave der, som det ikke ustraffet kan vanskjøtte.

At storhetstiden i norsk literatur i det 19de hundreaar blir gransket av vaare literaturhistorikere med særlig interesse, er naturlig. For tiden er det kanske ogsaa den viktigste opgaven. De skarpe brytninger i vaart literære liv og i vaart aandsliv i det hele i siste hundreaar kaster lys over motsætningene idag. Kjennskap og kunnskap her vil virke til utjevning av motsetningene der det trengs og til en naturlig kamp der *det* trengs.

Men tiden imellem disse to storhetstidene maa heller ikke gaa i glemmeboka. Vi har all grunn til aa studere vaar del av «fellesliteraturen» og det særnorske aandsliv i danske-tiden. Vaar storhetstid i det 19de hundreaar bygger paa vaar fremgang i det 18de.

Det er netop norsk aandsliv i det 18de hundreaar Francis Bull har gjort til emne for sine undersøkelser i Fra Holberg til Nordal Brun. Studier til norsk aandshistorie». Boken er paa en maate en fortsettelse av den Bull ga ut for et par aar siden om «Ludvig Holberg som historiker». Her var det

Holbergs norske forutsetninger Bull drog frem. I «Fra Holberg til Nordal Brun» er det norsk aandsliv fra omkring 1750 til omkring 1770 — særlig slik det skiller sig ut fra det danske — vi faar et billede av.

Det har været sagt at vi har en sørgelig aandshistorie i dansketiden. Skal vi undersøke vaar utvikling i den, blir det aandelig talt aa holde sig til aa grave frem «norvagismer».

Noget er det naturligvis i det. Men helt saa ille er det ikke. Bulls bok er et vidnesbyrd om at vaar kultur — ogsaa uten hensyn til bondekulturen — var noget mer enn «norvagismer» i felleskulturen. Bull overdriver kanske stundom; han finner særnorsk nationalfølelse der det kan være vanskelig aa se annet enn «tvillingrikske» følelser. Paa den andre siden tror jeg Bull kunde ha støttet sin opfatning med andre momenter ogsaa.

Bulls grunnsyn er netop at literaturen i annen halvdel av 18de hundreaar var selvstendig norsk enda den var skrevet i et vesentlig dansk spraak. «Den literatur de (norske forfattere) skapte, var norsk efter sit emnevalg, sin sammenheng og sine literære traditioner, og først og fremst i sit uttryk for deres egen norske nationalfølelse.»

Best har det lykkes Bull aa vise det selvstendig norske i vaart aandsliv i behandlingen av Gerhard Schøning. For Bull inntar Schøning den samme plass i norsk aandsliv i det 18de hundreaar som P. A. Munch i det 19de.

Bulls bok gir mange detaljer, men gjennem detaljene finner vi frem det helhetssyn som bærer boken. Paa en maate virker den som en rehabilation av en tid vi ellers har kjent lite til og brytt os lite om. Men den tiden har kimen i sig til det som skjøt vekst hos os da vi politisk blev et selvstendig samfund. Bulls bok er et fortjenstfullt arbeid om denne grotid i norsk aandshistorie.

Didrik Arup Seip.

* * *

Johannes Jørgensens livserindringer.

Anmeldt av Hans Koch.

Johannes Jørgensen: **Mit livs legende.** Første bog, **Den røde stjerne.** 200 s. Anden bog, **Taarnet.** 112 s. G. B. N. F.[1].

«Mit livs legende» er fremfor alt en smuk bog, skrevet i det skønneste sprog af en moden mand, der har vandret ad saare bugtede veje og nu ser tilbage paa færden — «det er saa længe siden,» siger han, «at jeg kan tale om mig selv som om en fremmed.» Og saa fortæller han uden klage og uden rousseausk stillen sig i position, jævnt og uden sentimentalitet om, hvorledes han fra barndomshjemmets stilhed, uden venner og med faa penge føres ud i en verden, som er og bliver ham utilgængelig, indtil den en dag lukker sig op for ham, idet den bliver en fristelse.

Den egentlige anmeldelse af «Mit livs legende» maa vente, til fortællingen er ført videre frem. Men allerede nu kan det dog skønnes, at denne bog vil betyde en berigelse af vor memoirelitteratur. Af stor værdi synes det bl. a. at være, at disse erindringer — skønt forf. selv betegner dem som «Dichtung und Wahrheit — ikke blot er et lyrisk tilbageblik paa, hvad der nu kan huskes. Nej, forf. har med den ham allerede i ungdommen ejendommelige nøjagtighed, hver dag ført sin dagbog, der nu fremtræder som garant for, at den fortid, hvorom der fortælles — sjælstilstande og meninger — ikke er en senere tids omdigtede fantasibilleder.

Det for anm. mest overraskende ved J. J.s redegørelse for sit ungdomsliv er den ret stærke kristelige bevægethed, for ikke at sige grebethed, det er præget af. Vel havde man dengang i Svendborg ingen indre mission, og kun «Familien Bang» sagdes at være grundtvigianere. Men det forhindrer ikke, at fra hine tiders «gode gamle sømandsreligion», fra skolen, fra forældrenes aarlige altergang og fremfor alt fra julens tid og julens salmer har han — og der er maaske grund til at betænke det i disse tider, hvor der tales saa fri-

[1] Vi henter denne Hans Kochs anmeldelse fra hans ypperlige lille blad «Plovfuren». Den bærer præg av de personlige erindringer pastor Koch selv har om Johs. Jørgensen.

modigt om at ophæve folkekirken — modtaget indtryk, som ikke blot bevarede deres magt over ham i hans første ungdom, men som, da hans livsopgørs dage kom, ikke vil have været uden betydning, saa vist som de fulgte ham, selv i de tider, da han for vild i de mørke skove — han, der endnu 17 aar gammel i fristelsen raaber til Gud i bønnen: «O evige Gud, har du forladt mig? Er jeg virkelig en fortabt synder? O evige Gud, er du til, saa hjælp, hjælp, hjælp!» Og paa samme tid (foraaret 1884) skriver han i dagbogen: «Brændende, fortvilet bøn. Skal himlen virkelig blive tom for mig?»

Han gik dengang i skolens øverste klasse, og forf. giver et ganske rigtigt billede af, hvor ensom han var og væsentlig vedblev at være. Men grunden til denne ensomhed var paa dette tidspunkt vistnok mest af alt den høflige kølighed, hvormed han forholdt sig overfor kammeraterne, der tilmed var imponerede af hans langt større udvikling og af hans overlegne dygtighed. For nogles vedkommende maa hertil føjes en vis skyhed, fordi J. J. allerede da optraadte som «fritænkeren», hvilket i de tider i øverste klasse betød en stor aandelig overlegenhed; her maatte den, der gerne vilde kalde sig en kristen, og dog ikke helt vilde udlevere sig, nødvendig holde sig tilbage.

At det religiøse dog stadig vak spiller ind i J. J.s aandelige husholdning, fremgaar ogsaa av dette, at han paa det tidspunkt en dag foreviste kammeraterne en oversættelse af Heines digt «Die Wallfahrt nach Kevlaar»[1]. Der var andre av Heines digte, som skulde synes at ligge en datids «radikaler» nærmere. —

Men foreløbig gik det ad andre veje, under «Den røde stjerne»s — denne verdens — mærke; derom fortæller forf. nu. Undertiden synes man næsten det er for stilfærdigt. Det er maaske godt nok, det er i hvert fald en behagelighed, at forf. ikke her bevarer tidligere tiders kampstilling overfor sin egen fortid; men man kunde nok ønske en lidt nærmere redegørelse for, hvad det var hos radikalismens mænd, der øvede en saa magisk virkning paa saa mange af den tids

[1] Hvor Heine med vanlig genialitet forvandler en ganske banal valfartshistorie til et gribende digt.

unge. Men endog en visit hos selve litteraturens og bevægelsens stormester, en visit, der varer halvtredie time og — efter de bedste mønstre — ender med en spadseretur, giver kun anledning til en snes lidet betydningsfulde linier i dagbogen. Noget forsøg paa karakteristik gøres ikke.

Iøvrigt gik det med Johannes Jørgensen, som det gik med mange, mange andre i de dage: Indlemmelsen i den radikale falanks betød for ham en forvildelse, en stadig nedgang; det bedste var, at han ikke var i tvivl om denne kendsgerning. Paa trods av alle hjælpsomme teorier, kunde han ikke — dertil var han for sund — overbevise sig selv om, at sort var hvidt. Derfor blev vandringen i det fremmede land kun en indledning. Vi glæder os til fortsættelsen. Foreløbig slutter dagbogen (foraaret 1889) med de ord: «Føler mig som en flagermus, der er bleven trukken frem i solen. Jeg har brudt med dagen og er bleven bedraget av natten.»

* * *

Vi forstod allerede i første del, at nu var vinterens strenge tid inde. Paa en tid, hvor forf. vil skrive en bog om «Samvittighed» og vil vise, at «det var blot i gamle dage, at religion og moral var gavnlige for samfundet», alt medens han drømmer om en ny religion for frigjorte sjæle, snævres han mere og mere ind av to forbundne magter: Et krav til livet ogsaa i det udadvendte, som tilværelsen ikke vilde honorere og som derfor førte til det andet: en stadig voksende vanskelighed ved at bjærge føden. Det var paa den tid han av Ernst Brandes fik den opgave at skrive bladartikler om «Kraftfoderstoffer» o. lign. til Børstidende. Det var ogsaa i de dage, at en av den ortodokse radikalismes begavede profeter formulerede dens lære: «Naar man har penge og piger, hvad kan man saa ønske sig mere?»

Det var svært for den, der havde kendt Johannes Jørgensen fra de unge dage, at tænke sig, at han for stedse skulde bindes til den art tempeltjeneste. Vi ser da ogsaa, hvorledes han i den stund, hvor han ser resultatet, straks søger efter andre veje. Allerede i august 1891 taler han i dagbogen om «en fromhed, som krænkes»; han studerer Baudelaire, Madame Blavatsky og Annie Besant. Ja, den

10de december skriver han: Kristus, ak Kristus! Jeg er vegen af fra din vei for at komme didhen, hvor litterære radikale anviser en som højeste livsmaal at «skrive komedier, siden folk nu en gang gerne vil se komedier.» — Ogsaa Novalis faar nu en ny interesse. I tidsskriftet «Taarnet» kæmper forf. og ligesindede for en ny «symbolistisk» retning — samtidig med, at der i kredsen leves et i lige grad aandeligt og legemligt usundt bohêmeliv, med svir og digt og gjæld.

Da kom der for forf. en tid, hvor han — som han nu vilde sige — høstede efter sin egen udsæd; ydmygende, byrdefulde tider, dage med ubetalte regninger ringende paa døren, aftener uden kul i ovnen, uden udsigt til føden den næste dag. Der er to ting, som her griber i forfatterens fremstilling: Først dette, at skildringen er saa ganske fri for anklage; forf. har i den sammenhæng kun en forklaring: *mea culpa* — det er mig, som har syndet! Det er bedraget at skyde skylden paa de andre, Brandes eller Høffding, eller hvem man nu vil nævne! — Dette er smukt og kristelig forstaaet det sande — selvom historikeren i mange maader vil dømme anderledes. Det andet, som fanger læserens opmærksomhed, er, at selv da Johannes Jørgensen stod aandelig og timelig talt som en slagen mand, uden udsigt til at vinde noget av det tabte tilbage eller at finde nyt istedet — da forblev det ham dog klart, at det som syntes at være hans selvfølgelige pligt: at «blive et ordentligt menneske», en jævn arbeider, en borger som de andre, at brænde sine vers og arbeide for føden — det kunde han ikke, og kloge folks velbetænkte raad bed ikke paa ham: «Jeg føler mig saa fjærn fra alles planer med mig — ene for mit eget aasyn.» Saaledes taler og handler kun den afsindige eller — den kaldede. Tiden skal vise, hvilken av disse to, vi her staar overfor.

Alt imens dukker religiøse og filosofiske spørgsmaal op, og to nye venskaber *Carl Ewald* og *Mogens Ballin*. Det er øjensynligt, at disse to vil drage hver til sin side. Ewald var typen paa den spirituelle, men uansvarlige bohême — Ballin var en israelit uden svig, der stod med konvertitens varme som en Kristi tjener indenfor den romersk-katolske kirkeafdeling. Hvilken af disse to indflydelser vil nu faa magten?

Derpaa gives svaret først i næste bind. Det er i det hele beklageligt, at disse erindringer udsendes i saa tynde hefter, at helhedsindtrykket nødvendig maa svækkes. Men ellers afvæbner dette 2det bind av Johannes Jørgensens erindringer al kritik. Det synes mig noget av det skjønneste han har skrevet. Det kan allerede nu siges, at Johannes Jørgensens erindringer vil komme til at indtage en meget høj plads i den dog ellers rige danske memoirelitteratur.

Hans Koch.

* * *

Anmeldt av Kr. Skjeseth.

Katharina C. Gjesdahl: **Den store avgjørelse.** H. Aschehoug & Co,, Kristiania. 247 sider.

En ung forfatter har indledet en anmeldelse av denne bok med en skarp dom over nutidens kvindelige forfattere: «De studerer ut et erotisk problem, og om dette lagede problem skriver de sammen en større roman.»

Undertiden kan vel denne dom være ret. Men den gjælder ikke «Den store avgjørelse.» Vedkommende forfatter dømmer vistnok slik om denne bok, fordi han er meget ung og derfor ikke vet, at problemet i dette tilfælde er tat like ut av livet.

Der er faa mennesker, som er saa lykkelige, at de havner i egteskapet, uten at deres hjerter paa forhaand har været optat av en eller flere. Enkelte har i sin fortid en hævet forlovelse, mange har oplevet alvorlige forelskelser. Saadanne forelskelser — især hvis de er gjensidige — eller forlovelser, gaar ikke sporløst hen. De er ikke slettet ut av et menneskeliv, om en blir gift andetsteds. Som regel bærer de vel ikke anden frugt end nogen uskyldige tanker en gang imellem. En dato f. eks. kan vække et minde: Idag er det hendes fødselsdag? Hvordan har hun det nu? Hvordan vilde vi faat det sammen?

To som har været forlovet med hinanden eller gjensidig forelsket, kan bli farlige for hinanden, om de lar disse tanker gaa videre, om de begynder at leke med det som var.

Dette er «problemet», som Katharina Gjesdahl behandler. — Med fin psykologisk forstaaelse viser hun hvordan manden

med engang er i sin fortids vold, og hvordan kvinden mot sin vilje drages ind i det gamle forhold. Fortiden med dens minder og oplevelser besætter hende, magtstjæler hende.

Barbra Ring har i «Før kulden kommer» latt det skjæbnesvangre ske. Katharina Gjesdahl viser, at det skjæbnesvangre kan avværges. I «Den store avgjørelse» vender manden tilbake til sin hustru, og kvinden tilbake til sin mand. Forskjellige ydre hændelser gjør det let for dem. Seiren hadde været større, om den var vundet, uten at hendes mand var kommet til sæterhytten, mens hun kjæmper sig fri fra besættelsen.

Oskar Braaten: **Mens Hjulene staar.** H. Aschehoug & Co. 119 sider.

Atter har Oskar Braaten utgit noen smaa fortællinger, som sjælesørgere bør læse og studere. Han har en eiendommelig evne til at se menneskene indenfra og til i enkelte træffende replikker at avsløre deres inderste væsen.

Kristen Skjeseth.

DAGENS SPØRSMAAL.

Hvad skal vi si om dagens utenrikspolitik?

Av Eiv. Berggrav-Jensen.

Vi er saa reflektert alle sammen at vi ikke bare er ræd følelsesfulde utbrudd, men ogsaa enhver tanke eller handling som er større end at vi kan faa rum til den indenfor vore fire vægger. Vi har været ræd for at tale om freden. Vi har overlatt det til sværmerne. Vi var realpolitikere, vi vilde ikke risikere vor honnør paa utopisk drømmeri. Vi var statsmænd — vi hadde lært at tie, indtil statsmændene antydet hvad der kunde sies. Den ærlige, talende kandestøpers tid er forbi. Nu sitter Collegium politicum med pekefingeren i munden: vi har vore ord i behold!

Vi kan faa *for* mange ord i behold til slut.

De realpolitiske hensyn kan imidlertid paa ingen maate være likegyldige for idealister. Først indgaaende kjendskap gir i grunden en idealist ret til at gripe aktivt ind. Og det har været

mangelen paa politisk indsigt, paa et overblik som kunde beherske situationen, som vel i første række har været skyld i kristenfylkingens taushet og vanmagt under krigen.

Professor L. *Ragaz* har i sterke ordelag fordømt denne avhængighet av de realpolitiske hensyn. «Teologerne — han mener de kristne ledere — har faat sin dom,» sier han. Dette at den tyske statsleder[1] skulde være den første til at vaage talen om fred, «denne tingenes nye vending er en gudsdom over de religiøse militarister, saa tilintetgjørende som den overhodet kan bli.»

Det er godt mulig at vi i de kommende aar kan bli nødt til at avsi dommen over os selv, over vor fortid og vor stilling til krigsfaktorerne i verden.

Men saa let som hos Ragaz er det ikke gjort

En «gudsdom» som han alt nu vil avlæse i begivenheterne, er ikke en saa enkel sak For det første er den ikke «tilintetgjørende». Endnu er vi bare under *opdragelsens* domme. Og for det andet kommer Guds dom til os enkeltvis; nogen objektiv, almengyldig dom er det ikke givet nogen profet at forkynde.

Men der kommer et langt vegtigere moment til. Det har været talt om *kristelig utenrikspolitik*. Med al respekt for dette ideal maa det bli krævet av os at vi tænker igjennem i praksis hvad det vil si og hvordan det kan gjennemføres. Var det bare om at gjøre at følge en utvilsom profetisk parole, saa var det ikke vanskelig.

Men de tider er forbi, da samvittighet og indskytelse kunde gaa for det samme. En nøie prøvelse, baade hjertets og hjernens, er samvittighetens verksted. Selv er den det ledende motiv. Vi tvinges altid av den til at søke det rette, aldrig bare vort eget. Men uten en alsidig overveielse kan vi komme like saa galt fra det som den der vil følge kompasset uten at ta hensyn til terrænget. Det er i bedømmelsen av terrænget vi kan vige sterkt av fra hverandre. Men det maa vi være klar over fra først av, at naar vi hver for os har arbeidet ærlig paa vor bedømmelse og handler derefter, da har ingen ret til at finde nogen tilintetgjørende gudsdom i det om vi skulde kjøre os fast i ulænde og maatte tilbake. Ingen kan tænke og handle anderledes end efter «bedste overbevisning». Det er ikke noget objektivt, men like fuldt et *fast* standpunkt! Like fast enten fremtiden gir det ret eller ikke, like fast enten det faar en rosennimbus av idealitet og offer, eller det faar en graa kappe av realpolitik omkring sig.

Ragaz's ord om de kristne og krigen har helt siden krigens utbrudd hvislet i luften som piskeslag. Og likevel kan det ha været mange som har hat det vanskeligere end han. Det kan være like tungt for sindet at være «realpolitiker» som at være himmelstormer. Men Ragaz skal ialfald ha tak for sin retlinjethet.

[1] Sigter til Bethmann-Hollwegs november-tale (se F. K. & K. nøvbr. s. 564).

Naar det ikke har været let at følge ham, da har det sine grunde, som vi ikke kan vente at et troesstandpunkt som hans skal kunne vurdere. Men det er netop disse grunde vi maa veie, hvis vi vil tale om kristen utenrikspolitik.

I militær-spørsmaalet har det for de «religiøse militaristers» stillet sig slik, at nu var ikke forhandlingen om spørsmaalet længer fri. Eller med andre ord: der var ikke plads for mellemstandpunkter Der var bare ett at gjøre: enten *gaa med*, og da selvsagt *helt ut*, ikke *indskrænke* forsvaret med bibehold av *noget*, ikke gaa med som sanitet eller som kulestøper, men ikke som skytter.

Eller ogsaa: *ikke gaa med*. Det vil for den enkelte si: negte at gjøre *nogen slags* tjeneste for det militære. Og for fædrelandet som helhet indebærer dette offertanken: et folk som ofrer sig og vælger nedtrampingen fordi det ikke vil sætte sig imot nogen.

Noget mellemstandpunkt er der ikke, og aller mindst naar krigen raser utenfor døren. Derfor har det heller ikke været mulig at følge de kristne tugtemestere som har ropt ve over denslags kristne som kunde gaa med paa saa og saa meget krigsvæsen. Der er *ett* man maa forlange av disse sterke kravsmænd: at de selv ikke halter, men baade opfordrer til militærnegtelse og selv handler derefter om de maatte komme i den stilling.

Dette har ikke Ragaz gjort. Og ikke vore hjemlige fredsmænd heller, med den ene undtagelse, metodist-presten i Drammen. Netop halvheten i standpunktet var det vel ogsaa som bragte Den norske presteforenings generalforsamling til i sin tid at nedvotere tilslutningen til fredsgruppen.

I militarist-spørsmaalet kunde saaledes ikke de neutrale kirker ha indtat andet standpunkt end de gjorde, da først krigen var der. Vor mulige forsømmelse *før* krigen maa her lates ute av betragtning, saa enormt vigtig den end er naar vi engang paa ny skal gaa til bunds i spørsmaalet.

I fredspropagandaen er det to klare aarsaker som har stoppet mangen en nøgtern idealist i disse aar.

Den første er selve kampen, som jo *maatte* rase en tid, naar den først var brutt løs. Den 10de august 1914 kan ikke den vildeste pacifist ha villet stifte fred. Dette moment gjælder saa længe man ikke finder at kampen har bragt, ialfald *nogen* klarhet. Enkelte tænkte den vilde bringe avgjørelse. Rigtig var det i alle fald at vente til krigen i viss grad hadde avgjort sig selv eller hadde *modnet* sig til avgjørelse. Der maatte foregaa noget, ikke bare i det ydre, men ogsaa i det indre, i folkenes sjæleliv.

Dette lammet længe enhver tilslutning til fredsagitationen. Vil professor Ragaz uten videre forkaste dette moment?

Det andet som har virket ind er kanske mere angripelig. Det

er frygten for at prostituere en god sak ved utidige foranstaltninger. Med opbydelse av al agtelse for den gode vilje hos Ford-ekspeditionen, var det ikke mulig at slutte sig til den, netop fordi det var en saa stor og alvorlig sak det gjaldt. Men ellers er netop denne ekspeditions behandling i pressen en god pekepind for hvor *farlig* vort ræsonnement er. Den latterlighet som det hele blev omgit av i avisene — *den* maa vi jo ikke være ræd! *Den* falder over gode og onde alt efter som det passer sig for opinion og sensation. Vi er feige og fordømmelige om slikt paavirker os. Det fatale ved Ford-ekspeditionen var kanske netop at den satte en skræk i folk for at slutte sig til nogen fredstanke som kunde bli gjort nar av i avisene.

Men selvfølgelig maa det staa fast at vi har lov til at finde baade grundlaget for ekspeditionen og dens fremtræden uskikket til i alvor at fremme fredsbevægelsen, uten at vi derfor skal fordømmes. Høie idealer og brændende hjerter gjør hverken sagkundskap eller overveielse overflødig. Den mest renhjertede ild kan være jevngod med blindt fusentasteri hvis den mangler indsigt og omsyn.

Ragaz er ikke blind for dette selv. I en artikel nu til nyaaret sier han uttrykkelig at «*det at stifte fred er en vanskelig kunst*. Det er ikke givet alle som tar sig av fredens sak at forstaa denne kunst. Hele fredskongresser forstaar kanske svært litet av den, og mangen fredsven taler om den som den blinde om farvene».

Baade om saken selv og om personerne som driver den, indrømmer han altsaa at der kunde trænges mere livskunst.

Vanskeligheten ligger i at vi andre let blir *altfor* nøgterne, og paa den maate kanske lar idealernes vekstknop visne, den som skulde briste og vise ny vei naar dens time kom. Vore ræsonnementer har gaat «til hvilken side hver anden gang», de har ikke kunnet avsluttes (typisk i professor Ammundsens slutningskapitel), og der kan paa den maate komme noget impotent over os. Det er sørgelig hvis dette skal svække os i den aktuelle situation, hvor vi burde optræ.

Det tyske fredstilbud virket høist forskjellig, ogsaa paa kristne. Og det merkelige er at det ikke gik anderledes da Wilson kom. Han var jo mer platonisk og derfor mer tiltrækkende ogsaa for impotensen. Men *saken* var den samme: gaar det an nu at snakke om fred, *arbeide* for fred? Og her delte man sig *ikke* efter linjen kristne – ikke-kristne.

Der kom saa mange overveielser til, der var hensyn at ta til andre *principper* end de enkelte kristelige. Slagordet for de engelske kristne i juledagenes prækener var saaledes: First righteousness, then peace. Det gav gjenklang viden om: først op

gjør av ret og uret, saa fred. Hvad der er ret og hvad uret er igjen et spørsmaal hvor de mangfoldigste faktorer kan bestemme svaret!

Man deler sig ogsaa naar det spørres om hvorvidt krigen er modnet til slutning nu. Med andre ord: der tvistes om muligheten av en avgjørende seir i fremtiden for nogen av parterne Forutsat at man mener, først at England kjæmper for retten og alle høiere goder i livet, foruten for de smaa nationers eksistens, og dernæst at England har al utsigt til at seire avgjørende i det nye aar — kan man da ønske fred eller slutte sig til nogen fredspropaganda? Nobelstiftelsens sekretær har personlig (hans stilling ser vi bort fra) fuld ret i paa et saadant grundlag bare at ønske endnu mere krig i 1917 end i 1916.

Hvordan vil De anbringe et avgjørende kristenmoment her? (Bortset fra det at forbyde al krig overhodet). Men *burde* der ikke være en stor forskjel paa neutrales og krigførendes stilling i dette?

Kan de krigførende indrømme: det nytter ikke længer? Kan de gjøre det, og like vel holde ut at fortsætte krigen? Det vilde gjøre ethvert nyt offer haabløst, nytteløst. Det vilde lamme den arm som skulde slaa.

Mon vi har tænkt paa dette meget enkle forhold, da vi dømte om den maate *Briand* og *Lloyd George* i sine decembertaler tok imot fredstilbudet paa? De *kunde* ikke svare anderledes. Krigføringen er jo ikke som en maskine — at man kan staa ved siden av den og snakke ugenert om at den igrunden nu gaar til ingen nytte, for vi skal snart slutte likevel. Staalmekanismen gaar uten avladelse like godt, indtil haandtaket sveives til stop. Krigsmaskineriet derimot lytter, det lytter anspændt! For hver ny jernblok som lægges tilrette for kanonstøpingen, speider sansene utover om det ikke snart kan bli overflødig at gripe efter den næste? For hvert skudd de løsner, snur soldatene sig mot hjemmet og spør om det ikke snart er det sidste. Et pust av ordet fred fra statsledelsens side vilde sat det hele i fare for at gaa i staa før tiden. Kanske var det derfor den tyske fredsnote blev omgjordet med sverd. Kan vi kristelig avvise de ledendes pligt til her at være varsomme med at slippe ordene løs? Og har vi nogen ret til at dømme dem efter ordenes overflate?

Neutrale hoder skulde baade kunne tænke klarere og tale friere. Men baade specielle og almene aarsaker synes at hindre os i dette. Der findes blandt de neutrale mennesker som er værre end selve de krigførende. Folk som saa helt er forut indtat for den ene kjæmpende gruppe at de er «mer kongelige end kongen selv». Tildels er de ledet av den tanke at deres eget lands vel er avhængig av den ene gruppes seir (Saaledes «Stockholms Dagblad» i den berømte novemberartikel). Men dels er de ikke ledet av no-

gen selvstændig tanke, bare opslukt av det ene eller andet utland. Av disse grupper kan den første godt ræsonnere med om freden, fordi den har beholdt evnen til overveielse. Den anden er derimot et slavisk ekko av det utland som den har overgit sig til. Og ikke alene er de da selv ute av stand til at ta del i nogen neutral overveielse. Men de forgifter ved sine høitskrikende artikler og sine halvsande efterretninger selve det sikre grundlag som vi neutrale skulde ha *fremfor* de krigførende.[1]

Her kommer vi til den almene hindring for vort klare omdømme. Den norske presse har i sin store forsigtighet — enten den nu følger pendel-taktik eller taushetstaktik — ikke under krigen magtet den opgave at orientere os rolig og alsidig. For flere avisers vedkommende har det ikke manglet paa viljen, men simpelthen paa *tiden*. Alt foregaar nu i et tempo som negter enhver indgaaende sortering og som gjør journalisten skjæbnevsangert avhængig av hvad andre bringer færdig ind paa hans bord. Den største synd har en del av den norske presse begaat nærmest gjælder denne anke et enkelt blad — ved den vildledende maate hvorpaa den har redigert *overskriftene* over telegrammene. Mon folk vet hvordan man lar sig hypnotisere av overskriften — saa sterkt at man ikke engang naar man efterpaa læser selve teksten, blir opmerksom paa at der er luret ind paa én en bestemt, tendentiøs *utlæggelse* av den? Vor hele opfatning av krigshændelsene og dermed vor dom, baade om detaljer og helhet vilde været helt anderledes orientert om vi hadde faat bare den tørre tekst, uten de fete skrikende kommentarer. Den bundne belgiske presse er en sundere veileder med sine lakoniske: Det officielle franske kommuniké sier: . . ., — det officielle tyske kommuniké sier: . . ., o. s. v., end vor frie maner med at blande os ind i talen.

Skulde man her nævne noget kristelig princip, saa maatte det bli det rent verdslige: forsøk at følge godt med selv! Forsøk at gjøre dig uavhængig, eller forsøk ialfald at se med egne øine det de to parter lægger frem. Vi omtalte ved begyndelsen av krigen dette som de nordiske kristnes første pligt, som den første betingelse for at vi ved leilighet kunde utrette noget. Der blev ogsaa opsat en fortegnelse over tidsskrifter og aviser som vi kunde holde. I hvilken grad en slik opfatning har hat tilhængere, er det ikke godt at dømme om. Professor *Ammundsens* bok er i alle fald en stor begivenhet i denne henseende.[2]

Men det er vel fare for at en hel del er gaat træt og ikke energisk nok tar det som en *opgave* at holde sig à jour.

[1] Præsident J. L. Mowinckel tok netop i «Dagbladet» fat i en norsk dame i London for den rolle hun i saa maate spiller.

[2] Det er næsten oprørende at professor Rade kan ta ind i Christliche Welt et simpelt angrep paa den for lavtliggende partiskhet. Vel merker man hvor Ammundsens sympati ligger, men hvor tendre skal vi da være?

Avisene opmuntrer ikke egentlig ved sit stof og sin stofbehandling til selvstændig bedømmelse! Det kan være noksaa tilfældig hvad de tar op og hvad ikke; — hvis et blad faar et telegram for sent, saa at konkurrenten har faat det ind et nummer før, saa faar enten telegrammet gaa i papirkurven eller gjemmes bort med smaa typer i en krok av bladet.

Ved sit blotte typografiske utstyr kan avisene paa den maate forlokke os uten at vi vet det til urigtige domme. Enkelte blade finder det endog taktfuldt at ironisere i overskriftene over en enkelt av de krigførende parter! Ingen ting smitter os saa let som det ironiske, ingen ting er vi saa ængstelige for at faa imot os. Ubevisst bøier vi derfor av. Men for folk som opdager dette og vil kjæmpe imot denne bakdørpaavirkning, blir avisene en lidelse.

En direkte fare truer os fra avisene fordi de ikke bare rapporterer selve begivenhetene i det mest rasende tempo, de skal ogsaa gjengi *opinionen* om en sak i samme øieblik den faar dagens lys. Ingen sak kan paa den maate faa virke ut fra sig selv. Hvis nu endda opinionen var egte og vel orientert! Men den er tvert imot ofte det argeste hastverksrask fra en nat redaktion. Samme dag Wilsons note offentliggjøres, skal redaktionerne uttale sin (d. v. s. «folkets») dom om den! Disse halvhundrede nervøse redaktører skal agere folkestemningen, før de *kan* faa tænkt sig om, ja før der kan eksistere nogen som helst folkeopinion!

Og saa telegraferes deres opfatning verden over som *den britiske opinion, den tyske folkemening*, o. s. v. Samme dag som Wilsons note blev bekjendtgjort i Norge, kunde en av vore største aviser med fulminant utstyr bekjendtgjøre at præsidenten allerede *hadde* allerede faat svar, i en kraftig tale av Bonar Law, — holdt før noten var kjendt! Og om Amerikas egen holdning til noten bragte en anden hovedstadsavis juleaften den ledende overskrift: *Forvirring og forundring i Amerika.*

En gjennemsnits avislæser faar altsaa overhodet ikke opleve at la Wilsons aktion virke alene og ved sin egen tyngde. Han indpodes øieblikkelig den opfatning at den er mislykket baade overfor de allierte og overfor de neutrale. Dertil kom saa det væsen man gjorde av rygtet om at den tyske gesandt i Washington stod bak Wilsons optræden. Saa var da den affære tilintetgjort!

Ikke at tale om selve den tyske note, da den kom. Enhver som hadde fulgt litt med (!), het det da, kunde jo straks forstaa at dette var dømt til avvisning.

Enhver som har fulgt litt med, vet tvert imot, at det er en umulighet at dømme om landenes og folkenes stemninger efter de ferske aviser. Og enhver tænksom mand vet ogsaa at det desværre ikke er mulig andet end i krigstider at la talen skjule tanken. Taler og telegrammer er artilleriet og maskinkanonene i kampen bak fronterne: overfor den civile befolkning og de neutrale.

Det er en overvættes barnlighet naar vi lar os dupere av overflaten og det som sies med de fete typer.

Et par eksempler kan belyse dette.

«Daily News» hadde 30 december paa første side en kjæmpeoverskrift: Vor store triumf ved Somme. Det er et led i nytaarspropagandaen mot enhver avslappelse, enhver krigstræthet. Med usedvanlige typer meldes det at ved Somme er halvparten av den tyske hær blit slagen («Full half of the German army defeated»). I en sum angis stillingen slik, fremdeles med krafttyper: Fiendens magt er endnu ikke brutt, og det er ikke endnu mulig at sætte nogen bestemt tid da de maal vi kjæmper for kan være naadd. Men slaget ved Somme har hævet det over enhver tvil at de allierte er istand til at naa disse maal.»

Men inde i bladet finder vi en artikel av redaktøren selv, den kjendte A. G. *Gardiner*. En av dens overskrifter er: Mot avgrunden. Her heter det: «Med ett ord, vi styrter ned over stupet sammen, men Tyskland er foran og har nærmest utsigt til avgrunden.»

Det er en litt anden tone. Og skal vi ikke tænke: mer sandhetstro?

I en redaktionel leder i samme nummer om fredsbestræbelsene blir de tyske vilkaar som kom ut via Køln og Amerika (bl. a. fuld opreisning for Belgien) omtalt, og det tilføies: «Hvis Tyskland virkelig er beredt til at tilby dette nu, *saa vilde det være overilet at slutte at der ikke er noget haab om en snarlig fred.*»

Var det ikke *slike* ord vi neutrale burde lete frem og holde vore landsmænd for øie? Men hverken det engelse Reuters bureau eller det tyske Wolffs ser nogen interesse i at kolportere denslags over havet. Det er de braakjække ord som man vil eksportere. Og de norske korrespondenter er som regel overmaade ivrige efter det samme. Endelig er de hjemlige redaktioner dels saa overlæsset av telegramstof og har saa liten arbeidshjælp at de ikke magter en selvstændig behandling av stoffet; dels er de saa slavebundet av øieblikkets aktualitet, at de ikke kan ofre plads til de flere dager gamle utenlandske aviser naar de kommer dem for øie. Men alt dette gaar ut over *os!*

Da «Tidens Tegn» bragte nyheten om Schweiz's tilslutning til Wilson, stod der samtidig paa første side følgende svære overskrifter over telegrammer om schweizer-noten fra Paris og London:

Frankrike ønsker ingen flere indblandinger.

Den franske presse ubehagelig overrasket over Schweiz's note

I London anses den betydningsløs.

(A pro pos: hvad vilde vi si om et blad i Schweiz behandlet et norsk initiativ paa den maate?)

I skarp strid med dette staar den uttalelse som British Weekly har i sit politiske ukereferat (28. 12. 1916):

«Budskapet fra Schweiz er blit mottat med fuld sympati av de alliertes folk; de noble og gjestfri schweizere har jo tat sig

saa hjertelig av vore hjemvendende fanger. Behøver vi at tilføie at de særlige vanskeligheter for Schweiz fuldt ut anerkjendes her i landet?»

Av megen overtro i vort folk er knapt nogen saa daarlig begrundet som kulsviertroen paa avisene.

Den er ogsaa en likefrem risiko.

Krigsfaren for Norden har mange aarsaker. Men den som leter efter et *forebyggende* fredsarbeide, kan ikke være blind for at pressen her har en anledning som den daarlig benytter.

De presse-principper som kommer for dagen i en kritisk situation, f. eks. i konflikten mellem Norge og Tyskland, aabenbarer hvorledes pressen likefrem kunde skape krigen.

Det er to momenter som virker ved slike leiligheter.

Først den mest bundløse *mistro* til den anden parts motiver og en hensynsløs bruk av insinuationer til at hidse denne mistro.[1] Dernæst en systematisk behandling av stoffet: fremhævelse av smaa momenter saa de blir store, formindskelse eller fortielse av andre; hertil hører ogsaa en utvælgelse av de blade man vil citere. Redaktioner som ellers ikke nyder nogen respekt, blir pludselig store autoriteter. Andre derimot nævner man ikke!

Vilde det i en slik situation ikke være gunstig at ha uavhængige nationale organisationer til at formidle oplysning om det sande forhold? Og kunde ikke dette være en opgave for kristenfylkingen?

Vi kan faa faren endnu nærmere ind paa os end i forholdet til Tyskland. Det kan naar som helst bli aktuelt igjen, derfor tar vi det med. Forholdet mellem Norge og Sverige hadde nogen pinlige dager i november, efter artikelen i Stockholms Dagblad. Det er ikke værdt at komme ind paa hvordan de to landes presse betjente os ved den leilighet. Det er ialfald utvilsomt at enkelte norske blade, særlig et enkelt, gjennem længere tid hadde utbasunert den svenske aktivisme i den grad at man her hos os hadde faat aldeles uforholdsmæssige tanker om den.

Paa Nääs var det en taler som nævnte at alt kirkelig nordisk samarbeide intet hadde at bety, om det ikke kunde bestaa prøven i alvorets stund.

Her hadde vi ansats til en alvorets stund. Har ikke de kristne i vore land pligter hvis den kommer igjen? Eller er vi slavebundet av vor presse og av den «opinion» som den dels lager selv og dels gjør opvartertjeneste for?

Det nytter litet at tale om fredssak og om kristelig politik saa længe man ikke eier noget middel til at verne sig selv og sit folk mot den nærmeste fare: forblindelsen og øieblikkets ophidselse.

[1] Fra tysk side: «Norges portugalisering.» Fra britisk hold (i nytaarskonflikten): Norges underkuelse av tyskerne.

Nogen nærmere opgave for kristen utenrikspolitik end denne rent menneskelige kan der neppe være.

Næsten som en humoristisk belysning av de primitive psykologiske faktorer som kan fremkalde krig, virker det, naar Wilson har sluttet avtale med en hel del stater om at man skal vente et aar med at begynde krigen efter at man har fundet den uundgaaelig. Herman von Bremen talte som bekjendt til 20 — saa var hans vrede over! Kunde Wilsons forsøk gjennemføres i alvor, da var det som Kolumbi egg i fredsproblemet. Men i alle fald: det kaster et grelt lys over vor vanmagt overfor øieblikksstemninger og overfor avisophidselse.

Denne vanmagt maa vi ikke glemme naar vi nu overfor de krigsførende vil optræ som moralens vogtere og som de der holder idealerne høit for den kommende fred.

En ideal fred maa for det første paa ingen maate faa lov til at staa i veien for en *avslutning paa krigen*.

Den store kristelige fordring til statene skulde være den at de indrømmet sine feil, sine misgjerninger, og ikke pukket paa egenretfærdighet. Det er særlig dette som holder mange kristne tilbake fra at ønske fred nu. Tyskland skal tvinges til syndsbekjendelse.

Her er der først den ting at merke at fred og fred er ikke altid ett og det samme. Fred i ordets aktuelle betydning vil si at de holder op at slaa hverandre ihjel. Folkefreden er noget andet, sjælefreden atter et tredie. At man kommer nærmere en sjælelig fred, en *sindsforandring* ved nu at fortsætte krigen, det kan ikke nogen mene for alvor.

Men desuten: hvad er det da for ufeilbarlig dom vi har at gaa ut fra om det som er ret og uret? Er det vort vel orienterte, rolig og selvstændig dømmende neutrale avis-publikum som skal regulere de passende maal av syndserkjendelsen? Eller skal tyskerne honorere engelskmændenes krav og vice versa?

Her er da ialfald den kristelige politik klar nok: hvert folk faar gaa i sit eget lønkammer med disse ting. Og skulde de neutrale ha noget med det, saa er det ikke *bare* at foreholde de andre, eller en enkelt av dem, deres feil og forgaaelser. Snarere maatte det være at trække frem alt *godt* hos dem. (Som *Raga*z har gjort i sin samling «Stimmen aus der Höhe»). La det være nævnt som et godt løfte hvad Rade skriver til nytaar: Nu kommer en tid hvor vi tyskere maa ind i *selvprøvelsen*.

Men om vi trækker frem aldrig saa meget godt — hvad hjælper det, saa længe alle vore kredser, kristne saa vel som andre, er gjennemsyret av *mistro* til alt hvad der bydes av godt? At finde simple motiver bakenfor den andens ord og gjerninger, — det er vel en krigens forbandelse over de krigførende sind at de ikke *kan*

andet? Men at vi neutrale der hopper efter, ja overtræffer de forblindede, det skal vi nok engang faa paa vort regnskap.

I stedet for at enhver mulig mistanke skulde ansees fældende, burde vi være de første til at hævde den gode regel: enhver mangel i den *utvilsomme* bevisførelse kommer anklagede til gode.

Saaledes nu i fredspropagandaen. Der skulde fordres en avgjort sikkerhet i overbevisningen om at krigen bør fortsættes, før man skulde avholde sig fra at styrke fredsbølgen.

Rent uhyggelig virker et telegram nu paa nyaaret fra Amerika, om at 100 prester derover har utsendt en proklamation om at krigen bør energisk fortsættes! Men i virkeligheten er vi alle skyldige i det samme, hvis vi avholder os fra nu at arbeide *for* freden.

Overfor mistroen hjælper ikke noget saa godt som personlige indtryk, personlig kjendskap. Er kristendommen selv aldeles værdiløs som formidler av personlig føling med et fremmed menneske? Kan det være aldeles likegyldig at en statsmand er en avgjort kristen? *Maa* det ikke virke til at vi liter paa hans ord i alfald indtil det motsatte er os paatvunget av sikre kjendsgjerninger?

Dette fører over til en merkelig iagttagelse:

Er verdens største statsmænd kristne? Keiser Wilhelms kristendom vil de færreste høre tale om. Vi behøver heller ikke her at drøfte den. Man har indvendt imot den, som i det hele mot den tyske kombination à la Bismarck av sverdet og korset, at den aldrig lot det sidste vinde over det første. Den slags officiel plakat-kristendom kunde man ikke vente sig en gjennemgripende praktisk reform fra.

Vi lar disse ting staa ved sit værd. Men vi peker paa at den største magt i europæisk politik netop nu, *Lloyd George*, er en kristen og av en helt anden type end baade den engelske og tyske stats-officielle ritualtype. Han er en skomaker-opdraget folkeskolelærersøn[1], sekterer (baptist), og en mand som i alle ting har forlangt idealernes omsætning i praksis. Da han syntes England gjorde uret mot boerne, tok han baade skam og livsfare over sig ved at rope dette ut fra tribunen. «Det nytter ikke noget før vi lærer at be: Ske din vilje saa vel i Transwall som i England».

Denne mand er nu Englands og 9 andre staters psykologiske diktator[2].

---

[1] Man tænke paa at tilmed i Norge bruktes det netop som en haanlig snert til en av vore forfattere at han i det borgerlige liv var «seminarist og lærer»!

[2] Ved siden av ham staar hans utenriksminister Arthur *Balfour*. Det norske konversationsleksikon angir ham diskret som forfatter av «filosofiske» skrifter. Sandheten er at han er en erklæret kristen apologet. Hans hovedverk: Foundation of Belief (1895) kalder han selv for en introduktion i det *teologiske* studium. Mr. Balfour har aldrig lagt skjul paa sit standpunkt.

Fra *Bethmann-Hollweg* har vi ikke noget direkte personlig kristelig vidnesbyrd. Han har av politikerne altid været skjeldt ut for moral-filosof, og med hans utvilsomme egthet i alle uttalelser vilde det harmonere daarlig at han skulde omtale Gud bare som et politisk mundsveir. Hele hans personlighet synes at indby baade venner og motstandere til personlig tillid. (Se cand. jur. Smedals artikel om ham i F. K. & K., novbr. 1916).

Den ironi som de vanlige politikere føler overfor «filosofer», har ogsaa *Wilson* faat en brorpart av. Religiøst er Wilson presbyterianer. Vi gjengir efter et norsk blad følgende oplysende enkelthet:

«Det har hændt nogen ganger i Nordamerikas historie, at præsidenten har samlet nationen i bøn. Det skede for 8de gang nu, da Wilson under krigen utsendte sin proklamation, «Gi os fred», som folket landet over samlet sig om. Wilson selv var i den overfyldte presbyterianerkirken i Washington og hørte presten be om at De forenede stater maatte bli middel til at gjenoprette fred i Europa, og at mr. Wilson maatte bli git visdom og kraft til sit mæglingsarbeide. Og menigheten ventet, mens præsidenten gik til alters».

Europas fremtid bedømmer nogen lyst, andre mørkt. Et totalbillede kan ingen danne sig av bare enkeltheter. Men ingen har heller lov til at se *bort* fra enkeltheterne. Den som er fuldt av haab har ikke faa slike at støtte sig til. Han vil da ogsaa se *opgavene* ikke bare i det store, men netop i nøgterne detaljer. Fremtidens største mulighet ligger i et møte av realpolitisk sans med klar idealitet.

Eiv. Berggrav-Jensen.

* * *

Lloyd George som kristen. Det er ikke saa usedvanlig i England, ikke heller i Tyskland, men i Norden er vi i det stykke franske: at en statsmand, som er en aapen kristen og dog en av det store publikum forgudet helt – det er likesom imot naturloven.

Lloyd George præket — ganske simpelt præket — juleaften i den walsiske (baptistiske) frikirke i London. Han gjorde det i Walser-sproget som er endnu mer forskjellig fra engelsk end lappisk er fra norsk, og han talte aapent og personlig. Han var kommet, sa han, gjennem taaken, fra sit hjem i Surrey, for at tilbringe juleaften sammen med sine brødre og søstre. Alle lidelsene og ofrene nu var ikke forgjæves. Vi vilde naa frem til en forbedret verden hvor Kristi aand mer og mer vilde faa herredømmet. Han hadde ute ved fronten set en jomfru Marie-støtte med Kristusbarnet, som vendte ansigtet frem mot tyskerne. Og Kristi aand stod ansigt til ansigt med dem nu. I fremtiden vilde der bli flere utslag av

Kristi aand og der vilde bli fred paa jorden og god vilje mellem menneskene naar den nuværende tummel var slut.

Foran og efter talen blev sunget to av hans yndlingssalmer, og premierministeren tok hjertelig del i sangen.

— Dette lille referat er hentet fra British Weekly (for 28. 12. 1916), men notisen gir sig saa langt fra ut for at være opsigtsvækkende, at den tvertimot præsenteres som en hverdagslighet.

Det er rimelig at det danske «Politiken» har mere syn for det forbausende i fænomenet den kristne Lloyd George. Bladet hadde forleden en kronik om ham av forfatteren *Shaw Desmond*. Dens sidste del interesserer os her:

«Foruden hans vidunderlige herredømme over sproget i et land, hvor tungen altid gør større virkning end sværdet — og foruden sin begavelse som politiker har Lloyd George to andre egenskaber, der i virkeligheden har baaret ham frem.

Den første er, at han er en dybt religiøs mand. De fleste af Englands store politikere i nyere tid har været mænd, som paa en eller anden maade var religiøse. *Gladstone* var en devot højkirkelig; *Joseph Chamberlain* en lige saa devot unitar. Lloyd George er en slags lidenskabelig kristen, en nonkonformist (det er: et medlem af kirken, som staar udenfot statskirken). Stundom bestiger han prædikestolen, og stundom beder han offentlig. Han er ganske lige saa hjemme paa den lille prædikestol i et bitte walesisk kapel, som han er paa selve underhusets *rustrum*. Begge steder er det hans overbevisning om, at der bag ham staar andre og større magter, for hvem han kun er et talerør, som gør ham ukuelig. Det er, kort sagt, hans *tro paa noget*, der giver ham hans mægtige overbevisning og magt til at overbevise andre.

Det er denne side af Lloyd Georges væsen, der forbløffer en fremmed politiker. For denne er en religon ofte blot en «overtro». Allenfals er det noget, som ingenting har at bestemme med politik. Men naar man erindrer, at politik for en englænder er religion og virkelig er godt paa vej til at erstatte «religionen» i den dogmatiske betydning, da er det ikke vanskelig at forstaa den magt, den giver en mand som Lloyd George, først over masserne i det fanatisk religiøse Wales, dernæst over de millioner i selve England, der stadig har en «religiøs tradition» i politik. Hvorvidt religionen er et gode eller et onde, er uvedkommende her. Vi har kun at gøre med dens betydning for Lloyd George og, gennem ham, for England.

Bag hans religion ligger en egenskab, der appellerer til folkene i alle lande — «karakter». Med rette eller urette vægrer englænderne sig ved at have førere, der ikke er mænd af karakter og af *moral*. I Englands politiske historie er siderne overstrøet med knoglerne af glimrende, umoralske politikere. Der var hin politiske raket, lord *Randolph Churchill*, faderen til den nulevende

Winston Churchill. Han røg som en komet tværs igennem det politiske firmament, blot for at fortabe sig i den underverden, der rummer de politisk glemte. Der var den brillierende sir *Charles Dilke* og den like saa brillierende *Charles Stuart Parnell*, kvalt af moralske fejlgreb, virkelige eller formente. De manglede, hvad englænderne altid udlægger som «karakter». Lloyd George **har det.**

Hans moral staar højt. Hans liv ligger aabent for verden. Han har ingen lig i lasten Og saa dette, det enestaaende, den «vidunderlige» mand har bag sig det engelske folks 50 millioner til sidste mand — eller kvinde. Intet andet land fostrer en Lloyd George — det er: manden, som har alle med sig. Frankrig gør det ikke. Det er idolerne stundom kun idoler for en dag. Tyskland gør det ikke. Der er idolerne «officielle» idoler, man kan tilbede som guder, men ikke slaa paa skulderen og tage i haanden som mændene af Lloyd Georges art. Danmark gør det ikke, fordi Danmark er evindelig skeptisk overfor sin politik og sine politikere og ikke har den entusiasme, der muliggør en Lloyd Georges opstaaen. Kun Storbritannien fostrer Lloyd George'er.

For det gode eller for det onde er nu denne diminutive mand fra Wales rorgænger ved det britiske imperiums ror, og dermed maaske rorgængeren ved verdens ror».

JAKOB KNUDSEN —

moderne hedning eller antik kristen?

Jakob Knudsen har mere av det primitive menneskelige hedenskap i sin natur end av kristendom. Han kunde sige om sig selv som Brand: Knapt vet jeg om jeg er en kristen, men visst jeg vet jeg er en mand.
Carl Nærup[1].

Det er aabenbart en stor tilfredsstillelse for vor store literaturkritiker at han har sagt disse ord om Jacob Knudsen som hedning. Men de blev ikke sandere fordi om han gjentar dem med aars mellemrum.

Carl Nærup har aabenbart ikke følt noget som helst av den usikkerhet overfor emnet, som en langt intimere kjender av fænomenet Jakob Knudsen, nemlig hans med-jyde Johannes V. Jensen, gir uttryk for: «Naar jeg skal gjøre mig rede for hans personlighed og dens mange merkelige modsætninger, den maade, hvorpaa han optog tiden og fortiden i sig, føler jeg mig stillet overfor et sværere problem end overfor noget andet menneske, jeg har kjendt; det kan ikke gjøres saadan lige med ett.»

Netop i det religiøse var det Jakob Knudsen var det største problem. Men det er komplet vildledende naar Carl Nærup søker problemet i spørsmaalet om Jakob Knudsen var eller ikke var en kristen. Om den ting kan der ingen tvil herske. Angjældende vilde ledd en stor latter over den sammenstilling med Brand som C. N. saa freidig bruker til at belyse den danske grundtvigianer. Nei, vanskeligheten ligger

[1] Jubilæumskarakteristik «Verdens Gang» 9de november 1909, optrykt som nekrolog i «Tidens Tegn».

i foreningen av hans robuste realisme med en komplet kultsviertro paa dogmer.

Det norske publikum veiledes av den nævnte kritiker ved en uttalelse om, at «med de egentlige grundtvigianere hadde J. K. liten likhet» — De «egentlige grundtvigianere» er den flok som hævder at den apostoliske trosbekjendelse er det centrale, det alt overragende aabenbaringsord, vigtigere end baade evangelium og fadervor, og at denne bekjendelse ikke er apostolisk, d. v. s. tilblit som en apostlenes sammenfattende bekjendelse, men gaar like tilbake til Jesus selv og er hans egentlige testament til menigheten, de «levende ord» fremfor alle.

Naar der er folk som kan tænke sig at en mand som Jakob Knudsen ikke engang vet om han tør kalde sig kristen, saa er det ikke rart om der er mange som antar at Jakob Knudsen vel i alfald var frigjort fra det merkelige grundtvigske dogme om trosbekjendelsen.

Han har selv talt aapent nok om det i sin «Livsfilosofi», men det sterkeste indtryk av hans eiendommelige livsbundethet i dette stykke fik jeg under et to-dages samvær med ham for nogen aar siden i en sjællandsk prestegaard. Det var en morgen vi møttes i stuen før endda vertskapet var kommet. Da vi kom ind paa trosbekjendelsen, blev hans veltalenhet ivrig: «Jeg kunde ikke tro en grand om jeg ikke var sikker paa den. Det er den eneste visshed jeg har. I de ord er Gud. Der har jeg samfund med ham. De kan ikke være digt. Mener De dette beror paa følelse? Men det er *realitetsfølelse*. Det er den følelse som aabenbarer os realiteterne.

Han blev sittende og se frem for sig litt.

«De ord har jeg fra min far, har hørt dem, levet i dem ligesom jeg er vokset ind i livet. Disse ord bærer mig. Tvilene, naar de kommer, faar gaa deres gang — der er jo ikke noget at gjøre ved det. Men saa falder jeg til hvile i trosordet. For jeg kan ikke leve uden Gud — og Gud har jeg alene der. Ja, og i nadverdordet»[1].

[1] Sml. «Livsfilosofi» side 189: Den som fornegter trosbekjendelsen, «gaar glip av hele troens store forvissning, — det samme forøvrigt som den let gaar glip af, der sætter sin lid til bibelsprog og lignende sentenser, der ikke i sig selv er levende ord, ikke har selvvidnende, guddommelig kraft.»

Det var en gudstjeneste at høre paa ham. Og tankens indvendinger og spørsmaal holdt sig derfor væk av sig selv. Men man kan jo ikke la være at reflektere over selve fænomenet. Han var ellers en revolterende mand. Hans digtning begyndte som trodsig selvhævdelse i konflikten med en grundtvigsk valgmenighet.

Hvordan det akkurat den gang har været med hans tro, vet vi ikke noget om. Har der været nogen opposition ogsaa mot det grundtvigske *dogme* — den ene opposition avføder gjerne flere —, saa har Jakob Knudsen i alle fald bevisst valgt at gaa tilbake til sin fars tro. Han har selv ment at hans natur, hans livs behov, drev ham dit. Men der maa hos en saa sterkt gjærende mand ogsaa ha været en vilje med i spillet.

Jakob Knudsen har selv følt likheten med Luther: «Jeg vil sige om Luther, at han, paa grund af sin opdragelse, havde det ene valg: *enten* at blive gal *eller* at blive kristen. Og noget lignende kan jeg sige om mig selv.» (3dje oktober 1914 i «Bogvennen»).

Allerede 23 aar tidligere, første gang han utgav noget skjønlitterært, i skuespillet «Cromwells datter», har han fremstillet samme tanke. Jakob Knudsens Cromwell kjender eller *vil* bare kjende de to muligheter: at tro helt eller slet ikke at tro.

Saa langt fra at kalde ham en moderne hedning kunde der derfor snarere være grund til at karakterise ham som en antik kristen. *Fredrik Bøok* har kaldt ham en anakronisme, «en Luther eller Grundtvig som er blit over til det 20de aarhundrede». Endnu bedre kunde man kanske bruke om ham *Harald Nielsens* betegnelse for K. G. Chesterton, «en moderne reaktionær».

Der er hos ham denne dobbelte retning, pilene peker samtidig fremover og tilbake. Men personligheten var ikke derfor splittet. Han var ikke én gang det ene og en anden gang det andet. Han var altid begge dele, fordi dette var ett med hans natur. Og naar han for os var saa meget av et problem ved denne sin dobbelthet, da er det kanske fordi vi andre er moderne paa en reaktionær maate, saaledes at det ikke fører fremover -, mens han var reaktionær paa en maate

som førte ham fremover, og netop derfor var mer moderne end alle os andre. Sin store frihet og sikkerhet hadde han vundet ved at binde sit liv til trosordets autoritet. *Slik* vil det ikke noiagtig forme sig for andre, opvokset i andet historisk milieu, men i selve pointet er der en egte luthersk pekepind: den moderne frihet vil være uten autoriteter, og har derved slaat vrak paa *al* bindende autoritet. Den sterkeste frihet som ligger i bundetheten av det *ene*: jeg kan ikke andet, har vi derfor ikke stor følelse av. Vi føler den som et problem naar den optrær!

Paa et bestemt omraade virket Jakob Knudsens frihet særlig irriterende: han forsvarte *selvtægt* baade imot juridisk og gjængs kristelig lov. Formodentlig vil de litterære kjendere av ham netop med dette forsvare at kalde ham en hedning — fra deres synspunkt i god forstand.

Tanken om selvtægt var saa central hos Jakob Knudsen at den ikke bare kom frem i alle bøkene, men ogsaa ved den mindste association smat ind i hans samtale.

Han hadde dengang i den sjællandske prestegaard holdt foredrag om Bjørnson. Inde ved bordet efterpaa sa han om B. B.: Han speilet sig for meget. Som fru Falk og Paul Lange, de var saa fine at de var forfærdet over den grusomme verdens haarde behandling af dem. Bjørnson havde ingen grund til at sige det For han var ikke saa blid og fin selv. Han slog drabelig fra sig — og det *skal* man gjøre. Helst dobbelt saa haardt som modstanderen slog. Ja — forudsat at det ikke er mellem kristne. For da gjælder den høiere lov.»

Jakob Knudsen var den reneste antipode til Tolstoj. Tolstoj vilde trække «den høiere lov ind i hvert jordisk tilfælde. Jakob Knudsen vilde ha den fjernet fra alle forhold som bare var menneskelige. Kristendom var ikke noget som kunde blandes i beliebige portioner med denne verden. Han kunde bli rent arg naar han talte om dette:

«Er Kristus ikke Guds søn, da er jeg led ved ham. Da er hans moral frygtelig. Da er den i pagt med den humanismens blødhed som vi er ved at ødelægges i nu Hvorledes fritænkerne kan sige at han er ideal og at de godt kan bruge hans moral — det fatter jeg ikke. Er hans rige ikke av en

anden verden, da er jeg led ved ham. Men *mellem kristne* — da er det noget andet.» [1]

Han mente at den humane kultur misbrukte kristendommen, naar den tok strengheten og *gjengjældelsen* ut av livet. I det naturlige liv maa naturens lov herske, naturens lov som er den oprindelige Guds lov. Men *Kristi* lov, den er bare for de kristne; den er for den anden verdens formaal.

«Der er det eiendommelige ved Kristi lov, at saa snart den løsrives fra sit overnaturlige formaal og gjøres til almindelig, menneskelig lov, bliver den lige med det samme en lov specielt for *de dorne og de feige*. For de dovne passer det ganske godt at lade den dag imorgen sørge for sig selv, at faa indført en moral, ifølge hvilken man kan være sikker paa altid at kunne laane hos sin ven, ja, om man vil, udplyndre ham til skjorten, naar man i sin ugidelighed ingen ting selv har faaet samlet. For de feige passer det udmærket at opgive al modstand mod fornærmeren, at lade ham varme ens venstre kind, naar han først har taget sig af den høire.» [2]

Jakob Knudsen følte ikke dette som nogen akkord man gik paa med Kristi krav. Akkorden og nivelleringen nedad kom tvertimot, mente han, fra rationalisterne som opstillet Jesus som moralforbillede for hverdagslivet.

Men isolerte han ikke paa denne maate Kristus i forhold til livet, slik at der ingen forbindelse blev?

Han hævdet bestemt at for den kristne var der i hans eget liv og i hans forhold til medkristne bare den høiere lov, som egentlig er kjærlighetens lov. Han har aldrig villet gi kjøp i det stykke.

Johannes V. Jensen har ved hans død brukt Lutherbokens slaaende titel «Angst» som karakteristik for det der var Jakob Knudsens eget livs grundstemning. Mere eller mindre passer det vel paa os alle. Men det er visst rigtig at paa slike som Jakob Knudsen passer det særlig.

Men da er det dobbelt paafaldende at denne mand faar en særskilt attest for at ha været en *mand*. Endog i den grad at det skulde minke hans kristendom. Saken er klar

[1] Sammenlign «Livsfilosofi» side 42. [2] «Livsfilosofi» side 46—47.

nok: det var gjennem kristendommen at angsten blev til *mod* og skapte denne sjeldne fribaarne uavhængighet — den som maa mangle hvor ikke angsten er blit ærlig helet av tro.

Jakob Knudsen følte sterkt hvordan evigheten hadde sin karakter i dette at den var befrielse for angsten, for svakheten og synden. Han saa evigheten som en «kræfternes uendelig mangfoldige utfoldelse, — som kappestrid og seirende fremgang».

«Der er noget patient-forkælet ved tonen blandt mange kristne; selve det kristne haab har ofte noget sygeligt — blødagtigt ved sig. Man tør kun tænke sig tilværelsen i de evige boliger som en bleg reconvalescent-tilstand, hvor de opstandne ikke duer til stort andet, end til at synge salmer ved morgenandagten.»

Saadan har ikke han følt det. For ham var evigheten frigjørelsen. Det skal være slut paa synd og svakhet, «Guds eget, evige, frodige, ubesmittede skabervæsen skal fylde tilværelsen».

«Man maa længes efter denne store dag! . . . Det er ret at længes. Men det kan ikke nytte at fantasere sig udenom vanskelighederne, som mange gjør. Udenom troens snævring, udenom forsagelsens død.»

De kristne saa til at begynde med bare det revolterende hos Jakob Knudsen. De forarget sig over hans uregelmæshet. Og de æstetiske kritikere har paa sin side aldrig rigtig forstaat ham. Hans tankers religiose utspring og iklædning har staat i veien for vurderingen av det betydelige ideindhold», sier Harald Nielsen.

Men det betydeligste av hans ideindhold angaar indsiden av det personlige kristenliv. Hverken socialt, pædagogisk eller psykologisk har han tilnærmelsesvis den intensitet og originalitet som i det internt religiose. Siden Bjørnsons første aar har den nordiske kristenhet ikke hat en slik skikkelse i sin midte. Hans verker har endnu en stor gjerning at gjøre.

Eivind Berggrav-Jensen.

VERDENSKRIGEN OG MISSIONEN.

Av missionssekretær L. Dahle.

Redaktionen har anmodet mig om at vise, hvilke følger verdenskrigen har hat for missionen, og herunder ogsaa antyde hvilke virkninger den maa antages at komme til at øve paa dennes fremtid.

Verdenskrigen har ikke bare brutt enheten inden hjemmets missionerende kristenhet. Den har ogsaa hat sine store og sørgelige følger for det praktiske missionsarbeide, og det baade ute paa missionsmarken og i hjemlandene.

Vi skal først se litt paa det sidste.

I.

Hvad praktiske følger verdenskrigen maatte faa ute paa missionsmarken for de forskjellige evangeliske kirkers missionsarbeide, vil naturligvis maatte bero dels paa vedkommende nations stilling til krigen og dels være avhængig av, paa hvilken mark de har sit arbeide.

Et missionsselskap i et nøitralt land og med en arbeidsmark, som ligger utenfor krigens omraade, vil naturligvis ikke lide saa ret meget av verdenskrigen. Det vil væsentlig indskrænke sig til vanskeligheten av at beholde forbindelsen mellem hjemmets missionerende menighet og arbeidsmarken. Post- og telegrafforbindelsen vil tildels bli avbrutt eller ialfald vanskeliggjort, og det samme gjælder ofte i endnu høiere grad pengeforsendelsen og missionærernes ut- og hjemreiser, noget, som vi jo selv har erfaring for, især fra vor Madagaskarmission.

Omtrent det samme kan ogsaa siges om missionsselskaper, som har sin mark i en av de krigsførende nationers kolonier (f. eks. skandinaviske og amerikanske selskaper, som arbeider i Indien). Dog kan stillingen her tildels bli noget vanskeli-

gere, idet de forholdsregler, som den krigsførende magt, hvis koloni det er, ser sig nødt til at ta, kan komme til at virke hemmende ogsaa paa en mission, som hører hjemme i et nøitralt land.

Bedst er vel de missionsselskaper stillet, som har sin missionsmark inden sit eget lands kolonier.

Det gjælder da især Englands, Hollands og tildels Frankriges evangeliske missioner, som arbeider i Asien, Afrika eller paa Sydhavsøerne.

Et blik paa stillingen paa de forskjellige missionsmarker viser rigtigheten av, hvad vi her har uttalt.

De skandinaviske, hollandske og engelske missionsmarker har været forholdsvis litet generte av verdenskrigen. Og av disse har atter England og Holland været bedst stillet, da de næsten udelukkende har sine missioner i sine egne kolonier. Kommer deres arbeide paa missionsmarken til at lide noget av verdenskrigen, saa beror dette paa dens indflydelse paa deres hjemland, idet dette ved krigen kan komme til at paafores utgifter, som nedsætter missionsvennernes evne til at yde dem den nødvendige økonomiske støtte eller utsende nye arbeidskræfter i fornødent omfang, fordi krigen beslaglægger saa uhyre meget baade av penge og personlig arbeidskraft, noget som vi kommer til at dvæle nærmere ved, naar vi skal se paa krigens indflydelse i missionens hjemlande.

Det vil av det i det foregaaende utviklede fremgaa som selvforstaaelig, at det er de *tyske* missionsmarker, som har lidt mest under krigen; ti størstedelen av dem ligger ikke i deres eget lands kolonier og heller ikke paa nøitral grund, men i kolonier, som tilhører England, og altsaa deres lands fiender.

Av tyske missionærer er det væsentlig kun dem, som har sin arbeidsmark i hollandske kolonier (de ostindiske øer), som har faat arbeide i fred under verdenskrigen. De hadde vistnok ogsaa blomstrende missioner i sine egne kolonier, men disse har de under verdenskrigen mistet, den ene efter den anden. Deres mark i deres kinesiske saakaldte interessesfære (Kiao-chow) blev temmelig snart berøvet dem av englænderne og japaneserne i forening. Nogen smaaoer i Sydhavet, som var tyske kolonier, og hvor der ogsaa var en tysk mission, har japaneserne bemægtiget sig. Den tyske del av den store

ø Ny-Guinea (Kaiser Wilhelms Land), hvor der var en betydelig tysk mission, har englænderne i Australien erobret.

Gaar vi saa over til Afrika, saa var jo her betydelige tyske kolonier med ikke liten og tildels meget gammel tysk missionsvirksomhet. Men ogsaa disse har Tyskland mistet under krigen. Det begyndte med Togolandet og Kamerun, der ligger oppe ved Guineabugten. De blev allerede i krigens begyndelse besat dels av englænderne og dels av disse i forening med franskmændene. Saa kom turen til den tyske koloni i Sydvest-Afrika. Den blev erobret av englændere og boere i Syd-Afrika og den lille tyske forsvarsstyrke tat tilfange. Saa var der kun en tysk koloni igjen, nemlig den i Øst-Afrika, der er den største og betydeligste av dem alle, idet den strækker sig fra østkysten og like til de store indsjøer og har et flateindhold, som er meget større end hele Tysklands. Den har nu i længere tid været angrepet av engelske hære fra nord og sydvest, belgiere fra nordvest, portugisere fra syd og engelske skibe fra østkysten. Og det meste av den er allerede tat. Og det vil vel ikke vare længe, før den lille tyske forsvarsstyrke, som er trængt fra alle sider, maa overgi sig. Det er et saa meget større tap for de tysye missioner, som de her har drevet et meget utstrakt og heldig missionsarbeide i hele 25 aar.

Hermed er samtlige tyske kolonier tapte.

Men tyngden av den tyske missionsvirksomhet har været drevet i de 2 store engelske kolonier: Syd-Afrika og Indien.

Hvorledes er det nu gaat de tyske missioner i alle de her opregnede lande?

Selvfølgelig meget daarlig.

Allerede dette, at de har været saa temmelig avskaarne fra al forbindelse med «hjemlandet», kan vi nok skjønne har gjort det meget trængselsfuldt for dem. De har hverken faat de fornødne penge tilsendt eller nogen meddelelse fra hjemmet, og deres breve hjem har sjelden naadd frem. Det har England, som behersker havet, sørget for. Den engelske censur har dog av og til sluppet igjennem enkelte brevkort eller ganske korte breve, som ikke i mindste maate berørte krigen, men kun gav den nødtørftigste underretning om, hvorledes de

hadde det. Og fra enkelte av dem har man i hjemlandet ikke hørt noget paa lange tider.

Med deres anledning til at drive sin missionsvirksomhet har det som oftest været daarlig bevendt, skjønt forholdet her har været meget forskjellig i de forskjellige lande. Der synes ikke at ha været nogen egentlig ordre fra den engelske regjering om, hvilke skridt man skulde ta overfor de tyske missioner og missionærer. Man synes at ha overlatt dette væsentlig til de engelske kolonialstyrelser. Og disse har ikke alle tat saken paa samme maate, likesom de heller ikke har behandlet alle tyske missionsselskaper likedan og desuten optraadt noget forskjellig til de forskjellige tider under denne krig.

Vi kan ikke her gaa nærmere ind paa enkeltheter, men maa indskrænke os til følgende bemerkninger.

I de av japaneserne erobrede tyske kolonier i Kina og paa Sydhavsøerne har de tyske missionærer faat lov til at fortsætte sit arbeide, omend med nogen indskrænkninger, og enkelte av missionærerne er endog ført som fanger til Japan.

Bedst har de tyske missioner i den tapte tyske koloni paa Ny-Guinea hat det, idet kolonialregjeringen i Australien har latt dem faa fortsætte sit arbeide ganske uhindret, noget, som de ogsaa selv med taknemmelighet anerkjender.

Værst har det gaat med de tyske missioner i Togolandet og Kamerun. Her synes de tyske missionærer at ha været utsat for en behandling, som vi vanskelig kan forstaa. Men det tør vel for en del ha sin grund deri, at størstedelen av de engelske og franske soldater var indfødte, som før brutalt frem og vel ikke altid var under tilstrækkelig kontrol av sine europæiske officerer. De fleste tyske missionærer her blev tat til fange og deres virksomhet ganske stanset. Forresten har man ogsaa her behandlet de forskjellige selskaper noget forskjellig. Navnlig er dette tilfældet paa Guldkysten (ogsaa ved Guineabugten), hvor de nordtyske missionærers arbeide ganske er stanset, mens Baselerselskapet faar lov at fortsætte sit arbeide temmelig uhindret. Det kommer kanske derav, at denne mission jo har sit sæte i en by (Basel), som ligger i Schweiz, omend dets missionærer mestendels er tyske.

De tyske missionærer i den forhenværende tyske koloni i Sydvest Afrika blev vistnok tat tilfange, da denne koloni blev

erobret av englænderne, men har — saavidt vi kan se — siden faat lov til at vende tilbake og gjenopta sit arbeide, omend under store vanskeligheter.

De syv tyske missionsselskaper, som har arbeidet i den tyske koloni i Øst-Afrika, har naturligvis lidt umaadelig av krigen og gjør det fremdeles. De fleste er nok allerede tat tilfange og deres arbeide ganske stanset. Dog synes Leipzigerselskapets missionærer i den nordligere del av denne koloni fremdeles at faa fortsætte sit arbeide, efterat deres ledende mand var tat tilfange og sendt over til en fangeleir i Indien.

I englændernes store syd-afrikanske koloni arbeider flere tyske missionsselskaper, hvorav de betydeligste er det Rhinske, Berlinerselskapets og Hermannsburgernes.

De har i det hele hat det taalelig under krigen og har mestendels kunnet fortsætte sit arbeide, omend under en viss politiopsigt og med visse besværlige indskrænkninger. Av og til har ogsaa et større eller mindre antal av dem maattet tilbringe tiden i fangeleire, men har saa ofte atter faat vende tilbake til sin gjerning.

Det er vanskelig at finde nogen plan i de skridt, kolonialregjeringen har tat overfor dem. Man kan ikke verge sig for indtrykket av en viss vilkaarlighet i denne behandling. Men der kan vel ligge noget skjult til grund, som vi uindviede ikke har noget kjendskap til.

Om at utvise de tyske missionærer av landet synes der hitindtil ikke for alvor at ha været tale.

Saa kommer vi til Indien, som er baade tyskernes og englændernes betydeligste missionsmark.

Da dette store land med sine 300 millioner indbyggere er en engelsk koloni, saa var det jo paa forhaand at forutse, at de tyske missionærer her vilde faa en vanskelig stilling under krigen, og det saa meget mer som der i denne store koloni er en hel del urolige elementer, saa at kolonialregjeringen ogsaa av den grund nødig vilde se en hel række missionærer, som tilhørte en fiendtlig nation, arbeide blandt folket og øve en betydelig indflydelse, da man jo kunde frygte for, at de vilde benytte sin stilling til at vække uvilje mot England og den engelske kolonialregjering og derved fremkalde uroligheter i

disse kritiske tider, da ogsaa store masser av indiske soldater blev sendt til fronten for at kjæmpe paa Englands side.

Der begyndte derfor temmelig snart efter krigens utbrudd i den engelske presse i Indien en sterk agitation imot alle tyskere i landet og saaledes ogsaa imot de tyske missionærer. Man krævet, at de enten skulde samles i fangeleire eller ogsaa sendes ut av landet. Og det sidstnævnte krav blev efterhaanden sterkere og sterkere.

Den indiske kolonialregjering synes fra først av at ha motsat sig denne opinion og kun nølende at ha git efter for den. Den inskrænket sig foreløbig til at sende til fangeleirene saadanne, som den av en eller anden grund ansaa for mistænkelige og stillet de andres arbeide under en viss politiopsigt Dog var der heller ikke her nogen let gjennemskuelig plan i regjeringens forholdsregler. Den behandlet de forskjellige tyske missionsselskaper og tildels ogsaa de forskjellige arbeidere inden hvert av dem paa forskjellig maate, med større eller mindre strenghet eller lemfældighet. Og der var vistnok heller ikke fuld ensartethet i de forskjellige distrikter. Meget synes her at ha beroet paa de forskjellige distriktguvernørers forgodtbefindende.

Blandt de engelske missionærer i Indien var der ogsaa megen meningsforskjel i denne sak. Enkelte billiget ganske regjeringens skridt som en ved krigen fremkaldt nødvendig foranstaltning, mens andre misbilliget den og henvendte sig til styrelsen for at opnaa bedre vilkaar for de tyske missionærer og deres arbeidere

Enden paa det hele blev dog, at kolonialregjeringen besluttet sig til at sende alle tyskere ut av landet og saaledes ogsaa alle tyske missionærer.

Denne beslutning blev ogsaa gjennemført, idet det engelske skib »Golconda» i to vendinger førte samtlige tyskere ut av landet. Skibet gik først til England, og derfra førtes de med hollandsk skib over til Rotterdam, hvorfra jernbanen førte dem hjem til Tyskland. Før sin avreise fra Indien fik de ordnet det saa, at deres indfødte menigheter blev stillet under deres indfødte presters ledelse. Tildels lovet ogsaa engelske eller amerikanske missionærer at øve et visst tilsyn

med dem, uten dog paa nogen maate at søke at dra dem over i sin mission.

Skolevirksomheten blev det vel regjeringen, som overtok opsynet med, skjønt forholdet i denne henseende ikke er os ganske klart.

Stemningen blandt de engelske i Indien er for tiden saadan, at den bestemt kræver, at alle tyskere for eftertiden skal utestænges fra denne koloni.

Dette korte overblik vil ha vist, at de kjære tyske missionærer og deres familier har gjennemlevet en ond tid i disse krigens aar. Vi tviler ikke om, at alle vore læsere vil ha en inderlig medfølelse med dem og bede Gud om at styrke og opretholde dem og velsigne baade deres personer og den gjerning, de har maattet forlate under saa sørgelige vilkaar. Der er dog et par træk, vi vil gjøre opmerksom paa, som er lyspunkter i det forøvrig saa mørke billede.

For det første dette, at de dog ikke synes at ha lidt nogen virkelig nød m. h. t. det daglige brød. De har vistnok hat det meget knapt og maattet indskrænke sig paa mange maater. Flere er ogsaa blit syke under de strabadser, som flugten har medført. Tungt har det ogsaa været for dem, at mændene er blit ført i fangenskap, mens familierne har sittet igjen paa stationen, eller at mændene er blit ført til en fangeleir og familierne til en anden.

Men naar det ikke har gaat dem værre m. h. t. det nødvendigste til livsophold, saa skyldes det vel for en del, at der paa de fleste steder ogsaa var tyske forretningsmænd, som sat inde med saapas midler, at de kunde forstrække dem med det nødvendigste. Og flere steder har jo ogsaa andre selskapers missioner kunnet række dem en hjælpende haand. Og desuten har jo de mange millioner tyskere i Amerika foretat betydelige indsamlinger til bedste for de tyske missioner. For dem har det jo ogsaa faldt lettere at faa fremsendt pengene, da de er amerikanske borgere og saaledes tilhører en nøitral nation.

Et andet lyspunkt i mørket er de opmuntrende erfaringer, de har faat gjøre m. h. t. sine menigheter og de indfødte arbeidere. Deres kristne har hængt ved dem med stor kjærlighet, og deres indfødte arbeidere er forblevne i sine stillinger,

selv om de bare fik halv løn eller endog ingen løn. Dette har bidraget meget til at opmuntre dem og opretholde deres frimodighet.

Man har med forundring spurt, hvorledes det kunde gaa til, at den engelske kolonialregjering indtok en saadan stilling til de tyske missioner. Den har dog set og ofte anerkjendt deres udmerkede arbeide i de engelske kolonier baade i kristelig og civilisatorisk retning. Og den har derfor ogsaa understøttet deres skolearbeide med betydelige regjeringsbidrag.

Hvad kan være grunden til, at den nu optraadte saa haardhændt mot dem og i Indien endog endte med at utvise dem av landet?

Det er ganske visst meget vanskelig at forstaa for utenforstaaende.

Imidlertid er der nu i et tysk missionsblad fremkommet oplysninger, som gir os et vink om, hvorledes det er gaat til, at man navnlig i Indien har begyndt at betragte dem med megen mistanke.

I nr. 12 for 1916 av det i Hannover utkommende «Lutherisches Missionsblatt» findes en artikel, som særlig omtaler, hvad Gossnermissionærene har maattet lide i Indien, og som angir sig at være basert paa Gossnerselskapets aarsberetning for 1915.

Den omtaler først, hvilke vanskeligheter de var utsat for allerede i krigens begyndelse, idet man paa flere maater søgte at utspionere og mistænkeliggjøre dem for regjeringspersonene. Derefter fortsættes det: «Men lykkeligvis var de engelske embedsmænd retfærdige og velvillige imot de tyske missionærer og begunstiget ikke saadan bagvaskelse, og den engelske biskop Westcott traadte da ogsaa i skranken for dem. Da ophørte efterhaanden disse angiverier.

Men alvorligere blev stillingen, da i november 1914 en suren kom i besiddelse av talrige breve fra Tyskland til tyske missionærer, i hvilke man forsøkte at forlede disse til «politiske foretagender» i Indien. Omendskjønt de tyske missionærer ikke hadde nogen skyld i saadanne bedrøvelige foreteelser, saa blev fra nu av regjeringens stemning imot dem ugunstigere. Og i Syd-Indien (endnu ikke i norden) blev for utløpet

av aaret 1914 mange tyske missionærer «internerte» (anbragt i fangeleire).

Over saadan haardhet beklaget sig deres tilbakeblevne familier — med uvillige ord — i breve til Tyskland eller Amerika og til venner i Indien. Naturligvis holdt censuren disse breve tilbake, og regjeringens mistro til missionærene vokste. Allerede i december 1914 var nær alle blit internerte.»

Disse oplysninger er av den største vigtighet. Vi kan jo saa godt forstaa, at regjeringen blev mistænksom, naar den beslaglagte «talrike breve» av denne natur. Disse beviste jo, at man i Tyskland vilde søke at faa istand et oprør i Indien mot den engelske kolonialregjering, og at man haabet i de tyske missionærer at finde villige redskaper hertil.

Det glæder os at kunne tilføie, at det — saavidt vi vet — ikke er blit bevist, at en eneste tysk missionær bet paa denne krok og lot sig forlede til at foreta noget av dette slags.

Men imidlertid var naturligvis regjeringens mistanke ved saadanne breve nu engang vakt, og missionærene blev det uskyldige offer for den. Det kan de takke sine uforstandige landsmænd i hjemmet for.

Vi vet ikke, om der i andre engelske kolonier er forekommet noget lignende.

Det maa jo ogsaa huskes, at de tyske missionærer i engelske kolonier var i en overmaate vanskelig stilling. Det var jo den naturligste ting av verden, at de i sin omgang baade med indfødte og engelske søkte at forsvare sit eget land som krigførende magt. Men da kom de jo saa let til at angripe motparten. Og det blev ikke taalt.

Vi kan derfor nok forstaa, hvorledes en meget berømt engelsk missionær i Indien uttalte, at just de, som vilde de tyske missionærer vel, maatte ønske dem ut av landet; ti jo bedre patriot en tysk missionær var, desto vanskeligere blev hans stilling i en engelsk koloni.

Man har i tyske missionskredse uttalt sin store forbauselse over, at ikke engelske missionsvenner har tat tilorde mot sin regjerings behandling av tyske missionærer. Og man har været næsten endnu mere forbauset over, at ikke missions-

vennerne i de nøitrale lande er fremkomne med en kraftig protest mot dette.

I det betydelige tyske missionstidsskrift («Allgemeine Missions-Zeitschrift») stod der for nogen maaneder siden en artikel: «*Og de kristne i de nøitrale lande tier til dette!*»

Dens hensigt var aabenbart at bringe os til at uttale os om saken.

Jeg fik mig ogsaa artiklen tilsendt med et følgebrev fra en av redaktørene, som er min personlige ven Og jeg tillot mig at gi følgende svar, som nu sees at være indtat i tidsskriftets nr. 12 sammen med flere nøitrales uttalelser om samme sak:

«Denne artikels forfatter er forundret over, at vi kan tie til de forskjellige forholdsregler, som England har tat mot de tyske missioner og de tyske missionærer.

Ja, vi tier. Men vor taushet maa ikke opfattes efter den gamle regel, at den, som tier, han samtykker.

Vi tier, fordi vi vet, at der gives tid til at tie og tid til at tale. (Præd. 3, 7). Og det synes os, at netop nu det profetord har sin gyldighet: «Den, som er klok, han tier i denne tid; ti en ond tid er det.» (Amos 5, 13). Vi tier fremdeles av den grund, at vi ikke formaar at indse, hvorledes vi med vor tale kan utrette noget *godt.*

Der sker i denne skrækkelige krig saare meget, som er os en gru — og det paa *begge* sider. Men saadant er jo næsten altid forbundet med krigen. Krigen respekterer ikke stort, hverken love eller humanitet. Lovene tier, naar vaabnene taler (Silent leges inter arma), sa allerede Cicero. Og nu sier man gjerne: «I krigen gaar det til som i krigen (la guerre comme à la guerre).

Og vi tier endelig ogsaa av den grund, at vi ikke er istand til at utfinde, paa *hvem* ansvaret for det, som sker i virkeligheten hviler. Og det kan da heller ikke være vor opgave at avgjøre dette.

Ja, vi *tier:* men vi *sørger* og vi *ber:* og vi ledsager alle dem, som paa forskjellig vis maa lide under denne ulyksalige krig, med vor inderligste *deltagelse* og vor hjerteligste *forbøn.*

Gud give, at det snart atter maa lyde til os fra himlen: Fred paa jorden.

For nærværende synes verden at beherskes av ryttereu paa den røde hest, om hvem der staar skrevet: «Det blev ham git at ta freden bort fra jorden, og at de skulde myrde hverandre.» (Aab. 6, 4).

Ja, det er sandelig en ond tid.»

I det nævnte nummer av bladet er der indtat en hel del uttalelser fra kristne i de nøitrale lande, og det av forskjellig indhold. Flere synes at se saken væsentlig paa samme maate som jeg, men hermed er dog nævnte artikels forfatter ikke ganske tilfreds, idet han mener, at vor taushet vil bli utlagt som samtykke. Han synes bedre om en uttalelse fra repræsentanter fra alle missionsselskaper i Sverige, der dog handler om noget helt andet end det, som er foretat av England overfor de tyske missionærer. Den vender sig mot fremtiden og søker at vise, at naar freden en gang sluttes, saa maa det bestemt hævdes, at den kristelige mission — likesom kristendommen selv — er «overnational», og at den derfor ogsaa maa ha ret til at arbeide i de forskjellige hedningelande uten hensyn til, hvis koloni det er.

Deri er vi ganske enige, men da maa man ogsaa i Tyskland holde op med at tale om Gud som «den tyske Gud», ti han er ganske vist hverken international eller overnational!

Vi skal dog tilføie, at det ikke er de tyske *missionsvenner*, som fører dette ord i munden. De ledende missionsvenner i Tyskland har just protestert imot en saadan tale.

II.

Saa skal vi se paa missionssakens stilling i missionens hjemlande under denne verdenskrig.

De fleste læsere vil ha kjendskap til, hvorledes krigen straks grep forstyrrende ind i de enhetsbestræbelser og derpaa grundede samarbeide, som var kommet i saa god gang siden Edinburgerkonferansen i 1910; men det samme gjælder baade hjemmearbeidet og arbeidet ute paa missionsmarkene. Det, vi endnu har tilbake at omtale, er altsaa dens forstyrrende indflydelse i missionens hjemlande. Og her blir det atter væsentlig tale om to ting, nemlig missionens pekuniære resurser og dens personlige arbeidskræfter.

Begge har lidt overmaade meget under denne krig.

Naturligvis stiller ogsaa dette sig meget forskjellig i de forskjellige lande. Og navnlig maa der selvfølgelig bli en paatagelig forskjel mellem de nøitrale og de krigførende. Beklageligvis savner vi dog endnu materiale til helt at kunne klargjøre dette forhold.

Det land, som har lidt mindst av krigen i begge henseender, er jo Nord-Amerika. Og det er av saa meget større betydning, som just dette land indtar den mest fremskutte plads av alle missionslande, idet omtrent det halve av alle penge og missionsarbeidere kommer fra Amerika.

Der foreligger os selvfølgelig endnu ikke nogen opgave for 1916, men i 1915 var det saa langt fra, at missionsindtægtene der var nedgaaende, at de tvertimot steg med omtrent 6 millioner kroner.

Der har visselig heller ikke været nogen nedgang i de personlige arbeidskræfter, som stiller sig til missionens tjeneste; ti verdenskrigen har ikke her lagt beslag paa det unge mandskap, hverken til direkte deltagelse i selve krigen eller til nøitralitetsvakt, hvilket sidste jo i større eller mindre grad har været tilfælde i de fleste av Europas nøitrale lande.

Dog har indtægtene ogsaa i disse sidstnævnte holdt sig saa nogenlunde og tildels endog vist opgang, om end paa andre steder nogen nedgang.

Vender vi os saa til de krigførende lande, saa kan vi jo ganske se bort fra Rusland, der saa godt som ingen hedningemission har hat. Det samme gjælder ogsaa Italien, og om Tyrkiet er der selvfølgelig ikke tale som kristelig missionerende land.

Vi har altsaa tilbake England, Frankrike, Tyskland og Østerrike.

Av disse er det naturligvis England, som i størst utstrækning driver og har drevet hedningemission. Og det har glædet os meget at se, at dette land har magtet at greie sine missionsutgifter forbausende godt ogsaa under verdenskrigen, trods de enorme utgifter, som denne har paafort det.

Enkelte av missionsselskapene der har vistnok hat nedgang i indtægtene, men saa har andre hat en betydelig opgang. Dette sidste har navnlig været tilfælde med det store kirkelige missionsselskap, som jo indtil det sidste har været

det største i verden. «Nu truer jo enkelte amerikanske selskaper med at overfløie det». Overhodet synes de største selskaper at ha holdt sig bedst. Nedgangen har især gaat utover de mindre.

Derimot klages der ogsaa i England over, at det nu blir meget vanskeligere end før at kunne opdrive de fornødne personlige arbeidskræfter for missionstjenesten, da saa mange unge mænd er gaat i krigen, og det flere og flere jo længere den har varet.

Men ganske anderledes forstyrrende har dog krigen grepet ind i den franske missions virksomhet, og det baade i den protestantiske og den katolske uten forskjel.

Av protestantiske missionsselskaper er der jo i Frankrike kun et eneste av nogen betydning, nemlig Pariserselskapet, der allerede før krigen arbeidet under en trykkende gjæld, som det aldrig lykkedes det at faa gjort ende paa. I lange tider har det fra aar til aar maattet ha to indtægtsrubrikker i sine regnskaper: en til at klare aarets utgifter og en anden til dækkelse av gjælden fra det foregaaende aar. Nu under verdenskrigen er det naturligvis blit endnu værre, skjønt det er forbausende, hvilken offervillighet for missionen de franske protestanter fremdeles viser.

Men næsten endnu større vanskeligheter har det med sine personlige arbeidskræfter.

I Frankrike er jo militærpligten almindelig, selv prester danner ikke i denne henseende nogen undtagelse, naar de befinder sig i den alder, at de kan utskrives. For tiden befinder vist mere end to tredjedele av de franske prester (protestantiske som katolske) sig ved fronten enten som feltprester, som sykepleiere eller som almindelige soldater. Og en stor mængde av dem er allerede faldne. Det var saaledes ogsaa tilfælde med Louis Büchsenschütz, en søn av den pastor Büchsenschütz, som to ganger besøkte vore generalforsamlinger, og som var sjælen i de franske lutheraneres arbeide for vor mission.

Dette gaar naturligvis ogsaa utover missionærene. Hjemmeværende missionærer, som ikke er altfor gamle, utkommanderes, og det samme sker med missionsskolens lærere og elever, saa skolen har maattet stanse under hele krigen.

Missionærer, som er i virksomhet ute paa missionsmarkene, hjemkaldes ogsaa og maa gaa til fronten. Dog kan enkelte av dem, som arbeider i en fransk koloni, der behøver soldater, faa gjøre sin militærtjeneste der.

Av missionærsønner er en mængde utkommanderte. Og i de franske missionsblade finder vi, ret som det er, en liste over faldne missionærer, missionselever eller missionærsønner.

Men av alle krigsførende lande er dog Tyskland-Østerrike det, hvis missionærer har lidt mest, baade m. h. t. indtægter og arbeidskræfter.

Vi hefter os her væsentlig ved Tyskland, da Østerrike-Ungarn jo væsentlig er katolsk, og vi ikke her beskjæftiger os med de katolske missioner, hvorfor vi m. h. t. disse indskrænker os til at bemerke, at de har lidt like saa meget som de protestantiske.

Ser vi nu først paa *indtægtene*, saa maa det forbause os, at disse har holdt sig saapas, naar vi vet, hvilke uhyre ofre krigen har krævet. Naturligvis er der en følelig nedgang i indtægten næsten overalt, og selv saa gamle og høit agtede missioner som Brødremenighetens og Gossnermissionen — som forresten ogsaa før hadde adskillig gjæld at trækkes med — er kommen i stor forlegenhet. Dog maa det merkes, at nedgangen i indtægter ikke altid fører til underbalanse paa aarsregnskapet, ti man har ofte hat saa sorgelig liten anledning til at faa sendt ut sine midler til sine missionærer. Og meget av arbeidet derute har jo ogsaa maattet stanse eller ialfald i høi grad indskrænkes, hvorved ogsaa utgifterne er blit mindre. Tildels har jo ogsaa missionærene maattet hjælpe sig med laan, fordi pengeforsendelsen hjemmefra stanset. Men denne art «besparelse» kommer jo igjen senere i form av forøkede utgifter.

Det har forresten været rørende i tyske missionsblade at læse om, hvordan missionsvennene har anstrengt sig for at reise de fornødne midler til arbeidet. Ofte har ogsaa kristne soldater sendt sine sparepenge hjem til missionen eller oprettet testamente til fordel for den.

Men det største tap har nok de tyske missionærer lidt paa *personlige arbeidskræfter*.

Vistnok har det hjulpet dem betydelig, at de tyske love

ikke som de franske tilpligter ogsaa ordinerte mænd at gaa i krigen. Men saa er det jo gaat ut over missionsskolene. Saa godt som alle deres elever og alle yngre lærere har maattet gaa til fronten. Og de tomme skoler er blit indrettet til hospitaler for saarede. Desuten er ikke faa yngre studerende ved universitetene, som har meldt sig til missionstjenesten, blit tat til soldater. I det hele tat gaar det ut over den akademiske ungdom. Man regner, at av Tysklands 52 000 studerende har over 40 000 maattet gaa i krigen.

Min personlige ven, direktør Schreiber, har just sendt mig en av ham utarbeidet statistik over missionsfolk, som har maattet gaa i krigen. Jeg skal av denne anføre følgende tal over de utkommanderte: 54 missionærer, 439 missionselever, 249 missionærsønner. Av disse var 169 faldne og 42 fangne. Disse utkommanderte missionsfolk hadde faat et meget godt vidnesbyrd av sine foresatte. Og ikke mindre end 157 hadde enten faat jernkorset eller andre utmerkelser.

Vi kan ikke her gaa nærmere ind paa de mange enkeltheter, som var at meddele angaaende, hvad missionene har lidt av krigen; men det meddelte tor være nok til at vise, hvor meget vi har at takke Gud for i vor mission, vi som faar leve og virke i fred, mens andre missioner maa lide og bløde.[1]

III.

Man har kanske ventet, at vi her skulde ha dvælet særlig ved de skandinaviske missioner — og navnlig da ved vort eget lands mission — og paavist nærmere, hvad indflydelse krigen har øvet paa disse. Men vi finder dette overflødig, da forholdet vistnok tør forutsættes at være noksaa godt kjendt.

Vi skal bare bemerke, at ingen av de skandinaviske missioner kan siges hittil at ha lidt noget særlig avbræk ved krigen.

De har allesammen sine arbeidsmarker i lande, som væsentlig har ligget utenfor krigsomraadet, og de har jo selv hittil været forskaanet fra at drages ind i krigen.

For deres indtægter saa det rigtignok meget truende ut i

[1] Om jødemission og muhamedanermission henvises til en artikel, som kommer samtidig med denne i «Norsk Missionstidende».

krigens første uker. Hos os var det jo da, som om alle bidrag vilde stanse. Og vi har hørt, at omtrent det samme var tilfældet i Sverige og Danmark. Men dette varte ikke længe.

Og hvad *vor* mission angaar, saa rak den allerede i det første krigsaar temmelig nær op til den indtægt av en million, som man hadde sat sig til maal at opnaa i dette vor frihets jubelaar (1914). I 1915 sank vistnok indtægtene med omtrent 55 000 kroner, men det begyndte allerede i sidste aar at gaa op igjen, og vi haaber, at aarsregnskapet for 1916 skal utvise en større indtægt end i noget aar siden selskapets grundlæggelse.

Sveriges missionsmenighet har i Indien faat en ny arbeids- og utgiftsbyrde, idet den har maattet ta sig av den tysk-lutherske mission der, som har mistet sine missionærer.

Regner vi ogsaa *Finlands* mission med til de skandinaviske, saa maa det jo bemerkes, at denne gren av den har lidt adskillig av krigen paa sin mark i Sydvest-Afrika (Ovambolandet). Desuten er den kommet i en slem forlegenhet derved, at den ikke har lov til under krigen at sende penger ut av landet og saaledes heller ikke ut til sin missionsmark. Og de har derfor maattet søke laan hos andre lutherske missioner for at kunne slaa sig igjennem, indtil dette forbud ophæves. Og de har da ogsaa fra forskjellige kanter faat den fornødne hjælp.

IV.

Endelig maa vi kortelig dvæle ved spørsmaalet om *hedningemissionens utsigter efter krigen.*

Vil ikke dens virksomhet da for en stor del maatte omlægges? Og hvilke nye hindringer vil den faa at kjæmpe med? Eller er der kanske — omvendt — ogsaa utsigt til at den i enkelte henseender kan faa bedre arbeidsvilkaar end tidligere?

Ved *omlægning* tænker vi særlig paa overflytning til andre marker.

Hvis saaledes England vil fastholde, at tyskerne for efter tiden ikke skal ha lov til at drive mission i Indien, som for tiden er deres betydeligste missionsmark, saa blir de naturligvis nødt til at søke sig andre virkepladse. Og valget av disse kommer vel igjen væsentlig til at bero paa, om de faar tilbake

sine tapte kolonier; ti isaafald vil de vel for eftertiden lægge sit hovedarbeide paa disse.

Det har fra engelsk hold ogsaa været antydet, at man ikke vil tillate andre selskaper at drive mission i Indien end saadanne, som hører hjemme i et mot England avgjort venligsindet land, og hvis missionærer gir betryggende garantier for at ville stille sig lojalt til den engelske kolonialregjering i Indien. Der kan vel da bli lagt vanskeligheter iveien ogsaa for andre missioner end de tyske

Men forhaabentlig vil man efter krigen som før gaa ind paa at betragte missionen som noget «overnationalt» eller internationalt og la den faa aapen adgang til alle hedenske lande uten hensyn til, hvis koloni det er.

Vi skal forøvrig minde om, at Frankrike i tidligere tid har gjort det vanskelig for andre nationers missionærer at arbeide i dets kolonier og gjør det vel i nogen grad endnu. hvad ogsaa vi paa Madagaskar har faat erfare. Det, England nu truer med, er altsaa ikke noget nyt.

Men hvorledes disse forholde vil komme til at arte sig efter krigen, kan vi nu bare danne os formodninger om.

Saa kommer vi til spørsmaalet om, hvilke følger krigen vil faa for missionens *arbeide* i fremtiden.

Desværre er der vel at grund til at anta, at disse følger overveiende vil bli *onde*.

Bare dette, at der er blit en saadan rift i samarbeidet mellem de forskjellige evangeliske missioner vil visselig bli til skade for arbeidet. For nærværende er dette samarbeide ikke saa ganske litet paa flere marker. Vi skal nævne fællesskapet i høiere skoler og arbeidet for litteraturen og for civilisatoriske formaal i det hele. Det vil det desværre kanske paa enkelte marker bli vanskeligere at fortsætte med i de dager, som kommer.

Saa vil missionærene kanske for eftertiden ikke nyde den *respekt* som før i egenskap av «*hvite mænd*». De indfødte har hitindtil dog betragtet den hvite race som en enhet, som er dem overlegen, og det har ogsaa missionærene nydt godt av.

Det er vel at befrygte, at det blir anderledes, naar man nu har faat se, at den hvite race ikke danner nogen *enhet*.

men bestaar av indbyrdes uenige elementer. Det vil svække de hvites anseelse i det hele og dermed ogsaa missionærenes.

Det er vel ogsaa at befrygte, at de indfødte, der i regelen har store forestillinger om de hvites evne til at utfinde, hvad der er ret og rigtig, vil tape troen paa dette, naar de faar høre, at i denne krig har de forskjellige civiliserte nationer saa yderst forskjellige forestillinger om, hvad der er ret. Den ene part sier: «Ansvaret for den forfærdelige krig ligger hos motparten.» Og denne paa sin side velter ansvaret over paa den anden. Intet under, om de indfødte vil slutte som saa: «De, som selv er saa uenige om, hvad der er sandhet, kan heller ikke være paalitelige veiledere for os.

Og naar de indfødte i missionslandene faar høre om alle de grusomheter, som begaaes i denne krig (og det faar de ialfald i lande som Indien, Kina og Japan høre meget om), saa vil det ikke være at undres over, om de vil frabe sig veiledere i religion og civilisation, som tilhører den hvite race.

Og naar saa missionæren vidner om Jesus som *fredsfyrsten,* ved hvis fødsel det lød: «Fred paa jorden», og siger med vor salmedigter:

> «Kristendom er i en sum
> fredens evangelium»,

og hedningene saa samtidig hører om de umaadelige myrderier paa de kristne nationers slagmarker, hvad maa de vel saa tænke?

De hedenske stammer har naturligvis ogsaa sine krige, og det hyppig nok, men hvilken barnelek er ikke dette mot det, som nu sker i kristenheten!

Naar sakalavastammene i gamle dager førte krig, og der var faldt nogen faa mænd paa hver av sidene, saa hørte de gjerne op at slaas, idet de fandt, at dette gik for alvorlig til!

Vi har sat fingeren paa nogen av de særlige vanskeligheter, som antagelig vil beredes missionen efter krigen, selv bortset fra, at det da kanske paa lange tider ikke vilde bli let at skaffe de fornødne arbeidere og de nødvendige pengemidler.

Men kan det ikke tænkes, at krigen ogsaa kunde medføre enkelte *fordele* for missionsarbeidet?

Det vil vi ikke saa uten videre benegte muligheten av.

Man har nævnt, at den store avstand mellem missionæren og de indfødte, som beror paa, at de hører til hver sin race, kanske vil formindskes i de indfødtes bevissthet nu efter en krig, hvor sorte og hvite har kjæmpet side om side.

Vi vil ikke uttale nogen dom over den opfatning, men blot peke paa den.

Men langt betydeligere er en anden omstændighet, som adskillige missionsvenner ikke uten grund har lagt vegt paa. Det er dette, at *selvhjælpstanken* ved krigen maa antages at ha faat et fremstøt. Mange missionsmarker er under den blit berøvet sine missionærer og har saaledes maattet forsøke at greie sig selv. I andre missioner har man ikke hjemmefra kunnet faa fornødne midler til at lønne sine prester og lærere. Og disse har da enten maattet arbeide uten løn eller faa det nødvendigste av de indfødte menigheter. Og det har vist sig, at dette paa mange steder har gaat over forventning godt, mens rigtignok paa andre det hele har faldt sammen.

Efter de erfaringer, som allerede er gjort under denne krig, tror jeg, man virkelig tor si, at de vilkaar, den har skapt, har git selvhjælpsarbeidet et kraftig fremstøt. Og dette er av den aller største betydning; ti det er missionærenes formaal at gjøre sig selv overflødige ved at føre sine menigheter saa langt fremover, at de kan staa paa egne ben. Men med dette gaar det som oftest tungt og trægt. De indfødte er altfor tilbøielige til at la missionen bære og støtte dem, selv efterat de er komne saa langt, at de burde kunne greie sig selv.

Men naar disse støtter utenfra tages bort, saa drives de derved til selv at ta fat for alvor. Nøden er en god læremester.

Fremtiden vil uten tvil vise os langt flere baade hindringer og betingelser for missionsarbeidet, som resulterer av krigen end de, vi her har kunnet peke paa.

L. Dahle.

RELIGIONSUNDERVISNINGEN I GYMNASIET.

Av Sigmund Mowinckel.

I. Kritik.

1. Som vel er kjendt — eller kanske det ikke er saa kjendt som det burde? — har den skoleordning vi nu har, *avskaffet* religions*undervisningen* i gymnasiet. Bevares vel — ikke i navnet! Men i virkeligheten. Som *undervisning* er den blit borte. Den er inskrænket til 1 — en — ukentlig time. Og der skal ikke undervises, ialfald ikke slik at eleverne lærer noget. Der er ingen lekser, ingen lærebøker, ingen fast plan og ingen retledning for læreren, og tilslut ingen eksamen. Kort sagt: der er ingen aktelse for faget.

Hvad *lov av 27de juli 1896 om høiere almenskoler* har at si om denne sak er følgende § 9,1): «*Religionsundervisningens øiemed er at føre eleverne ind i en dypere erkjendelse av kristendommen og derunder at inderliggjøre og styrke deres religiøse og sedelige liv. Dette øiemed søkes naadd ved bibellæsning, gjennemgaaelse av hoveddrag av kirkehistorien og av hovedpunkter i den kristelige tros- og sedelære.*»

Som man ser er her for det første ikke tale om virkelig *undervisning,* om virkelige *kunskaper.*

Hovedmidlet for den nuværende religionsundervisning er ifølge den officielle undervisningsplan lærerens *mundtlige foredrag.* Dertil slutter sig læsning av utvalgte stykker av bibelen. «*Der gives ikke lekser, men eleverne anmodes om til næste time at gjennemlæse* (sic!) *hvad der har været foredraget. Maalet skal være at lære eleverne at læse bibelen til opbyggelse*». Den foredragsmæssige «*belysning*» av den kristelige troes- og sedelære, som skal foregaa i 3die klasse, har det øiemed «*at orientere eleverne med hensyn til kristendommen overhodet . . . og at fremstille den for deres samvittighet som det ene fornødne*».

Det trænger ingen lang paavisning, at dette ikke er virkelig undervisning, allerminst en som sikter paa kunskapstilegnelse. At *anmode* eleverne om at gjennemlæse noget

efter en *ikke eksisterende lærebok* (se nedenfor), at «*fremstille*» kristendommen for deres samvittighet osv., det er ikke at gi dem virkelige kunskaper; ogsaa frelsesarmeens gateprædikanter lægger sig efter at «fremstille kristendommen for tilhørernes samvittighet som det ene fornødne»; men av positiv kunskap og virkelig oplysning er der oftest meget litet i deres «fremstilling».

Til at frata «undervisningen» ethvert præg av undervisning gjør ogsaa den fuldstændige *mangel paa læreboker* sit. Denne føles imidlertid ikke av planen som et onde, som det gjælder at overvinde snarest mulig; nei, den ligger i planen selv: »*De indledende fremstillinger gives i foredrag.*» «*Der gives ikke lekser.* «*Hovedpunkterne i hvert foredrag gjentages i al korthet samtalevis i begyndelsen av den paafølgende time*». Der blir saaledes heller ikke tale om at *overhøre* eller kontrolere at eleverne virkelig *kan* noget. Og *om* man vilde bruke «samtalerne» hertil, saa har læreren ingen midler til at sætte igjennem at de virkelig lærer noget; ti man kan ikke tvinge en til at huske et foredrag uten støtte i nogen bok. Men eleverne kan referere, kan man si. Ogsaa det blir oftere umuliggjort, da «undervisningen» stundom foregaar f. eks i gymnastiksalen med flere klasser slaat sammen til ett (se nedenfor); her har eleverne ikke engang pulter at referere paa. Og da der ikke gives karakterer og ikke holdes eksamen, saa mangler man de eneste kontrol- og tvangsmidler som staar til gjennemsnitslærerens raadighet (den fremragende lærer har selvfølgelig ogsaa andre midler i sin personlighet). Men nu forutsætter riktignok planen selv at foredragene om bibel emnerne skal støtte sig «*til en kort lærebok*». Jeg vet ikke her om man skal le eller graate. En kort lærebok, hvori man finder «*en kort fremstilling av den hebraiske poesis eiendommelighet og de poetiske bøkers indhold*», «*en fremstilling av den israelitiske profeti*», «*en redegjørelse for hvert av de fire evangelisters eiendommeligheter*», «*de apostoliske breves betydning, de fornemste breves avfattelsestid, -sted, foranledning og hovedtanke*», som planen kræver, eksisterer absolut ikke paa norsk — ja der findes end ikke noget tilnærmelsesvist. De samme myndigheter som har laget og godkjendt denne plan, de har endda efter 20 aars forløp ikke engang sørget for at der foreligger

de krævede bøker fra virkelig fagkyndige forfatteres haand! Det er portugisisk reformmakeri og administration!

2. Hertil kommer nu *planens indre holdningsløshet*. Dens *stofutvalg* danner ikke paa nogen maate nogen virkelig sammenhængende, avrundet enhet. Der skal gives *«en kort fremstilling av den hebraiske poesis eiendommelighet og de poetiske bokers indhold. I tilslutning dertil læses et utvalg av salmernes bok: salm. 8. 19. 51. 32. 103. 23. 84. 2. 110»*. Allerede det at utvalget er inskrænket til salmernes bok gjør det mindre brukbart som illustration til den gammeltestamentlige poesi, denne inneholder meget mere end salmer. Utvalget omfatter — det skal inrømmes — flere av salmebokens vakreste salmer; men for dennes inhold som helhet er det ikke synderlig karakteristisk. Disse omfatter — bortset fra de to kongesalmer 2 og 110 — kun individualistiske salmer, og forsaavidt slike som ligger *vor* religionstype nærmest; men det *mest* karakteristiske ved det gamle testamentes religion er *ikke* det individualistiske drag, men *samfunds*religionen, og netop denne skulde der i vor tid være al grund til at drage kraftig frem, da baade samfundet og kristendommens kraft truer med at opløses av en altfor vidt dreven individualisme. Men for folke- og samfundsreligionen, som har git sig saa kraftige uttryk ogsaa i salmeboken, har utvalget ingen repræsentanter. Det har da mindre at si, at det netop derfor ogsaa i stilistisk og dikterisk henseende er blit mindre alsidig — skjønt det jo er denne side planen sier at interessere sig for (*«den hebraiske poesis eiendommelighet»*).

Ved gjennemgaaelsen av profeterne træer den samme selvmotsigelse i dagen. Den israelitiske profeti skal fremstilles særlig i tilknytning til *«de store profeter Esaias og Jeremias»* *I tilslutning dertil (sic!) læses: Es. 5. 6. 7. 10–12. 52. 53. 55. Jer. 33.»* Noget av det mest fremtrædende i dette utvalg er de klassiske kapitler, Jesaja 52. 53. 55; det blir i tilslutning til disse kapitler at viktige sider av profetien maa fremstilles. Men nu er for længe siden absolut alt som teologi heter, konservativ som liberal, paa det rene med at disse kapitler ikke stammer fra Esaias, men at Jesaja 40–55 er av en profet fra landflyktighetstiden, en hvis navn vi ikke mere kjender, og at det bare er fordi hans bok ikke hadde nogen

egen overskrift, at man har læst den som fortsættelse av Jesajaboken og trodd at den hørte til den — i de gamle haandskrifter var der ikke stort mellemrum mellem de enkelte bøker. Og ved siden av talen om at profetien særlig skal fremstilles i tilknytning til Jeremias, er det likefrem latterlig naar han i utvalget er repræsentert av det ene kapitel 33, som uomtvistelig hører til det *minst* karakteristiske ved denne eiendommelige ildsjæl, ja som efter min og mange andres mening aldeles ikke tilhører Jeremias — halvparten av kapitlet *mangler* i den gamle græske oversættelse, og er altsaa et meget sent inskud i Jeremiasboken!

I det nye testamente skal der «*gives en redegjørelse for hvert av de fire evangeliers eiendommelighet*». Det er indlysende for alle andre end planens forfatter(e), at en slik redegjørelse er ganske værdiløs, naar den ikke oplyses og støttes av utvalgte prøver av evangelierne. Men planen fortsætter: «*I tilslutning dertil* (sic! en eiendommelig form for tilslutning!) *læses Joh. 1. 3. 10. 13—17*»!! Altsaa de fire evangeliers eiendommeligheter belyses ved at man læser stykker av et av dem!! Stort længer kan vel den indre uklarhet i en officiel plan ikke drives. Ikke et ord av synoptikerne. Man skulde jo egentlig holde det for selvsagt at Markusevangeliet — uomtvistet det ælste evangelium og en av hovedkilderne for de andre — blev læst *i sammenhæng*. Men den største svakhet ved planens stofutvalg er at der *ikke* skal undervises noget om *Jesu forkyndelse*. Den nøier sig med evangelierne som *litterære* frembringelser. Og den gaar ut fra at til studenterutdannelse er det nok at ha hørt de usammenhængende enkeltfortællinger om Jesus, som folke- og middelskolens bibelhistorie byr paa. Men er der noget som er nødvendig, saa er det at kirkens dannede ungdom faar høre i *ordnet, systematisk og paa voksne mennesker beregnet fremstilling* om *Jesus selv*, hans tanker og forkyndelse, hans personlighet og hans gudsliv. Ti paa denne personlighet og paa dette gudsliv og paa disse tanker er det faktisk vi alle i religios henseende lever. Men for at faa tak i dette stykke historie som heter Jesus fra Nasaret, saa maa vi se det i ordnet sammenhæng, i forhold til hans fortid og forutsætninger, og slik tilrettelagt at vi kan vurdere det i dets følger og virkninger til denne dag. Pla-

nens taushet her er et sørgelig vidnesbyrd om den bundethet i dogmatisme, som altfor længe har præget kirkens forhold til mennesket Jesus. Jesus selv er blit glemt for læren og teorien om ham; hvad han som religiøs og moralsk personlighet *var* er blit glemt for hvad han *gjorde*. Men dette er protestantismens princip: først veier hvad vi *er*, og kun i forhold dertil hvad vi *gjør*. Jesu død har sat hans liv og hans aandsinhold i skygge. Men vor ungdom har krav paa at lære og kjende *Jesus selv*, at faa et *ordnet helhetsbillede og helhetsintryk* av ham. Videre skal «*de apostoliske breves betydning forklares, de fornemste breves avfattelsestid, -sted, foranledning og hovedtanke fremstilles kort. Rom. 1,1—17. 3. 5. 6—8. 1 Peter og Aab. 21,1—8. 22 læses*». Men den store apostel selv? Manden og kristenmennesket Paulus? Evangeliets vældigste heros? Den eneste i urkirken som virkelig forstod Jesus efter hans aand og tanke! Som man ser av brevutvalget er der slet ikke tænkt paa *den* side av saken, hvad der er saa meget mere paafaldende, som planen selv med hensyn til kirkehistorien sier, at «*fremstillingen vil vinde i anskuelighet og interesse naar den saavidt mulig faar mere konkret, livfuld skikkelse ved at knyttes til fremragende personligheter som har været utviklingens redskaper og representanter*». Av de breve hvor apostelen træer os levende i møte, saa at si aasyn til aasyn, i al sin personlighets maktfulde vælde, i al sin menneskelighet, sin lidenskap, sin entusiasme; i al sin mildhet og ynde, nemlig de to Korintierbreve og Filippierbrevet, er der intet tat med. Utvalget er væsentlig dogmatisk interesseret; den stundom spissfindige teolog Paulus, de skriftlærdes lærling, har øiensynlig interesseret utvalgets sammenstiller mere end den vældige troeshelt og det glødende menneske. I utvalget gaar endda igjen det gamle vrangsyn, at bibelen er en stofsamling for dogmatiken, og at det karakteristiske ved kristendommen er inholdet av dens troessætninger, dens erkjendelsesinhold.

Dette faar være nok til at karakterisere stofutvalgets indre holdningsløshet. Mellem *planens ord* og dens *stofutvalg* er der paa mange punkter en aapen motsigelse.

3. Nu tar man imidlertid meget feil, hvis man tror at dette stofutvalg virkelig ogsaa skal tilegnes, og at man her

har noget fast at holde sig til. Langtifra! Planen gir selv anvisning paa at fremkalde den fuldstændigste *forvirring* og at gjøre sig selv illusorisk ved følgende uttalelser, som kroner ødelæggelsens yderstyggelighet: «*Utvalget er nærmest tænkt som en veiledning. Læreren har adgang til, efter konferense med rektor, for hvert enkelt kuld at vælge hvad og hvor meget han maatte finde mest frugtbart at behandle*». «*Der indrømmes den enkelte lærer adskillig frihet med hensyn til valget av det stof som fortrinsvis skal gjøres til gjenstand for en fyldigere gjennemgaaelse*». Selvfølgelig er der i denne hensyntaking til lærerens personlighet og specialstudier noget riktig. Men i sammenhæng med planens gjennemgaaende mangel paa faste holdepunkter er den skikket til at fremholde religions*undervisningens* fuldstændige sammenbrudd. Ti herved er alle døre aapnet for den tilbøielighet til at *erstatte undervisningen med «opbyggelig» prak*, som planen allerede før saa altfor let frister til. «*Maalet skal være at lære elevene at læse bibelen til opbyggelse*», heter det. Saalænge nu læreren savner al støtte i virkelige lærebøker og hjælpemidler, er det selvfølgelig meget lettere at gjøre timen av med prat og betraktninger av den art som gjerne gaar under det misvisende navn «opbyggelig», og som i almindelighet gaar fuldstændig hen over hodet paa eleverne. At ha noget faktisk, noget positivt, noget av kunskap og erkjendelse at by paa til hver time koster meget mere baade av studium og stræv; og endda mere koster det at ha dette forarbeidet i sig slik at en virkelig kan meddele det og faa det til at sitte i elevernes bevissthet og minde. Som regel har religionslæreren meget litet av de virkelige positive kunskaper som skal til for at gjennemføre selv en saa løs plan som den officielle. Jeg gad se dem av vore prester og teologer som har nogen særlig greie paa «*den hebraiske poesis eiendommeligheter*», gad se dem som virkelig har gjort sig saapas erkjendelsesmæssig rede for disse eiendommeligheter, (som de nok vel har et uklart og ubestemt intryk av), at de virkelig kan meddele andre en forstaaelsesfuld tilegnelse av tingene. De er sikkert ikke mange. Men til det som her tillands gjælder for opbyggelig bibellæsning kræves ikke stort av kunskaper. Og naar nu planen selv inbyr lærerne til at ændre undervisningens stofutvalg som de vil, og

desuten peker paa denne lette utvei med det «oplyggelige», saa er dermed enhver garanti for en virkelig ensartet og nogenlunde fast kunskapsmeddelelse bortfaldt. Man maatte kjende menneskene daarlig, om man ikke kunde forutsi at denne invit vilde bli brukt til at undgaa alle virkelige vanskeligheter. Og det kan man ikke fortænke læreren i. Ti de vanskeligheter som med den nuværende ordning taarner sig op for religionslæreren *er* absolut uoverkommelige. Av en *saa* «ubekvem materie» kan et gjennemsnitsmenneske ikke gjøre noget.

Det viser sig da ogsaa i virkeligheten, at der er meget faa av gymnasiets religionslærere som overholder planen. Nu er det, som jeg har synt, meget langt fra at denne plan er god. Men jeg tviler paa at gjennemsnittet av lærerne paa egen haand kan lage nogen som er bedre. Det er altid en meget tvilsom sak at overlate undervisningens plan og stofvalg til den enkeltes vilkaarlighet. Allerede det at gjennemføre en fruktbar religionsundervisning efter en paa forhaand lagt fast plan, gjennemføre den med metodisk sikkerhet, og lægge den personlighetens ild i foredrag og samtale som er nødvendig i al undervisning, men ikke i noget fag saa nødvendig som i religionsundervisningen, det er noget som kræver en svær spænding av alle evner og en stor aandelig kraft. Men skal saa ovenikjøpet den gjennemsnits lærer — og man faar huske: de fleste av os er gjennemsnitslærere — faa det arbeide selv at lægge en baade historisk og pædagogisk riktig og god arbeidsplan, saa kan det ikke være tvilsomt, at det gaar over hans evner. *Det* er der vel enighet om, at det er skolemyndigheternes første opgave saa langt som mulig at *lette* arbeidet for læreren ved at lægge den best mulige arbeidsplan for ham, saa han, om han ikke selv har den skapende evne som skal til for et slikt arbeide, kan nyte godt av andres virke og ha noget fast at holde sig til. Selvfølgelig vi er ogsaa enige om at de faste planer aldrig maa bli en tvangstrøie for lærerens personlighet og individualitet. Men fra den elasticitet som kræves for at gi personligheten dens ret, og til den rene planløshet og vilkaarlighet er der et langt hopp. Og den maate hvorpaa den officielle undervisningsplan gir anvisning paa sin egen ophævelse, gir likefrem et intryk

av at dens forfatter(e) ikke selv har hat nogen synderlig tro paa sit verk, og derfor har sluttet med i en slags selvopgithet at si til lærerne: Ja, ja — lat mig saa se om dere kan gjøre noget ut av dette tvilsomme faget — dere kan faa gjøre som dere selv vil! Selve planen aander hverken kjærlighet til eller aktelse for det fag den skal vareta.

4. Undervisning — det er i grunden at finde de rette *metoder* for undervisning og at utvikle disse til en sikker *færdighet* og utforme dem i *ordninger* av *institutionel* art. Det gjælder her det samme som i samfundets organisation. Denne maa ha naadd en slik fasthet og fuldkommenhet, at den til en viss grad funktionerer uavhængig av den enkelte embedsmands større eller mindre personlige dyktighet eller hæderlighet. Hvor alt er instillet paa den enkeltes personlige hæderlighet og dyktighet, der blir et slet styre den ufravikelige følge. For de fleste er nu engang ikke saa overdrevent dyktige og hæderlige. Det samme gjælder skolen. At ha saa ufuldkomne og løse ordninger at alt hviler paa den enkelte lærers personlige skikkethet vil uvægerlig føre til kaotiske tilstande og stagnation. De i aarhundredernes løp vundne erfaringer av pædagogisk og metodisk art maa tilgodegjøres i form av saapas faste institutionelle ordninger, at den mindre fremragende lærer derved faar en hjælp til at yde mere end han ellers hadde kunnet. Derfor er det f. eks. nødvendig at ha faste ordensregler. Det samme gjælder undervisningen. De faste planer vil for den enkelte lærer si at faa ekstrakten av flere ætleds erfaringer i pædagogisk og metodisk henseende. Derfor er den nuværende plans planløshet saa forkastelig.

Men det skal indrømmes: det kunde vanskelig været gjort anderledes. Ti likesom vi mangler alle lærebøker for eleverne, saaledes mangler vi ogsaa alt som heter ledetraad eller faglige og metodiske haandbøker for religionslæreren[1]. Det som findes paa andre sprog kan selvfølgelig ikke brukes uten videre i vort gymnasium.

[1] Av gammeltestamentlige og nytestamentlige religionshistorier findes ingen. Heller ikke nogen kirkehistorie for gymnasiet. Av troes- og sedelære har vi Gustav Jensens forældede bok, samt nu et litet grundriss av J. Gleditsch.

Den egentlige *undervisningsmetode*, som planen synes at lægge hovedvekten paa, er vel *foredragsmetoden*. De lærebøker den flot taler om, eksisterer ikke. Men nærmest synes det som planen ogsaa med hensyn til metoden har fulgt den samme fremgangsmaate som med hensyn til stofutvalget, nemlig det haabløse: Gjør som dere selv synes.

Denne mangel paa metode ser vi straks et ytre forhold. Religionsundervisningen er ogsaa i utvortes henseende vanskeligere stillet end alle de andre skolens fag. Alt likesom forener sig om at frata den dens undervisningspræg og vanskeliggjøre den. Det er overflødig at peke paa hvilken viktighet slike metodiske ting som *lekser*, *overhøring*, *karakterer* og *eksamen* har for en solid tilegnelse. At alt dette mangler i religionsundervisningen gir nødvendigvis eleverne intryk av at kristendomskunskapen ikke er et fag som de andre skolefag; «det er et som det ikke er nødvendig at ta det saa nøie med». Og faktum er at mange steder holder eleverne religionstimerne for timer hvor der skal læses lekser til resten av dagen, og hvor de skriftlige arbeider skal gjøres unna, i nødsfald ved avskrift efter en anden. At der er enkelte religionslærere som lever i lykkelig uvidenhet om dette forhold, ændrer intet ved saken selv. Men de fleste vet det nok. Og de fleste er ogsaa meget beskedne i sine krav til elevernes disciplin. Der er dem nøier sig med ikke selv at bli altfor meget forstyrret.

5. Og her maa jeg nævne en ændring i planen, som ved konsekvent gjennemføring av foredragsmetoden fuldstændig har fratat faget ethvert præg av skolefag i elevernes øine, gjort enhver virkelig undervisning illusorisk, fratat læreren ethvert middel til at kontrollere at hans ord ikke falder ved veien. Jeg tænker paa den ordning som departementet efter inspektør Hertzbergs forslag har tillatt bruket (ot. prp. nr. 36 for 1909). Her er skridtet tat fuldt ut. Ordningens væsen fremgaar av dens to første paragrafer: «*1. Religionsundervisningen blir fælles for samtlige gymnasieklasser. (Den vil da maatte foregaa i gymnastiksalen eller ialfald i et andet større lokale end de vanlige klasseværelser. Eleverne indfinder sig i lokalet uten at medbringe sine skoleboker). 2. Undervisningen kommer samtidig til helt ut at faa karakteren av fore-*

drag. I disse foredrag kommer det vækkende og opbyggende til at spille en væsentlig rolle ved siden av det kundskapsmeddelende». Der kan ogsaa bli tale om at inlede og avslutte sammenkomsten med sang.

Som man ser er ikke dette længer skole, det er ikke undervisning; det er skoleandakter. Den smule av kunskapsmeddelelse som her endda er forutsat, er ikke mere end hvad der ogsaa bør være i en god præken De uoverkommelige vanskeligheter ved den nuværende undervisning har Hertzberg følt, og resolut hæver han dem ved overhodet at *avskaffe religionsundervisningen* — ti skoleandakter eller ungdomsgudstjeneste er ikke undervisning.

At her enhver mere personlig, kontrollerende og paa kunskapstilegnelse siktende rapport mellem lærer og elever er bortfaldt, trænger ingen paavisning[1]. Vækkelse og opbyggelse kan være bra nok, men det er ikke det vi savner mest; hvad vi derimot skrikende savner er virkelige kunskaper om religionen. Hertzberg har tænkt sig, at der efter foredragene vilde kunne komme istand samtale med eleverne (forslagets § 6). Men erfaringen syner, at er det vanskelig i en almindelig klasse, saa er det praktisk talt umulig i en saa stor forsamling, som der her vil bli tale om. Og saa snart disse møter har tapt nyhetens interesse og det første præg av høitidelighet, vil sikkert de disciplinære vanskeligheter for mange lærere melde sig igjen med fordoblet styrke.

Saavidt jeg vet er en slik ordning endda ikke gjennemført nogen steder. Men tilløp til den har vi her i Kristiania, idet flere klasser stundom slaaes sammen til store forsamlinger, som saa maa holdes i et av skolens forsamlingslokaler. Her blir undervisningen da nødvendigvis rent foredragsmæssig. Om at la eleverne referere kan der ikke være tale, da der kun findes almindelige bænker, ingen pulter. Samtalen staar naturligvis oftest paa papiret. Det eneste middel til kontrol læreren har er den større eller mindre interesserthet eller uinteresserthet han kan læse i tilhørernes øine og

[1] Forslaget er i sin tid blit meget træffende kritisert av undervisningsraadets formand rektor dr. Ræder i hans betænkning til departementet. Men rektoren har efter mit skjøn ikke trukket konsekvensen av sin kritik; den maatte bli en glat avvisning av forslaget.

holdning. Man har indtryk av at arbeide aldeles paa det uvisse. *Om* der kommer noget ut av det, vet man ikke. Men *det* vet man, at der fra lærerens side kræves en voldsom spændthet og aandelig energi, og at *en* slik time er mere slitsom end 2 og 3 andre.

Denne invending, at *foredragsmetoden* er en *meget ufuldkommen* og for skolealderen aldeles *uskikket undervisningsform*, den rammer likelig baade Hertzbergs forslag og den officielle plan. Ikke bare mangler den alle kontrolmidler, men det er en meget vanskelig og anstrengende sak endog for et voksent menneske at høre et ¾ times foredrag om saa vanskelige og høie emner som religionens, vel at merke: høre det slik, at man kan holde paa noget av det. Det er da likefrem en taapelighet at kræve at barn i 15—18 aars alderen skal orke det.

Ved universiteterne kommer man nu mere og mere til den insikt, at den rene foredragsmetode er en forældet og uformaalssvarende undervisningsmaate. Mere og mere gaar man der over til seminarøvelser, gjennemgaaelse av bøker, eksaminatorier, opgaveskrivning. Men nu skal denne forældede undervisningsmaate indføres i skolen. Men vel at merke: kun for kristendomsundervisningens vedkommende. I de fag som virkelig nyter nogen agtelse har man ikke raad til denslags.

6. Og saa timetallet! Hvad kan man uten planer, uten lærebøker, uten maalbevissthet, opnaa med 1 — en — time uken i tre korte skoleaar? Hvad vilde læreren i norsk litteratur kunne opnaa under slike vilkaar? Paa denne tid skal man foruten bibellæsningen og gjennemgaaelsen av kirkehistorien række at *orientere eleverne med hensyn til kristendommen overhodet i dens forskjel fra og motsætning til baade det antikke og det moderne hedenskap, og at fremstille den for deres samvittighet som det ene fornødne, der paa en gang tilfredsstiller hjertets dypeste trang og giv livet sedlig holdning og kraft!*» Klingende ord! Kan dette bli andet end elendig stykverk?

Sigmund Mowinckell.

NY ORIENTERING.

Av cand. jur. Johannes Lavik.

1.

Man kan stundom bli ræd fromheten. Den fromhet, som er saa himmelvendt, men allikevel ofte saa verdensklok, saa sterk i inderlighet og gudsfrygt, men allikevel ofte saa svak i det virkelige livs konflikter. Ti det maa vel være svakhet dette (hvis det ikke er verdensklokskap), at fromheten lar sig bruke som garant for det som er slet og aldrig burde garanteres. Saaledes har fromheten garantert kirkelige misbruk. At kirkelige misbruk som de i middelalderen kunde gaa i svang og kirken allikevel beholde nogen aandelig magt, er et sterkt vidnesbyrd om styrken i denne fromhetens garanti. Og hvor ofte har ikke kirken og den kirkelige fromhet optraadt som garant for slet statsstyrelse, ja for undertrykkelse! Der er ingen øvrighet uten av Gud, vær derfor underdanig. Nu gjentar denne latterlige farce sig. Man søker ihvertfald i England og Tyskland uavladelig kristelige garantier. Og de gis med rund haand! I hovedsaken al ret paa vor side, garanteres herved. Som om noget fornuftig menneske længer trodde paa den fabel, at det er for *rettens* skyld nogen av de krigførende nationer styrter milliard efter milliard i et bundløst svælg og tapper sig for sit friskeste blod!

Naar det ofte gaar fromheten saa daarlig i verden kan man tænke sig ialfald tre forklaringer. 1) Fromheten er ikke egte. Det er sikkert et temmelig almindelig tilfælde, men noksaa uinteressant. Det er uinteressant bl. a. ogsaa av den grund, at ingen forarger sig over, at det gaar skinhelligheten daarlig i verden. Forargelsen indtrær, hvor det gaar skinhelligheten godt. 2) *Fromheten skal ha det ondt i verden.* Dette er ihvertfald for den kristne fromhets vedkommende ubestridelig rigtig. Den reneste, ædleste *kristne from-*

het har bestandig hat det ondt i verden. Men denne fromhet har aldrig været hverken svak eller verdensklok. Jesu fromhet f. eks. gik ikke omkring og nikket godfjottet bifald til øvrighetspersoner og magthavere og aandsretninger i tiden. Den visste hvad den vilde og hvad den skulde. Den kjendte et guddommelig imperativ. Den stod paa sit indtil blodet. Derfor avsporet den ogsaa verdensutviklingen. 3) *Fromheten mangler kristelig orientering.* Dette tilfælde er sikkert almindeligere end mange tror. Det forklarer uhyre meget. Det skal her gjøres til gjenstand for litt refleksion.

2.

Det kan synes en dristig paastand, at den fromme, ærlige kristne efter 1900 aars kristelig tænkning endnu skulde mangle kristelig orientering. Hertil er for det første at bemerke, at hver ny tid har nye vanskeligheter. Den orientering som gjaldt i det 16de aarhundrede gjælder ikke i det 17de og endnu mindre i det 19de. Men dette er forholdsvis uvæsentlig sammenlignet med det faktum, at hovedmagten i den kristne tænkning har været sat ind paa et galt punkt, *nemlig i kristen filosofi og teologi.* Dette kan jo ved første øiekast synes en endda dristigere og uholdbarere paastand. Gir da ikke kristen filosofi og teologi kristelig orientering? Utvilsomt. Skolastiken f. eks. orienterte paa en skarpsindig og glimrende maate sin tids kristne i en række høist interessante spørsmaal, som f. eks. det spørsmaal om almenbegreperne, om en av de berømte platoniske «idéer» har været i og for sig eller bare i forbindelse med sin materialisation, eller det spørsmaal om treenigheten, eller det spørsmaal om englene osv. Allikevel sier vi i vore dager at skolastiken var gold og ufrugtbar spekulation. Nu kan en saa affærdigende dom ikke ramme senere tiders kristne teologi. Det filologiske arbeide, som har gjort de hellige skrifter tilgjængelige, det eksegetiske arbeide, som ialfald ikke har gjort dem uforstaaeligere, tekstkritik og kildesondring, arbeidet med intellektuelt at klargjøre sig indholdet av den kristne sandhet o. s. v. — alt dette fortjener alle kristnes respekt og sympati. Men som kristelig orientering lider dette arbeide av skjæbnesvangre feil. Allerede paa det rent filologiske og tekstkritiske om-

raade møter man divergerende opfatninger. Man kan muligens med videnskabelig sikkerhet fastslaa, hvem der har forfattet Mosebøkerne — naar og hvor. Nedskriveren av disse linjer er uheldigvis lægmand, saa han vet det ikke. Men kommer man fra disse formelle spørsmaal til de langt vigtigere om f. eks. de kristne forestillingers sammenhæng med andre religioner, blir divergenserne større. Og stanser man saa tilslut foran det aller vigtigste spørsmaal, spørsmaalet: hvad er kristendom — ja saa er teologien heller ikke enig med sig selv herom. Den ortodokse teologi hævder, at den radikale gir et aldeles falskt svar paa dette spørsmaal og omvendt. Hvad skal saa den kristne, som søker orientering, gjøre? Eier han nogen selvstændighet og intellektuel styrke kan han ikke nøie sig med at sværge til magisterens ord. Men skulde han ad selvstændig forsknings vei naa til noget resultat maatte han bli videnskapsmand, hvad han formodentlig ikke kan bli. Ihvertfald kan jo ikke alle kristne bli videnskapsmænd. Og endelig kan en videnskapsmand til syvende og sidst være like langt fra sandheten som et almindelig enfoldig menneske. Under disse omstændigheter føles det som noget av en befrielse, naar det endelig gaar op for et saadant menneske, at den videnskabelige orientering, som teologien gir, kan være høist interessant og meget værdifuld, men at der dog er en anden orientering, som for et almindelig kristenmenneske er meget, meget vigtigere. Kalder man for bekvemhets skyld denne anden den *praktiske orientering* møter man stort set to saadanne.

3.

Den ene er den *verdslige*. Det er et stygt navn paa en kristelig orientering, men det indebærer en utvilsom realitet. Et par eksempler vil klargjøre det.

Et menneske blir grepet av kristendommen. Det gjennemgaar en aandelig krise og beslutter sig til at leve i verden som en kristen. Nu tilhører dette menneske f. eks. de saakaldte «vakte»s kreds. Det møter da efter sin omvendelse et fuldt færdig schema for ytre kristelig optræden. Det er synd at danse og at gaa i teater. Men det er ikke synd, naar de kristne stundom forlanger det, at være med og for-

kjætre andre kristne uten at gjøre noget forsøk paa at forstaa dem eller sætte sig ind i deres tankegang. Følger nu dette menneske uten videre dette schema, saa er det *en verdslig orientering*. Et andet eksempel: Det før nævnte menneske er forretningsmand. Der foreligger for ham i hans praksis en moral, som kaldes forretningsmoral. Denne moral ansees av hæderlige forretningsmænd som hæderlig. Men den strider paa enkelte punkter mot den moral, som Jesus opstillet. Hvis nu denne forretningsmand allikevel følger forretningsmoralen, da er det en *verdslig orientering*. Et tredje eksempel: Den samme mand er politisk interessert. Han er opvokset i et konservativt hjem og indpodet konservative synsmaater. Nu fortsætter han, efterat han er blit en kristen, at være konservativ uten et øieblik at ofre hverken tid eller tankekraft paa det spørsmaal, om den nuværende konservative politik er i overensstemmelse med Jesu idealer. *Det er en verdslig orientering.*

Karakteristisk for den verdslige orientering er, at den blir *stikkende i det gjennemsnitlige moralniva*. Den kommer aldrig ut over miljøet. Denne skjæbne rammer ikke bare enkeltkristne. Den rammer stundom ogsaa kirken. Et aldeles fortrinlig eksempel frembyr den nuværende kirkelige situation. Kristendommens største ideal, brorskapsidealet, krænkes og haanes paa det grusomste. Et kristent fællesmartyrium, en samlet eller endog bare spredt urokkelig fasthængen ved dette ideal fra kirkens side kunde faat uberegnelig virkning i fremtiden. Det kunde blit epoke. Isteden sogner nu Europas lutherske kirker til et ideal, som er fremmed for Jesu universalreligion. Det er *nationalitetsidealet*. Dette ideal dominerer for tiden miljøet. Tidsaanden gir parolen og kirken følger den villig. Det er et aldeles utvilsomt eksempel paa *verdslig orientering*. Det vil bli opbevaret i historien.

4.

Den anden praktisk-kristelige orientering er den *himsidige*. De kristne som anvender den, adskiller sig væsentlig fra kristne av den netop skisserte type. Disse sidste er gjennemgaaende optimister. De tror paa kristendommens surdeigskraft. Deres fromhet er i al sin medgjørlighet elskværdig

De av den hinsidige orientering er gjennemgaaende pessimister. Deres fromhet er ikke elskværdig, men streng, ofte frastøtende. Verden er ond. Det er haabløst at faa utryddet det onde av verden. Enkelte mennesker kan omvende sig, bli gjenfødt ved naaden og saaledes frelses for et evig liv. Disse er grundstammen til en ny slegt paa en ny jord. Men *slegten* kan ikke reddes. Den er dømt til undergang. Guds rike kommer ikke gradvis, gjennem utvikling, gjennem fremskridt. Det kommer gjennem en verdenskatastrofe. Under disse omstændigheter, hvad har den kristne at gjøre? Holde sig «usmittet av verden». Han er en pilgrim, en fremmed i denne verden. Han skal gjøre hvad han kan for at «redde sjæle for himlen». Han skal gjøre hvad han kan for at lindre sorg og nød. Arbeide for at utrydde lidelsen av verden? Det er haabløst. Avskaffe krigen? Utrydde uretten? Bibelen sier, at krig skal vedvare, og uretfærdigheten vokse indtil enden. Den kristne av denne type kan i høiden bli en lunken tilhænger av noget han anser som fremskridt, fordi det eksempelvis er bedre at leve under et oplyst og demokratisk styre i Norge end under russisk enevælde. Men egentlig tror han ikke paa fremskridtet. *Strindberg* har git et aldeles klassisk uttryk for denne livsanskuelse i en av sine blaabøker. Han sammenligner menneskene med fangerne i et stort fængsel. Hvad er det disse fanger vil? Friheten vil de. Hvad bryr de sig om, hvad interesserer de sig for at reformere fængsel og fængselsstyre? Saaledes er jorden fængslet for den fangne menneskeaand. Skapt som den er til evighetens frihet, kan jorden aldrig bli andet end et fængsel for den. Alt kluss med politik, alt stræv med fremskridt og opfindelser og kultur er i grunden bare forsøk paa at reformere fængsel og fængselsstyre. Det interesserer kun litet den som engang har oplevet det store gjennembrudd av «den tilkommende verdens kræfter» i sit indre. For ham gives der ikke mer noget avslag, nogen akkord, nogen resignation. For ham gives der intet andet, intet mindre end evighetens salighet og frihet.

5.

Fælles for begge de praktisk-kristelige orienteringer, som her er nævnt, er at ingen av dem egentlig kan sætte det stolte erobringsmotto paa sin fane: Verden for Kristus. Den ene ikke fordi dens kristendom er blit saa neutralisert av verden, at den savner erobrende kraft. Den anden ikke fordi dens maal overhodet ikke er verdenserobring.

Imidlertid er det denne sidste man kan vente sig mest av. Dens pessimisme er ikke resignation eller selvopgivelse. Der er et element av trods i den. Der er noget farlig i dens natur. I lidelsens skole har enkelte kristne av denne type lært den høiere verdensforagt, hvis særkjende ikke er bitterhet, men likegyldighet. Saadanne folk er farlige. De lar sig ikke længer lokke. De lar sig heller ikke længer true. De indtar den polemiske holdning til «verden», som karakteriserer folk der er forut for sin tid. Et saadant menneske vil ved given leilighet kunne *trodse paa idealet*. Det vil kunne gaa omigjen Elias' gang til Jesabels hof. Det vil kunne stemme sig imot den uansvarlige fællesnaragtighet man kalder «opinion». Dette og meget mer vilde kunne ske, hvis al den himmelvendte idealitet og religiøsitet fik en vending mot verden, der saa sit maal i erobring. Ganske uten eksempler i denne retning er historien ikke. Cromwell er ét. Men skulde en saadan vending ske i større stil maatte der foretas en gjennemgripende *ny orientering*.

Det er ikke den hinsidige orientering som trænger forandring. Den har staat sin prøve. Et uavkortet evangelium om fuldkommen frelse og opreisning i Jesus Kristus, forkyndt i aandens kraft, vil nu som før vise sig at eie nyskapende og livgivende evne. Ny orientering her er falsk orientering. Men det er den verdslige orientering som maa forandres. Den maa ikke længer indstilles efter samfundsmoral eller opinion eller herskende tanke- og aandsretninger i tiden. Den maa indstilles ubetinget efter det nye testamentes idealisme, med et ord: efter bjergprækenen. Det er denne orientering mænd som *Tolstoi* har foretat. Hvis de ikke samtidig hadde opgit kristendommens hinsidige orientering burde enhver kristen kunne gi dem sin tilslutning.

Men det er ikke bare enkeltmand som maa ændre sin verdslige orientering. Det er kirken.

Man tænke sig et øieblik følgende situation: Al den intellektuelle kraft som i aarhundreder har været anvendt paa teologi og filosofi anvendes paa et praktisk problem. De faktisk foreliggende forhold gjøres til gjenstand for en indgaaende videnskabelig undersøkelse med det maal for øie at konstatere enhver avvigelse fra nytestamentlig idealisme — socialt, politisk, kulturelt. Av en saadan undersøkelse maatte kunne fremgaa et *kristianiseringsprogram*. Man tænke sig nu videre at al den religiøse kraft som aar om andet spildes i unyttige og som oftest latterlige stridigheter mellem kristne blev sat ind paa dette programs gjennemførelse. Man tænke sig f. eks. at de kristne blev enige om at aapne et felttog mot de to groveste forhaanelser av Jesu idealer: Krigen og samfundsuretten. Skulde der ikke staa respekt av en saadan kristendom?

Det er umulig at vite hvor langt et saadant felttog kunde føre før det blev forsøkt i *alvor* og i *tro*.

En følge kan man imidlertid med temmelig sikkerhet forutsi: Fromheten vilde paany faa det ondt i verden. Men det vilde baade fromheten og verden ha godt av.

Johannes Lavik.

NYARE LUTHER-LITTERATUR.

Av professor Hjalmar Holmquist, Lund.

(Forts.

Den förra afdelningen af var uppsats fördes fram till det nyaste skedet i den protestantiska Lutherforskningen och angaf dess allmänna karaktär.

Bland de främsta inläggen må här nämnas den ortodoxa tyska lutherdomens grundligaste Luther-kännare, Rostockprofessorn *W. Walther:* Für Luther wider Rom 1906, var framstående Köpenhamn-kyrkohistoriker *W. Ammundsen*: Den unge Luther 1907 (svensk öfvers. 1909), en fin historisk-psykologisk studie af bestående värde, samt n. v. Leipzigprofessorn *H. Böhmers* lilla men innehållsrika och i hög grad instruktiva »Luther im Lichte der neueren Forschung» 1906. Den vänder sig, liksom Walther, i de första upplagorna väsentligen mot Denifles Luther-bild och klargör bl. a. på ett mästerligt sätt den medeltida teologiens verkliga betydelse för Luther och de olika stadierna i dennes framväxt till reformator. I den 3-je upplagan 1913 har hänsyn tagits till äfven Grisar, liksom Böhmer där i fråga om tidpunkten för Luthers »omvändelse» lemnat sin eljes allmänt accepterade datering till 1509 och i stället slutit sig till den datering, 1512—1513, hvilken med energi häfdades af *O. Scheel* i dennes mycket värdefulla och utförliga undersökning: »Die Entwicklung Luthers bis zum Abschluss der Vorlesung über den Römerbrief» i »Jubiläumsschrift des Vereins für Reformationsgeschichte» 1910 (denna genom sina skrifter högt förtjänta förening firade då 25årsjubileum; äfven den var nämligen en produkt af uppblomstringen efter 1883). Dessa Böhmers och Scheels lättatkomliga, billiga och ej för stora framställningar räknar jag som ett par af de för närvarande bästa hjälpmedlen för den intresserade att tränga in i Luthers utveckling till reformator.

Äfven på engelska ha ungefär samtidigt kommit tre använd bara Luther-biografier. De voro visserligen alla från Amerika; men de förföllo dock att vara ett varsel om, att ett djupare intresse och bättre förståelse för Luther började dagas inom

anglikanskt språkområde. Lutheranen *H. Jakobs* hade redan 1889 skrifvit Luthers-biografi i det mycket värdefulla samlingsverket «Heroes of the reformation»: 1910 kunde denna biografi ga ut i en ny upplaga. En genom specialstudier öfver Luther redan känd forskare *P. Smith* utgaf 1911 en Lutherbiografi, som väsentligen var byggd pa Kawerau och Harnack, med egna inslag särskildt i fråga om Luthers psykologi Den fick rätt mycket erkännande i den tyska fackpressen. Den mest betydande af de tre var dock, sa vidt jag kan bedöma, *C. Mc Gifferts* Luther-biografi fran samma ar. Författaren ar ju känd som en radikal, men vetenskapligt framgangsrik, forskare pa urkristendomens och symbolum apostolicums område.

I denna uppsats ha specialarbetena förbigatts; deras antal ar legio, och för dem maste hänvises till litteraturförteckningarna i biografierna eller de allmänna kyrkohistorierna, som ofvan angifvits. Blott ma nämnas trenne mera ingaende af nordiska forskare: Uppsala-professorn *Einar Billing*: Luthers lära om staten I, 1900 (akademisk afhandling med dess tunga rustning. Köpenhamn-teologen *A. Th. Jörgensen*: Luthers kamp mod den romersk-katolske semipelagianisme 1908, och Lunda-professorn *G. Aulen*: Den lutherska kyrkoidén 1912. Vid reformationsfirandet blir helt visst denna sista sida af Luthers gerning, skillnaden mellan evangelisk och katolsk kyrkouppfattning, föremal för särskildt intresse. Det torde da ej vara ur vägen att papeka, att professor Aulén i ar utgifvit en synnerligen klar och läsvärd sammanfattning af sin uppfattning fran ofvannämnda stora, vetenskapligt tungt vägande arbete, i den lilla skriften «Evangelisk kyrklighet». 75 sid., 1 kr. I detta sammanhang kan ock nämnas, att temat i Tyskland pa sista tiden särskildt ställts under belysning af Berlin-professorn *Karl Holl*, en af Tysklands f. n. främsta kyrkohistorici, senast i en uppsats i fästskriften till D. Schäfer 1915, och att det, liksom ännu mera andra viktiga detaljer för Luthers historia beröres i den märkliga fästskriften till professor A. Hauck 1916.

Efter denna parentes om specialundersökningar atertaga vi traden med Luther-biografierna. Med aret 1912 kom i Tyskland en ny, betydande insats, fran den tyskfödde profes-

sorn i Zürich *Walter Köhler*. Köhler är en af de intresan taste och oberäkneligaste nutida forskarkynnena inom kyrkohistorien, i mycket tillhörande Troeltschs religionslifshistoriska skola men sprängande alla partiband i sitt genis rörlighet, kämpande för större erkännande at katolicismen gent emot öfvervärderingar af reformationens betydelse (f. ex. i fraga om toleransen), men ock den djärvaste apologeten för Luthers storhet gent emot katolicismens angrepp (särskildt i den stora studien «Luther und die Lüge» 1912). Lika fängslande och lättläst — som nästan allt fran Köhler — är den sammanfattande teckning af Luthers biografi till 1521, som han ger i praktverket «Im Morgenrot der Reformation» 1912 (inom parentes sagt det vackraste och till innehallet värdefullaste kyrko- och kulturhistoriska illustrationsarbete, som man till billigt pris kan bekomma). Pa ett utomordentligt sätt utmejslas här grunddragen af Luthers brytning med Rom; äfven för Luthers ungdomshistoria utgör framställningen ett vetenskapligt framsteg genom författarens mera kritiska inträngande i det spröda källmaterialet. Hans uppfattning, att Luther ej ens vid inträdet i klostret drifvits af fruktan för sin synd och stafvan att finna en nadig Gud utan blott af trohet mot ett gifvet löfte, och att det religiösa problemet blev aktuellt för Luther först genom klosterlifvet, kan jag ej dela — Om Köhler kommit med nya rön ätven beträffande kampen fran Rom, sa har professor *Paul Kalkoff* blifvit fullkomligt banbrytande pa detta omrade och öfverhufvud för kännedomen om de yttre händelserna i den afgörande krisen 1517—1521. Det är otroligt, att sa mycket nytt material kunnat framdradragas om en sa genomplöjd historia som Luthers. Kalkoff har publicerat sina forskningsresultat i ett tiotal specialunder sökningar. En sammanfattning fram till 1520 har han gifvit i den nära 200 sidor vidlyftiga inledningen till band II i en pabegynnt ny, vetenskapligt illustrerad och kommenterad edition af Luthers främsta verk, i omkr. 15 band, under redaktion af H. Borcherdt; blott band II 1914 hann utges, innan världskriget kom hindrande i vagen. Tyvärr skrifver Kalkoff oftast oöfverskadligt, och läsningen kräfver mycken ansträngning. Hans polemik mot katolicismens representanter är hänsynslost skarp; däremot ger han upprättelse at Cajetanus,

Hufvudpunkterna af Kalkoffs nya rön återfinnes i mina böcker: «Den lutherska reformationens historia» 1915, och «Luther. Loyola, Calvin» 2:a upplagan 1916. I den senare har ock liksom i min som folkbok afsedda «Martin Luther» 1916, i vidsträckt grad hänsyn — under anslutning eller afböjande — tagits till den begynnta stora Luther-biografien af *O. Scheel* I 1916.

Denna förtjänar ett särskildt omnämnande. Den visar sig genom anläggningen af det i början af 1916 utkomna bandet vara åtminstone indirekt framkallad af Grisars Luther-biografi, och salunda syfta till att utan polemik mot den katolska vrängbilden dock alldeles beröfva den fotfäste i dokumenten, att grundligare än någonsin Grisar källkritiskt pröfva alla detaljer, och så låta verkligheten själf fälla domsslutet. Scheel utlofvar visserligen blott tre band, omfattande Luthers historia till 1517. Men det får väl anses sannolikt, att hans afsikt är att så småningom ge oss den stora uttömmande protestantiska Luther-biografien, som ännu saknas. Om det redan utkomna bandet ha visserligen meningarna utfallit olika. Vid ett studiebesök i Tyskland i maj detta år fann jag det intressant att fråga tre mera kända kyrkomän och Luther-forskare, huru de bedömde Scheels bok. Den ene förklarade, att det enda, som han lärt af boken, var, att Luther som gosse ej var så fattig, som man menat; boken vore för öfrigt tendentiös, en partiskrift för liberal teologi. Den andre trodde sig se början till den epokgörande Luther-biografien. En tredje — kände ej till bokens existens. I verkligheten ligger enligt min mening dess förtjänst främst däri, att den med förut okänd rikedom och bredd infört hela tidsmiljön, den lokala, pedagogiska, kulturella, religiösa, som hjälpmedel att vinna kännedom om Luthers ungdomshistoria, och att den därvid väl för alltid gjort slut på mycken okritisk tradition, katolsk lika väl som protestantisk. Utmärkta exempel härpå äro det nyssnämnda om Luthers öfverdrifna fattigdom, om huru Luther först fann bibeln, om romanen med Luther och fru Cotta, och om vännens död före katastrofen. Höjdpunkten i hela boken bildar teckningen af den filosofiska undervisningen vid Erfurts universitet, de lärböcker och den åskådning som Luther där mötte. Men miljöteckningen blir ofta allt för detaljerad och

tröttande bred, och langa undersökningar egnas t. ex. städernas kvarter och invanarantal, hvilka knappast kunna ha nagon betydelse för Luthers historia. Om Tysklands främste kyrkohistoriker, professor Hauck, har rätt i sitt yttrande, att kyrkohistorieskrifning kräfver begränsningens och stilens konstnärlighet, sa hör näppeligen Scheels bok dit. I fraga om tröglästhet och brist pa koncentration och afrundning täflar den med Grisars. Detta är rätt oväntadt, da Scheel i en hel rad af utmärkta dogmhistoriska artiklar i encyklopedien «Religion in Geschichte und Gegegenwart» just visat sig äga förmagan att kort och klart teckna de stora grundlinjerna. Lutherbiografiens vetenskapliga skärpa, dess sträfvan efter sträng objektivitet och dess omfattande lärdom göra den i hvarje fall till en viktig insats i Lutherforskningens historia. Scheels grundsyn pa Luthers inre utveckling kan jag ej tillägna mig. Han är tydligen paverkad af Köhler, ehuru han modifierar denne. Hela hans intresse gar ut pa att visa, att Luthers ungdom varit en normalmänniskas ända till blixtslagets katastrof, och att intradet i klostret icke varit förberedt genom nagon af stränghet i fädernehem, skola etc. stärkt inre angest for den vrede Guden-domaren eller brottning med den egna synden. För att kunna häfda denna uppfattning maste Scheel underkänna eller omvärdera nästan allt, hvad Luther sjalf haft att meddela. Dennes utsagor te sig för Scheels skarpblick som omdömen, hvilka färgats af hans senare vunna dogmatiska syn, och i hvilka senare frageställningar anteda terats till ungdomstiden, hvarfor de ej utan vidare kunna tagas som historiska reminischenser. Luthers själferinringar ha emellertid, där de direkt kunnat kontrolleras, visat sig vara sällsynt säkra och klara. Luthers minne var i verkligheten fenomenellt. Och den bild, som Scheel far af Luthers inre lif, gor dock den stora katastrofen i Luthers tillvaro psykologiskt obegriplig, afven om Scheels kritik otvifvelaktigt utgör en välbehöflig reaktion mot den romanartade öfverdrift af angestens betydelse i Luthers ungdomsutveckling och öfverhufvud mot den romanartade utsmyckning af Luthers tidigare historia, som möta ej blott i Jakob Knudsens «Angst» utan ock i historieskrifningen, sasom t. ex. i författarinnan *J. von Dornieths* fängslande berättade Luther-biografi 2:a upp-

lagan 1912. Med ökadt intresse motse vi de kommande delarna af Scheels verk, där han får fastare historisk mark under fötterna och redan har publicerat så många detaljundersökningar af högt värde.

Vi ha nu hunnit fram till detta år. Här må då blott till sist snuddas vid den senaste litteraturen från i höst, den som alldeles direkt utkommit med anledning af det stundande reformationsminnet, så langt jag fått kännedom om den. På svenska föreligga, såvidt jag vet, utom mina Luther-böcker blott den unge Luther-forskaren teol. lic. *A. Runeberghs* i Uppsala lilla skrift: Luthers inre utveckling til reformator (40 sid., 0.65). Den är förträfflig, populärt hållen och ändock sakligt gifvande. Den begränsar sig till tiden från Luthers inträde i klostret till teserna spikande, men en blick framåt, och håller sig inom detta skede af Luthers lif strängt till dennes inre lif och teologi; det yttre biografiska beröras ej alls. Karakteristiskt för författaren är den styrka, hvarmed han gång på gång erinrar om *bibelns* betydelse för Luther under hela hans utveckling. Lärorik är förf:s utveckling af, hvad rättfärdiggörelsen genom tro för Luther verkligen innebar och hvad han meddelade i föreläsningarna öfver Psaltaren och Romarbrefvet 1513—16. — Inom kort lärer i svensk öfversättning utkomma den fantasirika och i berättarkonst mästerliga (t. ex. «Fran fordna ofredsdagar») romanförfattarinnan *Ricarda Huchs* »Luthers Glaube», en mycket egendomlig bok, där i en knappt antydd, halft erotisk självupplefvelses (?) omramning mötes ett instinktivt säkert om än modernistiskt färgadt fördjupande i Luthers centrala religiösa lif, paradt med skär poetisk finhet men ock med djupt förakt för teologernas Luther-forskningar och därför med grundlig brist på insikt i de historiska betingelserna för och i Luthers gerning. — Ehuru den utkom redan förra året, vill jag dock här ej förbiga kyrkoherde *E. Berglunds* varmhjärtade och vidsynta skrift «Luthers gafva», 47 sid., Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag.

Verein für Reformationsgeschichte har i sin ofvannämda värdefulla skriftserie i höst som nr. 124 utgifvit tva sma teckningar: *H. von Schubert*: Luthers Frühentwicklung bis 1517/19, (34 s.) och *G. Kawerau*: Luthers Gedanken über den Krieg

(20 s.). Namnen på två af den tyska kyrkohistoriska forskningens främste borga för uppsatsernas värde. Den senares aktualitet behöfver knappast påpekas; säkrare och objektivare kan man ej få denna nu omtaliga historiska fråga utredd (man jämföre ock motsvarande parti i Uppsala-docenten *E. Linderholms* i somras utkomna stora arbete: Kristendomen och kriget). Den, som skrifver dessa rader, tror att kristendomen måste söka med utgångspunkt från Luthers evangeliska grundsyn komma än vidare fram och principiellt ställa sig emot kriget som ultimaratio kristna stater emellan, om kristendomen skall blifva en ledande samfundsfaktor för framtiden — alldeles som lutherdomen kunnat med utgångspunkt från Luthers evangeliska grundåskådning arbeta sig ut öfver Luther till åtminstone relativ religiös tolerans kristna samfund emellan. — Von Schubert har kommit med flera synnerligen gifvande nya uppslag i korta uppsatser till den tyska reformationshistorien, «Reich und Reformation», «Bündniss und Bekenntniss», m. fl. där han bl. a. rentvått Luther från sekelgammalt missförstånd beträffande hans hållning i Marburg 1529. Det värdefullaste i den här föreliggande är mahända v. Schuberts analys af occamismens positiva betydelse för Luther under dennes genombrottskamp i klostret, en lämplig komplettering till Runebergs nyssnämnda teckning. Jag har utnyttjat denna analys i 2:a upplagan af min «Luther, Loyola, Calvin». Von Schubert hinner ock med att, som förut Scheel och Kawerau, rycka undan den historiska marken för Grisars konstruktion om Luthers religiösa utveckling. — I ett universitetsprogramm har den kände medeltidsforskaren professor *G. von Below* på mer än 100 sidor tecknat «Die Ursachen der Reformation». Tyvärr har jag ännu ej hunnat atkomma denna undersökning, ej heller *Th. Briegers* af B. Bess utgifna «Luther und wir» 1916. *Paul Kalkoff* har i höst afrundat sin ofvannämnda inledning i Borcherdts edition af Luthers skrifter till en särskild bok: Luther und die Entscheidungsjahre der Reformation (3 M.). Om denna må med fog sägas, att ingen kommande reformationshistoria, från de lärdaste verk till de enklaste skolböcker, kan förbigå densamma.

Luthers bild har allt mera lockat vitterhetens idkare. Vi ha redan nämnt dansken Jakob Knudsen och den tyska för-

fattarinnan Ricarda Huch. Nyligen har en annan tysk romanförfattare gripit ämnet. *Paul Schreckenbach* gäller mångenstädes i Tyskland för mästaren på den historiska romanens område, och han har tillägnat sig grundlig historisk underbyggnad. Han slog igenom med «Die von Wintzingerode» 1905, och sedan följde nästan hvarje år nya, af hvilka särskildt må framhållas «Der böse Baron von Krosigh 1907, «Der König von Rothenburg» 1910, och «Der deutsche Herzog» 1914, der «der grosse Schwedenkönig» Gustaf II Adolf är en hjälte. Schreckenbach hade som historiker samlat sig på reformationstiden och skrifvit sin dissertationsskrift om Luther und der Bauernkrieg». Nu har han återgått till sin första kärlek och utgifvit en bok i kvartformat «Martin Luther, ein Bild seines Lebens und Wirkens». Framställningen är kort 42 s.), kärnfull, konstnärlig och folklig på en gång. Nya forskningsresultat bringer den ej; mot Scheel är den kritisk. Vi kunna finna det stämningsfärgadt, men kunna ej undra öfver eller klandra, att en i denna tid skrifven Lutherbiografi främst betonar Luther som förkroppsligandet af det äkta tyska väsendet, den ensamme, i kampen mot en hel värld oöfvervinnerlige, emedan han hade den tyska kraften, Gudsförtröstan, och det goda samvetets vitnesbörd. Luthers saftiga kritik af italienarnas trolöshet förbigås ej. Schreckenbach har också skrifvit ett biografiskt bihang, med korta karakteristiker öfver nästan alla personligheter från Luthers umgängskrets eller stridsfält. Särskildt intresse tilldrager sig illustrationsmaterialet. Det utgöres af omkr. 400 bilder på 116 sidor, hufvudsakligen från Luthers egen tid, några i fyrfärgtryck på konstpapper, valda ur historisk-kritisk synpunkt, med utelemnande af senare målningar. Denna del af verket har ombesörjts af den genom sin «Goethe-Bilderbuch» kände *Franz Neubert*. Boken är så ordnad, att först kommer Luthers lefnadsteckning, därpå den omfångsrika bild-delen, och slutligen det biografiska tillägget. Boken kostar bunden 10 mark.

Vid «Allgemeine Evangelisch-Lutherische Konferenz»s årsmöte i Herford i Westfalen i maj detta år, däri undertecknad deltog, öfverlades bl. a. om skrifter till det kommande Lutheråret. Två sådana ha nu genom konferensen utskickats. Den

större och mera vetenskapligt-apologetiska är författad af den redan nämnde Luther-kännaren *W. Walther*: Luthers Charakter, 214 sid., M. 3.80, daterad 1917. Det första, som ögat möter vid dess öppnande, intresserar den, som vill få fram ett historiskt Luther-porträtt. Försättsbilden utgöres af ännu ett original, från Wolfenbüttel, af samma Luther-porträtt af Cranach från 1526, som finnes i Nationalmuseum i Stockholm och som enligt nuvarande konsthistorisk forskning gäller för att vara Cranachs bästa (reproduktioner i mina Luther-böcker). Innehallsförteckningen väcker tämligen blandade känslor; i den ter sig boken nästan som en gammal dogmatisk afhandling om Guds egenskaper. Så här ser den ut: kap. 1: Offenheit, Wahrhaftigkeit; kap. 2: Selbstlosigheit; kap. 3: Demut, Selbstbewusstsein; kap. 4: Mut, Selbständigheit, Optimismus; kap. 5: Leidenschaftlichheit; kap. 6: Gemüt — med underafdelningar, särläggande hvar af dessa egenskaper. Men författaren motiverar någonstans inne i texten denna uppställning med, att Luthers karaktär är så rik och så full af motsatser, att den ej kan ges som en sammanhängande helhet. Och när man går till studiet af boken, finner man, att den i verkligheten ger en hel Luther-biografi, fast stoffet ej har grupperats kronologiskt utan som belysning för olika sidor af Luthers personlighet. Så kommer t. ex. under synpunkten af Luthers mod en ingående skildring och analys af resan till och de stora dagarna i Worms. Som belysning till Luthers ytterliga ärlighet anföres bl. a., huru han själf ansag sig ha handlat oärligt i Worms, när han i sitt svar förklarade, at han ej ville återkalla, *om* han ej kunde öfverbevisas etc. Han visste, *att* han ej kunde öfverbevisas; därför borde han aldrig ha följt vännernas råd och tillagt detta »om», hvilket för hans samvete efteråt tedde sig som hyckleri. Han led länge häraf. Walthers försvar för Luther är nästan obegränsadt. Till och med i fragan om landtgrefvens af Hessen dubbeläktenskap vill Walther helt rentvå Luther, såsom »den der kämpade för den reala sanningen gent emot katolikernas betonande af den formella sanningen som tillräcklig». Här kan jag ej helt följa honom, ehuru han har äfven Köhler på sin sida. — Walther förlägger, liksom af denna hosts arbeten Preuss och Köhler (se nedan), Luthers afgörande insikt om den evangeliska

frälsningsvägen till slutet af år 1512 eller början af 1513: denna datering får väl nu anses vara definitivt erkänd af vetenskapen. Walthers bok är en lättläst vägvisare vid analysen af Luthers både personlighet och insats i historien: många hans handlingar eller yttranden ställas i klarare belysning. Men man får blott några rader om ett så behärskande drag hos Luther som humorn. Boken ger kontentan af författarens apologetiska och polemiska inlägg gent emot katolskt nedsvärtande af «den störste affällningen». — Konferensens andra Lutherbok utgöres af en rent folklig, för masspridning afsedd och därför billig och mycket enkel biografi, författad af den genom sina studier till den lutherska konsten för uppgiften förberedde *Hans Preuss*: Unser Luther (171 sid., 0.80 M.). Såsom man kan vänta af Preuss, är den lilla skriften rikt illustrerad med vetenskapligt värdefulla bilder (omkr. 70 st.), visserligen af nödvändiga prishänsyn oftast små i texten. Som titelbild möter en radering i anknytning till samma Lutherporträtt, hvilket vi gjort bekanntskap med hos Walther; dessutom upptagas bl. a. det af Oberburghauptmann von Cranach 1913 nyfynna, synnerligen väl bibehållna Cranach-porträttet af Luther på äldre dagar (af Preuss dateradt till 1542), samt det bekannta, åtskilligt omstridda och därför af mig utlämnade Cranach-porträttet af Luther vid 50 års alder, förvaradt i Nürnberg. För våra nordiska, helt visst snart framväxande, billiga folkskildringar om Luther bör Preuss vara lärorik, främst genom att visa, hvad man icke får taga med af traditionellt, men vetenskapligt ohållbart stoff. Däruti ligger dess värde; allt som där står, är solidt och på höjden af nutida forskning. Med utmärkt klarhet har bl. a aflatshandels innebörd tecknats. Naturligen skulle man på många punkter önskat, att prisbilligheten ej fått lägga hinder i vägen för mera konkret stoff. De flesta kapitlen sluta med lättförklarligt stolt anknytning till temat: *unser* Luther.

Ännu starkare klingar detta igenom i titeln till en annan, med Preuss' konkurrerande folkskrift. Den förnämsta biografien af Paul Gerhardt har nyligen gifvits i den betydligt utvidgade 2:a upplagan af *Hermann Petrich*. Så har denne nu ock upptagit Luther till behandling, i «Der deutsche Luther, Lebens- und Seelenbild aus der deutschen Vergangenheit

für die deutsche Gegenwart und Zukunft» (140 s. och 10 planscher, mark 1.80). Likaså har Petrich skrifvit: «Die deutsche Reformation, von den Quellen unserer Kraft» (152 sid. och 9 planscher, mark 1.80). Jag har ej hunnit läsa dem. Titlarna ange den synvinkel, hvilken naturligen maste förhärska vid Lutherminnets firande i Tyskland midt under världskrigets nöd och bragder. Ett originellt bidrag till reformationsminnet ger den af *K. Kaulfuss-Diesch* utgifna: Das Buch der Reformation, geschrieben von Mitlebenden (523 sid., 139 bilder fran Luthers samtid, utvalda af Luther-kännaren professor Clemen, 5 mark). Här komma de ledande männen i den lutherska krisen, äfven katoliker, själva till tals. Författaren har gjort urvalet under årslangt arbete och utgifvit boken fran en Unterstand framför Verdun. Boken är en förträflig hjälp vid orientering i de främsta biografiska källorna till Luthers tid.

Den vetenskapligt förnämsta smaskriften fran 1916 torde vara den mangomnämnde W. *Köhler*: «Luther und die deutsche Reformation» (135 s., 1 M.) i den förträffliga samlingen «Aus Natur und Geisteswelt», där vi redan mött Böhmers Luther. Denna Köhlers sista bok är en biografi öfver Luther blott i första delen fram till 1521, hvarvid den väsentligen ger framställningen fran «Morgenrot der Reformation» i förkortad form, om ock med karakteristiska olikheter i detaljer, som visa, att förf. allt fort arbetat vidare. Till Scheel tar han därvid hänsyn, hvaremot Kalkoff märkvärdigt nog föga observerats. Efter 1521 blir skriften en öfversikt öfver den tyska reformationens allmänna historia, och Luthers bild träder mera i bakgrunden, dock sa, att den ständigt skymtar som det centrum, kring hvilket det hela vänder sig. Författarens uppfattning anger han sa, att «den tyska reformationen till sist ar Martin Luther, och allt annat blott ein verworrener Quark», och att reformationen trots allt har skapat en ny grundval äfven för var tid». Boken är ej nagon folkskrift. Idéerna och synpunkterna dominera pa bekostnad af det konkreta materialet, med undantag för nagra höjdpunkter i Luthers lif, främst Worms (se nedan). Som komplettering till Buchwald eller Bohmer lämpar den sig utmärkt. Den sakkunnige märker, att alldeles nya forskningsrön här och där

gömma sig bakom den från vetenskaplig apparat befriade framställningen. Dessa framträda starkast dels i Luthers historia till 1525, dels på de punkter, där Köhlers nuvarande fädernesland rycker in i händelserna. Så t. ex. accepterar Köhler von Schuberts undersökning om Marburgsamtalet, enligt hvilken bristen på tillmötesgående låg hos Zwingli och ej hos Luther. Men han fullföljer undersökningen genom att påvisa de i politiska schweiziska förhållanden liggande motiv, som nödgade Zwingli att gå sin ödesdigra väg bort från Luther. Det var för honom den enda vägen att sönderslita de katolska intrigerna i hans eget land. Öfverhufvud tecknar Köhler Zwinglis ställning under nya synpunkter: nattvardskampens förande på dubbla fronter, mot Luther och mot den inhemska katolicismen, med däraf följande kyrkopolitiska konsekvenser. Tydliga hänsyftningar på dagens situationer saknas ej. Köhler kan i samband med Karl V:s hållning mot Luther fälla orden: «Tyskland förstår ej en kejsare, som bortstöter dess älskling; det har ej heller förstått kejsaren vid Bismarcks afskedande». Den konkreta och kraftiga skildringen af dagarna i Worms bildar f. ö. en höjdpunkt i Köhlers bok, liksom värderingen af, hvad som då skedde: Luthers «en kristen människas frihet» bestod då i det hårdaste prof, som kunde ställas. «Es ist ein von den Momenten, da mit einem Ruck der Zeiger der Weltenuhr weiterrückt und die Menschheit mit ihm emporrückt zu neuer Menschheitshöhe». — Som redan antydts frikänner äfven Köhler Luther helt i landtgrefvens dubbeläktenskapshistoria. Denna var enligt Köhler intet annat än reformationens kulturproblem, tillspetsadt på den känsligaste punkten, där bibelauktoritetens lösgörande och höjande öfver all samfundsauktoritet brakte samfundsordningen och det rent kristna motivet i konflikt. Luther handlade enligt Köhler «inför hela frågan med beundransvärd klarhet och följdriktighet». «Det sårande för den moderna känslan ligger i Luthers premiss; vår tid har på denna punkt öfvervunnit den hårda motsatsen mellan kristendom och kultur, i det att den utsöndrar patriarkernas exempel som förkristligt och underkristligt». Beträffande Moritz' af Sachsen dubbelspel framställer Köhler den intressanta hypotesen, att han eftersträfvat kejsarkronan.

Men vi kunna ej fortsätta med detaljerna. Vi sluta med Köhlers ord: «För lutherdomens nutidsvärdes skull gå vi till reformationsfesten 1917. Ett dödt förgånget fira vi icke. Lif vilja vi ösa ur Luther och hans verk».

Lund, julafton 1916.

LITERATUR.

Fire østlandsdigtere.

Himmelvarden. Av *Olav Aukrust.*

Denne digtcyklus minder noget om «Faust» og paa samme tid er den ikke saa lidet i slegt med *Haugtussa.* Likesom denne optar Aukrusts poetiske livssyn i sig en del av folketroens forestillinger om det overnaturlige. Aukrust har kanske ogsaa lært av Garborg at utnytte vor eiendommelige naturs mangehaande stemninger. I dette sidste, den sterke tilknytning til vort lands natur er der kanske noget særnorsk. Ingen poeter er sterkere i naturstemningens vold end norske, og dette gjælder mer end alle andre landsmaalsdigterne. Tænk bare paa Blixs salmer!

Maaske er der ogsaa noget særnorsk i den sammenknytning mellem natur og overnatur, som bryder frem med umiddelbar styrke i «Himmelvarden». Den minder i saa maate baade om stavekirkerne og om skulpturen i domkirken i Trondhjem. Men mens alt dette har faat klassisk form i Haugtussa, er Himmelvarden et nybrudd, et ulænde, med en voldsomhet baade i sprog, billeder og tanker som undertiden blinder og forvirrer men oftest river ned. Der er partier som minder om Wergeland baade i overdaadig billedpragt og i svulmende stigning og i overlæsset fantasi. Fremmed er dette ikke i Norge, vor natur har det og Wergeland har det, men det er saavidt jeg kan se nyt i landsmaalsliteraturen og betegner maaske en frigjørelse.

Maaske er der en frigjørelse i det likesom i den strøm av nye ord som nu bryter ind i Ivar Aasens klassiske idyller. Man ser at landsmaalet er i sterk gjæring, og vi gamle venner av Vinje og Aasen kjender os neppe igjen længer. Østlandsreisning og telemaalsreisning har vi faat. Sørlændingen vil ogsaa ha et ord med og professor Kohts ord om at der ikke har været taget hensyn nok til underklassernes sprog kommer til at sandes. I sprogets liv er aldrig den klassiske form det sterkeste element, sterkest er den strømning som vælder op nedenfra, bryter igjennem og omformer.

Himmelvarden bringer sit tilskud den ogsaa, og det er et overflødigt maal av nydannelser som her rystes i fanget paa os, en rigdom paa nye elementære ord, hvorav vel ikke alle er levedygtige. Men det maa tilføies at det nye er kultiveret gjennem en

høit utviklet sans for rim og rytme. Man kan se at forfatteren nyder sine egne praktfulde rim som f. eks.: Kvelldingsæter-eldingnæter, men ordvalget er ikke altid helt sikkert, ialfald virker sammensætninger som «falsk fiktion» og «tragisk tross» ikke overbevisende paa anmelderen i den ramme hvori de staar, likesom verbet «rauta» om basuner ikke passer med hans forestillinger om basunens klangfarve.

Man kan peke paa et og andet ufærdig. Men man rives uvilkaarlig med av forfatteres egen grepethet og det sjæleliv som aabenbarer sig selv i det mest «roglute» han præsterer er av almenmenneskelig interesse.

Som sagt: naturstemningen er det sterkeste i boken. Men av og til faar vi et litet billede av menneskeliv, tegnet med sikker haand som i «eit møte» og «Hytta», og undertiden ser vi en menneskeskjæbne for os som i det Kristian fanges bleke ansigt, der somme tider dukker frem. Der dukker av og til noget saadant frem, men det hele beherskes av naturstemningen og natursymboliken. Derfor blir det noget uklart ved det hele, likesom det heller ikke er helt tydelig, hvad den «Himmelvarde» er som den hele færd sigter op imot. En læser sig stundom træt paa de himmelstormende færder opover alle grænser men en forstaar jo nok at meningen er at peke opover. Og i denne stræben opover, i den aldrig stillede længsel er der noget som minder om Faust. Likesom Fausts digter priser handlingen, saa priser Aukrust *viljen*. Dermed nærmer vi os kristendommen og der er ikke faa steder hvor forfatteren synes at proklamere en ubrudt tillid til kristendommen. Forsaavidt er der noget moderne ved boken som denne ubrudte tillid dukker op allevegne. Moderne er ogsaa muligens at viljekultus og Kristustilbedelse rykkes saa nær sammen. Men baade i naturstemningens art og i mange andre tankesving viser det sig dog at det endnu skorter paa gjennemført klarhet i livsmaalet. Kristus er en vilje, og kristendom er viljebestemt men den er en viljeretning av en tydelig bestemt art. Ikke enhver Himmelvarde som er reist mot horizonten er hans tegn. Og kan hænde Aukrusts bok er et tegn blandt fler paa at der inderst inde er en gjæring i vort folks liv og lynne, en brytning mellem vor vældige og stridige natur og den hvite Krist som ikke er utjevnet. At boken peker ind mot dette er kanske dens høieste værdi.

Jens Gleditsch.

Ola Enfoldig. Av *Otto Valstad*. (Aschehoug & Co.).

Otto Valstad har før vist at han har et lag til aa fortelle om og for barn. I den boka han har sendt ut iaar om Ola Enfoldig, kommer hans evne i saa maate enda bedre fram. Det er en frisk bok om en ekte østlandsgut; fortellingen virker saa truverdig som

bare en fortelling fra livet selv virker. Vi følger Ola med spent interesse fra han kom til verden med slik musik at den to-aars-søsteren hans i vill skrekk foreslaar aa «kaste 'n ut til bokken og til han i 7—8 aars-alderen faar sit første fargeskrin til jul.

Vi kan godt forstaa at Ola ikke likte at fasteren vætte forklæsnippen paa tungen og vasket nesen hans og at han sa: «Isch da! Jeg liker inte saant gammalt kjærringspyt». Og likesaa at han i et tordenvær sier «Di» til Gud for aa formilde ham.

Ved siden av gutteskildringen faar vi flere gode billeder fra østlandsk bondeliv en 40—50 aar tilbake. Valstad forteller østlandske bygdesagn og østlandske barneregler. Det er ikke bare fjellbygdene som har «gamalt». Ogsaa flatbygder som Asker kan ha rik bygdetradition.

Sproget er godt østnorsk riksmaal med levende og virkningsfulde billeder. Man merker at forfatteren er maler. Nogen vil kanske finde at sproget er for sterkt «fornorsket». Men det er en barnebok, en guttebok; en slik bok vil hjelpe og styrke de nationale elementer i barnespraaket, som altid er mer norsk enn det riksmaal voksne taler. Etter min mening er slik barnelesning overordentlig nyttig for en god utgang paa maalstriden.

Man har jo gjerne ønsket at fornorskingen skulde gaa for sig i den form at riksmaalet blev «overrislet» med norsk. Professor Torp skrev en gang (i «Samtiden» 1910): «Hvorledes skal den overrislingen gaa for sig? Det synes dog nødvendig, naar man vil overrisles, at sætte hode og krop indunder det rindende vand. Det er ikke nok at se paa det eller stikke fingeren i det.» Riksmaalet hos Valstad er overrislet paa en slik maate som Torp mente en overrisling burde gaa for sig. Men det er gjort uten smaalige hensyn til konsekvens. Og en og annen gang tar — som rimelig kan være — et mer literært skriftspraak makten, saa det ikke virker helt ekte.

Baade efter form og innhold er Valstads bok en god barnebok. Det opdager man snart om man lar barn lese den. Som alle gode barnebøker gir den morsom lesning for voksne med.

Didrik Arup Seip.

Det gode samvite. Av *Olav Duun.* (Norli).

Tungsjøætta. Av *Haakon Garaasen.* (Norli).

En sitter i en eneste stigende forbauselse naar en læser første del av Duuns bok; jeg har mine tvil om denne skildring i sit slag overhodet kunne gjøres bedre. Det var en som klaget forleden over at det altid var bøndenes utside vore folkelivsskildrere fik frem. Indsiden magtet de ikke. Grunden er simpelthen den at det er ikke git andre at kjende denne indside end de som selv har været indenfor. Men det har Duun.

Det er indsiden av sine trønderes liv som han skildrer saa aldeles betagende med sin stilfærdige realisme. Desuten er det i denne første og ogsaa i bokens anden del endda en del mening i titelen, den er en slags ledetraad, skjønt skjult, slik som realismen kræver det.

Men i sidste del gaar det rundt for en almindelig læser. Emnet blir her uttværet, der blir sat til nye momenter som er fuldstændig rotløse i bokens jordbund, og adskillig blir overdrevet saa man blir ærgerlig. Hadde denne del været væk, var boken blit et meget helere kunstverk.

Duun gir indtryk av at være en stilfarende mand, blyg og indadvendt. Men med brand i sjælen. Nogen personlighetens *retning* er ikke traadt klart frem hos ham. Men i selve skildringen er han langt forbi svendeprøven og inde i mesterskapet. At gi ham digtergage vilde efter alle gamle begreper være utænkelig. Men et gildere emne at «sætte paa» findes det knapt i den «nynorske bokheimen».

Det er mer sprett i tryslingen Garaasen, han er ikke grubler men friluftsmenneske. Mens en kunde være ræd at Duun blev gaaende i ring om samme emnet, er det hos Garaasen en stor rørlighet selv om han ikke befarer andre land end sin egen hjemlige skogbygd.

Begge disse bøker er det værdt at læse. Folke-psykologisk er de særlig værdifulde fordi de er skrevet av virkelige kjendere, ikke av by-tilreisende utenpaa-iagttagere.

Sproget har det sin store interesse at følge. Merk Dem at slike østlandsforfattere lyses i det store ban fra hovedkvarteret paa Vestlandet fordi de gjør alvor av *morsmaals*-tanken og ikke er loyale mot *landsmaals*-uniformen.

E. B.-J.

Moralundervisning.

«**Daad og Udaad**». Av *F. J. Gould*. Autorisert oversættelse (fra engelsk) ved Anne Elisabeth Juul.

Med indledende bemerkninger av forfatteren og forord av prof. dr. Otto Andersen og cand. Martin Reymert. Helge Erichsen & Co. 1916.

Et kraftig utslag av vor tids alvorlige interesse for opdragelsens store gjerning ser vi i saadanne sammenslutninger som f. eks den engelske «Moral Education League» eller i saadant som de store internationale møter for at drøfte den moralske opdragelses problemer. Vore bedsteforældre tænkte saavisst ikke paa at sætte i sving slike apparater for at lære at «optugte» sine børn paa bedste maate!

Netop det, at den moralske opdragelses mange vanskelige problemer er kommet saa sterkt i forgrunden, vidner om dybden av

interessen. Man har merket for alvor, at «tugtens ris» ikke uten videre løste dem alle.

Det skulde jo synes temmelig selvsagt, at en maalbevisst utvikling av den moralske opdragelse maatte vække sympati hos alle alvorlig interesserte ogsaa her hjemme. Desto mer forbausende er det da at høre, at man fra enkelte hold møter bestræbelserne for at utbrede kjendskap til hvad der i utlandet er gjort i denne retning med mistillid eller endog uvilje! Det er vanskelig at forstaa saadanne mistænkelighetens bakveie i sindene! Den form, de her har tat, er den, at moralundervisning skulde kunne undergrave det religiøse!

Efter mit skjøn skulde det dog vel først og fremst være alle religiøst interesserte mennesker, som skulde glæde sig over et kraftig arbeide paa at klarne den moralske dømmekraft, at fremme viljens selvstændighet og styrke, at lede følelserne paa gode veie hos ungdommen. Og dette er det moralundervisningen vil.

I vore skoler er jo religionsundervisningen den eneste, der som fag har med moralen at gjøre. I de andre fag er det en tilfældighet, der avhænger av lærerens person, om der gjennem undervisningen tages et hisigte paa moralsk utvikling, paa styrkelse av karaktererne.

Den plads, der paa denne maate, i vore opdragelses-programmer gives utviklingen av en saa uhyre vigtig side av menneskelivet, er baade altfor snever og for tilfældig. Moralen blir nærmest regnet som et underbruk under religionen, den faar ikke en tilnærmelsesvis saa selvstændig plads i børnenes bevissthet som f. eks. fysik eller matematik.

Det er en sak for sig, at en levende religiøs tro er den sterkeste støtte for et sundt og handlekraftig moralsk liv. Derfor maa religionsundervisningen ogsaa altid fremhæve og støtte dette forhold. Men det utelukker ikke at *morallære* kan faa en berettiget stilling som en livssak av fuldt saa stor selvstændig betydning som et hvilketsomhelst andet *fag*.

Der er her en ting, som baade hjem og skole maa se i øinene, men som især skolen nu ikke synes at være opmerksom paa. Det er den kjendsgjerning, at ikke faa mennesker, ialfald til en tid, mister taket i religionen. At dette er det største tap, et menneskeliv kan lide, det hindrer ikke at det har den alvorligste betydning baade for personen selv og for samfundet at hans moralske liv allikevel bevares rent og kraftig. Hvis moralen for hans bevissthet staar der kun som en del av den «religionens overtro» som han har kastet fra sig, saa blir der litet moralsk hold igjen i ham. Har moralen derimot sit selvstændige værd for ham, er baade han og samfundet bedre faren!

Jeg mener efter dette, at religiøse menneskers frygt for en særlig moralundervisning ikke alene er uberettiget, men endog like-

frem til skade for opdragelsen, og derfor tror jeg det har den største betydning, at de bestræbelser, som utgaar fra sammenslutninger som den før nævnte «Moral Education League», blir kjendt i vort folk og kan vække trangen til efterfølgelse. Hr. M. L. *Reymert* har i flere aar arbeidet for dette, og et led i dette arbeide er foranledigelsen av en oversættelse av boken «Life and Manners», der nu foreligger under titelen «Daad og Udaad». Bokens forfatter, F. J. Gould, er en av tidens mest ansete mænd paa opdragelsens omraade. Hr. Reymert fortæller, han hørte ham holde en undervisningsprøve for engelske børn over temaet «Respekt». «Det var for mig en ren oplevelse. Jeg vet ikke hvem der var mest begeistret, *børnene*, eller de talrike internationale *tilhørere!*»

Et av de midler F. J. Gould særlig anvender, er fortællinger, hvori den egenskap, han vil sætte i relief og gi tiltrækning, er personificert eller rettere sagt kommer utpræget frem i en eller flere personer. Han anvender mest virkelighetsbilleder fra forskjellige tider, men ogsaa fortællinger av f. eks. legende- eller sagnart.

Børns lyst til efterligning faar her stof at operere med av den sort som ogsaa kan tjene til at bygge idealer av.

Disse fortællinger bidrar ogsaa til at belyse vanskelige situationer og hjælper børnenes moralske dømmekraft paa vei.

Boken har likesaa meget at gi forældre som lærere. Det er ganske utrolig hvor megen hjælp man i hjemmets opdragelse kan ha av et rikt forraad paa fængslende og sunde historier. Underlig nok synes det at være en hjælp som faa forældre benytter sig av.

Hvad selve fortællingerne i «Dåad og Udaad» angaar, tar de systematisk sigte paa at fremme bestemte egenskapers utvikling. Men det er selvfølgelig hverken forfatterens eller Hr. Reymerts mening at den række av egenskaper, som her er tat sigte paa, skulde omfatte *alle* dem, den moralske opdragelse maa omfatte.

Indholdet av mange fortællinger ligger, som rimelig er, engelske børn nærmere end norske. Men dette bør kun være en stimulus for norske lærere og forældre til selv at skaffe sig et forraad, der passer bedst for norske forhold.

I denne forbindelse vil jeg benytte anledningen til en liten bemerkning: Der er i vore dage her hjemme mange, som finder det vanskeligere at opdrage piker end gutter. Det er ogsaa en meget vanskeligere overgangstid for piker netop denne, da kvindernes stilling er saa ugrei paa mange maater. Men netop derfor trænges der, at den kvindelige opdragelse vies en særskilt opmerksomhet. Og det gjælder ikke mindst den moralske side av opdragelsen. Her er ikke stedet til at gaa nærmere ind paa denne sak. Jeg vil bare til eftertanke nævne de to ord, den ideale mand og den ideale kvinde — den første staar ganske anderledes klar

for vor bevissthet end den anden. Det gamle kvindelige ideal, den selvopgivende Solveig, som sitter og *venter utenfor det virkelige liv*, er dødt for os kvinder. Det nye er ikke avklaret endnu.

Hr. Gould gir i en indledning i korthet hovedplanen for den moralske undervisning og i slutningen av boken en slags tabel over fordelingen av stoffet efter børnenes alder. Det hele ser yderst tiltalende ut. Men jeg savner i denne tabel et vigtig led, opdragelse til selvfornegtelse og offervillighet. I en av mr. Goulds andre bøker faar «Self-sacrifice», selvopofrelse, sit særskilte kapitel, saa det synes som en tilfældighet at den ikke er nævnt særskilt her.

Moralundervisning efter «The Moral Education League»s plan er nu indført av mange engelske skolestyrer samt i flere større provinser.

Det er mit haab, at ogsaa i norske skoler skal den moralske opdragelse naa frem til en mere selvstændig og mere maalbevisst stilling.

Jeg tror «Daad og Udaad» vil virke sit til dette.

Samtidig med denne utgave for forældre og lærere foreligger der en billigere for børn, i hvilken de pædagogiske ord er sløifet.

HANNA ISAACHSEN.

Diverse.

Den som hver lørdag kringsættes av et halvt hundre unggutter og ungjenter som ber om «e' go' bok», har ikke stor bruk for julelitteraturen. Men han opdager efterhvert at der bakom facadelitteraturen trykkes en hel del utlaans-litteratur, som ikke anmeldes meget, men som er god og nyttig i sit slag.

Den utkommer vel spredt paa alle forlag, men det har iaar slaat mig at *Lutherstiftelsen* aar om andet, ikke mindst netop til denne jul, har et sikkert og godt utvalg av denne slags bøker. — Det er tiltalende at man til oversættelsen av «Onkel Toms hytte» har knyttet en biografi av forfatterinden ved Clara Thue Ebbell).

U-BAATBØKENE, som Aschehoug har utgit, har jeg læst, ikke bare med spænding, men med stort utbytte. En faar der greie paa en del av teknikken, og en faar en god del psykologi! Begge dele forresten bedst i den av dem som heter «*U. 202*» og som er oversat til *norsk* av kaptein *Sem Jacobsen*. Den andre, om Deutschland»s reise, er ikke paa langt nær saa god eller morsom. Desuten er det temmelig flaut for os norske at et norsk forlag skal by os, sjøfartsnationen, en bok med pæredanske vendinger om sjømandsliv. (Oversættelsen er av professor Karl Larsen).

Samlede verker vrimler det fremdeles av. *Bernt Lie* kommer nu med god grund. Da vi for et aar siden klaget over at man utga en mands samlede midt i hans kraftigste produktion, kunde ingen vite at Bernt Lie bare hadde én bok igjen at skrive. Det merkelige forhold at hans enestaaende gutteboker ikke var tat med, er denne gang rettet

Hamsuns samlede er nu avsluttet for anden gang. Forrige gang var 1909. Da gik det svært daarlig med subskriptionen. Erindrer jeg ikke feil blev det oplyst at det bare var 1000 tingere. Denne gang har det gaat bedre end det nogen gang gik Bjørnson eller Ibsen. Forlaget reklamerer med at det iaar er trykt saa meget Hamsun, at bokstabelen er mange gange høiere end spiret paa Trondhjems domkirke! Om det er fordi man har fundet at denne sammenligning var tvilsom, vet jeg ikke, i alle fald har man straks derefter valgt et nyt billede: Hamsuns boker kunde lægges til fortoug fra slottet til Bygdø kongsgaard. Det smygende og bugtede er jo ogsaa vel saa sterkt repræsentert i hans digtning som spirets løftning.

Hamsuns litteraturhistoriske plads vil vistnok bli mindre dominerende end man nu vil gjøre den til. Hans drivhusdigtning staar paa mange maater i motsætning til hans indlæg i dagens aviser og til en del av hans egen praksis. At finde enheten i hans mangfold vilde kanske være umulig endog for ham selv. Men der er i de sidste boker optraadt noget av en linje, en rotfæstethet som før var fremmed for ham. Næste gang hans samlede skal gaa ut, har vi kanske klarere for os hvem han er.

Dickens i Hambros oversættelse fik forleden en bemerkning om sproget. Det er — enkelte egenheter unævnt — ikke saa gjennemarbeidet som vel ogsaa Hambro selv hadde ønsket det. Men naar nu *Dombey & Son* er avsluttet og at faa indbundet, begge bind i ett, for 8 kroner, og dermed den tredie store Dickensoversættelse fra Hambros haand utlevert os, da bør vor u-traditionelle norske læseverden, især alle de gode hjem, la denne Dickens gaa ind blandt de sikre og selvfølgelige boker man eier og læser og laaner ut. (H. Aschehoug & Co.s forlag).

Jakob Knudsen hadde underlig nok like før sin pludselige død avtalt at Gyldendal skulde gi ut en samling av hans boker. Men Jakob Knudsen var mer kræsen end andre «samlere». Han hadde ogsaa god grund til at sigte sin produktion en del. Forhaabentlig ændrer forlaget ikke hans utvalg og gaar over i den vanlige «efterlatte» stil: at man skal ta rub og stub.

Naar subskriptionen kommer skal hans boker og deres ideindhold faa sin fortjente omtale.

Salomonsen i den nye utgave har med god grund usedvanlig mange tingere i Norge (Cammermeyers bokhandel). Vort *norske* konversationsleksikon er bra nok paa et vis. Men den som bruker det flittig, vil opdage ikke litet slurv i det, bortset fra at en ærgrer sig over hvor litet der oftest staar. Dets største mangel er en som godt kunde været avhjulpet: at man aldrig vet hvem som har skrevet artiklene.

Her har Salomonsen altid havt sin største garanti: der skrives under navns ansvar. Med Salomonsen i huset staar man *aldrig* fast for nødvendige og paalidelige oplysninger, oftest faar man ogsaa fyldig besked.

I det sidst utkomne 5te bind danner artikelen Danmark en hel bok paa ca. 300 sider, oversigtlig ordnet. Stoffet er imidlertid ujevnt fordelt. Kunst og litteratur har mangfoldig gange saa bred plads som kirke og kirkelige forhold. Om disse skriver lic. A. Th. *Jørgensen*. Det maa være en feil baade av ham og av verkets utgiver at han skriver saaledes at man merker *parti*manden i omtalen av liberal teologi. I et slikt verk bør man ikke karakterisere en mands opfatning med et ord som motstanderne bruker, men som manden selv og hans venner aldrig vilde godkjendt (Arboe Rasmussens «nærmest unitariske anskuelser»).

Pikant interesse har professor Verner *Dahlerups* artikel om det danske sprog. Han fortæller ganske unbefangen at det danske sprog optraadte «som *erobrende magt* i Norge... Det danske skriftsprogs seir over det norske fuldbyrdedes i 16. aarhundrede, især som følge av reformationens indførelse... Det blev efterhaanden kirke- og skolesprog, og talesprog i byene, medens bondesproget blev ved at være det gamle norske, et forhold der har holdt sig til nutiden». — Det ser saa rolig og ufarlig ut, naar det staar slik i et leksikon. Men hvad koster ikke dette forhold os!

Man bør være opmerksom paa at den nye subskription paa det store leksikon er særlig fordelagtig derved at bindene følger saa fort efter hverandre.

E. B.-J.

GRUNDTVIG OG DANSKHEDEN.

Af professor J. P. Bang, Kjøbenhavn.

De har, hr. redaktør, til min forundring i Deres højtærede blad for oktober i fjor optaget en artikel, betitlet «Nationalitet og kristendom», som har staaet trykt i det danske blad «Plovfuren» og er forfattet af dette blads daværende redaktør hr. sognepræst *H. Koch*. Artiklen indeholder dels en anmældelse af min bog «Hurra og halleluja», dels et heftigt angreb paa Grundtvig, hvis opfattelse af danskheden slaas ganske i hartkorn med altyskernes opfattelse af tyskheden. Hvad anmældelsen angaar, saa skal jeg om den ikke sige andet, end at jeg naturligvis maa være glad over den sjældne ære at faa en udførlig anmældelse i et norsk tidsskrift, selv om jeg unægtelig hellere havde set, at anmældelsen havde været skrevet af en nordmand end af en dansker som hr. pastor *Koch*. Tilfældigvis fik jeg først sent vedkommende nr. af Deres blad i hænde og andre omstændigheder har yderligere sinket fremkomsten af det følgende. Men jeg kan dog ikke tro andet, end at Grundtvig endnu for mange i Norge betyder saa meget, at man vil have interesse af at se, hvorledes det virkelig forholder sig med Grundtvigs unægtelig stærke og varme kærlighed til det danske. Han havde, det maa indrømmes, en brændende kærlighed til Danmark, som nutildags sjælden træffes, og han havde en tro til det danske folk, som det for tiden kan være mere end svært at fastholde. Men derfor skulde han beundres og ikke smædes, og for mig i alt fald staar det saadan, at skal jeg endnu kunne holde min tro til mit folk i live, saa skal det ikke mindst være, fordi det danske folk har kunnet frembringe en saa mægtig kæmpeskikkelse som Grundtvig. Hvad jeg nu med Deres tilladelse, hr. redaktør, agter at fremføre, er det

væsentlige indhold af et foredrag, som jeg den 5. juni i fjor holdt i Ryslinge paa Fyen og som her for første gang med deles læseverdenen paa tryk.

Efter nogle indledende ord om tidsforholdene udtalte jeg følgende:

Lad da Grundtvig, den store lovpriser af det frie ords magt, naar det tales paa modersmaalets himmelske lyd, lad ham tale til os i vor tid, da man binder det frie ord med mundkurvslove. Lad ham tale til os om danskheden, om vort folk og fædreland, om Danmarks kvide, dets haab, dets maal, dets menneskelige og guddommelige ret til at bestaa fremdeles som et selvstændigt rige — lad ham tale til os i dag, og jeg er vis paa, at trods alt vil hans ord endnu finde vej til danske mænds og kvinders øren og hjærter.

Jeg har særlig grund til paa denne dag at føre Grundtvig frem. Thi jeg er blevet den uskyldige anledning til, at man herhjemme, midt under krigen, fra visse sider, som saa ofte før, har søgt at kaste snavs paa den mand, hvem enhver dansk mand og kvinde burde regne for en af folkets største sønner. Jeg har nemlig i en nylig udkommet bog skildret den i Tyskland saa fremherskende nationale selvforgudelse, den tankegang, at tyskerne er Guds udvalgte folk, at tyskerne derfor bør være verdens herrer og med deres overlegne aand og glimrende kultur helbrede den øvrige syge verden. I den anledning har man ikke blot i smudspressen, men ogsaa fra anden side hævdet, at Grundtvig var ikke et haar bedre. Ja, det er blevet paastaaet, at Grundtvig var «i en uhyggelig grad besat af en tøjlesløs og anmassende nationalisme, iført kristeligt skrud» (saaledes hr. pastor *H. Koch* i «Hovedstaden» for 29. maj). Det er denne himmelraabende uretfærdighed at sidestille Grundtvigs kærlighed til danskheden med den tyske forgudelse af tyskheden, det er denne forbryderiske usandhed, at Grundtvig i en uhyggelig grad var besat af en tøjleslos og anmassende nationalisme, som jeg i dag vil slaa en pæl gennem ved at lade Grundtvig selv tale til os fra de døde om sin kærlighed til danskheden.

Og jeg vil da først sige, at vist er det, at Grundtvig i

skjaldens begejstring har talt og sunget om sin kærlighed til det danske saadan, at de fleste nu faar for meget deraf; begejstringens ildhu staar ikke synderlig højt i kurs; men at der den gang, da Grundtvig begyndte sin gerning, højlig trængtes til en kæmpe, der kunde stride drabelig for at fri det danske ud af det tyskes, det latinskes og det græskes altfor ømme favntag, det kan der dog næppe tvistes om. Endnu ved den tid, da Grundtvig blev født, kunde *Snedorf* beklage, at højtysken ej var blevet rigssprog i Danmark, og det forekommer mig, at vor slægt, der lever paa hans livsgerning, nok kunde have grund til at tilgive Grundtvig hans ensidighed. At moders navn er en himmelsk lyd, det har han nu dog sunget os alle saaledes ind i hjærtet, at vi, om vi ogsaa vilde, ikke kan glemme det.

Men lad os høre de anker, der rettes imod ham. Der indvendes, at naar jeg med rette fremhæver den utaalelige tyske selvros med tilhørende undervurdering og forhaanelse af andre nationer, saa skal det samme være tilfældet med Grundtvig. Det er ikke sandt. Der er en vældig forskel. Thi for det første gaar den tyske betragtning ud paa, at tyskheden i den grad er det bedste i verden, at tyskerne har ret til at beherske og se ned paa alle andre folk, medens Grundtvig kun bekæmper en bestemt størrelse, nemlig det, der staar for ham som den tyske aand, den, som har gjort Danmark fortræd i hele dets historie, den, som baade politisk og aandelig set er Danmarks store fare, og som i det slesvig-holstenske oprør truede hans danske fædreland som ingensinde før. Vi ved jo da alle, at Grundtvig ikke udtaler nogen foragt for de andre nordiske folk, men tværtimod føjer Danmark ind i højnordens store helhed; han vil kun Danmark som led af nordens trilling-rige. Særlig elskede han Norge og dets folk. Og Grundtvig erkjender selv, hvor meget han har lært af englænderne, trods deres mangler, hvorfor han ogsaa vil knytte nordens sag til England. Og for det andet: det maa aldrig glemmes, at Grundtvig vel har, og siger, at han har, forkærlighed for det danske trods dets lyder, som han fuldt ud indrømmer, der er, men at han lige saa afgjort finder det rimeligt og berettiget, at andre folk har forkærlighed for deres eget. Han vil ikke paatvinge nogen det danske. Han

vil i virkeligheden intet andet end dette simple, at danskerne skal have ret til at være danske og føle det som deres pligt at holde fast derved. Vil de selv det, og faar de lov dertil af andre, saa lover han sig herlige frugter deraf, ikke blot for folket selv, men for menneskeheden. Og er det uret, er det en «anmassende nationalisme» at nære et saadant haab? Havde tyskerne ikke gjort andet, aldrig havde jeg løftet min røst imod dem.

Men anklagen gaar videre. Der siges, at tyskernes tale om deres land som verdenshistoriens midtpunkt, deres folk som menneskehedens sjæl, betingelsen for menneskehedens fremgang, alt dette findes hos Grundtvig saa rendyrket som nogensteds i det Efter-Bismarckske Prøjsen. Beviset derfor er en afhandling af Grundtvig i Danskeren 1855, hvor han siger: «Derfor udraaber jeg saa højt, jeg kan, at det danske folk lader sig bedrage af skinnet, naar de tænker, at fordi den danske sag nødvendigvis baade først og sidst er og maa være danskernes sag, at den derfor skulde være deres alene, da den tværtimod tillige er baade højnordens, menneskelighedens, kristendommens og følgelig forsynets, Guds den almægtiges sag, der aldrig kan være i saa stor fare, at den jo kan reddes» samt, at «blev det danske folkeliv nu afbrudt i sin udvikling, da blev ogsaa den menneskelige oplysning, som er menneskeslægtens eneste redning, kvalt i fødslen.»

Ja, det kan jo lyde slemt, og det sluges med glæde af alle dem, der vil Grundtvigs minde og Grundtvigs tanker til livs; det sluges med begærlighed af alle dem, der mener, at tyskerne er saamænd ikke anderledes end alle andre folk, saa folkelighedens sag er alle vegne en tvivlsom sag, og særlig kristelig set en slet sag. Men ser man nærmere til, saa kommer det hele rigtignok til at staa i en ganske anden belysning.

For det første tager det sig ud, som om Grundtvig mente, at det danske folk paa grund af sine udmærkede egenskaber var assureret af Vorherre selv, saa det kunde sidde trygt hen i magelig selvbeundring og være vis paa, at lykken altid skulde staa det bi. Men hertil er at sige, at Grundtvig altid til sin tale herom knytter en betingelse, som hans angribere stadig fortier, nemlig den meget alvorlige, at de lyse forhaab-

ninger, han har til danskheden, ikke gælder, hvis det danske folk selv opgiver og forraader, hvad han kalder den danske sag, eller som han siger, det gælder kun, hvis vi ikke i utilgivelig fejghed og dorsk fortvivlelse gør en ulykke paa os selv. Altsaa Grundtvig hævder, at kun naar man tro forvalter det pund, man har faaet, kan man vente at bestaa for Gud. Er det umenneskelig, er det ukristelig tale? er det ikke tværtimod sand evangelisk kristelig tale? Eller skal det være ægte kristelig tale i falsk ydmyghed at nægte, at Gud har givet en gode gaver at forvalte? Unægtelig, en saadan slesk fromladenhed ligger milelangt fra Grundtvigs tankegang, og jeg ærer ham derfor af hele min sjæl.

Grundtvig ved meget godt og siger det selv, at «ethvert folk fristes af sin egenkærlighed til at anse sin egen sag for meget bedre, end den er». Men han føjer unægtelig til, at «hvis man af den grund vil overdøve fædrenelandskærlighedens stemme med et helvedes dydigt skraal om, at al fædrenelandskærlighed, følgelig ogsaa den danske, skal være en sneverhjærtet egenkærlighed, være fordømmelig, saa enhver folkesag er som saadan en slet sag, og naar folket, som det danske, er svagt og lillebitte, da tillige en fortvivlet sag, som alle fornuftige folk maa opgive», saa er en saadan tankegang ussel og elendig. Og han føjer til, at «netop i Danmark lader folket sig let friste til saaledes at tvivle om sin egen sags godhed og især til at fortvivle om sin evne til at forsvare den». Aa, hvor Grundtvig kendte sit folk! Han vidste godt, at hvis der en gang i en sløjhedens tid løftede sig en røst, som raabte: Hvad kan dette nytte! ud over det danske folk, saa vilde det finde tilknytning hos alle de mangler og lyder, der er særegne for det danske folk, og som han ofte nok laster. Ja, Grundtvig kendte sit folk, og derfor har han som ingen anden ret til at tale om det og til det.

Grundtvig siger fremdeles, at ingensteds er lyderne ved folkeligheden saa smaa som i Danmark. Ja, det lyder jo overmodigt, men man skal læse det ret. Grundtvig taler ikke om folket og dets lyder, men om fædrelandskærligheden og dens lyder. Hvilke er disse? Grundtvig nævner dem selv: det er ligegyldigheden for menneskeligheden i det hele og den hadskhed, ubillighed og uretfærdighed mod de fremmede, som

fædrelandskærligheden kan udarte til. Det er dem, han finder store hos tyskerne og smaa hos os. Danskheden, saaledes som Grundtvig forstaar den, vil ikke hævde sig paa bekostning af nogensomhelst anden folkelighed. Det er, hvad han mener.

Grundtvig sagde, at den danske sag var menneske-slægtens sag, og derover forarges man. Ja, men hvad mente Grundtvig med den danske sag, det skulde man dog først spørge om. Mener Grundtvig med den danske sag, at danskheden i sig selv er noget saa fortræffeligt, at de andre folkeslag skulde stille sig op maabende af beundring over det dejlige danske, efterlignende det i alle maader? Mener han, at det er noget, der skulde paatvinges den øvrige syge verden? Eller mener han noget i retning af det, som er udtalt i den tyske sætning, at Tyskland er saa ophøjet over alle andre folkeslag, at disse burde være glade, naar de kunde faa lov til at slaas med hundene om de krummer, der falder fra Tysklands bord? Nej, intet kan være ham fjernere. Naar han siger, at den danske sag er menneskeslægtens sag, saa er det, fordi han mener, at Danmark kæmper for en ret, som netop ikke Danmark alene men den hele menneskeslægt maa kræve som sin ret, nemlig som han udtrykker det: »Modersmaalets og folkerettens ret«. Han mener — atter her med rette — at tyskerne ikke har spor af begreb om, hvad frihed virkelig er; de vil have frihed for dem selv og deres egen tankegang. Den sande tankegang, den rette menneskelige oplysning her, den mener han har faaet et hjemsted i Danmark og højnorden.

Hvad er det for en menneskelig oplysning? Den bestaar deri, at ligesom menneskelivet ligefra begyndelsen er delt i to skikkelser, den mandlige og den kvindelige, der maa bevares frit i deres ejendommelighed, for at de kan udfylde hinanden, saadan har ogsaa menneskeslægten i tidens løb naturlig delt sig i forskellige folkefærd, hvert med sit tungemaal, sine herskende tilbøjeligheder og udmærkede evner, saa at jo kraftigere og kækkere ethvert folk værner om sin frihed og selvstændighed, sit fæderneland og modersmaal, des frodigere udvikler menneskelivet sig i alle retninger, og des gavnligere og frugtbarere bliver vekselvirkningen mellem jordens folke-

tærd, des sandere og klarere oplysningen om hele menneskelivet, dets evner og hjælpekilder, rette bane og bestemmelse. Naar da Danmark faktisk kæmper for den tankegang, at ethvert folk skal have ret til at udvikle sig frit paa sin egen grund og paa sit eget maal, ja saa er unægtelig den danske sag hele menneskeslægtens sag, saa man kan sige, at de, der bekæmper den, de er fjender af sandhed og retten — saaledes har Grundtvig selv forklaret det, og anderledes har han ikke ment det. Men den mening er unægtelig lige saa forskellig fra den tyske mening om den tyske sags betydning for menneskeheden som dag fra nat, som himmel fra helvede.

Ja, kunde man maaske sige, saadan talte maaske Grundtvig, men det er naturligvis kun ord! Havde han haft magten, eller rettere, havde Danmark haft magten, som tyskerne har den, saa havde han nok optraadt lige saa brutalt og herskesygt overfor det Tyskland, som han hadede, som tyskerne gør det overfor de folk, de annekterer. Atter dette vilde være bevislig galt. Thi Danmark *havde* magten, nemlig mellem krigene over den tysksindede del af Sønderjylland. Hvorledes stillede Grundtvig sig da? Han, den udskregne forguder af danskheden og foragter af tyskheden, han stillede sig mere frisindet overfor tyskerne end nogen af dem, der foragtede hans navn. Vel stillede vi os jo i det hele tusind gange bedre og hæderligere end tyskerne gjorde efter 1864, men for Grundtvig var det dog ikke nok. Han udtalte sig allerede 1848 om, hvorledes man skulde optræde i Sønderjylland. Han siger, at vi overalt skulde sørge for, at præster og lærere var hjemme i folkesproget, hvor de ansattes, og »blandt danskere maa skolesproget nødvendig være dansk, men har kirkesproget der hidtil været højtysk, da maa præsterne ogsaa kunne prædike deri og være forpligtede til at gøre det hveranden søndag, saa længe der findes tilhørere. Hos plattyskerne maa ligeledes skolesproget være plattysk, og da kirkesproget der allevegne har været højtysk, maa det ogsaa vedblive hveranden søndag, medens naturligvis ogsaa al kirketvang og skoletvang ophæves, saa hvem der ikke er fornøjet enten med sproget eller lærdommen i den offentlige skole og kirke, frit kan søge sin oplysning og opbyggelse, hvor han venter at finde dem.« Og i 1860 tog Grundtvig kraftig til orde mod

at paanøde tysk eller tysksindet befolkning dansk konfirmation, da — som han sagde — hjærtet slet ikke uden i det mindste at tro sig frit kan paavirkes eller vindes af aanden og ordet. Den mand, der opfatter den danske sag saadan, at han vil gøre ret og skel mod andre, selv mod tyskheden, der dog for ham staar som danskhedens arvefjende, og som fylder ham med den største modvilje, han har ret til at sige, at den danske sag er menneskehedens sag. Og hvis tyskerne havde forstaaet den tyske sag paa denne maade og havde sat hele deres vældige magt ind paa at øve ret og skel mod andre, saa var ogsaa mit hjærte flojet dem i møde, og jeg havde jublet over deres sejr.

Men endnu staar den værste anklage tilbage. Grundtvig skal akkurat som tyskerne have sammenblandet folkelighed og kristendom. Har han ikke sagt, at den danske sag er kristendommens og følgelig forsynets Guds den almægtiges sag? Jo vist. Men atter her staar sagen naturligvis ganske paa samme maade. Grundtvig kalder ikke Gud for den danske Gud. Han begrunder ikke sin forvisning om, at Gud vil bevare den danske sag, paa danskhedens guddommelighed, men han tror paa den danske sags ret og sandhed, og dèr, hvor retten og sandheden er, dèr maa ogsaa den, der tror paa Gud, tro, at Gud er. Ligesom den danske sag for ham betød den indsigt, at folkefriheden er en nødvendig livsbetingelse for alle folk, og ligesom han deraf med rette sluttede, at den danske sag, saaledes forstaaet, var hele menneskehedens sag, saaledes betyder den danske sag for ham, kristelig set, den indsigt, at aands-trældom i salighedens sag er lige saa ugudelig og ukristelig, som den er umenneskelig, og derfor har han den samme ret til at erklære den danske sag, saaledes forstaaet, for kristendommens og forsynets sag. Enhver, der kæmpèr for udvortes tvang paa aandelige omraader, han kæmper mod aanden og mod Gud. Grundtvig er, ganske modsat tyskerne, uhyre langt fra i folkeligheden at se et slags surrogat for kristendommen. Han siger ganske vist, at kristendommen forudsætter menneskelivet, altsaa ogsaa folkelivet, men han tilføjer, at han «ved den folkelighed, kristendommen forudsætter, hverken forstaar noget, der skulde træde i stedet for kristendommen eller gøre et folk berettiget til kristendommens

velsignelser;» han hævder, at «kristendommen hverken lader sig forandre, rette eller udfylde af det folkelige», men han siger kun, at folkeligheden ikke er nogen ligegyldig ting i Guds naades husholdning, og deri har han sandelig ret. Han har sagt det dejlige ord, at «jo mere han har tænkt over folkelivet under alle himmelegne, des klarere er det ogsaa blevet ham, at dette liv stiger og daler, blomstrer og henvisner, eftersom de tre himmelske fylgjer retfærdighed og fred og glæde i forening omsvæver eller forlader det». En mand, der sætter folkelighedens maal i dette selv at eje og unde andre retfærdighed og fred og glæde, og som ser det som den danske sags opgave at tilkæmpe sig det selv og bringe det til anerkendelse hos andre, han har ret til at knytte denne sag paa det nøjeste sammen med kristendommen, som ikke vil andet end bringe menneskeslægten det Guds rige, som er retfærdighed og fred og glæde i den Helligaand.

Dog, anklagen er endnu ikke til ende. Der siges videre, at «naar tyskerne kalder englænderne for Barrabas (hvad jeg for resten ikke en gang ved af, at de har gjort; de har andre pæne navne til dem) og i al beskedenhed tildeler sig selv Jesu rolle, saa staar Grundtvig ikke tilbage». Denne forbløffende anklage begrundes med henvisning til en fasteprædiken af Grundtvig: «Livsfyrsten og morderen», hvor der, tilføjes der, «ligesom i nutidstyske (og for resten ogsaa i engelske) udgydelser advares mod en aldeles umenneskellg medynk med de forsætlige mordere.»

Men ser man nærmere efter, saa viser det sig, at der end ikke er den svageste begrundelse for denne hjærteløse anklage. Der staar ikke et eneste ord om, at Tyskland er Barrabas og Danmark Jesus. Men Grundtvig udtaler, at ligesom jødefolket ved dette afsindige valg: Barrabas i stedet for Kristus udtalte dommen over sig selv, saaledes kan det gaa alle folk: «Det følger nemlig af sig selv, at hvad enten det er en enkeltmand eller et helt folk, der skyder livsfyrsten fra sig og omfavner morderen, saa foretrækker man derved i grunden døden for livet», og «jødefolkets eksempel er da sat os for øje som en lærdom og advarsel, som alle folkefærd til alle tider kan behøve og som aldrig har været nødvendigere end i vore dage og *netop hos os.*» Og lærdommen er da den, at

«ethvert folk, der ikke vil gøre en ulykke paa sig selv, men vil, saa længe som muligt, leve og se gode dage i sit fædreneland, maa vel vogte sig for den største af alle folkelige forbrydelser, selv at foragte og forkaste, hvad der aabenbar tjener til at nære og frede om menneskelivet og derimod at omme sig over og blive medlidende med, hvad der truer og bestrider livet; thi det er den lige vej til i et afgørende øjeblik, med jødefolket, som en naadesbevisning at forlange morderen løsladt og livsfyrsten henrettet, hvorved folket fælder sin egen dødsdom.» I denne sammenhæng henviser da Grundtvig til den voksende ligegyldighed for menneskelivet, som man kan spore i det borgerlige samfund, hvor man har en umenneskelig medynk med morderen, mere med morderen end med hans offer. Er det en forbrydelse, at Grundtvig tænker saadan? Er han den eneste, der hævder dødsstraffens nødvendighed? Kan der ikke være grund til at advare mod en altfor blødsøden humanitet, der er blottet for al etisk saft og kraft, fordi den ikke vil retfærdighed? Har vi ikke hørt tusind røster raabe op om, at vi dog for enhver pris maa have fred, selv om det bliver en uretfærdig fred? Har vi ikke — hvor betegnende — hørt folk tale om, at vi skulde ynkes mere over Belgiens bødler end over deres ofre? Naar man vædnes over det, er man saa en «delirerende nationalist»? Nu vel. Er man det, saa gør jeg krav paa dette navn som et æresnavn!

Men hovedsagen er, at der for dette sidste angreb paa Grundtvig end ikke findes det svageste paaskud af en grund; det er simpelthen ren opdigtelse.

Men det er jo ikke første gang, at Grundtvig er blevet angrebet paa dette punkt: han blev i levende live atter og atter angrebet for sin tale om danskhed og kristendom. Han har derfor ogsaa gang paa gang baade paa vers og i prosa gjort rede for sin tankegang, som i sandhed er, som jeg har sagt, lige saa forskellig fra den tyske som dag fra nat. Hvor skønt er det saaledes ikke sagt i verset:

> Elsker jeg med bøgeskoven
> og kærminden i dens ly,
> Dane-marken, Dane-voven,
> Sællands konge-kilde-by.

o, saa er dog Danevirke
mig kun tant, naar Kristi kirke
sætter ej derpaa sit spir.

Og særlig i «mands minde» gor han rede for, hvad han her «altid har villet» og bestandig vil, og det er i virkeligheden intet andet end dette end, at «ethvert folk skal leve og virke i sin ejendommelige aand og kun stræbe efter at tilegne sig saa meget af, hvad stort og godt man findes hos de fremmede, som lader sig dermed forlige og forbinde.» Man kan kritisere mange enkelte vendinger, særlig naar man river dem ud af deres sammenhæng, og særlig kan man med rette anke over adskillige af hans patriotiske digte, hvor han har villet være populær og er blevet plat; en sang som Fabers danske landsoldat var det Grundtvig ganske umuligt at skrive, og naar han prøvede derpaa, blev resultatet græsseligt. Men naar man anker over hans tyskerhad, saa svarer han dertil, at han har fundet det altfor vidtløftigt til dagligbrug at lægge alle sine ord paa vægtskaalen; hvad der bevæger ham, er dog ikke «menneskehad men uforligelighed med den tankegang, der efter erfaringens vidnesbyrd falder tyskerne naturligst.» Lige saa lidt som Danmark er halen af Tyskland, lige saa lidt er nordens aand en gaardnisse hos den kejserlige tyske fornuft, men er selv en herre i sit væsen, som har øvet storværk i mangfoldighed.» Han har forkærlighed for det danske, det indrømmer han fuldtud. Men han indrømmer ogsaa de andre folk fuldt ud at have forkærlighed for deres: «Denne naturlige partiskhed for sit eget maa folkene lære at tilgive hinanden, naar den blot ikke med verdslige vaaben vil gøre sig gældende.» Ja, netop her ligger den uhyre forskel mellem en Grundtvigs danske og en *Bernhardis* tyske fædrenelandskærlighed. Og jeg agter og ærer Grundtvig, fordi han med sandhed kunde sige, at «hans bryst er nu en gang gennemvarmet af den milde og rolige, derfor ogsaa glade og bestandige kærlighed til det ægte danske og nordiske fremfor alt, som det endnu findes i vort hjærte og i vor hjærne; hvor miskendt og fortrykt, tit af os selv, hvor sygt og blegt, hvor mat og døende det end kan være.» Og han indrømmer ogsaa muligheden af, at han kan se fejl i sit lyse og forhaabningsfulde syn paa danskheden; men han føjer til — og hvor skøn er

ikke denne udtalelse: «Sæt ogsaa, at min vurdering af det danske hjærte, dets dybe paradisiske længsler, skjulte, glimmerløse men ægte rigdom og let miskendte, let misbrugte, let forførte, men inderlig elskværdige, velsignede ejegodhed, at min vurdering af det var . . . . overdreven, eller dog at mine store forhaabninger om det milde lys, den fredelige styrke og den levende smag for alt ægte, godt og skont, sandt og stort, et saadant hjærte ved en fri naturlig udvikling og dannelse vilde vinde, at de forhaabninger maatte skuffes, ... saa bliver det jo dog tilbage som en unægtelig sandhed, at dansk, hvor fattigt og usselt det saa var, dog vilde passe tusind gange bedre for Danmark end latin o. s. v.»

Altsaa, naar det gælder, saa trækker Grundtvig sig tilbage til det, der er hovedsagan, og som ogsaa er det unægtelige, nemlig at danskheden nu en gang er den folkelige form, som er givet os danske, og den maa vi derfor blive staaende ved. Derfor priser han heller ikke sit modersmaal, fordi det er bedre eller skønnere end andre, men fordi det, som han saa uforlignelig siger, er «skabt til alt, hvad vi kan bære.» Og det maa heller ikke glemmes, at han paa det alleralvorligste, i sin samvittighed, har prøvet sit forhold til danskheden og kristendommen, spurgt sig selv om, hvad han vilde gøre, hvis det kunde tænkes, at han blev stillet overfor valget mellem danskhed og kristendom, nemlig i det skønne digt «Til selvprøvelse», hvor han aflægger følgende ærlige bekendelse:

Men vil ej Gud have hjærterne ganske
trods baade fader og moder og viv?
Skulde ej gerne jeg ofre det danske
for at fuldkomme et kristeligt liv?
Kunde og vilde til Frelserens ære
danskhed paa jorden jeg gerne undvære?

Nej, ikke gerne, det maa jeg bekende.
skønt jeg dog tror, mig Jesus er alt,
ingensteds kunde paa jord jeg mig vende,
hvis alle danskhedens dage var talt,
vented hos Herren i himlen dog inde
renset, forklaret den evig at finde.

Ingen, ingen har talt skønnere og sandere ord om folkelighed og kristendom end Grundtvig, naar han var paa højde

med sig selv. Det er i sandhed haardt, ja det er oprørende, at Grundtvigs kamp for modersmaalets ret, som han under alle folk, hans kamp for friheden, som han kræver for alle folk, at den skal sidestilles med den altyske tankegang, der kræver eneret for sig, frihed for sig alene, herredømme over verden med vold og tvang mod andre. Det er oprørende, at en dansk mand skal kunne sige det, sige det nu midt under krigen og kalde Grundtvigs opfattelse for delirerende nationalisme. End ikke det skulde vi altsaa spares for. Jeg synes, der er al grund til at takke Grundtvig; hvis hans lyse syn er blevet skuffet, hvis folket har svigtet, hvis den danske aand er blevet en anden, hvis folket har opgivet sig selv, saa er det i det mindste ikke hans skyld. Vi, der ærer hans navn som Danmarks største, vi vil takke ham og jeg vil gøre det med et vers, som han selv har skrevet om andre, nemlig om Norge:

Vær takket for hvert aandedræt,
hver tanke og hver tale
for Danmarks vel og nordens ret
paa bjerge og i dale,
for mindet om den svundne tid,
før haab om den, der kommer hid,
med nordisk alvor, skemt og vid,
med frihed, fred og glæde.

J. P. Bang.

FRA DET UNGE AMERIKA.

Det er væsentlig overflatestrømninger av det amerikanske aandsliv som hittil har naadd Norge. Det er paatide at norsk-amerikaneren, han som optrær med pels i sommervarmen paa Karl Johan, ophørte at være en fuldgyldig repræsentant for Amerika i norsk bevissthet. Vi kjender alle hans skryt av Amerika, og stakkars, det er ikke saa rart at han skryter. Han var ræd da han kom til Amerika. Den store kraftige gutten skalv da han skulde underkastes en flygtig lægeundersøkelse paa Ellis Island. Og siden beholdt han den følelsen. Han var som et barn, som skulde gaa over kirkegaarden midnatstider. Naar han kommer hjem er det med den stolte følelse av at ha vovet det; derfor skryter han, og overdriver naturligvis. Hans fantasi saa meget underlig i Amerika.

Andre har fortalt os om Amerika. Knut Hamsun skrev i sin tid «Fra det moderne Amerikas aandsliv». Vi faar huske paa at boken er forældet, selv om titelen sier noe andet og minder om det gamle «Trykt i dette aar». Men Hamsun var utilladelig ensidig. Typerne kan være sande nok, men som helhetsbillede er det ganske misvisende.

Den norsk-amerikanske kirke har hat indflydelse paa det religiøse liv i Norge, men det dreier sig her næsten utelukkende om former; noe av indholdet av det religiøse liv i Amerika har den neppe kunnet overføre, da den selv er uten nærmere berøring med tidens religiøse liv i Amerika. Den lever endda paa det pionererne tok med sig fra Norge i sytti—ottiaarene. Det som Norge har faat direkte fra den amerikanske presse og bokverden, virker ogsaa misvisende, fordi det bedømmes fra norsk synspunkt, og ikke tar de amerikanske forhold i betragtning.

Der synes i det hele tat at herske en ensidig og vildledt opfatning av Amerika herhjemme, og det tiltrods for, at en

stor del av Norges intellektuelle ledere har vokset sig fra den trækken paa skuldrene, naar der er tale om amerikansk aandsliv, som jeg har set i studenterverdenen og blandt folk flest. Dette viser sig bedst ved den plads som indrømmes amerikanske bidrag i filosofi, historie, samfundslære og pædagogik, for at nævne de videnskaper hvor Amerika har gjort den største indsats. Og amerikanske bidrag til kunsten er ikke helt ukjendte. Digteren Whitman og maleren Whistler har brutt veien i kunstens verden for en fri individualisme som nu har sat blomst i den nyeste amerikanske digterskole. En frigjørelse fra former og utslitte regler, som i allefald i Amerika har gjenvundet for poesien dens plads i aandslivet.

Amerikanerne er ensidige; befatter de sig først med noe, gjør de det med fynd og klem. Det første de hadde at gjøre var at rydde aker og eng og grunde sin industri. Dette optok en tid alles interesse, og saa paadrog de sig et renommé for kras materialisme. Men i bund og grund har amerikanerne altid været idealister, og det kommer mere frem nu, da rydningstiden er forbi. En ny slegt har vokset op med nye maal og nye idealer. Den ser at den personlige frihet, som bestandig har været Amerikas ideal, er blit skakkjørt i den økonomiske utviklingskamp. Dens maal er at indføre virkelig frihet for millionerne som forhaabningsfulde har draget forbi frihetsgudinden paa New-Yorks havn.

Den nye slegt som er sig dette maal bevisst, er rigtignok ikke større end en knyttet haand paa Amerikas aandelige horisont, men den er et varsko om fremtiden, og den tror paa fremtiden. Det er en egen slags patriotisme den besjæles av, ikke sabelraslende, men en vilje til at gjøre sit land til verdens lyseste, lykkeligste og frieste. Den arbeider for sit lands «independence», men erkjender og influeres av dets «interdependence» gjensidige avhængighet av verdens øvrige nationer. Den forener det nationalistiske med det kosmopolitiske. Og det er ikke en sentimental ungdom, men en ungdom som støtter sine bestræbelser paa biologiske og sociologiske undersøkelser. En ungdom som nok kjender begrepet adelsmennesker, men hvis opfatning av det staar i inderlig samklang med Frödings: Sålunde talade Zarathustra: — — — Men när hafver jag sagt eder, att I skolen binda

människorna med band, på det I själfva man vara fria? Det är trälers sed, som till makt komma. Eller när hafver jag sagt eder, att I skolen sla och förtrampa dem som täfla med eder om högheten? Det är trälsed. — — — Skader ned på skogen, der manga toppar skjuta upp öfver de andra! Månne det höga trädet varder högre, om de lägre träden huggas ned?

En ungdom som synes at barnearbeide i fabrikker, undertrykkelse av negre og andre, alle hindringer for et virkelig demokrati først og fremst er krænkende for den nationale ære. Naar de studerer sit fædrelands historie, er de overbeviste om, at ytre fiender bør ikke deres historielæsning skaffe dem. Derfor negligeres krigshistorien, mens samfundsforholdene sees efter i sømmene med en fordomsfri, respektløs sandhetssøken som bringer chauvinisterne i harnisk. Vi staar her overfor en selvgranskning som historien endnu ikke har set make til. Dette kommer tilsyne ikke bare i dagspressen, men ogsaa i tidsskrifterne, og er kjendemerket paa hele den nye amerikanske litteratur. Det unge Amerika følger sine ledere, de saakaldte «muckrakers», folk som graver frem det vrange og skakke i samfundet. Ikke som de europæiske naturalistsr, som havner i bundløs pessimisme, men med en tro og begeistring for det gode, det etiske i livet, for demokratiets seier.

«Jeg skulde kunde styre landet bedre med en tyvebande, end det er styret idag,» sa Lincoln Steffens, Amerikas fremste «muckraker» til studenterne i Washington, «hvis jeg bare fik ta bort anledningerne og opmuntringerne til uærlighet. Menneskene er bra nok, men indret samfundet fornuftig.»

I nutidens Norge, eller iallefald inden studenterverdenen hersker en anden aand. Der er en forbausende mangel paa tro paa folket. Studenterne sig imellem taler haanlig om demokratiet. I Wergelands og Bjørnsons tid var studenterne liberalismens og frihetens talsmænd. Nu interesserer de sig ikke for den slags. De dyrker sit brødstudium og tænker ikke paa samfundsproblemer. Som automatiske reflekser av kapitalistiske filosofer hævder de, at demokratiet har gjort fiasko. En mand anbringer et økenavn paa stortinget i studentersamfundet, og der klappes. Vi vet jo at Bjørnson var rakrygget nok til at klare baade medvind og motbør, men

det ligger snublende nær at anta, at de fleste studenter da ogsaa paa hans tid var saadanne refleksorganer. Den gryende kapitalisme trængte liberalisme, men nu, naar demokratiet truer med at stagge kapitalismen, nu, naar der dypt nede i folket reiser sig en protest mot industrialismens utskeielser, da taler ikke studenterne længere om vox populi, vox dei, men om en hoben kandestøpere som gjør vrøvl. Hvad vet en kandestøper om bormesterembedet? Det unge Amerika negter ikke for at demokratiet hittil har været langt fra ufeilbart; men det hævder at virkelig demokrati endnu aldrig har blit gjennemført, og at det er fremtidens opgave at gjennemføre det. Ikke haane og fordømme demokratiet, men paa samme tid ikke opelske en kulsviers tro paa stemmekvæg, men hjælpe til at skape oplyste vælgere. Universitetsstudiet anlægges med dette for øiet. Indgaaende kjendskap fordres til biologi og samfundslære, før man begynder sit specialstudium. Og studiet av morsmaalet, især ved de to store foregangsuniversiteter, Wisconsin og Washington, er ikke som herhjemme væsentlig et studium av et dødt sprog og bokstaver, men et studium av den aand og de kræfter som besjæler bokstaverne. Litteraturen betragtes som historiske kildeskrifter. Særlig vegt lægges paa forbundstankerne. Et utvalg av noen av de kurser som gives i engelsk ved University of Washington viser det klart. Begynderkurset i første avdeling behandler: Engelsk litteratur som behandler dagens sociale, pædagogiske, videnskabelige og religiøse spørsmaal. Diskussion og foredrag av studenterne. Et andet: Hovedstrømninger i engelsk litteratur fra 1590—1900. Et studium av nationale idealer. Et tredje: Samfundsidealer i engelsk litteratur. Et studium av ideelle stater som de findes i engelsk litteratur, og som skildrer utviklingen av engelsk social og økonomisk tænkning.

Dette er det store skille mellem norsk og amerikansk aandsliv, nordmændene er blit ensidige steile individualister, i allefald hvis man tør domme efter den norske litteratur. Knut Hamsun og nedover, alle har de forseet sig paa det enkelte individ. Blir samfundskræfterne omtalt, er det fra en æstetisk synsvinkel, den etiske blir fordømt som uartistisk. I Amerika forsøker man at forene de to, det æstetiske og det etiske, og det etiske spiller til og med hovedrollen. Det er

aktuelle emner som drøftes i litteraturen, og av folk som en føler kjæmper med i de kampe de skildrer. Det kolde utenforstaaende intellektuelle synspunkt har ingen repræsentant. Kanhænde de derved blir journalistiske i sin fremstilling, og der er faa av Amerikas digtere som ikke har været bladmænd. Men billedet de giver blir ikke derfor mindre sandt, og det bringer folk til at tænke. De holder sig til de nærmeste krav, folket blir opmerksomt, tænker og handler. Handlingens mænd er heltene i romanerne. I «The Jungle» skildrer Upton Sinclair proletariatets kamp mot trusten. Trusten er individets og samfundets fiende, den knuser individet og korruperer samfundet. Lincoln Steffens, doktor Stockmann emigreret til Amerika, skrev en bok «The Shame of Cities», hvori han blotlægger korruptionen og nævner byerne og de mænd som staar bak korruptionen ved navn. Blev han fordrevet! Nei, reformbevægelsen grep om sig netop i de byer som blev brændemerket, og folkefienden blev hyldet. Frank Norris skildrer vidunderlig vakkert nybyggernes haabløse kamp mot jernbanen og pengemagten. Siden den tid er millioner av maal av akerland git tilbake til dem som dyrker jorden. Winston Churchill skildrer de forskjellige stadier i det amerikanske samfundslivs utvikling i en række boker. Man ser hvorledes demokratiet ryster av sig demagogernes aag og fortsætter sin kamp mot sine nye herrer, pengefyrsterne. Ernest Poole ser folket med foldede hænder tiltvinge sig social retfærdighet og gjore det nittende aarhundredes forbandelse til det tyvende aarhundredes velsignelse. Og livet og arbeidet besynges i Amerikas nye populære versform: free verse. Arturo Giovanetti skildrer i «Arrows in a Gale» de levendes ret, en vældig hymne til livet og arbeidet i et mægtig billede tat fra streiken i Lawrence. Midt i Bostonkulturens forfinede og konservative atmosfære, slaar Amy Lowell til lyd for frie former og frie tanker. Edgar Lee-Master i «Spoon-River Anthology» minder om Ibsen og Brieux, men i rytmen av hans sætninger faar anklagen mot individets fortrykkere fornyet kraft. Det er ikke bare «the freedom of the belly» som Lee-Master uttrykker det, som det nye Amerika vil. Det er nok grundlaget, men det store maal er individets frigjorelse. Derfor

er der i Amerika, hvad H. G. Wells ikke kunde forstaa, mænd som Henry George, Bryan og Roosevelt og mange andre, som kalder sig individualister, skjønt han syntes at socialister vilde høve bedre. Hemmeligheten er vel den, at det er gaat op for disse mænd, at før samfundets økonomiske socialisering er fuldbyrdet, før den sociale krig er endt, kan individet neppe haabe at faa anledning til selvutfoldelse. For at naa dette maal arbeides der intenst. Et tidens tegn er det, at Carlyle er populær som ingen anden engelsk klassiker, og i rækkefølge Morris og Ruskin, i dette nye Amerika.

En god støtte for demokratiet er sportsinteressen ved de amerikanske universiteter. Studenterne er ikke stuemennesker og bokorme. Paa idrætspladsen henter de sin inspiration til sine intellektuelle kampe. Her prentes forbundsfølelsen ind i dem, i samspillet med kameraterne. I samværet ved idrætsstevnerne kommer det typiske amerikanske særkjende for demokratisk tankegang klart tilsyne. Det er sproget. De fleste i Amerika taler omtrent likt. Og tvertimot den gjængse opfatning av at demokratiet virker nivellerende nedad, har det høinet og forbedret menigmands sprog, uten at det derfor har utelukket at digtere og ordets mænd har hævet sig over nivaaet og bidrat til at hæve dette. En sammenligning med sprogforholdene i England vil bevise rigtigheten herav. Det er virkelig lykkedes for demokratiet at virke opløftende. Amerikanerne, især det nye Amerika, er ikke ræd demokratiet, men i erkjendelse av sin egen og sit folks «independence» og «interdependence», uavhængighetstrang og gjensidig avhængighetstrang arbeider det mot et mere fuldkomment demokrati indad og samfolkelig arbeide utad.

George Grimstvedt, M. A.

Nordstrand febr. 1917.

RELIGIONSUNDERVISNINGEN I GYMNASIET.

Av Sigmund Mowinckel.

II. Kravet.

1. Som nævnt stiller loven op som religionsundervisningens formaal «*at føre eleverne ind i en dypere erkjendelse av kristendommen og derunder at inderliggjøre og styrke deres religiøse og sædelige liv*». Planen røber en viss følelse av at denne «*erkjendelse*» ialfald *ogsaa* er av *forstandsmæssig* art, og at den *ogsaa* skal fremmes ved positive *kunskaper* om religionen. Men med sin gjennemgaaende inkonsekvens slaar den sig selv paa munden med sin uttalelse om at «*maalet skal være at lære eleverne at læse bibelen til opbyggelse*». Og ved hele sin art og holdning frister den i høi grad til at lægge hovedvekten paa dette «opbyggelige». Inspektor Hertzberg har konsekvensen og tankeklarheten fremfor den officielle plan. Han vil radikalt la opbyggelsen gjennem foredraget være det overveiende og væsentlige. Og nu kunde man tænke at de fleste vilde si: «Netop saa skal det være! Ikke kunskaper, men opbyggelsen» er religionsundervisningens formaal!»

«*Opbyggelse*» er et av de minst gripbare ord i den kristelige sprogbruk. Det er omtrent aldrig mulig at faa vite nøiaktig hvad der menes med det. Som regel brukes det om følelsen: det betegner da en styrkelse, en stigning i den religiøse varmefølelse, i den aandelige temperatur. Men det brukes ogsaa om en styrkelse og fæstelse av den religiøse visshet og av det moralske mot paa livets vanskeligheter og plikter. Ihvertfald tror jeg vi kan gaa ut fra at ordet i nutidig sprogbruk næsten altid brukes om den styrkelse og vekst og inderliggjørelse som foregaar med den som allerede *er* blit en kristen, som allerede *har* tat det avgjørende skridt og git sig Gud i vold. Og i virkeligheten: «at læse bibelen til opbyggelse», det er noget som kun den kan som allerede vet hvad

han søker i bibelen, som allerede læser med hjælp fra «den Helligaands oplysning», for at bruke det gamle ord.

Men allerede derav følger hvor meningsløst det er at gjøre «opbyggelsen» til religionsundervisningens formaal. Da kunde man i virkeligheten likegodt si: «formaalet er at gjøre eleverne til levende kristne personligheter». Men det kan, som vel kjendt, ingen religionsundervisning gjøre. Den kan *lægge et grundlag*, skape intryk som varer for livet. Men det at bli en kristen, det er en saa *personlig* sak, og det er i den grad en *livssak*, det er i den grad noget som har med mit bevisste og ansvarlige *handlingsliv* her i verden at gjøre, og i den grad hænger sammen med de livsmaal som danner stjernen for mit liv, at det kun kan vindes gjennem livet selv. Det er ikke det jeg lærer i barndommen, men det er det som møter mig i det virkelige liv, eller anderledes uttrykt: det er Guds naadige førelser, som gjør mig til en *bevisst* kristen.

Dette at gjøre barnene til kristne, at «inderliggjøre og styrke deres religiøse og sedelige liv», det er en opgave som skolen ikke kan løse. Den er altfor vid og høi. Den kan ikke løses med de midler som staar til skolens raadighet. Foredrag og ord gjør det ikke — ordene har kun værdi der hvor de stadfæster og kaster lys over det som *livet* har sagt før — det er ikke de talte eller de skrevne ord, men det er livet selv og de av aand og liv fyldte mennesker og virkeligheter, som er Guds stærkeste tale, hans «ord» til os. Ad institutionelle midler, ved lekser og planer eller lærerens fagutdannelse i teologi naaes ikke det maal at forme kristenmennesker. Er læreren en av de sjeldne religiose personligheter, som har evnen til at paavirke mennesker og dertil pædagogiske evner av fremtrædende art, saa han kan utrette *noget* i den retning. Men det er undtagelsen. Skal vi ærlig ransake vort eget minde, saa skulde jeg tro de fleste maa indrømme at fra skolens religionsundervisning er det bare faa og svake intryk av personlighetsdannende art vi har.

At gjøre det opbyggelige til hovedsaken, det forutsætter i virkeligheten at gymnasiasterne, disse barn paa 15—18 aar, allerede er bevisst personlige kristne. Men denne forutsætning gjælder bare i rent forsvindende faa tilfælde. Det per-

sonlige gjennembrudd falder som oftest senere end denne periode — enten det er et gjennembrudd *til* kristendom eller *bort fra* kristendom; i tidligste fald sker det mot slutten av gymnasietiden. Jeg husker fra min studentertid et foredrag av prof. Odland, hvori han mente at det normale kristenbarn kommer til bevisst gjennembrudd i konfirmationsalderen. Jeg er overtydet om at det er en urealistisk og upsykologisk, en altfor dogmatisk mening. Virkeligheten lærer os noget andet. De allerfærreste gymnasiaster har ingensomhelst trang til opbyggelse i ordets vanlige mening. Det er ikke noget som vi skal lamentere over og ta som et tegn paa tidens fordærvelse og menneskenaturens medfødte ondskap; det er simpelthen et faktum, som vi skal anerkjende og inrette os efter.

Men det er netop det planen ingenlunde gjør. Og den ser endvidere fuldstændig bort fra at en slik opbyggelsestime midt inne i en række regulære undervisningstimer av eleverne i denne alder føles som fuldstændig umotivert, og at de derfor møter op *uten den første forutsætning* for at kunne ha noget igjen av den. Og denne forutsætning er den *indre stemthet efter det som nu skal foregaa*. Dette mener jeg er et overordentlig viktig punkt. *Elevens sjælelige inventarium* er paa skolen instillet paa skole. Paa at lære noget, paa at ta op kunskaper, paa at faa forklaringer av inviklede ting som han ikke selv kan greie. Med andre ord, han er helt igjennem *intellektualistisk* stemt. Dette gjælder imidlertid ikke bare skoletimerne; gymnasiets alderstrin er overhodet særlig forstandsutviklingens tid. Mot at rykke ut med sit følelsesliv har han en sterk instinktmæssig skyhet. Og da de fleste «opbyggelsestalere» mere henvender sig til følelseslivet end til viljeslivet, saa vil gutterne let føle deres tale som «kliss» eller som sjælelig ublufærdighet; de vil reagere mot den rent instinktmæssig, og svare med at lukke sig endda mere haardnakket in i sig selv. Og til oket selvforsvar - - slik kjender de det — vil de væbne sig med en ironisk og kritisk overlegenhet, guttens naturlige rustning i overgangsalderen. Rent ubevisst føler derfor eleven en time av et helt andet præg end de andre skoletimer som noget disharmonisk. Det foredrag som han om kvelden i et gymnasie- eller ungdoms-

lag med interesse vilde høre paa, det later ham om formiddagen urørt, fordi hans aandelige inventarium ikke er instillet derefter. De vise lovgivere har netop tænkt at den nuværende ordning skulde gi eleven intryk av at religionstimerne var timer av en anden art end de andre. Og virkelig har eleven ogsaa dette intryk, men paa en for religionen litet smigrende maate: den blir et fag av lavere rang.

2. Skolen maa altsaa bøie sig for virkeligheten og ta gymnasiasterne slik som de virkelig er. Det vil si, at den maa sætte sig det maal som den kan naa med de elever den har. Det vil si: den skal ikke inrette sig efter det uopnaaelige maal at skape bevisst personlige kristne; det maa den overlate til livet selv, til Guds aand, naar modenhetens og valgets tid kommer. Men det er det maal den kan naa *som skole*, som *institution*, den maa sætte sig. Og her er der da et andet virkelighetshensyn at ta: hensynet til arten av de *lærerkræfter* som *faktisk* er forhaanden. Hvis skolen altid kunde gjøre regning paa at ha som lærere en stor nok hær av religiøse undtagelsesmennesker, av glødende profetiske aander, av naadevalgte pædagoger, av slike mænd som præger for livet alle dem de kommer sammen med, ja da kunde den gi alle planer og regler en god dag og inrette sig efter de mest himmelblaat lysende idealer. Men slik er ikke verden. Skolen maa med sine ordninger, sine metoder og maal inrette sig efter det som naaes ved *gjennemsnitskræfter*. Den kan, som jeg ovenfor har pekt paa, ikke bygge paa personer, men den faste ordning, institutionen. Hvor den enkelte person, overlatt til sig selv, svikter, der klarer institutionen det, om den er vist og klokt inrettet. Ti de kræfter som staar til religionsundervisningens raadighet er ikke religiøse heroer, men skikkelige kandidater og prestemænd, hvis kvalifikationer hviler paa deres fagstudium, paa deres historiske insikt i kristendommens væsen, ophav og forløp. Og paa den personlige insikt i kristendommen som nogen kristelig oplevelse og erfaring gir.

3. Hvad er det da skolen som religionsskole virkelig kan naa? Den kan gi de *forutsætninger av kunskap om kristendommen*, som i sin tid kan danne *grobunden for et bevisst kristelig liv*. Positiv kunskap om og livfulde intryk av

hvad kristendom er for noget, det er det skolen kan gi. Ti det kan der drages faste grænser om, det er noget haandgripelig selv for en gjennemsnitslærer: det kan bøker og planer hjælpe til at gi, det kan forarbeides med pædagogikens almene metoder. Derved yder skolen i al beskedenhet *sit tilskudd* til *kirkens store maal.*

Det religiose liv kan selvfølgelig ikke bli til i en tom sjæl. Et menneske kommer ikke forutsætningsløs til Gudssamfund. Et gjennembrudd til kristendom forutsætter et *visst* kjendskap til hvad kristendom er. Det forutsætter en hel række av forestillinger og ideer av moralsk og religiøs og populærfilosofisk art, forestillinger som ved arv, omgivelser, opdragelse, læsning og undervisning er blit avleiret i sjælen. Men ideer og forestillinger flyver ikke kroplose om i luften. De trær frem i form av domme om faktiske, historiske eller selverfarede ting, men ogsaa i form av troesdomme. Ideerne og forestillingerne er knyttet til positivt kunskapsstof.

De livaktige og umiddelbare, men i tankemæssig henseende mindre utarbeidede *intryk* av kristendommen blir det mere smaaskolens og *middelskolens* sak at gi, særlig da gjennem de enkle fortællinger om Jesus. *Gymnasiets* sak blir det at gi de virkelig *ordnede og klare positive kunskaper* om kristendommen.

4. Hvad skolens egentlige maal i sin almindelighet er, det har der til alle tider været større eller mindre uenighet om. Jeg har ikke intryk av at vore skolelovgivere har hat nogen klar og principiel opfatning av saken. Men der er tre tanker som altid, enten hver for sig eller i forening, gjør sig gjældende. Skolen skal gi de kunskaper som er nyttige og nødvendige i livskampen; den skal virke almendannende, føre ungdommen in i det kunskapsstof som til enhver tid gjælder for karakteristisk for kulturtrinnet og gir uttryk for dets aandelige interesser; og endelig skal den være karakter- og personlighetsdannende, lægge hovedvekten paa det stof som er særlig skikket til at forme karakteren i overensstemmelse med tidens mands- og kvindeideal.

Hvor det gjælder kristendomskunskapen falder vel det første formaal bort; ut fra rent utilitaristiske synspunkter kan der ikke drives religionsundervisning.

Men hvor hensyn til almendannelse staar i forgrunden, der kan man ikke komme utenom at meddele virkelig kristendomskunskap. Kristendommen er en av de vældigste rorelser i vor rases historie. Der findes, rent historisk set, ikke det omraade indenfor vor rases aandelige og materielle kultur, hvor ikke kristendommens indflydelse paa en eller anden maate har gjort sig gjældende i en eller anden retning. I hvilken grad, det er ganske umulig at maale. Men det kan vi si som sikkert: Uten kristendommen vilde Europas og den hvite rases historie ha hatt et ganske andet løp: hvorledes den da hadde set ut, det kan ingen av os gjøre os nogen forestilling om. Kristendommen er fremdeles, tross alt, en av de kræfter som stærkest griper in i og former det moderne liv; den er endda en makt i samfundenes liv. Det hører derfor til almindelig dannelse at kjende noget til den, vite noget om dens ophavsmand, dens utbredelse, dens indre og ytre utvikling, dens inhold og maal idag. I et sproglig-historisk eller overhodet i et humanistisk gymnasium kan man ikke komme utenom den. Men som stillingen nu er, gaar den almindelige historieundervisning ikke in paa disse spørsmaal: det forutsættes at nødvendig kunskap herom skal religionstimerne gi, hvad de imidlertid ikke gjør. Ogsaa fra dette synspunkt er altsaa en reform nødvendig. Det er virkelig *kunskap* som kræves.

Men det viktigste synspunkt her er selvfølgelig skolens karakterdannende virksomhet.

Skolens evne i saa henseende har naturligvis sine grænser; det er hjemmet og livet, langt mere end skolen som former et menneskes karakter og personlighet. Og som jeg ovenfor har prøvet at vise ligger det over skolens evne at opdrage bevisst kristne personligheter. Men som jeg alt der pekte paa: dette maal maa staa i bakgrunden; skolen skal vite med sig selv, at hvad den gjør, det skal tilsist munde ut i dette og være et tilskudd til strævet mot kirkens maal.

Og nu kan der vanskelig tvistes om at baade *almendannelsens og karakterdannelsens tarv* varetages best ved at religionsundervisningen gjøres til en virkelig aandsbaaren og

kongenial, fyldig og sandhetskjærlig og paa videnskabelig grund bygget *kunskapsmeddelelse.*

Den indflydelse paa karakterens dannelse og personlighetens formning som skolen kan gi, maa den nemlig gi paa den maate at den gir eleverne et visst *stof* at tumle med og opta i sin bevisthet. Det karakterdannende og personlighetsformende ligger dels i det *arbeide* eleverne maa yde for at bli herre over stoffet og opta det i sig, dels i *stoffets egen tyngde*, i dets *iboende aandelige værdi*. Arbeidet som maa ydes og vanskeligheterne som maa overvindes for intellektuelt at bli herre over stoffet, huske det, forstaa det, eie det, gjør sit til at kalde frem viljen og gjøre den maalbevisst. Og stoffets aandelige værdi stiller eleven overfor virkeligheter som gjør virkelighetens intryk paa ham, flammer op begeistring, fylder ham med værdifulde intryk, sætter præg paa hans forestillinger og begreper, kort sagt, former ham mere eller mindre fuldkomment efter det aandelige livs billede som straaler frem i den virkelighet han stilles overfor. Karakterens dannelse er ikke noget som kan naaes ved agitatorisk paagaaenhet og i ungdommen, den oppositionelle alder, heller ikke ved direkte appeller; derfor er det det opbyggelige for det meste gaar hen over hoderne paa gymnasiasterne og ikke duer til at gjøres til undervisningens direkte formaal.

5. Men av alt dette følger at det stof religionsundervisningen byr paa for det første maa være et som gymnasiasten kan gjøre sig til herre over med de aandelige arbeidsmidler som staar til hans raadighet i den alder han er i. Og det vil igjen si: det maa som de andre skolefag træ frem med *krav* til hans *forstand*, hans *intelligens*, hans *virkelighetssans*. Det maa ogsaa i *den* henseende stille sig helt ind i rækken av de andre skolefag, at det stiller de samme krav til *tilegnelsen* og *bukommelsen* som de andre fag; det maa stillle de samme krav til forberedelse og arbeide som de; det maa paa samme maate appellere til hans ansvars- og pliktfølelse som de. Ellers faar han øieblikkelig det for fagets respekt ødelæggende intryk, at her kræves ikke noget av ham, her trænger han ikke nogen av de evner og egenskaper som der ellers er bruk for paa skolen. Konkret sagt vil dette si: det er nødvendig at det trær frem som et fast omskrevet *pensum*

som *skal læres:* det er nødvendig at han faar *lekser at lære* og at det ved *overhøring* blir *kontrollert* at han har gjort sin plikt og kan sine ting. Det er nødvendig at hans arbeide ogsaa i dette fag faar den *dom* og den *spore* som ligger i *karaktergivningen*, det er nødvendig at det hele avsluttes med den *prøve* som heter *eksamen*. Skal der overhodet bli noget alvor i religionsundervisningen, saa er dette efter min mening ueftergivelige krav. Den nuværende ordning er ikke andet end det rene kvaksalveri.

6. For det andet maa religionsundervisningens stof træ eleven imøte som *fuld og reel virkelighet*, og det maa paa ham gjøre *virkelighetens intryk*. Men hvordan skal religionsundervisningens stof gjøre dette fulde virkelighetsintryk? Der er kun en vei at gaa: stoffet maa bli overveiende *historisk*. Det maa være *den historiske sandhet om kristendommen*, ikke først og fremst troesmeninger og læresætninger, der undervises om. Eleven maa først og fremst faa kjenslen av at han i religionstimen gaar fast og sikkert paa denne vor egen jord, at han rører sig mellem virkeligheter som ligger innenfor hans erfaring. Det er ikke i himmelens skyer han skal sværve om; det er ikke «Satans dybder» han skal granske ut.

Dette at religionsundervisningen væsentlig maa være historisk er i virkeligheten noget som ligger i sakens natur. Kristendommen har altid hævdet at den er en *historisk religion*. Sin tilværelse fører den tilbake til den historiske person Jesus, og tross al metafysik har den aldrig glemt at den er skapt ved den aandelige insats som Jesus fra Nasaret som menneske har gjort paa denne jord. Det er hans personlighet, hans tanker, hans livsmaal og hans eiendommelige livsbestemthet ved hans ideale Gudsforhold, som har git kristendommen dens aandelige inhold, og det er hans daad, hans liv og hans død, som har git stødet til menighetens tilblivelse og været det Guds levende ord som har bragt det store gjennembrudd i tusener og atter tusener av menneskesjæle. Den kristelige fromhet har altid villet orientere sig efter de religiøse heroer og forbilleder som har forberedt, grundlagt og ført videre vor religion. Kristendommen har utfoldet sit væsen gjennem en lang historie. Den er blit virkelighet med alt sit aandsinhold derved at den har inkarneret sig i

historiske personer. Kristendom har aldrig været filosofi; den har aldrig været — eller ialfald ikke villet være — et system av læresætninger. Den har altid været levende personlig Gudssamfund — eller ogsaa har den overhodet ikke været — og i de levende menneskers Gudsliv ser vi Guds aabenbaring til os. Og dette Gudsliv, denne aabenbaring, har skapt sig uttryk i menneskelige dokumenter, bibelen, hvor kristendommen klinger og dirrer i al sin sælsomme fylde. I helt tidsbundet form vistnok, men med toner fra evigheten, med himmelens farve over. Her brænder rædselen over egen avmakt og synd, her høres al skabningens saare suk efter utfrielse: her jubler saligheten over at være grepet av Gud, «kjendt av ham», revet ut av den helvedes ondskap og avmakt, frikjendt for fortiden, viet til fremtiden; her klinger som ildnende fanfarer hærskriket, her straaler motet til at gaa paa i Guds kamp; her blinker de slepne viljer, og som evige fjelde staar de moralske krav til den inderste personlighet; her lyser som fjerne snetjeld i solopgangens guld den uendelige fuldkommenhets uendelige vinkende maal; her dirrer evighetslængslens klokketoner, her gror mystikens blaa blomst. I ærværdige *historiske dokumenter* er alt dette lagt ned; ingen senere tid har evnet at finde saa klassiske uttryk for den aabenbaring, som her bølger i saa rikt et liv. Det er til historien vi maa gaa, skal vi finde det stof som gjennem skoleundervisningen kan gi et intryk av hvad kristendom er. Men selvfølgelig — ikke til den døde historie, ikke til det som var og ikke er mere. I lærerens person maa noget av denne fortid være blit levende nutid og ha omsat sig i nutidens form.

Men det historiske ved kristendommen stanser ikke med bibelens avslutning. Viktige og for os uundværlige sider av kristendommens inhold har først utfoldet sig i løpet av kirkehistorien; reformationen er, tross ordet, ikke bare en «tilbakeformning»; den er et aabenbaringsfremskridt. En fremstilling av historien om kristendommen maa krones av en fremlægning av hvad kristendommen er idag, hvad den vil og hvad den kræver og hvad den haaper og hvad den tror. Men ogsaa dette maa, mener jeg, mest mulig fremlægges som *objektive fakta*: slik *er* det, slik ser kristendom ut idag. Ethvert agitatorisk, omvenderisk, «missionerende», «opbygge

lig præg bør helst undgaaes; eleven maa faa indtryk av at han stilles overfor en virkelighet som virker ved sin egen tyngde og makt, og som derfor netop som virkelighet kræver at han paa en eller anden maate tar stilling til den. Alt overlagt vækkelsesvæsen i skolen er efter min mening av det onde. «Jeg besværger eder, I Jerusalems Døtre, ved Raaerne og Hinderne paa Marken, at I ei vækker og ei opvækker Kjærligheden førend den selv det begjærer.»

7. Men av dette at tingene maa træ frem med virkelighetens fulde præg fremgaar ogsaa et andet uavviselig krav. Gymnasiastalderen er den vaaknende kritiks alder; den er var overfor alt fusk og fanteri. Den er med al sin latente og ubrukte idealisme en realistisk alder; alt som ikke stadfæster sig for den som virkelighet har den en utpræget avsky for. En student har engang sagt til mig at det eneste intryk de hadde fra undervisningen i det gamle testamente var det at det handlet om ting som ikke var sande. Jeg er forvisset om at dette indtryk er de fleste mere modne gymnasiasters. Det maa nu for al fremtid være endegyldig slut med at jødiske sagn fremstilles og læres som naturvidenskap og historie. Det maa være slut med at Israels historie fremstilles som en række usammenhængende enkeltfortællinger om en del privatpersoners privatliv, slik som de gamle fortællinger om Abraham og Isak og Jakob osv.; lat disse fortællinger i og for sig være aldrig saa *sande* — det er et spørsmaal for sig, som vi ikke her trænger at gaa in paa — de har intetsomhelst med *historien* at gjøre; ti historien handler om de offentlige ting, om folkene, om samfundene, om staterne, ikke om privatfolks huslige tvistigheter (Sara—Hagar) eller om en omflakkende halvnomades smaa oplevelser med beitesmarker og vandingsbrønder. I historien har disse ting kun noget at si som eksempler til oplysning av de almindelige kulturelle og religiøse forhold. Det maa være slut med at det gamle testamentes profeter paatvinges et utenforliggende og dem ganske fremmed synspunkt og for det meste sees ut fra det synspunkt hvor mange enkeltheter i deres fremtidssyner og evighetsutsyn vi kan finde «opfyldt» i ytre hændelser av Jesu liv. Profeterne maa faa virke ut fra sig selv, de maa sees i forhold til sin egen tid; det som for dem og deres egen tid

var hovedsaken i deres forkyndelse, det nye ved dem, det maa ogsaa i *vor* fremstilling bli det vigtigste; deres tanker og religiøse ideer maa dømmes efter det de er og efter det de har virket i den religiøse utviklings historie og saaledes endda har at si for os idag, ikke efter utenfor liggende og i virkeligheten helt uvedkommende kriterier. Det kan endvidere ikke være nok at en ungdom med vor høieste skoleutdannelse ikke faar vite noget grundigere og mere sammenhængende om Jesus end de usammenhængende enkelthistorier som han har læst i middelskolens «bibelhistorie». Der maa gives en ordnet og sammenhængende fremstilling av Jesu religion, hans «lære», hans tanker og hans menneskelige personlighet, hans menneskekarakter. Det maa paavises, hvordan hans religion og kristendommen overhodet hænger sammen med det gamle testamentes religion, hvorledes den er forberedt gjennem den aabenbaring som er er blit dets profeter og fromme til del, hvordan denne aabenbaring litt efter litt skrider fremad, utvikler sig paa en helt igjennem organisk, historisk-psykologisk maate, gjennem naturlige aarsaker og menneskelige tanker, bak og i hvilke vor *tro* ser Guds egen tanke og haand. Det maa fremstilles hvorledes Jesus grep tilbake til det værdifulde og evige i denne gud-menneskelige historie, hvorledes han forenklet det, løftet det, renset det, hvad han selv brakte, hvad han selv vilde og visste sig kaldet til av Gud, hvad han selv levet og led og virket, og hvad han saaledes har grundlagt her i verden. Men man maa heller ikke vike tilbake for aapent at vedgaa: her paa jorden var Jesus et menneske som vi; Kristus «uttømte sig selv» og «blev os lik i alle ting», ogsaa i erkjendelsens grænser, ogsaa i historisk tidsbundethet; man maa ikke ræddes for at vedgaa, at hans utsagn om bibelske skrifters forfattere, om fortidens «historiske» hændelser, om naturens ordning osv. ikke har nogen forpliktende art for os og ikke tør binde vor tanke og vor samvittighet. Videre maa det paavises hvorledes Jesu aand og tanker lever videre i hans største discipel Paulus, hvordan han har ført kristendommen et vældig skridt fremover ved at føre den over til græsk jordbund og forene den med hellensk aand; hans personlighet og hans insats i verdenshistorien maa en gymnasielev faa litt greie paa. Et inblik i bryt-

ningerne i den ælste kirke maa eleven ogsaa faa, en liten anelse om hvordan disse dogmer som kirken har levet under, virkelig er blit til. Dette maa fortsættes med en fremstilling av hvordan kirken i løpet av sin historie utfolder sit væsen og gjør sin gjerning, i brytning og samvirke med alle historiens andre kræfter, underlagt alt levendes lov om bølger og svingninger, om tryk og mottryk, om aktion og reaktion.

Det er med et ord *virkelig videnskabelig kunskap om de bibelske religioner i deres vorden, utvikling og væsen* som maa kræves av gymnasiets religionsundervisning. Hvordan kristendommen er blit til, hvad den var og hvad den er idag, det er det de vordende studenter skal ha et visst kjenskap til. Kristendommens forhistorie, dens stifter og apostle, dens grundvold og dens tro og dens haab, dens historiske forløp, dens utvikling sammen med menneskehetens almindelige utvikling ned igjennem tiderne, dens livsmaal, dens krav til de enkelte og til samfundene. Det er religionsundervisningens uavviselige plikt at bygge en slik historisk fremstilling paa en fast videnskabelig grundvold, at la det være virkelig historie, ikke metafysik. Vor tids videnskabelige resultater med hensyn til grunddragene i den bibelske religionshistorie, forsaavidt som disse resultater kan siges at være naadd til en viss avsluttethet og fasthet, er det som maa lægges til grund for lærebøker og undervisning, ganske paa samme maate som det er vor tids videnskabelige resultater av granskningen av Roms historie som utgjør undervisningsstoffet for det tidsrums vedkommende. Det er *bibelsk religionshistorie, ikke bibelhistorier*, gymnasiet skal gi.

Som man ser, i dette stof er der mere end nok av det som kan virke opbyggelig, som kan nære den religiøse interesse, som kan paavirke og staalsætte karakteren. Men med pædagogisk takt skal det gives indirekte, i og med og under selve det historiske stof. Men den sterkeste religiøse, opbyggelige og karakterdannende makt ligger til syvende og sisst kanske ikke i stoffet, men i lærerens aandsfyldte personlighet. Det har alle dage været saa, og vil alle dage være saa. Men om denne side er det ikke jeg vil tale her.

8. Den nuværende religionsundervisning i gymnasiet er efter mit og mange andres skjøn paa det nærmeste bortkastet

tid. Skal der overhodet bli noget ut av det, maa der ske en gjennemgripende reform. Eller om man vil: reaktion. Kravene maa gaa i den retning og ut fra de grundlinjer jeg her har pekt paa. Men da er det klart, at med det nuværende timetal, 1 ukentlig time, kommer man ingen vei. Det allerførste vilkaar for en bedring av religionsundervisningen er *økning av timetallet*. Sker ikke det, da kan vi likegodt pakke sammen. Da er det bedre at avskaffe religionsundervisningen og gaa til en ukentlig skoleandakt, som Hertzberg har foreslaat. Men derved opgir man ogsaa det baade for kirken og staten uomgjængelige krav paa en paa virkelig objektiv videnskabelig kunskap grundet sammenhæng mellem kristendom og kultur. De høiere klasser vil mere og mere avkristnes — ti uten kjenskap til kristendom ingen kristendom; kirken vil mere og mere rekruteres av lavklasserne. I længden taper staten, samfundet, mest paa at en aandelig realitet der øver en slik makt over store skarer av samfundslemmerne som religionen, mister samfølingen med kulturen og synker ned til mørkemandsvæsen. Der kan derved skapes en makt som ikke er gunstig for en moderne kulturstats opgaver. En styrkelse av en virkelig videnskabelig religionsundervisning er like meget i samfundets, statens, som kirkens interesse. Og en *statskirke* kan ikke paa nogen maate komme utenom denne opgave. Den nuværende stilling er kun blit mulig ved en likefrem pliktforsømmelse fra *stats*kirkens side.

9. *Kravene* som altsaa nu maa reises, er i korthet disse: 1. En omarbeidelse av religionsundervisningens maal, dens plan og dens stof, saa vi faar en virkelig kunskapsmeddelelse av den bibelske religionshistorie, det gamle og det nye testamentes tilblivelse, kirkens historie, kristendommens trosinhold og sedelige ideader og krav — i grunddragene. 2. *Minst* 2 ukentlige timer i alle tre gymnasieklasser. 3. Utarbeidelse av brukbare, paa videnskabelig grund lagte lærebøker for eleverne og utførligere veiledninger for lærerne. 4. Gjeninførelse av lekser, karakterer og eksamen; foredragsmetoden reduceres til et fornuftig omfang.

Om disse krav maa *religionslærerne* nu *samle sig*, og samle sig *aktivt, aggressivt*. Vi har længe nok tiet og prøvet

at gjøre noget av intet; længe nok har den ene efter den anden i haabløshet git det hele op og er gaat over til andre fag. Slik gaar det ikke længer. «Religionslærere, frem»!

Der er for tiden en komite som skal overveie spørsmaalet om en revision av religionsundervisningen. Men dens mandat er avgrænset til middelskolen. Gymnasiet skal den ikke gi sig av med. Men der er en reform *mest* nødvendig og kanske lettest at gjennemføre. Derfor har jeg bare skrevet om det.

Sigmund Mowinckel.

HVAD SKAL DER GØRES FOR MÆNDENE?

Efter et foredrag i Kjøbenhavns prestekonvent
av provst N. Dahlhoff.

«Der bliver gjort saa lidt for mændene!» sagde den Danske diakonissestiftelses første forstanderinde, Lovise Couring, en dag til mig. Jeg studsede: man tænker sig jo ikke saa let, at der saaledes skal gøres noget for mændene: det er en anden sag med det svage kon. Men det stærke kon kan ogsaa være svagt, af helbred og alder, af karakter eller begavelse: ja, det kan være sat udenfor i en grad, som man neppe nok vil finde det med kvinder. I modsætning til de bosiddende og besiddende i videste forstand er der en klasse, som hverken er dette eller hint, og som derfor maa søges og behandles paa en særlig maade af menigheden og samfundet, for at de ikke skal gaa rent til grunde i elendighed. Vi faar her en lignende deling som i Jesu indbydelses-lignelser: 1) de først indbudne, der har ager og kvæg, hustru og hjem eller dog noget i den retning, som drager og fængsler dem mere end de ideale goder i Guds rige; 2) de fattige og vanføre og lamme og blinde paa gader og stræder og dem paa vejene og ved gærderne (Luk. 14) eller (Mt. 22, 9) dem «paa skillevejene». Vi maa dog straks mærke os, at de to klasser ikke er absolut adskilte; man kan grumme let komme fra 1ste ned i 2den. Selv den rige kan tabe alt, hvad han ejer, ja mere til, og den i dag af sundhet struttende kan i morgen ligge hjælpeløs paa sygelejet. Men dermed indtræder ogsaa hver af dem i 2den klasse og dens kaar og krav.

I.

Overfor den 1ste klasse har menigheden altsaa den ligefremme opgave at bringe disse evangeliets indbydelse. Vi ved, hvad der vil komme fra mange, mange af dem: Jeg beder

dig, hav mig undskyldt! Men er *vi* dermed undskyldte og færdige? Kunde det ikke tænkes, at den indbydende tjener har været klodset og uheldig med at bringe den kostelige indbydelse, saa at den ikke blev synderligt indbydende, eller lunken og lad, saa den aldrig er kommet indenfor døren til dem, eller de slet ikke har haft fornemmelsen af, at det var *dem*, den galdt?

Det er jo en slaaende og nedslaaende iagttagelse, at *vore kirkegængere aldeles overvejende er kvinder*. Saaledes var det sikkert slet ikke i de skarer, der ledsagede Jesus. Det vakte jo disciplenes forundring, at han ved Sikars brønd sad og talte med en kvinde (Joh. 4, 27), og siden maatte de endda finde sig i, at han havde kvinder i sit følge saavel som mænd (Luk. 8, 2—). Men blandt dem, der nævnes i evangelierne som hjulpne av ham, er der flere mænd end kvinder; og naar der ved begge bespisningsundere staar 5 000 (4 000) mænd «foruden kvinder og børn», faar vi da ogsaa indtrykket af et stort flertal af mænd. Det samme indtryk faar vi ogsaa af Apostlenes gerninger 1, 14; 4, 4; 5, 14; 6, 7; 21, 20.

Hvor helt modsat hos os! Ganske vist er der paa landet menigheder, hvor den aandelige bevægelse er saa stærk, at den fylder højre lige saa tæt som venstre stolerække i kirken. Men i de fleste kirker paa landet, idet mindste i Danmark, har kvindekønnet, jo svagere besøget er, des mere overvegten, og i købstæderne og stationsbyerne vil det allerede være meget, om $^1/_5$ eller $^1/_4$ er mænd. I altergangstallet for Kjøbenhavn er mændene omtrent femtedelen.

Hvor er manden da henne? En del er hjemme, maaske saa trætte og medtagne af ugens møje, at de mener, ikke at være i stand til at følge med i kirken og derfor lige saa godt at kunne blive hjemme. Mange sysler med de samme forretninger som om hverdagen og er lige saa optagne deraf, stavnsbundne af de jordiske ting. De fleste bliver vel borte fra kirken, fordi de med mere eller mindre klar begrundelse synes, det er slet ikke noget for dem, men kun for kvinder og børn; det er de langt forud for. Missionsuger, kirkeuger, enkelte aftengudstjenester eller særlige møder for mænd kan dog ofte trække adskillige af dem til kirke eller forsamlingshus og

saaledes bringe dem indbydelsen nærmere, mere personligt indtrængende, end de hittil har faat den.

Men en enkelt kirketime er ikke nok for manden, og heller ikke for kirken. Menigheden har mange og store opgaver, og manden trænger til at faa del deri, baade passivt og aktivt. «Gør folkeslagene til mine disciple ved at døbe dem og lære dem at holde alt, hvad jeg har befalet eder!» det gælder baade ude og hjemme. «Giv I dem at spise» (Luk. 9, 18); ligesaa. Og saaledes skal ogsaa de nøgne klædes, de fremmede tages ind, de syge og fangne besøges (Mt. 25, 35—). Men gennem alt dette skal evangelium prædikes for fattige — dette ord i videst omfattende betydning.

Vor tids kirke — ogsaa dens lutherske afdeling — er jo, og det maa vi takke Gud for, blevet stærkt paavirket af reformert virkelyst og engelsk-amerikansk organisationsevne. Kirken kan ikke mere nøjes med at sidde og vente, at folk skal komme til den, endnu mindre at de skal blive tvungne dertil. Nej, den maa sprede sig ud med sin indbydelse, og den maa samle ind dels umiddelbart til kirken, dels igennem særlige sammenslutninger og virksomheder. Hvor mægtigt har den ikke arbejdet og vundet gennem sine menighedsplejer, sine søndagsskoler, sine ungdomsforeninger.

Særlig K. F. U. M., de *Kristelige foreninger for unge mænd*, har standset mangt et suk over de mandlige konfirmanders forsvinden ved at drage de unge til sig netop i den farligste men ogsaa mest paavirkelige alder og holde dem fast, ikke saa meget ved formaninger, som ved at lade dem se og mærke kristendommens friske, sunde glæde og dens styrkelse i livets kampe. Og de har ved deres særlige sekretærer, deres store bygninger og kraftige kundgjørelser rigtig sat indbydelsen i system og reddet mange mænd for Kristus. Men udover en vis alder vil de kun undtagelsesvis kunne holde paa dem og endnu mere undtagelsesvis kalde dem ind.

C. E., *Christian Endeavour*, Christi efterfølgelse» eller «Foreningen for personlig kristendom og menighedsarbejde» har i alt fald stundom særlige *senior*-afdelinger [1]); saa at denne virksomhed, der jo har faaet en del indgang i Norge

[1] W. Knight Chaplin: «Francis E. Clark», side 68.

og en lille begyndelse i Danmark, nok kunde tænkes at løse en del af opgaven overfor voksne mænd, skønt den væsentlig tager sig af den allertidligste ungdom. Foreningen har særlig sin styrke i at betro saa vidt muligt hvert eneste medlem et eller andet hverv, en eller anden lille gerning at utrette: foreningens ærinde.

Mange voksne mænd vil vi finde i *afholdsforeningerne*. I «Det blaa kors», «Det hvide baand» og andre med avgjort kristeligt præg øves der jo et bestemt evangeliserende arbejde; i de andre bør man i alt fald kunne vente at finde forstaaelse af, at mennesket ikke lever bare for sin egen skyld. Totalafhold har ogsaa den betydning for et troende menneske, at han allerede derved faar leilighed til ved selskabelige lejligheder og i ellers helt upaavirkede kredse at aflægge en kristen bekendelse, naar han skal gøre rede for, hvordan han er kommet ind paa dette og kan henvise til Kristi kærligheds tvingende magt.

De *hemmelige* ordener burde vel kunne give lignende lejlighed, men den sentimentale rationalisme, der som regel er deres aandelige indhold, har, som jeg mener at have set, sine farer for den kristnes karakter, da hemmelighedsmørke er det modsatte af aabenbaringslys. For goodtemplarordenen er dog hemmeligheden kun et meget gennemsigtigt slør over afholdsløftet; den samler ogsaa mænd og kvinder.

I *menighedsforeningen* eller *menighedssamfundet* har vi jo det egentlige samlingssted udenfor kirken for kristne av begge køn. Men efter min erfaring, naar jeg har talt i adskillige av dem, er misforholdet i mændenes og kvindernes tal ved de ugentlige møder endnu uheldigere end i kirken. Det synes ogsaa at sætte præg paa møderne, der altfor meget er præstens møde med sin menighed, langt mere end menighedens møde med sin prest og indbyrdes mellem medlemmerne. Ledelsen er vist som oftest mere monarkisk end demokratisk, som vor tid begærer.

Der maa derfor uden tvivl være brug for saadanne foreninger, der, uden at have noget at *skjule* for kvinderne, samler mændene for sig selv. Som forholdene er — man veed jo ikke hvad den fælles politiske stemmeret og andre ændringer i de sociale forhold kan føre med sig —, maa der

tages hensyn til forskellen i interesser, tænke- og væremaate hos de to kon. Som man har kvindeforeninger, maa man ogsaa have *mandsforeninger*.

Jeg har truffet dette navn i *tysk literatur*, men ikke i virkeligheten. Fra *Amerika* har jeg gennem adskillige aar fulgt en mandsklub i Peoria, Illinois, hvis indbydelses- og indmeldelseskort lyder saaledes:

«Formaalet med Første Congregationalist-Kirkes søndag-aften-mandsklub er at frembjælpe aftengudstjenesterne og bringe de mænd, der tilhører denne kirke, og dem, der ikke har tilslutning til nogen kirke, til et nærmere broderskab. Klubbens motto er «kort, livligt, broderligt» (brief, bright, brotherly), og præsten vil søge at gøre tjenesterne korte, lyse og livlige, og vi haaber De vil give os lejlighed til at vise, at vi staar broderligt overfor hverandre. Disse gudstjenester holdes alene oppe ved frivillige ofre. Dersom De venligt vil underskrive dette kort og overgive det til et av vore medlemmer, vil vi være meget glade ved at sætte Deres navn paa vor medlemsliste og siden blive bedre kendt med Dem.

Medlems-udvalget.

Foruden bøn og fællessang og en kort tale har denne ugentlige gudstjeneste orgelmusik og korsange.

Det egentlige forbillede maa dog søges i *England*.

Efter evangelisterne Moody og Sankey's optræden i 1875 begyndte den «Fornøjelige søndag eftermiddag» (P. S. A., «Pleasant[1] Sunday Afternoon») som siden i 90-erne fik stor udbredelse. Den indførte de ovennævnte tre b'er som sit program: tjenesten nøjagtigt 1 time f. eks. fra 3.15 til 4.15; mere foredrag end prædiken, gerne med en tilsvarende titel, livlig sang og bøn og helst orkestermusik. Disse eftermiddage var det dog ikke saa let at holde frie fra udartning, dels ved indblanding af sociale stridsspørgsmaal, dels ved at gøre for meget ud af den fornøjelige side. Derfor afløstes de for det meste af *broderskaber* (brotherhoods) med fast indskrevne medlemmer og med lokaler, der ogsaa stod aabne om hverdagene. De roser sig af, at de samler mænd af *alle* stænder uden forskel, og at de ikke har brug for nogen lønnet tjeneste; og skønt de slutter sig til en kirke eller et kapel, er de helt selvstyrende uden afhængighed af præsten som saadan.

[1] «Pleasant» staar i den engelske bibel i psalmer, hvor vi har: det er *godt* at takke Herren.

Fuldt saa stor betydning har dog for vore folkekirker, hvad der er opkommet i selve den engelske kirke, The established Church of England.

To eksempler, fremlagte i to bøger, turde være særligt værd at mærke sig. Den ene bog er *Frank Swainson*: «*Bible Work and Warfare*», 1908. Forfatteren, tidligere indianermissionær, blev i 1898 sognepræst ved Allehelgens kirke i Sheffield og begyndte da en bibelklasse søndag eftermiddag for *mænd;* de 9, han begyndte med, blev efter et aar 130, efter 2 aar 500, maatte da, fordi intet andet tilstrækkeligt rum fandtes, flytte ind i kirken, hvor den fremdeles voksede efter 3dje aar til 900, efter 4de til 1 600, efter 5te aar til over 2 000. Tilsvarende bibelklasse for kvinder holdtes mandag aften af hans embedsbroder og naaede op til 1 600; de blev skriftligt indbudne gennem mændene. Klasserne holdtes hele aaret uafbrudt. I 1903 blev han forflyttet til Holloway, London, og tog her den samme plan op med lignende held; allerede efter et halvt aar havde han 385 mand. For at samle dem havde han udsendt 2 000 breve, duplicerede med hans egen haandskrift, og adresserede efter vælgerfortegnelsen; i hvert brev et adgangskort. Men dermed var han ikke færdig: i begyndelsen hver 14de dag sendte han et helt nyt brev til de samme mænd, senere hver maaned, og saa hver anden maaned. Overskriften lød: «Min kære broder» eller «kære søster i Herren». Efter hvert brev maatte der snarest muligt komme et besøg. «En præst, der gaar i husene, faar et folk, der gaar i kirke!» Men besøgene maa naturligvis gøres, *ikke* naar manden er paa arbejde eller ude, men naar han kan træffes hjemme, bedst en lørdag eftermiddag[1] i regnvejr! De, der saa kommer i kirken, modtages ved døren af præsten med et haandtryk og «velkommen». Han har hverken kor eller solosang eller orkester; kun menighedssang, bøn og en klar, paagaaende, praktisk udlægning af skriften. Han har heller ikke villet bygge kirken op ved nogen slags klub eller andre verdslige ting; han veed eksempler paa unge mænd, som i kirkens klub har lært at spille billard — det gør man ogsaa i de bekendte settlements — og har fortsat

[1] Som i England sædvanligvis er fri.

paa offentlige steder, der har vænnet dem til drik og draget dem bort fra Guds hus.

Lignende «Adult Bible Classes» for mænd og kvinder er ikke lidet udbredte baade indenfor og udenfor den engelske kirke. «Vennerne» (Kvækerne), som har drevet dem længst, holder dem tidligt søndag *morgen*, efter gruppe-systemet.

Den anden bog «*Fishers of Men* or How to Win the Men» by Rev. *J. E. Watts-Ditchfield* er om muligt endnu mere end den første fuld af erfaring og forstaaelse, sat frem paa en ligefrem og praktisk maade. Watts-Ditchfield er, efter at have øvet en lignende gerning i en nordligere del av London, nu præst (vicar) ved Jacob den Yngres' kirke, Bethnal Green, i det rigtige *Øst-London*, hvor Londons biskop skønner, at næppe 1 af 100 mænd gaar i kirke. Forfatteren mener dog ikke, at befolkningen er ateistisk eller antikristelig, kun dyb ligegyldighed har han at klage over, som bringer dem til at arbejde, more sig eller sove søndagen over, og stor elendighed, der gør mange sløve, og som har stærke drikke baade til aarsag og virkning. Ogsaa han vil gøre gudstjenesten lys og glad, ikke stiv, dog alvorlig og from: 4 salmer, et læsestykke, en kort liturgi, let at forstaa, en ikke lang prædiken, ikke læst op som man ellers bruger i Englands kirke, nej frisk, levende; ikke sentimental, men Kristus skal prædikes død, opstanden, levende og virksom ogsaa nu. «Mændene vil tales til. Hug lige løs og hug haardt, men vær ikke haard; de haarde hug skal gives i kærlighed og sympati. Han bruger kor og orkester, men begge dele af mændenes egen kreds. Han har en meget demokratisk styrelse paa 70 mand, men delt i mange udvalg; hans mands-forening tæller 1 200 indskrevne. Men det har ogsaa her kostet mægtigt arbejde. Han spotter over dem, der nok vil bruge 10 000 pund til at bygge en kirke, men ikke 50 til at fylde den. Han er lige saa ivrig som Frank Swainson til at sende breve og gøre besøg, og lige saa høflig og taktfuld ved disse, som om det galdt de fornemste personer; men ogsaa ligesaa udholdende til at nytte den aabne dør, indtil hele familien er vundet. Der skal taalmodighed, men ogsaa snarraadighed til. En dag svarede en skomager, at han ikke gad komme hen til det møde og høre de 10 bud læst op, for de ti bud var afskaffet

for længe siden. «Ih, det var da godt, at det 7de bud er afskaffet, for jeg trænger netop til et par sko, og disse passer mig vist!» og dermed skyndet han sig ud, skoene under armen. Skomageren var snart efter ham og gjorde aldrig mere saadan indvending. Han blev vundet for Gud.

Alle mændene sættes i arbejde. Es. 27, 12: «I skal samles een for een!» er rettesnor. Kom og tag en kammerat med! Nogle av mændene, som er tømrere, har lavet store tavler, der hænges paa murene over hele sognet med plakater om gudstjenesten og talens indhold: «Hvorfor er jeg en kristen?» «Manden mellem træerne». «Manden under træet». «Manden oppe i træet». «Spil». «Renhold». «Skal England blive ædruelig?» og andre ret spændende titler. Plakaten er altsaa ny hver uge, men naar det findes nødvendigt, udsendes ogsaa et postkort med gengivelse af en tale, numrene paa hvad der skal synges i den følgende maaned o. s. v. Den stadige bombardering har bragt mange mænd til at opgive deres modstand og kommer. De handlende faar ogsaa kort, som de lægger i papiret eller kurven med de købte varer. Efter et fuldstændigt register, som mændene har tilvejebragt ved besøg, sendes der hvert fjerdingaar eller saa et indbydelseskort til hver eneste mand. De besøgende maa dog aldrig komme frem med notebog eller tavle, det smager av politi; nej de skal i samtalens løb skaffe sig oplysninger og bagefter skrive dem ind i deres bog. Præsten skriver, ogsaa hvis han ikke kan komme der selv, breve til de vaklende og beder dem besøge sig paa en vis tid. Hver samtale ender i bøn.

I modsætning til Swainson har Watts-Ditchfield et stort tilbehør af klubber og timelige hjælpemidler: sygeforsikring, hjælpeforening, sparekasser til indkøb af kul, bøger, fodtøj, klæder, afholdskafé, guttehjem m. v., som i forbindelse med den mere direkte agitation, kirkens vedligeholdelse og prydelse, og gudstjenestens ordning sætter en stor del af mændene i bevægelse lige til dem, der har kirken delt imellem sig, hver i sin «blok», at føre de nykomne til deres plads, forsyne dem med bøger og vejlede dem til forstaaelse af gudstjenestens gang.

Spørger man om udbyttet af alt dette arbejde, peger han paa sine 1 200 indskrevne mænd, paa mange vidnesbyrd om

deres moralske forbedring, paa udvidet kirkegang, ogsaa ved mandens indflydelse, af kvinder og børn, paa 20 gange saa mange altergæster som for 6 aar siden og paa en mængde gode, virksomme menighedsarbeidere. I modsætning til den almindelige betragtning, at børnene er hovedsagen, sætter han *mændene først*. Thi, siger han, om man ogsaa faar drengen med i søndagsskolen, — kommer han saa i kirken, vil mangelen paa mænd vise ham, at det er umandigt at gaa i kirke, og saa bliver han derfra. Men vindes manden, vil han passe, at drengen gaar i søndagsskole, og siden tage ham med i kirke[1].

Den engelske kirkes aarbog for 1916 opgiver, at mandsforeningerne begyndte 1900, men har nu 5000 afdelinger med 133000 medlemmer. Det er dog noget. Man har frygtet for, at deres særlige gudstjeneste skulde holde mændene borte fra i alt fald den ene af de to gudstjenester, som engelskmændene besøger. Maaske er det ogsaa tilfældet med nogle; men langt flere vil fra absolut ikke-kirkegængere gennem gudstjenesten for mænd, indrettet efter deres smag og forstand, føres til ogsaa at søge den almindelige gudstjeneste, og da med mere interesse og større udbytte, end der ellers kunde ventes.

Pastor *Richard Thomsen,* hvis viden og bogskat har været mig en højt fornøden hjælp i det foregaaende, har gjort en lille, ved hans forflyttelse afbrudt, begyndelse til at danne en kristelig mandsforening i Kjøbenhavn; som sognepræst ved Apostelkirken paa vor om Østlondon stærkt mindende Vesterbro vil han have sig leilighed til at fornye et forehavende, der blot trænger til den rette begyndelse for at kunne udfolde sig i hele Norden til gavn og velsignelse for mændene som for kirken.

II.

Idet jeg nu forlader de forholdsvis, om end under meget forskellige kaar, velstillede mænd og gaar over til den 2den klasse, skal jeg dog ikke indlade mig paa hele dette omraade, som jeg har haft lejlighed til at behandle udførligt i min diakonik eller «Vejledning i praktisk kristendom»: «Gak hen

[1] Richard Mudie-Smith The religious Life of London. 1904.

og gør du ligesaa!» men kun holde mig til de mænd, der absolut hverken er bosiddende eller besiddende, og som allernærmest svarer til, hvad der efter Herrens bud skal opsøges «paa vejene og ved gærderne» eller «paa skillevejene» og føres ind til hans festbord Er disse mennesker maaske de ulykkeligste og elendigste af alle — hjemløse, frændeløse og venneløse, som de er — saa har ogsaa her «de sidste» forjættelsen om at blive «de første»: de er jo udtrykkeligt nævnt som gæster ved kongesønnens bryllup.

Men om de kommer der, afhænger saa atter af, om tjenerne gør deres pligt, ikke blot sidder hjemme og «har det godt,» men gaar ud og stiger ned, hvor disse mennesker findes; ikke ringeagter og opgiver dem, men tror, at der i hver af dem ogsaa er noget af det gudsbillede, der er saa kost- og dyrebart for menneskesønnen, og bringer dem en hjælp, som virkelig kan hjælpe dem op til at blive rigtige mennesker, iført bryllupsklædningen.

I *Norge* har man endnu *vandrende familier,* som altsaa nok kan være besiddende uden at være bosiddende. De svarer til Natmandsfolket i Danmark, der i det sidste par menneskealdre er gaaet over til at blive bosiddende. Det norske fantefolk tæller dog flere tusinder, som «Foreningen til Motarbeidelse af Omstreifervæsenet» ved sin sekretær præsten *Jakob Walnums*, hans broders og fleres ihærdige arbejde med støtte af velgørere og især af staten søger at føre ind paa en stadig og samfundsnyttig levevis, dels ved at faa deres børn opdragne i børne- og plejehjem, dels ved at bosætte familier, først i kolonien Svanviken og siden paa husmandspladser i forskellige dele af landet. Men foreningen optager ogsaa i *Bergfløtt arbejderkoloni* i Lier *enlige* arbejdsløse mænd.

Det er denne sidste virksomhed, der har opgave tilfælles med den *danske landsforening «Arbejde adler»,* for hvilken jeg som dens stifter og formand her skal gøre særlig rede. Men ligesom lægen, naar han skrider til en kur, maa være klar paa ondet og dets aarsag, saaledes ogsaa hvor man vil helbrede et samfundsonde.

At her netop er tale om et virkeligt og betydeligt *samfundsonde* fik vi stærke vidnesbyrd om, da vi første gang lagde sagen frem i Stefansforeningens aarsmøde i Herning

27de oktober 1910. Mange tusinder arbejdsføre mænd i den kraftigste alder stadig «paa valsen», rundt og rundt i landet uden spor af nytte, men til skræk og plage ved en «fægten», der vist stammer fra Trediveaarskrigens skik: tiggeri med kaarden i baghaanden, bøn med trusel og tvang, tyverier og ildebrande, ja voldtægt og mord henfortes straks til dem: det har en vagabond gjort! Og det var trøiigt nok; thi de rovtiggede penge, klædningsstykker og fødevarer lod sig altsammen bytte med brændevin — den drikkevare, der endnu flyder rigeligst i Danmark af alle lande efter folketallet — og brændevinet gjorde dem sløve for alle gode følelser og hensyn, stundom vilde og gale, og atter igen fortvivlede. Men saa at tænke paa, at denne hær lignede kong Xerxes' livvagt, de 10 000 udødelige deri, at alle tomblevne pladser straks blev besat, saa snart de blev ledige. For hvert hundrede af de ældre, der døde en tidlig død — hyppigst pneumonia cum alcoholismo eller alcoholismus cum pneumonia (lungebetændelse) — efter et elendigt liv, indtraadte nye, til tider større skarer af unge mænd, maaske endnu ufordærvede, men under de ældres belæring — de gik næsten altid to og to og samledes i større tal paa kroer og svendehjem — skulde de nok snart blive lige saa ødelagte paa legem og sjæl.

De tre, hverandre affødende onder var altsaa *lediggang*, *tiggeri* og *drik*. Helbredelsen maa følge dem i samme orden.

Lægemidlet for arbejdsløshed og lediggang er selvfølgelig *arbejde*. Men om det skulde virke ret, afhang af, hvordan man saa derpaa. Blandt det første dusin gæster paa kolonien Godrum var der ingen, som ikke havde været paa tvangsarbejdsanstalt. Der var de altsaa ikke bleven kurerede. *Straffearbejde*, arbejde som tvang og straf, *havde ikke givet dem lyst til arbejde*; det havde vel kunnet sætte fødder og hænder i bevægelse, men ikke hjerte og vilje. Heller ikke som arbejde, paalagt dem af mænd, hvis haand aldrig havde rørt et værktøj, og tilset af andre mænd, som ogsaa nødig vilde røre derved, og det hele ordnet af et samfund, der saa ned paa det legemlige arbejde og dem, der øvede det. Nej forat arbejdet, det legemlige arbejde, skulde blive det rette lægemiddel, samfundet kunde række dem, maatte det æres og agtes. Det maatte ses paa, ikke som oven nedad, som hos

grækerne, hvis store filosofer ikke kan se manden kalokagatos, statsborgeren, Dannemanden, gentleman'en i en haandværker — vi har en mærkelig gengivelse af Platos og Aristoteles's tanker i slutningen af kap. 38 i Sirachs bog —, eller hos chinesere, hinduer og alle hedenske folk, men saaledes som vi *kristne* maa se derpaa, naar vi virkeliggør os Jesu liv som en *haandværkers liv* til det 30te aar, da han skulde overføre den husbygger-profession, hvormed han havde tjent brødet ikke blot til sig selv, men ogsaa til moder og søskende efter Josefs død (Mark. 6, 3), fra det timelige, udvortes til det aandelige og evige. Apostlerne, der vel alle undtagen Levi var kropsarbejdere, Paulus, der viste «disse hænder» mærkede af slid frem som et ærestegn (Ap. G. 21, 34), de ældste kirkefædre og siden deres rette efterfølger Martin Luther ærer arbejdet og fremholder som menneskelivets lov, forvandlet af Jesus ved ord og eksempel fra forbandelse til velsignelse: «I dit ansigts sved skal du æde dit brød!» med sin følgesætning: «Den, der ikke vil arbejde, han lade ogsaa være med at spise!»

Derfor er «*arbejde adler*» en kristelig tanke og som det korte fyndord egner det sig til at blive et folkeligt ordsprog, hvad det maaske allerede kan siges at være blevet i Danmark. Og med denne tankegang lagt ind i sig kan arbejdet blive lægedom til at rejse den døende æresfølelse og det slukkede haab i vore «brødre fra landevejen». Saaledes betragter man arbejdet og arbejderne paa *kolonien Godrum* midt i den jydske hede, hvor hver mand har eget værelse med nøgle dertil og sit navn — ikke et nummer! — paa visitkortet udenpaa døren, hvor maaltiderne er fælles for alle, og lederne gerne tager fat med i ethvert arbejde. Og lignende er det paa *Møltrup* længere mod vest i Jylland, hvor fængselspræst *Munck* og hustru selv er husfader og husmoder, og i *Kjøbenhavns arbejdshjem*, det ældste (fra 1894) og det største (150 senge) af dem alle. Ogsaa mændenes hjem, frelsens hærs og methodistkirkens arbejdshjem — alle i hovedstaden — virker mere eller mindre ublandet paa samme maade.

Men selv om vi havde flere slige hjem og kolonier, vilde vi ikke kunne afskaffe lediggangen og dens følger — det ser vi ret paa Kjøbenhavns arbejdshjem med dets lange erfaring. *Tiggeriet*, som lediggangen føder, og som saa atter nærer sin

moder, er selv et *forfærdeligt onde*. «Kun at ingen skal blive en tigger iblandt eder!» læser vi i den danske oversættelse i 3die vers af 5 Mos. 15, som indeholder den fortræffelige mosaiske lov om understøttelse: ingen utopisk drøm («fattige vil I *altid* have hos eder»), hjælp til selvhjælp («du skal *laane* ham», altsaa ikke en tiggergave, men en midlertidig, tilbagebetalelig støtte), tilstrækkelig hjælp («det, som er nok for hans mangel», ikke klatskillinger); rettidig og forebyggende («ingen maa blive tigger»). Men særlig dette sidste ord viser en forstaaende klarhed, som godgørenheden har savnet gennem hele middelalderen, og som ogsaa vor tid behøver at tilegne sig meget mere. Selvfølgelig tales her ikke om et menneske, som i en enkelt nød tyer til sin bedre stillede nabo; nej den *professionelle* tigger, som ogsaa vor fra kristen tankegang udgaaede lovgivning truer og straffer. Men denne tigger, arbejdssky skønt arbejdsfør, med den krumme ryg og den hule haand, han er et sørgeligt, men naturligt *produkt* af disse tankeløse og ved deres lidenhed meningsløse *almisser*, der i reglen gives ved døren, ikke indenfor, og ikke for virkelig at hjælpe, men for at blive af med vedkommende, og som derfor heller ikke højner, men sænker, og ikke vækker taknemmelige og venlige, men snarere bitre, ja hadefulde følelser overfor den givende. De kan forbande deres saakaldte velgørere!

Hvad skade der er sket dem ved at gjøres til tiggere, kan man mærke, naar man hører dem fortælle, hvor grueligt det var for dem, da Luther første gang nødte dem til at banke paa fremmed dør for at bede om noget. Men der er ogsaa en nær forbindelse mellem dette erhverv og det *tredje onde*, vi her har at gøre med, *drikkeriet*. Hvad med uret kommer, med sorgen bortgaar»! siger ordsproget. Man kan ogsaa sige: Hvad der kommer med let haand, gaar med let sind. Men ogsaa skamfølelsen ved den nye modbydelige næringsvej holder paa at sløves ved alkohol-narkose. Og naar saa lediggangen indbyder til svir og spil — noget skal jo orkesløshedens tid gaa med — da synger Bacchus højt og Venus carnelis danser. Og de synger og danser i det sletteste selskab alle gode tanker og ædle følelser bort.

Og dog, det er forunderligt, hvor mange lag et menneske bestaar af; der kan trods alt gemme sig erindringer og følel-

ser dybest inde, hvor det gode endnu kan spire. Paa væggen over skrivebordet i Viborgs arbejdsherberge læser man: «*Skriv til mor!*»

Men skal vi redde disse mennesker fra fordærvelsen, maa vi have dem frie baade fra tiggeri og drikkeri. Og det nytter da ikke, at vi danner arbejdshjem eller kolonier paa enkelte steder, naar mændene ellers overalt paa deres vandringer er tvungne til at tigge sig frem og fristede til at drikke det sammentiggede op. Hver enkelt tiltigget skilling er med til atter at bryde ned paa hans æresfølelse, ligesom hver enkelt snaps paany vækker alkoholtørsten, som maaske en tid har været holdt nede.

Vi kan ikke med det samme — vi har jo desværre ikke keiser Nicolais magt — afskaffe brændevinet i hele vort land; men *tiggeriet kan og skal vi meget lettere faa bugt med.* Dertil knytter sig ikke saa store, modstaaende interesser; tværtimod, egenkærligheden, der gerne vil være fri baade for at plages og for at give, forener sig her med kærligheden til de stakkels mennesker og agtelsen for haandværksstanden, hvis fagfælle Jesus var.

Saa maa vi danne en forening, der omspænder hele landet, og hvori baade kærlige og egenkærlige mennesker, troende og ikke-troende slutter sig sammen om et dobbelt øjemed: at henvise de vandrende til opholdssteder med højst en snes km. indbyrdes afstand og til at indrette *arbejdsherberger* med baade nattely, bespisning og lejlighed til arbejde, saa at de ved at arbejde om formiddagen nogenlunde kan give vederlag for føden og efter middagsmaaltidet i god tid inden aften naa det næste sted.

Landsforeningen «Arbejde adler» tæller vel en 30 000 medlemmer, der har ret til at faa dens henvisnings-skilt paa døren eller portstolpen. Tallet har, trods den betydelige udvidelse aar for aar, længe holdt sig paa omtrent samme højde, idet mange melder sig ud, fordi de ikke mere mærker noget tiggeri — uten at tænke paa, at dette skyldes foreningen! Medlemsbidraget er mindst 2 kr., paa landet for husmandsklassen 1. Af disse bidrag forbeholder hovedforeningen sig til ledelse, udvidelse og nybygder kun $^1/_4$, medens $^3/_4$ foruden tilskud af kommunen o. l. tilfalder de stedlige foreninger til

oprettelse og drift af arbejdsherberger. Af disse haves nu nogle og seksti, spredte over landet i næsten alle større købstæder og adskillige landsbyer. Jylland og Fyn har snart deres net færdigt; de andre øer har endnu store huller, navnlig hvor man har oprettet forplejningsstationer uden arbejde, som vel kan holde tiggeriet nogensteds fra dørene, men driver det ud paa landet og ikke yder mændene en *virkelig* ophjælp. Naar derimod »nettet« sml. Mt. 13.47 er rigtig tæt baade over by og land, vil der, navnlig ogsaa i de større byer med de rummeligere herberger, hvor man kan beholde sine gjæster længere og derved bedre lære deres arbejdsevne at kende, for adskillige findes plads ude, saa at de kan komme bort fra den dog altid farlige valse. De, hvis kræfter, klæder eller andet hindrer dette, vises saa til kolonien eller de for nævnte tilsvarende steder. — Arbejdet paa herbergerne, afpasset efter den brogede flok af alle slags arbejdsløse, er savning og kløvning af brænde, især af det finhuggede optændingsbrænde, som kulfyringen har brug for, og hvis forarbejdelse under forstandig ledelse kan betale sig ret godt.

Udbyttet af hele dette systems virksomhet maa, selv om nettet endnu ikke nær er fuldendt — der vil kræves næsten lige saa mange herberger til! — dog kaldes *tilfredsstillende*. En virkelig statistik over landets omstrejfere kan selvsagt ikke haves: Tallet 10 000, som blev nævnt for seks aar siden, var vel ikke synderlig overdrevent, naar man tager dem med, der kun vandrede en del af aaret. For krigens begyndelse kan det vistnok siges, at skaren var gaaet ned til halvdelen, maaske ogsaa derunder, og nu, da indkaldelserne binder mange, er der endnu færre. Politi-embedsmænd i forskjellige dele af landet meddeler os, at sagerne med løsgjængere og betlere, der skal sættes fast og hjemsendes, er i meget sterk nedgang, som fra 20 til 6—7 eller derunder. Man har rigtignok spurgt, om ikke det nye statspoliti og tilsvarende skjærpelse af det faste politis aarvaagenhed har æren derfor; og det har jo sikkert ogsaa sin del deri. Men politi og domstole vil i et kristent land aldrig alene kunne afskaffe tiggeriet; vi tør jo ikke nægte den sultne brødet eller den forkomne et ly. Kun naar vi veed, at der og der, indenfor en for en rask mand rimelig afstand, staar hans bord dækket og hans seng redet,

kan vi sige til ham, allerede ved vort skilt: Gaar derhen; dér er du velkommen! Men naar vi da har rakt dem den milde haand, og de ikke *vil* gribe den — de allerfleste vil det! — da maa øvrigheden saa meget friere kunne træde til med sin strengere haand og sine tvangsmidler. Naar man da paa begge sider tager opgaven op, vil det komme til, hvad man f. eks. kan høre i Fyen: Her er praktisk talt *intet tiggeri mere!* Det er blevet *en slet profession*, som mange af de ældre forlader, og de unge skyer. Den dør ud eller sygner hen som mangen anden profession, der ikke mere indbringer tilstrækkeligt. Selv i hovedstaden, hvor tiggeriet er vanskeligst at modarbejde, fik i dette foraar en journalist i forklædning kun 66 øre for at ringe paa 600 døre og stige paa trapper tilsammen saa højt som til Gaustad top. For 6 aar siden fik en anden godt en halv snes kroner med langt mindre besvær.

Det at tilgangen standser, at de unge ikke mere i samme grad strømmer ind i denne fordærvelsens malstrøm, er en stor ting at takke Gud for. Hvad iøvrigt paavirkningen vedrører, vil den jo afhænge af, hvilke mennesker, der overtager herbergeringen. Men naar den bevidste troskreds har taget sin del i grundlæggelsen og da med sin dybere forstaaelse og større iver i reglen faar særlig indflydelse paa valget af lederparret, vil man kunne finde herberger, som i renlighed og venlighed og den hele tone og aand nærmer sig et kristeligt hjem, og hvis indflydelse ikke kan være forgjæves.

Vort system er ikke patenteret, det kan efterlignes, hvor man ønsker det. Saa meget mere, som en del af tankerne er hentede fra Holland: *van den Bosch's* kolonier og flere byforeninger under navn af «Arbeit adelt», en anden, endnu større del, fra *Bodelschwings* berømte kolonier og stationer i Tyskland og Svejts, ligesom ogsaa *Floda* kolonien i Herjedalen er kendt og paaskønnet [1]. Det ejendommeligste for os turde vel være, at vi ikke har bygget vort foretagende paa bidrag af stat, amt og kommune — om vi end tager imod saadanne —, men paa en privat sammenslutning, der baade varetager den stedlige og tager del i den fælles virksomhed. Vi haaber, at denne vej, om end nok saa besværlig, skal have varigere og videre følger ved at opdrage folket i de tanker og praktiske følgeslutninger, som ligger i vor forenings navn.

[1] St N. Dahlhoff: «Arbejde adler»: Kbh. 1910 (67 sider): Lehmann & Stage. Foreningen udgiver et ugeblad af samme navn. At dette ogsaa paa anden vis udbredes, kan sees af, at vi i gennemsnit daglig aaret rundt faar 4—5 udklip af aviser.

N. Dahlhoff.

AARETS LITTERÆRE GRØDE.

Nogen bemerkninger.

Av redaktør Frits Duus, Fredrikshald.

Med en beredvillighet, som aldrig svigter, staar publikum hver jul parat til at ta imot aarets litterære grøde, der som bekjendt da har sin indhostningstid. Beredvilligheten gjælder ikke bare pengepungen, men ogsaa hvad tid og tanker angaar, staar vor travle slægt parat. Lønner det sig? Det spørsmaal trænger sig — later det til — forbausende sjelden frem. Javist lønner det sig, hvis man som maalestok paa spørsmaalets betydning lægger ønsket om nogen timers adspredelse i julestilheten. Skjønt det kan nok være tvilsomt det ogsaa. Det er nemlig ikke altid, adspredelsen rækker op til det nævneværdige. Men dypere set, lønner det sig at *læse* i ordets inderligere og sandere mening den litteratur, som kommer saa sikkert som aargangs vand i elven? Det har selvfølgelig sin interesse at følge med i de litterære begivenheter. Ikke bare for at være med paa noterne og kunne konversere som «dannet» menneske, men fordi et folks litteratur altid vil avspeile dets niveau. Der er ogsaa en viss spænding ved det: det er ikke bare hver enkelt forfatter, som utaalmodig venter paa den sukces, som skal hæve ham op om ikke netop til de ensomme høider, saa dog adskillige trin over det store gross av de mange kollegers graa ensformighet. Ogsaa *publikum* speider efter den avgjørende sukces, som saa sjelden indfinder sig, den som har samstemmighetens styrke og ikke bare støtter sig til enkeltmænds oprigtige begeistring — saa ærlig og velment men saa utilstrækkelig.

Sætter man fordringerne høiere end til den øieblikkelige underholdning, som i næste nu er henveiret og glemt og vil man efter dette høiere fordringsniveau foreta en utskilling, — hvor meget blir der da igjen at vælge mellem? Der er dem,

som hengir sig til en fuldstændig hysterisk panegyrik over bøker, hvis levealder neppe varer mere end aaret ut. Ingen vender tilbake til dem, ingen lever paa dem, ingen faar varig aandelig berikelse av dem. Formelle fortrin kan dog gi dem berettigelse. Men man bør ikke la sig forlede til at rope dem ut, som litterære begivenheter av høi rang. Det er jo ikke utelukket at de ved nærmere granskning viser sig at hører hjemme i den kategori, som vor nuværende minister i Stockholm professor *Hagerup* engang i en forelæsning for juridiske studenter formet saan: «*En* bok av Dickens er mere værd end et hestelæs moderne norsk litteratur.»

Det vilde neppe være et stort kulturtap om denne noget paradoxalt formede sætning ialfald i nogen grad trængte ind i vort folks og ikke mindst i vor ungdoms bevissthet. Det er forbløffende og nedslaaende hvor litet vor ungdom, selv den akademisk dannede, kjender til ældre litteratur. Den litteratur, som har levet i generationer og vil leve gjennem kommende slægter og berike dem, som den beriket fædrene, den er for øieblikket begravet i glemsel, mens «moderne litteratur» er et stikord som kiler sig ind uten, endog i nogen grad, at kunne erstatte de gamles dype aandelige værdier. Deres tid kommer nok igjen. Der er tegn, som peker i den retning. Det er glædelig men det hjælper litet dem, der i ungdommens aar forsømte sig og gik glip av den aandens rigdom, som det senere falder saa meget vanskeligere at faa anledning til at indhente.

Hvad er det saa moderne litteratur i Norge beriker læserne med? Skal man forsøke at besvare spørsmaalet falder det vanskelig at undgaa et ioinefaldende moment: Sexuallivets næsten altopslukende betydning. Det er et faktum, at læserne nu er blit saa barket, at de uten en tankes protest akcepterer ting, som vore bedsteforældre uten et øiebliks nølen vilde ha fjernet fra sit hjem. Om det er et fremskridt — aapenhet, ærlighet, avstandstagen fra hykleri — eller om det er et betænkeligt tilbakeskridt — kynisme, avstumpethet, laisser-allerslaphet — kan der ialfald tvistes om. Som et eksempel paa hvor sterkt og hvor hurtig opfatningen har ændret sig kan det ha sin interesse at minde om, at en gammel dame engang fortalte mig, at hendes far forbød hende at læse

Adam Homo!! Paa mit forbausede »hvorfor?« svarte hun, at der var en styg scene i den bok. Jeg opdaget, at det var versene, hvor Adam lar sig paavirke av tjenestepiken Lottes yndigheter. Saavidt jeg erindrer — jeg har ikke boken for mig — er det hendes lubne lægger, som gjør et altfor sterkt indtryk paa Adam, da hun fyrer i ovnen for ham! Det var efter datidens opfatning ikke noget for en ung pike at læse. Hvordan er det nu?

Det er ikke meningen at komme ind paa det uopslitelige emne l'art pour l'art. Bare et praktisk spørsmaal: blir det ikke i længden utholdelig kjedsommelig med den uendelige dissektion av mere eller mindre aapenlyse sexuelle fornemmelser — side op og side ned, uten stands? Gjøres det med formel evne, og det er ofte tilfælde, sier man uvilkaarlig til sig selv: »Hvilket spild av skjønne kræfter! Elskovs- eller, for at utrykke det penere, kjærlighetsforholdet mellem de to kan ha uhyre værdi for dem selv. Men for andre blir det usigelig trættende at følge det i detaljert nøiagtighet. Det samme gjælder ogsaa hvad man kunde kalde den negative side av saken, skilsmissen. At den i vore dage, da lovgivningen likefrem synes at opmuntre til den, indtar en bred plass ogsaa i litteraturen er ikke underlig. Men underlig er den ensidighet, hvormed forfatterne næsten altid ser paa den. Det maatte vel være av interesse ikke bare at faa skilsmissens psykologi men ogsaa forsoningens. Mig bekjendt — det kan jo hænde jeg tar feil — har ingen av vore forfattere følt sig lokket av den opgave. En svensk forfatterinde, Anna Wahlenberg, har derimot valgt dette tema i »Drottningen«. Efter skilsmisse og nyt egteskap vender egtemanden tilbake til sin oprindelige hustru, som efter de erfaringer, han i mellemtiden har gjort, nu staar for ham som en dronning. Det er en bok, skrevet med forstaaelse, hjertevarme og kultur, om end dens psykologi kanske kunde ha naaet dypere ned. I ethvert fald virker denne variation av emnet forfriskende. I det hele tat synes det som moderne svensk litteratur i flere henseender har et forsprang for norsk. Den er i regelen præget av et høiere kulturniveau. Klangformen er bredere og dypere, mandigere og mere fuldtonende, emnevalget søker ind paa mere ideelle omraader; trofasthet i følelsesliv, fædre-

landskjærlighet og offervilje har i Sverige holdt sit indtog i litteraturen. Fjernt fra ethvert anstrøk av sentimentalitet virker det med det nyopdagedes hele friskhet.

Næsten uforklarlig synes det at være, at den gjennem skilsmissen forlatte hustru ikke har faat nogen plass i litteraturen. Man skulde tro, at hendes psykologi maatte lokke dem til nærmere efterforskning, som har sjælestudiet til sin livsopgave. Men hun synes like forlatt av litteraturen som hun er det i livet. Den sjælegripende kjærlighetshunger til manden, som har forstøtt hende og til barnene, som er tat fra hende synes ikke at faa vore forfattere i tale.

Som en egenartet utløper av det sexuelle emnevalg virker Peter Egges «September». Han optrær som de ugifte mødres talsmand. Det er, saavitt vites et litterært nyerhverv. Om det er nogen vinding er tvilsomt. Efter Egges bok at dømme synes det ikke at være nogen bekvem litterær materie. At utnytte de gamle emner til sidste traad og trevl i haardnakket tro paa deres værdi vil i længden neppe kunne la sig gjøre. Deres fornyelsesevne synes uttømt, — ialfald maa vel det snart bli tilfælde med det læsende publikums taalmodighet. Vore forfattere vilde ikke ha ondt av at følge sine svenske kollegers eksempel — om de kan.

Det kan ikke undlate at vække opmerksomhet at emner, som for læserne ligger skrikende klart i dagen, tilsynelatende ikke engang skimtes av vore forfattere. Hvor sukker ikke vort publikum, for ikke at si vort folk, efter humor. Det ægte, sunde humor, som virker befriende for sjæl og sind, tænder lys, bringer glæde og nyt mod. Det, som altid inderst inde er beslægtet med de dype alvorstoner, fordi det likesom alvoret betegner en av livets høieste værdier. Man skulde tro, at vore forfattere vilde kappes paa dette omraade, men det kapløp ser man svært litet til; de og vi venter alle paa den store befrielse. En av de bedrøveligste foreteelser paa tryksværtens omraade er det «humor», som bydes det norske folk. Det er de saakaldte «vittighetsblade», som tilfredsstiller behovet paa dette omraade, nu da litteraturen svikter. Den aandsføde, de spreder utover vort folk, repræsenterer et kulturnivean av den laveste art. Alkohol, driftsliv og en som oftest ynkelig tegnekunst er de kilder, hvorav der øses. Man leter

forgjæves efter det artistiske og spirituelle tilsnit, som kunde virke forsonende. Her overgaaes vi vældig av svenskerne. Albert Engstrøms humor er rikt og lødig og i al sin usnerpede og groteske realisme ofte med klang av alvorets sangbund. Og i Ossiannilsson har svenskerne en forfatter, som forstaar den i vore dage saa sjeldne kunst at skrive en morsom bok.

Verdenskrigen med sine paa mange omraader saa dypt rystende virkninger skulde man tro, vore forfattere vilde gripe med begjærlighet. Mig bekjendt ialfald, har ingen av dem gjort det. Vi har ikke den «Vates», den seer og profet, som kan optræde som vort folks leder og forkynder gjennem kunstens hellige formidling i den alvorligste tid. menneskeheten nogensinde har hat at gjennemgaa. Det er et savn, som leder til mange slags betragtninger. Hvor vilde det ikke ha styrket vort folk at ha en saan forkynder, som kunde vække tillive og nære de følelser, som skal bære os oppe i vanskelige tider. Hvor vilde det ikke kunde ha fjernet meget av det, som ynkelig truer med at splitte og ødelægge os?

Det er ikke underlig, at der er dem, som med iver og spænding speider efter ethvert tegn i vor litteratur til streifen ind paa religiøse emner. Underligere er det, at vore forfattere gjennemgaaende i saa høi grad synes at mangle sans for det religiøse livs dype psykologiske betydning. Man mene om religion og kristendom hvad man vil, det kan dog ikke nægtes, at de er av de stærkeste magter mennesket har lært at kjende og at deres værdi baade individuelt og folkelig er saa indgripende, at de har krav paa den største opmerksomhet og interesse. Naar vore forfattere har saa litet at ofre paa denne del av menneskets sjælelige liv ligger det nær at søke forklaringsgrunden i, at opgaven er for vanskelig. Der er faldgruber. Det artistiske og det religiøse er ingenlunde uforenelig. Det viser bl. a. den gamle malerkunst Men faren for sentimentalitet ligger nær. Det maa ikke være forkyndelse i religiøs betydning og paa den anden side maa det artistiske la det religiøse faa sin beskikkede del. Den dobbeltopgave hører til de sværeste. Vi har nok av velment undermaals religiøs kunst. Den er ikke attraaværdig Det

høieste kræver det bedste. Det er formodentlig det sunde instinkt, som tilsier dette, der holder vore forfattere borte. En av dem Johan Boier har i «Den store hunger» git religiøse bevisthetsfornemmelser en ganske fyldig plass Det er sikkerlig det, som har vakt saan interesse for denne bok. Man noterer jo med taknemmelighet ethvert litterært lødig bidrag paa dette omraade. Efter mit skjøn naar han dog hverken tilstrækkelig høit eller, psykologisk set, tilstrækkelig langt ned.

Der er maaske dem som tror, at naar vore forfattere saa gjerne synes at holde sig borte fra religiøs psykologi skyldes det mangel paa interesse hos dem selv. Det vilde være en altfor letvindt forklaring og en uberettiget slutning. Det viser bl. a. Johan Fredrik Winsnes's ypperlige uttalelse om vor salmebok, som svar paa det Gyldendalske forlags spørsmaal til endel av vore forfattere om hvilken norsk eller dansk bok, de holdt mest av. Winsnes's i den anledning avgivne karakteristik av Landstads salmebok er saa hjertevarm og dyp, saa aandfuld og inderlig i sin form, at «For kirke og kultur»s læsere vil studere den med likesaa meget utbytte som med glæde over at en av vore mest ansete forfattere har en saa sikker og grundfæstet forstaaelse av de religiøse værdiers betydning. Jeg hitsætter den derfor:

«Den norske bok jeg holder mest av er Landstads salmebok.

Den er den ærværdigste for mellem endnu levende bøker gaar ingen som den til folket, til alt folket, med saa urgamle tanker. Og den er den skjønneste av alle bøker paa norsk sprog, fordi den paa samme tid er den naiveste og likevel den viseste.

Baade av religiøse, etiske og æstetiske grunde holder jeg paa den. Den er den bedste bibelfortolker. Den er de nordiske profeters bok. Ingen anden bok har løftet saa mange sind, varmet saa mange hjerter, trøstet saa mange sørgende. Og den er boken for de største høitideligheter. Rent literært set er den vor bedste digtsamling, og der findes i den de bedste oversættelser fra fremmede poetiske litteraturer, alt fra oldtiden av.

Den har folkepoesiens ynde. —

Men den har ogsaa den bedste kunstdigtnings ædle kultiverthet over sig. Og tiden har dækket den med den herligste patina.

Den var fars og mors bok. Den er min barndoms bok. Den er boken for mit bryllup. Den skal bli mit livs aftens bok.

Og saa merkelig er den, at likesaavist som den bærer vor kulturs præg og er den mest norske bok, likesaa sikkert er det, Gud ske lov, at ingen norsk bok har dannet og præget vort folk som den»

Frits Duus.

KRISTENLIVET I KUNSTEN.

Et brev til Thv. Klaveness fra Jonas Lie.

Paris 3die Nytaarsdag 1895.

Hr. Sognepræst Klavenæs.

Megen Optagethet og en langvarig Øiensygdom har hindret mig i før nu at sende Dem en varm Tak for den saa forstaaende og saa indgaaende Behandling. De har givet Opdragelsesspørgsmaalet i «Niobe», saavelsom den sympathiske Maade, hvorpaa De omtaler Forfatteren.

Naar jeg ikke lader Religionen blive afgjørende i mine Bøger, saa er det, fordi Kunsten væsentlig kun kan finde sine Virkninger ved at behandle det, der kristeligt betegnes som «det naturlige Menneskes» Rørelser. Kristendommens Forsoning vilde dræbe Konflikterne saagodtsom i alle Dramaer. — og ogsaa hos dem, som lever Kristenlivet kan der i Lidenskabens Stund springe frem et og andet vildt. Det religiose kan saaledes nok bruges til at farve; men nødig til at *afgjøre* Konflikterne — uden der, hvor selve Aktionen ligger indenfor det religiose, og man f. ex. maler en Luther, der skal til Worms, eller en Huss foran Baalet.

Ja tag en god Hilsen fra

Deres ærbødige og hengivne

Jonas Lie.

ET NORSK-KATOLSK DOKUMENT

fra reformationsjubilæets aar.

Et rop om hjælp fra biskop Fallize i Kristiania[1].

Hvorledes det staar til med missionen i Norge i disse triste tider? Aandelig — og det er jo hovedsaken — gaar det den godt, til og med særdeles godt. Vore katoliker er faste i troen og ivrige i at opfylde sine pligter. Selv om den nød som er en følge av krigen, har drevet mange katoliker fra mellemklassen og underklassen ut av landet, især til Amerika, saa har paa den anden side et betragtelig antal gaat over til katolicismen og rikelig fyldt rækkene.

Især fryder det os at vore norske, endnu i troen fra os adskilte brødre stadig føler mere katolsk og saaledes kommer altid nærmere sine norske fædres kirke. - Den ulykkelige modernisme skiller aanderne fuldstændig. Paa den ene side mindsker ved universitetet i Kristiania og hos en del av den lutherske geistlighet aar for aar det overnaturlige i troen, troen paa bibelens guddommelige inspiration, Kristi Guddom, hans legemlige opstandelse, sakramentenes iboende virkning o. s. v. og løper ut i en flat rationalisme. Paa den anden side bekjender motparten kraftigere end nogensinde de av troens sandheter som de norske protestanter endnu har beholdt av moderkirkens arv, og forsvarer dem med beviser som de faar ene og alene fra den katolske teologi, rigtignok for det meste uten at tilstaa, somme tider endog uten at ane, fra hvilket rustkammer vaabnene stammer. Herunder blir av

[1] Vi henter dokumentet fra det storslaatte, illustrerte tidsskrift: «*Die Katholischen Missionen*», januarheftet 1917. Artikkelen fremføres under overskriften: *Norwegen, Notlage des Apostolischen Vikariates* og introduceres av den tyske redaktion saaledes: Dette rop om hjælp fra en 72-aarig missionsbiskop taler for sig selv og tør trods den øieblikkelige spænding mellem Norge og Tyskland faa den forønskede virkning.

altid talrikere teologer, selv «biskoper», lutherske forvildelser tilstaat og opgit [1]. Guds buds fortsatte gyldighet ogsaa i den nye pagt, de gode gjerningers betydning [Verdienstlichkeit], dyrkelsen og tilbedelsen av Jomfru Maria og helgenerne, skjærsilden — finder blandt dem varme forsvarere. Gudstjenesten tilpasses mer og mer til den katolske, og kirkenes utsmykking har katolske forbilleder. Mens de lutherske kirker indtil for faa aar siden var aapne for alt, kun ikke for katolsk kirkesang, saa gjenlyder de nu ved de hyppige kirkekoncerter av de katolske liturgiske mesterverker, hvis herlighet de talrike tilhørere og siden pressen forkynder med begeistring.

Historikene og filologene forsker med myreflid i landets historie og litteratur, ikke som før for at lete efter svakhetene hos middelalderens kirke, men for at bevise hvor velsignelsesrik den har været for Norge, hvorledes den har fremmanet det som var godt og sandt og skjønt; og med hellig stolthet fremholder de hvorledes den norske kirke ikke, som man har villet paastaa tidligere, bare har været et svakt skyggebillede av den store almindelige kirke som aldrig trængte ind til folkets sjæl, men at den har staat som fuldt jevnbyrdig med kirken paa fastlandet, og at det norske folk ganske og aldeles har været gjennemtrængt av den katolske religion.

Mange kommer da ogsaa uten forbehold til den slutning, at reformationen for Norge var en nationalulykke. De kan knapt finde ord sterke nok for at anklage den vandalisme hvormed lutheranerne behandlet alt som mindet om moderkirken: kirker, helgenbilleder, liturgiske bøker og teologiske skrifter.

Da jeg for 30 aar siden kom til Norge var det endnu en sterk fristelse for katolikerne at skamme sig for sin hellige religion. Nu er det knapt noget igjen av en slik fristelse. Og den katolske prest er høit agtet, de katolske ordenssøstre,

[1] Naar biskoper staar i gaasetøine er det ikke ment som nogen personlig haan mot vore norske biskoper; men den katolske kirke anerkjender dem ikke som sande biskoper fordi de mangler apostolisk succession. Smlg. nedenfor, hvor hr. Fallize betegner sig selv som den første biskop i Norge efter reformationen. E. B.-J.

for det meste tyske damer, blir formelig baaret paa hænderne. De gamle, ofte grusomme lov-lænker er faldt, og den tidligere kneblede katolske kirke kan glæde sig ved en frihet som faa andre land, — og alt dette tiltrods for at tallet av katoliker, selv om det nok vokser fra aar til aar, er forholdsvis litet.

Det som hæmmer er ikke nu længer en fiendtligsindet opinion og lov-stængsler, men hovedsagelig mangel paa virkemidler, især paa prester og ganske særlig paa ordensbrødre. Ved alle vore stationer har vi blomstrende søsterhuser, men i mange aar har jeg banket forgjæves paa hos de mandlige ordener og kongregationer med den indtrængende bøn at de ogsaa maatte grunde, selv om det bare var en eneste, ordensavdeling i Norge. Forgjæves. Skal jeg 72-aarige olding da, efter at jeg har virket i Norge i 30 aar, og nu til næste 9de mars som landets første biskop siden reformationen har baaret hyrdestaven et kvart aarhundrede under usigelig møie, snart maatte lægge mit trætte hode til ro uten at se dette hjertesuk opfyldt uten hvis opfyldelse mit livsverk vil savne sit faste fundament? Ti en mission uten ordensbrødre er ikke levedygtig; det paastaar jeg uten selv at være ordensbroder. Uten dem savner biskopen den sterke reserve i den hellige kamp; prestene og ordenssøstrene savner den hellige fornyelse, forfriskelsen av det indre liv; de troende — som især paa grund av de store avstande til vore missionsstationer omtrent aldrig faar høre en anden prest end sin egen som ordets forkynder eller som skriftefader —, de troende savner folkemissionæren; men ogsaa de anderledes troende savner uten ordensbrødre idealet av en evangelist slik som det er tegnet i evangeliet.

Hvor jeg skulde takke Gud om denne av de «katolske missioner» gjentagne smertensbøn endelig blev hørt og bønhørt.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — —[1].

Christiania, 25de oktober 1916.

J. B. Fallize,
Biskop av Elusa,
Apostolisk vikar for Norge og Spitsbergen.

[1] Opropet omtaler tilslut de økonomiske vanskeligheter, dyrtiden og kurstapet paa utenlandsk mynt naar den veksles til norsk osv.
E. B.-J.

LITTERATUR.

Skyggesiden.

De ulykkeligste. Av *Olafia Johannesdottir*. Livsskildringer fra Kristiania. (Alb. Cammermeyers forlag).

Fra min fængselstid. Av dr. teol. A. *Chr. Bugge*. Dybwads forlag).

At disse to bøker kommer samtidig er «et tilfælde som ser ut som en tanke».

Bare ikke titlerne skræmmer folk! Saa megen elendighet kommer gjennem pressen ind i vor synskreds nu for tiden, at vi kanske synes vi bør faa være i fred for mere. Og vore smaa fristunder — skulde vi ikke heller kunne faa fylde dem med virkelig «*skjøn*»literatur?

Og dog er disse to bøker litt av historien om det skjønneste jorden eier: kjærligheten som kan ofre, taale, bie, haabe, den eneste kraft i verden som kan reise det faldne, hele det brutte.

Fordi disse to bøker bærer bud om denne «gjenskapermagt» og dens seire, derfor synes jeg de kommer til os i rette tid: for vi fristes jo saa sterkt til at tro at nu vil egenkjærlighet og magtbegjær og brutalitet lægge verden øde. Saa titter den kjærlighet, som tror alt og haaber alt, frem like ved os og fortæller os at den lever endda, Gud har slet ikke forlatt os.

Visst er det rystende livsskjæbner de ter os disse to bøker, virkelighetsbilleder og ikke fantasier. Men her faar det onde være virkelig skjærende, sviende, fortærende ondt, ikke et pikant krydderi. Og overfor disse ulykkelige — enten vi gaar med Olafia Johannesdottir i Smalgangen og leter dem op, eller vi følger dr. Bugge ind i fængslets ensomhet og finder dem der — her faar ingen av os lyst til at spille farisæer. Vi faar heller lyst til at takke Gud ved at gaa hen og være rigtig god, kjærlig og tillidsfuld om det saa bare var mot et eneste ødelagt menneske og paa den maate triumfere overfor de kræfter som øder menneskelivet.

Ellers er disse to bøker noksaa forskjellige. Fortællemaaten er meget forskjellig. Olafia Johannesdottir fortæller saa levende let og kaster lys over de underligste gaader i en fordærvet sjæl paa en maate og i en form som gir hendes bok betydelig literær værdi. Dr. Bugge kommer tung i formen — ofte irriterende

tung — men med den grundigere underbygning av teologi og med megen sjælesørgervisdom.

Arbeidsvilkaarene er ogsaa høist forskjellig for de to forfattere. Olafia Johannesdottir gaar ut ganske paa egen haand for at redde faldne kvinder fra gatens vildeste liv. Alt kan hun sætte til i glad offervilje. I sin takkammerleilighet midt i Smalgangen lager hun en lys, fredelig plet, og dit stræver hun at dra en og en bort fra den vilde malstrøm. I stilheten lærer hun saa de gripende livsskjæbner at kjende som hun fortæller om i boken.

Dette minder meget om ham som gik ut og lette efter det ene tapte.

Dr. Bugge sitter som os andre i en komfortabel leilighet, har kgl. utnævnelse og sikret aarsgage, og i ly av lov og samfundsorden har han tid og ro til at arbeide med den enkelte uten at frygte for at han skal rende sin kos fra ham før straffetid er omme. Og han har jo rundt om sig hjælpende hænder — alle fra direktør til bevogtning sigter jo mot samme maal.

Det er Olafia Johannesdottirs arbeidsvilkaar som umiddelbart synes at eie den større kristelige idealitets glans. Det embedsmæssige faar ofte saa graa en farve over sig i almindelige folks bevissthet.

Jeg undres paa om man ikke vil faa litt andre tanker om det embedsmæssige naar man har læst disse to bøker. Ikke mindst naar man er færdig med dr. Bugges beretninger om de mange herlige frugter av det planlagte institutionelle arbeide av de mange gode mennesker i enig samvirke

«Fyld institutionerne!» har Joh.s Johnson ropt ut til os. Ja, det er saken. Men fyldes de virkelig, da blir de just de høveligste arbeidsredskaper, de som naar længst og virker til varigst hjælp.

Vi maa bare aldrig fristes til at mene at vi har gjort vort naar vi har git kroner og kanske ekstra interesse atpaa for at holde institutioner og organisationer oppe. Nei, vi skal desuten ut hver en av os og gjøre noget av Olafia Johannesdottirs enkeltmandsgjerning under personlig offer. Vi selv trænger det, og verden kan aldrig undvære det.

Erling Grønland.

Dundor-Heikka og flere lappers historier fortalt av dem selv ved *Inga Bjørnson;* med tegninger av *Elise Danielsen.* (Alb. Cammermeyer. Lars Swanstrøm, 129 s.)

«Bufinnerne» i Ofoten — som de fastboende lapper kaldes der — bruker sig imellem bare lappisk slik som alle lapper her nord pleier; naar de skal snakke norsk, blir det en blanding av dialekt og skriftsprog, paavirket ogsaa av lappiske sprogregler. Det er

dette blandingssproget, som ofte lyder yderst pudsig, der er brukt i denne boken, naar bufinnernes historier blir gjenfortalt. Det blir paa den vis en række meget livagtige skildringer; her er en prøve paa sproget, tat fra en fortælling om den bekjendte Bokseberet:

«Dokker veit ho var baatshøvedsmand og fik sit navn, fordi ho hadde bokser, naar ho rodde lofotfisket. Den første dama, som gik med bokser, det var no hon Bokseberet. Den var i spissen for sin tid i alle ting og der stod respekt utav hendes korpus, for ho var et jern. Ho var punkt og prik. Dæ va ikje vanskelig før ho Bokseberet aa faa folk med paa baaten tel Lofoten, før ho kunne saa mykje, at naar uveiret kom og sjyskavlen ville begrave baaten daa saag ho paa skavlen aa daa la den sæg, aa baaten skar over den uten aa faa ein skvætt inn.»

Eller en anden prøve:

«Farfar min, han kalde Orterik, han var rik mand. Han var saa kla i di kammeldagse ortan, ogsaa gjømte han disse ortan, dæfor kallte di han Orterik. Han fortælt, at i kammeldage kjøpte di brænnvin paa Sandtorg og trak ve jolehøitidstier, og saa jek di ilag te Slaasstamyra, der di trak og slosst.»

Denslags sprog er det ikke vanskelig at høre i sprogblandingsbygderne her i Finmarken heller. Jeg tør ikke paata mig at bedømme, om gjengivelsen av bufinnernes sprog er helt korrekt; men det væsentligste er sikkert truffet og resultatet er en række interessante øiebliksbilleder, raskt og livlig gjengit, som i mangt og meget gir os et blik ind i forhold og livskaar, som ialfald sydpaa er saare litet kjendt.

Og endel lærer vi ogsaa om bufinnernes tænkesæt. Men den som læser denne meget læseværdige bok, gjør ret i at huske, at boken ikke kan gi noget uttømmende billede av bufinnernes liv og tanker, hvilket den heller ikke tilsigter. For det første har vi let for at fæste os mest ved det pudsige sprog, og for det andet er det selvfølgelig saa, at den som skal forstaa lapperne helt ut og trænge ind i deres sjæleliv, baade maa kunne deres eget sprog og leve sammen med dem i lang tid. Det er vel derfor det tyndeste parti i boken er det som skildrer læstadianerne.

Halde-observatoriet, januar 1917.

Olaf Devik.

Profetismen. Grundlinjer till undervisningen i Israels historia I. Av *Teodor Nyström.* Stockholm 1916. 80 sider.

Denne bok har for os norske sin største interesse ikke ved hvad den er i sig selv, men ved det inblik den gir i religionsundervisnin-

gens stilling i de svenske gymnasier og ved de for os beskjæmmende nedslaaende sammenligninger som den tvinger os til.

I Sverige har man øiensynlig det vi savner. I gymnasiet der har religionsundervisningen virkelig en fremskutt plass. Den er ved siden av morsmaalet det eneste fag som er obligatorisk for alle til studentereksamen. Og naar vi læser disse grundlinjer for undervisningen i G. T., saa ser vi at det er ikke smaa krav man der stiller sig. Jeg vilde kunne anbefale Nystrøms bok til vore teologiske studenter som repetionsbok før eksamen, eller ialfald kunde den brukes som grundlag for eksaminatorier. Der er sikkert dem av vore nybakte teologiske kandidater som ikke vet saapas om profeterne, som det disse 80 sider inneholder. Den nu nedsatte komite til revision av religionsundervisningen maa se paa boken for at lære ikke at være beskeden i sine krav.

Nystrøms bok staar i det store og hele paa postwellhausenianernes standpunkt. Der er ikke saa faa steder, hvor jeg kunde ha saklige invendinger at gjøre. Nystrøm er efter mit skjøn litt for meget litterærkritiker; den tilbakegaaende bevægelse, som forskningen har foretat i den senere tid ut fra større hensyntagen til den mundtlige tradition, har han ikke fulgt helt med i. Saaledes later han fremdeles Esra være forfatter av Presteskriftet og den som fik Moseloven inført i menigheten i aar 432. Jeg haaper paa et andet sted at kunne gjøre det av med denne kritiske vildfarelse. Moseloven som helhet er ældre end Nehemia og Esra. Og rent uhistorisk og vildledende er det efter mit skjøn at si at Esra blev jødedommens skaper. Jødedommen, den religionsform som efterfulgte den gammelisraelitiske nationale kultusreligion, og som karakteriseres ved sin interesse for den bokstavelige overholdelse av en række utvortes bud av mange slag, baade religiøse, moralske, rituelle, observansmæssige, juridiske, overtroiske o. s. v., den blev til i den babyloniske landflyktighet, 100 aar før Esra og vel saa det. Men tross disse feiltak, som forfatteren deler med de fleste gammeltestamentlige teologer endda, vil jeg varmt anbefale dem som interesserer sig for en reform av religionsundervisningen i vore høiere skoler, at se paa den; jeg tror at mange religionslærere i gymnasiet kan faa god hjælp av den til gjennemgaaelse av profeterne, som jo ogsaa vor nuværende «ordning» kræver en liten tæft av.

Sigmund Mowinckel.

Notis.

Professor J. P. Bang uttaler sin forundring over at vi har villet ta op pastor Hans *Kochs* anmeldelse av professorens bok Hurra og Halleluja, med det «heftige angrep paa Grundtvig». Hr. J. P. Bang vil deri se et bevis for at vi vil Grundtvigs minde tillivs.

Professoren maa imidlertid være opmerksom paa at Grundtvigs minde staar ganske anderledes støtt og uanfegtet i Norge end i Danmark. Her oppe falder det overhodet ingen ind at ville denne mands minde tillivs. Man kan derfor her rolig behandle hans forskjellige sider uten at der hos en bestemt kreds kommer hektiske roser paa kinderne, og hos en anden kaldes paa skadefryden.

Vor saklige interesse av pastor Hans Kochs citerende paavisning av de sterke uttryk av nationalisme hos Grundtvig, hadde overhodet ingen som helst adresse til Grundtvig. Den hadde adresse til os selv. Vi har staat i fare for en dum farisæisme i denne tid, da de andre land, baade materielt og sjæleliv, staar i brand, mens vi her oppe er kolde og kritiserende. Vi har overlegent set ned paa deres overdrivelser, deres tanker om at deres sak er Guds sak, at deres seire skyldes Herrens arm. For Kirke og Kultur har pekt paa at Norge i 1905 ganske paa samme maate blandet Gud ind i politiken». Efter 7de juni kom takkegudstjenesten den 7de december, hvor vi med særskilt betoning sang verset:

«Norske mand i hus og hytte
tak din store Gud,
landet vilde han beskytte
skjønt det mørkt saa ud.»

Heldigvis kunde vi med sandhet lægge en egen betoning paa et av de følgende ord i verset: «har den Herre *stille* lempet, saa vi vandt vor ret». Men at det for den anden part ikke kunde ta sig ganske slik ut, viser den lille anekdote om svensken som var til stede under sangen og ganske tørt bemerket til dette vers: «a, sa «stille» tycker jag nu inte det var.»

Vi vil ikke mindet om 1905 «til livs» ved at peke paa dette. Vi føler os tvert imot helt solidarisk med 1905 i dette stykke. Og vi mener derfor at naar *andre* folk i en langt mer angripende situation bruker langt sterkere uttryk og ogsaa forfalder til aabenbare uhyrligheter, da maa vi forsøke at forstaa dem ut fra os selv, før vi med koldt hode dømmer dem. Hadde professor J. P. Bang anvendt halvparten av den forstaaelse hvormed han idag i sin artikkel forklarer Grundtvigs sterke uttryk, overfor de tyske prækencitater han har samlet i sin bok, da vilde boken baade blit mer overbevisende og fremfor alt like saa interessant letlæst som professorens artikkel nu er det.

KATOLICISMEN — EN TRUENDE FARE?

Av redaktør Frits Duus, Fredrikshald.

I sidste nummer av «For kirke og kultur» er gjengit et norsk katolsk dokument, hvori de norske katolikers overhode, biskop *Fallize*, gir en fremstilling av den katolske «mission» i Norge og de kaar, den virker under.

Nu ved reformationens fjerde hundredeaars jubilæum kan det kanske ha sin nytte at overveie hvad virkning den «mission», katolikkerne driver i Norge, kan faa.

For øieblikket drives den under former, hvis beskedne omfang ikke skulde synes at friste til noget varsko. Men der er dog momenter tilstede, som fortjener en mere dyptgaaende opmerksomhet end den, som i almindelighet blir virksomheten tildel.

Det er utvilsomt at den opløsningstendens, som den norske statskirke i aarrækker har lidt under, har gjort jordbunden gunstigere end den før var for den katolske propaganda. For mange mennesker er det en trang at ha fastbygget grund under føtterne ogsaa paa det religiøse omraade. Det er dem mere om at gjøre at ha en bekvem, tillidsindgydende autoritetstro end et finere gradert religiøst livssyn med rum for individuelle avskygninger, med fuld anerkjendelse og fuldgyldig vurdering av anderledes tænkende, med agtelse og ærbødighet for enhver ærlig stræben paa livets vanskeligste omraade.

For dem, som ikke kan løsrive sig fra trangen til autoritetsstøtte, frembyr katolicismen med sin baade solide og pragtfulde arkitektur fordele. I en tid som vor blir den langt mere tiltrækkende end for en menneskealder siden, da den norske kirke i Johnson og Caspari hadde de autoriteter, som ingen faldt paa at ville rokke. Der er rørte vande at fiske i. Der er aapnet muligheter, som før næsten var utænkelige.

Det merkes paa mange maater. Blandt andet i en inter-

esse for katolicismen som næsten kan anta former, som man kunde fristes til at kalde likefrem kokette.

Se bare paa pressen. Hvilken norsk biskop nyder æren av gang paa gang med faa aars mellemrum at se sit billede i landets største aviser ledsaget av særdeles fyldige biografiske oplysninger? Mig bekjendt ingen. Men for den katolske biskops vedkommende har det gjentat sig saa ofte, at det næsten har faat noget institutionsmæssig over sig. Grunden er vel neppe at han, for at tale med det katolske organ «St Olav», er «en stor mand». Det vil han ialfald selv være den sidste til at tro. Men som den kloke mand han utvilsomt er, vil det glæde ham, fordi han i den nævnte foreteelse vil se et utslag av det instinkt, pressen har for det som er oppe i tiden og fanger tanker og sind. Netop herfor er det ogsaa av saa stor symptomatisk betydning.

Ogsaa paa anden maate viser pressen katolicismen en opmerksomhet, som kan være paafaldende. Det er ikke saa faa norske aviser, som tilsyneladende til stadighet holder sine spalter aapne for de stedlige kotolske prester. Disse vil derfor let i den almindelige bevisstbet faa en slags fortrinsstilling overfor vore egne prester. Til liten ros for de sidste skal det ogsaa ærlig indrømmes, at naar det gjælder at forsvare almengyldige religiøse sandheter mot irreligiose angrep, staar de katolske prester betydelig over de lutherske. De rykker straks ut med baade vægtige og velskrevne artikler i den lokale presse, mens vore egne prester iagttar en taushet, som let kan bli tolket som slap interesseloshet. Det kommer vel av, at vort universitet ikke lægger nogen vegt paa apologetiken. Men for almenheten vil det let kunne fortone sig som om det er den katolske prest og han alene som har mod og indsigter nok til at vove en handske med religionens angripere. Hvilket igjen let kan forvirre begrepene.

Men det er ikke bare pressen som viser katolicismen en for den behagelig og kjærkommen opmerksomhet. Ogsaa høiere op ser man det. I 1912 blev den katolske biskop Fallize utnævnt til kommandør av Olavsordenens anden klasse. Fire av vore egne biskoper rangerer under ham hvad den samme ordensdekoration angaar — den fjerde har endog ikke Olavsordenen. Det er et forhold som ikke kan undgaa at bli

notert som bemerkelsesværdig. Man fristes atter til at tale om et likefrem koketteri med Rom. Er der egentlig nogen grund til i et luthersk land at vise en katolsk biskop større ære end landets egne biskoper? Og maa man ikke studse naar denne æresbevisning kommer fra høieste hold, som tillike — i formen — er overhoved for den norske kirke? Det er saa meget mere paafaldende som blandt de fire nævnte biskoper er den norske kirkes primas Oslobispen. Sæt at han og den katolske biskop møtes ved en eller anden officiel høitidelighet f. eks. paa slottet — hvor underlig maa det ikke da virke at se vor egen kirkes primas bære en ringere norsk dekoration end den katolske biskop? Man kan si det er bagateller, men i det officielle liv spiller dog den slags ting en viss rolle selv i Norge. I ethvertfald er det et misforhold som gir uttryk for en bakvendt tankegang. Tror nogen at noget lignende kunde ha hændt i et katolsk land? Den katolske geistlighet nyder i Norge en gjestevenlighet, som ganske vist ikke gjengjældes overfor lutherske geistlige i katolske land, ialfald ikke fra klerikal side. Det kan vel hænde at en og anden norsk prest, som har virket i utlandet, f. eks. vore sjømandsprester kunde fortælle med hvilken «broderlig» elskværdighet og hjertelighet en luthersk prest der møtes av katolske geistlige.

Fænomener, som de ovenfor paapekte, er det vel som gir næring til den tankegang ut fra hvilken det katolske organ «St. Olav» altid serverer norske geistliges titler i gaaseøine. Der heter det altid «biskop», «prest», «sogneprest» o. s. v. naar det er en luthersk geistlig det dreier sig om. Det er selvfølgelig korrekt, naar det i «For kirke og kultur» oplyses at det historiske grundlag — eller rettere sagt paaskud — for gaaseøinene er den brutte apostoliske sukcession; men formen for manifestationen er saa støtende og anvendes desuten med en saa paafaldende glæde, at det ganske vist ikke er bare kirkehistoriske principer, som ligger bak.

Da «Tidens Tegn» for nogen aar siden paatalte denne mildest talt litet taktfulde metode overfor det lands myndigheter, hvis gjestevenskap den herværende katolske geistlighet i rikt mon nyder, forsvandt da ogsaa, saavidt jeg erindrer, de ringeagtende gaaseøine, ialfald for en tid.

Jeg skal av gode grunde avholde mig fra dogmatiske drøftelser. Deres værdi utenfor det rent teologisk-filosofiske er i vore dage vel neppe heller synderlig stor. De flesfe holder sig vistnok nuomstunder til det bevingede hjertesuk fra, saavidt jeg vet, en dansk prest om, at vi dommedag Gudskelov ikke skal eksamineres i dogmatik. Vor tids mennesker er opfyldt av glæde og taknemmelighet over at de dogmatiske stridigheters knugende og sjælenedbrytende dage er forbi.

Men bortset fra læren er der foreteelser i den katolske kirke som er av den art, at der i tide bør ropes et varsko. Som denne kirkeavdeling i det store og hele presenterer sig hos os, er den litet frygtindjagende. Det hænger, er der grund til at tro, sammen med loven om miljøets paavirkning. Den sunde, fordomsfri protestantiske luft slaar de katolske utvekster til jorden. Der blir — indtil videre — ingen mævneværdig grobund for dem. Det er den samme erfaringsmæssige iagttagelse mange har gjort med katolicismen i det sydligste Europa, hvor den ofte kan anta likefrem horrible former -- ialfald i lutherske øine — og katolicismen længere nord, hvor det friske lutherske luftdrag uvilkaarlig over en rensende indflydelse.

Det er nemlig en ikke litet ensidig betragtning den katolske biskop gjør gjældende i det forøvrig baade velskrevne og interessante dokument «For kirke og kultur» i sit sidste nummer gav plads for. Der med façade mot det katolske Europa nævner biskopen med stolthet katolicismen som det ubevisste grundlag, den norske kirke lever paa. I et hyrdebrev han nylig i anledning av sit bispejubilæum har utsendt (det har været offentliggjort i «St. Olav») nævner han med façade mot det katolske Norge — den sørgelige og fordærvelige indflydelse den protestantiske luft utøver paa katolikkerne her. Han beklager paa det dypeste, at de «tænker og handler helt protestantisk».

Dette sterke protestantiske islet, som katolicismen ifølge forholdenes natur har hos os, er det vel som gjør, at man later haant om den fare, den indebærer.

Det har sin risiko Følger man utviklingen, om bare med nogen opmerksomhet, falder det ikke vanskelig at konstatere at faren er der. Den ligger i det sjæletyranni

katolicismen gjennem sit kirkebegrep utøver. Man har i aarenes løp ogsaa hos os hat eksempler, som virker forfærdende paa alt som heter frisind. Skulde man komme nærmere ind paa dem, kunde man imidlertid ikke undgaa at berøre forhold av rent privat natur.

Det lar sig forresten dokumentere ogsaa paa anden maate. Jeg holder mig til katolikkernes eget organ «St. Olav». I en artikelrække «Synder mot troen» røber det nævnte blad den 29de december 1916 en høist karakteristisk tankegang. Som synd mot troen betegnes det at være medlem av hemmelige selskaper; det er *forbudt* av kirken. Som eksempler nævnes frimureriet, goodtemplarordener og lignende, «hvis hemmelige øiemed det er at tilintetgjøre al tro og kuldkaste al orden i det menneskelige samfund» (!!) Men uendelig langt videre strækker den katolske kirke sig i sine krav til dem, som har sluttet sig til den. Som synd mot troen nævnes det ogsaa at være medlem av ikke-katolske religiøse foreninger, og saa fortsætter bladet i nævnte artikel med følgende, som er saan at de fleste vel ikke tror sine egne øine:

«At delta i anderledestroendes gudstjeneste er endda meget mere en katolik forbudt. Uten nødvendighet at gaa i ikke-katolske menighets-forsamlingshuse, mens der avholdes religiøse møter, fælles bønner, bibellæsninger, opbyggelsestimer o. s. v. er i fleste tilfælder en synd, og den, som vilde *delta* i slike ting, vilde begaa en svær synd. For dem, som desværre endnu ikke har den sande tro, er disse ceremonier jo et uttryk for den gode vilje, de har til at dyrke Gud; og som saadant kan ogsaa anderledestroendes gudstjeneste paa en viss maate være Herren velbehagelig. Men en katolik, som kjender den maate, paa hvilken Gud vil dyrkes, vilde begaa en synd mot troen, dersom han med et andet samfund vilde tjene Ham paa en anden maate. Saadan gudstjeneste er fremforalt sakramenternes meddelelse: daab, egteskap og nadver. At overvære anderledestroendes daab og egteskap tør ingen katolik; at delta deri, at staa fadder ved daaben eller brudesvend og brudepike ved bryllup i kirken, vilde være en grov overtrædelse av kirkens hellige love, en synd.»

Trangere kan vel sneversynet neppe bli, forblindelsen overfor de fællesmenneskelige religiøse følelsers værdi og fulde

berettigelse ikke større. I hvilket skrikende pinlig motsætningsforhold staar ikke dette til den næsten jublende lovprisning av norsk frisind, som den katolske biskop stadig (og med god grund) hengir sig til, naar han tar pennen i haand? Kan noget være fjernere fra frisind end den her citerte tankegang? Er denne biskopens lovprisning av frisind andet end en klok international kurtoisi, avsætter den underlige resultater, omplantet paa katolsk jordbund.

Det er dette individualitetsnedbrytende tyranni, som betegner faren. Det synes næsten som den katolske kirke med forkjærlighet søker op de ømtaaleligste og dypest indgripende sider av menneskelivet for netop der at tvinge menneskene motstandsløst i knæ for «kirken», hvilket omskrevet vil si den katolske geistlighet i alle dens grader. Det gjennemføres med en haardhændthet som virkelig synes at ha utryddet menneskelig følelse. Den katolske kirke negter f. eks. at foreta brudevielse, naar den ene av partene ikke er katolsk, med mindre det *under ed* loves, at barnene skal opdrages i den katolske tro. Det er en mangel paa respekt for tanke- og overbevisningsfrihet som man ikke skulde tro mulig i vore dage. Og en hjerteløs grusomhet overfor menneskelig kjærlighetslykke som med den blindeste ubarmhjertighet sættes paa spild ved hjælp av en forfærdelig samvittighetstvang.

Er man i tvil om korrektheten av dette, henviser jeg til den katolske biskops sidste hyrdebrev, datert (eller «git» som det heter i den høie stil som anvendes) Kristiania 8de februar 1917. Under det avsnit, som omhandler «egteskap med anderledestroende» uttaler biskopen at det er sjælemord ikke at opdrage barnene i den katolske tro og for aandelig mord kan — sier han — ingen magt i verden, heller ikke paven, dispensere.

Derpaa fortsætter han:

Derfor negter kirken at vie egteskaper, naar opfyldelsen av denne betingelse (barnenes katolske opdragelse) ikke ædelig loves. Paa samme tid erklærer den for ugyldig ethvert egteskap, som ikke indgaaes ifølge kirkens love, selv om vedkommende ikke mere vil være katolik. Den erklærer endvidere, at den katolik, som lar sig vie av en ikke-katolsk prest, desuten er ekskommunicert, d. v. s. utelukket av alle

naademidler. En forfærdelig stilling for den katolske del, som vet, at han ikke kan bli salig utenfor den katolske kirke, at han ikke kan gjenoptages i den, saalænge han lever i et ugyldig og derfor usedelig egteskap, men at selve de verdslige love knytter ham til denne saakaldte egtefælle! Gaar denne ikke bakefter ind paa kirkens betingelser, og blir egteskapet ikke sluttet ved en gyldig katolsk vielse, saa er en saadan persons stilling næsten fortvilet. Dette vet vore katoliker; det forkyndes hvert aar offentlig fra prækestolen. Prestene ber og bønfalder dem om ikke at gjøre sig ulykkelige for hele livet og hele evigheten. Og dog gives der unge piker og unge mænd, som, blændet av lidenskap, lokket av timelige fordele, kaster sig i denne avgrund, hvortil de da endog enkelte gange, ledet av den netop omtalte religiøse likegyldighet eller av den umulige tanke, at de ved uttrædelsen av den katolske kirke kunde unddrage sig Guds og kirkens love, føier den forbrydelse at utmelde sig. Men hvor ofte har Vi ogsaa paa den anden side følt den dypeste beundring for unge piker og mænd, som hellere har ofret sin kjærlighet, ofret de mest glimrende stillinger, fremfor at ofre sin sjæl ved at forraade sin pligt. Gud velsigne dem derfor, likesom deres aandelige far velsigner dem, fordi de har hørt sin kirke!»

Overfor et dokument som dette kan man i sandhet si: «Hvad mere vidnesbyrd har vi behov?» Det viser jo paa det tydeligste baade hvilke magtmidler der staar til raadighet og med hvilken brutal foragt for menneskelykke og individuel selvbestemmelsesret de anvendes. Det er en sjælelig tortur som harmonerer fortræffelig med inkvisitionens rædselskammere. Man tænke sig hvordan et saa hjerteløst og grusomt sjælepres maa virke paa nervøse eller mindre robuste individer, som stilles overfor valget mellem evig fortabelse eller ofrelse av sit livs lykke. At dette enten-eller forekommer viser jo slutningsbemerkningene i det biskopelige dokument paa det tydeligste. Man skulde tro, det var et fund fra et middelaldersk arkiv og ikke datert Kristiania februar 1917. For de mennesker, som, knust under torturen, gir avkald paa sin livslykke er det sandelig en mager trøst, at de er prestevældets «lydige barn».

Merkelig nok synes forholdet ikke at vække nogen op-

merksomhet her i landet — biskopen har nok kanske altfor god grund til at prise det «frisind» i ly av hvilket et forhold som dette, der for moderne menneskelig opfatning maa fremstille sig som uhyrlig, kan opretholdes.

I Sverige, som ikke for intet er Gustaf Adolfs land, later det ikke til at gaa saa glat. En katolsk prest i Göteborg negtet i februar d. a. at forrette ved indgaaelse av «blandet egteskap» fordi den lutherske part ikke vilde gaa ind paa kravet om barnenes katolske opdragelse. I den anledning har den svenske prest dr. *Per Pehrson* i Göteborg indgit en klage til domkapitlet, hvori han hævder, at enten faar den romerske prest opgi betingelsen, som strider mot den svenske lovgivning eller han maa fratas retten til med lovs virkning at forrette vielse. Domkapitlet har sluttet sig til dr. Pehrsons opfatning, idet det hævder at den katolske kirke ved en fremgangsmaate som denne utøver en samvittighetstvang som maa ansees at være i strid med § 16 i regjeringsforordningen. Domkapitlet finder derfor, at det bør henstilles til myndighederne, at der maa tas forholdsregler, som kan hindre saan tvang og den derav følgende propaganda for den katolske religion. Hvordan saken i sit videre forløp har utviklet sig kjender jeg ikke til. Men det er ialfald av stor interesse at spørsmaalet er reist og opmerksomheten er blit henledet paa det utaalelige sjæletyranni.

Det forfærdelige magtbegjær, som lyser frem av et forhold som det her paapekte har selvsagt avsat sig i et prestevælde, som ogsaa i det rent ydre antar former, som er likefrem groteske for moderne menneskers øine. Det nævnte hyrdebrev, som er ‹gitt i Kristiania er holdt i fuldstændig kongelig stil. Biskopen omtaler sig selv som «Vi» og ‹Os› (med stor forbokstav) og i den lange række av herlige titler som (paa kongelig vis) indleder brevet er ogsaa ‹hs. hellighets tronassistent og husprælat›, en ærespost, som blev biskopen overdraget ved et av hans jubilæer, ved hvilket paven tillike ophøiet ham i grevestand. Er dette en kirke, som svarer til norsk folkelynnes krav? Er det klingende titler og adelskap med pragt og pomp vi venter og ønsker av vore øverste kirkelige ledere, vi som forlængst har avskaffet baade titler og

adel? «St. Olav» omtaler saa godt som altid biskopen som «vort høiærværdigste overhoved» og som for rigtig at markere prestevældet kan ingen prests navn nævnes uten med et «velærværdig» foran. Det er saa langt borte fra norsk tankegang som noget overhodet kan være.

Faren for katolicismens vekst skulde derfor ikke være saa stor. Med foruten de tidligere nævnte omstændigheter, som gjør jordbunden gunstig maa man — ved siden av den seige energi og utholdenhet som altid har udmerket den katolske propaganda — ikke glemme et middel som benyttes med klok beregning. Det er *skolerne*. Med aapent øie for betydningen av at faa den opvoksende slegt med sig, er der rundt om i Norge oprettet katolske skoler. Ogsaa her anvendes samvittighetstvang. De katoliker, som sender sine barn paa protestantiske skoler «negtes mottagelsen av de hellige sakramenter fordi de myrder sine barns udødelige sjæle». Citatet er hentet fra biskopens hyrdebrev av februar iaar Det er et stridt stykke at karakterisere det som «sjælemord» at sende sine barn paa en norsk protestantisk skole. Det synes ikke at være grænse for hvad katolikerne i ly av gjestevenskapet kan tillate sig i et protestantisk land. Jeg kjender ikke til hvad kontrol der øves med de katolske skoler. Man maa vel kunne gaa ut fra at der fra norske myndigheters side kontrolleres at undervisningen holder maal med hvad der forlanges paa norske offentlige skoler. En norskundervisning f. eks. som drives av katolske prester og nonner hvis norsk, for at bruke et særdeles lemfældig uttryk ikke er mønstergyldig, trænger sikkerlig kontrol. For ikke at tale om historieundervisningen, som meddeles disse norske gutter og piker av utlændinger, hvis følelse overfor Norge man ikke har nogen garanti for. At norske myndigheter her har en opgave er vel utvilsomt.

* * *

Det er selvfølgelig ingen som ikke med glæde vil anerkjende at der i den katolske kirke findes enkeltmandskristendom, som enhver med ærbødighet bøier sig for. Heller ikke at, der inden dens prestestand som er utstyret med en saa

farlig magt findes overordentlig fromme og elskværdige personligheter. Men som system, som institution indebærer denne kirke en fare, som man itide bør være opmerksom paa. Skulde den med sit prestevælde, som ikke kjender noget hensyn naar det gjælder kirkens almagt, faa herredømme i Norge vilde det være en folkeulykke. Det skulde ligge nær i det lutherske jubelaar at være opmerksom herpaa og ta initiativet til motforanstaltninger. Et kraftig oplysningsarbeide bør iverksættes. Naar de kaar den katolske propaganda arbeider under, er en næsten koket velvilje fra de civile myndigheters side og en fuldstændig passivitet fra de geistliges, er der fare paafærde. Katolicismens fremgang i Danmark, Kjøbenhavn med sine 10 katolske kirker, er et advarende eksempel.

Frits Duus.

WOODROW WILSON.

Av George Grimstvedt, M. A.

Wilson's politik og filosofi tegner sig klarest naar man ser dem mot den rigtige bakgrund, De Forenede Staters historie. Forsøkte man at stille Wilson's anskuelser op mot øieblikkets verdenshitorie, for der at finde forklaringen, vilde man neppe ha held med sig. Wilson har ikke gjort kromspring som Roosevelt gjorde i sin tid, men alt det han arbeider for, bærer præg av at være det naturlige produkt av de filosofiske og økonomiske kræfter, som har været bestemmende i amerikansk historie.

Den amerikanske historie præges av en tilspidset motsætning mellem menneskerettigheterne og privateiendomsretten. Fra den tidligste tid har menneskets rettigheter som medlem av samfundet været avhængig av dets økonomiske stilling. Fra parolen «ingen eiendom, ingen ret,» har samfundet smaat om sen arbeidet sig henimot det standpunkt at privateiendomsretten maa underordne sig individets ret. Men veien har været lang. For os staar menneskerettigheternes vedtagelse paa møte i Boldhussalen den 27de august 1789 som virkeliggjørelsen av dette ideal. Men saa liketil har det ikke gaat for sig. Det som adelsmændene gjorde var at de ombyttet hoveri mot en pengeavgift. Man fik frihet til at træ ind i de besiddendes rækker, men ikke før man kom saa langt, fik man del i statsstyrelsen. I Amerika hvor man tidligere hadde vedtat lignende resolutioner indførte man samme begrænsning for individets frihet. I Norge saa vi en karikatur paa den individuelle rets avhængighet av eiendomsretten i «myrmændenes» optræden. I Europa har forskjellige traditioner tildels dækket over motsætningen, men i Amerika har den artet sig som en akut klassekamp mellem kreditor og debitor, mellem den enkeltes ret til at nyttiggjøre sig jorden, og kapitalens til at utbytte den. I kampen om jorden spiller ingen odelsret

eller kjærlighet til en enkelt jordflæk ind, et forhold som har feiet hensynene i kampen til side. I Republikkens morgen staar to filosofiske skoler overfor hverandre. Burke som leder for den ene, Paine for den anden. Burke var en engelsk Whig med sterk tilslutning i Amerika. Idet han blader igjennem historien, ser han, at alt det som er skedd siden 1688. da whiggerne kom til magten, er saare godt; det nittende aarhundrede og følgende slegter faar vær saa god vandre i de samme gamle gode fotspor. Endog hans forsvar for De amerikanske koloniers frihetskamp var et forsvar for de whiggske principer. Burke's bevingede taler præges av hans tro paa de besiddendes ret, paa den formelle juridiske ret. Han kom straks i harnisk hvis den blev angrepet Paine angrep den. «The Rights of Man» sender Paine ut i verden som et direkte angrep paa Burke og hans filosofi. Paine's samfundsgrundlag er ikke privateiendomsretten, men menneskerettigheterne. Hver ny generation skal ha selvbestemmelsesret, ret til at sætte sig ut over de politiske og økonomiske bestemmelser, som passet fædrene, men virker hæmmende for en ny tids idealer. Menneskerettigheterne staar over den ukrænkelige privateiendomsret, og er ikke indbefattet eller betrygget ved den. Motsætningen mellem det juridiske og syndikalistiske utsyn danner grundvævet i den amerikanske historie.

Motsætningen er blit tilspidset av geografisk-økonomiske forhold. Først stod Atlanterhavskysten med sine kjøbmandskapitalister mot nybyggerne paa Alleghanyfjeldenes skraaninger. Senere flyttet grænsen sig vestover, men nedigjennem hele den amerikanske historie har Vesten staaet i økonomisk avhængighetsforhold til Østen.

I historien fins der en række typiske kontraster. Paa Burke's side staar: Den amerikanske grundlov, Hamilton, Cooper, Rosevelt. Under Paine's banner staar: Den amerikanske uavhængighetserklæring, Jefferson, Jackson, Lincoln, Wilson. Stiller man de ovenanførte navne mot hverandre i samme rækkefølge, gir det en god rettesnor for brytningerne i de forskjellige tider og den utvikling disse to motsatte ideer og interessesfærer har været underkastet. Den fjerde juli 1776 skrev Thomas Jefferson Uavhængighetserklæringen. Den

er Paine op ad dage. Dens basis er menneskets uavhændelige rettigheter. Life, Liberty, and the pursuit of Happiness. Noen aar senere vedtas De Forenede Staters Grundlov. Den er vedtat av en forsamling hvor den kapitalsterke besiddende klasse var eneraadende, og for at beskytte denne klasses interesser[1]. Grundlovens far og forkjæmper var Alexander Hamilton, en varm beundrer av Burke. Præsident Wilson siger om Hamilton i «The New Freedom». Hamilton var en stor mand, men ikke en stor amerikaner, fordi han som whig vilde at de besiddende klasser skulde være folkets formyndere. Det er værdt at lægge merke til at hverken Paine eller Jefferson var medlemmer av Den grundlovgivende forsamling.

Men de besiddende vedblir ikke at sitte uforstyrret tilrors. Meget snart dukker «The Squatter» op. Han er pioneer, han mangler finfølelse, han tar det land han kan opdyrke, og glemmer at forhøre sig om det muligens er en eller anden kystkjøbmands lovlige eiendom. Han skildres av James Fenimore Cooper som et skadedyr, der er dobbelt lovløs, fordi kjøbmanden hadde faat kongelig patent paa disse ubrukte vidder, senere hadde han forsvart dem mot franskmænd og indianere, og endelig efter at kolonierne, takket være den franske flaate og den engelske ulyst til krig, i Amerika kaldet fædrenes tapperhet, var blit uavhængige, hadde han faat fornye sit skjøte hos den nye regjering. Det var ikke kjøbmandens pligt at sørge for at nybyggeren fik vite at landet var retslig optat, og som oftest fik ikke kjøbmanden vite at en hadde slaat sig ned paa hans land før rydningsmanden hadde opdyrket store arealer. Paa denne maate blev landets bedste familier bragt i uleilighet. George Washington hadde saaledes sikret sig 30 000 acres av et omraade hvor nybyggerne netop holdt paa at bryte sig frem. Cooper skildrer dette lovløse elements kamp imot autoriteterne i sine bedaarende romantiske fortællinger «Læderstrømpe». Senere blir han bitrere, efterson han ser at godseierklassen forsvinder. I staten New York blir de store padrone besiddelser helt opløst

Haarde tider var ivente for de besiddende. Inden ret

[1] Kfr. *J. Allan Smith:* The Spirit of the American Government. *Dean of the Graduate School of the University of Washington.*

længe blev Andrew Jackson, repræsentanten for disse stimænd, disse lovløse nybyggere i Vesten, De Forenede Staters præsident. I amerikanske historier fra ti aar tilbake skildres han paa samme maate som Cooper tegnet «the squatter»: lovløs og tøilesløs. Og det var han, set fra deres synspunkt. Han opløste De Forenede Staters Anden Bank, fordi den var et skadelig finansielt monopol tiltrods for at den var anerkjendt av grundlovens fortolkere, Høiesteret. Det offentlige land blev forbeholdt bona fide nybyggere.

Demokraternes hovedstyrke under Jacksons's regjering laa i den tilslutning de hadde hos smaabrukerne i Vesten. Noget proletariat eller arbeiderelement fandtes ikke. Men de store godseiere i Syden og Sydvesten fik snart ledelsen av det Demokratiske Parti. Smaabrukerne i Vesten, støttet av de arbeidende lag, som holdt paa at danne sig i Nordstaternes byer dannet nu det Republikanske Parti. Partiets store mand er Abraham Lincoln. Lincoln blev baaret frem av Veststaterne, av de uavhængige pionerer, som vilde sikre sig at de store endnu ubrudte vidder i vest blev befolket, ikke av slaver og godseiere, men av frie mænd. Borgerkrigen forkvaklet Republikanerne. Efter Lincoln's bortgang viste det sig, at den republikanske liberalisme lot sig bruke av den gryende kapitalisme; den blev aristokratisert. Kapitalen underkastet sig naturrikdommene.

Under Cleveland's demokratiske regime blev otti millioner acres tat fra de eiere som hadde erhvervet land i spekulative øiemed, og overladt jordbrukere. I 1896 optrær Demokraternes fører Bryan, som talsmand for Populisterne, som vilde ha «free silver». Igjen var det forholdet debitor og kreditor. Vesten og Osten som gjorde sig gjældende. Vesten var rik paa jord, men fattig paa mynt, Osten hadde nok av rørlige kapitaler. Fra de tidligste tider har jordbrukerbefolkningen i Amerika sværmet for papirpenge, med land, den sikreste av alle værdier, som reserve. Osten har bestandig holdt paa specireserver. «Granger»-bevægelsen, en amerikansk bondebevægelse, satte det som sin opgave at frigjøre bonden økonomisk. De politiske utslag av Grangerbevægelsen gjaldt «billigere penge». Da man skulde gaa tilbake til en metallisk myntfod efter Borgerkrigen, hindret kun ytre omstændigheter,

som gav regjeringen let adgang til de ædle metaller, et farlig brudd. Men pengene, d. v. s. guldet blev dyrere i otti- og nitti-aarene, paa grund av at flere europæske stater hadde gaat over til en guldmyntfod. Det blev vanskeligere for debitorerne i Vesten at dække sine forpligtelser i Østen. Derfor blev valgparolen, billigere penge, flere penge, «free silver». Man vilde med lov hindre at rikmændene i Østen drog fordel av de høiere konjunkturer i guldtraden. Som bekjendt tapte Demokraterne; guldet begyndte at synke i kurs, og «free silver»agitationen døde hen. Men ikke demokratiets ønske om at kontrolere finansmarkedet. Det blev Wilson som skulde gjennemføre det, paa sæt og vis.

Dette bringer os til de to sidste motsætninger, imperalisten Roosevelt og den internationale, forbundsvenlige Wilson. Begge har de sine historiske forutsætninger, som dog ikke bestemmes av partilinjerne. Demokrater og Republikanere, begge har de til forskjellige tider stillet sig paa forskjellig side av det store skille: Menneskerettigheterne og eiendomsretten. Den formelle ret, og livets ret. Har Republikanerne været paa den ene side, har Demokraterne været paa den anden. Roosevelt forsøkte at forene imperialisme og demokrati, han anerkjendte monopol og støttet sig til det, og sa til faaret: du skal ha ret til at trække ulven til futen, gjør den dig fortræd Wilson negter at anerkjende trusten, d. v. s. monopol. Hans historiske arv, hans filosofi, hans kald var det at gjennemføre en navkortet individualisme inden demokratiets former. Dette maatte først og fremst føre til kamp mot monopol i jordpolitik, i finanspolitik, paa industriens omraade. Han skulde hævde: «Menneskerettigheterne» mot alle fiendtlige kræfter, indenlands og utenlands, kom de i lovens form eller som lovløse. Wilson's løsen er saaledes ikke nyt, uten forsaavidt, at fortidens idealister som oftest henskjøt sine idealers virkeliggjørelse til fremtiden. Wilson forsøker at projicere utopien ned paa virkelighetens verden. Wilson fører en idealistisk realpolitik.

Her hjemme og ellers ogsaa er det en gjængs opfatning at aristokratiet er conditio sine qua non for fremskridt, og at demokratiet uvægerlig fører til kinesisk stagnation. Man

peker paa historien. Men Wilson er ikke helt ukjendt med de historiske kjendsgjerninger. Vistnok kommer han ikke med videnskabelige nyheter av den art, man rager ut av kjøkkenmøddinger. Dette forhold er en av de anerkjendte svakheter i den amerikanske videnskap. Dens største opgave har til for en ti aar siden været popularisering, at gi saa store dele av befolkningen som mulig del i de almindelige videnskabelige fremskridt. Men ogsaa dette er under forvandlingens tegn i Amerika. Med oprettelsen av «Graduate Schools» har den amerikanske videnskap fort en armé ind paa forskningens omraade, hvor den allerede har gjort erobringer. Wilson tilhører forsaavidt den ældre skole i Amerika Hans bøker har ikke været epokegjørende, men viser et klart syn og et godt grep paa den amerikanske historie.

Wilson er født 28de december 1856 i Stanton, Virginia. Han er en sydstatsmand, altsaa fra fødselen Demokrat. Men han skiller sig ut fra «Det kompakte Syd» som ingen idealer har, uten det, at stemme mot Republikanerne, som i sin tid tvang dem under aaget med sin politik efter Borgerkrigen. Han tok artium ved Princeton i 1879, embedseksamen samme sted i 1882; og har siden den tid paa typisk amerikansk vis været knyttet som student og lærer til Amerikas fremste universiteter Denne omflakking fra universitet til universitet minder om middelalderens omvandrende studenter, og er en av de sterkeste sider av den akademiske utdannelse i Amerika. Wilson har været ved Harvard og Williams, Darthmouth og University of Pensylvania, West Forest og Rutger og University of Virginia, fik Ph. D. graden ved Amerikas mest videnskabelige universitet, John Hopkins i 1886. Litt D. ved Yale i 1907. Han har været professor ved Princeton i historie, statsokonomi og juris prudence. Rektor sammesteds og guvernør av New Jersey fra januar 1911—mars 1913.

Hans valgprogram i New Jersey var demokratiets kamp mot monopol, og han vandt tiltrods for at New Jersey var monopolets faste borg. Efter dette korte politiske liv blev han valgt til præsident. Som præsident fortsatte han kampen mot monopol. Han arbeider for et demokrati paa den gamle individuelle basis. Han negter at anerkjende gruppeinteresser, og skiller sig heri fra Roosevelt, syndikalisterne og kapitalisterne

som forsøker at føre kampen gruppevis, og omtrent utelukkende paa det økonomiske omraade. Wilson er heller ikke ræd for at rokke ved samfundets økonomiske støtter, men han vil bruke en politisk rambuk. Han maa derfor av praktiske grunde bli en partimand. Et politisk demokrati kan i vore dage ikke gjennemføres uten et politisk parti; men man behøver ikke derfor være avhængig av politisk korruption, eller ta massen ved næsen, med tomme floskler om likhet og frihet. For at hindre politisk korruption ivrer Wilson for en tilbakevenden til det gamle «by ting». Han vil at folket skal bruke skolestuerne at komme sammen i for virkelig at diskutere de politiske spørsmaal. Han tror allerede at kunne paavise at denne aapne folkelige diskussion har hævet det politiske livs nivaa. Hans valgkampagne gik ut paa at vække folk til eftertanke, ikke til politisk ektsase. Hans «program» var frit for fraser og indeholdt konkrete løfter, de fleste rettet mot trusten: lavere toldsatser, pengevæsenets decentralisering og uavhængighet av Wall Street, skarpere anti-trustlove, lettere adgang for smaafolk at skaffe sig bankkredit, især ved hypoteklaan. Dette program som er en opsummering av meget av hvad demokratiet i Amerika har kjæmpet for, har han gjennemført, og indtar derfor en omtrent enestaaende stilling, som en politiker, der holder hvad han lover.

Wilson er Presbyterianer ifølge slegt og opdragelse. Han tilhører den i Amerika saa populære kombination, Scotch-Irish, egentlig Ulster-skottere, men han har sat sig utover dens snævre kalvinistiske determinisme. Han anerkjender ikke at mennesket helt bestemmes av sine omgivelser, økonomiske eller andre, men lægger eftertryk paa den menneskelige vilje, og at det er denne vilje til at naa idealerne som bestemmer evolutionen. Han staar uryggelig fast i princip-spørsmaal, mens han i andre følger den moderne trang til at underordne og veie de forskjellige retsbegreper. Han sætter sin kurs bent paa idealerne, men gjør opmerksom paa, at der neppe er en ting idag som gjøres paa samme maate som for tyve aar siden. Men grundlaget og maalet er det samme. En urokkelig tro paa menneskenaturen, og dens evne til utvikling og selvstyre. Han er Platoniker, han tror paa at de

bedste skal styre. Det gjør vi jo alle, men det gamle spørsmaal, Hvem er de bedste? besvarer vi paa forskjellig maate. Roosevelt og whiggerne hævder, at de som har de største økonomiske indsatser skal styre. De vil styre for folket, men ikke ved folket. Wilson tror at folket ikke behøver formyndere, men tjenere, at det ogsaa er istand til at vælge de rette og samarbeide med dem. Tidligere præsidenter søkte raad hos de store industrifyrster, men det er ikke dem Wilson først og fremst konfererer med. Han sier bent ut i «The New Freedom»: «De karle har faat sine haandpenge av det bestaaende, for at værne om det, de vil ikke fremgang.» Wilson spør dem tilraads som staar midt oppe i kampen, de som ser hvor tungt det er at komme frem, og gjennem personlig erfaring kan peke paa de vanskelige steder. Han forlanger samme start for alle, ingen handicaps.

Wilson staar her paa smaaborgerlig grund. Hans parti har jo aldrig været et proletarparti, har aldrig appellert til hverken overklassebevissthet eller underklassebevissthet Men det har aldrig lat sig skræmme av det formelle. Passer ikke lovene med virkeligheten, blir det værst for lovene, sier Wilson. Naar han lægger virkelighetens maalestok paa lovene, er det en demokratisk virkelighet han mener. Det er et ekko fra nybyggerne som ryddet land i kamp mot landmonopol. I vore dage er det industrimonopolet som forsøker at hindre nybegyndere. Wilson er præsident for «squatterne» paa industriens omraade, som Jackson var det for «squatterne» paa jordbrukets.

Wilson er ikke bare smaaborgernes mand, for proletariatets krav har han et aapent øre. Han drev igjennem en lov som ophævet middelalderens sidste levning i moderne retspleie, nemlig sjømandsstandens særstilling, retslig set, overfor sin arbeidsherre. Senere da ungsocialisten Joe Hill skulde skytes i Utah, for angivelig delagtighet i mord under streikeuroligheter, la Wilson sig imellem. Det hjalp desværre ikke, man sier fordi, at guvernøren av Utha engang hadde søgt Wilson forgjæves, og nu vilde gjøre gjengjæld.

Wilson er en folkets mand, han har aldrig været ræd for at appellere til det. Da han var guvernør i New Jersey og den lovgivende forsamling ikke vilde følge hans raad, gik

Wilson ut blandt folket, og forklarte dem hvad han vilde. Legislaturen ga sig. Wilson's gjenvalg var især en triumf for Vestens demokrati. Første gang han blev valgt, var der nok mange som stemte paa ham, fordi de trodde at professor Wilson var akademisk og virkelighetssky. Wilson er ikke netop det. Til en viss grad er han akademisk i sin beundring for den engelske forfatning. Han opfatter præsidentstillingen som om den svarte til den engelske premierstilling. Men dette er jo i bund og grund mot den amerikanske grundlov, hvor den utøvende, dømmende og lovgivende myndighet er saa nøiagtig avbalancert. Den ene myndighet skal virke som bremse paa den anden. Mot dette bremse- og balanceideal sætter Wilson en definition av frihet, som en maskine der er godt sammensat og arbeider uten friktion. Det er samarbeide han vil ha. Samarbeide mellem folket og regjeringen. Folket skal gripe direkte ind i den styrelse hvorunder de lever. Han forsøkte saaledes at faa avskaffet den gamle praksis, at partikongressen avgjør hvem som skal være kandidater til præsidentstillingen. I stedet skulde der være først et almindelig prøvevalg, og saa et endelig valg mellem de kandidater, som folket hadde utseet ved prøvevalget. Likeledes arbeider han for: «Initiativ, Referendum og folkets adgang til at avsætte embedsmænd ved avstemning,» forholdsregler som vil dra folket mere ind i styrelsen, og fremfor alt vil gjøre folkeviljen sterkere og mere følbar i de lovgivende forsamlinger.

Wilson er imot en landsfaderlig regjering. I sin bok: «The State, Elements of History and Practical Politics» dadler han socialisterne, netop fordi han er ræd for at de vil gjøre individet avhængig av regjeringen. Men like skarp er han overfor Roosevelt's parti som vil sikre landets velstand ved at garantere trusterne deres eksistens, dog under politisk kontrol. Begge retninger hævder han vil ødelægge det personlige initiativ. Den sammenknytning mellem regjering og trust dette vilde føre til, vilde snart sætte regjeringen ute av stand til at hævde det enkelte individs rets overfor mægtige grupper. I sin politik angaaende fredning av naturrikdommene hævder Wilson at alle materielle hensyn maa vike for fredning av nationens fysiske og aandelige velvære, den

største rikdom en nation eier. En politik som man neppe kunde haape at et trustregimente vilde føre, der gjør alt for at beskytte en maskin, men praktisk talt intet for at beskytte et individ. Roosevelt gjorde forskjel mellem et rimelig og et urimelig monopol, Wilson vil alle monopoler tillivs, Roosevelt hævder at et monopol er et resultat av ubønhørlige økonomiske love, Wilson derimot at det er bygget op ved hjælp av uærlige midler. Kan man komme de uærlige midler tillivs, vil monopolet gaa istykker av sig selv. Dette er hensigten med den anti-trustlov han fik vedtat «The Clayton Bill».

Roosevelt's intime stilling til storindustrien har en ganske naturlig følge i at Roosevelt er imperialist. Han er like voldsom og braakende som Wilson er stille og betænksom. Roosevelt angriper personer, lar det regne med skjældsord. Paine kalder han «En smudsig gudsfornegter», hvad Paine forresten ikke var. Paine var og blev en kvæker til sin død, men det er karakteristisk for slike buldrende personer, de har let for at blotte sig og sin uvidenhet. Wilson har han flere gange kaldt en kujon. Wilson angriper ikke personer, bare systemer, han kommer aldrig med personligheter. Han forhaster sig aldrig. Han vil gi folk tid til at tænke. Wilson blev overøst av opfordringer til at gripe ind i Mexiko. Mexikanerne gjorde endog indfald i De Forenede Stater. Wilson sendte ikke armeen ned for at tugte Mexiko. Han hadde en dyp forstaaelse av de kræfter som ledet Mexikanerne til overilede handlinger. Der hadde hersket ro og orden i Mexiko under Diaz og andre, men for hvilken pris? Den utenlandske kapital eied praktisk talt hele Mexiko, undtagen regjeringsoverhovedets bankbok. Det var amerikanske kapitalister som opfordret Wilson til at blande sig i Mexiko's indre forhold. Wilson's politik overfor Mexike har været præget maatehold. I det hele tat er den amerikanske utenrikspolitik merkværdig fri for mørke pletter. Det kunde da være Roosevelt's skandale med Columbia og Panamaoprøret, et overgrep som Wilson's administration har fortøkt at gjøre godt igjen. Cuba er blit fri, og Demokraterne har lovet Filipinerne uavhængighet.

Wilson sætter ikke De Forenede Stater op mot de europæiske som en ideel stat, men det bebreider han Europas konger og fyrster, at de førte krigen over folkene før de fik

suk for sig. Ved sidste præsidentvalg blev Wilson angrepet av Republikanerne for sin svake utenrikspolitik. Gik man de herrer litt nærmere paa klingen, maatte de erkjende at de i det store og hele vilde ha handlet paa samme maate. Wilson har aldrig appellert til mobstemningen. Hans aarvaakne ventepolitik er blit et ordsprog i Amerika. Likevel beskylder en schweitzisk professor ham i Internationale Rundschau og sier, at Wilson bare ventet paa det øieblik, da han kunde gjøre sig populær ved en krig. Forholdet er nok snarere omvendt. Naar Wilson allikevel brøt med Tyskland, var det ikke fordi han trodde at England hadde retten paa sin side, isaafald vilde han ha brutt før. Forholdene har været unormale, casus belli har der ikke været én, men hundre gange, og fra begge sider. Hvorfor brøt da Wilson med Tyskland? Var det for at beskytte de amerikanske milliarder i England og Frankrig, som man paastaar fra tysk side. Det var det neppe. For den saks skyld vilde det lønne sig bedre for Amerika at vedbli at være neutral. Desuten har Wilson i sit forhold overfor Mexiko vist, at han ikke gaar kapitalisternes ærinder. Man maa, synes jeg, tilskrive det ideelle bevæggrunde.

Tyskland krænket de almene antatte menneskerettigheter, mens Englands overgrep har været begrænset til det økonomiske. Wilson kunde ikke gripe ind før det gjaldt amerikanske liv. Amerikanske liv gik tilgrunde før bruddet, men Tyskland ga hver gang opreisning, og for den endelige freds skyld kunde ikke Wilson godt vægre sig ved at motta den tilbudte undskyldning. Helt til den tyske regjering erklærte at den ikke længere anerkjendte menneskerettigheterne, kunde jo Wilson haabe at faa en varig fred istand. Men en varig fred kan kun bygges paa anerkjendelse av menneskerettigheterne. Da det haab glap, da menneskerettigheterne formelt blev underkjendt, hadde Wilson bare ett at gjøre, nemlig avbryte den diplomatiske forbindelse med Tyskland. Krænker Tyskland dem praktisk ogsaa, følger uten tvil aapen krig. Hvorfor nøler Wilson? Fordi at det vigtigste for ham er, at sikre sine idealers fremtid. Da Wilson sendte sin fredsnote, blev englænderne ærgerlige fordi han ikke aapent vedkjendte sig at han trodde paa deres længe utbasunerte stilling som champions for menneskehetens frigjørelse. Han

foreslog en fred for motstanderne var fuldstændig knuste. Det var forresten ikke en ny tanke; han fremsatte den første gang i mai 1916 i en tale til: «The League to Enforce Peace». Wilson's note vakte jo som bekjendt til en begyndelse et voldsomt røre i den engelske jingo-presse. En sagfører her i byen paaviste i en av dagbladene at Wilson var aldeles blottet for fornuft. Siden har stemningen vendt sig. Edv. Bull viser i 2det hefte av Samtiden 1917 at den ungarske greve Julius Andrássy har samme syn paa fredsproblemet. Ententen hævder at den kjæmper for at sikre verdensfreden, og at den kun kan opnaa det ved at knuse centralmagterne Hvis dette ikke er tilfælde er krigens forlængelse en forbrydelse mot menneskeheten. Derefter utvikler han, at blir Tyskland knækket og Østerrig oplost, har man kun opnaaet at tilintetgjøre likevegtsystemet, og istedet faat to sterke rivaler, som naar somhelst kan ryke i haarene paa hverandre. Desuten maa centralmagternes millioners revanchelyst tages med i betragtning. Den slags fredsgaranti kan Amerika selvsagt ikke være tjent med. Amerika har ingen interesse av at knække Tyskland eller at tilvinge sig et løfte om, at Tyskland for fremtiden skal være snild gut. Dette vilde ikke være en reel garanti for freden. Den eneste virkelige garanti blir da den Fredskoalition av alle frie nationer, som Wilson foreslaar. Enten Amerika blir blandet op i krigen eller ei, blir dette dets eneste maal. Territoriale utvidelser tragter det ikke efter. Sin isolationspolitik maa Amerika opgi. Blir Europa et hvepserede, blir Europa balkaniseret, maa det amerikanske demokratis bedste kræfter vies Mars. Men Amerika har andre opgaver, andre idealer at virkeliggjøre for sig selv og menneskeheten; det er for at lette denne virkeliggjørelse, at Amerika nøler.

Nordstrand i mars 1917.

DEN NYE TID OG VI KRISTNE.

Av overlærer O. F. Olden, Stavanger.[1]

En ny tid? Er den kommet? Den er i sin vorden, men den kommer ikke uforberedt. Den kommer som følge av alt det som er gaat forut — som alle nye tidsavsnit. Selv naar der kan synes en nyskapning er det oftest saa at det gamle system har «krænget sig om til sin egen karrikatur» og det nye kommer ut av det gamles vrangside. Ogsaa den nye tid som vi alle har en følelse av er ved at bryte frem, kommer som en følge av det som er skedd. Den har sine røtter i hele det historiske tidsavsnit som vi kalder den nyere tid og som er 400 aar gammel.

Middelalderen var *absolutismens* tid. Folkemassene ledes ovenfra; ikke bare politisk men ogsaa aandelig og materielt. Systemet blev til sin egen karrikatur. Nye tanker som brøt frem fra studiet av den græske oldtid fandt grobund. Renæssancen indvarslet den nyere tid, *individualismens*. Men dette nye tidsavsnit kunde ikke skapes bare ved slike aandsbetragtninger. Den store masse av folkene hadde just ikke forutsætningene for spekulation. Der trængtes tre andre faktorer: den *økonomiske,* den *politiske* og den *religiøse.* Det er de tre magter som bestemte — og endnu den dag idag bestemmer — den store masses verdensopfatning. Den intellektuelle granskning av problemer er endnu bare et mindretals privilegium. Ved overgangen fra middelalder til nyere tid skaptes de nye *økonomiske* forhold ved opdagelsen av den nye verden hinsides havet hvorfra der hentedes nye og svimlende værdier hjem. Værdier som den *enkelte* kunde hente selv. De nye *politiske* forhold skaptes gjennem magtforskyvninger i Europa, dels foraarsaket av de nævnte økonomiske, dels ved tyrkernes fotfæste i Konstantinopel. Den nye religiøse situa-

[1] Foredrag ved ungdomsforbundets instruktionskursus i Stavanger.

tion skaptes ved *reformationen*, hvor individualismen overførtes ogsaa paa religionen. Den nye religionsform hadde sin rot i det nye testament, efter vor mening den eneste som kunde ha det. Det var et ord av Paulus som skapte gjennembruddet hos Luther. Men reformationens tankefremstilling har sin anden rot i renæssancens individualisme.

Aarhundreder er gaat. Individualismen er utviklet stadig sterkere, saa den paa en maate fik sin nye fødsel først i den franske revolution.

Hvad den nye tid vil bære i sit skjød vil vi prøve at faa tak i ved et blik paa den utvikling som har fundet sted i det forløpne tidsrum.

La os først ta den *økonomiske*. Den har staat i *frikonkurrancens* tegn i nøie overensstemmelse med individualismens ide. Naar hver arbeidet for sig, vilde den størst mulige produktion opnaaes, den størst mulige mængde av økonomiske goder. Intet er saa sterk en drivkraft som selvopholdelsesdriften. En ganske særlig sterk understrekning har denne faat gjennem naturvidenskapen, specielt *Darwinismen*. Det er «kampen for tilværelsen» som leder utviklingen fremover. «The survival of the fittest» — de dygtigste overlever og forplanter slegten — det blev slagordet i den nye strømning. Aa hvor det var i pagt med tidens tanker! Eller rettere: tiden tok det av Darwins naturvidenskabelige resultater som den likte. Den fri konkurrance blev ikke bare en *tillatt* form for økonomisk virksomhet, den blev en *pligt*. Netop derved førte man jo utviklingen frem. Og enhver ung mand kunde se sig selv som «the fittest», den dygtigste, den som skulde overleve, den som skulde fortsætte slegten, føre utviklingen videre til lysere kaar for menneskeheten.

Og resultatene: Store opsamlinger av rigdommer paa enkelte hænder og en umaatelig fattigdom hos mange. Paladser i West-End, slummen i East-End, det er billedet av vore storbyer. Og jo større byene er, desto finere er paladsene, desto elendigere de rommer hvor mennesker stuves sammen i enkelte kot. Men det en verdens gang. The survival of the fittest. Dernede lever de som paa grund av daarlige evner, arvelig belastning o. s. v. *maa* gaa tilgrunde. Det er deres dødskamp vi ser. Men det maa saa være: de uskikkede gaar under

Deroppe lever millionærene et liv i luksus, lediggang og vellyst: «the survival of the fittest!»

Systemet har krænget sig om til sin egen karrikatur. Vi kristne ser paa det og tier. Som disciples av ham som var tolderes og synderes ven har dog altid den kristne menighet tat sig av de ulykkelige. Det skal være dens evige ros. Hvem er gaat til de fattigste og mest forkomne om ikke de kristne. Fra de kristnes «frivillige fattigpleie» er utviklet det offentlige fattigvæsen. Men systemet? Det vedkommer ikke os. Det er et borgerlig forhold. Vor opgave er at lindre den nød som nu engang er der. Dens *aarsaker* er likegyldige: «De fattige har I altid hos eder», sa jo mesteren. Et misforstaat ord som er brukt som et skalkeskjul for vore private interesser.

La os se paa det *politiske* omraade.

Det er jo paa det nøieste forbundet med det økonomiske, ja det kan hænde at det politiske liv egentlig bare har økonomiske røtter, at menneskehetens politiske historie er bestemt av økonomiske faktorer. Selv i absolutismens tid, da en krig kunde erklæres for hofskandalers skyld, turde de økonomiske faktorer spille en betydelig rolle. Selv om krigens *erklæring* kunde skyldes uvedkommende ting, vilde krigens *forløp* betinges av hærenes utrustning og folkenes utholdenhet, og begge disse har sin nationaløkonomiske rygrad.

Men selv om Norges politiske nedgangsperiode under «400-aarig natten» skyldes nedgang i aarets middeltemperatur med derav følgende økonomisk vanmagt, lar det sig ikke negte at der i det politiske liv ogsaa spiller ind *aandsmagter*, bærende ideer. Vi behøver bare at mindes *religionskrigene* som al verdens historie er saa fuld av. Og først og fremst individualismens ide, særlig da den i revolutionstiden fik den slaaende form: *menneskerettighetene*. Den ide blev av bærende kraft i den følgende politiske utvikling. Det er den — og ikke væsentlig de økonomiske faktorer — som har skapt den *almindelige stemmeret*. De enkelte nationers indre politik kan kanske sies at være baaret av menneskerettighetenes ide, skjønt kampen mellem de stridende økonomiske interesser efterhvert er blit den mest bestemmende. Men i den *internationale* politik har idividualismen i den Darwinistiske form været den

herskende i den senere tid. Se professor Collins artikler i F. k. og k. 1910.

«Mag einmal auf deutschen Wesen
noch einmal die Welt genesen»

klinger gjennem den tyske krigslitteratur. «Bare ved seier for de allierte kan verden frelses fra tyranniet» er de alliertes fredsbetingelser. Hver av de kjæmpende parter føler sig som «the fittest» som vil overleve og føre slegten videre. Og i den Darwinistiske aand hører de dygtigstes seir uundgaaelig sammen med de daarligstes undergang. Hvad gjør det at folkeslag knuses. Hvis nogen gaar under, saa er det fordi de er uduelige, og de faar den skjæbne som den uforanderlige verdensorden gjennem en naturlovs nødvendighet har beredt dem. Og naar *vi* stiger op, naar *vor* teknik, *vor* videnskap, *vor* industri trænger seirende frem over verden, da sker det atter efter den samme naturlov: «the survival of the fittest». Og det kan likefrem faa religiøs glans som hos den tyske keiser for hvem den samme lov maatte lyde: «vi arver det rike som er os beredt fra verdens grundvold blev lagt». (Naar han ikke har sagt det kommer det vist av at hans religion har saa gammeltestamentlige former.)

Hvordan dette politiske system (i samkvemmet mellem nationene) har krænget sig om til sin egen karrikatur viser den nuværende krig med al tydelighet.

La os vende os til de *aandelige* strømninger. Først *naturvidenskaberne*. Hele verdensbilledet er efterhaanden omformet. Istedetfor denne jord som centrum for verdensaltet med en fast himmelhvælving hvor sol, maane og stjerner vandret rundt jorden for at sætte skjel mellem dag og nat for menneskene, har vi faat en ørliten tingest, mest som et sandkorn at regne for sammenligning med solen og de fleste stjerner. Med en svimlende fart farer den rundt solen og sammen med den farer den frem gjennem rummet — ingen vet hvorhen. Paa denne lille prikken i verdensrummet lever vi smaa mennesker.

Istedetfor en tilblivelse i løpet av nogen dager for det hele univers mener vi at ha fundet en lang utvikling paa aartusener efter aartusener. Levende væsener er blit til, talrike som sand ved havbredden, og er døde. Men i stadig fuldkomnere former. Saa synes ialfald vi som betragter os selv

som de mest fuldkomne og maaler alle med vor egen alen. Og vi har søkt efter lovene for denne utvikling. Hvilket princip i tilværelsen leder det hele? For *det* ser vi at der er ingen tilfældighet. Noget har vi fundet. Tilpasningen efter ytre livskaar o. a. Jeg har før nævnt «The survival of the fittest», «naturens utvælgelse» som resultatet av alle principers virkning. Og jeg har nævnt at for at naa dette er «kampen for tilværelsen» tænkt som det egentlig bærende, og det er dette som — vel med nogen uret — for de fleste staar som «Darwinismen» og hvis følger paa etpar omraader jeg før har nævnt. Læren om «naturens utvælgelse av de bedste» trænger vistnok nogen modifikation, dels gjennem læren om «mutationer», betydelige sprang i utviklingen (Hugo de Vries), dels gjennem Mendels arvelighetslover som omsider atter er kommet til hæder og værdighet. Men foruten kampen for tilværelsen — frikonkurrancen i naturen — er der et andet princip som kan fremme naturens utvælgelse av de bedste: *den gjensidige hjælp*. Hvor mangen gang har vi ikke glædet os — ja næsten følt os opbygget — ved at se harmoni i naturen. «Se til insektene og blomsterne» kunde Jesus godt ha sagt. Se hvor der er blomsterformer som passer til de forskjellige insekter; se hvor der er insekter som passer til de forskjellige blomsterformer! Et samvirke uten nogen ødelæggelse. Det hænger sikkert sammen med frikonkurrancens ide at det blev «kampen» og ikke «hjælpen» som tiden grep ut av læren om «naturens utvælgelse av de bedste».

Istedetfor en tilfældighet av hændelser, som lededes av Gud og onde magter, har naturvidenskapen sat en *streng lovmæssighet*. Naar betingelsene er ens blir resultatene ens. Naturen er altid sig selv lik — *identitetsprincipet*. Slipper jeg en gjenstand falder den ned. Det sker uvægerlig hvor ofte eller hvordan jeg foretar forsøket med samme gjenstand eller andre som ligner den. Hænder det engang at en ting gaar tilveirs (en ballon) er det ikke fordi loven om faldet er ophævet, men fordi andre kræfter virker med, i dette tilfælde trykket i luften. Kjender vi alle de kræfter som virker paa et legeme, er alt hvad der videre vil ske med det bestemt ved uboielig konsekvens. Sker der noget andet slutter vi

straks at der har været med i spillet ukjendte kræfter, og vi søker systematisk efter at finde dem.

Hvor er det blit av Gud?

For mange er det gaat saa at Gud er blit borte. Naturlovene tok ham: som et fantom, et spokelse ved høilys dag, blev han borte mellem hænderne paa dem.

Men det kom kanske av at de tænkte sig Gud som en person, i den forstand at han hadde legemlig skikkelse og formet tingene og kommanderte naturen efter sine luner. Som Brand ironiserer sin ven maleren som skal ha malt Gud «med kalot og maane»: «Hvorvidt du ga ham tøfler paa, se det lar for sit værd jeg staa». Hvor menneskene har skapt Gud i sit billede!

Gud er *i* naturlovene. De er en side av Guds væsen. Det vi kalder naturen er *endel* av Guds verden.

Men ikke den hele.

Jeg har allerede nævnt at selv naturlovene slik som vi finder dem i den levende verden ikke gir et tilfældig resultat. «The survival of the fittest» fremstiller allerede et maal for den hele skabning. Og rent naturvidenskabelige spekulationer fører mange i vore dager frem til en antagelse av at der gjennem alnaturen gaar et princip som *vil* noget. Naturlovene er ikke hele tilværelsesprincipet; om de vi nu kjender — som naturligvis ikke er alle — kan dette endnu mindre sies. Længer gaar det ikke an at komme ad den vei.

Skal vi komme længer maa vi undersøke de *sjælelige* foreteelser hos menneskene og særlig det som interesserer os: det *religiøse* sjæleliv. Her er det to videnskaper som rækker hinanden haanden: *religionshistorien* og *psykologien*.

Psykologien har strævet med at finde love for menneskenes sjæleliv og meget er fundet. Men meget staar endnu igjen. Religionsforskningen kan enten være *historisk*, og da væsentlig beskjæftige sig med de gamle religioner, baade de som helt eller delvis hører fortiden til — som ægypternes og babylonernes — og de som endnu lever — som buddhisme, muhamedanisme o. a., eller den kan være mere *psykologisk* og beskjæftige sig med de sjælelige foreteelser som findes hos alle folk som nu lever, folk med de forskjelligste religioner.

Den første gren er den ældste, og for os har det særlig

interesse det lys den har kastet over Israels gamle historie. Kanhænde man først blev slaat av likhetene mellem jødedom og babylonisk og andre religioner, slik at naar resultatene blev popularisert — og da blir de *altid forvansket* — blev til et «Bibel-Babel» der næsten gik i ett. Men eftersom man vandt frem til større klarhet kom Israels religions *egenart* tydeligere frem. Det er som Johs. Johnson uttrykte det: Gud tok den spæde plante Mose aabenbaringsreligion, og passet og pleiet den selv i de vanskelige tider. Og i mange av profetskikkelsene viser der sig for os en religiøs inderlighet og magt, et krav og haab, som bare naaes naar mennesket søker ut over sig selv, eller kanske rettere: indenfor sig selv.

Religionshistorien har i mange maater git os et *nyt* syn særlig paa det gamle testamente. Men dets kjerne er ikke gaat tapt. Tvertimot. Det er her som i naturvidenskapen. Man begynder med en forvirret mængde kjendsgjerninger, finder nogen lover, men de samles tilslut i nogen faa. For at ta et eksempel: Keppler fandt 3 lover for planetenes bevægelser om solen. Newton slog dem sammen i en eneste en — som klinger ganske anderledes — og som tillike omfattet flod og ebbe, maanens bevægelser, legemers fald etc. Den er ikke længer end som saa:

$$K = G \frac{m_1 m_2}{r^2}.$$

Det er den *lille kjerne*. Men av den utledes de mange enkelte lover. Likedan med religionshistoriens forskning av bibelen: de mange enkeltheter samles til en liten kjerne, men den er virkelig kjerne.

De mere *religionspsykologiske* undersøkelser hører den nyeste tid til, for de har først faat tilstrækkelig materiale efterat missionærene har dradd frem sine erfaringer. De bringer os om mulig endnu nærmere «religionens røtter». Der finder vi fællesstof for den hele menneskehet. Jeg sigter særlig til den animistiske livsopfatning. Kjendskapet til naturfolkenes tanker kaster nyt lys over kulturfolkenes religioner, ja over vore bedsteforældres overtro. Vi finder paa ny kristendommens egenart og vi ser de farer det religiøse liv kan løpe ogsaa hos os. Vi ser *ritualismens* fare: gudstjeneste, bedehusbesøk og gode skikker tar religionens plads paa den

ene side; vi ser ogsaa *fællesfølelsens* og *ekstasens fare,* slik den kan ta form i *hete* opbyggelser og fællesbøn med tilhørernes utrop. Overfor begge farer trænger vi at mindes ham som søkte *ensomheten* for sin bøn til Gud, som «slet sig ifra dem saalangt som et stenkast», og som lærte os at tilbede i «aand og sandhet».

I menneskets sjæleliv møter vi andre sider av Guds væsen end de vi ser i det vi kalder naturlovene. Her er en verden for sig selv med flere kræfter end i den saakaldte natur. Om vi end paany maa vogte os for at skape Gud i vort eget billede, er det dog gjennem sjælelivets dypeste væsen at vi søker at *erkjende* ham. Og dog hvor ufuldkomment blir det ikke! Vil han ikke gi sig selv tydelig tilkjende, i *hele sit væsens fylde?* Aa hvor menneskene har længtet efter det til alle tider og under alle himmelstrøk! Hvor de har speidet efter gudens tale, i naturens vælde, i ekstatikernes profetiske ord, i de besattes orakelsvar, i troldmændenes mystiske kunster!

Vi kristne sier til alle: Engang ga han sig tilkjende i hele sin Guddoms fylde. I Jesus av Nazaret ser vi Gud, *faderen* som *han* kaldte ham. Vi tror det ikke væsentlig fordi han selv har sagt det, endnu mindre fordi andre har sagt det (skjønt dette er uundværlige bekræftelser for os), men fordi hele vor sjæl strækker sig — saa at si — efter en Gud av det væsen. Og han kom med gode nyheter om at *Guds herrevælde* — Guds rike som vi almindelig sier — *var nær.*

Og nu den *almindelige religiøse situation.* Det jeg her har skildret er nemlig ikke den almindelige mands tanker. Jeg vil ikke gjøre noget forsøk paa skildre den religiøse utvikling siden reformationen, bare peke paa etpar eiendommeligheter.

Individualismen har ført med sig en *mængde protestantiske sekter* og indenfor dem igjen en mængde tildels konkurrerende organisationer. Se bare inden den norske lutherske kirke! Ikke alt det har været av det onde. Det har git fri utviklingsmuligheter for særprægede tanker, men tilslut blir det for trangt. Der kan ikke længer arbeides *for* en enkelt organisation uten at komme andre for nær. Allerede nu merker vore store kristelige organisationer altfor tydelig konkurrancen og

adskillig av deres kraft er optat av den. (Den store mængde av splittelser hænger forresten ogsaa sammen med mangel paa elasticitet i organisationsformer.)

Blandt kirkens opgaver efter reformationen maatte nødvendigvis i lang tid staa de dogmatiske; at forme sine tanker om religion i motsætningsforholdet til katolicismens og i samklang med tidens verdensanskuelse, og den praktiske opgave at fjerne katolicismens levninger av ritualtro og av det gjenlevende hedenskaps overtro. Det sidste har — ialfald hos os — været det seigeste, og det er kanske naturvidenskapen som mer end noget andet har hjulpet kirken til at fjerne overtroen.

Opgaver *utad* fik reformationens kirker først gjennem missionsvækkelsen for vel hundrede aar siden og den dag idag er det vel egentlig den eneste *store samlende* opgave kirken er sig bevisst. *Herhjemme* er den tilbøielig til at betragte den som avsluttet. Vel er mange mennesker ogsaa her «fiender av Kristi kors», og man søker at faa dem til at omvende sig. Men nogen stor samfundsopgave ser den ikke.

Et eiendommelig træk ved vor tids kirkelige forhold er *mændenes* ringe deltagelse. Nogen skildring av hvordan tilstanden i saa maate er behøves ikke. Bare at *nævne* forholdet er nok til at faa kristelig arbeidende mænd til at ryste paa hodet av bekymring for fremtiden. Et underlig tidens tegn er dog den «Lay Mens Missionary Movement» som for 10 aar siden sprang frem i Amerika. Men som vi intet har faat av herhjemme. Et eneste tilløp: Johs. Johnsons ypperlige foredrag for forretningsmænd i Frimurerlogen i Trondhjem. I Danmark har den slaat rot

Efter dette — høist ufuldkomne — forsøk paa at skildre de senere tiders utvikling vil vi prøve at føle «den nye tid» paa pulsen.

Jeg har gjentagne gauger citert det berømte Ibsenske ord: «la først systemet faa krænget sig om til sin egen karrikatur». Jeg tror Ibsen der har rørt ved et vigtig moment i al utvikling. Ethvert system bærer i sig faren for at bli til sin egen karrikatur. Men gjennem de «utvekster» det selv skaper ligger spiren til en ny ordning. Det er *katastrofe-*

momentet i evolutionen. Vi ser det i menneskenes historie. Utviklingen gaar i lange tider jevnt og rolig, men fører tilslut med sig slike misbruk at der blir en omvæltning — som nu. Og det skulde undre mig om der ikke ogsaa i naturens utviklingshistorie er slike katostrofemomenter som hittil er litet paaagtet. Men nærmere om det hører ikke hjemme her.

Hvordan frikonkurrancen har ført til den karrikatur som vor nuværende økonomiske situation er av det ideal som individualismen paa det økonomiske omraade hadde tænkt sig, har jeg før antydet. Den forfærdelige store ulikhet er kommet frem ved de økonomiske sammenslutninger. Det gamle forhold mellem arbeidsgiver og arbeider — halvt patriarkalsk som det var — hadde mange gode sider, selv om det ikke var noget uttryk for *menneskerettighetene*. Men aktieselskapsformen har ophævet det personlige ansvar ved kapitalen. Vi har faat den *upersonlige kapital* som bare søker utbytte. Efterhvert er de økonomiske sammenslutninger blit stadig mer omfattende. Vi er naadd til *trustenes periode*. Hvilken magt en slik repræsenterer har vi hos os neppe nogen følelse av, da vi endnu ikke har dem nær indpaa livet.

Et litet eksempel som berører ogsaa os: Vort landbruk lider av kali-hunger. Den tare og tang som ræker iland langs vore kyster indeholder betydelige mængder kalisalte. De utvindes som et av jodfabrikenes biprodukter. Nu kan vi ikke øke vor kaliproduktion ad denne vei, fordi vore jodfabrikker er tilsluttet det verdensomfattende jod-syndikat, der fastsætter hver enkelt fabriks produktion.

Nu er det betegnende at denne slags sammenslutninger som er den ytterste konsekvens av frikonkurrancen, selv er dannet for at *hindre* konkurrancen. Det er som om selve systemet frembringer den motgift som tilslut dræper det eller ialfald hemmer dets videre utvikling. Eller for at bli i det Ibsenske billede: Systemet *krænger sig om*.

Det samme forhold finder vi igjen i politiken. Hvor ofte har vi ikke i vort land i det sidste hørt om demokratiets vrængebillede, som efterhaanden begynder at vise sig som en skygge netop naar man mener at være maalet nær.

I den internationale politik skulde den individualistiske idé sætte nationene paa individenes plads og aapne disse en fuld-

stændig fri utviklingsmulighet. Vi vet hvordan nationalitetsprincipet er blit søkt gjennemført i Europa i forrige aarhundrede og hvordan netop de store idealister som vor landsmand Bjørnson endnu kjæmpet for denne ide til sin sidste stund, kjæmpet for de undertrykte folkeslags frihet. Vi ser hvordan dette endnu stilles op som de alliertes krigsmaal. Og uten hensyn til vore sympatier og antipatier overfor de krigførende vækker Sønderjylland og Finland gjenklang i ømme strenger i vor sjæl. Men netop naar nationalitetsprincipets gjennemførelse var naadd saa langt som det dog trods alle undertrykkelser var, var hele systemet ifærd med at krænge sig om. Sammenslutningene i alliancer og ententer var allerede tilstede og de baand som de forbundne efterhvert paala hverandre — og sig selv — var ved at styrkes allerede før krigen, og nu smies de sammen med blod og jern. Fælles avtaler, fælles og gjensidige pligter blir der fler og fler av.

Paa det religiøse omraade staar vi ved tilsvarende foreteelser. De mange enkelte organisationer som individualismen har skapt gaar hverandre iveien — hvor ofte merker vi ikke tegn til at hensynet til organisationene sættes over det videre til Guds rikes fremme. Saa søker man dannet vide, løse sammenslutninger. Særlig den anglikanske verden er rik paa slike, først paa missionens omraade. Her hos os har vi tilløp til det i Gjeilomøtene.

Det er som om vi her staar overfor en naturlov i mennelivet. Jeg har allerede nævnt en analogi fra naturen; motgiftene som alle sygdomsvækkende spirer ved sin egen livsvirksomhet skaper og som vi utnytter i vaksination, serumbehandling o. s. v For en kemiker ligger det endog nær at mindes den Waage-Guldbergske massevirkningslov der endog kan gis matematisk form, likesaa enkel som den Newtonske gravitationslov.

* * *

Efter at vi nu har set hvordan individualismen paa en række omraader er ved at krænge sig om er det ogsaa let at se hvad krængningens resultat maa bli.

Jeg vil kalde det nye *kollektivisme*, *brorskap*. Trustene er den kollektivistiske spire paa det økonomiske omraade. Ar-

beiderorganisationene er det selvsagt ogsaa, og der har jo maalet forlængst været stillet op: *Socialisme,* samvirke, kooperation. Hvordan kollektivismen er vokset sig sterk nu under krigen vet vi alle. Hele de krigførende nationers produktionsevne organiseres, produktene fordeles, folkene sættes paa ration. Hos os er vi, naar det gjælder at *realisere* ideer i handling, som sedvanlig sene. Nogen kommunale fiskehandler, kulhandler og statens korn- og makrelhandel er de vigtigste. Endelig ser det ut til at vi er begyndt at planlægge en økning av vor landbruksproduktion.

Paa disse omraader har den haarde nød lært os at indse nødvendigheten av kollektiv optræden.

Jeg vil nævne et omraade hvor vi rører ved mere aandelige ting: brændevinsforbud. Det har altid med stor ret kunnet indvendes mot et saadant at derved vindes ingen etiske værdier. At en mand lar være at drikke fordi det er forbudt er ingen moralsk værdi. Ja fristelsen til at smugle skaffer ham en moralsk fordærvelse like stor som den første. Dette er et utpræget individualistisk ræsonnement. Nu kan det imidlertid hænde at vi ved *i fællesskap* at fjerne de fristelser som brændevinet er for mange, vinder større moralske værdier for hele samfundet end summen av de enkelte seire som de enkelte mennesker vinder over fristelsene. Eller anderledes uttrykt: Det er ikke det at et menneske lar være at drikke som *i og for sig* er moralsk fortjenstfuldt. Det er personlighetens herredømme over sig selv gjennem seiren over en fristelse som har værdi. Den individualistiske ide sier saa: la hvert menneske for sig vinde disse seire. Derved blir der den størst mulige sum av moralske værdier. Den kollektivistiske ide sier som saa: Det som frister de enkelte individer, er en fristelse — omend avsvækket — for det hele samfund, la os i *fællesskap* overvinde den fristelse. Derved faar vi energi tilovers til at løse andre opgaver.

Disse betragtninger kan overføres til flere omraader.

Hvad har nu disse nye kollektivistiske ideer som jeg tror vil bli et særmerke for den nye tid at si os kristne og hvad skal vi med dem?

Jeg vil for det første sætte fingeren paa et eiendommelig

forhold ved den kollektivisme som vi alt har set i vekst. Den er begrænset. Ja, den har *brodd*. De to økonomiske sammenslutninger, kapitalens og arbeidernes er *kamp*sammenslutninger. Den internationale politiks alliancer er av samme slags; den kaldtes med det penere ord: *likevegtspolitiken*.

Her staar vi ved en fundamental feil ved dem. Her er et punkt hvor kristendommen kan sætte ind. For *os* kan der ikke eksistere to kjæmpende økonomiske grupper. Skal vi saa slutte os til den ene? Gjennemgaaende har kirken sluttet sig til den konservative side. *Det* mener jeg nu er *rent galt*. En fuld tilslutning til den anden side er først mulig, naar man er klar over at *der* ligger løsningen paa floken. Det er jeg heller ikke overbevist om. For det første er jeg ikke sikker paa om problemet kapital og arbeide er rigtig stillet — men det skal jeg ikke behandle her. For det andet mangler socialdemokratiet fuldstændig sans for problemenes *indre* side. Det sier selv at det ikke vil love at gjøre menneskene bedre, men vel at skape slike ytre forhold som gjør det mulig for menneskene at forbedre sig. Karakteristiken er fuldstændig rigtig, men den viser ogsaa hvilken vegt dets ledere lægger paa de ytre forhold: de søker at løse det økonomiske problem *udenfra*. Men heri ligger mangel paa psykologisk forstaaelse. De ytre forhold har *meget* at si, men problemet maa først og fremst gripes an *indenfra*.

At resultatet av den svingning fra individualisme til kollektivisme som nu foregaar blir en økonomisk organisation som ligger nær det socialistiske statsideal, tviler jeg ikke paa. Men er derfor floken løst? Hvordan skal det da bestemmes hvem der skal utføre de forskjellige slags arbeider, naar «alle vil herrer være og ingen sækken bære?» De konfliktsmuligheter som skriver sig fra menneskets egenkjærlighet er der fremdeles. Derfor maa der ske en *vending av menneskets vilje*. Og den kan bare kristendommen gjøre mulig.

Men likedan som kristendommen i reformationstiden grep renæssansens individualisme, maa vi nu gripe den nye kollektivistiske ide og overføre den paa kristendommens tankeliv for derigjennem at øve vor indsats i det nye som er i sin vorden. Vær sikker paa at det nye vil gripes av alle egoistiske

magter og utvikles kanske til en magt før vi vaakner, om vi er sene til at tyde tidernes tegn.

* * *

Før jeg nævner andre aktuelle problemer end disse økonomiske maa vi se om det gaar an at bygge den kollektivistiske ide ind i kristendommens tankebygning. Gaar ikke det an, saa staar vi i en slem klemme.

Vi vil gaa tilbake til *Jesu egen forkyndelse*. Han begyndte med væsentlig den samme som døperen Johannes: «Omvend eder, ti Guds rike er nær». Hvad er Guds rike? Hos os har det faat en meget ubestemt klang. Det er noget slikt som «de helliges samfund» eller en samling av aandelige goder. Men la os huske at det baade i døperens og Jesu mund betød noget andet, nemlig *Guds herrevælde*». La os prøve at faa tak i dette. Døperen forkyndte at Guds herrevælde var nær og bad folk omvende sig av den grund. Saa litet vi end vet om enkeltheter i døperens forkyndelse føler vi dog at det var noget truende i den: «Hvem lærte eder at fly fra den kommende vrede?» (Mat. 3, 7). Men Jesus sa: «Gudsvældet er nær; omvend eder og tro paa det *glade budskap*». Straks en anden tone; ikke skræmselens, men lokkingens. Og han blev ikke træt av at skildre Gudsvældets herlighet. «Det er slik med Gudsvældet», sa han, «som naar en kjøbmand som søkte efter kostbare perler fandt en meget kostbar en; da gik han hen og solgte alt det han hadde og kjøpte denne perlen». La os forsøke at læse Jesu lignelser, idet vi overalt sætter «Guds herrevælde» for «Guds rike» og vi skal se hvordan det hele pludselig faar nyt liv.

Hvordan er det med os?

Har vi fundet skatten, Guds herrevælde? «Har vi git os Gud ivold» som Johs. Johnson uttrykte det. Det er nemlig oplevelsen av Guds herrevælde over vor vilje som er omvendelsen. Længes vi efter Guds herrevælde over den hele menneskehet? Ønsker vi i vore stille stunder at det var her i al sin fylde? Eller føler vi det som en kommende vrede?

Det var de gode nyheter om Gudsvældets nærhet som var centralpunktet i Jesu forkyndelse, ialfald i den første tid.

Hvad mente han med Gudsvældet og med at det var nær?

Særlig det sidste har været et vanskelig punkt for teologien, og gjennem lange tider har det været lagt tilside og «aandeliggjort» som jeg sa. Først de senere tider synes atter at ha naadd til klarhet over *at* tanken om Guds herrevældes nærhet overhodet var levende hos ham. Et overmaade interessant forsøk paa at trænge ind i denne side av Jesu forkyndelse foreligger i en bok «Christ's Message of the Kingdom» av den skotske professor Hogg ved Madras Chistian College (boken holder jeg f. t. paa at oversætte og jeg vil gjerne anbefale den til intelligente mennesker.)

Med Guds herrevælde mente han antagelig det som flere ganger kommer frem i det gamle testament: *en helt ny verdensorden*. En ny tidsalder, messiastiden, hvor sorg, lidelse og en braa død ikke fandtes, kanske død i det hele tat ikke fandtes, og hvor forplantningen ogsaa var ophørt. Det har sin interesse at se hvordan den jødiske tænkning utdypedes m. h. t. Guds planer med verden. Men det hører ikke hit. Sikkert er det at det undertiden dæmret for de dypeste i Israels folk en ny, fuldkommen verdensorden (Es. 11, 6—9, 25, 7—8, hvor «sløret» efter kyndige folks mening er «sørgesløret».)

Hans egen livsgjerning passet i høi grad til at indlede rikets komme. Han «gjorde vel», lindret nytteløs lidelse, kanske tildels med tidens enkle medicinske midler, men ogsaa ved hjælp av kræfter som det ikke var menneskenes sak at bruke. For *ham* var ikke bare den «naturlige» verdens kræfter underlagt. Men han færdedes i *hele Guds verden* med det tilvantes sikkerhet. Vi har kanske lettest for at se disse handlinger som *brudd* paa naturens orden. Rigtigere er det sikkert at si at de er utslag av herredømmet over kræfter vi ikke kjender stort til, kræfter som beherskes ved *sjælelige* processer, *tro* som han kaldte dem. Nu er det ogsaa saa at han uten avkortning hævdet at disse kræfter stod til disposition for *alle:* de var ikke forbeholdt ham. Da erfaringen gjennem aarhundreder synes at ha lært os noget andet, har vi uvilkaarlig borteliminert disse ord. Vi tror dem ikke og følgelig mangler vi den uundgaaelige betingelse for at naa dem. Det tør være at moderne psykisk forskning vil gi os noget av denne tro igjen. Gjennem lang tid har den mate-

rielle natur været vort vigtigste studiefelt og dens kræfter gjør vi os stadig mer underdanig. Først i den sidste tid begynder en systematisk undersøkelse av de sjælelige processer. Den moderne psykologi har paa et vis været materialistisk, forsaavidt som den har arbeidet med sjælelivet fra den materielle side, søkt det *legemlige* grundlag for de sjælelige foreteelser. Det har for mange været trist, man har set det som et tegn paa at videnskapen ikke bryr sig om aand. Men paa den anden side kan netop denne forskning bringe os den *sammenhæng* mellem den ytre, materielle verden og bevissthetslivets aandsverden som trænges for at vi idetheletat kan *tro* at aandelige kræfter kan ha nogen virkninger i det materielle.

Her er atter et av de punkter hvor vi staar paa tærskelen til noget nyt. Litet vet vi om hvad der kan komme ut av videnskapens forskning. Litet tror vi — ikke som et sennepskorn engang — paa at Gud stiller til vor disposition kræfter av den art som Jesus behersket. Saa meget skjønner vi dog at *hvis* det er tilfældet vil denne verden som ligger i det onde, bli en helt anden.

Hvis det er ret, maa Jesus med Gudsvældets nærhet ha ment at «riket» kommer i sin fylde naar menneskene er modnet til det.

Da falder der et nyt og eiendommelig lys over ordene: Om den dag og den time vet ingen, ikke engang sønnen.' Er rikets, Gudsvældets, komme avhængig av menneskenes tro, ligger det i selve sakens natur at ingen vet naar det kommer. Da kan det heller ikke *beregnes* hverken ved profetier eller astrologi. Det eneste grundlag for en slik maatte nemlig være at vort liv, vort materielle og aandelige liv, staar under *kosmisk* indflydelse. Ad eiendommelige veier synes det som om vort økonomiske liv gjennem vekslinger i jordens avkastning staar under indflydelse av kræfter som virker gjennem hele vort solsystem. Og likeløpende med det økonomiske livs vekslinger gaar ogsaa aandslivets.)

Men Guds rike hører en ny himmel og en ny jord til, vil man si. Og dermed blir dets komme avhængig av en vældig naturkatastrofe. Vi kan ganske rolig la være at ønske eller arbeide for Gudsvældets komme. La os bare vaake og

be og berge os ut av denne onde verden — egentlig skulde vi ønske: jo før jo heller. Verdensflugten skulde være vort ideal. Men naar vi husker paa oldtidens tanker om naturkatastrofer som *ledsaget* de store historiske begivenheter, kan vi kanske heller fæste os ved et andet av Jesu utsagn om dets komme: *krig og rygter om krig.* Selv om Guds herrevælde modnes gjennem en utvikling — hvor gjerne dvæler vi ikke ved surdeigen og sæden — kan det ikke komme uten gjennem en omvæltning. Vi behøver bare at tænke paa hvordan alt ondt maa vokse i intensitet eftersom modningen nærmer sig, i følelsen av at dets timer er talt. Men selve det katastrofemoment som jeg har pekt paa før som hørende med til utviklingen — og som ikke er *natur*omvæltninger, tvinger os til at maatte vente Gudsvældets komme efter en vekstperiode, gjennem en omvæltning: «han skikker sigden ut for at høste».

Men der blir den forskjel mellem den gjængse opfatning av endens komme (denne jord skal forgaa ved ild) og den jeg her har antydet at den første kommer uten sammenhæng med det livsløp som den skal skjære over, mens den sidste kommer med *logisk nødvendighet* som en følge av en indre utvikling. Og Gud er ikke forvirringens gud (1. Kor. 14, 33).

Der er etpar andre punkter i Jesu forkyndelse som synes at peke paa at vi ikke er paa helt feil vei. Like efter bønnen i Fadervor om at Guds herrevælde maa komme (forbinder vi der nogengang begrepet «herrevælde» med «rike» i vor bøn?) lar han os be om at Guds vilje maa ske *her paa jorden* som den sker i himlene. En skjøn *drøm* tænker vi kanske; nei ikke det engang, vi tror det *slet ikke.* Men er den tanke jeg her har fremholdt om Guds herrevælde rigtig, saa blir dette en central bøn.

Det andet punkt er at han undertiden lar salighetslønnen være en direkte utvikling av tilstanden her: de barmhjertige skal arve barmhjertighet; de som hungrer og tørster efter retfærdighet skal mættes o. s. v.

Jeg vet meget vel at ogsaa denne Gudsrike-ide har sine vanskeligheter; den omformning av alt menneskeliv, ja av al den levende skapnings kaar, som glimtvis trær frem, er saa stor, at vi ikke helt kan se utviklingslinjenes retning. Skjønt

med brorskapet mellem menneskene og herredømmet over naturens produktion dæmrer der ikke ogsaa en ny tilstand for dyreverdenen?

Men hvis vi her har truffet det centrale i Jesu forkyndelse (om Jesu *frigjørelses*verk vil jeg henvise til Hoggs bok), blir vor stilling til denne verden en helt anden end den vi er vant til.

Hvis vi flytter Guds herrevælde fra en hinsidig, æterisk tilværelse til denne jord, og indser at det kommer — vel gjennem en omvæltning — dog ved en indre utvikling som *vi* fremmer, kan vi ikke længer la verden seile sin egen sjø, men maa gaa ut i al verden og forkynde det glade budskap om herrevældets herlighet og nærhet.

Og nu falder denne tanke paa underlig vis i traad med den nye tids kollektivistiske ideer.

I Guds rike hersker andre lover end i denne verdens riker. «Den som vil være stor iblandt eder skal være alles tjener» (Mark. 10, 43). Jeg vet meget vel at Jesus ikke er at sætte i klasse med samfundsreformatorer i almindelighet. Han søkte løsningen paa ethvert problem *indenfra*. Men jeg tror ikke jeg gjør vold paa dette ords aand, om jeg lægger en litt anden mening ind i ordet «alle» end sedvanlig. Hvis vi overhodet tænker over det, er det visst vanlig saa at vi mener vi skal tjene N. N. og P. P. og andre *enkelt*personer. End om vi lot det si til os: Tjen alle d. v. s. *det hele samfund*. Gjør det som tjener det *heles* bedste. Hvor gaar vi ikke netop da ind i den nye tids kollektivistiske forsøk paa at løse livets praktiske opgaver! Hvor vil vi ikke da lægge netop den aand ind i den kommende socialistiske stat som alene kan fri ogsaa den fra at vrænge sig om til sin egen karrikatur og istedet bli et skridt paa veien mot Guds herrevælde!

Og hvor maa vi ikke da i tænkning og gjerning, «i ærlig næring og ædel aandens idræt» søke at løse livets floker.

Utformningen *i det enkelte* av dette hører ikke under dette foredrag. Jeg skal bare nævne et par ting.

Det første er *fredsarbeidet*. Som kristne har vi hittil ikke tat aktiv del i det; vi har overlatt det til nogen faa idealister og til socialistene. Men vi maa være med paa en intellektuel maate saa vi virkelig gjør alvor av at løse de pro-

blemer som melder sig, naar man skal finde midler til at sikre en varig fred. Den blotte militærnegtelse er ikke nok til at løse problemene.

Det andet er *arbeidet for større social retfærdighet*. Ogsaa her maa vi skaffe os et slikt kjendskap til de økonomiske lover at vi blir klar over hvor problemene ligger. Her maa vi ialfald være med paa fællesskap i produktionen, og en jevnere fordeling av livets nødvendige ting. Vi maa ta arbeidskraften bort fra al luksus og alt som staar i ødelæggelsens tjeneste og føre den til produktionen av mat, klær og boliger, det sidste ikke mindst. Netop nu, naar vi ogsaa i vort land maa ta for alvor fat paa at øke vort landbruks avkastning, skal vi kristne lægge ryggen til mer end nogen anden. Det er en gudstjeneste som er Herren behageligere end offer i form av møter og snak. Derved gjør vi os til «alles tjener».

Men paa dette omraade føres vi ogsaa ut over de nationale grænser. For om krigen med kuler og krudt, miner og giftige gasarter ophører, har nationene allikevel i sin haand de *økonomiske* kampmidler. *Hele* menneskehetens produktion maa ledes og fordeles uten hensyn til nationalitet. Har vi *tro* til at se slike problemer i øinene?

Hermed tvinges vi til den *tredje* store opgave: at forkynde de gode nyheter til alle folkeslagene: missionen. Ellers kommer jo ikke Guds herrevælde over jorden, Ogsaa paa dette omraade vil der bli enkeltheter at utforme som jeg ikke her dennegang skal ta op.

Over det *hele menneskeliv* skal vor interesse spænde. Fra missionen til verdens fjerneste kroker og til hjembygdens stille liv spænder vore ytre opdaver. Men de kan ikke løses utenfra. Naar vi ser paa den korruption som vort offentlige liv, ikke mindst de større byers *kommunale* liv, er kommet op i, med gruppeavstemninger, kjøp og salg av stemmer, kompromis, saa ser vi at disse opgaver kun kan løses *indenfra*.

Men vor forkyndelse til omvendelse faar et noget andet motiv. Det blir ikke bare at redde de enkelte ut fra fortapelsens mulighet — skjønt det skal være visst at den er frygtelig stor. Vi appellerer derved let til egoistiske motiver allikevel. Men vi skal kalde til at «gi sig Gud ivold» for at

Gudsvældet maa komme. Men vi ikke her ogsaa vil røre ved *mændenes* trang.

Men til opgaver som disse kræves *tro*, en større tro end til nogen tidligere opgave, en tro som den første discipelskares, da den gik ut i den verden som ligger i det onde for at rive den ut av det ondes grep, en tro som kan flytte bjerge.

Naar kommer Guds herrevælde?

Om den dag og den time vet ingen. Det kommer ikke slik at man kan si: Se her eller se der. For se, Guds herrevælde er inden i eder.

Og er det ikke ret av os at be:

Vor far som er uendelig som verdensaltet.
Dit navn vorde helliget.
Dit herrevælde komme over jorden
saa din vilje kan ske her som den sker i himlene.
Gi os hver dag det daglige brød.

Men dette sker ikke ved utvortes midler, derfor:

Forlat os vor skyld, som vi i brorskapets aand
forlater vore skyldnere.
Og led os ikke ind i fristelse,
men berg os for det onde.
For *dit* er *herrevældet*, *magten* og *herligheten*
i al evighet.

O. F. Olden.

VORE YNGRE PRESTER OG DE VAKTE.

Av John Stene, missionsprest.

I de sidste 8 aar har jeg tilbragt en stor del av min tid paa reiser i det Norske Missionsselskaps tjeneste. Paa disse reiser blir det særlig menighetens prestefolk og de vakte i menigheten jeg kommer i berøring med.

For det er nu disse to, *prestehjemmene* og *menighetens vakte*, som er vort missionsarbeides sikreste støtter.

Først et ord om prestehjemmene og missionen.

Som mange andre, der reiser for vort selskap og for forskjellige andre «saker», staar jeg i bundløs gjæld til en række koselige prestehjem for gjestevenskap og megen hygge, og for hjælp til den gjerning som jeg paa mine reiser skulde tjene.

Og det gjælder prester baade av *den gamle* og av *den nyere* retning.

For missionsarbeidet er dog endnu et felt hvor størstedelen av begge retningers repræsentanter møtes. Undtagelser er der selvfølgelig. Saadanne som bryr sig litet om missionsarbeidet. Men de findes inden begge retninger.

Der er saaledes endnu en og anden gjenganger av ældre ortodokse prester, som i et helt presteliv ikke har opdaget nutidens vældige missionsarbeide. Ialfald ikke slik at det har grepet dem.

Og der findes sagtens ogsaa en del av de yngre som ser med litt ringeagt paa et arbeide, der herhjemme væsentlig bæres av «de vakte», og ute paa arbeidsmarken av folk som ikke har faat den akademiske træning og universitetets stempel.

Men disse er *undtagelsene* inden begge retninger. Derfor kommer vi som reiser i missionens tjeneste i megen berøring

baade med den ældre og den nyere teologis mænd. Det er oftest prestene som tar mot os, hjælper os tilrette og ordner for os under besøket i menigheten.

Men samtidig faar vi meget at gjøre med menighetens *vakte*.

Vistnok er disse ikke *alene* om at bære arbeidet, ialfald ikke dets økonomiske byrder. Ved utlodninger og basarer, ved missionsgudstjenester og ofringer er det mange utenfor de egentlig vaktes kreds som er med og bringer sin gave. Ved de større missionsanledninger kommer saaledes mange fra de brede lag og viser arbeidet sin sympati, yder det sin støtte.

Men brorparten av byrden, ledelsen av arbeidet, initiativet er dog vel omtrent overalt prestens og de vaktes sak, ikke mindst de sidstes. Saa den dag de sluttet, da vilde maskinen stanse.

Det følger da av sig selv, at en «reisende» i min stilling ikke kan undgaa at samle op mange indtryk angaaende forholdet mellem presten og menigheten, særlig de vakte inden denne. Tildels kan han ogsaa faa høre noksaa frimodige uttalelser, baade fra prestens side om menigheten og omvendt.

Det som har interessert mig mest i denne forbindelse, har været forholdet mellem de *yngre* prester og de vakte. Og jeg tænkte mig, at det kunde interessere dette blads læsere — specielt de yngre prester selv — at kjende nogen av de iagttagelser man kan gjøre paa sin færd i menighetene.

*

Det første som jeg her tror maa sies, er det, at en ung prest som nu for tiden kommer for at overta arbeidet i en menighet, møtes med ikke liten *mistro* fra de vaktes side, ialfald paa de fleste steder. Gradene i denne mistro er mange, helt fra et litet beskedent spørsmaalstegn til den avgjorte bevissthet om, at det faktum at en mand er *prest*, er av gjørende bevis for at han ikke ogsaa kan være *kristen*.

Denne ytterste form av mistroen har jeg dog endnu ikke støtt paa blandt de vakte som arbeider for vort selskap; men utenfor deres kreds har jeg sagtens møtt den her og der i landet, blandt folk som endnu tilhører vort kirkesamfund, men

finder avløp for sin kristne aktionstrang gjennem andre frivillige organisationer end den jeg kjender bedst.

Men en viss mistro fra de vaktes side tror jeg at de yngre prester, og da især de yngste, omtrent overalt maa regne med — til en begyndelse ialfald.

Denne mistro har en del rødder som er gamle og gjælder prestestanden her hos os, uanset prestens alder.

Den holdning som vor prestestand — paa faa undtagelser nær — for vel 100 aar siden *indtok overfor Hauge,* har sat merker som sent lar sig utviske. Følgene av denne uret mot vor norske vækkelses første mand har senere presteslegter faat lide for indtil denne dag. Man gaar ut fra at de gjennemgaaende er en alen av samme væv den dag idag som for 100 aar siden. Som det nylig blev skrevet: «En parder kan ikke let forvandle sine pletter» — likesaa vanskelig var det for norske prester at bli lægmandsvenlige.

Saa er der en anden ting av gammel datum: *Vort vakte lægfolk savner garantien for at den unge prest under sin forberedelse til presteggerningen for alvor er stillet overfor kravet om personlig kristendom for at kunne bli prest.* De vakte selv — ialfald de ledende — er ofte ældre folk med megen kristelig livserfaring. Den unge prest derimot staar for dem som en, der baade paa grund av sin ungdom og paa grund av sin anvendelse av ungdomsaarene væsentlig til studium, har lært det meste av sin kristendom av *bøker.* Gjennem middelskole, gymnasium og «brødstudiet» ved universitetet «læste han sig frem til prest», som det populært hetter paa landsbygden. Og ingensteds paa hans vei fremover til prestestillingen blev der for alvor spørsmaal, om den unge mand virkelig kjendte det skjulte liv med Kristus i Gud av personlig erfaring, saa han kunde *vidne* om det. Det som her skulde yde nogen garanti — preste-eden —, har for vort vakte lægfolk sikkert altid staat som en saare svak garanti.

Og de som er litt inde i vort arbeide paa missionsmarken, saa de vet hvilken lang og omhyggelig sigtning *der* foregaar for dem som skal opnaa prestestillingen, føler det selvsagt endda sterkere som en stor mangel, set fra *menighetens* synspunkt, at den teologiske utdannelse praktisk talt er den eneste betingelse for at bli prest herhjemme.

Derfor det interesserte spørsmaal fra de vakte, naar de venter en ny prest til bygden: «Er han en *troende* mand?»

*

Men til disse *gamle grunde*, som de vakte mente at burde anføre for sin aarvaakenhet og sin mistro overfor den unge prest, er der i de senere aar kommet *nogen nye*.

Først er det nu dette, at under den sparsomme tilgang paa prester i de senere aar hænder det ikke saa sjelden, at *en ung mand kommer bent fra studiene og eksamensbordet ind i selvstændig embede*. Tidligere maatte den unge prest gjerne i flere aar være personel-kapellan hos en ældre, før han fik sit eget prestekald. Den veiledning i praktisk prestetjeneste som en ung teolog fik, naar han kom i en god ældre prests hænder, hadde ikke bare megen betydning for hans egen personlige dygtiggjørelse til arbeidet; men den gav ham ogsaa en langt bedre position overfor hans egen menighet, naar han kom i selvstændig stilling. At denne visste at han hadde været i den praktiske skole hos en anerkjendt dygtig og varmhjertet prest, som den kanske kjendte, stemte paa forhaand menigheten ganske anderledes velvillig overfor den unge prest som den skulde faa, end nu overfor den som kommer ganske «fersk».

I denne henseende har «*prestenøden*» *forværret den unge prests stilling* ikke saa litet. Fordelen ved nu straks at kunne anbringes i selvstændig embede tør derfor for noksaa mange unge prester være temmelig dyrt kjøpt.

Men det som især gjør den unge prests stilling vanskelig og skaper mistroen til ham nu, er *den liberale teologi*.

De videstgaaende av denne teologis repræsentanter har jo helst været de mest høirøstede. Og deres ord, især de mest radikale, er blit hørt til de ytterste avkroke av landet. Og for vort vakte lægfolk staar nu engang *bibel-ordet* som *Guds aabenbaring* om frelsens vei, *Jesus Kristus* som *Guds søn, undfanget av Helligaanden, født av jomfruen, forsoneren som døde for vore synder og opstod til vor retfærdiggjørelse*. Alt det som prøver at ta bort noget av dette eller bortforklare det, møter de vakte med *avgjort mistro*. Ikke fordi det rører

ved *teorier* som de ynder, men ved det som de aandelig *lever paa*.

Personlig er jeg av den overbevisning, at de vaktes syn paa forskjellige ting baade *trænger* at ændres og vil komme til at ændres. Det gjælder specielt deres *bibel-syn*, som gjennemgaaende opfatter de hellige skrifter nærmest som et slags guddommelig diktat, altsaa en opfatning som hverken tar hensyn til aapenbaringens *historiske utvikling* eller til den *personlige individualitet* hos dem som var aapenbaringens tjenere.

Men de som paa dette punkt skal hjælpe vort vakte lægfolk til en klarere sandhetserkjendelse, maa eie de vaktes tillit, og de maa ikke rokke ved fundamentene for vor tro efter det ny testaments vidnesbyrd: Kristi guddom, hans forsoningsdød og hans opstandelse.

Den maate hvorpaa ledende teologer inden den liberale leir tildels har skrevet og talt om disse ting, har for de vakte kjendtes som torpedo-angrep paa det som bar deres aandelige liv.

Og naar det saa hændte at en nybakt teolog kom og serverte en mer eller mindre fin *tale*, men ganske uten al lovens salt og evangeliets kraft, — bare en *tale* —, ja naar tilmed en ung prest kunde drive det til at præke paa selveste langfredag uten at nævne Jesu navn engang, saa forfærdes de vakte og sier: Her ser vi *frugten av den liberale teologi*.

Denne teologi stiller derfor nu alle yngre, og især de yngste, prester i et lys som skaper en sterk mistro. »Han er vel *moderne*?» er derfor nu gjerne spørsmaalet, naar en menighet venter en ung mand.

*

Vanskelighetene for den unge prest som vil vinde de vaktes tillit og støtte for sin gjerning, er derfor hverken faa eller smaa.

Og dog har jeg set det lykkes for mange yngre prester. Ikke fordi deres tankeføring og forstaaelse av alle ting, hvorom der strides mellem ældre og yngre, var som deres der fandt formen for sit aandelige liv for en 50—60 aar siden. Av saadanne yngre prester kjender jeg for min del neppe saa mange som der kan tælles paa fingrene paa den ene haand.

Men jeg kjender mange, mange gange flere av de yngre som det gaar godt for.

Dog, jeg kjender ogsaa dem som det *slet ikke* gaar for. Tvertimot, de kommer likesom længer og længer bort fra sin menighet, blir aandelig isolerte, dømmes ofte haardt — ikke mindst av de vakte, lider mangen gang under det selv, med en sterk fristelse til mismot og bitterhet. En kan ha hjertelig ondt av dem det er gaat saadan for. Men som regel er de ikke uten skyld i det selv.

Der er nemlig de unge prester som ikke formaar at faa øie paa de livsværdier som vækkelsen er en bærer av. Og da heller ikke paa de aandelige værdier for menigheten i de forskjellige gjøremaal, som den frivillige kristne aktivitet har tat op. Litt fornemt kritisk ser de paa det hele. Og blir snart derfor selv ogsaa set paa med skjærpet mistro.

Men presten har jo sin teologi, sine kommentarer, sit kontor og sin reglementerte tjeneste.

Og saa hænder det, at en saadan ung mand lar menighetens pulserende liv dra sig forbi, mens han selv lukker sig inde med sine tyske venner. Den befrugtning som menigheten, ikke mindst dens vakte, kunde gi ham, stænger han sig ute fra. Under vore nuværende forholde gaar det ikke for en slik prest.

Og just det, at den *vekselvirkning* mellem prest og menighet som er saa frugtbringende for begge parter, ikke kommer istand, gjør gjerne en saadan prests vidnesbyrd mattere og mattere, trods læsning og studium.

Men der er unge prester som tar det paa en anden maate. De kjender sig unge og ufærdige, som rimelig er. Men de har en inderlig lyst til at tjene Guds menighet. Deres tankeføring og deres teorier om en række spørsmaal er ikke akkurat som den gamle slegts. Men de gaar ind i det liv som leves i menigheten. Og de merker snart, om de ikke visste det før, at *kristendom* kan man lære noget av, selv om man ikke har studert *teologi*. Og at *livets skole* er en ikke saa daarlig kommentar til mange steder i den gamle bok.

Saadanne unge prester lærer snart at de kan ha *megen hjælp* av de vakte, baade for sin egen personlige utvikling og

for sin prestegjerning. Det har mangen gang været gildt at høre saadanne unge prester med inderlig glæde tale om den velsignelse de selv hadde faat av samværet med de vakte.

Under denne gjensidige paavirkning mellem begge parter og under den unge prests møte med sine folk i de alvorligste stunder i livet har det da ogsaa gang paa gang hændt, at hans teologi har undergaat en ganske betydelig ændring. Luthersk teolog efter det 16de og 17de aarhundredes opskrift er han ikke blit — og blir han vel aldrig. Men meget av det som stod i forgrunden, da han for nogen aar siden kom fra eksamensbordet, har ikke længer den vegt for ham. Og andre momenter har til gjengjæld kommet frem i dagen. *Livet* har underkastet hele hans system en ganske betydelig revision, og dette har sat sit merke paa hele hans prestevirksomhet, ikke mindst paa hans forkyndelse. Istedenfor de vage og glidende talemaater er der kommet kraft og malm i hans forkyndelse; han har virkelig *et budskap* at bære frem.

Og ingen glæder sig inderligere over en slik utvikling hos den unge prest end netop de vakte.

Og der er som sagt ikke faa unge prester, som det er gaat slik.

*

Skulde det derfor være mig tillatt at gi de unge prester et *raad* — ved siden av det at be dem være forberedt paa mistroen —, saa maatte det være dette, at de denne tiltrods gaar bent ut i det kristenliv som leves i menigheten, prøver at bli med i det.

Jeg vet nok at de da vil støte paa et og andet som ikke kan være tiltrækkende for dem. Men den oprigtige iagttager skal dog faa se, at der gjennem de vaktes liv og arbeide gaar en sterk strøm av levende kristendom.

Jeg mener ikke at han skal bli «den geschæftige prest», som flyr i et dusin kvindeforeningsmøter for uken og i et halvt eller helt dusin andre foreninger. Da vil han snart bli hul og tom.

Men paa den anden side maa han ikke i kritisk fornemhet trække sig tilbake til kontoret for saa at syne sig en gang imellem indenfor alterringen og «paa stolen». Da risi-

kerer han at bli isolert og kritisk kold. «Kontorpresten» gaar ikke i vore dager.

*

Hvis jeg ogsaa kunde naadd den anden part, de vakte, med et ord, vilde jeg gjerne det. Men «For kirke og kultur» er vel da neppe den rette talerstol.

Jeg vilde da bedt de vakte om ikke paa forhaand at fælde den avgjørende dom over den unge prest, saaledes som de ofte gjør. Et ældre slegtled av vakte tror jeg var forsigtigere i saa maate.

Og ved saadanne forhaandsdomme mener jeg de vakte ofte har gjort stor synd. Fordi de dermed har forbrutt sig mot sandhetens og kjærlighetens lov. Og fordi de derved har avsporet ikke saa faa unge prester, som hadde et oprigtig forsæt om at ville tjene Gud i hans menighet, og som ved taalmodig overbærenhet og kjærlig veiledning kunde blit dygtige prester.

Der er dog sikkert endnu en stor del av vore vakte, som er mottagelig for en opfordring om at handle efter sandhet og kjærlighet mot den unge prest.

Men, som tidligere nævnt, er der jo en retning av vækkelsen for hvem det er *avgjort* at en prest ikke *kan* være kristen — jo, der er kanske 2, høist 3 i det hele land. Hvorledes en prest skal stelle sig med den retning av vækkelsen, er ikke saa godt at si i faa ord.

Denne vækkelse synes ikke at forstaa, at naar den saadan en bloc fradømmer prestestanden alt kristent liv, saa begaar den paa sin side akkurat den samme blodige uret som prester i tidligere tider begik overfor haugianismen, naar de paa 8de og 11te søndag efter trefoldighet dundret løs mot «de falske profeter» og «farisæerne», med tydelig adresse til haugianerne som taalmodig sat der og fik dette uvær over sig.

John Stene.

LITTERATUR.

Johannes Johnson.

Did hvor hans hjerte ham nødte
vandret han morgen og kveld.
Alle de hjerter han møtte
skjænket han liv av sig selv.

Ingen ham tyktes for fattig,
ingen for rik eller lærd.
Tjener var han for Den største,
væbnet med ømhet og sværd.

Styret han løs paa den mindste
Gud i hans vei hadde ført.
Lyttet som lægen ved hjertet,
til han dets slag hadde hørt.

Fandt han det sykt, blev han hos ham,
længer end soltimen rak;
venlig og munter og prunkløs,
uten en tanke paa tak.

Forsvarsløs uten at frygte.
Frels i sin daglige dragt.
Sterk i sin straalende vilje
midt i en dødssygdoms magt.

Kunde hans aand paa os falde,
os, hvem hans liv gjorde vel!
Jeg som er mindst av dem alle
ønsker det morgen og kveld.

Helga Bekker.

Svensk ungdomslitteratur.

En bok om självständighet av *Manfred Björkqvist*.

Mod til samling av den samme.

Livets rikedom av *Oscar Mannström*.
(Alle tre bøker paa forlag hos Sveriges kristeliga studentrorelse).

Enhet i mångfald av *Nathanael Beskow* (Nordblad, Upsala).

Kristendom och ungdom av *G. O. Rosenqvist* (Soderström & Co., Helsingfors).

Det er underlig at se den gjennemgaaende forskjel paa svensk og dansk ungdomsliteratur. Forskjellen præger bøkenes indre holdning og deres ydre form. Vi kjender jo alle Ricards bøker, Skovgaard-Petersens verker og Engbergs piecer og artikler. De bærer alle til en viss grad det specifikt danske præg: Det er noget av vennens knaphulsfortrolighet og kameratslige arm-i-arm samtale. Friskt indtil det lette, med den danske evne til i det avgjørende øieblik at anbringe en lille spøk, som *kan* være en hjælp til at ta imot sandheten som skal sies, men som ogsaa *kan* svække alvoret og ta brodden og eggen bort. Mænd som Ricard og Engberg har imidlertid begge bak spøken og smilet det alvor som gir deres ord tyngde. Naar de da ogsaa forstaar at holde sig paa den rette side av grænsen for det værdige, forstaar man hvilken egenartet og sluttet indsats den danske ungdomslitteratur er. Den har havt en guldalder og hele norden staar i tak til den.

Ikke som en motsætning, men som en værdifuld ny og egen form kan man undertiden længes efter den tone av malm og rolig alvor, som vi finder i disse svenske ungdomsbøker. De har mere av myndighetens alvor end av den kameratslige fortrolighet. De er ofte mere intellektuelt rettet end de danske. Og fremforalt er der over dem en egen saklig tone, som allikevel ikke virker upersonlig.

Beskows bok er som vanlig præget av mandig intelligens og vilje. Han er velgjørende fri for uegte og tilgjort væsen. Hans tale er klar og frisk, men han indlater sig ikke paa at slaa an en egen slags tone og et eget slags glosevalg, slik som danskerne stundom gjør for at deres tale skal «naa de unge», hvorved man stundom kanske *ikke* — ialfald paa norsk grund — naar de unge. Beskow eier en forunderlig psykologisk evne til at skildre en sjælstilstand saa at man uten indvending bøier sig for den, fordi man maa. Hans tale løper stundom ut i pointerte satser, som det ofte gjør hos den der har bestemte ting han vil ha sagt. Grundpræget hos ham blir altid det etiske alvor, der appellerer til viljen. Og over det hele ligger følelsen av intellektuel overlegenhet, som gir ham myndighet og skaper tillid.

Hvad her er sagt om Berkow, gjælder ogsaa Bjørkquist. Der er kanske den forskjel paa dem, at Beskow har alderens dypere, mere avdæmpede og erfaringsfyldte tanker. — Bjørkquist har ungdommens kraftige, næsten profetiske tale, der kanske mer springer frem av fremadrettet vilje og lys tro end av dyp erfaring. Om dem begge gjælder det at de forkynder den handledygtige, opgaveløsende kristendom som vi her hjemme gaar og leter efter.

Oscar Mannström hører til den gruppe unge medarbeidere som gjør den svenske studentrørelse saa vederheftig og saa arbeidsfør. Mannstrøm har udpræget poetisk sans — han har med mesterskap oversat Garborgs Haugtussa —, og han er, hvad man i vore kredse maa lete saa langt efter, aktiv journalist. I denne nye lille bok har han git et solid uttryk for sin livsretning. Formen er ikke saa umiddelbart henførende som hos de andre to. Den kræver at man *vil* læse. Den er ikke tung, men heller ikke blændende. Hans tanker er præget av vederheftig saklighet. Hans bok er mindre intellektuelt bestemt Det er de praktiske spørsmaal: kristendom og fædreland, national kristendom som beskjæftiger ham.

Med Rosenquist — saa vidt bekjendt søn av den kjendte professor i Helsingfors — træffer vi en av det unge kristelige Finlands mest pennefør̊e og initiativrike kræfter. Han er noget av en videnskapsmand allerede, og hans bok bærer mer den apologetiske avhandlings end vidnesbyrdets præg. Den virker derfor — i vor pragmatiske tid — tungere, men er i og for sig høist læseværdig.

Et slikt samlet indtryk som man faar av kraftig svensk ungdomslitteratur ved i sammenhæng at beskjæftige sig med en række av dens bedste bidrag, gir et utbytte som av baade kristelige og nordiske værdier.

Ole Aanensen.

Tromsø stifts aarbok 1916: Fra Nordland og Finmarken. Redigert av *H. Blom Svendsen.* (Lutherstiftelsen. 108 sider.)

Det er et fortjenstfuldt tiltak at samle kirkelig og religiøst stof her nordfra, slik som det er begyndt med i disse aarbøker. Vi har let for at glemme, at ogsaa Nordland og Finmarken har sin historie og sin kulturelle vekst, og at der er mer at si om kirkens og det religiøse livs historie her nord end at nævne Peter Dass og Læstadius.

Man maa ønske, at disse aarbøker, hvis første nummer kom ifjor, maa fortsætte at utkomme i samme spor som hittil, vel redigeret, like godt utstyret og til samme billige pris.

Olaf Devik.

O. Lie Singdahlsen: **Nord i Dalen.** Hallingdalsfortællinger. (Olaf Norli. 168 sider.)

Denne boken minder mig straks om Aanruds fortællinger. Ikke netop fordi sprogføringen er den samme — Aanruds sprog

rummer mer i faa sætninger, mens Singdahlsen til gjengjæld lar sine personer tale fri Hallingdalsdialekt saa skildringerne faar farve og fart — men kanske mest fordi emnevalg og for en stor del emnebehandling er lik Aanruds. Det er bønder Singdahlsen ogsaa skildrer, bønder fra Hallingdal, og man maa si han skildrer dem godt og træfsikkert, iblandt fortrinlig, og i et friskt sprog. Læs f. eks. den fornøielige fortælling «Bare et kvindfolk», hvor Ola Øvrejordet og Birgit, konen hans, er truffet paa kornet, saa vi straks kjender typen og blir sittende og smile for hvert nyt træk vi finder igjen.

Men jeg synes det er en begrænsning ved disse fortællinger — som det forøvrig i høiere grad er tilfældet med Aanruds — at de oftest skildrer det, som Jakob Knudsen (efter Feilberg) kaldte «ytterselvet». Fremforalt der, hvor humoret kommer frem; efter Bergson er det karakteristiske for komiken og humoret, at det er det sjælelig *mekaniske*, det automatiske som virker komisk. Slik virker det ogsaa naar sjælen stivner i den mekanik, som Jakob Knudsen kaldte «kredsning», naar «indreselvet» sjelden eller aldrig bryter vei gjennem ytreselvet. Ser vi efter, saa er det i skildringen av denne ufuldkommenhet, av ytreselvets kredsning, som har saa let for at virke komisk paa den som iagttar det, at f. eks. Aanrud har sit største felt, gløggt og skarpt opfattet og skildret med fin humor.

Men vore bønders «indreselv», det de gjemmer for alle andre og som enkelte kanske helt lar «kredsningen» kvæle — det finder vi litet behandlet hos vore folkelivsskildrere, naar vi da undtar naturstemning og kjærlighetsliv; men der er da vel ogsaa andre følelser og livsproblemer som optar tænkende mennesker med levende «indreselv»? Og slike har vi ikke færrest av blandt vore bønder.

Det er kanske formeget forlangt, at folkelivsskildringer skal behandle sit stof paa anden vis end f. eks. de rent deskriptive videnskaper tar sit stof: beskrivelsen trær i forgrunden, problemerne trær i bakgrunden. Men den dypeste interesse vækker de skildringer, hvor problemerne trær frem.

Olaf Devik.

Dødens mening, av *Paul Bourget*. Oversat av *Alfhild Taranger*. (Olaf Norli. 182 sider.)

Den berømte franske romanforfatters sidste bok er mer filosofisk end literær, formet som en lang beretning om hvad han oplevet paa et krigslasaret i Paris; ikke en skildring av mange livsskjæbner, men væsentlig kun av to, som hver er typisk for en livsretning med dens facit.

Der møter os først bokens hovedperson, den berømte kirurg Ortegue, lasarettets chef: en rikt utrustet mand, av den type, som i naturvidenskapens mekaniske system ser løsningen av livets problemer, ganske enkelt fordi det da er meningsløst at opstille dem.

Dette livssyn blir sat paa en haard prøve, Ortègue blir farlig angrepet av kræft og kan med sikkerhet forutsi, naar han maa forlate det liv der for ham er alt. Haardest er det ham at gaa væk fra sit arbeide og at maatte forlate sin unge hustru, og det er en haard og haabløs kamp han fører med sig selv mens sygdommen skrider frem og ubarmhjertig gjør ham til en nedbrudt mand.

Hans hustrus fætter, en ung løitnant, Le Gallic, kommer til hans lasaret haardt saaret; det er en freidig kristen, som har fundet fred og forsoning med tanken paa døden; for ham har døden mening fordi den er et offer og indgang til et nyt liv.

Hvorledes disse to møtes ogsaa i personlig konflikt, derom faar jeg henvise til boken. Men hvorledes de tar sin skjæbne, derom vil jeg citere hvad boken selv sammenfatter i følgende avsnit:

«Jeg ser paa den ene side en overlegen personlighet, Ortègue, utrustet med alle intelligensens vaaben, og i alle henseender begunstiget av skjæbnen. Døden stiger pludselig op for ham. Han møter den med en bestemt livsfilosofi. Han er dog ikke istand til at forsone sig helt med den. Døden betyr for ham en tilintetgjørelse av al følelsespsykisme, og den dype energi i hans følelsesliv oprører sig derimot. Den betyr ogsaa tilintetgjørelsen av den intellektuelle psykisme. Vistnok vil hans disciple fortsætte hans virksomhet. De syke, som han har operert, vil overleve ham. Hans minde vil leve videre en tid. Men det værdifuldeste produkt av hans anstrengelser, hans skarpe tænkning, som har dannet sig av alle de reflektioner, der har passeret hans hjerne i løpet av hans intense virksomhet, den evne, han har erhvervet sig til gjennem sin erkjendelse at knytte sin personlighet til de evige love — alt dette vil forsvinde i det store intet. Denne tilintetgjørelse av hele hans væsen finder han sig i med ophøiet resignation, men den lamslaar ham. Aanden bøier sig i fortvilet avmagt under trykket av uimotstaaelige, overlegne kræfter, som synes ham grusomme, fordi de kun har skapt ham for at knuse ham.

Paa den anden side ser jeg Le Gallic, en meget likefrem karakter, en handlingens mand, men dog saa beskeden. Hans verdensanskuelse synes likesaa beskeden. Han har ikke selv dannet sig den lære han tror paa. Han har mottat den. En Ortègue foragter ham av den grund. Har han ret til det? Mon ikke en Le Gallic uten at være sig det bevisst medbringer til sin verdensforklaring aarhundredernes opsamlede erfaringsskatte? Ogsaa for ham stiger døden pludselig op Hans nedarvede tro hjælper ham til straks at forsone sig med den, den ansporer ham til et ivrigere sjælelig arbeide, den blir midlet til en berikelse for ham selv og andre. Hans følelsespsykisme gjør sig fortrolig med den, fordi hans religion har lært ham villig at hengi sig til lidelsen, saa at han rolig tar døden som et offer, viet dem som han elsker. Hans intellektuelle psykisme finder sig ogsaa tilrette med døden. Det

forstaar vi av hans egen bekjendelse, naar han taler om sin «frelse». Frelsen bestaar i, at man bevarer det bedste i sit væsen levende. Da blir resignationen til begeistring, glæde og kjærlighet. Hvor den anden segner, der triumferer han.

For en Ortègue er døden en absolut avslutning som ligner en faldgrube og er ganske meningsløs. For en Le Gallic er den en fuldbyrdelse av dette liv og et utgangspunkt for det næste.

Hvad skal man da slutte av alt dette. Jo, at av de to hypoteser om døden, som jeg har set komme til uttryk hos disse to mænd, er den ene nyttig og brukelig, den anden ikke. Jeg vet nok, at denne slutning kan synes simpel til banalitet. For mig med min særlige form for intelligens, vil jeg tilstaa, at den fører store konsekvenser med sig. Min kliniske utdannelse gjør, at i mine øine er den praktiske brukbarhet det avgjørende bevis for teoriernes sandhet. I medicinen vedkjender jeg mig kun den sandhet, som blir bekræftet gjennem erfaringen. Fra dette synspunkt betragtet, forekommer det mig, hvor merkelig det end kan lyde, at en Le Gallics livsfilosofi er mer overensstemmende med sand videnskabelighet end en Ortègues.»

Det er William James' pragmatiske livssyn, han blir ført frem til, og fremstillingen av hvorledes begivenheterne selv fører ham dit, er klar og enkel. Det er en bok, som lægger beslag paa en, ikke bare mens man læser den.

Halde-observatoriet, januar 1917. Olaf Devik.

Hvorledes Luther blev reformator. Av *Edvard Sverdrup*. (Lutherstiftelsen).

Martin Luther er utvilsomt en av de vældigste stormænd, som menneskeslegten indtil denne dag har frembragt; Tyskland kalder ham saa gjerne sin største søn. Og naar vi i aar høitideligholder 400-aarsmindet om hans storverk, er det saa vist ikke for meget at vi ogsaa her i vort land faar en bok, som vil gjøre hans kjæmpeskikkelse mere levende for vore øine.

Sogneprest Edvard Sverdrup skildrer hans liv fra barndommen av og til den allehelgensaften 1517 da han paa slotskirkedøren i Wittenberg slog op de 95 sætninger imot avladen der siden som ild i tørt græs fløi verden over. Han søker at vise hvorledes Gud skridt for skridt opdrog ham og dygtiggjorde ham for den store gjerning som han var utset til at fuldbyrde.

Fra det strenge *forældrehjem* tok Luther i arv den ubrudte bondekraft og den næsten voldsomme arbeidslyst som fulgte ham livet igjennem. Og ved siden derav en alvorlig gudsfrygt og et vist konservativt drag, som senere skilte ham ut fra de to andre høvdinger for reformationen, Zwingli og Calvin. Under *skolegangen* blev hans sterke medfødte religiøse anlæg utdybet men selvfølgelig i retning av tidens herskende kirkelige fromhet. Ved *universitetet* blev han indviet i den humanistiske aandsstrømning, der spilte saa

mægtig og saa «gjenfødende» en rolle i hele den tids liv. I *klosteret* satte han sig ind i den fra tidligere slegter nedarvede kirkelige (scholastiske) teologi, men ved siden derav ogsaa i en «moderne» philosophi, som tillot sig en overmaade skarp kritik baade over denne teologi og endog over selve kirkelæren, mens den strengt holdt fast ved bibelen. Han levet sig ind i hele sin tids aandelige eie.

Men hvad der i klosteret fremfor alt optok ham var, som alle vet, dette at han samlet hele sin vældige kraft paa en næsten overmenneskelig kamp for at vinde sig en *naadig Gud*. Og han høstet der den dyre lærdom, at i dette stykke al hans kraft var intet værd.

Og dermed var han kommen til bunden av hele tidens dypeste saar.

Han var blit utrustet og utviklet som faa andre. Og han var blit ydmyget ned i støvet som ingen anden. Og saa sænket Gud ned i hans sind den sandhet som hele slegten dengang tørstet efter uten at vite det.

Boken hviler paa omfattende studier og er samtidig meget letlæst. Den viser hvorledes Gud bygger Martin Luther op stykke for stykke, til han blev den han blev. Der gaar igjenem den et stille «Gud alene ære». Kanske vilde det billede den gir os av Luther blit endda mere levende, dersom den hadde tat noget mere med av det som støter os hos ham. Han er saa stor at han godt kan bære sine feil, baade de virkelige og de som alene vor uforstand finder hos ham.

Chr. Bruun.

DAGENS SPØRSMAAL.

Upartiskhet er umulig!

Svar til en svensk forfatter.

Min artikel i januarheftet omkring «dagens utenrikspolitik» har blandt andet fremkaldt den triste dobbeltrefleksion hos en svensk forfatter i «Kristendomen och var tid»[1], at jeg maa være ententevenlig, og at naar «ej ens han er opartisk», al slags virkelig upartiskhet overfor de krigførende er umulig. Den elskværdige og lunt skrevne artikel forutser til bevis for denne sidste slutning, at jeg paa min side ogsaa vil finde min kritikus partisk, fordi han maa ha læst mine ord gjennem farvede glas. Men saa alvorlig er det ikke. Han skulde bare vite for en fornøielse hans artikel har skaffet baade mig og dem som kjender mig.

[1] Dette udmerkede tidsskrift utkommer i Lund under redaktion av en komité av prester og professorer. Det er mer teologisk anlagt, men svarer ellers til «For Kirke og Kultur».

Men sæt nu at jeg var tyskvenlig — vilde hans misforstaaelse dermed gjøre artikelen til et bevis for det motsatte av hvad han vil hævde? Hvis jeg var tyskvenlig og han opfattet artikelen engelskvenlig — vilde det dermed være bevist at jeg var upartisk?

Nei, snarere tvert i mot, netop da har vi for alvor bevis for at upartiskhet er et fuldstændig umulig begrep. Sæt at en mand uttalte sig slik at han den ene gang blev tat for engelskven, den anden for tyskerven — dermed kan han bare ha været avvekslende partisk til begge kanter. Selv om man av hans ord ikke kunde opfatte til hvilken side han heldet, var ogsaa bare bevist at han hadde undgaat direkte partitagen, ikke at han var upartisk.

Jeg har selv aldrig gjort fordring paa at være upartisk. At jeg i alt hvad jeg har skrevet under krigen mener at ha samvittighetsret til at hævde at jeg ikke har været — med mit vidende eller vilje — *partisk*, er noget ganske andet. Men jeg vil for en slik sak som krigen nu i det hele ikke anerkjende det juridiske plan hvor begrepet upartiskhet er beliggende. Det findes folk som har en høiesteretsdommers ideale egenskaper: skarp indsigtsfuldhet forenet med dyp ro og vidsynt omsigt. Det er en oplevelse at høre en slik mand irettelægge en sak. Han skyver ikke ethvert subjektivt moment bort for at være objektiv, men han avbalancerer det subjektive saa det bare høiner hans objektivitet.

Et saadant skjøn anser jeg det av mange grunde ugjørlig at noget menneske endnu kan ha om verdenskrigen. Skal vi først bevæge os i de omfattende og avsluttende domme og kjendelser av ret og uret, da foretrækker jeg derfor et erklæret partistandpunkt.

Jeg tror det er nyttig ogsaa i vore egne personlige overveielser at være klar over dette. Vi kan jo ikke naar et nyt opsigtsvækkende skridt i krigsførselen tvinger debatten igang, undgaa at debattere ogsaa i vort eget sind. For hvert enkelt isolert tilfælde kan vi ikke undgaa at ville være dommere og avgi en kjendelse. Saa snart vi gjør dette, bør vi være klar over at vi er lokalt partiske.

Nogen vil bli forfærdet over at vi neutrale altsaa ikke skulde kunne være de utenforstaaende moralske dommere i verdenskrigen. For det kan vi jo ikke hævde at vi er hvis vore domme i de enkelte fald ikke *kan* være overlegent upartiske.

Den moralske dommervirksomhet staar i det hele for mig som noget av det mest tvilsomme ved vor nøitrale geschaftighet under krigen. Hvad har denne dommende overlegenhet med moral at gjøre? Den er jo i de fleste tilfælde bare en efterplapring, først av hvad de fiendtlige blade serverer os til underskrift av en færdiglavet opinion som skal styrkes ved nøitrales tilslutning, og dernæst en efterplapring av hvad avisenes kreti og pleti av redaktører eller natvakthavende finder for godt at inspirere os til. Disse letvinte domme savner al morals kjernepunkt: en gjennem indre gjæring fremgaat personlig overbevisning. En dommer i moralsk forstand

blir man ikke uten et kvintin av lidelse. Dette kvintin mangler hos de aller fleste nøitrale avislæsende lilleput-dommere.

Paa et helt andet plan kommer vi efter mit skjøn naar vi ikke skal dømme mellem de krigførende, men mellem en av de krigførende og vort eget land. Skulde jeg sætte mig helt utenfor mit fædreland, kunde jeg f. eks. finde at tyskere og engelskmænd i sin krampeagtige tvekamp ikke kunde anklages større for en del hensynsløshet mot nøitrale. Men her er vi alle hver for os sat som aktivt moment med den opgave at *hævde* og kræve vor ret. Her er med en gang omraadet begrænset og præmissene klare. Vi avsier ikke derved den objektive evighetsdom om vor kontraparts moralske ret til at gripe til de midler overfor os, som vi motsætter os. Vi gjør bare vor pligt her, *hvor vi er kaldede*, til at gi retten den fasthet som hvert folk moralsk er pligtig til at gi den.

Hvor langt denne fasthet skal gaa, er ikke bare et moralsk men ogsaa et politisk spørsmaal. Man kan sikkert hævde at slik som de krigførende nu opfører sig, slik som nu al ædruhet er forsvundet, kan det ikke være rigtig at optræ efter de gamle regler for opgjør mellem ædrue mænd. Man maa til en viss grad skyve kampen fra sig som man skyver bort en besat eller avsindig. Men selv om man altsaa i 1917 maa si sig selv at vi kan taale og ta imot ganske andre retskrænkelser end før uten dermed at svigte vor pligt til at gi retten fasthet, saa skal vi ikke derfor la vor retsbevissthet vekne i disse forhold som angaar os selv.

Præsident Wilson har fundet at han vilde svigte retsfastheten hvis han nu taalte mere. Det er en skjønssak, — den er ikke lik for alle folk og forhold. Men for præsidenten personlig vil jeg gjerne tro at netop dette hensyn har været avgjørende. Derimot hengir jeg mig ikke til den naivt frække paastand som vore aviser i ukevis har kolportert fra London at alle fredsvenner og fredsorganer i Amerika har været bestukket av tyskerne, likesaa litt som jeg paa den anden side mener man bør være blind for dette moment eller for den ting at de millionmægtige ammunitionsfabrikanter derover kan ha hat interesser til motsat side.

For vore egne affærer er jo ikke upartiskhet det høieste. Det gjælder sandelig i livets gjæring at *ta sit parti*. Man skal bare vite at holde de forskjellige omraader ut fra hverandre. Der er mange nøitrale som har undlatt at ta sit parti hvor de burde og skulde ha gjort det, og som istedet har tat parti hvor de ingen ret eller pligt hadde til at gjøre det.

I de mellemværender de krigførende har, er det ikke — som det ofte har været fremholdt her — vor opgave at domme. Hvis de ikke dømmer sig selv i de gjerninger hvor de har folkesynder paa samvittigheten, saa hjælper det sandelig ikke om vi andre dømmer dem. Det kan i høiden gi motparten og os en tilfredsstillelse. Men det *utretter* ikke noget.

Jeg ønsker ikke at være tysk-venlig eller engelsk-venlig, jeg

ønsker derimot brændende at være tysk-forstaaende og engelsk-forstaaende. Jeg anser ikke nøitralitet for noget ydmygende. Tvertimot, det er en ærefuld holdning; men den ophøier os ingenlunde over de andre. Naar man fra nøitralt hold kaster med nakken og behandler de krigførende som feilende og syndere, da føler jeg derimot som presten overfor fattiggutten som hadde stjaalet brød: han spurte sig i sit indre om han selv hadde været ren om han hadde kommet i samme forhold og i samme fristelse.

Selv de som vil kræve ret til at optræ domsavsigende overfor de krigførende, skulde indrømme at det først og fremst ogsaa for dem maa gjælde at vinde *forstaaelse*. Denne forstaaelse vindes slet ikke uten at man arbeider paa sig selv. Her vil vore meget omtalte sympatier (som ofte er av uransakelig oprindelse) for den ene eller anden magtgruppe lægge os hindringer i veien. Vi har selvsagt vanskeligst for at forstaa den vi ikke føler os sympatisk draget til. Men det er ikke dermed sagt at vi forstaar f. eks. engelskmændene fordi om vi er engelskvenlige. Vi kan like godt være yderst overfladiske og tilfældige i vort syn paa dem. Og da er forstaaelsen ikke nogen hjælp hverken til at dømme dem ret eller til at komme i sjælelig kontakt med dem. Størst er opgaven imidlertid overfor den vi *ikke* føler sympati med, eller har direkte antipati overfor. Det er mange av os som her har tat sig sin moralske pligt overmaade let!

Har man opgit at være dommer, saa ser man desto sterkere i den sjælelige kontakt den største opgave for os nøitrale under og især efter krigen. Skulde de kristne ha nogen særopgave, maatte det ialfald være denne. Den eneste tendens som mit indre vedkjender sig, finder uttryk i arbeidet paa at forberede denne kontakt ved at virke for forstaaelse ind til hjerteslaget hos de lidende krigførende. At jeg under dette kommer til at bringe forvirring ind i de synspunkter som alene søker balancekunst mellem tyskvenlig og ententevenlig, kan ikke avskrække mig. Ingen av os bør nære ærgjerrighet i retning av saadan upartiskhet.

— — Den svenske forfatter trækker frem enkelte punkter i min artikkel til bevis for min engelskvenlighet. Gang på gang kanner man, huru sympatier och antipatier spela in och forma hans uttalanden till ententens förman. Tydligast kanske dette träder i dagen när de olika partiernas ledande mäns kristlighet skall läggas på vågen. Det gäller ingen mindre än kejsar Wilhelm och Lloyd George. Så också i adressen till de krigförande om självprövning och syndabekännelse, som utan mistag kan sägas vara på ett särskilt sätt riktad till den tyska nationen.»

Ogsaa en tysk ven har sendt mig nogen mindre venlige ord for min omtale av keiser Wilhelms kristendom.

Mine ord om dette vanskelige emne var imidlertid bare en forbigaaende indledning i paavisningen av de civile statschefers forhold og lød slik:

«Keiser Wilhelms kristendom vil de færreste høre tale om. Vi behøver heller ikke her at drøfte den. Man har indvendt imot den, som i det hele mot den tyske kombination à la Bismarck av sverdet og korset, at den aldrig lot det sidste seire over det første. Den slags officiel plakat kristendom kunde man ikke vente sig en gjennemgripende praktisk reform fra».

«Vi lar disse ting staa ved sit værd . .» Fortsættelsen uttrykker saa at disse indvendinger ialfald ikke kan gjælde en lægmandskristen som Lloyd George. Jeg har i det hele ikke «veiet de ledende mænds kristelighet . og for keiser Wilhelms vedkommende har jeg endog direkte vægret mig ved at hans trosliv skulde «läggas pa vagen . Min interesse var den at paavise at privatkristendommen nu var repræsentert i de avgjørende stillinger i verden.

Mine ord om keiser Wilhelm er desuten blot refererende. Jeg gjengir den gjængse opfatning og bruker derfor imperfect-formen. Jeg fandt at vi ikke behøvde at drøfte den her. Jeg vilde nærmest si at den indvending som folk altid var parat med overfor saadan officiel kristendom *ikke* lot sig anbringe overfor de civile statsmænd.

Men naar først keiser Wilhelms person er bragt i forgrunden her, saa vil jeg gjerne benytte leiligheten til at si, at jeg anser baade hans og Bismarcks kombination av sverdet og korset for at være fuldt subjektivt ærlig kristendom. Der er sandelig baade i historien og i nutiden — like ind i selveste indremissionskredsen — andre kombinationer med kristendom som kan synes langt uforklarligere. Derimot indrømmer jeg at naar det gjælder at bringe kristendommens absolute principer til gyldighet i aktuel politik, da kan man ikke vente sig noget fra dette hold, like saa litt som forretningsmoralen blir reformert av den indremissionsven som selv er spekulant og jobber!

Statsmændenes personlige forhold er det uhyre vanskelig at faa noget personlig tilforladelig indtryk av. For Zaren ser det ut til at ha været umulig selv for meget nærstaaende. En saa utvortes omtalt mand som keiser Wilhelm staar ikke stort bedre. Men om ham *mener* man at kunne dømme saa sikkert, fordi han tilsynelatende er saa aapenhjertet. En bok som S. C. Hammers ifjor om ham blev av en avgjort ententevenlig dansk kritiker karakterisert som landsforædersk dum og overfladisk. Og dog slukte vort publikum den uten større besværlighet, hvorefter den gik direkte til engelsk oversættelse. Jeg har intet personlig kjendskap til den tyske keiser og derfor ingen ting at meddele av autentisk art til hans kristenlivs karakteristik. Men jeg vil gjerne bekjende, at efter det indtryk jeg har faat gjennem folk som staar eller har staat ham nær, er der for mig personlig ingen tvil om at han er en fuldt personlig kristen. At lægge nogen almen ideel maalestok paa hans kristenliv og kristelige færd og dømme ham efter hans

mangler, vilde like saa litt falde mig ind som at stille mig selv frem til at maales med en saadan alen.

— Det andet punkt hvor den svenske forfatter (han har ikke nogen signatur) finder bevis for min partiskhet til engelskmændenes fordel, er «adressen om självprövning». Her kan jeg ikke finde nogen som helst forklaring til hans opfatning. Der var i min artikkel ikke antydning til nogen appel til de krigførende om at gaa i sig selv og bekjende sine synder. Jeg ironiserer netop over de neutrale som ikke vil ha fred fordi Tyskland ikke er tvunget til syndserkjendelse. Jeg sier at i disse ting faar hvert folk gaa i sit eget lønkammer. Jeg nævner som en særskilt *ros* og som en ting jeg maa ha lov at glæde mig over, at vor ven professor Rade har ytret at «vi tyskere maa ind i selvprøvelsen». Partiskheten maatte her været at jeg ikke hadde noget tilsvarende uttryk at referere for en likeartet ideel ***engelsk*** opfatning.

Naar den svenske forfatter finder at «artikelens totalstemning» forraader entente-sympatier, da føler jeg det ydmygende i at jeg ikke mere har magtet at gi læserne indtryk av hvad der var brændende hos mig selv. Det er ikke let at si sin mening i disse dage.

E. Berggrav-Jensen.

Hvor meget skal vi taale?

Nogen dager efter at disse tanker om upartiskhet var skrevet, kom der i «Dagbladet» et intervju med Amerikas første fredsven, mr. *Bryan*, som vi for et enkelt punkts vedkommende vil bringe videre.

Disse samme dage har skjærpet den krise, hvori Norge befinder sig, ikke fordi der folkeretslig er skedd noget nyt eller mere end det vi visste skulde ske efter 1ste februar og efterat vi besluttet os til — som et av vore hidsigste krigsraslerblade kalder det — at «trodse den tyske blokade». Men der har dannet sig en høirøstet norsk aktivisme, anført av «Tidens Tegn» med hele det batteri av glatte gloser og den aarelange øvelse i psykologisk bestikkelse som dette blad er i besiddelse av. Det er indenfor mulighetens grænser at denne pressens uansvarlige egenhaandspolitik — helt paa siden av regjering og alle partiers tillidsmænd — kan føre os op i krigen. Enhver voksen mand, ogsaa enhver kristen mand, faar her ta sin stilling!

Spørsmaalet dreier sig om dette: hvor meget skal vi taale? Uten her at kunne komme ind paa sakens realitet (nogen antydninger om den er git i artikelen foran) vil vi anføre fra det omtalte intervju hvad den amerikanske politiker — som altsaa er uenig med Wilson og ikke har latt sig paavirke av den amerikanske presses egenhaandspolitik — sier om dette spørsmaal.

Intervjueren er bibliotekar i Nobelstiftelsen, cand. mag. Selmer Andersen; paa hans spørsmaal om man heller skal opgi sin ret og la sig by hvad som helst, istedetfor at gripe til vaaben eller slaa igjen, svarer mr. Bryan:

«— Jeg mener, at der kan være tilfælde, hvor man midlertidig bør gi slip paa sin soleklare ret for senere at hævde den paa en tryggere maate. Det er tilfældet nu med vore skiber og Tysklands undervandskrig. For at ta et eksempel: Jeg gaar paa fortauget og ser en fuld mand i sin automobil styre like løs paa mig. Jeg vet, at jeg har absolut ret til at gaa, hvor jeg gaar, og til at staa stille paa fortauget, hvis jeg ønsker. Men jeg springer væk saa fort jeg kan, ut i rendestenen og hvorsomhelst for at frelse mig, jeg staar ikke stille og lar mig overkjøre og overlater til min enke og mine barn at reise krav paa erstatning mot den drukne person. Man maa ta saken praktisk.

Vi har fuld ret til at sende ammunition til England og de allierte, og det vilde være unøitralt av os at gi forbud mot det. Og vi har fuld ret til at reise til England. Men naar Tyskland torpederer vore skiber og dræper vore sjøfolk, saa gaar vi avveien og stanser vor skibsfart for at undgaa krig. Men vi lar englænderne selv hente ammunition og vi bør forby vore borgere at reise med de krigførende magters skiber, for at undgaa at de blir dræpt.»

Forholdene er ikke ens for Amerika og for os — men skal vi la os overrumple? Skal vi tillate at man stiller vort folk foran et falsk og forførende valg: national ydmygelse og nedværdigelse (som det dagstøtt heter i aktivistpressen) og — krig? (Istedetfor krig brukes naturligvis finere synonymer, cfr. ingeniør Johan Ankers telegram til den kombinerte sjømands- og agitationsfest i London: «Maatte eders heltemot inspirere resten av nationen til handling». Hvorfor ikke mere aapent: «føre nationen ind i krigen»? Det er typisk for misbruket av denne ellers saa ædle og gripende festlighet at T. T. meddeler at Johan Ankers telegram var «et av dem som vandt mest anklang»).

For nogen hver som føler det brænde i sig naar nationens livsinteresser behandles i følelses-stil, vaakner spørsmaalet ogsaa fra denne side: hvor meget skal vi taale?

E. B.-J.

Notis.

Grundtvig og danskheden.

Professor Bangs indlæg i denne sag (For Kirke og Kultur, marts) er væsentlig rettet imod en utvivlsomt forlængst glemt artikel af undertegnede, hvori jeg havde prøvet at give drøftelsen af «nationalitet og kristendom» en videre baggrund end den professoren havde givet i sin bog «*Hurra og Halleluja*». Jeg ser nu at professor B. er kommen til det resultat at jeg har villet «smæde» Grundtvig, «som saa ofte før kaste snavs» paa ham, og professoren arbejder sig op til udtryk som «oprørende», «himmelraabende uretfærdighed», «forbryderisk usandhed». Den side af professorens indlæg kan jeg under ingen omstændighed indlade mig med, tænker heller ikke det vilde interessere dette tidsskrifts læsere.

Derimod glæder det mig at kunne gøre professor Bang en indrømmelse med hensyn til Grundtvigs meget besynderlige prædiken om Barrabas; jeg har saa vidt jeg kan skønne misforstaaet denne, som af professor B. forklaret. Men desværre berører dette ikke hovedpunktet. Jeg skal ikke her gentage de citater jeg tidligere har anført; men saa længe professor Bang ikke kan bringe den og mangfoldige andre udtalelser af Grundtvig ud af verden, saa vil han aldrig kunne fri Grundtvig fra den anklage jeg har rejst imod ham, en anklage som med visse udtalelser for øje ikke kan blive mildere end dette, at vi her staar overfor en delirerende nationalfølelse. Jeg skal endnu blot minde om at disse udtalelser om den danske sag som hele menneskelighedens og kristenhedens sag, om den danske menighed som «Filadelfia» i Joh. Aabenbaring, om at av «intet andet sted paa jordens kreds (end i Danmark) findes det menneskelige folk og levende tungemaal, som er skabte og skikkede og forberedte til den Guds underfulde kærligheds gerning, til Jesu Kristi herliggørelse» - disse og lignende udtalelser der jo og vist i lige grad for professor Bang og for mig er delirerende, de faar deres delvise forklaring af, at Grundtvigs opfattelse af det menneskelige, det folkelige og det kristelige kun fandtes her i Danmark og *derved* blev dette lands og dets folks stilling for ham en saa ganske særlig.

Jeg skal kun tilføje, at hans profetier i saa henseende er i ringe grad gaaet i opfyldelse; den folkelige vækkelse gik det bedst med, og dog blev udviklingen (socialdemokratiet) vidt forskellig fra, hvad Grundtvig havde tænkt; og da den kristelige vækkelse kom, førtes den ad stier der laa langt borte fra hans. Der er da i virkeligheden heller ingen — og næsten mindst blandt nutidens Grundtvigianere — der har Grundtvigs syn paa disse ting — heller ikke professor Bang. Saa meget meget mere synes det mig at være tiden, hvor den sag kunde tages op til tænksom overveielse; kun beklager jeg, at jeg ikke kan anse professor Bang for at være manden dertil.

Hans Koch.

PAA KORSVEIEN.

Fred er ei det værste,
men at man intet vil.

Hverken fred eller krig, hverken neutralitet eller aktivitet er patentmediciner mot menneskelig og national avslappelse og ydmygelse. Det kommer alt an paa *hvordan* man tar del i sit folks og sin samtids oplevelser. Nogen har ingen mening med at de overhodet er med. De bare følger strømmen, de lar sig sope med av hændelserne, og spiser imens sin mat og nyder sine aftener. Selvfølgelig følger det lettest holdning med aktivitet i en eller anden form. Men aktivitet er ikke den eneste, selv om det kan være den snareste og mest iøinefaldende vei til at vinde det høiest menneskelige: personlig og national holdning. Der kan over lidelsens mennesker, mennesker som av skjæbnen er dømt til ydre passivitet, være en holdning som stikker dypere og har skapt en mer omfattende sindets reisning end hos mangen initiativtagende aktivist. Men i saa fald har passiviteten en idé, som bærer holdningen. Uten idé, uten en sjælelig indsats blir der ingen holdning. Det er netop ideens centrale plads i alt ophøiet menneskeliv som har bragt Bjørnson til at stille freden — i betydningen uforstyrret tilværelse — som nr. 2 i forhold til det at ville noget.

Norges fare netop nu ligger ikke i at vi ikke faar være aktive, men i at vi ikke har klart for os vor tilværelses idé. Mange har ment at den ene og alene laa i nu at gaa over fra passivitet til aktiv optræden. De mener at folket nedværdiges, sjælelig og nationalt, ved at vi lar os slæpe med og behandle efter andres forgodtbefindende uten at vi reagerer det mindste. De frygter neutralitetens fetende passive tilværelse. De ser med rædsel et Norge som ikke længer bekymrer sig om sin skjæbne, men er alle underdanig og haaber

alt og taaler alt. De længes efter mandighetens gjenreisning i nationen.

I tider og land, hvor duel mellem personer er den eneste maate at hævde mandighet paa, vilde denne tankegang, primitiv og fængende som den paa samme gang er, være den eneste vei til at finde folkets idé for denne situation. Det vilde bare gjælde at fremkalde den rette stemning, indblæse folket den passende masse forhaanelser, anbragt reliefartet fremspringende, saa vilde utslaget komme av sig selv, — saa sikkert som det gjør det mellem duellanter av hvad aargang eller nation eller hvirveldyrklasse de saa er.

Men saa enkel er ikke situationen. Aktion er ikke længer menneskehetens eneste form for mandighet eller viljesytring.

Hvis det er sandt at Norge staar paa korsveien nu, saa er det vel ikke mindst fordi at ideerne krydses der hvor vi staar idag. Det kan ogsaa hænde at Norge intet vælger; at det lar sig drive den ene eller den anden vei, men *uten rigtig at vite hvorfor* den ene blev valgt og ikke den andre. I saa fald er aktivitet og passivitet like gode eller like fordærvelige. Til dem som fremstiller det som om det absolut behøver at være den største risiko for nationens sundhet at holde paa freden, kunde man — helt i digtets egen aand — vende Bjørnsons ord om: fred er ei det værste, men at man *intet vil*.

Det er uhyre vanskelig for enhver av os at taale overlast. Hvis vi bare taaler det av feighet eller makelighet, saa har vi derved mistet os selv, og er knapt nok ynkværdige. Men en mand som bærer forhaanelser fordi han i sit indre følger en idé, fordi han ser en større opgave foran sig, han er saa langt fra ynkelig, at vi i ham netop ser et *høiere* mandsideal end det forholdsvis primitive som er det eneste guttenaturen kjender, karslighetens eller fox-terrierens, — den første passende for de store, den sidste for de smaa nationer.

Naar man hører hvordan endog mænd kan tale letsindig og letvint i disse dage som ubetænkte efterplaprere av enkelte avisers foxterrier-artikler, tale om at krigen var da ikke værre end slik som vi alt har det o. s. v., saa styrkes man ikke i troen paa at *mandigheten* er særlig sikret ved en saakaldt aktiv optræden.

«Fred for enhver pris» kan for den saks skyld være like saa meget eller like saa litet av en idé, like saa litet eller like saa meget av umandig viljeløshet som talen om «krig like saa godt som det vi har nu.»

Det er ved en ganske bestemt leilighet at mandig lidelse for en idés skyld er traadt ind i historien som et høiere ideal for menneskelig holdning end den halvt dyrisk-fysiske gjengjældelse og som en høiere og *varigere* form ogsaa for retshævdelse end den brutale magts: det er med Kristus. Hans idé har havt mangt skjult hjem paa jorden og den har ikke altid været holdt klarest frem der hvor hans navn var længst fremme paa læberne. Men ideen er saa stor at selv hans navns fornegtere kan arbeide for den. Den har ikke nogen specifik kristelig dragt. Den er *menneskenes* maal for livsutviklingen, og den kan og skal i en aktuel situation kunne utformes som nøgtern politik.

I denne politik hører ikke bare steile principer hjemme men enhver nøgtern og mandig overveielse av alle faktorer som spiller ind. Norge har mangt at ta i betragtning i denne stund — meget mer end det som dagens aviser bringer ind paa os, skjønt *ogsaa det* selvfølgelig hører inderlig med. Men dagens hændelser gjør altid perspektivet saa kort, at vi kan falde i den fristelse at gripe til de primitive ideer istedet for at hævde de længere maal.

Ideer som kan bære nationer, klarner først under begivenhetenes gang. Men de maa gripes og holdes fast naar deres tids fylde er inde. Vi begyndte Europa-krigen under gamle ideers herredømme. Disse aar har løsnet os fra dem. Og netop nu, mens Norge er kommet korsveien alt nærmere, er en av verdensløpets nybrudds-dage varslet i himmelranden. Ogsaa dette hører med naar vi vil gripe vor idé, vor opgave idag. Der er ikke idag det samme idégrundlag at gaa i krig paa som det var i 1914.

Dermed er det ikke sagt at krigen ikke kan komme ogsaa til os.

Ingen kan vite om Norge skal faa gaa ind i den nye tid uten at ha været inde i nattens gru.

Og netop hvis dette øieblik kommer, gjælder det at ha holdt sit hjerte rent og sit hode klart. Stemningens hvite

skum er en farlig grund — men det er mange som i disse dager pisker det frem og indbyr os til at bygge paa det. Stemningen har plads *efter* avgjørelsen, foran kan den gjøre ubodelig skade.

Den situation vi staar i er blit til ved en krydsning av mange linjer, like fra de evighetens som er over al menneskeutvikling og til de specielle som er Norges og dagens. Netop disse sidste maa ikke glemmes. Situationens idé er ikke den samme for Amerika og for Norge. Skulde saa være tilfældet maatte vor litenhet være en avgjort skam og svakhet ogsaa ideelt. Vi føler os tiltalt av det som er Amerikas idé — men formelen for den lyder ikke derfor likedan her i Norge. Ved at ogsaa vor litenhet faar plads i vor idé, hæves den op fra det svækkende til det styrkende. Vor idé kan aldrig være at ville lægge en alen til vor vekst, men at la *vor* vekst faa følge sin egen linje.

Vor pligt maa være at arbeide paa den nøkterne klargjørelse som maa gaa forut for at vi kan gripe vor idé klart og fast og vite baade at hævde og at lempe den i dagens brænding. Først slik kan vi vinde en mandig national holdning. Skal vi holde os utenfor krigen paa trods av alt som overgaar os nu, ikke for *enhver*, men for en *bestemt* pris, da maa vi vite hvad vi gjør vor indsats for.

Et bidrag til overveielse av situationen skulde artiklene i dette hefte være. Det er for selve kjernepunktets skyld, det som her har været antydet, at ordet først blir git til professor Bredo Morgenstierne.

Eivind Berggrav-Jensen.

FREDEN SOM AKTUEL OG SOM FREMTIDSMAAL.

Av Bredo Morgenstierne.

Jeg kunde tænke mig, at en eller anden ivrig norsk fredsven for tiden kunde finde sig ilde. At være fredsven har hittil for os nordmænd været en likesaa behagelig som ufarlig beskjæftigelse. Man har muligens utsat sig for en del spottegloser fra hold, hvor man i det hele ikke anstrænger sig med fremtidsidealer, kanske om det kom høit, for at avbildes som «fredsfaar» i vittighetsbladene. Men ellers har man kunnet drive sit arbeide for freden — i fred; ingen har krummet et haar paa ens hode; om maalet var fjernere eller nærmere, saa hadde man ihvertfald bevisstheten om at arbeide for en stor og god, for en av menneskehetens største saker. Vi har her i vort lille fredelige Norge kunnet sitte trygt i vor stue og uttale vor dypeste avsky for stormaktene, som i en vanvittig krig gjør jorden til et helvede. Vi selv var utenfor; for vort land kunde der i det høieste som en fjern, meget fjern mulighet bli tale om at bli overfaldt, bli gjenstand for et ultimatum, bli likefrem slæpt ind i krigen ved en krigersk aktion fra en av de krigførende magters side, men hvor vi moralsk stod helt utenfor og kunde vedbli som før at hævde vor mest absolute fredsvilje.

Og saa staar vi pludselig saaledes, at det koster noget, at der *kræves tunge ofre for at vedbli at være fredsvenner*, ikke blot saadan *ins blaue*, men aktuelle fredsvenner, med fri vilje vælgende nu i øieblikket for vort land freden og ikke krigen.

Det kan nok tænkes at bringe en og anden varm fredsven ind i tunge og triste overveielser, la ham føle spændingen mellem de ideale krav og tidens pinagtighet. Det kan føles saa, selv om det ikke nærmest gjælder personlige ofre eller lidelser for en selv eller den kreds, man nærmest er knyttet

til. Fædrelandsfølelsen er dog hos mange saa vaaken, at landets ære og velfærd, som staar paa spil, veier likesaa meget eller endnu mere.

Men la os allikevel tænke os situationen tilspidset, ved at egne og kammeraters overmenneskelige lidelser kommer til. Det er kanske styrmanden paa det torpederte skib, som har været ivrig fredsven og navnlig har arbeidet for, at Norge aldrig med væbnet haand skulde søke løsningen paa en tvist. En grusom fiende har uten barmhjertighet og uten varsel sendt hans prægtige skib med den dyre last, kanske brød for tusinder av landsmænd, tilbunds og har latt ham og hans kammerater saarede og gjennemvaate uten hjælp i en nøtteskal av en baat paa det aapne, oprørte hav. Gjennemisnet av sjø og snefok, halvt vanvittige av tørst og sult, utmattelsen nær, med enkelte allerede døde mellem sig, har de med synkende haab arbeidet sig frem gjennem de lange dager og endnu længere nætter. Mon mandens fredsidealer greier den paakjending? Jeg vil ikke tale om hans følelser likeoverfor den magt, som volder ham, den fredelige nøitrale sjøfarende, lidelserne, og som med stolthet opfører det sænkede skib paa sine bravurlister. Men han har kanske selv under lidelsen en tanke tilovers for sit stakkars land, som han har søkt efter evne at tjene. Han, som kjender adskillig til skibsfartens og sjøfolkenes kaar og betydning for landet, spør sig selv: Kan det vedbli at gaa slik fremover, kan Norge for sin værdighets skyld finde sig i værre og værre folkeretsbrud, kan det for sin velfærds, sin fremtids skyld finde sig i, at en av dets vigtigste velfærdsbetingelser, dets skibsflaate ødelægges, at hundreder av dets sjøfolk dræpes eller tilføies utholdelige lidelser, at dets nervestrenger, dets sjøværts forbindelser med utlandet, underbindes? Maa det ikke foreta sig noget for at verne om sin retfærdige sak, selv om det kan medføre krigsrisiko? Krig er forfærdelig, umenneskelig; men er den stort forfærdeligere og mer umenneskelig end dette? Selv en fredsven kan jo holde paa forsvarskrigen, og intet kunde være mer forsvarskrig end dette, om Norge blev nødt til at forsvare sig mot et angrep, fordi det tok et eller andet fuldt retmæssig skridt som skibsarmering eller eksportforbud eller hvad det kunde være for at verne om sin ret og sin velfærd.

Det er jo som bekjendt omtrent saaledes at en ikke saa ringe del av det norske folk for tiden ræsonnerer — kanske en større del, end man av presse og offentlige diskussioner faar indtryk av.

Om denne tankegang vil jeg for mit vedkommende først si, at man efter min mening gjør uret i at stille sig indignert eller haanende eller koldt avvisende til den. Rent meningsløst er det at kalde den «aktivisme», et ord som er hentet fra en svensk partigruppe, som har kjæmpet for at Sverige skulde spille Italiens og Rumæniens rolle og helt frivillig kaste sig ind i krigen, for Sveriges vedkommende paa centralmagtenes side for at være med at knuse en formentlig arvefiende og være med at dele den forventede seiers frugter. For denne retning er uttrykket aktivisme meget betegnende. Men av noget som har den fjerneste likhet dermed kjender vi i Norge omtrent intet spor. Der er ikke blot en gradsforskjel, men en kvalitativ forskjel mellem det svenske aktiviststandpunkt, hvorefter man bør delta i krigen for ikke ved fredsslutningen at glemmes og tilsidesættes, og den norske retning som mener, at vi er drevet henimot et valg, hvor begge alternativer er omtrent like sørgelige for landet, men at det maa antages allikevel at være det mindste onde med lovlige midler at verge sin ret og sine interesser selv med risiko for at bli dradd med ind i krigen.

I dette sidste er jeg for mit vedkommende ikke enig. Og hensigten med denne artikel er i korthet at fremstille grundene for at jeg ikke er det. Men dette hindrer ikke, at jeg fuldt ut kan respektere hin mening som naturlig og som en man vel kan være sig bekjendt, uten at der kan rettes nogensomsomhelst dadel mot dem som har den, og uten at man har nogen ret til at stemple den med det odiøse navn aktivisme, hvortil der knytter sig forestillinger som intet har med denne mening at gjøre.

Ja, jeg gaar et skridt videre: naar jeg tar avstand fra den opfatning, at øieblikket nu er kommet til at ta forsvarsskridt, som sandsynligvis vil føre os ind i krigen, vil jeg dermed ikke ha sagt, at et saadant øieblik slet ikke kunde komme. Mon de mennesker som sier dette sidste, som erklærer, at vi under ingensomhelst omstændighet vil gaa til

krig, men heller faar taale hvadsomhelst, mon de er sig bevisst, hvilken skade de gjør sit land ved saadan tale? Det indeholder jo den mest aabenbare invit til de krigførende magter til at behandle os ganske som de behager. Nei, vi kan ikke la os by hvadsomhelst; et øieblik kan komme da maalet er fuldt, og da i stort set det hele folk vil kræve at vi uanset faren for krig foretar os hvad der er nødvendig for at verge vor ære og vore interesser.

Vil man spørre mig: Men kan det da bli stort værre end det allerede er, er ikke toppunktet naadd av overgrep og trudsler mot landets vitale interesser? — saa vil jeg først svare, at det vel desværre ikke er udelukket at retskrænkelsene kan bli endnu mer aabenbare og overgrepene endnu mer brutale. Men helst vil jeg vende spørsmaalet om og spørre, om der ikke kunde være nogen utsigt til at det blev *bedre*, at stillingens farer kunde i nogen grad formindskes? Derom er det naturligvis yderst vanskelig at si noget bestemt. Men der er dog et par betragtninger som melder sig, og som gjør at man ikke kan anse ethvert haab i saa henseende udelukket. U-baatkrigen er jo tosidig, og ingen kan tvile paa, at der særlig fra engelsk-amerikansk side arbeides energisk paa, at finde nye metoder for effektivt at kunne møte den. Lykkes det, om end kun i nogen grad, vil det ogsaa komme os til gode. Og selv bortset herfra, kan der tænkes ordninger — som jeg ikke finder det betimelig her at indgaa nærmere paa — som selv uten nogen armering fra norsk side kunde bringe vor handelsflaate i en sikrere stilling og redde dens værdier for landet. Jeg mener derfor: vi er endnu ikke drevet helt til vægs; vi har endnu lov til, uten at kunne bebreides en urimelig svakhet, at se tingene noget an.

Det næste spørsmaal er: hvad vilde der, rent realistisk set, vindes eller tapes ved en fremgangsmaate, som bragte os ind i krigen? Jeg holder mig her til de to forholdsregler, som har været sterkest fremme i den offentlige og private diskussion: Ubetinget utførselsforbud likeoverfor Tyskland og handelsflaatens armering med hvad deri efter de nyeste U-baatmetoder ligger stiltiende indesluttet: Angrep paa enhver tysk U-baat som træffes i farezonen.

Den første forholdsregel — eksportforbudet rettet mot en

enkelt av de krigførende magter — maatte sees under synspunktet repressalier og vilde som saadan være folkeretslig fuldt berettiget og vilde vel ogsaa uten betænkning anvendes av en storstat. Fra sin side vilde Tyskland — som fastholder U-baat-krigens berettigelse selv mot de nøitrale — opfatte eksportforbudet som en uvenlig handling og en partitagen for den fiendtlige magtgruppe. Og om det av denne grund kom til krig eller ikke, vilde da helt avhænge av, om Tyskland fandt en saadan løsning opportun eller ikke. Det skal i saa henseende alene bemerkes, at et av de hemmingsmomenter, som under andre omstændigheter kunde tænkes at avholde Tyskland fra krig, nemlig den nytte, som visse forsyninger fra Norge medfører, i en saadan situation vilde være bortfaldt. Ihvertfald staar spørsmaalet her ublandet: Krig eller ikke krig, mens det vilde være naivt at tro, at et eksportforbud vilde ha den mindste direkte betydning til at lette vor skibsfarts stilling.

Armeringen med hvad dermed følger, vilde ikke være repressalie, neppe heller retorsion, men ganske enkelt nødverge mot folkeretsstridig overfald og et folkeretslig likesaa lovlig vergemiddel som f. eks. skytning paa et krigsskib, som ga sig til uten grund at bombardere en av vore aapne kystbyer. Men denne sakens retlige side maa vike for den praktisk-politiske. I saa henseende kan der først spørres, om armeringen vilde vise sig effektiv og i nogen væsentlig grad sikre vore skibe mot torpedering. Det er et mangesidig teknisk spørsmaal som jeg ikke skal indlate mig paa. Det maa være nok at meningerne blandt sakkyndige synes at være delte herom. Derimot er der vel ingen tvil om, at Tyskland likeoverfor en liten og svak stat som Norge vilde betragte handlingen som fredsbrud og erklære krig.

Ogsaa om følgerne herav for vort land er vel meningerne noget delte. Optimisterne vil anføre noksaa rimelige grunde for, at centralmagterne ikke vilde kunne tilføie os synderlig større skade end de allerede gjør, mens pessimisterne anfører ikke mindre vegtige grunde for, at en saadan eventualitet vilde hemme vort næringsliv og paaføre vort land de største ulykker Hvad man saa mener herom, kan man ihvertfald ikke se paa denne sidste mulighet med let sind. Ingen kan

negte, at det vilde være et vovestykke at la sig drive ind i krigen paa et tidspunkt da de krigførende magter slaar om sig som saarede rovdyr, og da selv en letkjøpt seir over et litet folk vilde kunne hjælpe til at holde motet oppe og friske paa den dystre stemning inden de samfundslag som lider mest under krigen.

Som et lignende vovestykke fortoner en deltagelse i krigen sig, om man ser hen til chancerne for gevinst eller tap ved *fredsslutningen*.

Man vil kanske indvende: det er principielt urigtig at bygge avgjørelsen paa den slags beregninger; der er altid en risiko ved at leve, at hævde sin stilling og gjøre sin pligt; hvorledes saa end utsigten til seir eller tap stiller sig, faar ogsaa den svake stat reagere mot retskrænkelsen; «kampen for retten» hører ogsaa med til en saadan stats pligter; og man faar verge sig mot overgrep med de i og for sig retmæssige midler som er for haanden, selv om man derved utsætter sig for at rives med i krigen.

Hadde det norske folk hat denne opfatning, vilde vi ganske vist forlængst været med i krigen, da vi desværre har baade nok av retskrænkelser og ydmygende overgrep fra begge de krigførende magtgrupper at indregistrere.

Men paa dette punkt tørner netop den principielle fredsvilje og den gamle krigsmoral sammen. Er man mer end i navnet fredsven, tyr man ikke uten i yderste nød til sverdet for at verge sig mot retskrænkelser og overgrep. Og man regner det ikke som nogen skam at være en liten og svak nation, som alene kan vinde sine seire paa aandens slagmark, men som med magt intet kan utrette likeoverfor de mægtige her i verden med sin stormagtsmoral, sin «imperialisme», sin «ekspansionsdrift» o. s. v. Jeg mener naturligvis ikke, at man skal staa forsvarsløs likeoverfor likefremme krigerske overfald paa ens territorium. Der faar man verge sig saa godt man kan, enten utsigten til seier er stor eller liten. Men jeg mener, at man likeoverfor retskrænkelser og overgrep, som ikke truer landets tilværelse eller selvstændighet, i det længste faar forsøke at tale sig tilrette og i mange tilfælde heller faar taale ydmygelsen end indlate sig paa en haabløs kamp med ydre magtmidler. Ingen stat tjener den almindelige retsidé ved at handle efter prin-

cippet *fiat justitia, pereat mundus!* Tvertom vil det ofte lede til at man opnaar det motsatte av det tilsigtede: det blir «verden» som seirer og retfærdigheten som ligger under.

En stat tjener baade retsideen og fredsideen bedst ved i det længste at søke retten hævdet ikke med ydre magt, men ved dens egen iboende kraft. Man begynder jo nu at kunne tælle de stater som har kunnet holde sig utenfor den nuværende verdenskrig. Og vi kan ikke lukke øinene for, at disse staters kurs for tiden ikke er høi blandt de krigførende nationer. Disse er — noksaa naturlig fra deres synspunkt — tilbøielige til at se ned paa dem som feigt holdende sig unda for materielle fordelers skyld, som moralsk indifferente og manglende syn for den store verdenskamps idealitet. Vi faar finde os i denne misagt som et tillæg til krigens tunge byrde. Og lar vi os ikke derved bringe ut av den rette kurs, kommer kanske den tid, da den civiliserte verden vil se noget anderledes paa de folk som under den store verdensbrand viste sin fredsvilje ogsaa i gjerning, som under retskrænkelser, ydmygelser og ofre holdt den linje fast, at man ikke vilde være med at øke denne verdensbrand, ikke vilde delta i de rædsler som besudler menneskeheten.

Jeg har under denne fremstilling med flid holdt et hensyn utenfor som jeg tilslut skal si nogen ord om: Hensynet til *vor stilling inden det skandinaviske norden.* Jeg har gjort det med flid, for at det skulde komme klart frem, at det efter min mening, ganske bortset fra dette hensyn, vilde være urigtig for tiden at gripe til foranstaltninger som maa formodes at ville bringe os med i krigen. Men jeg mener rigtignok ogsaa, at denne holdning i høi grad styrkes naar man tar det nævnte hensyn med i betragtningen.

Like fra krigens begyndelse har det staat som en av de største farer for de tre nordiske riker, at de ved begivenhetenes tryk skulde presses ind i hver sin av de fiendtlige magtgrupper. En splittelse i norden er begyndelsen til enden for den nordiske kulturgruppes selvstændighet. Derfor har ogsaa de tre folk med den varmeste tilslutning set paa alle bestræbelser for at styrke solidariteten og samvirket i norden. Tænker vi os nu en utvikling av forholdene derhen, at alle tre land samtidig blev drad med ind i krigen *paa samme magtgruppes side*, saa

vilde vi ialfald ikke til krigens øvrige ulykker ogsaa føie den, at samholdet mellem nordens folk blev sprængt. Men selv under denne, den gunstigste forutsætning, vilde det jo ikke være smakelig, at den utenrikspolitiske utvikling i det ene av landene skulde trække noget av de to andre mot dets ønske med ind i krigen. Og man kan vel forresten trygt regne med den mindre gunstige forutsætning, at et av landenes inddragning i krigen paa den ene magtgruppes side vilde indeholdt en fare for, at noget av de andre to lande kunde drives over paa den motsatte side.

Det er under disse omstændigheter ikke at undres over, at drøftelsen her i landet av foranstaltninger som let kunde lede til Norges inddragning i krigen, har vakt adskillig ængstelse i vore skandinaviske nabolande. Danmark ligger jo særlig utsat til; Jylland er ikke let at forsvare, og forskjellige eventualiteter, som det ikke er nødvendig at gaa nærmere ind paa, kunde komme til at trække Danmark med, naar først Norge var blit krigførende magt. For Sveriges vedkommende behøvede man vel kanske ikke nu i samme grad som tidligere under krigens gang at frygte for, at det med eller mot sin vilje skulde komme med paa centralmagternes side — bl. a. begivenheterne i Rusland har jo i saa henseende i væsentlig grad forandret situationen. Men allerede den omstændighet at saa store deler av den svenske overklasse har sine sympatier paa tysk side, vilde gjøre stillingen yderst uhyggelig, naar Norge kjæmpet som Tysklands motstander. Det vilde bli en paakjending, som samholdsfølelsen paa den skandinaviske halvø vanskelig vilde kunne taale.

Ser man derfor denne samholdsfølelse mellem alle tre nordens folk som en umistelig værdi, en livsbetingelse for hver av dem, ogsaa for os, saa er det umulig at la være at tillægge dette moment den største betydning for vor utenrikspolitiske stilling og fra dette synspunkt betragte vor inddragning i krigen som en endnu større ulykke end den ellers vilde være.

* * *

Skal der kunne tales om et lyspunkt ved denne frygtelige krig, maatte det vel være det, at fredsviljen blandt folkene

er vokset i overordentlig grad. Hvorledes saa de kommende fredsforhandlingers resultat blir, vil alle folk ha lært, at der ved en krig intet kan vindes, som paa nogen maate er istand til at opveie tapene og ofrene. Man kan være sikker paa, at det ikke bare vil være ønsker inden særlig fredselskende grupper, men alvorlige bestræpelser fra de ledende politikeres og statsmænds side gjennem fredsslutningen at skape et grundlag om ikke for en evig, saa dog for en varig fred, fjerne de farligste stridsaarsaker og tilveiebringe visse garantier for, at folkene ialfald faar tid til at tænke sig om, før de paany styrter sig ind i en krig som denne. Meget som endnu for faa aar siden stod som utopier, som upraktiske sværmeres fremtidsdrømmer, begynder at ta fast form i de ansvarlige statsmænds overveielser og overlægninger. Det ansees ikke engang umulig, at statene skulde kunne enes om en fællesorganisation til fredens opretholdelse, en organisation med tvangsmagt likeoverfor den enkelte stat, som ikke vilde følge de trufne avtaler sigtende til krigsutbruds avvergelse.

Der vil over den hele verden bli drevet et energisk fredsarbeide som ingensinde før.

Lykkelig da den nation, som kan delta i dette fredsarbeide uten at ha sine hænder plettet av blod!

Bredo Morgenstierne.

ÆRE.

Av Klaus Sletten, Trondheim.

Med sorg og harm les folk i bygd og by dei dagvisse bod fraa havet om norske skip som er søkkt, og om djerve sjømenn som har fare ille. Mange blir drepne før dei kan komma fraa borde, og mange misser helsa eller livet med' dei driv kringom i baatane, døgn etter døgn.

Slik framferd venta vi ikkje av eit folk som elles gjer seg umak med aa halde oppe vennskapen mellom germanar i sør og nord. Og tungt fell det for ættingane av dei gamle vikingar og landnamsmenn aa lære at havet ikkje er fritt.

Den tyske hardferd og dei tyske brott paa folkeretten ligg saa berrsynt i dagen, at ingen norsk mann treng rettleiding til aa seie sin dom.

Men orda vaare naar sjeldan fram til dei som styrer tysk krigspolitik. Og naar vi veit at landet ikkje eig maktmidlar til aa verje handelsfloten i det faarlege farvatnet, saa er det lite høvelegt aa kappas med dei blad som fyller teigane sine med bravader i Jacob von Tyboe-stil.

Det fell saa lettvint i desse tider aa eggje til hat. Men hatet er ein helvites brand som fyller verda og tærer og øydelegg det beste som kristen kultur har bygt opp i tusen aar. Vi ønskjer ikkje at det store hatet skal gjera folket vaart blindt, saa det misser evna til aa arbeide for fred og rettferd. Vi vil ha lov til aa syne medkjensle med dei som svelt og lider og blør, anten dei saa heiter serbar eller tyskarar. Dei er menneskje alle.

— —

Der er tenkt paa vern: vaare handelsskip skal faa kanoner ombord. Der er tenkt paa hemn: vi skal stanse den utførsle til Tyskland som vi før har gjort avtale om.

Dei to raadgjerdene er like i det, at dei fører oss beint inn i krigen.

Saa spørs det: kan her skipas ei samlingsregjering av alle parti — arbeidarpartiet først og fremst — som vil ta ansvaret for krigen? Eller skal vi kaste oss ut i krigseventyr og faa ein mobiliserings-streik?

Vi har den von, at eit fiendslegt aatak paa Norigs land vil samle alle nordmenn. Men det er berre faavett aa tenkje, at dei norske arbeidarane gir sitt samtykke til aa seie opp freden med eit anna folk.

Kven er det som ber bjølla i den norske aktivistflokken?

Det er dei som jamna vegen til Karlstad og sidan kravde at kvar norsk veljar skulde vitne og seie: Større kulturdaad og ærefullare verk veit vi ikkje aa nemne enn det, at vi braut ned grensefestningane vaare.

Men vi gaar ikkje i krig med festningsbrytarar til førarar. Vi trur ikkje paa dei.

Enda mindre trur vi paa dei som kravde knefall for England saa snart kolforbodet spurdes. Alt skulde vi ofre, utriksministeren, ja heile riksstyret, berre vi kunde faa kol, og tena pengar og ha det godt.

Eit folk som vil føre krig, maa kunne lide og tola og halde ut. Det kan ikkje gi seg til aa trygle om fred, første dagen det vantar eit matmaal.

Dei gjekk ikkje til Karlstad alle dei som no vil krig. Men i samme stund som dei kyter og seier: Vi er mykje drygare i makt enn dei fleste av oss skjønnar, saa trøystar dei oss: Tyskarane kan ikkje — med sin verste vilje — gjera oss nokon større skade!

Vi skal staa i god livd utanfor den jarnring som er lagt kring midmaktslanda — staa der og hæde ein fiende som ikkje kan naa i oss. Det skal vera vegen til ære og oppreising for det norske folket!

Vi undras rett paa kva løn England vil gi oss i kol og konn og pengar for at vi spelar ein slik helterolle.

Med nybygging og skipskjøp kan vi ikkje lenger halde handelsfloten vaar ved like. Floten minkar.

Men skipsaktiene stig! Saa har vi likevel raad til aa bera det daglege milliontapet.

Og sjømennene misser ikkje møtet; faar dei den løn og den krigstrygd dei har krav paa, saa vaagar dei seg gong paa gong inn i det faarlege farvatnet. Frivilligt gjer dei det; ingen kan tvinge dei.

Det økonomiske tap som ubaatkrigen veld, kan vi bera, det er lite mot krigskostnaden i andre land. Verre er mannspillet.

Men verst for all vaar folkeframtid vilde det vera, om dei hadde rett, dei som seier: vi øydelegg all forsvarsvilje i folket, og gjer landsforsvaret til ein narreklædnad, dersom vi toler den tyske ubaatkrigen.

Forsvarsviljen i folket vaart er ikkje sterk. To aar før Europakrigen bar laust, dreiv demokratiske førarar openlys agitation mot den styrkjing av sjøforsvaret som stortinget nyst hadde gjort vedtak om. Og mitt under krigen set arbeidarpartiet opp eit blankt og berrt avvæpningsprogram, og faar mest tredjeparten av veljarane med paa det.

Saa lenge det norske folket trudde paa freden, kunde vi ikkje faa noko sterkt forsvar. Og saa lenge folket vantar tru paa si eiga evne til sjølvhevding, veks ikkje forsvarsviljen til ein national livsvilje, som kan bera alle offer.

Trudde vi at ein krig med Tyskland — til oppreising for folkerett og folkefridom — kunde bøte den nationale grunnskaden vaar, saa vilde ikkje vi hjelpe til aa døyve den folkeharmen som brenn. Men vèl styremaktene og folket den krigen, saa er det for di *dei lit paa andre*, det er stormaktsherane, det er amerikansk og engelsk gull som skal vinne sigeren for oss.

Ein slik krig er berre til vanstyrkjing, og stormaktssamslaget blir ein ny faare for vaar fulle raaderett i eige land.

Vil vi vekkje folket til nationalt ansvar, saa maa vi halde fast paa den grunntanken, at det er *heim og fedrajord* som skal forsvaras, det er landsens *sjølvstende* som skal haldas oppe.

Ein styrkjer ikkje forsvarsviljen med krigseventyr og store ord om «nationens ret og ære». Men faar vi eit forsvar som duger, og vi set dei rette maal for forsvaret, da veks baade trua og offerhugen.

Mykje er vunne. Krigsaara har synt at forsvaret ikkje er nyttelaust, som ein stor part av folket vaart trudde. Det har løyst den første oppgaave: aa verje noytraliteten. Enno kan Norigs folk sjølv velje freden — eller krigen. Og naar vi trur at vi skal greie den næste oppgaave: aa verje landet, saa er det ikkje berre for di forsvaret er sett i stand, det er og for di vi er viss om, at eit aatak paa Norigs integritet og sjølvstende vil sveise alle nordmenn saman.

Men den evne eig ikkje aktivistkrigen. Kløyvinga er der fraa første stund.

Den veldige krigsøsing som det tyske fredstilbod og dei fransk-engelske krigsmaal vekte, har dovna. Statsmennene er ikkje lenger saa stortalande; for folket trøytnar av dyrtid og nyttelaust blodspille. Øydeleggjingskrigen, utsveltingskrigen tærer paa folkekrafta.

Men alle trudde: den store vaaroffensiv maa gløype nye millionar av Europas ungdom, før ordet fred kan bli nemt, saa det svarar i folkehjarto.

Hindenburg hadde mot til aa la den tyske heren gaa attende. Med di fekk Europas folk eit nytt høve til aa spørje seg sjølv: Skal vi spara blodstraumane? Og austrikske og tyske statsmenn seier: No som før staar vi ferdig til aa tinge om ein fred som tryggjer oss fri framvokster.

Sa dei det klaart: Vi vil fred utan landvinning, — da vilde det falle eit skræmelegt ansvar paa dei som krev nye blodstraumar — ikkje for di dei vil vinne framtids trygd, men for di dei vil auke sitt heimsvelde.

Den stund som skulde vera lagleg til fred, den valde præsident Wilson til krig. Amerikanske ammunitionsskip har ikkje fri veg over havet. Og nokre faa amerikanske borgarar har sett livet til i det stengde farvatnet.

Det skal sonas med straumar av blod.

Den nationale ære krev det; dei Wilsonske freds- og framtidsideal krev det. Og ammunitionsfabrikantane og deira leigde agitatorar krev det.

I aust rann det nyst ei fridomssol med fredsvoner for alle dei millionar som lider og blør. I vest glader ho.

Og mørkret raar.

Dei ropa hosanna! til fredsfyrsten. Saa krossfeste dei han.

Verda dømmer seg sjølv til aa krossfeste han paa nytt og paa nytt.

Skal vi kappas med dei andre folk om den ære?

I 400 aar gloymde vi aa kappas med dei folk som traadde etter førarskapen i Europa. Og vi mintes ikkje længer kva national ære var.

Men manns ære tolde ikkje flekk. Den arven ber heile folket vaart — husmannen og arbeidaren framfor dei andre. dei som ikkje har kjent korleis det svir i inste sjæl, naar ein dagleg blir nedsèdd.

Diktarverk og manns daad auka vaar folkeære. «Selvstændighetens æresfølelse» vakna og voks i unionstida, men vart aldri *grunnfest*. Vi gjekk fraa 7. juni til Karlstad, og fraa Karlstad til integritetstraktaten.

Skulde vi no kunne gaa fraa fredsdraum og avvæpningsagitation til ein hemnkrig i stormaktslag — og reise vaar nationale ære med det?

La manns yrke bli manns ære! Ein sjølvhjelpt mann, som gjer framgangsverk paa eigen grunn er mest ære verd.

Vaart folk har enno ikkje gjort seg til herre over den jord vi fekk til arv og eige. den naturrikdom som ligg for vaar fot. Vi gloymde sjølvhjelpsvegen og gjekk husmenn hos dei folk som aatte største konnbua.

Vi gaar husmenn enno. Som vi ei tid selde landet stykke for stykke og gav framandkapitalen raadvelde, saa rydjer vi no rom for framand kontroll og byter norsk husbondsrett bort i tilførsle fraa andre land.

Vi skulde heller rydje og dyrke *Norigs jord*. Av det arbeidet — av alt arbeid som gjer folket sjølvhjelpt, gjer det til herre paa eigen grunn — gror det ei national ære som er eitt med manns ære.

Og ver viss om: den æra skal vi verje!

Klaus Sletten.

INTERNATIONAL RETSHAANDHÆVELSE.

«Retten er verdens herskerinde. Mårs er dens tyran». — Mirabeau i Frankriges nationalforsamling. 1791.

Grundlaget for drøftelserne maa først og fremst fastslaaes. Det er da en række ting, man hurtig kan bli enig om:

Ubaatkrigen har krænket og krænker landets utvilsomme rettigheter paa det groveste. Diplomatiet har hittil været ute av stand til at bevirke forandringer i disse krigsmetoder. Der er intet i Norges optræden under krigen, som berettiger til en saadan behandling av vor handelsflaate. Vi staar forsaavidt paa linje med de andre nøitrale stater. Ingen av disse har dog paa langt nær lidt saa enorme tap.

Den hele utenrikspolitiske situation er av den art, at vi staar ved korsveien. Farerne for brudd er ikke saa overvældende som for Danmark eller Holland. Fordelene kanske mere paatagelige. Især efterat De Forenede Stater er kommet med i krigen. Disse mulige fordele, av hvad art og omfang de end maatte være (derom har jeg personlig høist uklare forestillinger) er ikke bestemmende for nogen, der søker at tænke igjennem hvad det her gjælder.

Norge har ingen «manifest destiny», intet krav paa en anden og tryggere stilling blandt nationerne, som kan realiseres ad de veie. Allerede av denne grund staar saken anderledes end for den svenske aktivisme (Aalandsøernes nøitralisation ansees av mange svensker som et livsspørsmaal). I denne bevægelse var der ogsaa islæt av visse særsvenske aspirationer, med maal baade indenfor og utenfor Norden. Den russiske revolution har kastet et eiendommelig lys ind her. Det hele er hurtig smeltet sammen som sne om vaaren.

Det er for vor *dyre rets skyld og alene for den*, at spørsmaalet er blit brændende i norske sind. En stat, som

vil leve sit eget selvstændige liv, kan ikke la enhver retskrænkelse gaa henover sig. Der er tilfælder, hvor der maa gripes til de yderste midler. Om folket ikke skal ta skade paa sin sjæl.

Dermed er vi kommet til det punkt, hvor meningerne gaar ut fra hinanden og hvor det gjælder at finde den rette vei.

Folkeretten har, som bekjendt, mangt og meget at kjæmpe med. En av de lumskeste farer er man overhovedet ikke engang opmerksom paa. Den nemlig, at der i internationale ting resonneres ut fra ganske de samme forestillinger om rettens haandhævelse, der har gyldighet i enkeltsamfundet.

Her har den mand, der vil gjøre sin ret gjældende, alene at ta standpunkt til tre spørsmaal: Hvori bestaar denne hans ret, bør han sætte saken paa spidsen og hvilke retsveie staar ham i saa fald aapne? Resten sørger motpartens advokat, dommeren og eksekutivmyndigheten for. Selv om han i vurderingen av de momenter av faktisk og juridisk art, det tilkommer ham at bedømme, er bundet i sterkt subjektive fornemmelser, blir det ingen alvorlig affære, enten for ham, end mindre for retsidéen.

Helt anderledes i staternes samfund. Det folk, som vil øve ret og skjel til alle sider, er anklager, dommer og fuldbyrder i en og samme person. Det maa ikke alene bli fuldt klar over sin egen ret i forholdet, men saa lidenskapsløst som mulig sætte sig ind i det andet folks og dets regjerings syn paa tingene, fatte og rettelig vurdere de bestemmende momenter for dens handlinger.

Og her spiller de momenter, det er vanskeligst at bli klar over — de subjektive, de folkepsykologiske — i virkeligheten den største rolle. Ogsaa i den internationale retshaandhævelse har skyldspørsmaalet betydning. Dette gjælder fra gammel tid i særlig grad nøitralitetsretten.

Først naar en objektiv vurdering av alle disse momenter stadfæster det resultat, folkets eget retsinstinkt er kommet til, er tiden inde til at avgjøre det næste hovedpørsmaal: Er krænkelsen, subjektivt som objektivt, av en saadan natur, at

staten maa sætte alt ind paa at hævde sin ret og ta de konsekvenser, der derav maatte flyte.

Og alle disse vurderinger maa fuldbyrdes under det høitryk, situationen selv skaper. Det er i sandhet ikke saa underlig, at eftertidens dom om en krigs berettigelse, dens nødvendighet gjennemgaaende falder anderledes ut end den generations, som var stedt i valgets skille. Eller at vore hjemlige deklamatorer fra tiden like efter 1905 allerede nu har begyndt at stemme tonen betydelig ned.

I det gammelnorske retssamfund var de enkelte led i denne retserkjendelsesproces fæstnet til et eget, velkjendt institut. Formaaet de vanlige, formelle og meget omstændelige avgjørelsesmaater ikke at gi noget resultat, kunde den ene av parterne lægge den hele sak ind under den andens «selvdom». Derved fik denne saa langt fra magt over motpartens hals og ret, at han, om han tok imot tilbudet, maatte handle som en sand og retfærdig dommer. Den almene retsoverbevisning var saa streng paa dette punkt, at den der misbrukte situationen fra samme øieblik var en i samfundets øine færdig, død mand. Det var helligbrøde, for derved krænkedes selve retsidéen.

Paa den maate avgjøres saaledes den store tvist paa Øreting mellem kongsbrødrene Sigurd og Øistein i anledning av lendermanden Sigurd Ranesøns krav paa Finmarksfærden, efterat Øistein havde nyttet alle mulige lovknep for at hindre broderen i at vinde lagrettens kjendelse for sig. Kong Sigurd hadde allerede trukket sig tilbake til sine skibe i Nidelven for at la vaabnene skifte ret mellem dem, da Sigurd Ranesøn gav den hele sak ind under hans selvdom.

Gaar man fra disse principielle betragtninger tilbake til den foreliggende sak, melder først og fremst det spørsmaal sig, om de tyske retskrænkelser ogsaa subjektivt er av den art, vidner om en saadan vilje til at gjøre os ondt, at de maa fremkalde en reaktion utover diplomatiets virkemidler.

Det er ikke let at danne sig en sikker mening om hvad der i denne sammenhæng har betydning. Hovedhensigten er uten tvil at ramme Englands handel saa hurtig og effektivt, at en avgjørende vending i krigens gang kan fremtvinges. Dette maal forfølges uten noget hensyn til de tap i menneskeliv og materielle værdier, som derved uvægerlig paaføres de nøitrale. Efterat motstanderne har bevæbnet sine egne handelskibe og ellers, paa mange maater, kan yde dem en anderledes effektiv beskyttelse end de nøitrale skibe, er disse i virkeligheten *langt værre* farne. Konsekvenserne tages med aapne øine og under fuldt ansvar. Det viste sig klart i de begivenheter, som drog De Forenede Stater ind i krigen. Tyskerne var fuldt forberedt paa, at den uindskrænkede ubaatkrig vilde ha den følge.

Mange nordmænd tror, at der er en bihensigt tilstede med særlig adresse til den norske skibsfart. Dennes absolute tap er saa langt større end andre nøitrale lands. Det samme er vel ogsaa tilfældet med det relative tap, naar der alene tages hensyn til antallet av de skibe, som hvert av landene eier. Ved krigens utbrudd er den norske handelsflaate næsten like saa stor som den samlede svenske, danske og hollandske. Avgjørende maa dog vel her være, hvor mange skibe der er engagert indenfor ubaatenes operationsfelt. En av de kyndigste mænd paa dette omraade sa nylig, at praktisk talt næsten hele den svenske og den danske flaate er sat ut av funktion. Forholder dette sig saa og er kanske den hollandske flaate i nogenlunde den samme kasus, er der dog vel ikke tilstrækkelig grund til fra de større norske tap uten videre at slutte til nogen bihensigt, end si særordre om at nytte leiligheten til at bli den norske konkurrance kvit.

Saken staar saaledes, hvad arten av den subjektive skyld angaar, væsentlig i samme stilling for os som for de andre nøitrale. Men kan en saadan planmæssig, hensynsløs ødelæggelse av store nationale værdier i længden taales?

Det spørsmaal kan ikke løses uten at ta hele den sjømilitære situation ind til vurdering. For like saa sikkert som det er, at torpederingerne er forsætlige krænkelser av de nøitrales utvilsomme rettigheter, like saa sikkert er det, at det tyske folk — fra de styrende til fyrbøterne paa ubaatene —

anser sig at være i sin fulde ret, enten nu dette har sin grund i *gjengjældelsesprincipet* — repressalier overfor Englands forsøk paa at sulte Tyskland ut — eller i den rene *nødverge*: Hungersnøden er over de tyske kvinder og barn, om England ikke, ved sterke og raske handlinger, tvinges til at løsne sit grep i Tysklands strupe.

Ved riksdagens aapning for nogen dage siden uttalte præsidenten: Vore ubaater med sine dødsforagtende besætninger skal vise England, hvilken gjengjældelse tyskerne formaar at øve for den ryggesløse utsultningskrig. Dette gjengjældelsessynspunkt reiser hele spørsmaalet om sjøkrigens mange retskrænkelser: Minespærringerne i Nordsjøen, krigszonene, fjernblokaden, misbrukene av det nøitrale flag, kontrollen med de nøitrales handel av nærsagt enhver art. Selv om man kan sætte sig ind i, hvor dette, øvet av verdens sterkeste og stolteste sjømagt, maa svi i de tyske sind, er det dog et stort spørsmaal for sig, om disse nye metoder berettiger til de yderste hensynsløsheter, som ubaatene hengir sig til — handlinger som i virkeligheten rammer de i disse ting helt skyldfrie nøitrale langt værre end dem, de er rettet mot og som maa ta sin del av ansvaret. Disse foranstaltninger har i og for sig allerede bragt de nøitrale op i mere end nok av vanskeligheter.

Det er ikke lettere at fatte den anden betragtningsmaate. Vi vet litet om tilstanden i Tyskland under krigen, men at den er eller i den nærmeste fremtid kan bli saa alvorlig, som dette nødvergesynspunkt forutsætter, harmonerer ikke godt med de beretninger om tyske bedrifter paa land og sjø, som deres egne telegrambyraaer og andre spreder ut over verden. Nødverge har man alene overfor et uretmæssig angrep. Den nødstilstand, som derved begrundes, kan nok ogsaa gi anledning til at forgripe sig paa dens ret, der ingen del har i angrepet. Men det fører ingenlunde til, at norske liv kan ofres, for at den tyske civilbefolkning skal skaanes for hungersnødens kvaler.

At ogsaa dette argument har sin værdi for mange tyskere kan kanske lettest maales med dets virkning paa ellers normale folk i de nøitrale land. Selv i Norge er der dem, som allerede av denne grund er overbevist om den uindskrænkede

ubaatkrigs berettigelse. Og de har dog ikke været under indflydelse av den forfærdelige krigshypnose.

Allerede efter «Lusitania»s sænkning uttalte utenriksminister Lansing i et offentlig foredrag: Den store krig har skapt saa mange helt nye vilkaar og reist saa mange nye spørsmaal, som man aldrig før har tænkt paa, at det ikke har været noget let hverv at søke at løse dem. Det har aldrig været vanskeligere at holde forholdet mellem de krigførende og de nøitrale paa ret kjøl. Ingensinde vanskeligere at verne om de nøitrales rettigheter end i denne gigantiske, desperate strid, hvor verdens største stater staar mot hinanden i en kamp paa liv og død. De krigførende folk og deres regjeringer er blindet av deres lidenskaper. Opfatningerne er haabløst ensidige. Deres optræden ofte bestemt av hysteriske indskydelser, som grænser til galskap. Enhver nøitral regjering maa væbne sig med stor taalmodighet og megen forutseenhet. Handlinger, som under normale forhold vilde være dypt krænkende, maa anskues med koldt og klart sind. Det er en høist ekstraordinær situation, som kræver ekstraordinær behandling. Der maa tages alt mulig hensyn til sindstilstanden hos dem, der anspænder enhver nerve for at slaa sine fiender ned og til den ende tyr til ethvert middel, som bare kan bidra til at svække deres økonomiske og militære motstand. —

Hvor langt alvorligere og frygteligere maa ikke krigshypnosens virkninger være nu, efterat krigen i mere end to aar har utfoldet hele sin gru. Der tales om «Einkreisung». Her ialfald er en sindets jernring for hver maaned presset strammere om de krigførende folk. Visse foreteelser inden de nøitrale lande har ogsaa unegtelig bidraget til at øke den høispændthet, som kjendetegner den tyske opfatning, ikke mindst hvor det gjælder forholdet til Norge.

Indbruddet i Belgien staar allerede for de fleste tyskere som en fuldt legitim, nødvendig ting. Det er misundelse og ondskab, naar de andre folk ser og maa se dette paa en helt anden maate. Den uindskrænkede ubaatkrig fra 1ste februar 1917 har end mere det tyske folk bak sig. Et av de første tidsskrifter beretter: Vor keisers budskab til hær og flaate saavel som hans opraab til det tyske folk blev allesteds hilset med stormende begeistring. Utallige var de bifalds-

ytringer, som fra alle befolkningslag strømmet keiseren imøte. Det er nu soleklart for enhver, at kampen virkelig gjælder liv eller død, vor fremtid og hele eksistens.

Opfatningerne staar her saa steilt mot hverandre, at aggressive skridt fra norsk side uten tvil vilde ansees av enhver tysker som den groveste krænkelse av, hvad der for ham er dyrebart og hellig. Ved at øve vor lovlige handel paa England «hjælper vi Tysklands fiender».

Dette er selvsagt ikke avgjørende for, hvad der er ret og uret i forholdet. Nordmændene kan ikke herav være bundet. Der er dog her momenter, som maa tages med i vurderingen, av det folk som maa søke at finde frem til en retfærdig «selvdom» i disse vanskelige ting. Situationen er, ogsaa av denne grund en ganske anden end den, det belgiske folk pludselig blev stillet overfor i og med selve krigsutbruddet.

I overensstemmelse med Lansings uttalelser ovenfor holdt De Forenede Stater sin haand tilbake, da mere end 100 amerikanere, mange kvinder og børn, mistet livet ved «Lusitania»s sænkning.

Det er først, da præsident Wilson er vundet frem til den opfatning, at ubaatkrigen er en «krig mot den hele menneskehet, en krænkelse av alle nationers ret,» at det store amerikanske folk erklærer sig beredt til «at gi vort liv, vor eiendom, alt hvad vi er og alt hvad vi har, for rettens almene herredømme, paa det at en sammenslutning av alle frie nationer skal kunne bringe den fred og sikkerhet, alle folk sukker efter.»

Der er dog kanske en anden betragtning, som i ethvert fald bør være bindende:

Des længere denne krig har varet, jo klarere viser den sig at være en kamp mellem forskjellige idealer, mellem to grundsyn, som ikke staar mindre haardt imot hinanden end mændene i skyttergravene.

Krigen har sine rødder langt tilbake i Europas historie. Nede paa Balkan har kampen i snart 100 aar været staaende mellem de fem smaa Balkanfolks nationale krav og de to

nærmeste stormagters imperialistiske aspirationer. Snart har den ene og snart den anden av disse overtaket. I den første Balkankrig gjør fire av de fem folk et heroisk forsøk paa med fælles anstrengelser at ryste aaget av. Det lykkes snart de østerrikske diplomater at saa ufred mellem seierherrerne. Ved freden til Bukarest (efter den anden Balkankrig) stænges Serbien ute fra havet og ambassadorkonferancen i London (1913) reiser stormagterne et værdig monument i det kongelige anarki, som kaldes Albanien.

Det begynder da ogsaa i juli 1914 mellem den av de mindre stater, hvor de nationale idéer er drevet op til det rødglødende, og den stormagt, hvis hele eksistens er en eneste fornegtelse av de samme idéer. Krigen utfolder sig hurtig til den store kraftprøve mellem verdens største militærstater. De nationale momenter synker, for en tid, tilbake i glemselen. Det er ikke for de smaa folks ret, den slaviske kolos sætter sig i bevægelse. Dette erkjender utenriksminister Sazonoff aapent i noterne like før krigen til den britiske regjering: Østerrikes aktion er i virkeligheten rettet mot Rusland. Dets regjering søker at kuldkaste status qvo paa Balkan og befæste sit eget hegemoni dernede. Rusland kan ikke tillate Østerrike at knuse Serbien og etablere sig som den dominerende magt paa halvøen (25de juli) — —. Det maa være klart for enhver, at dette maa være like utaalelig for Rusland som det vilde være for England, om Holland kom i avhængighet til Tyskland. Det er for Rusland et spørsmaal paa liv og død (1ste august). Der blir i denne forbindelse end ikke slaat paa de panslavistiske strenge.

Det er Centralmagterne, som klarest og mest maalbevidst staar frem som forkjæmpere for «*idéerne av 1914*». De sætter saa at si alt ind paa dette kort. Der er drevet megen misbruk med tyske stemningsutbrudd, der mere har været beregnet paa indre bruk end paa eksport. Det kan dog ikke være synderlig tvil om, hvad «*den tyske tanke i verden*» bærer i sig. Den er nu i mere end to aar forkyndt fra hustakene. En høvding i aandens verden som professor *von Gierke* i Berlin siger saaledes: Krigen er ikke blot den store ødelægger, den er ogsaa den store opbyggende magt. Den kom som det store under til det tyske folk, saa det fandt sig selv, da kei-

seren med lysende øine og høit sind tok ledelsen og alle skillemure faldt. Og som i alle den tyske histories store epoker var ogsaa denne gang omvendelsen til fædrelandet en omvendelse til Gud. Derfor vil og maa vi vinde en saadan seir, at den lægger Europas skjæbne i vore hænder. — Det vil da bli tysk kultur, der fra vor verdensdels centrum vil utbrede sine straaler. Og jo mere den blir sig selv tro, desto bedre vil den ogsaa hos de fremmede, opsugede folkedele, der er indlemmet i riket, aapne deres forstaaelse av, at de kun av den tyske kultur kan øse de skatter, som de behøver til at befrugte sit særlige liv med. — Eller følgende av den liberale riksdagsmand *F. Neumann,* hvis sympatiske personlighet vi nylig hadde anledning til at stifte bekjendtskap med her i Kristiania: Sæt at Belgiens nøitralitet virkelig hadde været ærlig ment, saa staar dog det spørsmaal tilbake, om den lille enkeltstat i alle mulige tilfælder har ret til at unddra sig den verdenshistoriske nydannelse. Det er nemlig sakens kjerne: Krigen er ikke længere feider, som man foretar, fordi man ikke har andet at bestille. De er organisationsforskydelser i menneskehetens utviklingsgang. Da der gives stigende og synkende stater og folkeslag, maa der gives opgjørsdage, hvor enhvers del i den kommende verdensordning maa bestemmes paany. At det sker ved krig er haardt og barbarisk, men menneskehetens historie kjender ingen anden maate. Saa venlig man, rent menneskelig seet, kan staa overfor de nøitrales ønsker, saa kan man dog principielt ikke indrømme den nogen ret til at unddra sig denne almindelige proces. Det er alene koncentrationstankens seir paa det storpolitiske omraade, som den allerede har slaaet igjennem paa det økonomiske. —

I den anden leir var kortene fra først av mere blandede. Det russiske tsardomme repræsenterte ingen ny international idé. End klarere gjaldt og gjælder dette Japan. Med Vestmagterne kommer enkelte nye momenter til, endnu famlende og uklart. Det maa ikke glemmes, at England og Frankrike er de «mætte» storstater og at *ut fra de fælles imperialistiske idéer,* er misforholdet mellem moderland og kolonier intetsteds voldsommere end hos de to Centralmagter. Ententestaterne hadde al opfordring til at holde saadanne stemninger mest

mulig i bakgrunden. Det centrale skyldproblem er, hvis man vil være retfærdig, dog dette: Vilde englændere, franskmænd eller russere handlet anderledes, om de hadde været stillet, som centralmagterne var det før krigsutbruddet?

Det er i virkeligheten først begivenheternes egen gang, som bringer avgjørelsen. Det belgiske og det franske folks grænseløse ofre i forsvaret for jord og hjem utdyper og avklarer forestillingerne. Derved varsles den nye tid ind. Det er enhver nations ret til at leve sit eget liv, uforstyrret av andre staters imperalistiske trang, som kampen fra nu av gjælder. Rumænerne drar *sin* konsekvens av dette. Med den russiske revolution og amerikanernes deltagelse staar «*idéerne av 1917*» klart og klippefast frem mot «idéerne av 1914».

Krigens resultater er den dag idag, militært seet, dypt negative paa alle fronter og paa alle have. Samtidig kan allerede de største positive, blivende følger konstateres paa andre omraader: Rusland er vundet for demokratiet. Det polske, det finske, det irske og det arabiske folk vil faa sin frihet tilbake. I og med denne krig mellem de samme tre autokratiske stormagter, der for mere end 100 aar siden delte det gamle kongerike Polen mellem sig. «Dette folk, der er blit en nation, da det er ophørt at være det,» som fyrst Metternich haanende sa og dermed mente at ridse gravskriften over det polske folk.

Hvem vovet at tænke sig saadanne resultater, da idéerne av 1914 for første gang forkyndtes over verden?

Spørsmaalet blir nu: Hvad er de smaa nøitrale folks opgaver i denne situation? Er tiden inde til paa egen haand at hævde sin ret paa de veie, som den sterkeste stat kanske i fremtiden vil betænke sig mere end to gange paa at betræde?

Med amerikanernes indgripen ligger tyngden i begivenheterne i kravet om, at al international retshaandhævelse skal organiseres *kollektivt,* ikke som hittil være den enkelte stats sak. Likesom i det nationale retssamfund det individualistiske princip har maattet vike for det sociale — en utvikling som denne krig enormt vil paaskynde — vil det samme princip i internationale forhold tvinges tilbake av de *samfolkelige* retsbehov. Der raader endnu stor uklarhet, om hvorledes

og ved hvilke midler. At dette systemskifte vil og maa komme, derfor borger de kræfter, der staar bak «idéerne av 1917».

De smaa nationalstaters stilling og opgaver er hermed git. Det første vilkaar for, at en samfolkelig *rets*organisation skal holde, naar det gjælder, er at den bæres oppe av en kraftig og levende retsbevissthet. Det er ikke nok at samle sammen til en verdenskonferance og lave nogen nye fete, vidtfavnende traktater. Og i arbeidet for at fæstne og utdype denne retsbevissthet maa de smaa nationer være et hestehoved foran de andre folk. For dem har dette kollektive princip en saa anderledes absolut betydning. Det ligger i selve tingenes natur. Lykkes det, i aand og sandhet, at gjennemføre dette princip, er grunden for altid gravet bort under den enkelte stats «vilje til magt».

De to folk paa den skandinaviske halvø mente begge i 1905 at ha klager at føre mot det andet. Meget alvorlige klager om retskrænkelser, der rørte ved det dypeste i deres historie og nationale liv. De fandt dog frem til en løsning i fred. Efterpaa er der, paa begge sider av Kjølen, bravadert drabelig om grundene til, at retten ikke blev hævdet til det yderste. Professor *Kjellén* siger saaledes i sin sidste bok: Staten som livsform (1916), at det sikkerlig var Ibsens, Griegs, Nansens og Sofus Bugges bidrag til verdenskulturen, som først og fremst holdt Sveriges arm tilbake. Det kan dog vel være, at det der dengang holdt igjen, baade paa den ene og den anden side, mere var en halvbevidst, kanske uklar følelse av, at et opgjør i blod vilde være vold mot de smaa nationers mission i staternes samfund.

De samme to folk har under denne krig gjennemløpet en eiendommelig utvikling. Fra meget forskjellige utgangspunkter synes de mere og mere at nærme sig det samme maal. Tidlig blev der avtalt, at de ikke maatte bære vaaben paa hinanden, hvad der end hændte. Hvorvidt noget saadant kunde gjennemføres, om det ene eller begge blev blandet ind i krigen, er et spørsmaal for sig. Men den følelse, som denne avtale bærer bud om, er realiteter av den største betydning. Og nu er tingene forhaabentligvis utviklet sig saavidt, at de i fællesskap kan yde sit bidrag til befæstelse av den inter-

nationale retsidé. Endnu mens krigen raser foreligger der anledning nok til at virke for det kollektive retshaandhævelsesprincip. Overfor retskrænkelser baade av den ene og av den anden art. Og der blir dog et liv ogsaa efter denne krig. Hvilken betydning kan det da ikke faa, at der, naar den engang er til ende, dog findes nogen folk i Europa, som ikke er hildet i de tvangsforestillinger, en saadan krig avsætter og maa avsætte i de nationer, der engang er kommet ind under dens magt.

8de mai 1917.

Mikael H. Lie.

SØRLANDSBREV OM KRIG OG FRED.

Av Jens Gleditsch.

Vi sørlændinger er de fredeligste av alle nordmænd. Vi har ikke altid været det, men de sidste par hundrede aar har vi levet i saa nært samliv med andre folk, at vi er blevet fredelig stemte. Ikke nok med at vi har forbindelse med Danmark og med den svenske vestkyst. Vi sogner ogsaa til Nederlandene (deri medregnet Hamburg og Bremen), til Englands østkyst og fremfor alt til De forenede stater, N. A. Alt i forrige krigsperiode for vel 100 aar siden var dette forhold merkbart, men siden den tid er forbindelsen med utlandet blevet meget sterkere og samfølelsen med andre folk mer intens. Navnlig er forbindelsen med de forenede stater sterkere her end andre steder, fordi der ikke bare gaar en strøm av udvandrede fra os til dem, men ogsaa i lang tid har gaat en strøm av indvandrede fra dem til os.

Paa denne brede grundvold hviler vor fredsvilje, den hænger sammen med vore forbindelser Nordsjøen rundt og paa den anden side av Atlanterhavet. Krigen griper derfor sterkt ind i vort liv. Krigsnervositeten er sagtens noget mindre hos os end andre steder, den har efter al erfaring sit hovedsæte i de store befolkningscentrer med betydelig majoritet av kvindelig befolkning og mange journalister. Men ingensteds kjender man krigens plager saa som her. Man kjender her som andre steder dens indgrep i det daglige liv, men væsentlig kjender man den *medfølelse* med de krigsførende som kommer av kjendskap, slegtskap og venskap. Undertiden *kan* denne medfølelse stige op i vort Gudsforhold saa vi siger: Herre, jeg har syndet, men hvad har disse faar gjort?

Fra denne kant vil det ogsaa forstaaes, naar vi her hos os har saa mange der negter at gjøre militærtjeneste av

religiøse grunde. Det skyldes dels direkte religiøs paavirkning i nyere tid fra England og Amerika, dels ældre nederlandsk indflydelse, men dels ogsaa oprindelig medfølelse med dem vi vil komme til at skyde paa. De er ikke ukjendte barbarer eller hunner eller hadbesungne umennesker, vi kan ikke la være at se deres ansigt for os.

Men tiltrods for denne vor fredsommelighet, har der i de sidste par maaneder gaat en flamme av krigsvilje gjennem vor sjæl. Vi kommer ikke fra denne prøvelse uten en omlægning av sjælens indre, som vil blive merkbar for fremtiden. Denne indre forandring er gaat for sig nogenlunde parallelt med det som er skeet i De forenede stater. En kommer til at mindes hvad Bjørnson engang foreslog for os: Vi bør melde os ind i De forenede stater, N. A.! Det var nok efter en reise, han havde gjort blandt vore landsmænd derover, at hans begeistring slog ut i dette raad, som minder mer om kjærlighet end om geografi. Men vi er — ialfald hernede paa kysten — meget langt paa veien til at følge det. Ikke mindst fordi de befolkningslag som har sterkest samkvem frem og tilbage over havet er middelstanden, denne merkværdig konservative bestanddel av det moderne samfund, den eneste stand, hvis *politik* endnu i nogen grad er bestemt av den kirkelige religiøsitet, enten den nu er statskirkelig eller har dissenterfarve. For saadanne sind er de søndagsskolelærere som pleier være præsidenter i de forenede stater de naturlige ledere. Og naar Woodrow Wilson taler, lytter vi. Og naar fredsrepubliken vil krig av fredelige grunde, saa følger vi et stykke paa vei.

Dels anspores krigsviljen direkte. Men dels er det ogsaa de samme ting som fremtvinger paralelle virkninger her hos os. Vi er fredelige folk, men vi mister dagligdags nogen egtefæller, fædre, brødre og sønner gjennem brutalt overfald ute paa sjøen. Der gaar ingen dag uten det lyser rødt indover os fra brændende skibe. Vi er i krig. Kul kan vi ikke faa tilført, enten negter man os at faa dem eller man sænker skibet, naar det har faat sin dyre last ombord. Korn maa vi heller ikke faa. Ja vi maa ikke engang føre korn til de sultne barn i Belgien. Under slike omstændigheter vaagner den gamle kapergast og kjender sig

igjen. Slik har det jo været før ogsaa, vor race har været vant til at seile i liten baat paa den store sjø og tjene sit brød paa kanten mellem liv og død. Saa naar Wilson taler forstaar vi det, det er næsten som naar presten gir os lov til noget vi ikke rigtig vidste om var lovligt.

Bogstavelig saa: Den dag vor marine fik lov til at la sig sænke den ogsaa, den dag vilde føles som en befrielsens dag. Ja her forleden sa en av vore militærnegtere, som jeg undertiden taler med, at om det nu blev til alvor, saa trodde han næsten han maatte gaa med.

En kommer til at tænke paa 1905, navnlig fordi vore militære følte det som en ydmygelse at Fredrikssten og andre fæstninger skulde nedlægges, likesom mange av os føler det som en skam at vi ikke slaar til nu. Men idet vi tænker tilbage paa dette mindeværdige aar kommer vi til at gjøre visse overveielser. Hvor hadde vi været henne nu dersom vi hadde faat krig i 1905? Da hadde vi nu befundet os i det samme helvede, hvor Balkanstaterne sidder. Ti forspillet til det spil, hvorved den ene av dem er spillet ut imot den anden, dette grusomme spil hvor de smaa stater er de store spilleres flotte indsats — forspillet dertil er de krige, disse stater nylig har ført mot hinanden.

Litt saadan spillepolitik var der nok under overflaten i 1905 ogsaa, men det kunde gaat meget værre allerede dengang. Og det kunde navnlig gaat meget værre nu, dersom det var gaat galt dengang. Endnu er vel stillingen den, at om vi 3 skal kunne holde os utenfor krigen, saa maa vi holde sammen. Og holde sammen kan vi kun i den absolute neutralitetspolitik, som fremfor alt er *Norges sak*. Saasnart den brytes, hvirvles vi avsted hver til vor kant, et nyt Balkan i Norden, ti vore interesser, eller rettere sagt den blytunge nødvendighet drager os mot dypet hver vor vei. Disse veier kan ikke tegnes paa papir nu om dagen, men de er tydelige nok for den som vil se.

Fremfor alt er denne vælmede absolute neutralitet Norges sak. Den er Norges specielle sak av tre grunde, som her skal søkes fremsat, den ene er vor beliggenhet, den anden er bondetyngden i vor politik, den tredje er vor skibsfart.

For det første er vor beliggenhet heldigere end de andres

under en saadan krig, ti de andre grænser til Østersjø og Vesterhav, kun vi er naboer til Atlanterhavet, kun vi har en utfærd som ingen kan stænge. Ingen *kan* stænge os helt saavidt jeg kan se. Sammenhængende dermed er det meget vanskeligt at erobre vort land. Umuligt er det maaske ikke, men det vil falde tungt, kostbart og vanskeligt. Ingen har heller kunnet det siden vor race kom her, om vi end stundom har git styret over i vore naboers hænder. Siden vi er vaagnet, tænker vi ikke at gjøre det mer, ti vi vet, at vor uavhængighet og et vaakent styre her hos os er veien til at holde fred mellem de andre to ogsaa, de har vanskeligere for det end vi. Og navnlig er det klart, at den væbnede neutralitetspolitik som er vor eneste redning fra at brukes som jetons i det store spil, den er egentlig først og fremst vor sak.

Den stemmer nemlig med *bondesynet,* og vor politik er og maa være bondepolitik. Ingen har forstaat det mindste gran av norsk politik i de sidste menneskealdre uten han har dette klart for sig. Men bonden hører hjemme hos jorden og skogen, der vil han bo paa de gamle bosteder og de gamle grænsemerker faar ingen flytte. Men ellers vil han helst være i fred. Embedsmanden kan faa leve, hvis han ikke prøver at ta magten. Kjøbmand og farmand skal faa leve hvis han ikke bedrar. Fattigmand skal ogsaa faa leve, men det er bonden som er husbonde. Og med hans maate at ta tingen paa, harmonerer den væbnede neutralitet, som *passer paa grænserne,* men egentlig ikke har nogen interesse for det som er utenfor dem. Om de slaas der utenfor, saa blir det deres sak. Hvad de slaas om blir ogsaa deres sak, enten det er idealer eller — som bonden helst vil tro — *om jorden.* Derfor falder den væbnede neutralitets politik saa godt sammen med bondepolitiken og derfor ligger den saa nær ved haanden for os her i landet.

Men det er en meget vanskelig politik at gjennemføre for alle, og den har særlige vanskeligheter for os her i Norge. Den væbnede neutralitet er vanskelig for alle fordi den indeslutter i sig baade krig og fred, baade begeistring og beregning.

Navnlig kan de militære vanskelig forlike sig med den,

fordi det militære element gjerne vil være ledende og maa være ledende i krigstid. I fredstid maa det underordne sig under andre hensyn. Men under væbnet neutralitet befinder krigens og fredens synspunkter sig i uavladelig brytning. Desuten findes her ogsaa en hel del elementer som ikke er at tøile, de reiser ut i verden og tror at det gjælder om vore *sympatier* i syd eller vest. De tror neutralitet er sindelagets sløvhet og søker at ruske os op av denne sløvhet ved at reklamere for den ene eller avgi frontale kjærlighetserklæringer til den anden. Men i denne krig gjælder det ikke sympatier, det gjælder vor *existens* som selvstændigt folk. Og saavidt jeg ser, beror den paa at ingen av de tre lande og allermindst vi lar os rive ut av den væbnede neutralitetspolitik. Vi maa ikke la os rive ut av ringen for vor egen skyld, men vi har ogsaa størst vanskelighet ved at blive der, fordi vor folkelige selvstændighet ikke bare beror paa bonden og jorden men ogsaa paa havet, handelen og sjofarten. Og handel og sjofart passer ikke med absolut neutralitetspolitik, det har vi nok faat føle. Gjennem disse to paralelle utløpere av vort liv er vi med i den store lek, er vi part i det store spil. Vore grænser strækker sig saa vidt ut som vore skibe gaar og vort varebytte rækker. Og hvor vore grænser gaar, der skulde egentlig vort neutralitetsvern rolig møte frem. Det kan vi imidlertid ikke. Og det er kun en liten trøst at heller ikke det tyske rike kan det, ja at ikke engang det britiske rike som fremfor alt har lagt an paa at dets vern skulde strække sig saa langt som handelen gik og skibet for — heller ikke England kan det. Det er av interesse at se hvordan begge de to store motstandere maa lade saadanne interesser ligge og efterhaanden mer og mer sætte dem tilside under den store tvekamp om livet. Det er interessant og forfærdelig at se, men det er kun en ringe trøst. Ti vor selvstændighet, vor ære og vor magt beror i høiere grad end deres paa vort oversjøiske liv. Derfor er det forfærdeligt for nordmænd at lide saa som vi nu lider og det er dobbelt svært ikke at faa lov til at værge os og sænke fienden for vi selv skal synke. Hvor dypt dette skjærer ind paa vort liv kan bedst maales, naar vi tænker over, hvor vanskelig vore arbeidsfolk vilde kunne leve paa

sild og havre og hvor vanskelig vore smaakaarsfolk kan klare sig uten kul til brændsel. De mer bevægelige samfundsklasser har vel allerede lagt om sin rationering i stor utstrækning. Vi kaster koksovnen ut og sætter vedovnen ind, og vore hustruer er langt paa vei med at lægge matseddelen om. Men arbeidsmanden og fattigkonen er konservativ. Det vil skjære dypt, om de ikke kan faa sit. Det ser ogsaa ut som om de mægtige forstaar dette og utnytter stillingen saa langt de kan. Det ser ut til at de ønsker at rive os ut av den neutralitet, de selv har garanteret. Paa den ene side skal vi faa guld og mat om vi vil være med, paa den anden side skal vi torpederes til at være imot. Hvilken fordel de kan have derav, er ikke saa godt at se, men der er vel grund til at frygte for at vi helst skulde brukes som smaapenge ved det store opgjør likesom Serbien, Belgien og Polen. Hvis det derfor er saa, at vi her maa vælge om vi vil føre bondepolitik og nøies med at værge grænsen, eller sjøfartspolitik og forsøke at hævde havets frihet, saa maa vi vælge bondepolitiken. Saavidt jeg skjønner har vi ogsaa holdt kurs den vei, om den end ikke har været ganske gjennemført bestandig.

Hvis vi maa vælge hvilken av vore livsrøtter vi skal skjære av saa faar valget gaa den vei. Det er den norske politik. Men antagelig er det ogsaa den rigtige verdenspolitik. Lad os ikke blive forfærdet over ordet *verdenspolitik*, ordet er rigtigt: den maate paa hvilken dagens magthavere behandler os, viser at vor handelsflaate er en magtfaktor, som maa regnes med. Men den er en magt av egen art, den har ikke tilstrækkelig vaabenmagt eller folketyngde bak sig. Den kan ikke værges med magt. Hvordan det har sig med de andre flag skal vi ikke undersøke. Det ser ut til at de som bærer de store nationers faner frem idag, tror de kan værge flagget paa sjøen med magt. Dem om det. Opgjøret er ikke færdigt endnu og vi har den fordel fremfor dem at vi *vet* av gode og tvingende grunde at vi ikke kan sætte skib mot skib og kanon mot kanon. Vi kan utentvil slaas likesaa godt som nogen av dem, vi er overhovedet ikke vant til at regnes for ringere folk end andre. Men vi har en indsigt fremfor dem, vi vet at de gamle drømme om herredømme, magtherredømme

paa havet er forbi. Rent realistisk set klarer farmand sig bedre end krigsmand paa sjøen. Husk bare Nordsjøslaget ifjor, hvor begge seiret, men ingen ønsker at vinde en saadan seier om igjen!

Her hjælper ingen rustning og ingen sænkning længer. Sjøen maa enten blive fredet eller den maa hjemfalde sjørøverne, som engang eiet den. Skal dette sidste ske, saa har vi jo som man vet gode anlæg for den slags, de stod i blomst i sin tid og de kan utentvil utvikles til hoi kultur igjen, dersom de blir tilstrækkelig gjødet med blod. Da vil vi blive Vesteuropas rædsel igjen som vi engang var det. Men foreløbig ialfald ser det ut til, at den anden vei er gangbar. En maa jo i den sak ikke regne bare med de regjerende militære sultekunstnere men ogsaa med folkenes brede lag. Og *de* begynder at ane at vi er komne ned til det sidste livsspørsmaal, til selve eksistensens rot. Man begynder at ane at det lidet hjælper at seire dersom seierherren bakefter ikke kan faa brød. Som sagt: det ser ut til at der er en anelse om dette under opseiling og naar der nu er gaat en stund til, vil denne anelse bli til en anskuelse og denne anskuelse til visshet. Hvor længe det vil vare og hvem der vil føle mangelen sterkest og først, faar vi overlate de andre at avgjøre. De holder vist paa med denne avgjørelse just nu, saavidt man kan se, men det er vel ikke værd at spaa noget om naar opgjøret blir færdigt. Dog kan man ganske sikkert spaa, at folkenes brede lag vil nytte leiligheten til et opgjør med sænke- og spærrepolitiken. Vor simple norske verdenspolitik har sine sikre forbundsfæller til den kant og hvis vi holder frem som vi stevner behøver vi ikke at frygte for de omvæltninger, voldsomme eller lempelige som kommer til at ske, ti vi ligger i forveien an i den samme kurs.

Ganske vist kommer vi endnu en stund til at lide meget, som den der holder frem mot uret altid faar lide før seiren blir vunden. Det er ikke sødt at blive slagen og ikke faa slaa. Og stundom jager det røde blod de gamle viking- og kapergastminder frem igjen i vore tanker. Stundom skyter en vredesbølge igjennem os, ti det er vanskelige veie at færdes paa for kjød og blod.

Og det værste er at vi godt skjønner der er dem som

ser ned paa os fordi vi ikke bruker magt. De mener vist at deres egen utsultnings- og skræmselspolitik er meget bedre og langt finere. Og vi er naturligvis smaa og pleier at se op til alt det som er stort og fint, selv om det er aldrig saa pobelagtig. Saa det værste er at denne utenlandske storartethet begynder at gaa ind paa os, saa vi mener vi burde by os til at slaas for vor egen æres skyld. Det er heller ikke godt at vite hvor langt vi kan blive suggereret avsted paa de veie. Her er tegn til at det vil lykkes.

Derfor er det ønskeligt at vi stanser litt og ser os om, før vi lar os rive med. En ting er klart, og det er at det ikke er noget æreskrav fra de andres side at faa os ind i krigen. Der kan kun være tale om *beregning og fordel*. Og dersom *de* kan regne, saa kan *vi* ogsaa, og det er ikke nogen større skam for os end for dem.

Men hertil kommer, at det utvilsomt er den høieste moral-linje vi følger, naar vi vedblir at føre mat, brændsel og raastoffer over havet som før, uten at la os skræmme. Ti dermed hævder vi paa den eneste *effektive* maate havets frihet. Det er den eneste effektive maate, og de hundreder av vore som er faldne der, de er i sandhet faldne paa ærens mark. Eller hvad mener vi om de av vore folk som blir trukne ned i dybet av det korn de prøvede at bære frem til dem som sultet i Belgien. Den torpedo som sænket skibet var selvfølgelig et glimrende vaaben og det var — selvfølgelig — en retfærdighetshandling av den mest ulastelige korrekthet at sende den ut. Men jeg tror allikevel ikke vore folk behøver skamme sig hverken for retfærdighetens domstol eller for vaabnenes. Saadan en sænket kornlast kan komme til at blive en møllesten om halsen i det store opgjør, naar den almindelige mand blir klar over tingene.

Det kan endog komme til at gjælde kongekroner, som man kan se. Og en mindes uvilkaarlig den mest bekjendte skikkelse i kristenheten, som engang holdt paa at blive gjort til konge til fortrængsel av andre. Det var en dag han hadde mættet mange hungrige ute paa de øde stepper, og det er ikke utroligt at det vil gaa saa tilsidst dennegang ogsaa at den som skaffer brød frem i ørkenen, den blir konge. Ikke den som spilder Guds gaver ved at sænke dem i havets dyp for at

ikke andre skal faa dem, heller ikke dem som holder mat og brændsel undda fattigfolk, men den som prøver hjælpe til at alle kan faa sit. Antagelig blir sigden og plogjernet sterkere end sverdet denne gang ogsaa. Men da er nok ogsaa det fredelige handelsskib et farligere vaaben end krigsskibet. Antagelig er derfor den væbnede neutralitet den sterkeste verdenspolitik.

Det er en let sak at sige saa for os som sidder paa landjorden og lar os føde av vore sjøfolk med fare for livet. Men man skal nødig la os høre at vi tænker som vi gjør av pengebegjærlighet. Vist følger der penge med farmandsfærd og især i krigstid. Saadan var det i Krimkrigen, saadan var det i 1870 og 71 og saadan er det nu. Men tingen maa sees an i dypere perspektiv. Det forholder sig saa med os at den ene av vore livsrøtter staar i bondens jord. Men den anden strækker sig ut i den vide verden. Vi kan miste den sidste men ikke uten skade, det viser al vor historie. Vor sammenhæng med utenverdenen er en livsbetingelse eller ialfald en vekst og kulturnødvendighet for os. Vi kan nødig være den foruten.

Derfor skal vore sjøfolk vite at de gir sit liv for sit folks liv saadan som det nu gaar. Og antagelig fører de ogsaa med sit krænkede flag den seirende verdenspolitik, den som vil frede havet. Lad os prøve paa at sætte al vor vilje og kløgt ind paa den, al vor folkelige stædighet og al den kløgt vi har samlet gjennem aarene skal vi sætte ind her. Der er neppe langt igjen til opgjørets dag.

Arendal 1ste mai 1917.

Jens Gleditsch.

FOLKEMENINGEN PAA GYNGENDE GRUND.

Pressen i fred og krig.

Av Eivind Berggrav-Jensen.

1.

Pressen er en broget ting — rik paa nuancer som et solspektrum. Men ogsaa pressens spektrum har sin begrænsning likesom lysets. Det som skal komme tilsyne i pressen maa ha en viss grad av aktualitet eller med et andet ord sensation. Denne begrænsning er skjæbnesvanger, for det blir meget av det fineste og vigtigste i menneskenes og nationenes liv som paa denne maate holdes utenfor. *Hele livet* avspeiler sig ikke i pressen; men som et facadesnit gir avisene vel til daglig et tro billede paa fælles-livet. Pressen er en form for passiar, med den behagelighet og den begrænsning som dermed følger.

Sensationsfeltet stiger fra de smaa opover til de store og de største nyheter. «Sæt altid navnene i notisen med spærret tryk, for det virker som rosiner», sa min journalistiske læremester. Folk ser efter navn. Det er utrolig hvad læserne kan præstere av taalmodighet naar det bare er chanse for at finde navnet paa en de kjender. Sanatorielister, trækningslister, forlovelsesnotiser *en gros,* alt dette er, som pressefolk sier, «godt avisstof». Et dansk blad ramser stadig op alle de «kjendte» herrer og damer som «saaes i parkettet» ved teaterpremierer, og man kan være sikker paa at ingen del av avisen læses ivrigere end denne. Grænsen nedover mot det private er stadig sænket og synker fremdeles. Men en grænse vil der altid være. En gang imellem reagerer publikum mot de blader som gjør geschæft av at stikke for dypt i privatlivet.

Til den anden kant av sensationfeltet kommer vi naar det gjælder store nyheter. Da gjælder det: jo større, desto

bedre. Kommer der et litet telegrafisk forlydende om, at Lloyd George skal til Petrograd til konferance, saa vil dette for en Kristiania-journalist si at veien maa gaa om vor by, og kjæmpeoverskriften i middagsutgaven blir: «Kommer Lloyd George til Kristiania?» Det danske blad «Politiken» har paa første side hver dag en rubrik som heter: «Hvad folk taler om idag». Bladet har jo for øieblikket ikke vanskelig for at finde det rigtige svar; men kniper det, saa maa man lage en eller anden sensation som kan angis som samtaleemne. Avisen maa skaffe folk det de snakker om idag!

Denne pressens utviklingstendens betyr en forgrovelse av spektret. Der blir mindre plads end naturlig er for nyheter og for oversigter som registrerer de dyperegaaende eller finere avstemte bevægelser og begivenheter. Det blir gateskrikernivaaet som det hele nivelleres efter. I storbyene er mord-nyheter den mest efterstræbte vare i saa maate. Krigen er ikke fuldt saa brukelig, men gir ofte gode bidrag. I Norge kjender vi ikke endda den bladenes farvede reklame som har bragt en storpart av massesalgs-avisene i utlandet ned paa negernivaaet. Kjøbenhavn og Stockholm har gode ansatser.

Men selve tendensen viser sig i alle blader. Den kolossale ødslen med overskrifter — som vel snart maa kulminere — var ukjendt for de nuværende redaktørers fædre. Men de store overskrifter er attraktionseffekter, de betinger de store oplag, som igjen betinger de store avertissementer — som igjen er selve eksistensbetingelsen for en moderne avis!

Følgen er ogsaa at det er en betinget sandhet som fremtrær i pressens billeder. Bortset fra hvad der forties eller ikke omtales av saant som' ikke rækker op til sensationstærskelen, saa blir ogsaa det som meddeles altid *forenklet, tilskaaret, avrundet* for at kunne opnaa den rette slukbarhet. Referater fra møter og fester gir her talrike og typiske eksempler. Det er mer cirkus end brød (alias sandhet) som serveres. Blandt de nordiske blader jeg kjender har «Politiken» de mest slaaende eksempler paa referater, hvis maal ikke er at gi det korrekte billede av et foredrag eller et møte, men er anlagt paa at virke som punch-bonbon for massen.

Om personer latterliggjøres, om deres meninger karikeres,

om deres opfatning amputeres — det spiller ingen rolle. Maalet er hvad man kan bruke og hvad publikum kan sluke. Det nytter aldrig at «rette» slike referater! Her raader den ubetingede lynch-moral!

Mindre aktivt, men like saa effektivt er det at fortie en person eller en sak. Det sker oftest ikke bevisst. Mangfoldige livsfaktorer i vore samfund er utenfor pressefolks kjendskap. Mange personers virke er dem paa afrikansk avstand. Først hvis det bringes noget sensationelt i forbindelse med person eller sak blir det avis-stof. En litterær kritiker i vort naboland hadde utfoldet en stor og banebrytende virksomhet uten at vor presse hadde notert hans tilværelse eller hans aandsretning. Men da han en dag hadde beskyldt en avdød digter for noget opsigtsvækkende — da kom der telegram om ham!

Jeg har ofte fundet at pressen blev angrepet uten grund. Specielt har man villet slaa norsk presse i hartkorn med al slags moderne presse. Den norske presse vinder imidlertid altid ved sammenligning med andre landes aviser. Til dem som jamrer over nivaaet hos os, er der ikke bedre raad end at be dem abonnere om det saa bare er paa noen danske eller svenske blader. Hvad ovenfor er pekt paa er imidlertid ogsaa hos os tendensen. Norske bladfolk prøver rigtignok i stor utstrækning at regulere, at fylde ut hullene, og at skjære bort utvekstene. Men de er hverandres konkurrenter og de vil nødig bli agterut. Og de har ikke altid lette kaar at arbeide under. De savner ordentlig utdannelse mange av dem, de savner økonomisk rygrad, de savner fremfor alt arbeidstid og arbeidsro!

Vi maa huske at ikke noget av dette er blit bedre med krigen — at det tvertimot alt sammen er blit værre. Naar derfor en kritisk sømfaring av pressens virke nu i krigstiden aabenbarer store svakheter, saa skal vi ikke dermed overfalde *bare* pressen. Men pressen skal paa den anden side ikke forlange at vi skal tie stille om dens feil.

2.

Krigstiderne har bragt større forandringer i hele pressens arbeide og i dens rolle overfor publikum end nogen av os aner.

Det grundlæggende spørsmaal om pressen som nyhetsformidler er ikke engang det som folk har været mest optat av. Man har opholdt sig ved andre, mer iøinefaldende ting som pressens taushet eller tale overfor krigsførselens diverse forbrydelser, dens rapporteren av farlige meddelelser, dens vanskeligheter med at angripe regjeringen paa en slik maate at den ikke samtidig undergravet landet o. s. v.

Disse ting kommer her bare til at bli behandlet for saa vidt som selve nyhetstjenesten er blit paavirket av uvedkommende hensyn. Hvor pressen bevisst agiterer, der er ialfald de fleste meningsberettigede personer blandt publikum opmerksom paa dette, og forsøker enten selv at danne sig en forestilling om pro og kontra, eller de har ialfald noget som en anelse om at der vel kan sies noget andet ogsaa; men hvor pressen gir blotte *meddelelser*, der har publikum en næsten kirkelig tro paa at det trykte ord er en postille, til den rene sandhets opbyggelse.

For med en gang at gi en forestilling om de skjulte kræfter som baade vi selv og vor presse er git i vold uten at vi aner det, nu i krigens tid, vil jeg gjengi hvad en av vore korrespondenter i London fortæller. Det er hr. Fritz Henriksen som «Morgenbladets» og flere andre blades læsere mindes fra hans skildringer fra den engelske front. I «Det nya Sveriges» januarhefte for iaar skriver han fra London en artikkel om «Pressen i krigstid».

Hr. Henriksen mener at pressen i fredstid gir et i det hele paalidelig speilbillede av en nations liv. Men helt anderledes siden krigen begyndte. De krigførende lande maatte straks mobilisere ogsaa det trykte ord likesom det talte. Pressen blev omformet til en bestemt tjeneste baade indad i fædrelandet og utad. «Pressen synker i en haandvending ned fra sit frihetsnivaa, og samtidig vokser dens betydning som redskap for bestemte hensigter. En krigsmoral trær istedet-

for den vanlige pressemoral; sandhetskjærlighet og retsind viker for hensynet til nationens livskrav».

De krigførende landes presse faar en tredobbelt opgave: indad at øve den rette indflydelse paa befolkning og hær, utad dels at føre ordenes kamp mot fiendens mobiliserte presse og dels — for det tredie — at gjøre det ønskelige indtryk hos de nøitrale.

Hr. Henriksen peker, vistnok med rette, paa at den tyske presse i sin optræden indad har været mest konsekvent. «Den førtes straks ind i et seiersystem», sier han. Jeg synes man maa si at den ogsaa senere trofast i gode og onde dage har opfattet alt paa den bedste maate!

Ogsaa den engelske presse tok det til at begynde med slik. En ven av mig i China trodde paa grundlag av de engelske beretninger i oktober 1914 at franskmændene nu snart maatte staa ved Rhinen. I stedet stod tyskerne som bekjendt ved Marne. Men den engelske presse har dels med større frihet dels med større mod, men fornemlig med finere beregning vekslet sterkt mellem yderligheterne. Somme ganger er seiren bare en uke borte! Andre ganger er veien lang, meget lang, og manglerne store, meget store. Korrespondenter ved fronten tok undertiden munden lovlig fuld naar det gjaldt at utmale alle mangler og feilgrep, fordi de derved vilde fremkalde offervilje hos befolkningen hjemme og støtte rekrutteringen.

Disse hensyn kan ha sin berettigelse. Men Londonerkorrespondenten peker paa, at hos alle krigførende landes blader har det i kampen med motparten utviklet sig en systematisk og metodisk fordreielse. «Det er en selvfølge, at motparten skal utstyres med alle synder og alle forbrydelser, i det hele skal sværtes — og mellem den gode og den daarlige presse er der bare en gradsforskjel i den hensynsløshet, hvormed den forgiftede sandhet indsprøites i masserne». Der er, fortæller han, oprettet særskilte organisationer som nøie følger det andet krigførende lands presse. «Alt som kan utnyttes, blir plukket ut, og ledes til bestemte kanaler efter den forskjellige anvendelse. Alt som kan snus eller vendes til egen fordel eller fremstilles til motstanderens skade, blir indputtet i landets aviser, og, om mulig, i de nøitrale».

Hvor citatene er korrekte, kan dette endda gaa an, sier

hr. Henriksen. «Men det er falske og forvanskede citater som brukes mer end alt andet».

I samme stil er det ogsaa naar man plukker frem ukjendte og ubetydelige aviser, som ingen rolle spiller i sit eget land, og gjør stort nummer for sig selv og verden av hvad det skriver. (Her kan vi norske tale med av erfaring. Hvilke blade hos os spiller ikke en rolle i f. eks. svenske og danske eller tyske avisers farvelagte billeder av «norske stemninger»!) Det norske publikum er her aldeles vergeløst overfor alle disse masser av utenlandske blade som angis som kilde. De tar dem alle for like gode. Et blad som fra engelsk-fransk hold har været av uendelig værdi som kilde for gemenheter som skulde spredes om tyskerne, er det hollandske «Telegraaf». Det kunde være oplysende om vore aviser vilde fortælle læserne at redaktoren nylig endte i fængsel [1].

Men vi har endnu tilbake at høre hr. Fritz Henriksens oplysninger om den nøitrale presses rolle under krigen. Han skriver om den:

«I og med krigsutbruddet steg umiddelbart den nøitrale presses betydning, set fra de krigførende land.

Først: «Til de nøitrale appellerte man som til en slags høiere moraldomstol, og pressen utvalgtes som den letteste og virksomste formidler av appellen.

Dernæst: «Det blev en vigtig opgave gjennem den nøitrale presse at vinde kundskap om forhold hos motstanderen, og paa samme tid gjennem falske meddelelser at søke at vildlede ham, endelig ogsaa at anvende den nøitrale presse i opmuntringspropagandaen indad og i fiendetilsværtingen og forvanskningen utad».

Som den erfarne bladmands dom om resultatet av denne opmerksomhet overfor den nøitrale presse, formidleren av den moralske dom, heter det ganske kort: «Hvilke underlige haandlangertjenester nøitrale aviser og pressebyraaer har utført, hvor listig fældene er lagt, har de i regelen selv ingen anelse om».

[1] Stilen i bladet har været noget a la uttrykket i den berygtede artikkel i «Sjøfartstidende», hvor man kaldte Berlins filharmoniske orkester for en «tysk musikbande».

— Man fristes ved slike oplysninger som disse til at bli ærgerlig, som man blir det naar man opdager at andre holder en for nar. Men her er ingen grund til sentimentalitet. Vi faar ganske koldt se det som det er og forsøke at indrette os derefter.

Dette kræver imidlertid at folk er opmerksom paa hvorledes forholdene faktisk ligger an. Men vort store publikum har ingen anelse om det! Folkemeningen hos os bygger ganske rolig paa pressen som et objektivt grundlag. De tror at se de virkelige begivenheter — og saa er det snarere et fikst arrangement av utvalgte partier de faar at studere, mens man bak kulisserne morer sig over hvor behændig iscenesætningen er, siden illusionen saa længe kan opretholdes.

Sandhetens armé har ikke lette kaar under denne krig, naar vi hører hvordan netop de som skulde være dens hjælpere har maattet bli dens fornegtere — naar det krævedes av «høiere» hensyn.

3.

Men vi er ikke færdig med sandhetens farezoner fordi om vi har gjort os bekjendt med den krigførende presses og byraaernes optræden. Baade før «sandheten» naadde disse steder og efterat den har forlatt dem, er der aabenbare og skjulte farer for den.

Kanske er de sidste de værste, for det kan ikke for dem paavises nogen som er ansvarlig, og kontrol er absolut utelukket; jeg tænker paa en beretnings personlige ophav og paa dens passage gjennem flere munde.

Længe før krigen var der aapnet undersøkelser om usikkerheten i menneskelige vidneprov. Det overraskende i resultatene var ikke at der er stor forskjel paa folks paalidelighet. Det viste sig derimot at selv de høiest kultiverte og mest avbalancerte iagttagere kom med indbyrdes motstridende prov om selv enkle hændelser, som de hadde været vidne til sammen. Vi kan ikke her gaa ind paa alt bevismaterialet og paa forklaringsforsøkene til dette næsten utrolige forhold. Vi vil bare peke paa, at hvad der viste sig at være usikkert vidnemateriel i fredstid, maa være det mangedobbelt i krigstid. Den sjælelige balance er da mindre end nogen gang.

Men i krig kommer en anden faktor til, som er altfor litet undersokt: rygtene. Rygtets psykologi burde folkelig klarlægges. Før dette er skedd vil det knapt lykkes at faa gjort folk mistænksomme nok overfor alt det som er andenhaands eller tiendehaands rapporter. Her er ikke tale om ondsindet eller tendentiøs fordreielse — dette kan yderligere komme til som et ekstra moment. I første række gjælder det en ubevisst, en helt uskyldig omgruppering, utsortering, nuanceforskyvning, som baade De og jeg uvægerlig vil foreta idet en nyhet passerer os, og som i flere ledd kan fremkalde like saa underlige total-forandringer som dem man morer sig over i den selskapslek som heter hviskeleken.

Især gjælder dette ting som paa en eller anden maate sætter vore følelser i sving. Nøgterne tal vil gaa mer uskadt igjennem de mange hjerner end selv den enkleste tørre gjenfortælling. Men beretningen om et gateopløp, om en grusomhet o. l., vil uvægerlig svulme desto mere op jo længere den er underveis[1]. Her har vi en av aarsakene til at had og ophidselse baade ifølge engelske og tyske vidner er langt svakere ved fronten end i hjemlandet. Og dimensionene blir ikke mindre naar hændelsene gjenfortælles av nøitrale, som mangler hele krigens og selvoplevelsens alvor og bare har sans for sensationen.

Videnskapsmanden regner altid med de forskjellige «feilkilder» som kan spille ham puds i hans sandhetssøken. Her har vi da straks to riktsprudlende feilkilder for vor opfatning allerede før begivenheten eller rygtet har passert pennens og pressens for den nøgterne sandhet saa kritiske zoner. Det er ikke vor opgave at stanse nærmere ved dem her. Men vil nogen av os være paa vakt overfor sig selv og sin opfatning av begivenheter, maa han regne med disse to grundlæggende forvanskningsmomenter.

Bare et par ord om «korrespondenter», ikke telegramutplukkere, ansat som kontorekspedienter i den utenlandske by, men om øienvidne korrespondenter. De har hat det van-

[1] At f. eks. de tyske beretninger fra russernes voldshandlinger i Østpreussen er bedigede gir ingen anden garanti end den, at beretteren sandsynligvis selv er i god tro. Selve vanskeligheten ligger langt dypere.

skelig under denne krig. Om de har været opgaven voksen, kan vi ikke nu dømme om. Men det er rimelig at fristelserne og vanskeligheterne har hat en del magt over dem. Vanskeligheten for en korrespondent er altid at avgrænse klart hvad han virkelig selv har overværet fra hvad han har hørt paa anden eller tredie haand. Og ogsaa i det han selv ser er det vanskelig at la være at blande ind andres fortælling om hvad der er hændt ved lignende leiligheter før o. s. v. Endelig forlanger den skriftlige fremstilling en viss schwung, en viss stil, som kalder paa fantasien og paa avrundingen.

Jeg har hat leilighet til at læse hvad enkelte av mine reisefæller paa frontreisene har skrevet om det vi saa og oplevet sammen. Jeg vilde efter det f. eks. ha oplevet at bli halvt begravet ved en granateksplosion paa Tahurehøidene, mens sandheten er at den omtalte granat var eksplodert før vi ankom til stedet, saa vi ikke engang hørte smeldet eller saa røken! Der er mer i samme stil — forholdsvis uskyldig kanske, men muligens karakteristisk ogsaa for mange tilfælder som ikke jeg kan kontrollere saa godt. Her har nu saken ikke anden hensigt end at gjøre skildringen mere pikant. Men altfor ofte har beretningene brodd mot fienden eller inspirerer til had mot det andet folk. Der er mange korrespondancer ogsaa til den norske presse som paa dette vis har tjent sandheten og humaniteten daarlig. Krigernes grusomheter har vi neutrale været langt unda. Men der er en sindets attraa som viser sig i lysten til at fraadse i fortællinger om andres grusomheter — den har ikke været os fuldt saa fjern. Skulde jeg nævne et eksempel kunde det være Johs. Jørgensens «Klokke Roland».

En særskilt ting vil jeg nævne som gjør det vanskelig for korrespondenter like saa vel som for alle neutrale som opholder sig i krigførende land, det er den sindets medfølelse som uvilkaarlig bøier ens opfatning paralel med de menneskers som omgir os. I psykologien kaldes det «sympatisk likesindethet». Den gaar ofte videre end selve kilden, derav forklares de særlige eksesser av neutrale i krigførende omgivelser. Dette forhold kaster ogsaa lys over en del av korrespondancene til vore egne aviser.

Egentlig kan man ikke godt *anklage* korrespondentene for

dette. Mange av os vet av erfaring hvor vanskelig det er at beholde hodet koldt naar man staar i omgivelser hvor sindets temperatur er høi.

Værre blir det hvor journalisten enten for at tækkes publikum eller for at tækkes dem han er gjest hos, gaar bevisst til «stilisering» av hvad han rapporterer.

Det sidste kan fremkaldes ogsaa ved aapent eller fordulgt tryk av vertskapet. Der er *altid* et visst tryk ved at bli vist rundt av nogen som er interessert i at man skriver paa en bestemt maate. Hr. Fritz Henriksen gir de engelske autoriteter en ubetinget ros for deres optræden i saa maate. «Ikke nogen gang har man fra noget som helst hold antydet for mig, øvet noget tryk eller uttalt noget ønske om hvad som skulde skrives.»

Jeg har jo ikke stor erfaring, men jeg kunde for egen del gi tyskerne en lignende attest saa længe det gjælder de overordnede. De hadde den rette takt og — jeg kunde gjerne si: det rette diplomati i saa maate.

Men i dette diplomatiske eller psykologiske forhold var det stor forskjel paa tyskerne. Jeg vil gjerne se det slik at det var en vis barnlig aapenhjertighet som gjorde at de saa ofte fremhævet det vi saa som mot-bevis for deres «barbari». Det var ofte ogsaa spøk! Og *aldrig* var vi utsat for noget som helst aabenbart tryk — det være sig i form av intervjus eller erklæringer som vi skulde undertegne om hvad indtryk vi hadde el. l. Det er i saa henseende typisk at jeg fik foreta min 8 dages rundreise i hele Belgien med den uttrykkelige reservation fra min side at jeg kanske ikke kom til at skrive en linje — noget jeg heller ikke har gjort. Ved fronten hadde man i det hele en fuldstændig fri følelse. Det var utelukkende saklighet det hele. Og naar man her hjemme undertiden har antydet at «bilende krigskorrespondenter» bare faar se hvad der er tilstelt for dem, da aner man ikke den ubetydelighet som en slik korrespondent agtes for ved den tyske front.

Men det er rigtig at man bare faar se løsrevne ting. Vanskeligheten ligger i at man likevel vil danne et helhetsbillede av det istedetfor at referere nøgternt de smaating man virkelig saa. At renoncere her er journalistens pligt, og pub-

likum burde ikke forlange av ham at han skal svigte den til dets pikantere underholdning!

4.

Selv om vi nu kunde tænke os at en hændelse blev rigtig gjengit av dens øienvidne, rigtig rapportert paa anden, tredie og fjerde haand, rigtig gjengit og videreført av den utenlandske presse — saa er den ikke derfor frelst fra alle farer.

Vore hjemlige avismænd, som altsaa uten selv at vite det, ofte er brikker i utlandets spil, foretar nemlig ogsaa en utvælgelse, sortering, forkortning o.s.v. av stoffet, foruten at de sætter det ind i en kommenterende ramme av overskrifter. Det kan komme an paa mange ting hvor uskadt folkemeningens grundlag kommer gjennem denne yderligere neutrale behandling.

Utprægede parti-organer tar selvsagt ogsaa i fredstid bare ind det stof som passer i deres kram, saa sandt det da ikke er saa sensationelt at de maa ta det av den grund. En fagforeningskasserer som bedrar kassen er av fremragende værdi for en del av pressen, mens den i en anden del helst forbigaaes i taushet, om mulig.

Vi har ikke hat meget av direkte partitagen under krigen i den norske presse. Vore blade har alle villet være neutrale. At de like fuldt har været underlagt den menneskelige lov at «det seede beror paa øiet der ser» og at man lettere ser skjævheter hos folk man ikke sympatiserer med end hos dem ens hjerte utvælger sig, er noget man kan beklage, men det gir ikke grund for nogen anklage.

I det lange løp er det imidlertid en ganske betydelig forskyvning av billedet som kan foregaa paa denne maate. Og saa kommer da dertil at vor saakaldte moralske dom igjen bygger paa hvad vi har faat opgit som faktisk.

Det er et aldeles overvældende stof fremtiden vil faa at sigte om krigen. Selv vi som har oplevet dens rutsch av begivenheter har stundimellem stanset og spurt os: hvad er sandhet? Men for det meste har vi hverken tid eller indsigt nok i materialet til engang at bli vaktsomme. Det er en stor ironi i dette, at verden i det sidste aarhundrede har utviklet efterretningsvæsenet til den rene eventyr-effektivitet, og at

saa resultatet er at vi med hensyn til at faa den sande sammenhæng at vite er endnu daarligere stillet end vore bedsteforældre var.

Allerede nu kan vi se at mange ting aldrig vil bli fuldt opklaret. Enkelte detaljer har det imidlertid forholdsvis snart lykkedes at faa paa det rene.

Vi husker ikke længer de mange episoder ut fra hverandre. Selv de slag som konstant har været betegnet «verdenshistoriens største og blodigste» er det ikke alle av os som husker længer — bortset især fra de første. *Liege* staar i en slik særstilling blandt fæstningene. Avisene kom i en svær vildrede da det den 7de august og følgende dage het fra tysk side: Liege er faldt! og samtidig fra belgisk: Alle forter ved Liege holder stand. Hvem hadde ret?

Vi vet nu at begge hadde ret, men efter mit skjøn belgierne absolut mest. Byen Liege ligger med en ring av 12 forter omkring, anlagt i en cirkel omkring byen, med radius omtrent en halv mil. Natten til den 7de forcerte general Emmich adgangen til selve byen, uten at han tok noget av fortene. Han gik midt imellem to av dem.[1]

Det kunde altsaa med formel sandhet sies at Liege var tat.[2] Naar tyskerne gjorde dette, var det selvfølgelig et led i folkestemningens strategi, baade hos hær og folk og hos

[1] Der manglet mellem-verker eller skyttergraver i moderne forstand. (Jeg har mine oplysninger fra officerer paa stedet som jeg besøkte august 1915). *Hadde* disse været der — —! Da vilde det kanske blit sandhet det som en engelsk forfatter sa om Liege da han i 1912 skrev en av de populære fremtidsfantasier om den kommende verdenskrig med Belgien som selvskreven kampplads: London Magazin mai 1912): Liege will effectively check Germany's advance through Belgium. Ikke bare hele krigens forløp vilde da været en anden; ogsaa den moralske dom om Tyskland vilde (uten grund) da været en anden, eller svakere. Det er ikke bare selve angrepet paa Belgien som er grundlaget for denne dom, men det at det *lykkedes* og at det fulgtes av de uhyggeligheter som vi alle har grøsset ved at høre om.

[2] Derimot er det baade reelt og formelt galt naar det i tyske krigshistoriske fremstillinger endnu heter om den 7de august, at *fæstningen* Lüttich var «i vor haand». — Den 17de hadde derimot sidste fort overgit sig. Det falder da litt underlig at se et telegram til Morgenbladet fra London den 19de: «Meldingen om at enkelte forter ved Liege er tat benegtes officielt i Belgien.»

neutrale. Om saadant lønner sig i længden er tvilsomt. I England utløste det stor harme da man der fik vite at det engelske folk i tre dager hadde været holdt uvidende om Antwerpens fald.

I slike store hændelser maa jo engang sandheten komme frem, og de taktiske døgn-fordele man kan vinde ved partiel fortielse eller overdrivelse, hevner sig i regelen i det lange løp. Kommunikeerne redigeres imidlertid ikke av historikere, men av psykologer, slette eller gode, og historien vil ofte maatte gaa dem forbi. Men *samtiden* har store vanskeligheter med dem, og pressen kan utnytte dem som man sier at teologene kan nytte bibelen: hvem som helst kan tillægges seiren efter kommunikeerne.

De fleste avislæsere magter ikke mer end overskrifterne, og selv om de læste mer, saa vilde de fete overskriftene være avgjørende for hvordan de opfattet summen av det de læste. Jeg har grepet mig i at læse telegramer med slik forutindgivet gal facit tiltrods for at teksten var saavidt tydelig at hvis man læste den vaakent, maatte man se at indholdet fortalte omtrent det stik motsatte av det overskriften inspirerte en til at tro[1].

Det har slaat mig hver gang jeg er kommet hjem fra Sverige i disse krigsaar og har faat de nye norske aviser paa grænsen: hele det billede som hadde dannet sig av dagens krigstelegramer skifter med ett! Nu vet vi jo at de fleste svenske storblade er «tysk-venlige», mens alle vore holder sig for neutrale. Det kunde derfor være grund til at tro mest paa de norske. For at faa et grundlag har jeg tat den sidste maaneds aviser (april maaned og til og med 3die mai da listen blev avsluttet) og sammenlignet tre store nordiske blade, «Tidens Tegn», «Stockholms Dagblad» og «Politiken». For at

[1] En fornøielig indrepolitisk illustration til partisk utnyttelse av overskrifter gav vore aviser da de avtrykte indkjøpschefen i Kristiania, hr. Bull Aakranns indberetning til Kristiania brændselsdirektion. I oppositionspressen lod overskriftene: «En voldsom anklage mot statsmyndigheterne» (T. T.) eller «En anklage mot Odmund Vik» (Socialdemokraten). I regjeringsorganet inspirerte overskriften til at læse det stik motsatte i brevutdraget: «*Indkjøpschefen klarer ikke sin opgave*». (Intell. 14—5—17).

kunne holde os til et bestemt punkt tar vi hver dags «store» krigsoverskrift i de tre blade og stiller ved siden av hverandre. (Tabellen er trykt som bilag til denne artikel). Hvor det for sammenligningens skyld har interesse og hvor dagens hoved-overskrift angaar noget andet end krigen, angir vi ogsaa undertiden en av de næst største overskrifter.

Paa vestfronten opviser det svenske blad som man vil se av tabellen 5 overskrifter om alliert held, derav 1 «betydelig» fremgang, ellers «framsteg» og «terrängvinster». — Det danske blad avgjør, som man vil se, aldrig i sin hoved-overskrift hvem som likefrem har *seiret:* men av overskrifter som i sit saklige indhold peker paa større fordele for ententen er der en 7—8. — Det norske blad har derimot 15 allierte *seire* og «fremganger», derav 4 «store» eller «betydelige».

De tar sig slik ut:

1. april. Ny fransk-engelsk fremgang.
3. — Ny fremgang for de allierte.
5. — Betydelig fransk fremgang.

[Her falder paaskens helligdage].

11. april. Stor engelsk seir i vest.
14. — Fortsat engelsk-fransk fremgang.
*15. — * Nye engelske seire i vest.*
*16. — * Ny engelsk fremgang i vest. St. Quentin og Lens staar for fald.*
18. — Stor fransk seir ved Aisne.
19. — Betydelig fransk seir ogsaa øst for Rheims.
21. — Tyskerne melder at de har opgit Aisnefronten.
Centret i det tidligere tyske forsvarssystem erobret av franskmændene.
22. — Fortsat fransk fremgang.
*23. * Baade franskmænd og englændere vinder paany terræng*
25. — Lens staar for fald.
26. — Fortsat engelsk fremgang.
*30. — * Englænderne erobrer en landsby nordøst for Arras og tar flere hundrede fanger.*

— De fire stjerner staar foran overskrifter som av de foran anførte grunde ikke var dagens nr. 1, men nr. 2. Andre mindre overskrifter om seier er ikke tat med, saaledes heller ikke hoved-overskriften paa telegramsiden s. 4, 23. april: «Franskmændenes seirrike fremrykning. Alle tyske angrep slaat tilbake». — Hertil kommer alle de dager da de allierte uthæves som de offen-

sivt førende, saa det foruten de 15 seiersdager blir yderligere 8 allierte dager:

10. april. *Engelsk offensiv mellem Arras og Lens.*
12. — *Engelskmændene fortsætter sin offensiv.*
13. — *Forestaaende fransk offensiv ved Rheims?*
17. — *Franskmændene har begyndt sit store angrep.*
24. — *Englænderne gjenoptar offensiven.*
29. — *Nyt slag i gang ved Arras.* Englænderne har begyndt et nyt stort angrep.
1. mai. *Har franskmændene begyndt et nyt stort angrep?*
2. — *Fransk fremstøt i Champagne.*

Skal man nu se hvordan de samme begivenheter er fremstillet for publikum i de to andre landes aviser, maa man selv ta tabellen for sig og først læse den paa langs for hver avis for at merke sig det forskjellige totalindtryk; dernæst bør man ta den paa tvers og sammenligne hver dag i de tre utgaver. Man vil da finde at det ogsaa i enkeltheterne er meget interessant. Det er karakteristisk for sprogbruken at en «stor engelsk seir» i Tidens Tegn den 11te, i Stockholms Dagblad bare fortoner sig som «betydelig engelsk fremgang», og i Politiken nøgternt meldes som en forsættelse av offensiven med et nærmere opgit fangetal.

Den 21de er der ogsaa en paafaldende forskjel. Det er den dag tyskerne melder i sit kommuniké at deres «den 16de paabegyndte indtagelse av den i lang tid utbyggede zone omkring sikringsstillingerne nordøst for Soissons igaar har fundet sin avslutning med opgivelse av Aisnebredden mellem Sond og Soupir». Længere nede i meldingen heter det i en anden forbindelse at «det andet franske gjennembrudsforsøk i Champagne er tilintetgjort».

I de tre nordiske rikshovedstæders her citerte blade fortoner nu dette materiale sig saaledes i kjæmpe-titlerne: Tidens Tegn: «*Tyskerne har opgit Aisne-fronten. Centret i det tidligere tyske forsvarssystem paa denne front erobret av franskmændene.* (Denne sidste tilføielse er uforklarlig, og er ikke engang antydet ved tryk-uthævelse av telegramteksten hos de andre blade for det punkts vedkommende som T. T. har bygget paa: indtagelsen av Laffaut). — «Stockholms Dagblad» har: «*Tyskarne har vid Aisne retirerat till sin «Siegfried-ställning»*. Og til danskerne lyder det i «Politiken»: «*Trods*

yderligere franske fremskridt hærder tyskerne at det andet franske gjennembrudsforsøg i Champagne er endelig strandet».

Som man ser kan der til og med av det samme kommuniké hentes stof til overskrifter hvorav den ene betegner seir og den anden nederlag, eller i dette tilfælde nederlag enten for den ene eller for den anden part.

«Politiken» er, som man ser, den der bruker de fleste ord og derfor faar en omhyggeligere avgrænset meddelelse frem. Jo færre ord, desto lettere at vække sensation, men desto vanskeligere at gi et korrekt billede. Den 16de april kan belyse dette. I Stockholm het det da: «Engelskmännen pressa sig fram mot Lens». Tidens Tegn proklamerer kort og godt: «St. Quintin og Lens staar for fald»! Politiken avgrænser det omhyggelig slik: «De allierede er naaet frem til Lens og har erobret en av St. Quintins forstæder».

Apropos Lens, ogsaa den 25de har T. T. den glade nyhet: Lens staar for fald! Det kan være værdt at notere at end ikke de engelske blade som jeg har undersøkt, saaledes f. eks. ikke Times, brukte de samme marskal Haigs rapporter til nogen slik profetisk seirs-bulletin. Her som saa ofte er det norske blad endog foran de engelske- som jo forresten ikke selv har været helt fri for en for tidlig seirsvisshet.

Den 30te er der ikke meget at hente av telegrammene, hvis man vil ha det vendt til ententens fordel. «Politiken» har den dag: «For tredie gang forsøger englænderne forgæves at gennembryde de tyske linjer ved Arras». — Hos stockholmeren er det formet slik: «Engelskmännens anfall paa Arrasfronten medför blott små resultat». Hos Tidens Tegn derimot er humøret mere positivt: «Englænderne erobrer en landsby nord for Arras og tar flere hundrede fanger». Og det fortsættes med disse mindre overskrifter: «Tysk motangrep avslaat. Kampen fremdeles i gang. Franskmændene tar 150 fanger». Dette blir tilsammen noget andet end danskens «forgæves» og svenskens «blott små resultat». For en utpræget tysk-venlig avis, en som ikke vilde genert sig for at gaa til den motsatte side av T. T., var der et uttryk i det tyske kommuniké som kunde git en flot sving: «Kampen endte med et svært nederlag for England»! I «Frankfurter Zeitung» er

da ogsaa ganske rigtig overskriften: «Die dritte Niederlage Englands»!

Selv om man saaledes holdt sig til hvorledes de store hovedoverskrifter fremhævet ententens fordele vilde det bli en stor forskjel i indtrykket hos de tre nordiske blades læsekreds. Men saa kommer dertil at de andre landes blade, især det svenske, opviser adskillig i tyskernes *favør* og i de andres *disfavør*. Bare to ganger er der antydning til noget i tysk favør hos det norske blad. Det er den 22de, da bladet (med en viss skepsis?) sier at tyrkerne melder om seir paa Sinaifronten. (I Stockh. Dagbl. kort og godt: Turkisk seger vid Gaza). Anden gang er den 27de, da det i en mindre overskrift heter, at «tyskerne gaar til motangrep i vest». Hvorpaa det imidlertid straks beroligende heter: «Men uten nævneværdige resultater.» — Saa lys fremstilles himmelen ikke for ententen i de andre nordiske lande. I al fald søker man der at holde sindene i balance ved ogsaa at fremholde ententens vanskeligheter. Det er i saa maate typisk hvad «Politiken» har den 22de: «Paa vestfronten tiltager kampene i voldsomhet — de allierede forudser en langvarig og forbitret kamp». Endnu sterkere fremtrær denne paavisning i Stockholmsbladet. Ikke mindre end tre ganger heter det her, at der er «bekymmer» hos ententen. (2den: Bekymmer i Italien för ett tysk-österriskt anfall. — 28de: Ryska bekymmer för den vaknande oron bland bönderna. — 3dje mai: U-baatkriget väcker bekymmer i England).

Vi skal siden i en anden forbindelse se paa vor presses optræden overfor fredsbestræbelserne. Det kan være nok her at peke paa, hvorledes tabellen viser en langt sterkere interesse overfor disse, og i det hele en langt større sans for de menneskelig-politiske nybrudd, hos vore nabolandsaviser end tilfældet er med det norske blad vi har set paa.

Enhver som har hat litt med journalistik at gjøre vet hvor vanskelig det særskilt er at lage overskrifter. Ofte skal den store hovedoverskrift presses frem av et telegram som ikke journalisten selv rigtig skjønner. Nattetimen er sen, trykkeriet venter — *noget* maa man faa istand som dagens sensation. Risikoen er heller ikke saa stor om man overdriver litt, især hvis man gjør det i den retning publikums-

ønsker gaar. De glemmer desuten saa let! For det meste er det sikkert ikke nogen opgjort beregning og plan som bestemmer overskriftene. Men som man ser kan planløshet ogsaa ta form av en tendens, og ialfald vil den uvægerlig kunne *virke* som en slik. Kommer man da ind i en tid hvor ens eget land vakler og hvor nogen vil trække det ind i krigen paa en bestemt side, og saa denne side altid gjøres til den seirende, da kan der komme til at hvile et alvorligere ansvar over nattejournalisten end han kanske er sig bevisst De 15 seire og de 8 offensiver i «Tidens Tegn» falder i en maaned, da dette «lovlig temperamentfulde blad» (som «Politiken» karakteriserte det nylig) har villet lede Norges politik nærmere krigen. Man skulde kunne vente at et ansvarlig norsk presseorgan i alle fald da vilde søke at skaffe et mest mulig nøgternt grundlag for sit folks bedømmelse av situationen. Men det skal være knapt nok om man ikke maa paastaa at det motsatte har været tendensen.

Selvsagt vil denne tendens ogsaa gjøre sig gjældende i andet nyhetsstof end i krigs-rapportene.[1]

Omkring Amerikas krigserklæring var der plads for megen utnyttelse av situationen. Alt skulde her være ædel-

[1] At vore blade er opmerksom paa at telegrammer kan være alt andet end uskyldige nyheter beviser bl. a. T. T. naar det den 21de mai (visselig med rette over et telegram til svensk «Aftonbladet» om at England skal ha sikret sig Archangel, sætter overskriften: «*Agitationsrygter*». Det var bra om pressen ogsaa satte denne betegnelse paa de rygter som passer ind i bladenes *egen* agitation! Tænk paa hvad der er utsendt av agitationstelegrammer fra Paris og London om tyskerne og deres forhold — det er blit serveret og troet som gravalvorlig sandhet i Norges aviser. Selv om meget av det som ad denne vei er kommet til os f. eks. om forholdene i Belgien er sandt, saa er det noget som sier sig selv at slike meddelelser slipper farlig glat frem til os og vel ikke underveis blir særlig omhyggelig kontrollert. Her gjælder det: jo værre, des bedre (sml. Londonerkorrespondentens oplysninger). Og naar Tidens Tegn ironiserer litt over kilden for det nævnte telegram i Aftonbladet: *en reisende fra Petrograd* — tænk da paa hvilke smuglingens kilder som *maa* være ophavet naar nyheter om ting indenfor den tyske ring kommer via London, Holland eller Paris. Var det ikke engang et telegram fra Paris om hvad Wilhelm og Hindenburg hadde uttalt den foregaaende dag i hemmelig krigsraad?

het hos Amerika; selv tyske skibe som blev beslaglagt, blev i «Tidens Tegn»s sprog bare «overtat» av Amerika. (4de april, overskrift side 4). Et litet norsk provinsblad, «Olsok», i Trondhjem, satte som overskrift over meddelelsen om Brasiliens ultimatum til Tyskland: «Den lønsame krigen lokkar. Brasilia tek 49 skip istadenfor det eine som vart søkkt». Det blir en anden farge over det, naar «T. T.» om den lignende affære i Argentina sier: «Argentina kræver opreisning. Hvis ikke, avbrytes forbindelsen»!

De amerikanske krigsforberedelser fremhæves med suggererende vælde. Den 30te har «Tidens Tegn» fanfaren om «*Tvungen værnepligt i Amerika*». 10 dager senere kommer nøiagtig den samme hovedoverskrift igjen, denne gang dog vernepligt med *e*: «*Amerika indfører tvungen vernepligt*». I «Politiken» staar dette med ubetydelig utstyr langt bak i bladet og med et sterkt reserverende spørsmaalstegn efter, som bringer saken mer i kontakt med sandheten: «Almindelig vernepligt i Amerika?»

5.

Men la os gaa over til vore egne nyheter.

De tyske sænkninger har gjort hjerterne brændende i nogen hver av os. De har skapt et stort alvor for alle som vil tænke og ikke bare føle. De har lagt en mare over os. Desto mer skulde det gjælde at alle nyheter om disse ting var omhyggelig sigtet og at aldrig nogen hændelse fremstilledes endog en kvint sterkere angripende end den var. Under hele krigen har det imidlertid i den norske presse været slurvet med disse ting. Jeg mindes tilfælder da telegrammet om torpedering simpelthen var falsk. Mens det da hadde været dobbeltspaltet overskrift paa fremtrædende plads om torpederingen, kom dementiet som en mere bortgjemt notis! Jeg kan ikke se hverken det sandhetssøkende eller det folkeopdragende i dette. Heller ikke har der været gjort større forskjel paa om et skib var sænket eller om det var sunket.[1]

[1] Tilfældig slurv maa det vel være naar «Dagbladet» den 16de mai har overskriften: «Sænket i Nordishavet», mens meddelelsen som derpaa følger, gaar ut paa at «Roald» av Kristiansand er blit *minesprængt* 15 mil syd for Bjørnøen.

Og *aldrig* har de norske blade skilt ut *kontrabande*-skibenes skjæbne som en klasse for sig.

Det maatte gi et chok i os alle da 1ste sides overskriften i T.T. den 17de april var: «Passagerdamper sænket paa vei til Bergen. Over 100 mennesker omkommet». Vor tanke løp til Bergenskes englandsrute, den streifet ogsaa de norske kystruter — uhyggen gjorde en kold. Som De vet var det en Wilsonbaat og de 100 omkomne (som ikke er anført med spørsmaalstegn efter) reducertes senere til tredjeparten. Gjør det tankeeksperiment at der hadde staat: «Engelsk passagerdamper sænket». Virkningen er en ganske anden end naar det staar «Passagerdamper sænket paa vei til Bergen». — Det kan jo være en tilfældighet, eller ren sensationstendens. Det fremkom i de mest høispændte dage, da «Situationen» droftedes i Stortinget. Det har ogsaa ellers maattet slaa en avislæser, at Norges ulykker og forhaanelsen av vore rettigheter ikke altid avgrænses til sine rette dimensioner av en viss kreds blade.

Med stor og ubetinget ret har den norske presse anket over hvor usandfærdig den tyske presse har behandlet Norge, dels under u-baatkrisen, dels ved i det hele at fortie eller formindske Norges skibs-tap og sjøfolkenes lidelser. Vor stilling vilde været desto sterkere jo pinligere vi selv hadde holdt os til ubetinget nøgtern og omhyggelig sorteret fremstilling av sakene.

Skulde ikke ogsaa hensynet til vor egen værdighet tilsagt os dette? Og hensynet til den meget omtalte ydmygelse av vort folk? De som er saa ræd for at det som sker, og sker uten at vi griper til motverge, demoraliserer vort folk, skulde være de sidste til at fremstille ydmygelserne værre og større end de er. Men der maa vel være en mening og hensigt med det?

6.

Naar vi her hjemme stort set maa siges at ha *svigtet fredens sak*, da er det igjen pressen som har forført folkemeningen. Om det har været en tilfældighet eller om det ogsaa her har været en eller anden mening med det, er ikke godt at sige. Kanske har det været begge dele i forening.

Det er sandt — fredsaktionen introducertes ikke paa

nogen tiltalende eller tillidvækkende maate. Det var næsten slik at enhver som ønsket fredstanken forskaanet mot nedværdigelse maatte skyve Fordekspeditionen i dens første aabenbarelse fra sig. Vi kan ogsaa gjerne gaa forbi den yske fredsaktion, skjønt ingen kan negte at ogsaa den blev behandlet usaklig hos os, og at vi istedetfor følelsesfuldt at følge med paa mistænkeliggjørelsen, hadde hat pligt til at ta den fra en anden side og si: Vel, vi ser fredstanken i dette, men den eneste maate til at skaffe den fast grund er at I klart angir diskussionspunkterne! Det hadde været et standpunkt. Men vi har i dette som i saa mange tilfælder hat den barnlige lyst til at være enige med «de voksne» og til at si det samme som de eller helst noget endda sterkere, saa de maa se litt beundrende paa os.

Paa en ikke netop ærefuld maate aabenbarte dette sig da Wilson kom, og det lille Schweiz hadde mod til at støtte ham. Agitationen i ententens land var dengang anlagt paa at enhver fredsaktion er tyskvenlig, og følgelig satte *agitatorerne* i disse lande telegrammerne til de nøitrale i den rette stil. At disse bet paa kan man se av tre store overskrifter paa 1ste side i «Tidens Tegn» angaaende schweizernes Wilsonnote: «Frankrike ønsker ingen flere indblandinger». «Den franske presse ubehagelig overrasket over Schweiz's note». Man maatte altsaa passe sig for noget lignende, det gaar ikke an for dannede folk at støtte freden, naar Paris føler det slik. Men som nr. 3 kom saa det avgjørende, en slængbemerkning fra London til Norges kollega blandt smaastatene: «I London ansees den betydningsløs». Selv dette undsaa det norske blad sig ikke for at bringe videre. Som om vi blir mindre betydningsløse for England, fordi om vi er enig med England i at Schweiz er uten betydning!

Den norske presse har hele tiden betragtet alle fredsforsøk ikke bare med skepsis, men med likegyldighet og foragt. Den Wilson som erklærte krigen — den krig som vil *forlænge* helvedet, det indrømmer nu selv «Tidens Tegn», den krig som nu er fredsspirenes farligste fortærer —, ham jublet man imøte. Da var han verdenshistorisk. Men dengang han talte det eneste fornuftige ord til en fortumlet verden, og vilde *fred* uten seir, da lot man sig narre til at tro, at det

var misliebigt at støtte ham, og man gik viljeløst i ledebaand hos saadanne landsmænd som nobelsekretær Moe, hvis proklamation fra Paris vil staa som en fredens saltstøtte i vore smaa annaler, — han som fandt at freden maatte bygges paa avgjort engelsk seir, før fredsvennerne kunde faa en fred de vilde arbeide for. Tanken passer godt naar man er i Paris, men meget selvstændig er den ikke.

Der var ganske vist en opinion i England og Frankrike for at avvise Wilon. Men opinionen var delt! Og den som tar de engelske aviser fra den tid, vil gjøre den merkelige opdagelse at Wilson blev omtalt med en ganske anden respekt i de engelske end i de norske aviser! «*Peace without victory. Striking Declaration by the American President.* Right to Worlds Oceans», runger det fra første side i *Daily News;* ikke et ord til haan eller reservation. I *Times* er det likedan. Times har ogsaa et telegram fra Washington om «det første indtryk i Amerika». Adressen har elektricert diskussionen, heter det. «Den vil bli mottat med bifald av den amerikanske liberale opinion, som for tiden er den herskende». (Se Times 23. 1. side 10). Tænk om vore blade hadde fremhævet noget slikt i sine overskrifter!

De engelske blade gjengir ogsaa straks *hele* talen, mens de norske bare hadde engelske utpluk av den. Her springer det i øinene hvor ynkelig det er at ikke de nøitrale land har en uavhængig korrespondance sig imellem. *Den norske presse eier ikke en norsk telegrafkorrespondent* i hele Amerika. Alt vi faar derfra er avsilet i London. Selv om der med frisk bluff staar angit Washington som avsendersted, det er likefuldt først mottat, (behandlet?) og igjen avsendt fra London. Og det samme er for andre telegrammer og lande tilfældet med Berlin. Der er to steder den norske formaaende presse skulde ha latt det være magtpaaliggende — baade i national interesse og for sandhetens skyld — at skaffe sig egne, uavhængige korrespondenter, det er Bern og Washington. Nu er vi helt i hænderne paa de fremmede bureauer, Ritzau og Wolff, som ikke er andet end kamporganer og ikke engang — som vi hørte generer sig for simpel forvanskning overfor fiender og neutrale.

Men de som sitter med silen i London eller Berlin, vet

nok hvad de sender os. Og de norske korrespondenter er sjelden fri for en lyst til at være et hestehode foran i samme retning. De skal ialfald altid blande meddelelsene op med oplysninger om hvordan de er mottat i de respektive lande, Tyskland, England eller Frankrike. Paa denne maate blir aldrig norsk opinion uavhængig dannet, den lever i husmandskaar.

Saaledes gik det til at Wilson ikke et øieblik fik tale alene til det norske folk gjennem pressen. Allerede paa samme side som telegrammet om hans aktion stod, blandet de norske blade ind nogen ententevaksine. «Morgenbladet» hadde saaledes straks overskriften «Den franske presse tar avstand». Tidens Tegn hadde baade England og Frankrike med. Fra det første land serverte først en pen liten klap paa skulderen: «Præget av ædle tilskyndelser og elskværdige følelser», men saa straks det mer prosaiske: «*Umulig at slutte fred paa de vilkaar Wilson ønsker*». Fra Frankrike heter det uten videre i en tredie fet overskrift at Wilsons krav om fred uten seir «*avvises*». [1]

Morgenen efter gjengir »Morgenbladet» under overskriften «Advarende ord fra Amerika» et i norsk presse merkelig klingende telegram fra en *engelsk* korrespondent i Washington, som sier at «han tror Wilsons sidste fredsbestræbelse vil vise sig *skjæbnesvanger* (ordet uthævet her) idet den opmuntrer pacifisterne overalt og øker trykket paa de neutrale til gunst for freden». Hvad var det skjæbnesvangre som den engelske korrespondent øinet — var det freden? Var det et nederlag for krigsaktivisterne i Amerika? Og er det dette et norsk blad serverer som telegram for sine læsere under overskriften «advarende ord fra Amerika»?

Samme telegram er knyttet til et andet hvor det gjengis en del ironiske gloser om Wilson fra bladet «Globe». Men saa heter det til slut — man lægger næsten ikke merke til det —: «I mange blades ledende artikler uttales tilslutning

[1] De to sentenser fra England er hentet fra nogen uttalelser i Daily News. Læser man imidlertid denne artikel igjennem i originalen, finder man at denne avspeiling av indholdet langt fra er korrekt. Det hadde været fuldt saa berettiget at sammenfatte den i ordene: «Ikke utenfor mulighetens grænser».

til Wilsons optræden, men de omhandlede blade er alle aapne for partiindflydelse eller tysk indflydelse».

«I *mange blade*» — hvorfor skal ikke heller overskriften fremhæve dette? Og hvorfor skal norsk publikum uten videre sluke insinuationen om at slik tilslutning til Wilson er skummelt partigjængeri eller betalt tysk agitation? Hvorfor skal vi ikke ialfald faa en *nordmands* ord om hvorledes dette hænger sammen? Her kunde agtpaagivenhet ha minket vor rolle som nikkedukker for utenlandske snortrækkere.

Det fortsætter med lignende hip til Wilson de følgende dage. Der trær da frem en paafaldende forskjel paa de to blade jeg foran har citert. Den 26de har T. T. stor-overskriften: «Senatet avslaar at drøfte Wilsons tale». Men «Morgenbladet» har (over det samme telegram!) overskriften: «Wilsons tale *debatteres i senatet*»!! Den følgende dag henter T. T. sin første-sides-hoved-overskrift i meddelelsen: *De engelske arbeidere stemmer mot en øieblikkelig fred,* — et telegram som i »Mrgbl.» er puttet ned blandt smaatterierne. Dagen efter har derimot Mrgbl. en førstesides overskrift om at «socialisterne i det franske deputeretkammer *støtter Wilson*», — hvad T. T. saa paa sin side gjør mindst mulig ut av.

En norsk læser maatte, især i T. T., faa indtryk av at Wilson hadde gjort ren fiasko, og saaledes staa aldeles uforstaaende overfor en leder i «Politiken» den 28. januar, hvor det opregnes hvor sterk og mangeartet tilslutning Wilson har faat, med denne facit: «Alt i alt har præsidenten grund til at føle sig opmuntret ved den mottagelse hans fredstale har faaet». Her fremhæves ogsaa særlig «den av socialdemokraterne i det franske deputeretkammer vedtagne dagsorden, der bestemt forlanger at Frankrikes regjering skal slaa følge med Wilson i hans bestræbelser for at skape en fred, som hviler «ikke paa vaabnenes magt, men paa folkenes fri vilje».

At fremhæve dette vilde imidlertid ikke passe for et blad som støttet hr. Ragnvald Moes tanke: Først ententens seir, *saa* fred. Men den norske folkemening er paa den maate sat paa ration, ja, endnu værre, den er sat under censur av den samme presse som saa mandig og med rette verget sig selv mot at stilles under andres kontrol.

Pressen har bebreidet regjeringen dens hodeløshet og

manglende fasthet og plan. Men fordi pressen likesom presten altid staar paa stolen og taler uimotsagt, kan det aldrig komme rigtig til orde at pressen selv her har et regnskap at avlægge. Forhaabentlig er det ialfald bare planløshet som er skyld i at den norske folkemening har faat saa forvirrede og forvildende meddelelser og instruktioner om menneskehetens største opgave i disse dage.[1]

Det forekommer mig at vi paa denne maate ikke bare har svigtet fredens sak — som, det har aviserne ret i, ikke kan ivaretas med størst effekt av fredsforeninger alene, men at vi derved ogsaa har støttet krigen, har lagt vort lod i vegtskaalen til den side som vilde ha fortsættelse av «Europas skjændsel». Paa samme maate har vor folkeopinion, fordi den har været ledet saa tilfældig kritikløst, ikke kunnet være nogen neutraliserende væske for al ondskapen i form av rygter og anklager, men har tvert imot virket som en opsamler for alt, som var ondt og hadstiftende, fra begge sider, men især fra den ene. En bedre efterretningstjeneste vilde her været vor første hjælp til mere at være et ordenes og tankenes Røde kors. Men man kan ikke kræve meget av folket naar pressen svigter.

7.

Hvad skal vi da gjøre? Vi skal forene kritisk sømfaring av pressen med positiv interesse for at hjælpe dens arbeidere frem til bedre kaar.

Vi kunde forsøksvis sætte op nogen ønskepunkter for pressens arbeide og spørre presse og publikum om det gik an at samle sig om dem. For eksempel disse:

1. Altid tydelig kildeangivelse, og veiledning ogsaa av publikum til at skille mellem kilder.

[1] Pladsen forbyr at eksemplerne forfleres. La det være nævnt at der holdtes et stort fredsmøte i Kjøbenhavn den 24. jan. med Borgbjerg, prof. Weiss og biskop Ostenfeld til talere. (Politiken's referat 25. 1). Det vilde været at støtte freden hvis norske blade — som de danske — hadde latt et slikt møte faa gjenklang i Norden, om bare ved at bli omtalt, — men nei, komplet fortielse. — Den norske fredsforenings henvendelse til Stortinget i krisedagene nu i april trykte Mrgbl. med petit. Den svenske forenings henvendelse til Rusland fik med omfattende haan overskriften: «Fredssnakket».

2. Mindre summarisk-sensationelle overskrifter, mer detaljert-saklige; i det hele mindre overskrifter, mer anledning for teksten til at tale uten.
3. Mere forsøk paa at la enhver ting beholde sine virkelige dimensioner ogsaa naar den fremstilles i avisen.
4. Absolut skille mellem bladets agitationsavdeling og dets nyhetstjeneste.
5. Mere forsøk paa — uten heilen til publikums instinkter — at fremstille i korte ledere *sammenhængen* i begivenhetene, ikke mindst de ikke-krigerske. (Med tilsvarende mindre forsøk paa at avfeie veiledningspligten med smaa farvede uansvarlige overskrifter.)
6. Arbeide paa at skaffe os — muligens med statshjælp? — uavhængige korrespondenter paa steder som det, varig eller i en bestemt situation, er av betydning for os at ha selvstændig forbindelse med.

Disse ønskepunkter er forklarlig nok sterkt farvet av øieblikkets behov. Men de har gyldighet ogsaa utover situationen. De indeholder ikke bare krav til pressen, de stiller ogsaa kravet om at vi letter pressens kaar paa det bedste.

Alt som heter pressestipendier er her ren styrkelse av soliditeten i avisene. Disse stipendier skulde bare være større, de skulde gjøre sin mand virkelig fri til at studere nabolandenes og utlandets forhold uavhængig. Og saa maa vi se os om efter en utvei til en speciel utdannelse for pressefolk. Vore norske blade er fri for al den lonlige bakbundethet som gjør endog toneangivende utenlandske blade saa farlige. Der har undertiden været fablet om bestukne aviser. Den som er det mindste kjendt med forholdene vil le av saadant.

Men netop fordi vor presse som helhet staar saa frit og har saa god vilje, maa man ønske den endda mere sterk og klar i sin veiledning av publikum og endda mere ubetinget sand i sin efterretningstjeneste.

At især et enkelt blad har tat nyhetstjenesten i en bestemt agitations tjeneste er i virkeligheten det eneste alvorlige merke paa at vor presse kan bli vor fare. Men det kan naar som helst vise sig kritisk for os at aviserne er saa tilfældig underrettet. En vakker dag er der en folkemening

bygget paa denne gyngende grund. Og da kan husets fald bli ubehagelig hvis der kommer storm.

Naar vi nu fremover skal delta i en verdensforhandling om det som kan sikre freden i den nye tid, da kan det ikke gaa an at gaa pressens betydning forbi. Pressen er ikke længer en underholdning eller en adspredelse. Den er folkets daglige næring. Omsorgen for den maa være en offentlig sak av rang. Denne omsorg har nylig hos os forsøkt sig paa en totalt forkjert vei. Det har ført til at pressen end mere har følt sig som en stat i staten, som en slags soldater- og arbeiderraad ved siden av landets formelle styre. Den offentlige omsorg for pressen maa gaa den stik motsatte vei: den maa yde tilskudd til pressens sunde utvikling, til dens selv-regulering og dens høining i faglig og personlig kultur.

Eivind Berggrav-Jensen.

Bilag til artiklen «Folkemeningen paa gyngende grund».

Sammenstilling av hver dags stor-overskrifter i:

Dag.	«Tidens Tegn».	«Stockholms Dagblad».	«Politiken».
April.			
1.	Ny fransk-engelsk fremgang.	Utenriksminister Czernin återupplifvar centralmakternas fredsförhandlingsförsök.	Den russiske revolutionsregering tilbyder polakkerne genoprettelsen av Polen.
2.	Ny fredsaktion fra Centralmagterne.	Nya fredsröster från Österrike-Ungarn.	Det tyske socialdemokrati sender over København en henvendelse til de russiske socialdemokrater.
3.	Ny fremgang for de allierte.	Bekymmer i Italien för ett tysk-österrikiskt anfall.	Det blodige slag paa Vestfronten blusser op med fornyet voldsomhed.
4.	Krigstilstand mellem Tyskland og Amerika.	Wilson begär bemyndigande att börja krig mot Tyskland	Krig mellem De forenede stater og Tyskland.
5.	Betydelig fransk fremgang i vest.	Stort jubel i Paris och London öfver Wilsons krigsbeslut.	Amerikas officielle krigserklæring til Tyskland kan ventes i løbet af et par dage.
6.	[Langfredag, utkom ikke].	[Utkom ikke].	Amerikas senat har med overvældende majoritet vedtaget at der skal erklæres Tyskland krig.
7.	Amerika beslutter krig med Tyskland.	Förenta Staternas krigsförklaring definitivt beslutad.	Amerikas krigserklæring en kendsgerning.
8.	Amerika reiser en hær paa 1 million mand.	[1ste paaskedag, utkom ikke].	Brasilien, Argentina, Chile, Peru, Bolivia og Kuba vil erklære Tyskland krig.
9.	[2den paaskedag, utkom ikke].	[Utkom ikke].	Keiser Wilhelms brev).

Dag.	«Tidens Tegn».	«Stockholms Dagblad».	«Politiken».
April.			
10.	Engelsk offensiv mellem Arras og Lens.	Nyorienteringen bryter igjenom i Preussen.	Et stort slag under udvikling ved Arras. Englænderne angriber over en bred front og trænger ind i de tyske stillinger.
11.	Stor engelsk veir i vest.	Betydande engelska framgångar i slaget vid Arras.	Ved Arras fortsættes den engelske stor-offensiv: Englænderne har paa slagets første dag taget over 9000 fanger.
12.	Englænderne fortsætter sin offensiv.	Brasilien avbryter den diplomatiska förbindelsen med Tyskland.	I voldsom snestorm fortsættes den engelske fremrykning ved Arras: Sydøst for byen er «Hindenburg linjen» brudt.
13.	Forestaaende fransk offensiv ved Rheims?	Franska förhoppningar om spansk brytning med Tyskland.	Slaget i Nordfrankrige: Over den mægtige front fra Arras til Rheims raser i snestorm verdenshistoriens blodigste kæmpeslag.
14.	Fortsat engelsk-fransk fremgang.	En kompromisresolution om kriget av ryska arbetarrådskongressen. Engelskmännen rapportera terränggvinster.	Lloyd George bebuder en nær og varig verdensfred.
15.	Vil Amerika stanse al eksport til nøitrale, som forsyner Tyskland med tilførsler? Nye engelske seire i vest.	Motsägande rykten om socialistiska fredsplaner.	Den tyske «Hindenburg-linje» vakler under det voldsomme fransk-engelske tryk: Englænderne behersker sletten Lens—Douai.
16.	Tysk østerrikske fredshenvendelser til Rusland. St. Quentin og Lens staar for fald.	Centralmakterna förnya sine fredsanbud. Engelskmännan pressa sig fram mot Lens.	Den mægtige offensiv paa vestfronten fortsættes: De allierede er naaet frem til Lens og har erobret en af St. Quentins forstæder.
17.	Franskmændene har begyndt sit store angrep.	Omfattande fransk offensiv mellan Soissons og Reims.	Mellem Soissons og Reims er det længe ventede, kæmpemæssige infanterislag i fuld gang.

Dag.	«Tidens Tegn».	«Stockholms Dagblad».	«Politiken».
April.			
18.	Stor fransk seir ved Aisne.	Det väldiga Aisneslagets båda första dagar.	Den tyske vestfront vakler under trykket af det mægtige franske gennembrudsforsøg.
19.	Betydelig fransk seir ogsaa øst for Rheims.	Sjätte tyska krigslånet öfverträffar de fem föregående. Franska terrängvinster öster om Vailly.	Paa Vestfronten udkæmpes i øieblikket 4 forskellige kæmpeslag: De allierede har ialt taget 27 000 fanger.
20.	Tvungen vernepligt i Amerika. Den franske offensivs 3dje dag. Betydelige resultater paa forskjellige dele av fronten.	Franska framsteg på Aisnehöjderna.	Det store franske gennembrudsforsøg i Champagne genoptages med fornyet kraft.
21.	Tyskerne melder at de har opgit Aisnefronten. Centret i det tidligere tyske forsvarssystem erobret av franskmændene.	Tyskarne har vid Aisne retirerat till sin «Sigfriedställning».	Trods yderligere franske fremskridt hævder tyskerne at det andet franske gennembrudsforsøg i Champagne er endelig strandet.
22.	Fortsat fransk fremgang. Tyrkerne melder om seir paa Sinaifronten.	Engelsk seger i Mesopotamien, turkisk vid Gaza.	De svenske brød-demonstrationer[1]. Paa vestfronten tiltager kampene i voldsomhed — de allierede forudser en langvarig og forbitret kamp.
23.	Brudd ogsaa mellem Argentina og Tyskland? Baade franskmænd og englændere vinder paany terræng.	Afmattning i striderna på Vestfronten.	Englænderne indleder med voldsom artilleriild et nyt kæmpefremstød.
24.	Englænderne gjenoptar offensiven.	Nytt slag borjar på engelska fronten.	Efter en voldsom trommeild begyndte igen det andet engelske fremstød.
25.	Lens staar for fald	Blodiga strider vid Arrasfronten. Tyskarne förklara det andra engelska anfallet strandadt.	Spanien har tilstillet Tyskland en skarp protest mot undervandskrigen.

Dag.	«Tidens Tegn».	«Stockholms Dagblad».	«Politiken.
April.			
26.	Fortsat engelsk fremgang.	Arras-slaget ett fruktansvärdt blodbad.	Amerika ønsker Palæstina og Grækenland omdannet til republiker, og selvstyret indført i Irland.
27.	En pause i Arras-slaget. Tyskerne gaar til motangrep i vest.	Ny tysk jager-raid i Kanalen.	Under storkampene i Nordvest-Frankrig har tyskerne nu paabegyndt en voldsom modoffensiv.
28.	Foran nye fransk-engelske fremstøt i vest?	Ryska bekymmer för den växande oron bland bönderna.	Nær forestaaende offentliggørelse af Tysklands fredsbetingelser?
29.	Nyt slag igang ved Arras. Engelskmændene har begyndt et nyt stort angrep.	Et omfattande nytt engelskt angrepp har börjat.	Lloyd George bebuder en gennemgribende reform i det engelske verdensriges styre.
30.	Amerika indfører tvungen vernepligt. Englænderne erobrer en landsby nordøst for Arras og tar flere hundrede fanger.	Engellsmännens anfall på Arrasfronten medför blott små resultat.	For tredie gang forsøger englængerne forgjæves at gennembryde de tyske stillinger ved Arras.
Mai.			
1.	Har franskmændene begyndt et nyt stort angrep?	Tyska framgångar i slaget vid Arras.	Mellem Soissons og Rheims indleder franskmændene et nyt kæmpefremstød mod de tyske linjer.
2.	Fransk fremstøt i Champagne.	[1 mai-demonstrationerne].	Franskmændene har under deres sidste mægtige fremstød i Champagne, opnaaet enkelte, lokale fordele.
3.	Artillerislaget ved den franske front vedvarer.	U-båtskriget väcker bekymmer i England.	De haardnakkede rygter om en snarlig verdensfred: Vil den tyske rikskansler idag fremlægge Tysklands fredsbetingelser?

FÆDRELANDSSALME.

Mel.: Apostlerne sad i Jerusalem.

Vort fædreland, skygget av stengraat fjeld,
av havdypets sang omsuset,
vi løfter hver dag din fremtids held
paa bønner mot Faderhuset!

Det evige hjem eier tusen rum
hvor slegternes navn staar skrevet.
Vort hjemland paa jord av tidernes skum
kan bli under storm bortrevet.

Men vort er det fattige land endnu;
vor rot til dets jord vi klynger;
mer tæt for hvert aar dets glæder og gru
sig op om vort livstræ slynger.

Den svalende luftning av fjordens vind,
den blomstrende lyngmarks gløden,
den glitrende bræ har farvet vort sind
og git os vort præg til døden.

Hvert spirende frøkorn fra aandens kyst
som her sig mot himlen hævet
fandt næring og ly ved stenlandets bryst
og har i dets muldjord levet.

Vi ber for dets fred som for livet selv,
vort fjeldland, av hav omsuset!
Vi løfter i bøn dets evige held
mot styrken i Faderhuset.

Helga Bekker.

KRISTKIRKEN I NORGE.

I.

Over Haralds-haugen
ruger tunge tanker:
Stort var verket
som kongen øvet.
Haarfagre drot
længe vil mindes. —
Landet han samlet,
men ikke *folket!* —
Ufredsaanden,
stammespliden
lever endnu.
Ryger, horder,
trønder, ægder,
folk fra Viken
og Haalogaland, —
hvad har de fælles? —
Hvad binder dem sammen
i *aandens* énhet
til vern og virke? —
De gamle guder? — —
Hvem tror dem mere? —
Kongssverdet éne
kan ikke kue
de haarde halse.
For veikt er staalet
for høvdingsindet;
kun trællehugen
med bud kan bøies. —
Død er kongen,
og manddomsverket
som Gyda krævet,
har selv han ødet
ved rikets deling.

Som rov for ravnene
landet ligger,
og snart de flokkes
om fagre bytte,
mens ufredsaanden
til ilden puster
og stjæler marven
fra folkets hjerte.

II.

Lydt over hav fra fjerne land
lyder de malmfulde klokker.
Gammel viking i kveldsols brand
stilt over staven rokker;
skuer mot vest til Bretlands kyst,
mot syd til Vallands strande, —
mindes med gru saa mangen dyst,
saa mangen kløvet pande.

Mindes han munken, arm og graa,
med kors over raket isse, —
mindes de foldede hænder smaa
hos den frankiske abbedisse, —
rinder ham grant det navn ihu,
de hilste med haab i døden;
hit over hav det bæres nu
med vinden i aftenrøden.

Krist han kaldtes, den bleke helt
med tornekransen om pande.
Himlen spændte han som et telt
med ly over folk og lande.
Konger bøiet sig for hans fot,
ja, Sakslands vilde sønner,
og der hvor Krist sit fotspor lot,
lød messer og stille bønner. —

* * *

Kongesnekker av havet steg
med skum om de høie stævner;
hjem de styret fra vesterveg
med lutrede sind og evner.
Seir de vandt i saa mangt et slag, —
skalde besang deres ære;
én kun voldte dem nederlag;
hans navn vilde nu de bære! —

Hvite Krist la dem lys i sind
og fyldte med fred deres hjerte.
Hjem de seilet for medbørs vind
at plante hvad nys de lærte.
Klokker ringet, og klerker sang,
kirker til Herrens ære
hævet sit taarn over vik og vang
til vekst for den nye lære.

Nidarosdomen med Olav's skrin
straalet som «guld hin røde».
Blodets bæger i viet vin
sonet for synd og brøde.
Folket vaaknet til lys og fred,
kaldtes til aandens virke;
skjulte evner brøt stængsel ned
til vigsel for land og kirke.

* * *

Gamle viking gik træt i grav,
og vildskap av landet flydde.
Kongescepter og bispestav
sammen fik raa og rydde.
Kristnet var folket ved kongens bud;
ham vilde det trolig følge, —
samlet til ett ved den éne Gud,
paa bjerg, i dal og paa bølge.

III.

Laake tider, — landet lider,
landet lider i ve og vold.
Evnerne sløves, — længslerne døves, —
dyp er søvn under dane-skjold.

Luthers tale kirkens sale,
kirkens sale kun tømmer her:
Intet som fryder øiet og pryder
Herrens tempel maa taales mer! —

Haarde hænder raner, brænder,
raner, brænder vor bedste skat.
Herlige minder hurtig forsvinder,
hurtig forsvinder i glemsels nat.

Laake tider, — landet lider,
landet lider, mens kirken dør.
Dog — over grave Gudsordets have
grønnes og blomstrer som aldrig før.

* * *

Det var den fromme *Geble*
paa Bergens bispestol;
ved ham den nye lære
fik glans av livets sol.

Og det var biskop *Jørgen,*
den norske kirkes pryd;
ved ham fik ordets præken
sin dype vækker-lyd.

Og det var *fjerde Kristian,*
den varme folkeven,
han saa vor faldne kirke
og reiste den igjen.

Paany steg salmetonen,
— og nu fra *folkets* bryst, —
omend med fremmed tunge
saa dog med liv eg lyst.

Først *Kingo's* lyse glæde,
saa *Brorson's* varme glød.
Hvor de gav hjælp i striden
og seir i liv og død! —

Den ild, i barmen brændte,
var tændt av frelsens Gud;
den kunde vistnok døves,
men aldrig slukkes ut.

Da troen syntes lammet
i *fornuftens* kolde favn,
da slog den ut i luer
om *Hans NielsenHauge's* navn.

Guds ord som varder lyste
og vakte atter liv
med trang til daad og frihet
ved Aandens sterke «*bliv*». —

Kristkirkens sunkne taarne
og *Haakonshallens* pryd
av gruset atter reiser
det norske folk med fryd.

IV.

Himlenes himle, herre Gud,
er dig for liten en bolig.
Kaaret du har os dog til brud,
gjort med din søn os fortrolig,
kaldet os til din faderfavn,
skrevet i livets bok vort navn;
ingen formaar det at slette.

Folket hos dig i tusen aar
fandt hvad det traadde og trængte:
lægedom god for syndens saar. —
Fredstanker for os du tænkte.
Frihetens arv, som ødet var,
gav du os atter, milde far;
evig dit navn være lovet! —

Kirken, vi bygget for dit navn,
er vel helt ringe at skue,
fører os dog ind i din favn,
trygger vor hjemlige tue.
Signe den, du, med kjærlig haand!
Fyld den med hellig liv og aand,
at den din ære kan fremme. —

Ind i dit hus, o herre mild,
bærer vi alt hvad du gav os;
lutres det skal i Aandens ild,
ofres til dig, som holdt av os.
Kristkirkens mure, gamle, graa,
vil sine armer om os slaa;
trygt i dens ly vil vi leve.

Inderøen prestegaard.

Einar Johs. Nilssen.

FAREN VED KATOLICISMEN.

En tillægsbemerkning.

Det katolske organ «St. Olav» har i sit nummer for 27de april iaar et slags tilsvar til de tanker undertegnede fremholdt i «For Kirke og Kultur»s aprilhefte om den fare, som truer hvis katolicismens propagandabestræbelser skulde krones med held. Bladets tilsvar er forøvrig kun et resumé uten noget forsøk paa tilbakevisning. Det kunde forsaavidt gjerne ligge. Men for ét punkts vedkommende glir resuméet let og behændig over det væsentlige, nemlig valget mellem edelig forsikring om at barn av «blandede» egteskaper skal opdrages til katoliker eller evig fortapelse for den katolske part i egteskapet. Da et saant sjælepres for moderne tænkende mennesker maa fremstille sig som en uhyrlighet, tør det kanske være tillatt at komme litt nærmere ind paa saken, idet jeg da vil faa vælge eksemplets form, som ofte kan illustrere bedre end mange utredninger.

Jeg er da til en begyndelse nødt til at minde om, at biskop Fallize i sit hyrdebrev av februar 1917 uttaler, at en katolik, som ikke under eds ansvar vil gi tilsagn om sine barns katolske opdragelse gjør sig skyldig i «sjælemord», og for aandelig mord kan ingen magt i verden, heller ikke paven, dispensere. «Kirken» negter at vie et saant egtepar. Vies de av en ikke-katolsk prest er egteskapet ugyldig og usedelig og den katolske part ekskommuniseres. Efter at ha mindet om dette som utgangspunkt gaar jeg over til eksemplerne.

Kong *Oscar den første* giftet sig i 1823 med den katolske prinsesse *Josefine* av Leuchtenberg, Eugène Beauharnais's (hertugen av Leuchtenbergs) datter. De blev viet 19de juni det nævnte aar i Stockholm. Som bekjendt fordredes det ikke av Josefine, hverken som kronprinsesse eller som dronning at hun skulde «gaa over» til den lutherske tro. Der vistes hende et frisind, som for alle tider burde danne skole, ikke

mindst i de katolske lande, saa man undgik den tvangstrøie som en av ydre omstændigheter fremtvunget «overgang» altid vil være — *her* kunde man med føie tale om sjælemord, mord av det dypeste, inderligste, bedste og helligste i personligheten. Det fordredes som sagt ikke av dronning Josefine. Hun blev katolik til sin dødsdag. Kong Oscar var endog saa fordomsfri at han lot indrette et katolsk kapel for hende i Stockholms slot, og det fortælles som bekjendt, at naar Oscar den første hverken i Sverige eller Norge lot sig krone, var grunden at han vilde skaane sin hustru for at delta i en luthersk kirkelig ceremoni — atter et bevis paa frisind og ærbødighet for anderledestænkendes religiøse følelser, som den katolske kirke burde ta eksempel av.

Da kronprins Oscar blev viet i Stockholm var der, mig bekjendt, ingen katolsk prest i den svenske hovedstad. Og selv om der det var, maa man vel kunne gaa ut fra, at tronfølgeren i et protestantisk land blev egteviet i en protestantisk kirke.

Eller var kanske sammenhængen den, at den katolske kirke *negtet* at vie hende? Hun indgik som enhver vet *ikke* paa nogen edelig forsikring om at la barnene opdra katolsk.

Med andre ord, den norsk-svenske kronprinsesse gjorde sig altsaa skyldig i *sjælemord*, det som ikke engang paven i al sin magt og vælde kan dispensere fra. Lægger man biskop Fallizes maalestok paa forholdet har dronning Josefine av Norge og Sverige levet i et usedelig og ugyldig egteskap. Det har sin interesse at faa dette bragt paa det rene ogsaa av den grund, at kong *Haakon* nedstiger i ret linje fra hende. Hun er nemlig som bekjendt hans oldemor. Efter hvad biskop Fallize hævder, maa hun ogsaa være blit ekskommunisert. Nu er der grund til at tro, at hverken hendes kongelige høihet eller hendes majestæt blev ekskommunisert, saasom der blev indrettet et katolsk kapel for hende paa slottet. Men da maa det *enten* forholde sig saa, at det *ikke* er sjælemord naar det gjælder kongelige *eller* saa, at kongelige personer ikke ekskommuniseres selv om de gjør sig skyldig i en saan forbrydelse, som «ingen magt i verden heller ikke paven» kan dispensere fra. Hvordan er sammenhængen? Det kunde jo ogsaa tænkes at «kirken» ikke hadde samme opfatning i 1823

som den har i 1917. Men hvor blir det da av den saa hyppig paaberopte «ufeilbarhet»? Den burde vel gardere mot Per Gynts: «Kom senere hen til andre resultater», ialfald naar det gjælder noget saa forfærdelig som sjælemord.

Et andet eksempel fra den kongelige sfære ligger nær for haanden. Prins *Valdemar* av Danmark, kong Christian den niendes yngste barn, indgik i oktober 1885 egteskap med den katolske prinsesse *Marie* av Orleans. Ogsaa i Danmark viste man luthersk frisind og forlangte ingen «overgang». I dette «blandede» egteskap er der født fire sønner og én datter. Den sidste, prinsesse *Margarethe*, er katolsk. Sønnerne er, mig bekjendt, alle protestanter. Heller ikke her har «kirken» altsaa fordret noget *endelig tilsagn* om alle barnenes katolske opdragelse. Den har indskrænket sig til datteren. Men da faar man rigtignok et underlig resultat: det som er sjælemord for datteren er det *ikke* for sønnerne! Det er ikke godt at vite hvilket fundament denne mildest talt gaadefulde vurdering av kjønnene hviler paa. Er det en kulsviertro paa, at manden som «skabningens blomst og krone» nok klarer sig selv, kan det for mange maaske være en tiltalende motvegt mot tidens feministiske tendenser, men hvad det har med kirke og religion at gjøre er ubegripelig ialfald for utenforstaaende.

Her har man altsaa to eksempler paa at i kongelige familier holder det norske biskoppelige hyrdebrev av februar 1917 ialfald ikke stik. Vi staar ved et punkt, som trænger nærmere forklaring fra dem, som sitter inde med nøklen til hemmeligheten.

* * *

Fra den protestantiske franske missionær Parrot, som virker i det norske missionsselskaps tjeneste paa Madagaskar, har jeg faat et brev, som har interesse ikke mindst derved, at avsenderen har et indgaaende kjendskap til katolicismens fremfærd. Jeg hitsætter et avsnit:

«Som opdraget i Frankrike tør jeg si, jeg kjender katolicismen og katolikkerne bedre end normændene, som overfor pavens religion stiller sig med en naivitet, som kan bli skjæbnesvanger for Norge. Der er mange ting, som har over-

rasket mig under mit ophold i Norge, men intet har gjort et sterkere indtryk paa mig end den eiendommelige og forbausende prestige som katolicismen nyder i Deres fædreland. For mig, som har set de forfærdelige resultater av den katolske religion og den katolske opdragelse i Frankrike, er det ufattelig. Det mest forbausende er, at ingen røst hæver sig for at advare folket, ikke det mindste foredrag blir holdt, ikke den mindste brochure skrevet for at vise, hvordan katolicismen virkelig er. — — — Folk, som tror, at katolikerne har forbedret sig i vore dage, viser en blindhet og en naivitet, som overskrider alle grænser. Katolikerne i vore dage ligner de franske adelige som forsøkte at gjenoprette feudaliteten i Frankrike i det 19de aarhundrede og som Napoleon betegnet som folk, «qui n'ont rien appris et rien oublié.» For dem er, nu som i det 16de aarhundrede, protestanter av alle kirkesamfund bare «kjættere», d. v. s. folk, som ikke har ret til at eksistere, ikke ret til frihet, de fortjener bare at utryddes, hvis de ikke vil gaa over til katolicismen. Vi franske protestanter, som de gjennem 300 aar har forsøkt at utrydde paa den grusomste maate, som overskrider rædslerne under kristenforfølgelserne i Romertiden og som er blit pint, slagtet, brændt og myrdet i titusenvis, kjender desværre altfor godt til, hvordan de «snille og elskværdige» katoliker opfører sig, *naar de har magten i sine hænder.*

Saavidt den franske protestant.

Da jeg læste hans brev, maatte jeg uvilkaarlig tænke paa et par indlæg i «St. Olav», hvor der fnyses ved meddelelsen om, at der har været planer oppe om at feire Lutherjubilæet ved at opføre Meyerbeers opera «Hugenotterne» paa Nationalteatret (en plan som desværre er strandet). Det blev i «St. Olav» utropt som en uhyre krænkelse av katolske følelser, en hensynsløshet og en mangel paa frisind som var utænkelig!

Det kunde være interessant at faa vite, om den herværende katolske propaganda vil forsøke at hævde den opfatning, at en lignende paastand vilde være blit hørt om den var kommet fra protestantisk hold i et katolsk land, naar det gjaldt festligholdelse av et stort katolsk jubilæum?

Frits Duus.

ANTISEMITISMEN.

Af Pastor, israelsmissionær E. Clausen, Przemysl.

Enhver opmærksom læser af de nyeste, udenlandske blade og tidsskrifter vil i de ikke-jødiske snart ane en fremtidig flom af antisemitisme og i de jødiske en selvretfærdiggjørende bevissamling (særlig mod beskyldning for desertation, feighed, krigsaager, «transaktioner» o. s. v.) med det maal i kampens time at kunne afvæbne samme. Dette være til indledning betonet til forklaring af denne artikels fremstaaen just nu.

Hvad *antisemitismen* egentlig er for en bevægelse, er det ikke let med faa ord at definere. Allerede navnet er misvisende, thi det tyder paa alment fjendskab mod alle semiter, skønt bevægelsen kun er rettet imod den semitiske gren jøderne og derfor rettere burde kaldes «antijudaisme». Dernæst har den i tidernes løb antaget saa forskellige former og faaet saa modstridende begrundelser, at det har maattet indvirke forvirrende paa selve begrebsbestemmelsen. Nærmest kan antisemitismen vel bestemmes som den aktivt og brutalt optrædende uvilje mod jødernes indflydelse i kristenfolkenes samfundsliv. Men sædvanlig sigter den saa afgjort paa jødernes udestængelse fra folkenes liv, ja udvisning af deres lande, at den snarere bør betegnes *a-semitisme* (a-judaisme) end antisemitisme.

Egentlig er den saa gammel som jødefolket selv, ja hører til dets fødselsveer, forsaavidt jødehadet allerede gav sig udslag i Ægypten og jødefolkets fødsel som folk først fandt sted ved udfrielsen af Ægypten eller ved Sinai Bjærg. Farao, Amalek, Balak, Haman, Antiokus Epifanes, Titus, Justinian, den katolske gejstlighed, korsfarerne o. m. a. hadede jøderne. Men dette urgamle had har i den nyeste tid faaet saavel sin triste genfødelse som sit moderne navn i den tyske *antisemitisme*, der forberedtes litterært ved *W. Marr's* «Sieg des Judentums über das Germanentum» og *Eug. Dühring*, «Die

Judenfrage als Rassen-, Sitten- und Kulturfrage», men fik den personlig fromme og ædle hofpræst *Adolf Stöcker*, Berlin, til sin ophavsmand. Uden fanatisme vilde han af kjærlighed til kirke og kristendom modarbeide jødernes tiltagende fordærvelige indflydelse i staten, idet det pinte ham, at de i kampen for kirkelig og politisk «frihed» altid førte det store ord; men efterhaanden fik han efter sig et slæng af ukristelige antisemiter, som han aldrig siden blev befriet for og bragte den jødiske presses had og bagvadskelser strømmevis over hans hoved. 1880 organiseredes med Stöcker som formand en «*Antisemitliga*» af de forskelligste samfundsklasser med de forskelligste bevæggrunde, men med det fælles program: Indskrænkning af jødernes borgerlige rettigheder og jødefjendsk bearbejdelse af vælgerfolket. 1880—90 rasede antisemitismen — denne moderne Haman — allerværst, og den er endnu langt fra bilagt. Tværtimod, «den evige jøde» fører med sig det «evige» jødehad, det som aldrig vil høre op, førend han i Guds time kommer hjem igen til fædrenes land.

Den moderne antisemitismes *vugge* er det rationalistisk-socialistiske Tyskland, dens faste borg Rumænien, der procentvis rummer et større tal jøder end noget andet land. Her i Norden har vi — fraset nogle pennefejder og pøbeloptøjer — heldigvis været skaanet for den til idag. Stærkest er den i de lande, hvor jøderne endnu er middelalderlig retsløse (Rumænien, Rusland, Marokko, Persien), eller hvor de ved større tal og emancipation presser de kristne (f. eks. Berlin, Hamburg, Wien, Prag). Selv i saa frie lande som England og Nordamerika, der hidtil gæstfrit modtog titusinder af forfulgte jøder, har i de seneste tider antisemitismen begyndt at røre sig. Udvandring er ingen løsning, men kun en forskydning eller udsættelse af jødespørgsmaalet; thi overalt, hvor jøderne bliver en følelig majoritet, træder det ikke-jødiske element op imod dem. Den instinktive, slumrende uvilje mod dem vækkes og ruster sig. — Indenfor de forskellige samfundsklasser fik antisemitismen lettest og fastest terræn i det dannede borgerskab og blandt akademikerne og her igen særlig hos jødiske assimilanter, som skammer sig for deres folk og kun vil være «tyskere, franskmænd, polakker, skandinaver o. s. v. af mosaisk konfession». Den jødiske antisemitisme er saaledes

den værste. Sarkastisk kalder *Zangwill* i «Ghettohistorier» fremtoningen «englænder, jøde og antisemit» «den jødiske treenighed — 3 i 1 og 1 i tre», og ironisk virker den jødisk aristokratiske oprettelse av «udvandringsforeninger for tilreisende jøder», hvis praktiske maal er at befri det stedlige, jødiske bourgeoisi for det ubehagelige, proletariske indvandringselement. I folkenes bredere lag er jødemishaget sædvanlig slumrende, til embedsstanden eller partiførere vækker det, og dyret raser.

Antisemitismens *former* varierer lige fra de blodige sværd- og næveslag til de fineste knappenaalsstik. Den middelalderlige form er den *korporlige*, skinvalget «daab eller drab» og derefter følgende mord og plyndring og landsforvisning. Den herskede indtil «igaar» i det middelalderligt formørkede Rusland og Rumænien (Jødepogromerne dér 1881—83 og 1905—06 og — i Rumænien — 1867—68 og 1899—1900), ja i Friederichstrasse i Berlin kunde man nylig læse indskrifter som «Losung der Judenfrage» med en kølle til illustration og svar. I mere kultiverede lande, hvor det tit tirrer antisemiterne, at de ikke haandgribelig kan komme jøderne tillivs, skifter formen. Antisemitismen er dér *økonomisk* forfølgelse med boykotning af jødiske forretninger, agitation for et «køb ikke hos jøderne!» og deslige, eller *politisk* med reaktionær, ulovlig indskrænkning af de alt givne jødiske emancipationslove, udelukkelse af jøderne fra det politiske liv o. s. v., eller *social* ved deres udestængelse fra højere sociale poster (officers- og embedsstanden) og fra selskabs- og omgangslivet som *personæ ingratæ*. Denne sidste, «selskabelige» antisemitisme med dens tusinder af naalestik rettes særlig mod jødiske parvenu'er og er med sin nedværdigende foragt og ringeagt for jøder, blot fordi de er jøder, disse den pinligste moralske lidelse; thi «*Contempt is worse than hatred*» (en amerikansk rabbiners udsagn).

Det sikreste lys over antisemitismens sande væsen giver en *overvejelse og prøvelse af dens forskellige begrundelser*. Hyppigst begrundes den *religiøst*. Det gælder særlig middelalderens og endnu Østeuropas blodige jødeforfølgelser med al deres religiøse pathos. Jøderne er «Guds (Kristi) mordere», hvis nedslagtning er Gud en velbehagelighed. Opfanatiseret af den katolske gejstlighed har pøbelen under dette paaskud

ment sig kaldet til at være Guds bødler overfor jøderne, forglemmende, at de ogsaa er Jesu brødre efter kødet, der ikke vidste, hvad de gjorde, og sønner af det gamle Guds folk, hvorfra frelsen kom til os. Ja, mordprocessionerne signedes med korset, saa at jøder i katolske lande den dag i dag paa een gang hader og frygter korset som jødehadets tegn og kilde. I de fleste tilfælde brugte gejstligheden (trods pavernes protest) de 3 løgnagtige beskyldninger, at jøderne brugte kristenblod til deres paaskebrød og vin (ritualmord), forgiftede brønde (under pestepidemier) og skændede hostier, saa de «blødte», til at ophidse den uvidende hob. Disse tre beskyldninger, særlig ritualmordbeskyldningen, er endnu i de katolske lande spøgelser, der aldrig kunde rammes ned. Nu er det vel forklarligt, at den «fromme» og af jøderne tit udsugede pøbel kunde drives til voldshandlinger mod deres aagerkarle, som tilmed tirrede dem ved at spotte, hvad der er den højhelligt, men forsvarligt bliver det aldrig. *Kristenheden* skal ikke være Barrabas, selv om jøderne selv ønskede ham fri og Jesus korsfæstet. Den kristne er forpligtet til at elske sine fjender og velsigne dem, som forbander ham. Og hvem kan holde den alvorligt dømmende tanke ude: Hvis kristenkirken gennem de mange aarhundreder havde elsket jødefolket med Kristi kærlighed i stedet for at hade og forfølge, foragte og sky, højest taale det, havde det saa ikke tilsidst maatte bøje knæ og se op til ham, det har gjennemstunget, i stedet for at forhærde sig imod ham? I hvert tilfælde er den religiøskristelige begrundelse af jødeforfølgelserne afgjort falsk.

Snarere kunde den religiøse begrundelse af antisemitismen *ud fra kristelige interessehensyn*[1]) antages. Herudfra begrundede hofpræst *Stöcker* sin jødekrig. Den skulde været *nødverge* mod jødernes nivellerende indflydelse i «den kristne stat», mod deres «Verjudung», som for Stöcker var eet med «Entchristlichung», af særlig det politiske og kommercielle liv, af presse og kapital. Her i Norden har vi selv følt svøben i den alt nedbrydende, intet opbyggende brandesianisme. Dog har sikkert professor *Franz Delitzsch* ret, naar han ser «Forjødelsen» ikke

[1]) «Vi taaler ingen jøder iblandt os, thi hvorfor skal vi gøre dem delagtige i den kultur, hvis udspring (kristendommen) de fornægter?» (Goethe).

som en grund til, men som en Guds straf for afkristningen, jfr. *Metternich's* udsagn: «Hvert land har de jøder, det fortjener», og fremdeles maa vi spørge: Er Stöckers nødværgesynspunkt ret, hvorfor sammenslutter vi os saa ikke til en lignende fritænkerkrig, thi der er dog andre kristushadere iblandt os end de semitiske? I hvert fald har antisemitismen ganske emanciperet sig fra det «kristelige» og antaget saadanne kampformer, at den selv skammer sig ved at kalde dem kristelige. Antisemiterne er gaaet saa vidt i deres jødehad, at de ikke har undset sig for offentligt at smæde bibelens hellige mænd (Abraham, profeterne og apostlerne), fordi de var jøder, og Jesus, hvis person de i hellig sky dog gerne lod uantastet, fik de «videnskabeligt bevist» at være ikke en jøde, men en «german», hvorved den sidste kristendommens bom mod antisemitismen egentlig maatte falde. Alt dette aabnede heldigvis kristenhedens øine for falskheden i dens kristelige begrundelse.

Som *curiosum* kan anføres, at antisemitismen ogsaa har antaget *humanitetens* klædebon. Dens *furor teutonicus* optraadte nylig i Tyskland i dyrebeskyttelsens navn ved at anklage jøderne for den tyske regering for deres «barbariske slagtemetode» (ved halssnit, den saakaldte «Schächten»); dog, regjeringens henvendelse til naturvidenskabelige professorer, dyrlæger og slagtemestre førte til det resultat, at 252 upartiske sagkyndige *anbefalede* den jødiske slagtemode som hurtigere medførende døden til indførelse i hele det tyske rige, og slaget var tabt.

Naar talen er om antisemitismens sande eller *dybeste* grund, er sikkert zionismens grundlægger *Theodor Herzl's* udtalelse i «Judenstaat» (1896) træffende: «Jeg tror at erkende, hvad der i antisemitismen er raa spøg, almindeligt brødnid, nedarvet fordom, religiøs ufordragelighed, men ogsaa hvad der er berettiget *nødværge*. Jeg anser jødespørgsmaalet hverken for et socialt eller et religiøst spørgsmaal, selv om det ogsaa farver sig saaledes og endnu anderledes — det er et *nationalt* spørgsmaal.» Selv om han ud fra hele sin zionistiske grundbetragtning ensidigt betoner det nationale modsætningsforhold, har han sikkert ret i her at finde antisemitismens dybeste grund, ihvorvel det maa indrømmes, at i Øst-

europas teokratiske stater nation og religion er saa amalgamisk forenet, at det nationale altid faar et religiøst skær.

Det er *nationalismen* (d. e. nationalegoismen), som *tilsat arisk racehad* skaber antisemiter. Ikke mindst verdenskrigen beviser, hvor rasende stærk national- og racefølelsen kan være, og at den fra Arilds tid særlig har rettet sig imod jøderne, er intet under. De har alle dage været et folk, der bor for sig selv (4. Mos. 23, 9), og staaet alle mennesker imod (1. Thess. 2, 15), fordi de ved deres særegne historie og nationale haab, ved deres ejendommelige, eksklusive religiøse skikke og love (spiselovene, sabbaten, omskærelsen, egen kalender o. s. v.) altid har dannet «et folk i folket». Hele middelalderen igennem behandledes «nationernes adel» (Ibsen) som fremmede, ja som en lavere race (*«deterrima gens», vilissima pars serventium»* Tacitus) og indespærredes i deres «Ghetto» — kristen ufordragelighed og deres egne isolerende love samvirkede dertil. Ja, den dag i dag lever ikke blot Ruslands og Rumæniens hidtil retsløse jøder, men ogsaa Galiziens emanciperede jøder — i kraft af deres ortodoksi — paa ghettovis, afsondrede fra landets folk dels ved deres skikke og religion, dels ved deres eget sprog, den jødetyske jargon. Alt dette *maa* gøre dem til «fremmede», til et «folk i folket» og vække og nære antipatien. Dertil kommer det *moderne nationalitetsprincip*, der saa mægtigt har rejst nationalfølelsen og nationerne imod hverandre. Det maa da ikke undre os, at denne nationalisme særlig rejser sig imod «folket i folket», mod jøderne, som tilmed just ved zionismen har faaet sin nationale selvfølelse og racestolthed potenseret midt i deres «adspredelse» uden endnu at have kunnet følge dens drift og vende tilbage til Palæstina.

Til nationalismen og racehadet kommer endnu til antisemitismens begrundelse *statspolitiske synspunkter*. Jøderne har ikke blot dannet et «folk i folket», men ogsaa en «stat i staten» — Napoleons skarptsynede anklage mod synagogen. I de moderne kulturstater, hvor jøderne i forrige aarhundrede langsomt, men sikkert vandt borgerlig ligeberettigelse ved fremmed blod (den franske revolution) og mere og mere assimileres, spores dette vel ikke — høist kan det siges, at «deres nationale stolthed er uforenelig med den moderne retsstat», dog er nationalitetsstater som Østerrig og Schweitz beviser herimod.

Men særlig i østeuropæiske stater mærkes føleligt deres «stat i staten». I det gamle Polen havde de deres fasttømrede autonomi i «de fire landes forbund», en fællessynode, der tog sig af jødernes ve og vel og styrede, dømte og afstraffede med fast haand, og den dag i dag har østens jøder i deres «kehalim» et fuldt eller delvis selvstyre. Dertil kommer Rabbinernes «Beth-Din» (Raadhus), der ikke blot er en synagogal, men ogsaa civil domstol, et vidnesbyrd om, at synagogen som en svag eftervirkning af det gammeltestamentlige teokrati endnu er baade kirke, domstol og politi. At sligt statspolitisk set betragtes som anomali, er forstaaeligt nok, særlig i *Rusland,* hvor staten indtil før revolutionen var et kristeligt teokrati efter den gamle devise «*un roi, un foi, une loi*», og paa den anden side de 6 millioner ortodokse jøder sejgt fastholder deres nationale Messiashaab, som i styrke staar i ligefremt forhold til deres lidelser. Dertil kom det fænomen, at i østen det ellers saa konservative og loyale jødefolk har leveret et procentvis uforholdsmæssigt stort tal unge til de revolutionæres (anarkisters og nihilisters) lejr — i aaret 1905 34,1 pct. af alle russiske revolutionære, en frugt af jødernes krænkede retsfølelse. Sluttelig skal blot mindes om den selv i højt kultiverte lande udbredte fabel, at der eksisterer en international jødisk sammensværgelse, som særlig ved at samle alt guld i jøders hænder maalbevidst arbejder henimod verdensstaternes underkastelse under en kommende jødestat.

Fremdeles faar og har antisemitismen en *socialøkonomisk* begrundelse. Man oprøres over jødernes overmodige anmasselse og hensynsløse misbrug af deres emancipation, over deres voldsomme og ufine konkurrence og albuen sig frem, over deres tit uredeligt ophobede kapitaler og sammes ufine anvendelse. Selv de kosmopolitiske og internationale socialister lader sig af opposition mod de jødiske arbeideres energi og ringere lønkrav henrive til antisemitisme, særlig i England og Amerika, hvor jødeindvandringerne (ca. 2 millioner jøder i den sidste menneskealder) har hidført et mægtigt, jødisk arbeiderproletariat. Man søger da et *nødværge* i en indskrænkende jødelovgivning (undtagelseslove) og i nationale handels- eller arbeidersammenslutninger — den økonomiske jødeforfølgelse. Men naar talen er om jøders uredelighed og hensynsløshed, maa vi

vel vogte os for generalisering, og i hvert fald er der megen brødnid og *lav misundelse* i denne sociale antisemitisme. Efter Herzl's paastand har antisemitismen særlig de 2 grunde, at jøderne især ved forfølgelse har bevaret sig som et særligt folk og at de producerer for mange intelligenser. Hvad det sidste angaar, staar i hvert fald jødernes kolossale indflydelse jorden over i stærkt *omvendt forhold* til deres tal (13 millioner overfor 1 600 millioner) — man betænke blot, at der i Tyskland tælles 31,7 studerende paa hver 10 000 jøder, men kun 4,7 paa hver 10 000 kristne, at i Wien halvdelen af lægerne er jøder (skønt disse kun udgør 8 pct.) og at Wiener-advokaterne allerede 1877 talte 300 jøder af 360 o. s. v. Og nægtes kan det neppe, at kristenheden misunder dem deres medfødte begavelse og uomtvistelige, større intelligens, deres uforlignelige energi og dygtighed, deres hurtige avanceren og «geschæftsheld», — at «den merkantile avinds fule Midas-øren stikker altfor tydelig frem gennem patriotismens løvehud». Særlig denne sidste geschæftsantisemitisme er absolut ikke ideelt begrundelig, men dens tale lig Balaks til Bileam: «Saa kom nu og forband mig dette folk, thi det er mig for mægtigt! Kanske jeg da kunde slaa det og drive det ud af landet» (4. Mos. 22, 6).

Endelig maa antisemitismen ogsaa *psykologisk* begrundes. Vi har vel alle mere eller mindre en instinktiv uvilje overfor jøder, en slumrende antisemit inden i os. Hvem kender ikke det uvilkaarlige, til uvillede ubehag, man føler overfor en jøde? Det er i et «Essay» over antisemitismens psykologiske aarsager, af zionistlederen Max Nordau, forklaret som en følge af «misoneisme», som han ligesom Lombroso betragter som «et af de mest fundamentale og almindelige træk i menneskets og dyrets psykologi». Denne instinktive aversion skal enhver bevidst skabning føle overfor enhver anden skabning, der afviger fra en selv i udseende og naturanlæg, i sæder og skikke. Hvorledes dette nu end forholder sig, er den os iboende, uvilkaarlige antipati mod en jøde en kendsgjerning — den kendes hos ethvert skolebarn og giver sig desværre hos saadanne tit nok udslag i «raa spøg». For en stor del skyldes den vel nedarvede fordomme, men ogsaa den omstændighed, at jødens hele tanke- og følelsesliv og færd

er os saa fremmedartet. Det gælder særlig hans eksplosive temperament og utiltalende selvhævdelse, trættelyst og pralen, hans grænseløse ærgerrighed og ømmeste saarbarhed, samt hans ghettoprægede snildhed og artighed. Og hertil kommer vel ogsaa den kristnes følelse af at staa overfor et medlem af det folk, der forbrød sig imod Guds hellige og endnu som folk forkaster ham, og som Guds vrede saa underligt hviler over med fredløshed og hjemløshed, fordi det «ikke vil tro sønnen» (Joh. 3, 36).

— — — —

Men enten antisemitismen begrundes saa eller saa og maa helt forkastes eller delvis forsvares, eet er vist: «Den evige jøde» maa gribe hvert kristenhjerte og drive det til virkekraftig barmhjertighed. Saa trist, men sandt talende er denne skildring af hans kaar: «Jøden er for den levende en død, for den indfødte en fremmed, for den bosiddende en landstryger, for den besiddende en tigger, for den fattige en udbytter, for patrioten en fædrelandsløs, for alle klasser en forhadt konkurrent». Og uvilkaarligt rejser sig tilsidst dette spørgsmaal: «*Hvorledes beseires jødehadet eller uviljen imod ham?*»

At had og jødehad i enhversomhelst form og paa ethversomhelst udviklingstrin er synd, ved og føler enhver bevidst og vaagen kristen. Ligeledes lærer jødernes historie os, at *de selv* just ved forfølgelsernes martyrium blev stærkere baade som folk og i deres modstand mod Kristus, i hvis navn de mishandledes, og i intet fald blev bedre, men kun mere bitre og hadske, mere krybende og hykleriske. Og *vi kristne* tog kun skade derved, bragte skam over kristenheden og mest over Kristi navn og rammes for eller siden af Guds nidkærhed for Abrahams æt: «Den som forbander dig, vil jeg forbande» (Haman). Endnu gælder Guds ord til Bileam (4. Mos. 22, 12): «Du skal ikke gaa med dem; du skal ikke forbande folket, thi det er velsignet».

Men naar det forholder sig saaledes, maa vi kæmpe for at *overvinde i os enhver antipati* mod jøderne, og det sker — kortelig nævnt — ved:

1. *Levende kristendom*, det eneste frugtbare «nødværge» mod jødedommens slette indflydelse. Jo mere der er af saltets kraft i os og vort samfund, jo uskadeligere er «judaismen».

Jo bedre kristen, jo bedre jøder[1]) og jo mindre jødehad. Jo stærkere Kristi liv rører sig i os, jo stærkere ogsaa hans kærlighed. Det er den og ikke vor naturlige kærlighed, der er i stand til at elske og omskabe en jøde.

2. *Retfærdig vurdering* af jøden. Vi maa faa øjet aabnet ogsaa for de jødiske dyder, hans religiøsitet og ærefrygt for Gud, hans sædelige alvor (ædruelighed, kyskhed), hans maadehold og nøisomhed, hans godgørenhed, statsborgertroskab, familiekærlighed og familielivs renhed, hans solidaritetsfølelse og troskab mod sit folk. Og vi maa se jødernes lyder i historiens lys, deres smiger og forstillelse som fremkaldt ved de kristnes nedværdigelse af dem, deres uredelige handel og aager som en følge af deres udelukkelse i den tidlige middelalder fra landbrug, haandverk, embeder o. s. v.
3. *Mere bibelkendskab.* Jo mere vi fordyber os i vor bibel, særlig i gamle testamente, jo mere maa vi beundre og elske det folk, der fostrede saadanne hellige, aandsfyldte mænd som Josef, Moses, David, Esaias, profeterne, apostlerne og Herren Jesus selv efter kødet, og jo mere maa vi ifølge forjættelserne, der altid *først* gælder Israel, spændt forvente hele Israels frelse og det derpaa følgende «liv af døde» for verden — og arbejde der henimod.
4. *Mere tro* paa evangeliets omskabende, forvandlende magt, som «en Guds kraft til frelse for hver den, som tror, baade for jøde først og for græker» (Rom. 1, 16). Den jødiske folkesjæl sukker ikke mindst nu efter fred og forløsning. Israel er det eneste folk, der som *folk* er forjættet frelse, og evangeliets Kristus er dets eneste fred.

[1]) *Curiosum:* «Jeg kender kun eet forbedringsmiddel, men dette er suverænt. Det hedder: Jødernes ansættelse i det militære» (preusseren Buchholtz i hans antijødiske skrift «Mose und Jesus» (Berlin 1803)).

BRØDRENE KARAMASOV [1]

Anmeldt af Hans Koch.

I.

«Hvis man vil vide, hvad der er et menneskes inderste væsen, og ganske særlig hvis man vil vide, hvad der er et folks sjæl, er det bedste middel da ikke at spørge, hvad det synger og hvorledes?» Disse ord af en moderne fransk forfatter vilde, hvis de ingen begrænsning krævede, i øjeblikket indeholde en haard dom over vort danske folk; det er muligt, at en saadan dom vilde være fuldtud begrundet, naar det gjælder os danske som nation; jeg ved det ikke. Men hvis ordene forstaaes saaledes, at der skal lyttes til den sang, som synges af dem, der i godt og ondt er de største, de mest repræsentative, da ved jeg med vished, at de indeholder en storslaaet frifindelse, ja, anerkjendelse af det russiske folk, over hvilket der ellers, og som vi synes med rette, er bleven fældet haarde domme — dette folk, som just i denne onde tid øjensynligt bereder sig til, paa ny og afgjørende maade, til godt eller ondt, at lægge sin lod i den vægtskaal, paa hvilken folkenes skjæbner vejes. Ingen synes os at have sunget — omend mest i ubunden stil — saaledes som Rus-

[1] F. M. Dostojevski: Brødrene Karamasov, roman oversat fra russisk af professor Olaf Broch. I (364 s.) - II (490 s.). G. B. N. F.1 1915.

Naar man i al almindelighed maa være oversætteren taknemlig, fordi han har givet os den første komplette oversættelse fra russisk til norsk af Dostojevskis sidste fortælling, saa gælder det i særlig grad overfor professor Broch, der her har utført et meget stort og vanskeligt arbejde og gjørt det med stor omhu og udpræget sproglig evne. Vi behøver vel ikke at bemerke, at vi taler her kun om oversættelsen som den foreligger, da en sammenligning med originalen af visse grunde har ligget udenfor vort omraade. Men i saa henseende turde professor Brochs navn, saavel som hele det indtryk, man faar af den maade, hvorpaa oversættelsesarbeidet er behandlet, give god borgen. Sproget er ikke mere norsk, end at det af danske læses uden ubehag. H. K.

lands skjalde, de der begyndte som oprørere og endte som helgener, de der var tøjlesløse og asketiske, de som paa én gang beundrede og foragtede Vesten med dens «civilisation og kultur», men som altid, først og sidst, sang om Rusland, selv naar de som Turgenjew tilsyneladende vandrede Vestens veje.

Men ingen har saaledes sunget ud af Ruslands sjæl som *Fjòdor, Michàilovitch Dostojefski*. Da han var fem og tyve aar gammel, udsendte han en lille fortælling «Fattige Folk», der straks forvissede læseverdenen om forfatterens vidunderlige evner; flere skrifter fulgte efter. Saa skete det, som blev af saa afgørende betydning for hele hans liv, ogsaa for hans forfatterskab. Læseren ved det: Han indvikledes i en sammensværgelse, eller blev i det mindste anklaget derfor og dømt til døden. Først paa skafottet kom benaadningen (der lød paa 8 aars tugthus i Sibirien). «Disse øjeblikke, som Dostojèvski havde tilbragt i forventning om en ikke blot sandsynlig død, men om den død, der om faa øjeblikke maatte forudsættes bestemt at ville indtræde, havde paa uudslettelig maade sat sit mærke paa hele hans følgende aandelige liv. Det var som om disse minutter havde forskudt den synsvinkel, under hvilken han betragtede tilværelsen: Han havde der faaet forstaaelse af noget, som et menneske, der aldrig har svævet i forventning om en vis død, umuligt kan fatte. Skjæbnen havde skænket ham en egenartet, dyb erkjendelse, en sjælden erfaring, en ny maalestok for hele hans væsen. Og disse gaver gik ikke tabt, men blev av ham udnyttet til underfulde opdagelser.» Disse ord af en fint forstaaende landsmand (Dmitri Mereschkovski) er saare rammende. Enhver, der har noget kendskab til Dostojèvski's forfatterskab, ved, hvorledes man der atter og atter møder skildringer af sjælstilstande, der viser hen til og minder om hin rædselsfulde oplevelse. Men der maa dertil føjes, at den leven med døden og evigheten for øjet, som er saa kendelig hos Dostojèvski, er saa at sige hjemmehørende i den russiske sjæl. En tysk kritiker, der særlig har betonet denne side i D.s sjæleliv, viser i den forbindelse hen til dennes opfattelse af det russiske folk: «I dette finder man endnu den følelse levende, at et menneske ikke blot frister livet som et almindeligt jord-

dyr, men er i forbindelse med andre verdener, med evigheden ..... franskmændene saavel som englænderne ser i den hele verden kun sig selv alene og i enhver anden en hindring paa hans vei; og enhver vil i egen person fuldbyrde, hvad kun alle folkeslagene samlede og med forenede kræfter formaar at udføre.»

Saaledes bliver D. russeren, sit folks elsker og tugtemester, evighedsrigets grebne forkynder, kjærlighedens utrættelige apostel, men fremfor alle ting synderes og tolderes ven, der derfor dybest set kun vil ét: føre mennesker til ham, der var det mere end nogen anden, ham, hvis mad og drikke det var at gøre faderens vilje, og som derfor kom til verden ikke for at lade sig tjene, men for at tjene og give sit liv hen til genløsning for mange.

At dette for D. er hovedmaalet, det hvorom alt mere og mere samler sig, skønnes af mangfoldige steder i hans forfatterskab, bl. a. ogsaa i slutningen af det, der almindeligt regnes for hans hovedverk «*Brøde og Straf*» (Raskolnikov). At det er denne bog, der mere end nogen anden har skabt D.s verdensry og gjort ham til en «populær» forfatter, er jo uimodsigeligt, ligesom han aldrig er naaet højere i psykologisk skarpsindighet eller i fremstillingens kunst. Men jeg vil paastaa, at i begge disse henseender kan »*Brødrene Karamasov*» fuldt ud staa maal med «*Raskolnikov*», og hvad angaar indholdets rigdom, synes den mig ubetinget at staa over, hvortil kommer, at i dette sidste storværk har D. mere end noget andet sted mægtet at give et klart og udtømmende udtryk for, hvad der for ham er hans eget inderste væsen, eller rettere hvad der for ham har aabenbaret sig som livets sandhed: I Jesu Kristi fodspor, under Guds naade, at leve som den der tjener Gud og mennesker.

Hvis jeg skulde have ret i min vurdering av «*Brødrene Karamasov*», kunde det synes besynderligt, at denne fortæl ling ikke blot i den almindelige bevidsthed kun har formaaet at gøre sig forholdsvis svagt gældende, men ogsaa fra de kyndiges side er bleven lidet paaagtet. I Salomonsens leksikon skriver professor Karl Verner, at der i den, som i hele det

senere forfatterskab, hos D. «spores en tilbagegang, idet han mere og mere kommer under slavofile og mystiske tendenser,» «Brødrene Karamasov» stilles i saa henseende ved siden af «Ungdom». Denne store roman i tre bind er formentlig ikke oversat paa dansk (el. norsk); i hvert fald kender anm. kun den tyske udgave[1]). Der er da heller ingen grund til at ønske den oversat. I en vis forstand godtgør den mere end D.s bedste skrifter, hvilket overvældende fortællertalent vi her møder, saa vist som der næppe er en eneste af bogens mangfoldige personer, som læseren faar virkelig interesse for, og dog holder forfatteren en fast, til det sidste. Men professor Verner har uimodsigeligt ret, naar han her sporer en stor nedgang. Paa den anden side forstaar jeg ikke ganske, hvad der menes med, at «slavofile og mystiske» tendenser skulde gøre sig uheldigt gældende. Det slavofile mærker man kun meget lidt til, selv om det oftere spores og i slutningskapitlet føres frem, man har nærmest indtryk af, for dog at bringe lidt sammenhæng i det kaos, bogen i virkeligheden er. «Mystik» er der lige saa lidt af; hos den havarerede adelsmand, hvis uægte søn helten er, kan man møde mærkelige religiøse reflektioner (III., 3. 175 f.) og *Makar Ivanowitsch*, en bondehelgen, kan i nogen maade siges at være en dog baade uklar og lidet betydelig forløber for munken Sosima (om hvem vi snart skal høre mere). Men i hvert fald er der ikke tale om, at det er politiske eller religiøse tendenser, der bestemmer denne bogs større eller mindre værdi.

Med Brødrene Karamasov forholder det sig væsentlig anderledes. Thi her kan det med rette siges, at det er den religiøse — derimod mindre den politisk slavofile — idé, der bestemmer bogens karakter. Og dette har utvilsomt virket svækkende, ikke paa fortællingens kunst, eller dens indholdsværdi, tværtimod, men paa den interesse man i de herskende litterære kredse mente at burde tillægge den. De Vogüé (hvem uvilje mod D.s kristendom dog ligger ganske fjern) er

[1]) Junger Nachwuchs, nach dem russischen Original übersetz von W. Stein, I—III. 1886. (Verlag v. Wilh. Friedrich). Professor Verner (Saløm. leksik,) kalder den «Eftervækst», men jeg véd oprigtig talt ikke, hvad det betyder paa dansk.

her gaaet foran. Medens han giver et langt referat af Raskolnikov, og tilstaar «*Idioten*» (fyrst Myshkin) og «*De besatte*» (nihilister) hæderlig omtale, løber vurderingen af «*Br. Karamasov*» ud i, at denne taagede og trættende bog, sandt at sige næppe er bleven læst til ende af ret mange russere, saa vi har ikke svært ved at slutte, at den næppe kan gøre krav paa udlændinges opmerksomhed.

Georg Brandes giver den dog plads ved siden af «Det døde Hus» og Raskolnikov, som et af hovedværkerne; men det er ganske tydeligt — og yderst forstaaeligt — at nogen stærk interesse afvinder den ham ikke (udover et enkelt punkt, hvorom nedenfor mere) og professor Verner giver som sagt den endelige og tilfredsstillende klare dom: Tilbagegang — slavofil og mystisk tendens[1]).

— —

Overfor denne fældende dom vil jeg nu først paastaa, at det «slavofile» spiller en meget lidt fremtrædende rolle i «Br. K.» Denne er, som bekendt med sine to tykke bind kun en indledning til en fortsættelse, der aldrig kom. Hvad der i denne vilde være bleven ført frem, derom skal jeg ikke udtale mig; men i bogen, som den foreligger, er de politiske

[1]) Udtrykkene, vurdering og sammenstilling av «*Br. Karamasov*» og «*Ungdom*» er ganske den samme hos begge forff.; det tør vel antages, at det er de Vogüé, der har prioriteten. Derfor bliver det ikke mindre ubehageligt — jeg mener: ogsaa beklageligt — at dommen om «Br. K.» faldt som den gjorde. *De Vogüé* har ikke blot det uvurderlige fortrin for saa mange kritikere, at han kender det sprog, hvori de store russiske forff. skriver, og det folk, som de vilde opdrage. Men han er, ved siden af at være den grundige litteraturkender, en sjælden aandfuld kritiker, skarpsindig, renhjertet, upartisk. Indenfor det forholdsvis lille omraade, hvor jeg har kunnet kontrollere hans domme, har jeg bestandig kunnet følge ham. Hvorfor har han da saa ganske taget fejl overfor «Br. K.»? Jeg siger «taget fejl»; thi jeg er overbevist om, at det er ham, der har uret. Men jeg vilde ikke driste mig til at sige det, hvis der ikke just nu var givet læseren mulighed for selv at undersøge sagen. Vel ved jeg, at mange vil kaste loddet til den anden side, men jeg tvivler dog ikke paa, at i det lange løb vil nordiske læsere komme til at staa som vidner om, at jeg har vundet min sag.

Maa jeg iøvrigt benytte lejligheden til varmt at anbefale de Vogüés bog: *Le Roman Russe*, Librairie Plon, Paris.

synspunkter meget lidt fremtrædende, selv om naturligvis de russiske samfundstilstande og de politiske forhold oftere skimtes som baggrund for personlighedernes udvikling (se iøvrigt indledningen s. 6).

Hvad angaar de paagjældende kritikeres andet tillægsord, da mener jeg, at dette kræver en forklaring. For Georg Brandes vil utvivlsomt enhver, der beder sit Fadervor, være at betegne som en mystiker, hvorved da sædvanlig vil være underforstaaet (eller udtalt), at en saadan (ɔ: alle, som lever religiøst) maa betragtes som intellektuelt, som oftest ogsaa moralsk undervægtige. Det er nu ikke de Vogüé's synsmaade. Hvad professor Verner mener om den sag, er mig ikke bekendt. Saa har jeg da slet intet imod, at professor Brandes sætter etiketten «mystiker» paa Dostojevski, ej heller at han opfatter begrebet paa sin maade. Men jeg vilde ønske, at man ikke vilde lade sig nøjes med en saa almindelig og derfor intetsigende bestemmelse. Mystiker er dervishen, der hengiver sig i ekstatisk dans indtil han falder bevistløs om; mystiker kaldes munken, der stirrer paa sin navle, indtil han naar den bevidsthedstilstand, der for ham staar som den rette himmelske; mystikker er sufien, der vil leve i et vinhus, fordi verden er et galehus, og kun vinens ædle saft bringer sjælen ind i den tilfredshedens kongebolig, hvor alle jordiske forskelle svinder.

Af den art «mystik» findes der intet hos Dostojevski, som dog visselig med rette kaldes mystiker, fordi han tror paa det indre menneskes absolute værdi, tror paa sjælens ret, dens hunger og tørst, og tror at denne stilles ikke ved de jordiske ting, men kun ved de livets kræfter, som gives ovenfra. Thi Dostojevski er kristen, først og fremmest dette. Han har bestandig sagt det, stedse tydeligere og mere afgjort, saaledes som det vil skønnes ved en sammenstilling af de herhen hørende udtalelser i «*Det døde Hus*», i »*Raskolnikov*» og saa tilsidst i «Br. K.», hvor det er den kristelige synsvinkel, under hvilken alt betragtes. Men spørges der nu, hvad der for Dostojevski er kærnen i kristendommen, da lades læseren ikke i nogen tvivl i saa henseende. Kristendommen er den aandelige forbindelse med Vor Herre Jesus Kristus. Og hans liv og væsen finder sit udtryk i det dobbelte:

lidelsen og tjenesten, der begge samles i kjærligheden. Lidelsens evangelium forkyndes i det ord der er sat som motto for «Br. K.» (der er tilegnet forfatterens anden hustru, den elskelige, fromme Anna Grigorjevna Dostojevski): *Sandelig, sandelig siger jeg Eder: uden at hvedekornet falder i jorden og dør, bliver det alene; men dersom det dør, bærer det megen frugt* (Joh. evang. 12, 24). Men den frelse gennem lidelse, som skal tilegnes af hver enkelt, opfattes ikke paa ufrugtbar asketisk vis. Aldrig sættes lidelse som maal. Ja skønt det er en munk (der elsker klosterlivet), hvem forfatteren bruker som tolk for sin tro, har talen bestandig et udpræget evangelisk præg. Det er ikke tilfældigt, at bogens helt af den gamle Sosima faar befaling til at gaa bort fra klosteret og ud i verden. Det drejer sig ikke her om kloster eller ikke kloster, men om dette ene: i Jesu Kristi fodspor, i tro paa den naade, vi ved ham har vundet, tjenende Gud at give sit liv i kjærlighed til mennesker.

Saaledes er den «mystik», vi møder i «Br. K.», dette er den kristendom, Dostojevski forkynder, og de som frygter eller hader den eller agter den ringe, dem kan vi kun advare imod at læse bogen om «Brødrene Karamasov».

Men ved kristentroen er der en Hemmelighed: det guddommelige aabenbarer sig kun i det menneskelige. Kristendommens grundord er dette, at «ordet blev kød og boede iblandt os;» saaledes var det i begyndelsen, og saaledes er det endnu. Derfor bliver skildringen af kristendommens liv en skildring af mennesker, dels saadanne, der gør sig til ét med den, dels dem, der stiller sig imod den, og endelig saadanne, der synes at svæve imellem to verdener, dragne snart til den ene og snart til den anden side. Udformningen bliver da forskjellig efter den jordbund, der tager imod sæden. Men intet sted er vel mulden rigere end i det hellige Rusland, intet steds sjælen modtageligere end i det barnlige russiske sind; men heller intet sted er vel jordbunden mere udyrket, mere overvokset med kvælende tjørn end i disse uopdragne barbarers hjærter. Derfor bliver kampen saa haard, sejren saa skøn, nederlaget saa forfærdeligt, men i alle tilfælde spændingen saa stærk.

Af brødrene er *Dmitri* den ældste. Faderen *Fjodor Pavlovitsj Karamasov* er et udskud av menneskeheden fordrukken, usædelig, raa og ubændig, men ikke uden en vis begavelse; moderen, en kæk, klog pige, lod sig bortføre af ham. Efter kort tid nærede hun overfor ham kun én følelse: Foragt. Rygtet gik, at der fandt hyppige slagsmaal sted; i disse kampe vai det Fjodor Pavlovitsj, der fik pryglene; *Adelaide Ivanovna* var baade modig og stærk. Da moderen var rømmet af huset, voksede *Mitja* op uden tilsyn, skønt faderen var en velhavende proprietær. Senere kom drengen paa militærskolen, blev officer, kom til Kaukasus — som Pushkin, Lermontov og saa mange andre russiske digtere — spillede, duellerede, blev degraderet, pressede faderen for penge, stadig menende, at denne gav ham mindre end der tilkom ham, kort sagt, han er paa det tidspunkt, hvor vi faar med ham at gøre: et subjekt. Men dermed er vi ikke færdige med Mitja. «Der er én ting», siger forfatteren i «Junger Nachwuchs», «der atter og atter har opvakt min undren, og det er menneskenes — og jeg tror særlig russernes — evne til i sjælen at huse de højeste idealer sammen med den største gemenhed, og begge dele i fuld oprigtighed». Saaledes er Mitja. Derfor er det ikke blot ham, der elsker kvinderne, men kvinderne elsker ham. Han kan ikke alene ødsle tusinder bort i en nats sviregilde, han kan ogsaa give dem væk den dag, hvor han møder en, som trænger til dem. Selv en vesterlænder, der atter og atter er ved at opgive ham som umulig, kan dog ikke helt slippe sin sympati for ham, og til slut forstaar man, at de alle, ogsaa den kvinde han har krænket dybest, sætter alt ind paa at redde ham fra den dom, hvis uretfærdighed de med rette mener at have erkendt.

Hermed forholder det sig saaledes: en skønne dag findes faderen myrdet i sit hjem, og en pengesum er stjaalet. Alle indicier viser i retning af Dmitri. Her udfolder nu Dostojevski hele sit vidunderlige «politikalent» [1]). De mundtlige drøftelser, retscenen, advokaternes indlæg er beundrinsværdige vidnesbyrd om en enestaaende sjælelig kraft og skarpsindig-

[1]) De Vogüé siger træffende om D., at han havde en barmhjertig søsters hjerte og en storinkvisitors aand.

hed. Intet viser mere end disse avsnit — sammenlignede med de tilsvarende i Raskolnikov — at her er saa vist ikke, rent kunstnerisk set, tale om nogen tilbagegang. Man kan til tider trættes, føle sig overvældet, udmattet, men man kan ikke tvivle om, at det er en af aandens stormænd, et overdaadigt geni, der afslører sig. Den virkelige morder, Smerdjakof — et vildskud paa Karamasov træets stamme — tilstaar tilsidst overfor Dmitris yngre broder, Ivan, at han, Smerdjakof, er morderen; men da er det, som vi senere skal se, forsent. Mitja dømmes til deportation til Sibirien, og dermed ender bogen.

Det kunde maaske med nogen ret siges, at Dmitri er hovedpersonen i «Br. K.»; det er i hvert fald uomstrideligt, at han er forfatterens hjærtebarn. Thi i godt og i ondt er Mitja helt igennem russer; derfor fylder tanken om at flygte til Amerika ham med forfærdelse; hvad skal han der, og Grusjka! «Hun er russerinde tværs igennem, hun kommer til at længes efter hjemlandets jord, og jeg kommer til at se hver time, at det er min skyld, hun længes .... og bliver jeg vel i stand til at udholde de simple mennesker derovre, om de saa maaske alle som en er bedre end mig ... og om de saa nu alle er nogle ubegribelige maskinister, eller hvad de er — fanden i dem alle — de er ikke mine folk, ikke af min sjæl: — Jeg elsker Rusland, jeg elsker Ruslands gud, om jeg end selv er en slyngel — ja, jeg kommer til at dø der!» Altid parat til at gøre fortræd og ove uret, er han stedse rede til at bede om tilgivelse og at tilgive dem, som har forset sig imod ham. Han er russer som onkel Fedja er det — læseren husker ham maaske fra de Vogüé's henrivende skildringer i Vinterhistorierne[1]) — den omrejsende Bissekræmmer, der altid har vanskelighed ved at finde lovens grænse, som stedse befindes at være kommen i slagsmaal, ofte — efter folks mening — at være gaaet vodka'en for nær, og saa ender med at angive sig selv som skyldig i en ildspaasættelse (som en anden har øvet) for derved at fri bondekonen Akulina, der havde «to smaapiger og en nyfødt», fra 10 aars forvis-

[1]) Vte. E. Melchior de Vogüé: Russisk Gemyt (overs. til norsk). Aschehoug 1914.

ning til Sibirien. Dmitri er som onkel Fedja; han kunde meget vel have paasat ilden; men han kunde ogsaa den dag hvor en anden havde gjort det, paataget sig dennes straf, naar han derved kunde lindre lidelsen.

For denne Dmitri er det da ogsaa, at den hellige Sosima — under besøket i klosteret — bøjer sig i støvet; han bøjer sig for den store lidelse, som Mitja en dag skal gaa igennem.

Og Dmitri er kød af Destojevskis kød og blod af hans blod. Er der nogen, der har sat sig selv i synderes sæde og derudfra fundet livsgaadens løsning, saa er det D.; hans selvbekendelser er saadan, at man kvier sig ved at gengive dem; «Ich habe ein entsetzliches laster. Ich bin unerlaubt egoistich und ehrgeizig», skriver han, og naar han i sine breve forlæller os, hvorledes *Turgenjev* og (den berømte kritiker) *Bielinski* har formanet ham, da skjuler han ikke, at det ogsaa drejede sig om «grovere» laster. Da han i Baden-Baden har spillet alt bort, skriver han: «In allen Dingen gehe ich bis an die aüszersten Grenzen; mein Leben lang habe ich nie Mass halten können». Men dertil kommer, at Mitja lider og lider uskyldig. Og det er noget, som Dostojevski forstaar sig paa. Han, som tror paa den dybe sammenhæng mellem alle menneskenes børn, som derfor ved, at den enkelte altid er skyldig overfor alle, han tror tillige paa den uskyldige lidelses sonende magt i menneskelivets økonomi. Om Vor Herre Jesus gælder det paa afgørende maade, at hvedekornet lægges i jorden og dør og derved bærer frugt. Men denne proces fortsættes bestandig, opleves paany hver gang den uskyldigt lidende tager sit kors op og bærer det. Se derfor gør Dostojevski som munken, fader Sosima hin dag i klosteret; han hilser i ærbødighed Mitja, dette vrag af et menneske, han bøjer sig dybt for den store lidelse, der vil falde over ham.

Langt mere stifmoderligt er den anden broder behandlet. Fjodor Pavlovitsj havde naturligvis giftet sig paany, og atter var det en baade smuk, god og uskyldig pige han forlokkede. Hun gik ubeskriveligt igennem, døde efter faa aars forløb og efterlod sig to sønner, *Ivan* og *Alekscj*. Ivan viste tidligt

ualmindelige evner; Slægtninge holdt ham paa gymnasiet. Ved universitetet havde han det smaat; men — modsat Dmitri — henvendte han sig aldrig til faderen om penge. I stedet søgte han arbejde ved et blad og vandt snart betydelig anerkjendelse som en ualmindelig skarpsindig journalist. Ivan bryder sig ikke om — det kendes naar han besøger faderen — «at drikke vin og leve usædeligt»; han skildres, iøvrigt lidet indgaaende, som en mand med et klart hode og et koldt hjærte, der dog har sine bløde steder. Vestens «kultur» har lukket sig op for ham, og naturligvis har han mistet sin tro og er bleven fritænker. Hvad han iøvrigt vil og hvorledes han tænker at realisere sine maal, faar man kun i ringe grad indtryk af. Ogsaa spiller han en langt mindre rolle i udviklingen end de to andre Brødre.

Men paa den anden side er der to afsnit — ét i hver del af bogen — som er knyttede til Ivan og hver paa sin maade betegner højdepunkter ikke blot i «Br. K.» men i hele D.s produktion. Ganske særlig gælder det kapitlet «*Storinkvisitoren*». Det forberedes ved en samtale mellem den yngre broder *Aljosja* og *Ivan*. Ivan udtaler her sine tvivl; disse fremtræder ikke som læsefrugter. Det er ikke, som i saa mange af vore vesterlandske bøger, afkog af Renan eller Feuerbach, vi her møder. Nei, det er en med den vældigste energi, udviklet tvivl om retfærdigheden, der har pillet al tro fra Ivan, ogsaa troen paa livet — som han i grunden skammer sig ved endnu at klamre sig til. Aljosjas indvendinger er kun ganske faa og magtesløse (hvad G. Brandes noterer med naiv tilfredshed). Det som for Ivan er blevet anstødsstenen er lidelsen; dog ikke denne i og for sig, men de uskyldiges lidelse, og særlig børnenes. Derom taler han saaledes, at den stakkels Aljosja — og læseren — sidder som slagen med lammelse, saa det føles som en befrielse, da Ivan tilbyder at fortælle sin digtning om «Storinkvisitoren».

Det var i inkvisitionens tid, i Sevilla: just paa det tidspunkt flammede kætterbaalene daglig. Folket levede nedsunket i synd og dog i barnlig higen efter frelseren. Da fik han længsel efter at vise sig for folket, og i sin uendelige barmhjertighed gaar han omkring iblandt dem, helbreder og gør vel som dengang han vandrede hernede. Folket drages

imod ham, skønt han gaar frem stille og ubemærket: Hosianna-raabene stiger fra mange struber; «det er ham, det er ham!» lyder det fra mængden. Ved domkirkens dør standser han et ligtog og siger til det døde barn, hvis moder følger med smertens-raab: *Talitha Kumi!* og pigen staar op. Folket gribes af uro, der lyder skrig og larm — men i dette øjeblik kommer kardinalen, storinkvisitoren. Han er en næsten nitiaarig olding, høj og rank, med indtørret ansigt, øjnene indfaldne, men med en lysende glans; han er iført sin gamle grove munkekutte. Han standser, ser og opfatter alt, han rynker brynene og giver vagten tegn; de griber ham, den fremmede; skaren forfærdes og viger til side, da de fører ham bort. Storinkvisitoren velsigner taus folket og gaar bort.

Da det begynder at skumre, træder inkvisitoren ind til fangen; «er det dig?» spørger han, men føjer hastig til: «Svar ikke, ti stille! Jeg ved saa godt, hvad du vil sige; men du har end ikke ret til at føje noget til det, som du forhen har sagt! Hvorfor er du kommen for at lægge hindringer i vejen for os!» Saa fortsætter han: Du har engang for alle givet din sag over til kirken, til paven. Nu har vi gjort vor gerning. Og hvad var det du vilde? du vilde gøre menneskene fri! Se paa skaren derude, tror du de egner sig til friheden — de bryder sig end ikke om den. Det eneste, de bryder sig om, er brød; men dengang du fik hint ene vise raad: at forvandle stene til brød, da afviste du det. Nu har vi bødet paa det. Vi giver dem alt, hvad de trænger; vi giver dem endog lov til at synde, naar det kun sker med vor tilladelse. Du har selv lagt grunden til dit riges ruin, da du bortkastede den fane, hvorom alle kan samles. Vi rejste denne fane paany og vi sejrede ved hjælp af de eneste kræfter, som kan overvinde og binde disse svage oprøreres vilje — til deres egen lykke; disse tre er *underet*, *mysteriet* og *autoriteten*. Du afviste dem alle tre hin dag overfor den frygtelige og vise aand. Vi tog imod dem, ogsaa hans sidste store tilbud, som du med harme afslog: Vi modtog af ham Rom og Cæsars sværd og erklærede os for at være de eneste herskere paa jorden. Derfor blev det os, der oprettede riget, og som bragte fred og lykke til menneskene. Vi har rettet paa din gerning, saa kom nu ikke her og forstyr os. I morgen brænder jeg

dig. Dixi! ... oldingen taug; det var som han ventede et svar. Men den anden sagde intet, men gik uden et ord hen til den gamle prælat og kyssede ham paa hans blodløse læber. Den gamle farer sammen. Der rørte sig noget i mundvigerne, han gik hen til døren, aabnede den og siger til ham: «Gaa og kom ikke mere — aldrig, aldrig!« og han slipper ham ud i mørket.

Det er om dette kapitel Brandes siger, at alene for dettes skyld fortjener «Br. K.» at oversættes. Og det er rigtigt. Her er vi naaet til et højdepunkt i Dostojevskis forfatterskab; vi skal indskrænke os til at tilføje, at vor kummerlige gengivelse her kun lader ane den betagende magt, hvormed det hele virker.

Dette gjælder paa sin vis i lige saa høj grad det kapitel i 2. del, hvor Ivan taler med fanden. Umiddelbart efter denne i sandhed enestaaende (og rystende) samtale faar Ivan at vide, at Smerdjakof har hængt sig. Nu bryder Ivan sammen, hans kraft er opbrugt, han bliver sindsyg, og dermed bliver Smerdjakofs tilstaaelse (overfor Ivan) af, at det er ham, der er morderen, betydningsløs.

Ivan er Karamasov-slægtens kraftigste skud; han har kløgten, styrken og voldsomheden, fremfor alt livsbegæret i potenseret grad. Han har ogsaa høje tanker og ædle instinkter ved siden af de urene. Naar han trods sin glimrende udrustning til livskampen bukker under, da er det øjensynligt fordi han bevidst og afgjort mente at kunne føre den for egen regning. Deri var han forskjellig fra Mitja, men end mere fra den yngre broder Aljosja; men han kræver et kapitel for sig selv.

Dostojevski har skildret mange unge mænd. Gang efter Gang er det saadanne, han lader være hovedpersonen i sine fortællinger. Men ingen har han saaledes ødslet paa, som paa Aljosja. Med kærlighedens, renhedens, det himmelske sinds fineste farver har han malet, vel vidende hvilken risiko han løb, men just derfor, som den alt besejrende kunstner han er, endmere opsat yaa at vinde prisen. Men Dostojevski ved ogsaa, at der altid vil være dem, «som staar barnet efter

livet,» og han er ganske klar over, hvorledes slaget vil blive rettet. Han har haft det kun alt for nærværende, hvorledes man i «den dannede verden» gjorde sig fri for Gogol, da den store satiriker — hvem alle liberale havde tiljublet — begyndte at forkynde kristendommen som vejen ud af elendigheden. Man erklærede Gogol for «mystiker» og gjorde ham dermed formentlig uskadelig, ham og hans «Breve til hans venner». De Vogüé finder intet særlig «mystisk» ved disse breve, men ordet klæber ved Gogol indtil denne dag. Vi forstaar da, hvorfor Dostojevski — vi ved med hvilket resultat — begynder sin skildring af Aljosja med disse ord: «Han var kun tyve aar. Først og fremst erklærer jeg, at den unge Aljosja aldeles ikke var fanatiker og — i al fald efter min mening — heller slet ikke mystiker;» han var simpelthen «en tidlig udviklet menneskeven»; naar han var bleven novice i klosteret, da var det kun «fordi denne vej syntes den eneste, der aabnede «en ideal udvej for hans sjæl».» Og til klosteret bindes han med de stærkeste baand, derved at han i sin skriftefader, munken Sosima, møder en hellig og ophøjet vejleder, til hvem han knytter sig med hele sin sjæl.

Nu skildres det, hvorledes Aljosja allerede fra drengeaarene er forskellig fra kammeraterne, bl. a. ved sin uovervindelige sky for alt, hvad der var urent. Til tider bliver han genstand for deres drillerier; men alt i alt vinder han deres respekt og endmere deres kjærlighed. Hans uvilje mod at fordømme andre var saa stor, at han syntes end ikke at misbillige det onde, omend dette ofte fyldte ham med bitter sorg. Han syntes paa en mærkelig maade ligegyldig for pengesager, og manglede der ham noget, var der altid dem, der traadte til, ligesom det da — lige modsat Ivan — aldrig syntes at volde ham betænkelighed saaledes at tage imod gaver. Paa gymnasiet, hvor gode venner betalte for ham, var han flink, dog var han aldrig den øverste. Men inden han var færdig, drog han bort for at melde sig som novice til klosteret, hvor pater Sosima vinder ham meget kær. I det hele er der ved Aljosja noget uimodstaaeligt. Selv i den fordrukne og brutale fader dukker der overfor Aljosja blidere følelser op: vi behøver næppe at sige, at Mitja elsker og be-

undrer ham, om end maaske helst lidt paa avstand. Men endog Ivan kan ikke frigjøre sig for den magt, der udgaar fra den fire aar yngre broder. Midt i al hans aandsoverlegne pessimisme bryder det en dag ud af ham: «Ser du Aljosja — blir det virkelig til noget med mig og de smaa klæbrige bladskud (billedet paa hans forhaabninger om livet), da bliver det kun i mindet om dig, jeg kommer til at elske dem. Det er nok for mig, at du findes her et sted, da mister jeg endnu ikke lysten til at leve!»

Saaledes gaar da denne unge mand omkring; han virker paa mennesker, unge og gamle, syndere og helgener, ved den kjærlighedens kraft, den renhedens enfold, som præger hele hans færd. Men er det nu ikke saaledes — man synes at faa det indtryk af kritikernes forbeholdenhed — at det er gaaet her som saa ofte: det var lettere at male det tabte paradis end det vundne, og Mitja med alle hans elendigheder og Ivan med al hans trods og tvivl, er de ikke menneskelig set langt rigere, æstetisk sét et meget værdifuldere stof end denne yngre broder, der skal være . . . saa mageløs? For at sige det rent ud, er Aljosja ikke en noget afbleget, ikke helt levende og derfor lidt kedsommelig idealfigur?

Jeg vil dertil foreløbig svare to ting: Om saa var, da maa det først huskes, at overfor Aljosja mærkes det særlig stærkt, at vi her kun har at gøre med en indledning til et kommende værk, hvor just A. skulde være hovedfiguren. Men dernæst er «det vundne paradis» ikke repræsenteret ved Aljosja alene; meget mere er det fader Sosima — hin ærværdige leder af «De Gamles» forbund — der stilles frem i første række. Og over ham er der saa vist intet abstrakt, intet livsfjernt, intet afbleget. I det fulde dagslys staar han — især for den, der har noget kendskab til russiske samfundsforhold — den unge flotte adelsmand og officer, som ved en katastrofe kastes ud af sin verdslighed ind for Guds ansigt. I klosteret bliver han midtpunktet for egnens aandelige liv. Langtfra kommer de til ham for at søge legemlig og aandelig helbredelse — thi Fader Sosima har helbredelsens naadegave — og da taler han til de enkelte og til skarerne sine «belærende ord», saaledes som vi lærer dem at kende i den henrivende 6te bog i første bind. Læseren maa

nu selv dømme, men for mig staar det, som om disse kapitler ogsaa rent æstetiek set er paa højde med det bedste D. har skrevet. Aandeligt er de i slægt med Thomas a Kempis og Frans, med det nye testamentes kristendom, med Vor Herre Jesus selv.

Jeg kan under ingen omstændigheder indrømme, at det er gaaet her som saa ofte, at det negative er lykkedes fortræffeligt, medens det, forfatteren har villet give af positivt, kun har naaet i det højeste en «succès d'estime». Selvfølgelig vil *fristeren* altid forklare det saaledes, og alt for ofte har han ret, og ikke sjældent vil det lykkes ham at hypnotisere sjælene ved blot at paastaa, at det er saaledes. Men desto mere bør vi være paa vagt, og med Dostojevskis forfatterskab er vi naaede til et punkt, hvor vi med god samvittighed kan være sparsomme med vore indrømmelser.

Saa er vi da maaske allerede ved at lade os drage for vidt, ifærd med at opgive en stilling, som meget vel kan holdes. Vi sagde, at selv om Aljosja skulde vise sig at bære præg af at være et «idealbillede», saa betød det ikke, at standpunktet var uden en «virkelig» repræsentant (Sosima). Men vi vil nu gaa videre og paastaa, at Aljosja — «skjønt jeg ikke vil bestride, at han alt dengang, ja, fra vuggen af, var meget besynderlig». (I. S. 32) — er baade levende og virkelig nok. Se ham saaledes som han skildres (I, fjerde bog) der, hvor han giver sig i lag med byens drenge. Mere henrivende scener end dem vi her møder, noget mere gripende end drengen Iljusjas sygeleje og hjem og Aljosjas forhold dertil har Dostojevski vel ingensinde skrevet. Det kendes, at forfatteren har lagt hele sin sjæl deri, og Aljosja og hans kammerater er saa vist hans muses fuldbaarne børn. Naar en dag den russiske kirke faar sin kristelige ungdomsbevægelse, da vil Aljosja komme til at staa som dens profet, og «talen ved stenen» vil give genlyd i de kommende slægter. Det er Aljosja, der for sidste gang maner sine unge venner, her ved Iljusjas grav: Lad os være enige om, at vi vil altid mindes og aldrig glemme, først den lille Iljusja og dernæst hverandre. Lad os bevare alle vore gode minder. I hører meget om opdragelse, men jeg skal sige eder, at et eller andet skønt og helligt minde fra barndommens tid er næsten

den bedste opdragelse; blot ét saadant minde kan engang tjene til vor frelse. Og saa vil vi mindes Kotja, ham, der «ønskede at lide for alle mennesker», og Kartasjof, der blev flov og rød i hovedet hver gang han fandt paa noget rigtigt — det skal vi huske; og nu skal vi skilles, men engang naar vi er døde, skal vi opstaa til nyt liv og «da skal vi sikkert mødes igen og fornøjede og glade fortælle hinanden om det, som var.» Saa gaar de arm i arm tilbage til Iljusjas hjem, til gravøllet for at spise pandekager saadan som «det jo er gammel skik fra oldtiden af;» og «ogsaa deri er der jo noget godt,» sagde Aljosja, «ja, saa gaar vi da, se saadan arm i arm! og dermed ender 2den del af «Brødrene Karamasov».

Hans Koch.

KRISTELIG-POLITISK GJÆRING I TYSKLAND.

(Rade og Baumgarten).

Det er en stund siden vi lot professor Rade komme til orde i «For Kirke og Kultur». Han har ikke egentlig heller i sit eget blad paa længe tat ordet i de brændende spørsmaal. Han har skrevet de altid opbyggelige betragtninger som staar i spidsen for «Die Christliche Welt», og det har været tydelig hvordan hans hjerte var alt mer beklemt. Men i politiske ting har han først nu den sidste tid grepet ind. Og han har gjort det med en aapen erkjendelse av at han har tiet for længe.

Vi forstaar at grunden for en del har været den at saa snart man taler om politik i sin kristelige kreds, splittes kredsen i like saa mange vidt skilte dele som der overhodet findes politiske partier, ikke mindst naar man vil si et saakaldt kristent ord i politiken[1]). Rade har brændt sig paa dette før, og Baumgarten i Kiel, som i sit maanedsskrift «*Christliche Freiheit*» hver gang leverer politisk kronik fra «protestantisk-etisk synspunkt», har faat merke det til gagns: det er saavidt bladet holder sig oven vande, saa oprørt er abonnentkredsen.

Baade Baumgarten og Rade formelig ber for sig hos læserne: at de maa taale dem. For de kan for sin samvittighet ikke tie længere. Ogsaa de andre kristelige førere har tat parti i denne store kamp om fredsmaalene, og følgen er at vi ser et Tyskland hvor de kristne staar splittet om selve kristeligheten i statens opgaver og fremgangslinjer. Endog to grupper som staar hverandre saa nær som de kjendte sociale formationer: Kirchlich-sociale Konferenz» (formand *Reinhold Seeberg)* og «Evangelisch-sociale Konferenz» (formand *Baumgarten)* har utstedt erklæringer som gaar stik imot hverandre. Baumgarten helder, likesom Rade, avgjort til socialdemokratiets fredsmaal, mens Seeberg vil ha en «tysk

[1]) Sml. notisen sidst i dette hefte: Er det problemer?

fred» med Belgien og hele Flandern-kysten, Kurland, Estland og Livland! Ogsaa indenfor hver enkelt gruppe er der splittelse i anledningen. Saaledes har Baumgartens ven, den berømte «vranglærer» *G. Traub* erklært sig avgjort enig med Seeberg! Paa den anden side ser man saa merkelige alliancer som Rade og katolikerne, idet Rade hos dem finder samme fredsmaal som hos sig selv.

I sin artikelrække[1]) har Rade tat stilling til «Al-tyskerne», til «fredsvennerne» og til socialdemokratiet. I samme nummer som han gjør op med de al-tyske chauvinister tar han ogsaa stilling til de tyske krigsprækener.

Man forstaar at baade Baumgarten og Rade har latt sig holde længe tilbake fra at optræ aktivt imot de stor-tyske stemninger, fordi landet er i krig og trænger samhold, og fordi de begge anerkjender meget ærlig fædrelandssind hos disse landsmænd. Nu føler de det som en «uhyre forsømmelse» at de ikke har tat stilling til dem før. «Vor upartiskhet har her været vor svakhet» (Rade). Kort sammenfattet er Rades kjendelse denne: «Jeg mener slet ikke at alt hos den al-tyske gruppe er av djævelen. Jeg tror at megen egte patriotisme og personlig idealitet ogsaa findes hos dem. Men de mangler enhver maalestok for tingene, de mangler den rette selvbedømmelse og den tilsvarende selvtugt».

Om prækenene sier han, at «der har været syndet mangfoldig paa tysk prækestol ved taleblomster og lidenskap og ved sneversyn. Og meget som talerne eller forfatterne har latt gaa i trykken i den første krigstid har de nok siden selv læst med kritisk saus». Han mener at faren for at ville anse sit folk som det utvalgte folk er størst hos englænderne; men naar lignende hovmod overmander en tysker, saa forfalder det hele straks henimot ren hedendom, — hvad Rade finder ærligere og ufarligere.

Forøvrig peker han paa hvorledes f. eks. professor J. P. Bang og andre har gjort farvede utdrag av krigsprækener, og dertil under læsningen har levert al den manglende forstaaelse som et fiendtlig stemt sind er i besiddelse av.

Baumgarten er mer politiker end Rade. Han vil regnes

[1]) Christliche Welt nr. 20, 22, 25 og 26 (1917).

for protestantisk-etisk Bismarck-discipel. Selve hans grundbetragtninger er derfor i virkeligheten ikke spor anderledes end de al-tyskeres som han vil tilkjæmpe. Kun vil han ikke vite av erobringer bare av barnlig storhetstrang. Det skal være begrundet i *folkets eller statens livs-ret* naar man tar noget av andres. Hvis denne begrundelse er i orden, saa kan man ta hvad som helst. Noget hensyn til folkeavstemning ellet historisk-national-kulturel ret hos et andet folk eksisterer ikke. (Man maa tænke paa Rades uttryk om de al-tyske prækener, at de let forfalder «ins heidnische»).

Naar ogsaa han slutter sig til socialdemokratiet imot anneksionene, da er det derfor ikke av ideelle, men av reelle og praktiske grunde:

1. Selve statens livsinteresse forbyr ubegrænsede anneksioner. De ødelægger statens ro og er en fare for freden baade indad og utad (Polaker, elsassere, danske. Han mener at det danske kongehus skal ha spillet en rolle i krigshidsingen mot Tyskland!)

2. Verdens mistro mot Tysklands fredsvilje og maatehold kan bare effektivt imøtegaaes ved den kjendsgjerning at Tyskland ikke erobrer. Og under verdens mistro kan Tyskland ikke vedbli at leve.

3. En livsbetingelse for et folk er at det har en god samvittighet. Og det er et faktum at socialdemokratiet ikke vil gaa med god samvittighet ind i en fred som var vundet ved at erobre andres.

4. Endelig er det for Baumgarten en avgjørende grund imot «de fleste av de hensynsløst forlangte erobringer» at de vilde ødelægge det tyske folk som en enhetsstat og som ett kultursamfund. Han finder ogsaa at — sæt den var mulig — en hel seier over England vilde forandre det tyske kultursamfund til et erobrersamfund, hvor imperialismen regjerte sindene. «Da vilde militarisme og marinisme ha herredømmet, da vilde de al-tyskes herremoral gjøre sit bedste for at ødelægge Tysklands sjæl «og tilintetgjøre folkets kulturindsats som dog er dets dets dypeste tilværelses-ret» [1]).

Mens Baumgarten saaledes helt vil være «magt- og real-

[1]) Baumgarten maa selv forklare hvorledes denne betragtning kan rimes med hans magt-etik ovenfor.

politiker» er det tydelig at Rade — som ogsaa stod paa denne linje — føler de ideelle strenge tone sterkt i sit indre. Han henviser nok sine læsere til Baumgartens redegjørelse som han beundrer for dens klarhet. Men han gaar videre. Hans trang til at *gjenvinde tilliden blandt folkene* er sterkere end hos Baumgarten, og han vil ofre mere for at erobre den. Han peker derfor paa at Tyskland som en «frivillig og høireist handling» skal avstaa fra al fordel. Han imøtegaar den populære tyske indvending mot ingen erobringer: at de store ofre ikke kan tillate en slik utgang, dermed, at den like saa godt gjælder hos fienden, som sandelig (Amerika fraregnet) ikke har bragt mindre ofre.

Der findes i Rades artikel en saar undertone. Det er tydelig hvorledes hans politiske tanker blir litt u-ordnet paa grund av dette følelsesmoment. Men det berører læseren saa menneskelig varmt. «Denne fred er vanskeligere at finde end det er at føre krigen. Staterne har jo bare krig endnu fordi de ikke kan finde veien til fred». Alle *forsøk* paa at finde en vei hilser han derfor med glæde, om det er pacifister eller socialdemokrater eller katoliker gjør ingen forskjel, bare der er redelig, overbevisningstro fredskjærlighet tilstede. Han er bare bedrøvet over at den protestantiske kirke ikke er med i de aktive fredsarbeidende rækker.[1])

— Man føler under studiet av saadanne aktstykker som Rades og Baumgartens, hvordan mangt som synes dem selvindlysende og sikkert, og danner utgangspunktet for dem, staar usikkert og uklart for os, som kjender tingene fra en anden side. Men en debat som den de reiser og den gjæring den har fremkaldt (Baumgarten faar daglig bunker av protester, skrevne og trykte!) maa fremskynde en klaring i de kredse i Tyskland som vi venter os noget av. For den som mener at folkets synder ikke med den rette virkning bringes det til bevissthet gjennem et nederlag eller gjennem neutrales fordømmelse, men alene frugtbart kan gaa det til hjertet ved *selvbesindelse*, maa enhver slik gjæring være en smule av et foraarstegn. *E. B.-J.*

[1]) Se igjen notisen sidst i heftet, som viser hvorledes en protestant ut fra helt ideelle bevæggrunde kan komme til at motarbeide alt aktuelt fredsarbeide, og ville føre krigen til «the bitter end».

LITTERATUR.

Moderne religionsvidenskap.

Thorleif Jahnsen: **Religionens Virkelighet og Sandhet**. En psykologisk studie. Aschehoug & Co. 1915.

—«— **To Paralleler**. En jevnføring mellem realvidenskapen og den religiøse erkjendelse. Aschehoug & Co. 1917.

Religionspsykologien som egen fagvidenskabelig disciplin er helt ny. Den første omfattende og ordnende tilskyndelse til et systematisk empirisk-psykologisk studium av de religiøse fænomener blev git i 1891 i en artikel om børns moralske opdragelse av *G. Stanly Hall*. Studiet skjøt imidlertid snart sterk fart, særlig i Amerika. Fremragende arbeider er levert av forskere som *Starbuck, Leuba, Coe* og *James*.

De religionspsykologiske undersøkelser har i høi grad bidrat til en dypere og mer videnskabelig opfatning av religionen. I motsætning til saavel de spekulative forsøk paa at bevise religionens sandhet som en rent negativ kritik av de religiøse dogmer, søker den moderne forskning at trænge dypere ind i det religiøse problem ved en undersøkelse av selve det religiøse sjæleliv. Religionspsykologien som saadan er imidlertid en rent empirisk videnskap, som maa la de egentlig religionsfilosofiske og teologiske spørsmaal utenfor sit omraade. «Hvad vi trænger til» — uttaler *Coe* i fortalen til sit betydningsfulde arbeide «Det religiøse liv» (dansk overs. (1907), p. VI) — «er en undersøkelse av kjendsgjerningerne selv uten hensyn til deres mulige betydning for teologi eller filosofi».

At de religionspsykologiske undersøkelser maa bli av væsentlig betydning ogsaa for religionsfilosofien og teologien, er imidlertid klart. Studiet av de religiøse erfaringer danner et frugtbarere grundlag for forstaaelsen og bedømmelsen av de religiøse forestillinger end rent intellektuelle drøftelser. I stigende grad begynder derfor saavel religionsfilosoferne som teologerne at vie religionspsykologien sin opmerksomhet

Naar pastor *Jahnsen* i sine bøker «Religionens virkelighet og sandhet» og «To paralleler» søker at belyse den kristne religions grundlag ut fra moderne psykologiske synspunkter, kan disse arbeider derfor gjøre krav paa almindelig interesse. De berører spørsmaal, som er i særlig grad brændende og sikkert mer og mer vil komme til at indta en central plads i de principielle teologiske og

religionsfilosofiske drøftelser. — Foruten til den rent psykologiske forskning søker Jahnsens fremstilling ogsaa tilknytning til moderne erkjendelsesteoretisk tænkning. Jeg nævner behandlingen i «Religionens virkelighet og sandhet» av Bergsons intuitionslære og Vaihingers «som-om»-filosofi. «To paralleler» bygger i væsentlig henseende paa synspunkter, som særlig er blit utviklet av *Münsterberg*.

Videnskabelig set maa jeg imidlertid ta meget sterke reservationer overfor pastor Jahnsens fremstilling. Hans forsøk paa at vise, at de religiøse erfaringer maa føre til hævdelsen av en transcendent, guddommelig realitet (smlgn. f. eks. «Religionens virkelighet og sandhet» p. 72 f., «To paralleler», p. 44 ff.) fyldestgjør paa ingen maate kravene til streng videnskabelig metode, men støter tvert om an mot en av de vigtigste grundforutsætninger for den videnskabelige psykologi: Religionspsykologien anvender de almindelige empiriske forskningsmetoder. Den søker at beskrive og analysere de religiøse bevissthetstilstande, at utforske deres forhold til de almindelige psykologiske love, til de legemlige funktioner o. s. v. Men dermed er øiensynlig allerede rent *metodologisk* en religiøs metafysisk tydning av disse bevissthetstilstande utelukket fra den *videnskabelige* betragtning. Det nytter her ikke at henvise til de endnu uforklarede elementer i de religiøse erfaringer. Man kunde likesaa godt henvise til det endnu uforklarede f. eks. i gravitationen og anta Gud som aarsak til faldbevægelsen. I begge tilfælder er indførelsen av det guddommelige som videnskabelig forklaringsprincip metodologisk utilstedelig, fordi den postulerer et brud paa den naturlige aarsakskjæde og derved avskjærer den videre utforskning. — Den avgjørende vanskelighet, som her reiser sig for ethvert forsøk paa en videnskabelig begrundelse av de religiøse overbevisninger ut fra de religiøse erfaringer, har pastor Jahnsen ikke hat øie for.

Den videnskabelige religionspsykologi lærer os at se de religiøse bevissthetstilstande som empirisk betingede lovbestemte led i bevissthetstilstandens kjæde. Hvis man vil tyde dem religiøst-metafysisk maa det bli en fri sak for enhvers personlige *tro*. Men der maa advares mot enhver sammenblanding av religion og videnskap. Den videnskabelige psykologi kan ikke godtgjøre «religionens virkelighet og sandhet» — naar derved menes mer end den rent subjektive virkelighet av de religiøse erfaringer.

HARALD SCHJELDERUP,
universitetsstipendiat.

Konrad Simonsen: **Den moderne menneskетype**. Aschehoug & Co 1917.

I foreliggende bok har dr. Simonsen utgit de fem forelæsninger han holdt i vaar ved universitetet om «Sjælens mekanise-

ring og sjælens vækst». — Under sterk indflydelse av *Walther Rathenaus* to bøker «Zur Kritik der Zeit» og «Zur Mechanik des Geistes» søker han at gi en «kritik av tidsaanden». Det han vil vise er, «at de sidste decenniers forretningsbetragtning af tilværelsen, rastløse hastværk, ganske utvendige stræben, upersonlige dannelse og offentlige meninger betegner en fortsat myrden af vort indre». «En fuldstændig forandring i vort sindelag og i vore idealer er nødvendig, om vi ikke vil foretrække karakterdød og sjælløshet». Indtrængende pekes paa farerne ved en kultur, hvis storhet ikke ligger i indre fordypelse, men blot i herredømmet over de ytre ting. De moderne mennesker er fremfor alt formaalsmennesker. Men de egentlige værdier, de sjælelige, er netop formaalsløse. De er ikke nyttige. De har sin værdi i sig selv.

Tiltrods for de mange gode ting i boken kan jeg imidlertid kun anbefale den med meget store forbehold. Indholdsmæssig seet bevæger den sig formeget paa overflaten. Skildringen av «den moderne menneskетype» (i virkeligheten gis der ingen «*den* moderne menneske*type*», i høiden kun moderne menneske*typer*) er ensidig og karrikerende og mangler psykologisk dybblik. Kritiken en altfor letkjøpt. Den staar uten virkelig forstaaelse av de motiver og idealer, som har været bærende i de naturalistiske og positivistiske livssyn. — Misvisende er videre de antydninger dr. Simonsen gir til en karakteristik av den moderne filosofi: «Det er netop forstanden, man nu, gennem flere decennier, har sat i høisædet og gjort til øverste dommer og sikreste rettesnor». I virkeligheten forholder det sig saa, at der vel neppe er nogen tidligere periode i den nyere filosofi, som har været mere *anti-rationalistisk* end netop perioden fra omkring 1870 til nutiden.

Helt avstand maa jeg endelig ta fra det usaklige personlige angrep, som i foreliggende bok fortsættes mot en av Danmarks betydeligste mænd.

Harald Schjelderup.

P. A. Rosenberg: **George Berkeley**. Et blad av Englands aandshistorie. Kbh. 1915. Nationale forfatteres forlag. 166 sider.

Magister P. A. Rosenberg har gjort et fortjenstfuldt arbeide ved at gi skandinavisk publikum en bok om denne geniale filosof og ædle personlighet. Mange vil mindes navnet Berkeley fra sin anden-eksamens-filosofi; men kun for meget faa er han mere end et navn. Naar han nævnes saa litet, kommer det av at hans metafysisk-erkjendelsesteoretiske system har forekommet de herskende aandsretninger i senere tid for fjernt og fantastisk. Saaledes har hans indføring av Guds-begrepet i erkjendelsesteoriens grundvolder for mange været en anstøtssten. Netop i den nyeste tids filosofi er der imidlertid i flere henseender en tilbakevenden til Berkeley. Historiens

pendelsvingninger har ført til tankeretninger som viser det nærmeste slegtskap med ham. Man finder meget av hans erkjendelsesteori igjen hos «nykantianerne», og likedan hos Henry Bergson, omend tankene for en del optrær i forandret skikkelse.

Berkeley lærer at alt som eksisterer, er aand. Tingene har ingen selvstændig eksistens, men er kun til som forestillinger i bevisste væsener. Tingene bestaar kun i og med vor iagttagelse av dem. Vore sanseindtryk er tingene selv. Filosofene har antat at vore sanseindtryk fremkaldes av en bakom disse liggende «materie», som er det «virkelige», det objektive. Men en saadan antagelse maa nødvendigvis lede til skepsis; ti hvilken garanti har vi for at vore sanseindtryk gir os en korrekt meddelelse om dette virkelige, om de virkelige ting? Paa dette spørsmaal, som fra Arilds tid har plaget filosofene, og som er aarsaken til al erkjendelsesteoretisk skepsis, kan intet tilfredsstillende svar gives. Men hvorfor i det hele opstille spørsmaalet? Hvorfor anta en materie bakom sanseindtrykkene? Vi skal nøie os med sanseindtrykkene selv. Den verden av farver og lyd og følelsesindtryk som omgir os, er rik nok og virkelig nok. Vi kan umulig tvile paa den; ti den er os umiddelbart givet.

Den omstændighet at vore sanseindtryk er uavhængige av vor vilje, og den strenge orden som raader mellem dem, kan ifølge Berkeley kun forklares ved at et høiere fornuftvæsen, d. e. Gud, har indgit os dem. — Gud har ikke gaat den omvei at skape materien, forat saa denne skulde indvirke paa vore sanser. Selve sanseindtrykkene er Guds skapning, og gjennem dem er Han os umiddelbart nær, Han i hvem vi «er, lever og røres.» — Materiebegrepet er kun et resultat av ørkesløse spekulationer. Det indfører en overflødig dobbelthet, og det aapner en avgrund av tvil.

Stuart Mill, som ikke kan kaldes tilhænger av Berkeley, og som altid pleier at uttrykke sig nøgternt og forsigtig, vover allikevel saa sterkt et ord som dette: «Av alle som fra de ældste tider av har anvendt sine aandsevner paa metafysiske undersøkelser, er han (Berkeley) det største filosofiske geni, selv om man blandt disse medtar Plato, Hobbes, Locke, Hartley og Hume, Descartes, Leibnitz, Spinoza og Kant.»

En saadan sammenlignende vurdering av forskjellige filosofers genialitet er vanskelig og vel ogsaa litet frugtbringende. Men naar man har kjendskap til Berkeleys produktion og livshistorie, forstaar man allikevel hvad der har foranlediget Stuart Mills sterke uttryk.

Vi finder hos Berkeley en oprindelig, selvstændig skapende evne, som ialfald nærmer sig det enestaaende. Et væld av betydningsfulde tanker, som ingen før ham har tænkt, sprudler frem likesom uten anstrengelse, og dog med lysende klarhet og i dyp, sikker sammenhæng. I hovedtrækkene var hans tankebygning færdig alt da han var 20—23 aar gammel. Dette fremgaar av hans

private optegnelser fra ungdomstiden. Disse optegnelser aabenbarer hans glade tro paa at ha noget nyt og godt at bringe menneskene, men vidner samtidig om ærlig selvkritik. Han præges av geniets rette, beskedne selvtillid. 25 aar gammel fremla han efter adskillig nølen sine tanker for offentligheten, gjennem den bok som maa kaldes hans hovedverk: «Princippene for den menneskelige erkjendelse» (1710). Hans senere filosofiske forfatterskap bringer ikke saa meget nyt, mest svar paa angrep samt videreførelse og utdypning av hans tidligere tanker. Han vedblev dog, trods sin mangfoldige virksomhet av anden art, at beskjæftige sig med og skrive om de samme emner, helt op til de aar da begyndende alderdom og tiltagende sykelighet ogsaa svækket hans tænknings intensitet.

Berkeley er født 1685 nær Kilkenny i Irland. Ved Dublins universitet studerte han foruten teologi ogsaa filosofi og matematik. Efter at ha tat sine eksamener forblev han ved universitetet som medlem av dets embedsstand. 1713 reiste han til London og blev kjendt med flere av sin samtids betydeligste mænd. Karakteristisk er en uttalelse av biskop Atterbury om den unge Berkeley: «En saadan forening af forstand og kundskaper med barnlighet og ydmyghet trodde jeg kun man fandt hos englene.» — De følgende aar tilbragte Berkeley paa utenlandsreiser, særlig i Italien. Ved sin tilbakekomst til London 1720 blev han grepet av sorg over Storbritanniens moralske og religiøse forfald, og skrev en bok hvori han med glødende ord kalder til vækkelse.

Ikke længe efter opstod den plan i ham hvortil henved ti aar av hans liv er viet: Planen om at oprette et kollegium paa Bermudasøene til utdannelse av prester for kolonistene og indfødte missionærer for indianerne. Han frasa sig det indbringende embede som «dean» (ɔ: stiftsprovst, domprovst) til Derry i Irland, gik ned til mindre end 10 pct. i gage og reiste til Amerika. Men regjeringen brøt sit løfte om økonomisk hjælp til kollegiet, og dypt skuffet maatte han 1731 vende tilbake til England. Tiden 1734—1752 henlevet han som biskop til Cloyne i Irland. Da der utbrøt svær hungersnød og alvorlige epidemier (kopper, dysenteri) i hans stift, satte han stor kraft ind paa at lindre nøden. Han øste penger ut av sine rigtignok fyrstelige indtægter. Av indianerne hadde han lært at bruke tjærevand som medicin. Dette middel anvendte han nu i stor utstrækning, og behandlingen gav saa gode resultater at han mente i tjærevandet at ha fundet et universalmiddel. I sine sidste skrifter taler han begeistret om tjærevandets egenskaper, og ivrer for at gjøre dets bruk almindelig. 1752 trak han sig tilbake fra sit embede og reiste med sin familie til Oxford, hvor han døde i fred 1753.

Tromsø. THORALF HOLMBOE,
overlærer.

DAGENS SPØRSMAAL.

Er det problemer?

Pastor *Ivar Sætrang* skrev i «Morgenbladet» 17de juni under overskriften «Kristendom og retfærdighet» bl. a.:

«Med brændende hjerter stunder vi efter en fred bygget paa retfærdighet mellem folkene, saa at det større ikke undertrykker det mindre, men ethvert stort og litet folks frihet anerkjendes og proklameres, og enhver undertrykker slaaes til jorden. Hvad saa end krigen oprindelig gjaldt, er denne mellemfolkelige nyorientering blit *et av krigens hellige og klare maal*»[1]).

«Den russiske revolution og Amerikas indtræden paa skuepladsen, motivert av præsident Wilson i hans verdenshistoriske tale i kongressen 2den april d. a,, bragte her paa en overraskende og underfuld maate vendingen. Troen ser i dem et par lysende stjerner, Gud sendte ind over folkene i deres mørkeste nat som svar paa bønner om retfærdighetens seir».

«Vel sandt, to sterke magtgrupper staar her mot hinanden og synes at gjøre retfærdighetens dom uviss. Men den, for hvem retfærdigheten er noget andet end hjernekraftens fosforescerende gjøglebilleder, noget andet end en gjenstand for akademisk disput til en tændt cigar, noget andet end en handel om egen vinding, vet med sig selv, hvilken av de to magtgrupper i det væsentlige her har retfærdigheten med sig».

Pastoren peker særskilt paa Belgien og hævder at Tysklands opførsel maa lønnes med dets egen ydmygelse.

«For at trygge denne utgang av striden og naa krigens hellige maal, *retfærdighet mellem folkene*, blir det en sak av høieste vigtighet for alle retfærdighetens tjenere i sine lønkamre at stride Jakobs kampe med Gud Herren og ikke slippe ham, før velsignelsen er vunden».

Vi kan se bort fra den noget ekstreme formning som anskuelsen her har faat. I hovedsaken deles den av den langt overveiende del av norske kristne. Det er ogsaa denne flertalsvegt som bringer forfatteren og andre til at se bort fra det problem som danner sig naar man stiller sig overfor det faktum at der findes tænkende kristne som staar paa det helt motsatte standpunkt og at der findes adskillige som ikke vil ta noget bestemt parti.

---

[1]) Uthævelsene er av forfatteren selv.

En særskilt farve faar dette problem naar vi ser til Sverige, hvor flertalsopfatningen inden kirken kanske gaar stik imot den tendens pastor Sætrang gjør til den ene rette og kristelige. Den spræk som her danner sig, ser man bl. a. klart i arbeidet for freden. De svenske teologiske professorer blev staaende alene i Norden med sit freds-oprop. For dem gjaldt det en hellig pligt naar de vilde øke fredens vegt med en kvint i vegtskaalen. For andre er fredsarbeide nu ikke bare at ta parti for Tyskland, men — som man ser — at svigte Guds vigslede sak, retfærdigheten, som maa ske fyldest før man tør hengi sig til at nyde fredens gode.

Altsaa: til det inderste i deres væsen kan de kristne føle sig overbevist om at ha det ene rette kristelige foran sig — og gaar dog fra hverandre i stik motsatte retninger.

Problemet løses selvfølgelig *ikke* ved at utslynge zirlige beskyldninger til den ene part om at være overfladisk («tændte cigarer») eller egeninteresseret. Kan problemet i det hele tat løses?

*

Det later til at bli et utbredt problem dette: skal vi i egenskap av kristne gjøre en opfatning gjældende i politik og samfundsliv. Eksemplet ovenfor viser klart at kristnes parti-tagen er hjertelig uavhængig av det specifik kristlige. Og vi vet jo fra noksom fremhævede eksempler hvordan de kristne hos de krigførende folk fuldstændig er gaat op i folkets og de styrendes opfatning og har delt den i tykt og tyndt. Det spørsmaal danner sig da: spiller det overhodet nogen rolle i alle disse politiske ting og i vore sympatier etc. at vi er kristne?

La os anvende det paa Norges stilling i de mest spændende dage da det gjaldt om det skulde komme til krig med Tyskland eller ikke. Tænk paa den summen av folkeopinion som da gynget hele landet. Gjorde det her noget fra eller til at Norge var et kristent land? Vilde det hele, med avisene i spidsen, har ytret sig det spor anderledes om Olav Haraldssøn aldrig hadde levet, eller endnu skarpere: om Kristus aldrig var kommet?

Hvis man svarer nei til dette, blir det næste spørsmaal: *burde* kristendommen ha spillet nogen slik rolle? Har kristendommen svigtet naar den ikke merkedes i de dage, ikke gjorde fra eller til i folkets stemninger og tanker, — eller er det som det skal være: kristendom i personlivet, menneskelighet i politiken?

Problemet dukker først op for den som føler et særskilt kristelig kald til at ta stilling netop som kristen til den folkeavgjørelse som er i emning. Tar han feil — skal han skyve det kristelige tilbake her? Eller skal han hævde det retfram og uavkortet som hans indre uegennyttige trang er til?

*

Hvis kristendom skapte en praktisk livsanskuelse som viste sig ogsaa i principiel enighet i politik og samfundsspørsmaal, da maatte alle kristne ogsaa nu kunne finde hverandre tvers over landegrænser og fronter. Men kirken, Kristi legeme, sønderslites, som Søderblom uttrykte det. Det skaper en sviende smerte i en kristen naar han vet sig helt og fuldt éns med et andet menneske i det inderste personlige livsspørsmaal — og saa skal splittes fra dette menneske i den store brændende dagens strid. Man haaper i det længste paa ening og roper med Kristi navn over sluket. Men det befæstes likefuldt mellem de adskilte. I det smaa oplevet vi dette her hos os da biskop Bang forsøkte sin henvendelse i 1905 til Sveriges kristne og fik svar. I det store har verden oplevet det i de sidste aar.

Vi føler tiltrods for erfaringene fra før dog altid den samme trang. Har ikke nogen av os følt det i denne tid da tyskerne har gaat slik frem mot vore sjøfolk og fiskere, og efter bombeaffæren i Kristiania: om vi kunde rope det over til de inderligst kristne i Tyskland, at de maatte forstaa os, at de maatte sætte noget ind paa at hindre dette, — om vi kunde forklare dem at *her* kan vi ikke se at vort folk har andet end rene hænder og at mellem kristne maatte der ikke kunne herske uenighet om slik fremgangsmaate!

Det var slik Sveriges kristne vilde rope til os norske i 1905. Vi vet hvad svar de fik og *maatte* faa. Det er ikke til at tænke at tyske kristne skulde svare med at forsvare sit land som vi dengang forsvarte vort lands sak. Men tør vi rope? Tør vi forutsætte at kristendom og kristent syn passerer landegrænser uten at ændre karakter? *Det* er problemet.

Og det er ikke et problem som bringer cigarer til at gløde i debat. Det er et problem for vor hjertesak som tynger vor sjæl og gnager paa vort livs rot.

E. B.-J.

HVAD BLIR KERENSKI FOR RUSLAND?

Av Edvard Welle-Strand.

Den som like efter den russiske revolution besøkte Rusland snublet overalt i to ord: *Tavarische*[1] og *Kerenski*. Det første var revolutionens røde pasord, som hadde spændt en provisorisk bro over kløften mellem alle samfundsklasser i det store rike, en vakker demokratisk hilsen som var født i blod. Det andet var det nye demokratiske Rusland symboliseret i ett i én person — i et enkelt navn som hadde fænget i alle sind. Det var i Finland jeg hørte navnet første gang. En ung dame kom i en jernbanekupé med et lidenskabelig utbrud: *Kerenski er det prægtigste menneske i Rusland!* Og paa kafeer og gater i Petrograd blev navnet nævnt med den samme lidenskabelige enthusiasme. Der var gaat noget av helgendyrkelse i massernes beundring av den provisoriske regjerings unge justitsminister Alexander Kerenski. Den 35-aarige socialistiske advokat hadde ved sin veltalenhet knapt en maaned efter revolutionen erobret sig en slik sterk position i massernes bevissthet, at han var blit en forgrundsskikkelse i russisk politik. Han overskygget fuldstændig de øvrige mænd i den provisoriske regjering — han var blit revolutionens fane, som masserne fylket sig om i en grænseløs tillid og beundring.

Hvorledes hadde den unge advokat magtet at skape sig den sterke position? Der behøves ingen lang psykolog-definition av hans sammensatte karakter for at forklare det. Han simpelthen suggereret masserne ved sin blændende veltalenhet! Den unge politiker som hadde paatat sig den gigantiske opgave at rydde op i den augiasstald som hette russisk justis — at skape et nyt og sundt retsvæsen ut av det kaos av korruption og hensynsløshet som var faldt med czarismen, var en glimrende psykolog. Han kjendte den russiske folkekarakters eiendommeligheter — dens styrke og dens svakheter,

[1] «Kamerat».

og derfor var det saa let for ham at hypnotisere masserne med sin veltalenhet. Hans taler er et oratorisk fyrverkeri som blænder — en brusende veltalenhets bølge som river alle med. Der er en viss gallisk esprit i hans taler, og han bruker alle midler for at opnaa effekt. Han skyr ikke engang at dumpe ned i bundløs sentimentalitet, hvis han tror det vil virke. Han er en stor skuespiller, som med kold beregning bruker alle virkemidler for at opnaa applaus for aapen scene. Jeg hørte ham holde en tale ved madam Breschekoffskys hjemkomst.

Kerenski hadde truffet store forberedelser til hendes mottagelse paa Nikolaj jernbanestation. Da toget fra Sibirien rullet ind paa stationen, blev hun hilset med Marseillaisen. Og da hun stak sit graanende hode ut av kupévinduet, drysset publikum blomster over hende. Hun fik hænderne fulde av røde roser, og endnu før hun var kommet ned paa perronen — paa sidste vogntrin — blev der av Kerenski hængt en pragtfuld krans av hvite og røde roser om hendes hals.

Leve det frie Rusland! Leve revolutionens bedstemor, den sterke kvinde, som tyrannerne ikke fik knækket! staar der i guld paa de pragtfulde røde sløifer.

Den gamle kvinde er sterkt bevæget. Hun forsøker at si nogen ord, men knækker sammen i en hulken. Den varme hyldest har tat for sterkt paa hendes gamle nerver.

Men endnu mens den gamle kvinde ryster i den konvulsiviske glædes hulken fører Kerenski hende teatralsk saa langt frem paa perronen at alle kan se hende, og her hylder han hende i en begeistret tale. Han fortæller soldaterne om bedstemors store indsats for Ruslands politiske frihet, og dvæler længe ved det store offer, hun har gjort for den revolutionære idé. Hun har ikke svigtet de idealer, som kostet hendes ungdom. Bedstemor er en inkarnation av det bedste i det russiske folk, den seige tro paa retfærdighetens sak.

Folket jubler. Leve Kerenski! Leve bedstemor Breschekoffsky! Og mens justisministeren galant ledsager den gamle kvinde gjennem menneskemassen, som danner espalier ut til vognen, hædrer de titusinder, der er møtt frem paa stationen hende med at synge internationalen.

Studenter vil spænde hesten fra slæden og trække hende

til hotellet, men Kerenski ber dem la være. Bedstemor er træt av reisen og vil gjerne komme hurtig paa hotellet, sier han.

Studenterne bøier sig og justisministeren og den gamle kjører væk. Der bruser et sterkt begeistringsveir efter dem. Det er næsten som den vinterstille natteluft skjælver.

Dagen efter arrangerer han en lignende hyldningsscene utenfor justisministeriet. Da er det soldaterne som hylder revolutionens bedstemor.

Det var i den første bevægede revolutionstid da der ikke gik en dag uten at Kerenski holdt en tale. Han var revolutionens ambulerende Demostenes.

En dag forsikret han i Helsingfors finnerne om, at de skulde faa sin selvstændighet tilbake, næste dag gjentok han forsikringen paa en finsk-russisk grænsestation, og den tredje dag blændet han i Kronstadt de oprørske gemytter i Sortehavsflaaten med sin veltalenhet og sine løfter. Han setlet revolutionen i de vigtigste byer i det europæiske Rusland, og hans popularitet vokste som en lavine.

Naar Kerenski ikke var paa agitationsreiser gav han mottagelse *en masse*. Hans forværelse var hver dag han var i Petrograd fuldt av folk fra alle kanter av det store rike, og han talte med alle. Selv den ubetydeligste Mushik fik anledning til at veksle nogen ord med den populære minister. Han var en uopslitelig arbeider i revolutionens tjeneste — et glødende jern som aldrig blev koldt. Den spinkle, syke advokat med den likbleke teint — han har tuberkulose i nyrene — sov knapt et par timer i døgnet. Den store politiske omveltning, som han hadde været med at skape i sit fædreland, hadde git ham ny fysisk kraft. Det var som der gik en ny sterk livsbølge gjennem hans uttærede legeme og hans aandelige vivacitet kulminerte i den bevægede tid. Han blev noget av et overmenneske, som alle bøiet sig for i beundring.

Kerenski hadde forresten en fremskutt plads i russisk politik før revolutionen. Baade i Dumaen og rundt omkring i landet hadde han som reformpartiets bærende kraft i flere aar arbeidet energisk paa at forberede den politiske omveltning i sit fædreland. Og her møter vi et nyt interessant

træk ved hans personlighet — en næsten kynisk koldblodighet. Han underminerte czarismen i folkets bevissthet i skrift og tale, og ett av hans farligste schaktræk mot det politisk korrupte russiske styre, var hans glimrende forsvar av fem socialistiske dumamedlemmer, som regjeringen hadde anklaget for høiforræderi. Hans angrep var av en slik farlig art, at han selv holdt paa at bli anklaget for den forseelse, som han forsøkte at faa sine klienter frikjendt for. De blev dømt til forvisning til Sibirien — en dom som fik harmen blandt arbeiderstanden til at anta slike dimensioner, at de vilde proklamere storstreik. Men Kerenski avverget ved sin koldblodige optræden den alvorlige katastrofe, som selvfølgelig bare vilde ha ført til et blodbad. Han fik arbeiderne overbevist om, at de var daarlig organisert til at ta et saadant utfordrende skridt, og de bøiet sig for den kloke advokats raad. Ogsaa i dumaen har Kerenski git et glimrende eksempel paa sin evne til beherskelse i en kritisk situation.

Soldaterne blev engang kommandert ind i dumasalen for at kaste ut Kerenski og nogen andre som hadde optraadt imot ministerpræsident Goremykin. Der ventedes et meget stormende optrin med voldsom motstand av de utviste, som skulde gi den reaktionære regjering et paaskud til at foreta et nyt statskup. Kerenski skalv av vrede, men han gjorde ingen motstand, og da soldaternes anfører baron Osten-Sacken bad ham om at fjerne sig, svarte han lakonisk: «Vi viger for magten, men der kommer en dag efter denne.»

Den daværende justisminister Schtscheylevitov, som var tilstede, storlo av skadefryd over Kerenskis utvisning. Ministeren sitter nu i Peter Pauls fæstningen, fængslet paa Kerenskis ordre. — —

Hvorfor blev den unge, veltalende advokat, søn av en rik russisk aristokrat i Turkestand revolutionær?

Bibliotekar *Fr. Dukmeyer* som i 90-aarene var lærer ved det klassiske gymnasium i Tasckent Turkestand har i en skildring av Kerenskis barndom og ungdom forsøkt at forklare det.

Dukmeyer beskriver gymnasiet som en meget ortodoks og konservativ institution. Rektor var en viss Ostrumov, som helt og holdent stod i bureaukratiets og presteskapets

tjeneste og ikke taalte den ringeste opposition eller nogensomhelst avvigelse fra det fastsatte skema for elevernes opførsel. Eleverne ordnet sig villig under systemet og den aller mest lydige og lærvillige var Alexander Kerenski.

Hertil bidrog tydelig hans kjendskap til at der raadet bittert fiendskap mellem rektor og Kerenskis far, som var chef for den turkestanske skoleforvaltning. Baade Ostrumov og den ældre Kerenski hadde titel av general, og de var meget skinsyke paa hinanden og stredes om hvem som kunde komme høiest i generalguvernørens yndest.

Kerenskis far var gift med en begavet, frisindet og elskværdig tysk-russisk dame, fra hvem Alexander kanske har arvet sine liberale anskuelser. Paa gymnasiet viste Kerenski som antydet dog ingen prøve paa dette frisind. Blandt andet maatte gymnasiasterne gjøre tjeneste som korgutter ved messen, og dette hverv utførte den vordende diktator med dygtighet og iver. Ved skolefester reciterte Alexander fædrelandsdigte. Han medvirket ogsaa ved opførelse av skuespil og utførte bl. a. hovedrollen i Gogols «Revisoren,» som rektoren merkelig nok tillot eleverne at opføre.

Dukmeyer skildrer den unge Kerenski som en vakker, slank og elegant yngling, med smukke ansigtstræk. Han hadde gode gaver som selskapsmand og var en fremragende danser. Han var temmelig reserveret i sin opførsel overfor jevnaldrende og kaldtes populært «Generalsønnen». Lærerne likte ham paa grund av hans flid og begavelse. Han forlot gymnasiet med meget gode karakterer og flyttet derefter til Petrograd for at studere jus ved universitetet.

Denne skildring av Kerenskis ungdom stemmer jo daarlig med hans senere løpebane. Dukmeyer forsøker at forklare, hvorledes den lydige, og tydeligvis en smule snobbete generalsøn kunde utvikle sig til en lidenskabelig oprørsleder. Han paapeker hvorledes det strenge regime i skolen netop maatte virke i den retning. Naar eleverne kom ut i fri luft og ved universitetet fik indsuge moderne synsmaater blev de paa kort tid vilde nihilister. Netop de snildeste og lydigste elever var det som hurtigst gjennemgik forvandlingen. Nogen bley aktive revolutionære og endte i galgen, andre begik selvmord i fortvilelse over de haabløse forhold i sit fædreland.

Flere av Kerenskis kamerater fra gymnasiet i Taschkent grep til den utvei.

Det er sandsynligt, at den tyske professors hypotese er rigtig. Kerenskis temperament har de farlige stemningssvingninger som fører ut i yderligheten — til den ene eller anden side. Han har selv understreket det i sin blændende politiske løpebane.

Utviklingen har tvunget ham til at foreta en alvorlig kursændring — fra socialdemokratisk frasehelt til diktator! Den unge teoretiske advokat ante ikke da han holdt sine første glødende frihetstaler efter omveltningen, at han skulde komme til at gjennemgaa en slik voldsom politisk omstøpning i løpet av tre—fire maaneder. Hans politiske løsen var: frihet, og hans første frihetsgave til det russiske folk var *dødsstraffens ophævelse*. Hvorledes blev denne frihetsgave belønnet? *Med demoralisation i armeen og anarki i landet.* En fransk forfatter har git et interessant billede av hvorledes armeen mottok den politiske frihet. Det forklarer meget av det som senere er hændt.

Først var der slet ingen som forstod det. Man hørte at et sted oppe mot nord var friheten blit født. Der indløp telegrammer om det til hovedkvartererne. Kosakker kom galopperende paa sine smaa hester til kantonnementer og til barakker, og uten at avbryte sit iltre ridt slynget de hele tiden den store nyhet «Friheten er kommet» ut til alle dem som de passerte.

Alle sind, alle hjerter var fyldt av stor glæde, men man kunde nu allikevel ikke rigtig begripe det. Forøvrig søkte man til en begyndelse heller ikke at forstaa det. Man følte dunkelt at noget mirakulost, som samtidig var vældig og gavnlig, var hændt.

Hvorledes var de nye tider kommet? Hvem hadde fuldbyrdet miraklet. Ja, det kunde man ikke si. «Det er en profet.»

«Hvad heter den profet?» spurte en gammel bonde, som var blit saaret tre ganger i Bukovina.

«Det maa være St. Georg,» svarte en kamerat, «for han bærer en kaarde.»

Et prægtig svar. Den brave mand forstod saa godt, at

i øieblikket kan man ikke utrette noget uten en kaarde . . . . selv i himmelen.

Den aften tænkte de ikke dypere over tingene. Og det var den nye æras ædleste stund.

I det usikre morgenlys, under de grove lærredstelte, i de underjordiske «Bombeværn» i barakkerne, i løpegravene, vaaknet de russiske soldater som frie mænd. Ganske visst visste de ikke rigtig hvorledes deres situation var forandret, og egentlig syntes de at de var de samme som dagen i forveien. Men allikevel svulmet deres hjerte nu av dyp glæde.

Russiske officerer har gjengit for den franske forfatter brudstykker av samtaler mellem soldaterne, som officererne hadde hørt. Der er replikker saa naive, saa rørende og saa dype mit i al deres barnagtighet, at de stundom synes opfundet av en eller anden romanforfatter av slavisk herkomst.

Først og fremst var czaren gjenstand for alles tanker. Det faldt nemlig ingen ind at han kunde undværes. De syntes at han ogsaa burde ha sin andel i den store lykke, som var overgaat verden.

«Skal czaren ikke være den samme som før?» spurte en bonde.

«Nei,» svarte en av hans kamerater, «nu blir han fri siden man har gjort revolution.»

«Men vi, hvad blir vi?»

«Vi er ogsaa fri, vi er allesammen en slags czar.»

«Hvorledes kan det gaa til?»

Det skal jeg sige dig. Det er færdig, nu er friheten kommet.»

«Ja, men hvad er friheten.»

«Det vet man ikke saa rigtig. Men det er noget stort . . . . noget meget stort.»

«Er det større end Rusland?»

«Ved siden av friheten er Rusland meget lille.»

«Og friheten er det ogsaa vodka (brændevin)?»

«Ja, det er ogsaa vodka. Friheten er alt.»

«Men hvorfor faar vi saa ikke vodka?»

«Fordi friheten forbyr det.»

Endelig kom der saa nogen vake nyheter, som fra stabene trængte ut til soldaterne. Czaren hadde frasagt sig tronen til

fordel for sin bror Michael. Nu cirkulerte der et nyt ord mellem grupperne. Ordet «Konstitution» avløste ordet frihet, der allerede var blit litt falmet og slitt.

«Hvad er «Konstitution» spurte en gammel kaukasier, hvis haarlokker begyndte at graane.

«Konstitution,» svarte en yngre, «det skal være storfyrst Michaels gemalinde.

Ordet «Konstitution» faldt ikke i soldaternes smak. Det er langt, kompliceret og uforstaaelig, de kunde kun fastholde det, naar de først hadde stavet sig til det. De kunde ikke synge det. Men ordet frihet fik en ganske anden begeistret mottagelse. Man ventet et nyt ord, og det lot da heller ikke vente ret længe paa sig. Det var ordet Republik. Rusland skulde maaske bli republik.

Nu snakkedes det om, hvad dette ord betød.

En rusisk gardeoberst gjengir for den franske gjest en samtale som de dage førtes mellem hans to ordonanser:

«Du vet, det blir republik.»

»Ja . . det heter det sig jo . . Men Czaren? Gaar han sin vei.»

«Nei, han blir naturligvis.»

«Men, hvad siger saa republiken.»

«Hun gifter sig med czaren.»

«Men, hvad blir der saa av keiserinden?»

«Hun maa læse bønner.»

«Hele dagen?»

«Ja, hele dagen. Hun blir sat i kloster av den grund.»

Ordet republik gjorde avgjort mere lykke end ordet konstitution; men man vænnet sig ikke dertil uten overgang. Vi hørte tusinde ganger gjentat: «Ja, republiken med en rigtig czar, det er det, vi har bruk for.»

Det gik imidlertid kun faa dage, før politiken holdt sit indtog. Guldalderen var forbi, den hadde ikke varet synderlig længe.

Intriganterne begyndte sit arbeide. De første taler avholdtes. Der tales om valg. Alle gjør krav paa rettigheter, men ingen taler om pligter. Der cirkulerer en del falske rygter. Forvirringen stiger, sindene ophidses, de første voldsomme ord blir uttalt. Et eneste faktum bekræfter sig. Der

er ingen czar mere, og der kommer aldrig nogen ny, medmindre folket ombestemmer sig. Mange soldater mottar med glæde, hvad de opfatter som en definitiv befrielse. De erklærer det støiende. Rigdom magt og anden herlighet synes opnaaelig for alle og enhver. Men der er adskillige gode bondesoldater som ikke ser tingene med de øine. I en landsby ved Serethfloden, nogen hundrede meter fra de tyske linjer, ligger en bataljon Lillerussere i kantonnement. Om aftenen, mens størsteparten samler sig for med sang, latter, bægerklang og bønner — thi alt dette blandes saa forunderlig sammen — at vise glæden over den nye æra, vandrer en snes soldater, en for en, for de vil ikke bli lagt merke til, hen til et stille sted under piletrærne ved flodbredden. De hvisker sammen og jamrer sig. «Vi har ingen czar mere,» siger de. «Hvad skal der nu bli av os. Hvorledes skal vi klare os uten ham. Han var vor «lille far.» Republiken blir ikke vor «lille far», og de graater ganske stille; tunge taarer triller ned i deres lyse skjæg.

*

Da hæren, som følge av ophævelsen av dødsstraffen begyndte at bli demoraliseret, var det naturlig, at Kerenski blev utnævnt til krigsminister. Og som krigsminister tok han et endnu mer skjæbnesvangert skridt. Han fortsatte at demokratisere hæren paa grundlag av socialistiske utopier. Kerenski var forblindet socialdemokrat i den grad, at han lot svække befalets autoritet for at tækkes soldaterne.

Han indførte soldaterraadene i hæren. I hvert eneste kompani blev der utnævnt et saadant raad for at kontrollere officererne! Og han avskediget en række av hærens dygtigste høiere officerer, fordi de ikke vilde finde sig i at bli sat under soldaterraadenes overformynderi.

Men Kerenskis handlemaate stemmer med hans temperament. Han er en idealist, en drømmer, som kan holde slike impulsive taler, at han suggererer masserne, mens han mangler evnen til at disciplinere og organisere.

Han var blændet av de socialdemokratiske utopier i den grad, at han satte sit fædreland i den alvorligste fare for at kunne faa sætte dødfødte teorier ut i livet.

Da disciplinen i armeen var ødelagt, appelerte han til kvinderne. De skulde hjælpe til at gjenreise den ved sit personlige mod paa slagmarken! Han fik en fru Breshkoffsky til at organisere kvindernes dødsbataljon, som blev sendt til fronten. Den skulde gaa foran stormkolonnerne, hvor det var paakrævet for at stimulere soldaternes mod.

Det var frihet, likhet og broderskap, Kerenski forsøkte at indføre i hæren — og resultatet blev demoralisation og opløsning! Han opnaaet at svække den russiske hær istedenfor at styrke den, og han har tilføiet kjæmpearmeen et langt alvorligere knæk end selv den udueligste general under felttoget.

Kerenski blev forøvrig hurtig en farlig sprængkile i den provisoriske regjering.

Han fik den ene minister fældet efter den anden. Først kadetterne med Miljukow i spidsen Deres imperialistiske opfatning stemte ikke med hans frihetshypoteser. Og tilslut gjorde han tilværelsen saa het ogsaa for ministerpræsidenten fyrst Lvoff, at han maatte trække sig tilbake. Han stjal folkets hjerte fra ham med sin veltalenhet. Kerenski blev hans efterfølger og fik den samlede regjeringsmagt i sin haand. Drømmeren og idealisten hadde seiret i russisk politik i en vanskelig nyskapningstid, da der krævedes en jernhaand.

Da Kerenski hadde faat en diktators magt, rettet han følgende appel til det russiske folk:

«Paa dette for fædrelandet saa alvorlige tidspunkt vil den rekonstruerede provisoriske regjering bære den høieste magts byrder. Fiendens offensiv ved fronten i forbindelse med den opløsning, som hersker i det indre, truer selve Ruslands eksistens. Alene en myndighet, som er fremgaat av den militære nødvendighets haarde krav og støttet av hele folkets begeistring, som er fuld av selvfornegtelse, kan smede de frygtelige og skapende kræfter, som vil være istand til at rense fædrelandets jord for fiender og la alle landets ledende kræfter delta i det store rekonstruktionsarbeide, som tilsigter Ruslands gjenfødelse. I bevisstheten om sin hellige pligt overfor fædrelandet vil regjeringen ikke vike tilbake for nogen vanskelighet eller nogen hindring for at føre den kamp, hvis utfald vil avgjøre Ruslands skjæbne, til en avslutning som er værdig den store nations ære. I det den tragter frem med dette maal for øie at anvende alle landets ledende kræfter, vil regjeringen træffe de foranstaltninger, som er nødvendige, av hensyn til statens organisation, idet den trofast holder sig de principer efterrettelig, som allerede er proklamerede av den. Under

dette arbeide vil den provisoriske regjering øse kraft av vissheten om, at den vil finde hjælp og støtte hos alle russiske folk. *Regjeringen nærer den tro at hele revolutionens uovervindelige kraft vil bli anvendt til gavn for Ruslands frelse og til gjenopreisning av dets ære, som er plettet av forræderi, foragtelig forsagthet og feighet.* Regjeringen er overbevist om, at de russiske borgere i det historiske øieblik, i hvilket fædrelandets skjæbne avgjøres, stillet overfor fienden, vil glemme de uoverensstemmelser, som adskiller dem og slutte sig sammen til offervillige bedrifter med den faste beslutning at overvinde alle vanskeligheter. *Overfor en saadan aand i folket vil hverken den ydre fiende eller forvirring i det indre være frygtelig.* Den frihet, som er fremgaat av den nationale begeistrings enhet skal ikke bli overvundet. *Det russiske folk vil gaa en ny fremtid imøte og skjænke Rusland en ny stor frihet til lykke for hele menneskeheten.*»

Det er ikke en diktators tale, det er en drømmers, en idealists lyse tro som avspeiler sig i appellen. Kerenski forsøker atter at redde fædrelandet med veltalenhet istedenfor med de magtmidler som stod til hans raadighet.

Der er ingen tvil om, at Kerenski handlet ærlig og oprigtig. Han har ment, at *hans frihetsmetode* var den eneste som kunde redde fædrelandet ut av det politiske kaos, som revolutionen hadde skapt. Men istedet opnaadde han at skape endnu mere kaos, gjøre tilstanden endnu usikrere.

*

Det mindst flatterende træk i Kerenskis politiske utvikling fra demokrat til diktator er hans optræden overfor finnerne.

Den russiske revolution blev selvfølgelig mottat med varm begeistring i Finland, hvor det gamle russiske styres tryk var blit næsten uutholdelig. Finnerne hadde forresten ved sine næsten demonstrative tyske sympatier under krigen — oprettelsen av en finsk bataljon i Tyskland var det mest utfordrende schaktræk mot Rusland — selv bidraget til at skjærpe den russiske mistænksomhet. Det var en tid da finner i vernepligtsalderen ikke fik lov til at forlate landet, og der blev ført den skarpeste kontrol med de fremmede, som kom ind i landet. Det gjaldt nemlig for russerne at avverge, at den finske bataljon i Tyskland blev yderligere rekrutteret og at der slap personer med tyske sympatier ind i landet.

Det var gendarmeriet, som førte kontrollen, og de optraadte i mange tilfælder som angivere for at faa finner, som

de ikke stolte paa, puttet i hullet. Den opsigtsvækkende arrestation av den kjendte finske professor Werner Söderhjelm, da han stod i begrep med at reise til Sverige for at holde foredrag om finsk litteratur, var et av de krasseste utslag av det russiske gendarmeris vilkaarlighet i Finland. De finske fængsler var en tid overfyldt av politiske fanger, som gendarmerne hadde arresteret, uten at der forelaa indicier, som berettiget til at foreta et saadant skridt. De blev ofte sittende flere maaneder i fængslet, og en hel del finner blev sendt til det berygtede Peterpaulsfængsel i Petrograd. Der var en tid da et eneste løsrevet ord var nok til at bringe en mand i fængsel paa ubestemt tid. Gendarmeriet hadde sine spioner overalt. Da der efter revolutionen blev offentliggjort en fortegnelse over det russiske gendarmeris agenter i Finland, viste det sig, at finner i nærsagt alle samfundsstillinger hadde været betalt av gendarmeriet til at utføre spiontjeneste mot sine landsmænd. Den uhyggelige sorteliste brændemerket flere hundrede finner for livet. Men sortelisten hadde et psykologisk moment, som der maatte lægges merke til: der fandtes praktisk talt ikke et eneste svensk navn paa den, og det viser, at det svenske elements moral ikke er saa margstukken som det finske elements.

Da revolutionen hadde bredt sig til Finland, blev der straks av den provisoriske regjering truffet en række foranstaltninger med sigte paa at skaffe landet større politisk frihet. Landets gamle forfatning, som czar Nikolai ved statskupet hadde sat ut av kraft blev gjenindført; der blev utnævnt ny generalguvernør og guvernører i de forskjellige len, gendarmeriet blev fjernet o. s. v. Det gik forresten høist vilkaarlig til ved de nye guvernørutnævnelser. I Uleaborg len blev f. eks. guvernør Enehjelm, som hadde været en av det gamle systems trofaste støtter i Finland avløst av bonden Torpe — en uoplyst mand, som hverken kunde læse eller skrive. Det var et sprang fra den ene yderlighet til den anden. Og streiken i Åbo, hvor socialisterne tiltvang sig majoriteten i kommunestyret, var et krast utslag av den revolutionære aand. Det var en god optakt til anarkiets indrykning ogsaa i Finland. Kerenski lovet i Finlands hoved-

stad en begeistret menneskemasse, at Finlands konstitutionelle rettigheter skulde bli fuldt ut respekteret.

Det var midt oppe i den store frihetsrus, i den politiske uansvarlighets tid, da et løfte ikke var bindende utover døgnet, at Kerenski forsikret finnerne om, at deres krav paa politisk selvstændighet vilde bli respekteret. Knapt fire maaneder senere opløser diktatoren Kerenski den finske landdag, fordi den hadde gjort forsok paa at gi Finland den selvstændighet som justitsminister Kerenski hadde lovet det finske folk.

Paa den anden side skal det indrømmes, at det ikke var et klokt politisk træk av den finske landdag at proklamere landets selvstændighet i den tid, da den store stat, den er lænket til, holdt paa at opløses. Hadde der staat væbnet magt og en politiker av europæiske dimensioner bak selvstændighetsproklamationen, kunde det kanske ha gaat. Men Finland savnet begge dele. Det er 15 aar siden landets armé blev opløst, og den mand som staar i spidsen for landets styre, er en almindelig frasehelt, som ved en socialistisk bølgegang er blit skyllet op paa en altfor fremskutt plads. Senatspræsident Tokoi har været en ivrig socialistisk agitator, og han har spillet en stor rolle som organisator og tillidsmand inden det finske socialdemokrati. Han har opholdt sig flere aar i Amerika, og han har faat et visst amerikansk tilsnit — paagaaenhet og utholdenhet og en viss evne til at beherske en situation som ikke overstiger hans aandelige kapacitet. Han er en selfmade mand med en betydelig autoritet indenfor sit eget partis rækker, og ogsaa indenfor de andre politiske partier i landet nyter han en viss agtelse som organisator og agitator. Som politiker var han igrunden et ubeskrevet blad, da han ved revolutionen blev sat i spidsen for det finske statsstyre, men han blev mødt med loyalitet og tillid av de andre partier, som sund parlamentarisme tilsiger i en kritisk situation. De andre partier og specielt den svenske gruppe i landdagen hadde langt betydeligere mænd, men de var avskaaret fra at træ i spidsen for regjeringen, da socialisterne hadde overvældende majoritet i landdagen og ikke vilde gaa med paa nogen samlingsregjering. Tokoi blev saaledes forgrundsskikkelsen i finsk politik i en av de mest kritiske situationer i nationens liv. Han fik loyalt støtte av de andre partier, og

beslutningen om proklamation av landets selvstændighet *var et uttryk for hele nationens krav.* Der var bare 4—5 som stemte mot.

Der var selvfølgelig adskillig spænding i landet efter landdagsbeslutningen. Hvorledes vilde den provisoriske russiske regjering stille sig overfor finnernes selvstændighetskamp, som dens chef som justisminister hadde lovet at støtte.

Kerenski svaret med at opløse landdagen.

Hvis der hadde staat en klokere og dygtigere politiker end Tokoi i spidsen for den finske regjering, vilde der staat langt mere respekt av beslutningen, og Kerenski vilde kanske ha akcepteret den. Nu fandt imidlertid diktatoren, at det ikke var forbundet med nogen politisk fare at opløse landdagen. Det passet jo forresten ogsaa udmerket som led i det nye politiske system, han staar i begreb med at gjennemføre i Rusland.

Hvorledes vilde finnernes stilling bli efter Kerenskis kurs-ændring? Svaret er oplagt. Finlands politiske frihet staar og falder med Ruslands. Hvis demokratiet magter at føre Rusland ut av det politiske kaos, saa der blir stabile politiske forhold i riket, vil finnerne selvfølgelig faa den samme politiske selvstændighet som de hadde før Czarens statskup i 1904. Kanske kan der ved underhandlinger i gjensidig tillid opnaaes noget større frihet i den retning den opløste landdag har antydet.

Men blir czarismen gjenindført er Finlands politiske skjæbne beseglet for lange tider. Det frihetselskende folk vil igjen bli ribbet for den flygtige frihet revolutionen bragte det.

Den russiske revolutions utvikling i Finland understreker med al ønskelig tydelighet, hvor uhyggelig hul frasen om de undertrykte nationers frigjørelse igrunden er i stormagternes mund.

Selv en stat med socialistisk revolutionær regjering finder ikke at kunne gi et litet loyalt folk sin politiske frihet. Det skal knebles politisk fordi det er i statens interesse.

Revolutionen i Rusland har utviklet sig fra tøilesløs frihet til anarki og kaos for at ende i diktatur! Det er med andre ord det gamle politiske system, som er gjenindført bare

med den forskjel, at diktatoren heter Kerenski og ikke czar Nikolai.

Kerenski har bittert faat erfare, at de socialistiske utopier har litet med virkeligheten at gjøre. Han er blit nødt til at gjenindføre dødsstraffen i hæren, og han er paa grund av sine egne beklagelige feiltagelser blit nødt til at opkaste sig til diktator. Han er med andre ord blit nødt til at indføre et system, som han har bekjæmpet i hele sit politiske liv.

Det maa ba været haardt for den rødglødende socialist at løpe fra sin politiske fortid, men det viser, at utopier og realitet er to begreper, som ikke kan forenes.

Vil Kerenski klare at redde Rusland? Neppe. Diktatoren Kerenski vil aldrig opnaa den sterke position som socialisten Kerenski. Han har selv svækket sin stilling. Han er en dødssyk mand. Det sidste undskylder i grunden saa meget. Han har ikke været i besiddelse av den fysiske motstandskraft, som en mand i hans stilling burde hat. Hans legemlige svakhet har influeret paa hans politik. Han har været for mild, for medgjørlig. Istedetfor at bruke brutal magt, har han brugt fraser. Mushikerne liker fraser, men de respekterer bare knuten. Det har Kerenski ikke forstaat. Han har beruset sig selv i en farlig hypnose: at de russiske masser var modne til den voldsomme politiske omveltning. Og en mushik honorerer kanske en vakker dag hans politiske enfoldighet med at dolke ham bakfra. Diktatoren Kerenski er et begrep, som de ikke kan definere. Men en dolk kan de bruke.

Den russiske revolution viser i store træk det samme kredsløp som den franske, med den forskjel, at Rusland har faat sin diktator, men endnu ikke sin Napoleon.

KRIGSFROMHETEN.

(Foredrag holdt paa studentermøtet paa Heimtun juli 1917.)

Det blir om krigsfromheten, slik som jeg har kunnet studere den i løpet av den sidste vinter i Tyskland, jeg kan si litt. Men selv om jeg bare har hat anledning til at lære den at kjende under tyske forhold, behøver ikke fremstillingen bli helt ensidig. Jeg bestyrkes deri særlig ved, at vi ganske godt kan tale om krigsfromhet ogsaa blandt os nøitrale norske folk. Jeg tror neppe at de fleste norske prester taler stort anderledes til folk nu end de gjorde før krigen. Men det kommer vel av at faa av dem virkelig lider under krigen. Men der gives kristne og kristne forkyndere hos os, som har det vondt, fordi krigen i hele dens ufattelige forfærdelighet trykker dem. Og jeg tror at ha merket, at netop hos disse har krigen hat noget av den samme virkning, som den har hat paa de tyske kristne. Men vi vil se.

I.

Krigsfromheten idag er en anden end i krigens første aar. Vi vet alle, hvordan man i krigens begyndelse talte om en religiøs gjenfødelse av folket. De kirker, som før var daarlig besatte, blev ved krigens begyndelse overfyldte. Naar ikke alle slap ind i kirken begyndte folket utenfor at synge salmer. Nadverdgjesternes antal steg ganske voldsomt. Det hændte, at alle mænd i menigheten, som skulde drage i felten, først nød nadverden, før de drog ut. Folk som hadde glemt sine bønner, begyndte igjen at be. De første feltbreve vidner alle om, hvilken betydning religionen spillet for dem «derute». Hele den vældige verdensbrand, som saa hurtig flammet i veiret, betød for alle en vældig opskakning av de vante folder, «*Erschütterung*», som tyskerne siger. De vante støtter blev revet væk, og alle stod overfor noget usikkert, revet væk fra gaard og grund, fra arbeide og familie med noget uhyre

ukjendt foran sig, som man ikke hadde nogen anelse om, hvor man ikke hadde noget at hvile i. Et grundelement i al religion er følelsen av avmagt og følelsen av avhængighet av noget utenom sig selv. Denne indre usikkerhet, som krigen vakte, skapte naturlig en ganske eiendommelig mottagelighet for religion. Barneminderne blev igjen lysvaakne, barnebønnerne skjøv sig igjen frem i bevisstheten. Utenom dem selv, over alle de vældige omrystninger stod Gud. Ham kunde man stole paa. Saaledes kom alt, hvad der var av religion hos folk, frem for dagen. Og suggestionen tok dem videre. Jernbanetogene som førte soldatene til fronten gjenlød av salmesang. Prestene talte om, at det var bedende tog, som blev sendt mot fienden. Saa turde man tale om en folkevækkelse og mange kristne blev blendet herav og ventet sig store tider for kirke og kristendom.

Men ikke bare denne individuelle fromhet skulde krigen styrke. Krigen er ogsaa en *social* erfaring. Krigen er ikke bare en «Erschütterung», den er ogsaa en «*Verkettung*», en sammenkjedning av mennesker. De derute blev kjedet sammen med dem derhjemme. Man fik borgfreden. «Fra nu av kjender jeg ingen partier, bare tyskere». Man fik brødkortene, ja, alle de andre kort, man fik «Hindenburgspende», folk i Mecklenburg og i de andre sterkt jordbruksdyrkende land maatte avgi mat til Rhinprovinsen og de andre industricentrer. Vel blev det til en tvangsopdragelse av folket til social følelse og om tvangsethik kan man kanske vanskelig tale. Men denne «Verkettung» maatte føre til noget. Der blev mange, som gjorde tvangsethiken til personlig ethik, som bejaet det hele. *Offertanken* blev levende. Dryander, hofprædikant i Berlin, fortæller i en præken, at der i et soldatertog væsentlig bestaaende av arbeidere stod skrevet paa væggen med kridt: «Vi maa dø, forat folket kan leve». Jesu stedfortrædende lidelse blev saa ganske anderledes forstaaelig for folk. Hvad der tidligere hadde været et gammelt dogme, fik igjen nyhetens interesse. De oplevet selv, hvordan den ene ved sin lidelse og død kunde frelse de mange. Væsentlig blev den vel forstaaet som en analogi og Jesu stedfortrædende lidelse blev derved ofte berøvet sin eiendommelige værdi; men av denne levende offertanke i folks bevissthet maatte der komme noget.

Man saa paa den som en av krigens sociale erfaringer. Og de kristne ventet sig av dette meget for kristendommens sak. Individualismen, som saa længe hadde behersket kristenheten, skulde overvindes. Den skulde avløses av en større kollektivisme, av et andet syn for samhørigheten, for Gudsriketanken.

Saa var det disse to oplevelser de kristne saa: Krigen som en *religiøs erfaring* og som en *social erfaring*.

Den almindelige betragter vil idag likeoverfor disse forventninger benytte uttrykket: «*Enttäuschung*». Krigsfromheten er for de kristne blit en skuffelse. Jeg vil ikke bruke et saa sterkt uttryk, men jeg vil si, at resultatet er blit et andet, end det man ventet. Den fromhet, som krigen vakte, har aldrig været nogen kristelig fromhet. Det ligger nu allerede deri, at det var en massebevægelse. Kristendommen er en etisk religion og kan som saadan ikke bibringes folk med suggestion og sakramenter. Den religion, som blev vakt hos folket, var en *primitiv religion*. Dens fornemste motiv var *trangen efter beskyttelse*. I en casino ved fronten kom jeg i samtale med en høiere officer om krig og religion. Han spurgte mig, om jeg hadde set nogen av soldaternes amuletter. Han forsikret mig, at de allerfleste av dem paa brystet bar en amulet. Det er et spørsmaal, om vi ikke alle overvurderer den fromhet, som lever blandt folk. Trangen efter beskyttelse, ønsket efter at faa det godt er et sterkere motiv end trangen efter at bli god (Johs. Johnson). Hvad krigsfromheten angaar er det saaledes karakteristisk, at man i den første krigstid næsten aldrig hørte tale om Kristus. Den tidligere Nürnbergerprest, nu en meget hørt prest i Berlin, Rittelmeyer, gir forklaring herpaa i en av sine første krigsprækener: «Om Gud taler man meget mere end før, men litet om Kristus. Det kan være os et tegn paa, hvor dyp følelsen er der for, at krigen intet har med Kristi aand at gjøre.» Men jeg tror forklaringen ligger dypere. Jeg tror nærmere at kristustroen var altfor indviklet og krigsfromheten var altfor primitiv og neppe kom over forprofetiske høider. Det viser sig ogsaa deri, at man næsten aldrig hører om *synd og syndserkjendelse*. Man kan læse hvormange feltbreve, man vil. Jeg har netop

læst et større antal væsentlig fra bønder og arbeidere. De talte alle om Gud, men ikke et eneste et nævnte Kristus eller synd og syndserkjendelse. «*Gott-vertrauen*» var i et ord indholdet av disse brev. Gud skulde beskytte dem. Han skulde beskytte deres liv og deres land og folk.

Men saa kom temmelig snart det vældige problem, det problem, som altid har været anstøtsstenen for denne slags fromhet: *Guds retfærdighet og lidelsesproblemet.* Granaterne gjorde ingen forskjel. Den som hadde bedt sine bønner, blev ikke beskyttet, han blev saaret, ja faldt kanske; men den ugudelig greiet sig. Det faste dogme for dem er, at Tyskland ikke har villet krigen. For de fleste nordmænd høres dette ganske usandsynlig ut. Men det er ikke hykleri i deres mund. Og for at forstaa dem, maa man gaa ut fra deres forutsætninger, selv om forutsætningerne ikke altid er helt rigtige. Er for den engelske befolkning Tysklands marsj gjennem Belgien med alle de ødelæggelser som derav fulgte den moralske opstiver, saa er for hver eneste tysker den store hjælp, at de ikke har villet krigen, at de er blit overfaldt, at de derfor har retten paa sin side. Altsaa maatte Gud være paa deres side, maatte Gud hjælpe. Saa længe de gik frem fra seir til seir, saa var alt som det skulde være. Det var let at tale om «Unser Gott». Gud vilde hjælpe landet og folket; ti Gud var retfærdig og de hadde retten paa sin side. Men saa kom motgangen. (Det vilde være en interessant opgave at finde ut, hvordan den skridtvis har øvet sin indflydelse paa krigsfromheten, man kan tydelig merke den paa krigspræknerne.) Først kom Marneslaget, som de længe ikke visste rigtig besked om, saa de lange krigsaar, hungersnøden, de ufattelige lidelser. Og problemet blir brændende, om Guds retfærdighet og lidelsesproblemet. Jeg fik høre dernede, hvordan boerkrigen ogsaa for mange tyskere hadde været et stort problem. Boerne maatte vinde, fordi de hadde retten paa sin side. Men boerne vandt ikke. Det er ikke for intet, at de tyske praktiske teologer forsøker at finde likhetspunkter mellem den tyske bondefromhet og den gammeltestamentlige fromhet.

Men der kom mere til. Det viste sig, hvordan krigen virket forraaende. Den fromhet, som krigen hadde vakt, vår ikke rettet mot det at kjæmpe mot synden. Dens

fornemste motiv var trangen efter beskyttelse. Langt borte fra hjemmet, fra kone og barn, fra familielivet, fra al indflydelse, som kaldte paa det bedste hos dem, blev fristelserne for sterke. Saa har usedeligheten bredt sig. De veneriske sygdomme er en av de værste fiender for hæren. Og ikke bare derute, ogsaa derhjemme brer usedeligheten sig. De saakaldte «Krieger-frauen», særlig de unge koner viet et par dage før manden drog i felten, har ikke det bedste ord paa sig. Og begynder man at leve lidderlig, gaar det tilbake med troen.

Men ogsaa krigen som en *social erfaring*, vil neppe holde hvad den lovet, selv om der er meget som taler imot. Det er klart at partierne er begyndt at røre paa sig. Bayrerne er igjen begyndt at kritisere preusserne, og preusserne er ikke helt fornøiet med bayrerne. Nøden for de enkelte er blit saa stor, at man vanskelig kan forlange, at de kan ha saa megen tanke tilovers for de andre. Kortsystemet virker, men der findes ikke mange, som ikke studerer paa, hvordan de kan faa listet sig bak love og regler for at faa fat paa noget mere. Der var fra Berlin enkelte lokaltog, som man hadde døpt «Hamsterzüge» efter et lite dyr «Hamster», som er saa flink til at samle i lade. Med de tog reiste folk om søndagene ut paa landet for mot gode ord og megen betaling at faa fat paa litt ulovlig mat av bønderne, skjønt al denne «hamstring» var en fare for det heles vel. Trafiken blev opdaget og ved politiets hjælp saa vidt mulig stanset. Jeg var ofte paa tur med en meget patriotisk professor, et av de prægtigste mennesker, jeg var sammen med dernede. Men naar vi kom til landsbyvertshuset, førte han altid vertinden avsides og forsøkte med alslags lurhet at faa fat paa nogen pølser. Hvis mange gjorde som ham (hvad de gjorde), saa vilde det heles vel skades, men han undskyldte sig med, at han aldrig blev mæt. Aager, bedrag, bakveie fordømmes ikke mere, fordi ingen tør kaste den første sten. Istedetfor social følelse har nøden hos de fleste fremkaldt en sterk egoisme, en vældig kamp for tilværelsen.

Offertanken trær ogsaa mere i bakgrunden. Nu tages jo alle til soldater, saa adgangen til at melde sig frivillig er ikke stor, men de som slipper at komme ut, sørger ikke mere, de glæder sig derover. Man skal vogte sig vel for at bedømme

ut fra, hvad enkelte forfattere og journalister skriver og prester præker. Wolff i «Berliner Tageblatt» har karakterisert dem i en artikel, hvor han ringeagtende kalder dem trubadurer, som fører lyre, men ikke sverd. Av folket privat faar man et ganske anderledes sandt billede.

Men den væsentligste grund til, at jeg stiller mig noget skeptisk likeoverfor den bebudede samfølelse, kollektivisme, er at den vældige spænding, det uhyre tryk, som i disse lange aar har hvilet over alle, tilslut maa avløses av en *vældig træthet.* Man kan tale om accomodation og menneskenes tilpasningsevne saa meget man vil, men naturen fordrer tilslut sin ret. Der maa, iallefald naar krigen er over, komme en vældig træthet over Europa. Hittil har det kanske været den stadige aktivitet, som fremfor noget andet har holdt folket oppe. Det at være ustanselig optat i arbeide med det som foregaar, har hjulpet til at holde stemningen og motet oppe. En professor i kirkehistorie fortalte mig, hvilken lidelse det var for ham at beskjæftige sig med videnskap i denne tid. «Tænke Dem til, jeg skal staa og læse over Cromwell i disse tider!» For at greie at holde ut tok den gamle mand fat paa et anstrengende krigsarbeide. Og da blev det saa meget bedre. Derfor siger man ogsaa, at stemningen og motet er saa meget bedre ved fronten end derhjemme og meget bedre under bevægelseskrig end under stillingskrig. Alle, som har hat meget at gjøre, kan fortælle om, hvordan bare det rastløse arbeide kan holde dem oppe. Kommer de væk fra arbeidet, falder de sammen. Jeg kan ikke tænke mig andet, end at netop en slik træthet kommer til at avløse denne vældige spænding, denne uhyggelige jagets og pressets tid. Men der hvor der er træthet, er der mest lyst til at opgi det hele, til at lægge hændene i skjødet. Det er noget sterkt og ungt og friskt over det at tænke socialt og handle socialt. Der er noget sterkt og ungt og friskt over det at virke paa de andre. Den høieste fromhet blev i den gamle, trætte verden verdens flugt. Det blev først de unge, friske germanere som blev erobrere. Vi faar sikkert se megen fromhet i verdensflugt. Troen paa at det lykkes at forbedre, vil bli svak. Der skal lys tro til at forkynde Guds rike her paa jorden. Hvormange vil det lykkes at komme igjennem denne ildprøve med lys tro?

Jeg synes, jeg merker det paa kristne mennesker ogsaa i vort land, kristne mennesker, som daglig lider under krigen som en sjælelig byrde, at krigen virker træthet overfor opgaver, at den svækker deres tro paa fremgang, at de mere og mere lægger vegten fra det dennesidige over paa det hinsidige. Det er eñ av grundene til, at jeg kan tale om krigsfromhet i en saa utvidet forstand, som jeg gjorde i min indledning.

Hvad er saa krigens indflydelse paa fromhetslivet? Jeg har tildels allerede foregrepet mit svar. Vi talte isted om at man ialmindelighet saa paa krigsfromheten som en «Enttäuschung». Er det saa helt ret at avfeie det hele med «Enttäuschung»? Jeg tror det ikke. Julius Smend i Münster har ret, naar han i en artikel i «Mitteilungen an die Mitglieder der Konferenz für evangelische Kirchenarbeit» bedømmer baade begeistring og «Enttäuschung» for feilagtig. Han siger: «Det er overhode uttryk for en stolen paa tegn og undere (nemlig at bruke disse uttryk). Av intet kan ikke Gud skape nyt liv, for han vil ikke det. Er der ikke hos os hjemme eller hos dem ved fronten nogen indre besiddelse, intet liv fra oven, saa kan hverken krigens rædsler eller de gode tider ændre noget derved. Den som ikke har, skal endog fratages det, som han mente sig at ha. Vistnok kan store og dype begivenheter formaa at vække, hvad der slumrer i det ubevisste og bringe til klar bevisshet, hvad der er forhaanden i underbevisstheten, men ikke mere. — — — — — En fuldkommen seierrik krig formaar vel endnu mindre at fylde en saadan opgave, men ogsaa en usigelig smertefuld krig spotter alle overleverte læremeninger. Hvad følger av disse overlægninger? Vi skal ikke ut fra disse store og tunge begivenheter haape paa nogen gjenfødelse av hjerterne eller nogen folkefornyelse. Dertil gives der bare en kilde: evangeliet. Krigsprækener, krigsbønner, krigssange synes mig altfor ofte at bøie av fra de enkelte store linjer i den evangeliske forkyndelse. De er altid aktuelle og har altid forjættelsen. Høiere op. Evighetsvidnesbyrd er bedre end berømmelige tidsprækener. *Kun den som har skal gives.*»

Kun den som har skal gives, den som ikke har skal

endog fratages det, som han mente sig at ha, det er en sandhet som krigen har vist. Avskalling av det uegte, en styrkelse av de enkelte. Kun en dypt begrundet personlig tro kunde holde og bære. Overfladisk kulturtro, troen paa folket, alle de idealer, man hadde sat sig, de ramlet ubarmhjertig. «Den som virkelig gjennemlever denne tid føler uvilkaarlig, at den hjælp som skal komme til os, den kan ikke stamme fra denne verden. Vi ser, at her sprudler ikke de kilder, som formaar at stille sjælens tørst,» siger professor Ihmels i en krigspræken.

Hvori bestaar denne fordypelse, denne styrkede inderlighet?

Vi kan først nævne den dypere *forstaaelse av lidelsen.* Istedetfor at tale om at Gud hjælper den som har retten paa sin side, taler prestene nu meget mere om lidelsens betydning. En prest skriver i en artikel om menighetsprækenen i krigstid, at en av prestens opgaver er netop denne at lære folk Guds uransagelige veie, hvordan hans veie saa ofte gaar gjennem nederlag.

Forstaaelsen av det *ondes magt,* av *synden* i dens forfærdelighet er steget. «Menneskenes synd og forblendelse er frygteligere og meget værre at overvinde end vor fremskridtsvenlige, utviklingstroende, kongress- og resolutionsglade slegt har drømt om. Men for os gir sig derav kun et rigtig syn, dette at vi trænger en redningsmand, en forløser, som er kommet for at søke og frelse menneskesjæle» (Brenz 1916). «Hvordan er ikke synden blit aabenbar for os alle, aldrig før er det onde saa kompakt kommet til syne. — — — — Det maa føre med sig en præken om korset. Alene korsets præken kan garantere os om Guds kjærlighet» (professor Pfeningsdorf).

Vi har allerede nævnt det næste: *kristustroen.* Mens man i de første krigsprækener kan lete længe efter en virkelig kristusforkyndelse, er den i løpet av krigen kommet mere og mere tilbake. Pastor Rittelmeyer holdt i mars 1916 en præken med tema: Vort nye syn paa Kristus. Det var han, som i begyndelsen av krigen sa: om Gud taler vi nu meget, om Kristus mindre. Hos ham er det nye syn væsentlig *manden,* helten, kjæmpen, hvis død er den største heltedaad. Man

skal ikke længere i Jesu lidelse lægge vegten paa den passive lydighet, men paa den aktive, det mandige i det at gaa i døden.

Men der hvor lidelsen og nøden gjør livet saa forfærdelig at bære, der blir det ikke først og fremst Jesus som helten og kjæmpen som hjælper. Man har under krigen ogsaa talt saa meget om det nye syn paa Gud, at man hadde gjort Gud altfor liten og vek, han var hærskarernes Gud, han var den strenge, den som kunde tale i kanonernes drøn. Og det er nok rigtig. Guds storhet og vælde, ikke Gud som en gammel mand med kalot og maane. Men der, hvor der blir nød og elendighet, der hvor der blir en usigelig træthet, et rop efter kjærlighet i denne hatets tid, efter igjen at tro paa det gode, naar det ser ut som djævelen har ordet, der blir det en anden røst man lytter efter, efter hans røst som sa: «Kom hit til mig alle I som arbeider og bærer de tunge byrder, og jeg vil gi eder hvile.» Derfor tror jeg mere den prest har ret, som i 1916 præker: «Ved mangen en vagtild, i mangen en «Unterstand» i mangt et lazaret, i mange krigerfamilier vil Jesus i disse nødens dage komme nær med forbarmende godhet og taalmodighet og i kvalte men mottagelige sind sprede sit milde og skjønne lys.»

Det værste problem for mange unge mennesker i denne tid er det igjen at kunne tro paa det gode. Hvormange diskussioner har jeg ikke i vinterens løp hat med unge mennesker derom. Jeg husker et ungt menneske, tysker, som jeg tilfældigvis traf paa en reise. Da jeg kom hjem igjen fik jeg breve, fordi jeg var prest. Jeg maatte da kunne hjælpe i dette forfærdelige spørsmaal: Hvorledes skal jeg igjen faa tilbake troen paa det gode? Jeg kunde ikke begynde med at tale om Gud, hvorledes kunde Gud være kjærlighet, som kunde tillate en slik krig. Jeg maatte begynde med Kristus. At der hadde levet en som Kristus, at han var en historisk virkelighet, det var det eneste, jeg kunde hjælpe med. Og for at tale endnu mere om mine personlige erfaringer. Min lille norske menighet i Berlin var en krigsmenighet. De fleste nordmænd som var igjen, var indgiftet i tyske familier. De hadde mænd og sønner ved fronten. Og alle gik vi saa op i hvad der skedde, at vort liv var ganske «bellocentrisk». Der

var kanske bare den forskjel, at mange paa en maate hadde det værre end tyskerne, idet den nationale opstiver manglet. De led for noget, som ikke var deres eget. Hvad var det man kunde si til disse mennesker, som led og hadde det vondt? Det var bare ett de strakte sig efter, efter forløsning, efter frihet. Saa var det stadig ham, presten hadde for øie, ham som ynkedes over folket og hjalp dem, fordi de hadde det vondt, ham som aapnet sine arme mot dem og indbød dem: kom hit til mig alle I som arbeider og bærer de tunge byrder og jeg vil gi eder hvile.

Man finder utvikling mot den samme forkyndelse ogsaa i de tyske presters prækener. Læser man krigsprækenerne fra den første krigstid og utover til 1917, saa er der iallefald en gjennemgaaende merkbar utvikling. De første krigsprækener var, hvad tyskerne kalder «darstellend», de fremstillet paa en høitidelig «feierlich» maate, hvad der allerede var tilstede i forsamlingen, det allerede oplevede gav de ord og uttryk, fædrelandet, Gud, som folkets herre og styrer, forsynstroen, viljen til strid o. s. v. Efterhvert som avskallingen foregik, fik prækenerne mere og mere en egg til den enkelte, forsøkte at føre videre, gik de enkelte mere ind paa livet. — Alt dette fører i retning av en inderligere, mere personlig fromhet Sorgen og lidelsen som allikevel avføder hengivelse. Syndens vældige magt, som bare en kan hjælpe til at overvinde: frelseren Jesus Kristus. Men dette er personlig kristendom, dette er noget for de enkelte, ikke nogen folkevækkelse.

Ingen, synes det mig, har formet dette klarere end professor Ihmels i en præken med teksten Abrahams bøn for Sodoma. Han taler om de 10 retfærdige. Hvis bare folket hadde de 10 retfærdige. Det er ikke længer tale om nogen folkevækkelse. Han henvender sig til de 10. Og saa fortsætter han: «Hvorav avhænger vort folks fremtid? De 10 retfærdige skulde kunne redde staden. Gud søker personlige til ham omvendte kristne som med liv og sjæl vil tilhøre ham, av dem avhænger for Guds dom vort folks fremtid.»

Derved har jeg kanske faat vist, hvad jeg vilde, at krigsfromheten er en anden idag end ved krigens begyndelse. Og jeg tror ikke man saa helt ut har ret, naar man taler om

«Enttäuschung». Vi er rigtignok kommet tilbake til den enkelte, som har nok at gjøre i sin kamp, i sin angst og nød, i sit rop efter forløsning og frelse. Men kristendommen maa altid være individualistisk. Den enkelte og Gud, den enkeltes erfaring av frelse, av syndernes forladelse. Enhver forflotning herav i kulturoptimisme, i kristelige organisationslyster, i ensidig betoning av arbeidet for Guds rike, i social kristendom ødelægger roten, hvorav alt skal vokse: samværet med Gud i syndsforladelsens naade.

II.

Men denne krigsfromhet indebærer de *alvorligste farer*. Vi spør straks: *Men hvorledes skal det da bli bedre?* Vel er kristendommen individualistisk, og det kan hænde, at det lykkes for enkelte at bære næsen høit og tro, man har det rigtig godt med Vorherre, selv om man lar verden gaa ad undas. Men andre av os har i og med vor kristendom faat en for vort personlige liv uundgaalig drift til at erobre verden for den Kristus, som er vor herre. Og vi er saa fanatiske, at vi tror, det er vor herres vilje, at vi skal føle saaledes, ja, at det er ham, som har gjort os slik. Du skal elske Herren din Gud, og du skal elske din næste som dig selv. Det ene kan ikke skilles fra det andet. Mange av os kan huske med hvilken begjærlighet vi grep den nye forkyndelse fra Schweiz, Kutter, Ragaz: «Komme dit rike». Hvordan vi sluttet os sammen til studium av det sociale spørsmaal, hvordan vi endog ifjor paa studentermøtet paa Bakketun med lys tro diskuterte spørsmaalet: «De kristne som folkets ledere». Individualismen hadde været eneraadende. Det maatte netop bli den sociale side av kristendommen, som maatte træ i forgrunden, gudsriketanken. Da krigen kom, brøt der et rop ut: kristenheten er bankerot, den har ikke formaadd at gjennemsyre verden med sin forkyndelse, med sit kristelige liv. Men krigen maatte lære os at gjøre det bedre næste gang. Saa har vi klynget os til den tro, at det var store tider, vi gjennemlevet, med en stor religios bølge, og at det kanske skulde bli en lyst at leve nu, naar folke-

aanderne var vaagnet. Istedet faar vi høre om *individualisme* og *træthet*.

Vi kan ganske sikkert gaa ut fra at denne træthet vil gjøre sig følelig gjældende. Og trætheten samler sig argumenter for at det lite nytter. Er ikke Lloyd George en kristen, ja, sogar lægprædikant, er ikke Bethmann-Hollweg en kristen, ja er ikke Michaelis formand i den kristelige studenterbevægelse i Tyskland, utgaat av de fromme Gemeinschaftskredse. Vi kan saamen vente os meget av de kristne som folkets ledere. Denne træthet vil istedetfor forbitret kamp mot verden føre til en avsondring fra verden. Vi vil sikkert faa høre endda flere sange om staden deroppe og om den salige lille flok, toner som forresten ikke maa glemmes av nogen av os. Og kan man tale store ord, om at det er store tider vi gjennemlever? Kan der komme noget godt ut av en saadan ødelæggelse av det bedste? Nei, det er nok av det som fremmer mismodet og gjør os trætte og lite lystne paa at ta kampen op.

Men vi kan ikke stanse ved dette. Det er noget uforløst ved mismot, derfor noget ukristelig. En som ikke har mistet troen kan ikke længe være mismodig. En tid vel, men ikke længe. Der viser sig nye veie, om ikke like for haanden, saa faar vi se dem i det fjerne. Og da falder mismodet. Derfor blir de trods alt staaende disse tre: tro, haab og kjærlighet.

Denne styrkelse av de enkelte er ikke lite forjættende. Denne dypere religiøse fromhet har sine store muligheter. At man har faat et saa ganske anderledes syn for synden i dens forfærdelighet, et syn som forresten ikke bare er blit dypere for de enkelte, men ogsaa videre. Man ser langt tydeligere hvordan vi alle hænger sammen, derfor taler man igjen om *arvesynd*, et syn som skulde styrke en ny-orientering i social retning. Prestene behøver vist heller ikke mere at frygte for beskyldningen, at de farer med noget vas, naar de stadig taler om synd. Et dypere syn paa Kristus, frelseren, forløseren, i det hele en sterkere personlig kristendom, er det ikke det alt avhænger av? Det har været saa meget tale

om, at vor kristendom har været for individualistisk. Og det er kanske noget sandt deri, men der er endnu en anden feil, vor individualistiske fromhet har ikke været dyp nok, den har været for flat. Vel har der været talt meget om synd og naade, men hvormange kristne forkyndere har virkelig oplevet dette i en kamp om livet. Vore lutherske kristne har levet paa lutherske termini, skapt ut av *Luthers* angst og forløsning ved erfaringen av syndsforladelsens naade — ikke av deres egen. Et menneske som har oplevet syndernes forladelse i en kamp om livet utretter mere for Guds rike, selv om han ikke vet, hvad social kristendom er for noget, end kristelige organisationer med vidt forgrenet socialt arbeide, som drives av kristne, som ikke vet, hvad personlig kristendom er for noget. Vi har nok av organisationer, men deres ledere blir byraamennesker, sekretærer, ja generalsekretærer, de skrækkeligste mennesker som findes. Hvad nytter det at lage organisationer for at kristianisere, naar vi som arbeider for at gjøre de andre bedre, ikke er stort bedre selv? Nei, feilen ligger ikke i, at vor kristendom ikke har været social nok, den ligger i, at vor individualisme ikke har været dyp nok. Jeg vil gjerne vise dette nærmere.

III.

Man taler saa ofte om den late lutherdom i motsætning til den aktive reformerte kirke, og med rette. Den reformerte kirke har hat en anden evne til at gjennemsyre samfundet, politiken, folks tankegang med sin tankeverden end den lutherske kirke. Den greie adskillelse mellem politik og moral, som de tyske teologer kan magte, er ikke mulig i den reformerte kirke, med dens nomisme og bedre pædagogiske apparat. Det er et spørsmaal om ikke lutherdommen er for aristokratisk. Kristenmenneskets frihet ligger for høit. Hvor den ikke bunder i den sterkeste personlige oplevelse av synd og naade, fører den til en slaphet, en lethet, en luthersk dovenskap. Der har den reformerte kirke sin nomisme, sin biblicisme, den har sin prædestinationslære, som er den reformerte kirkes store uro, sit syn for Guds ære, alt mere ytre motiver til kristelig handling, til gode gjerninger, men er ikke de pædagogisk heldigere? Studer Otto Baumgartens bok: „Politik und

Moral», Ernst Troeltsch's skrifter om det samme spørsmaal. Troeltsch siger i en bok: «Die deutsche Zukunft», hvor han tilslut samler resultatet: «Jetzt können wir mit einer gewissen Änderung der Worte Paulus sagen: jetzt bleiben diese drei: die Staatsmoral, die Völkergemeinschaftsmoral, die Privatmoral; aber jetzt ist die grösste unter ihnen die Staatsmoral.» Bismarcks kristendom kunde neppe blit anerkjendt i den reformerte verden. Vel kunde en engelsk politiker ha handlet som Bismarck; men han hadde været nødt til at hykle andre motiver for sine politiske handlinger. Tyskerne taler saa meget om engelsk hykleri, og med rette. Men det engelske hykleri er der, fordi den almindelige opinion i England er mere gjennemtrængt av kristelig moral end i Tyskland. Derfor tror jeg sir Edward Grey hadde ret, naar han i de første augustdage 1914 svarte Bethmann-Hollweg som han gjorde: Hvis ikke tyskerne gik gjennem Belgien, turde han ikke svare for Englands stilling. Det er meget mulig, at han ikke hadde vovet krig uten en slik moralsk sanktion av folket.

Skal vi da sætte den reformerte kirkes mere yttre apparat, mere yttre motiver høiere end Luthers, hvor alt hviler paa syndsforladelsens naade, hvor endog begrepet for det kristelige liv, kaldstanken, er korrelatbegrep til syndernes forladelse? Nei, vi kan ikke sætte det dypere over det grundere. Men vi har ikke tat lutherdommen alvorlig nok; ti lutherdommens fare er slaphet, likesom den reformerte nomismes fare er hykleri og ordgyderi.

Luthers dype oplevelse var utænkelig uten angst i en vældig kamp efter at kunne staa som retfærdig for Gud. Naar vi som barn læser forklaringen og vi har gjennemgaat den første part og vi har fattet beslutning dag for dag, om at dette skal vi greie, saa faar vi et spørsmaal: Greier vi at holde budene? Svar: Nei, derfor skal vi nu gaa over til den anden part, den om troen. At vi ikke greier at holde budene det faar vi vite, før vi faar begyndt at prøve derpaa. Naar vi læser bjergprækenen som unge, saa er det vel ingen ideelt anlagt ungdom, som mener andet, end at den skal man leve efter; men vi faar snart vite, at Jesus ikke har ment, hvad han sa. Bjergprækenen er bare der, forat vi ikke skal

greie den, saa vi temmelig raskt og snart kan fly til naadens klippe. Jo, Jesus har ment, hvad han sa. Han har ment, at vi skal elske vore fiender, at vi ikke skal slaa ihjel, at vi skal vende det andet kind til, at vi skal være fuldkomne likesom vor himmelske far er fuldkommen. Først ut fra nøden og angsten, naar vi ikke greier det allikevel, har vi lov til at be om syndernes forladelse og leve av Guds naade. *Men Jesus mener fremdeles, hvad han siger.* Saa skal ikke kristenlivet kunne bli en deilig hvile, men indeholde lidelsen og kampen. Kristendom som en eneste misfornøielse med sig selv, er den eneste kristendom, som kan gjennemsyre denne verden, ikke denne deilige hvilekristendom, naar man bare er kommet igjennem, saa har man det saa vidunderlig deilig.

Nei:

Aldrig er jeg uten vaade,
aldrig dog foruten naade.
Altid har jeg suk og ve,
altid kan jeg Jesum se.

Denne kampens og lidelsens kristendom hadde Luther. Djævelen holdt ham stadig vaaken. Rigtignok hadde han væsentlig syn for disse kampe paa privatmoralens omraader. Stat og samfund og den kristnes stilling som statsborger og samfundsborger hadde mindre hans interesse. Rigtignok har han kaldstanken, men ikke mere utformet, end at de lutherske kristne lite har følt motsætningen mellem privatliv og samfundsliv, mellem privatmoral og statsmoral. Hvad der hos de tyske kristne gjorde mig mest beklemt var, at de saa godt kunde forsvare Bismarcks kristendom, at de kunde være ivrige Treitschke-tilhængere og de mest konservative kristne, uten at de følte den skrækkelige lidelse denne dobbeltmoral burde føre med sig. Men den eneste utvei til bedre tider er at denne motsætning istedetfor god samvittighet *avføder lidelse*, og at kristne kan ta korset, martyriet for sin tro.

Alt dette hører med til den kristelige individualisme, skal den være dyp nok og kristelig. Uten at de etiske krav's alvor gaar op for os, blir ikke vor individualisme kristelig, uten at vi kan ta korset og martyriet for vor tro, er ikke vor individualisme kristelig. Intet er min personlige kristen-

dom uvedkommende. Intet er os kristne uvedkommende. Naar min bror hungrer, og jeg med ro ser derpaa, saa har jeg ikke ret til at leve i syndsforladelsens naade. Naar mit samfund bygger paa en grund, som fører til krig og ødelæggelse, og jeg likegyldig ser derpaa, har jeg ikke lov til at leve i syndsforladelsens naade.

Der blir sikkert nu et sterkere rop end nogensinde efter personligheter, ikke efter organisationer. Mange siger, at den katholske kirke mere end den evangeliske vil høste frugterne av krigsfromheten. Og der er meget som taler for det. Kanske ikke mindst, at trætheten søker hvile i noget trygt. Der staar den katolske kirke som den trygge garant. I vor lutherske kirke vil sikkert de trætte søke hvile i personligheter. Undrer mig paa om vi ikke kommer tilbake til autoritetstroens dage. Det kan ikke vi hindre. Men kristne personligheter kan vi bli. Der har vi vor frie vilje, selv om granaterne gjør ingen forskjel.

Arne Fjellbu.

ANDENHAANDS.[1]

Av Johan Hertzberg.

De fleste av Dere har gaat 12 aar paa skole, og tat 12 eksamener. Og mange av Dere skal gaa paa skole fremdeles — for universitetet er ogsaa en skole — kanske i 4—5 aar. Og saa ta en sidste eksamen, værre end alle de andre. Saa megen skolegang, og lekselæsing, og eksamenspugging, kan ikke andet end efterlate nogen virkning. Der kan kanske være strid om hvilket utbytte Dere har hat av al læsingen og al utenadlæringen. Men én virkning, et resultat, er jeg bange for at der ikke *kan* være nogen uenighet om, nemlig dette: en viss vane til at hente al viden fra bøker og fra skolemestre.

Hvad enten det nu virkelig er at føre tilbake til skolen som aarsak, eller der ogsaa er andre aarsaker, for mig staar det ialfald som noget der er karakteristisk for vor tids mennesker: en fremtrædende tilbøielighet til at hente sin viden fra bøker og fra katedre.

Naar jeg derfor har faat denne leilighet til at tale til Dere unge, som baade av den skole som Dere netop har forlatt, og av den skole som Dere staar i begrep med at tiltræ, og av den tid hvis børn Dere er, blir væsentlig henvist til bøker og katedre, saa finder jeg det paa sin plads at minde Dere om, at der ogsaa findes en *anden* viden end den som hentes av disse kilder, en viden som jeg vil kalde førstehaands viden.

Paa alle omraader er førstehaands viden værdifuldere, i alle henseender værdifuldere, end andenhaands viden.

Førstehaandsviden, det er den viden som er hentet direkte fra den oprindelige kilde, den kilde som vælder ut av naturens eller livets eget skjød. Der er samme forskjel paa

[1] Foredraget blev først holdt paa studentermøtet i Fiskum i sommer under titelen «En ny tid og dens opgaver,» senere ved N. S. K. F.'s Russefest ihøst, noget omarbeidet. Her i den omarbeidede form.

de to slags viden, som der er paa det vand der hentes fra en vandledning, og det vand som hentes like ut av selve ollen eller opkommet; netop der hvor det pibler frem av jorden. Samme forskjel som mellem luften i en skolestue eller i et studerkammer og luften ute paa vidden. Førstehaandsviden vindes alene gjennem *oplevelse*. Av vore legemlige organer spiller øine og øren næsten mindst rolle, især hvis de brukes til at læse i bøker og høre paa foredrag. Hænderne og føtterne spiller en meget større rolle. Bønder, sjøfolk og fagarbeidere har mer av førstehaandsviden end den flinkeste skolegut eller den lærdeste student. Ikke uten grund fandt fader Holberg mer behag i at omgaas bønder end lærde folk. Ti bønderne «ræsonnere ikke uden om solide og magtpaaliggende ting, hvorom de vide fuldkommen besked.»

Ikke paa alle omraader er det like vigtig at skaffe sig førstehaands viden. Det er uoverkommelig at skaffe sig saadan viden paa *alle* omraader. Men der hvor du vil være fagmand, eller der hvor du vil bli mester, *maa* du skaffe dig den. En videnskapsmand maa skaffe sig den i sit fag. Ikke paa alle omraader er det like vanskelig at skaffe sig den. I praktiske fag og i naturvidenskapen er det mindre vanskelig end i aandsvidenskapen. I de historiske videnskaper synes det at grænse til det umulige at skaffe sig førstehaandsviden. Det heter vistnok at de historiske videnskapsmænd studerer «kildene» Men «kildene» betyr bare «kildeskriftene.» Og der er endnu en lang vei fra disse kildeskrifter til det levende liv som disse skrifter handler om. Jeg bare nævner dette som et eksempel for at belyse hvor vanskelig det undertiden er at skaffe sig førstehaands viden.

Men der er et omraade hvor saadan viden er særlig vigtig og hvor den heldigvis ogsaa er mulig. Men hvor desværre andenhaands viden er meget almindelig og meget skadelig. Det er paa moralens og religionens omraade.

Det er nylig fra to motsatte kanter hævdet at der maa ske en forandring i religionsundervisningen i gymnasiet, og forandringen skulde bestaa deri, at der i religion blev indført læreboker, bestemte pensa, flere skoletimer, karakterer, eksamen, o. s. v., ganske som i de andre skolefag. Hertil er bare *det* at bemerke, at der i disse fag, hvor vi har

alle disse herligheter, lærebøker, pensa, eksamener, der er den samme klage over ungdommens forskrækkelige uvidenhet. Og jeg, som selv er skolemester, indrømmer at denne klåge er berettiget. Men ikke tror jeg at man kommer lang vei med endnu flere bøker, eller endnu større pensa. Jeg er ikke nogen foragter av kundskap. Langt derifra. Jeg anser kundskap for at høre til de største aandelige værdier som menneskene overhodet eier. Men vel at merke: ikke andenhaands kundskap! Kun førstehaands kundskap. Den alene betyr befrielse, kraft! I grunden er det bare førstehaandskundskap, som virkelig *er* kundskap.

Naar jeg for min part tænker paa alle de gode karakterer jeg i sin tid har faat paa skolen og ved universitetet, og ved siden herav tænker paa min grænseløse uvidenhet, da maa jeg blues!

Det er ikke bare andenhaands *viden* som er karakteristisk for vor tid. Det er ogsaa andenhaands *meninger*. De to ting hænger nøie sammen. Et menneskes viden gjælder de ting som kan erfares. Et menneskes meninger gjælder de slutninger som kan bygges paa disse erfaringer. Paa visse omraader *maa* de personlige meninger utelukkende bygges paa *personlige* erfaringer. Paa andre omraader kan de ogsaa tildels, men altid kun tildels, bygges paa *andres* kontrollerbare erfaringer. Men i vore dage henter folk som regel sine meninger fuldt færdig utformede like ut av bøker, avisartikler, foredrag, høren-sagen, og staar ikke paa nogen maate personlig inde for dem. Jeg tænker ikke her nærmest paa meninger om faglige spørsmaal, men paa meninger om almenmenneskelige spørsmaal, især moralske og religiøse spørsmaal. Og er ens meninger om disse spørsmaal andenhaands, saa blir ogsaa ens tale, handlinger og tanker andenhaands. Hele ens liv blir overfladisk, upersonlig, sjælløst. Det er denne fare jeg vil peke paa iaften. Og jeg mener at studenter er særlig utsatte for denne fare, fordi de læser og hører saa meget.

Hvor ofte er ikke bøker, avisartikler og foredrag litet at stole paa, naar de behandler almenmenneskelige spørsmaal. For hvad bygger de paa? Men det ikke ofte vil vise sig at de bare bygger paa andre bøker, avisartikler og foredrag. Og disse igjen, bygger kanske paa atter andre av samme

sort. Ja man faar ofte en fornemmelse av at det som skrives og siges om andre emner end de eksakte, faglige emner, er svært løst og upaalidelig.

Det er naturligvis ikke min mening at advare Dere mot overhodet at læse, eller høre foredrag. Jeg vil bare advare mot at tro for meget derpaa. Det *er* ikke saa forfærdelig vigtig, som mange tror, at læse meget. Der er faa bøker som det er *nødvendig* at læse eller ha læst. Bibelen er én. Jeg vil ogsaa lægge et godt ord ind for de gamle bøker som er blit udødelige i verdensliteraturen. Den største fare ved den overdrevne læsning, og ved at folk gaar paa saa mange møter og foredrag, er at derigjennem svækkes saa let *behovet for den personlige oplevelse.*

Vil man læse en bok, saa maa man i hvert fald forholde sig personlig overfor den. Det vil ikke først og fremst sige, at forholde sig kritisk. Jeg mener det er en misforstaaelse at tro at man har opretholdt sin personlige selvstændighet overfor en bok fordi man kan præstere en kritik av den. En saadan kritik gir ofte utttyk for et noksaa overfladisk forhold til en bok eller rammer ofte bare noget mindre væsentlig ved den. Kritikker og kritiske anmeldelser er vor tid endnu rikere paa end bøker, kanske der er 10 paa hver bok, og de betegner saa vist ikke nogen værdifuld forøkelse av vor tids lekture. Enten er boken selv av de overflødige. Da er kritikken av den endnu mer overflødig. Eller der er noget ved boken. Men da er det ikke først og fremst kritik boken trænger. At forholde sig personlig overfor en bok, vil sige at finde noget i den som griper dig, noget som kan omsættes i personlig liv. *Det* er, i egentligste forstand, at forholde sig personlig overfor en bok. Findes der intet saadant i en bok, ja saa kan jeg ikke si andet end at du ikke burde ha kastet bort din kostbare tid med at læse den. Og endnu mindre bør du kaste bort yderligere tid ved at skrive en kritisk anmeldelse av den.

Saa vil jeg da bede Dere passe paa, at Dere ikke kommer dertil, at Dere *læser* mere end Dere lever. Undertiden *kan* det at læse en bok være en personlig oplevelse. En saadan læsning tør jeg nok anbefale. Men i almindelighet er det mest intelligensen som vækkes til virksomhet naar man

læser, eller hører foredrag. Og intelligensen har litet at bety naar det gjælder at opgjøre sig personlige meninger, især om moralske og religiøse spørsmaal, som jeg her mest tænker paa. Det er ikke ved intelligensens hjælp at man naar frem til personlige meninger og til et personlig liv. En intelligent forfatter eller foredragsholder kan nok opstille en feilfri slutningsrække; men resultatet han kommer til behøver ikke derfor være at stole paa. En konklusions rigtighet beror ikke bare paa at bevisførelsen logisk er iorden; for det kan hænde der er en feil i utgangspunktet. De vet det heter:

— — hvor utgangspunktet er galest,
blir tidt resultatet originalest.

Det det gjælder mest om er at finde et rigtig utgangspunkt. Og for at finde det, er det ikke nok at være intelligent. Der kræves noget meget mer. Den som vil finde et sikkert utgangspunkt, et som han selv personlig kan staa helt inde for, han maa — jeg kunde fristes til at si, — først og fremst være *from*! Hvis han da ikke er et geni. Men til geni hører ogsaa en viss fromhet. Denne paastand kan kanske komme noget overraskende med det samme. Men De vil vist efter nogen overveielse gi mig ret. Alene den som er from, er villig til at underkaste sig helt ut den personlige erfaring som maa til for at prøve utgangspunktets rigtighet. Husk hvad Kristus siger: «*Vil nogen gjøre hans vilje, han* skal kjende om læren er av Gud.»

Jeg vil i en parentes minde om at der ogsaa er en viss alliance mellem *fromheten* og *videnskapen*. *Er* sand videnskabelighet tilslut noget væsentlig andet end samvittighetsfuldhet, ærlighet, utholdenhet, i forbindelse med begeistring og tro?

Jeg mener selv at ha erfart mangen gang, at intelligent skrevne bøker, artikler eller foredrag ikke er at stole paa, trods sit bestikkende ræsonnement, fordi forfatteren mangler den fromhet som er garantien for at utgangspunktet er underkastet en helt ut ærlig prøve. Intelligens er langtfra garanti for en mands visdom. Ofte har jeg oplevet at den som seiret i en diskussion, i virkeligheten var uten forstaaelse av det væsentlige, mens den som formelt led nederlag, efter min mening i det væsentlige hadde retten paa sin side. For det

hænder naturligvis at en som *har* underkastet sit utgangspunkt den ytterste prøve, ikke formaar at opbygge en uangripelig tankebygning paa dette sikre grundlag. Men det er dog bedre at ræsonnere skropelig ut fra et sikkert utgangspunkt, end at ræsonnere med dygtighet utfra et feilagtig utgangspunkt. For det rigtige utgangspunkt vil, i alle tilfælde, av sig selv gjøre sig gjældende i det indre, personlige liv, om det ikke altid kan gjøre det i ræsonnementet. Saaledes kan det saa inderlig godt hænde at den som drives tilvægs i en diskussion har ret i hovedsaken.

Jeg mener derfor at Dere unge ikke bør lægge for stor vegt paa hvad der siges i de diskussioner som vor tid er saa fuld av. Disse ordkampe om hvad der er sandhet, og som er saa høirøstede, at de undertiden synes at overdøve endog larmen fra selve vaabnenes kamp, læg ikke for stor vegt paa dem. Siden Erasmus Montanus's dage er det behændighet som har spillet den største rolle i disputaserne, og ikke sandheten. I en diskussion vil pendelen svinge frem og tilbake, til begge sider av sandheten, men neppe stanse like over den.

Der er en anden svakhet i vor tid som hænger sammen med menneskenes overtro paa det trykte ord og paa det dygtige ræsonnement. Og det er vor overtro paa det parti vi selv tilhører. Fordi vi har saadan tillid til det som dygtige folk siger, vil vi gjerne ha læst mest mulig av deres vise ord. Men da der er saa mange dygtige folk og de siger saa forfærdelig meget, opdager vi snart at vi ikke kan overkomme at læse alt, vi maa gjøre et utvalg. Og det maa nødvendigvis bli et «naturlig utvalg» ɔ: et utvalg i overensstemmelse med det standpunkt vi paa forhaand helder til. Saaledes vil det som regel gaa den der vil opgjøre sine meninger paa grundlag av hvad folk siger. Han tror han lytter med fordomsfrihet og upartiskhet, men bedrager sig selv. Han opnaar bare at tilegne sig hvad jeg vil kalde et *partistandpunkt*, ikke et *personlig standpunkt*. Jeg har et bestemt indtryk av de fleste i vor tid ikke kommer længer end til at indta partistandpunkter. Og fordi et partistandpunkt saa ofte er bygget paa læsning eller foredrag de har hørt, blir folk saa let hængende i ord, i gloser og formler, gjør uvæsentlige ting til væsentlige, mister evnen til upartisk at folge en motstanders

tanke. Omvendt vil man ta alle argumenter for godt, naar de kommer fra ens eget parti. Kort sagt: partigjængeren mister let sin personlige selvstændighet.

Nu er det naturligvis ikke min mening at si at partier bør ophøre. Partier maa der være. De er uttryk for menneskenes stykkevise erkjendelse. Og de er en form for arbeidets deling. Men det gjælder at bevare sin personlige selvstændighet inden det parti man har valgt at slutte sig til. Vær socialist om du vil. Eller høiremand. Vær gammeldags kristen eller moderne kristen. Men husk at *det* er ikke det vigtigste: at vælge parti. Men det vigtigste er at du hævder din personlighet, uanset hvad parti du vælger. Vælger du at være socialist, saa lykke til. Men vær det paa en personlig maate. Praktiser i dit eget liv de idealer som er forutsætningen for en socialistisk stat. Og læg ikke hovedvegten paa at *kræve* retfærdighet, men paa at *gjøre* retfærdighet. Vær gjerne varm og hel i din tilslutning til dit parti. Men bøi ikke knæ for det; partiet er sikkert, naar det kommer til stykket, menneskelig og skrøpelig nok.

Det som vor tid trænger, er selvstændige mennesker som paa de vigtigste omraader skaffer sig førstehaands viden, og som opgjør sig personlige meninger om de væsentlige spørsmaal, og som inden partiene hævder sin uavhængighet. Folk flest er saa besynderlig uselvstændige. De tænker ikke sélv. Aviser og partiet tænker for dem. De vænner sig til at faa parolen utenfra, de er altid rede til at sværge til magisterens ord. De vokser likesom aldrig fra skolemesteren, og blir aldrig voksne. Det gaar ikke med dem efter det gamle ord, at opdragelsens resultat skal være at gjøre opdrageren overflødig. De gaar og «læser» hele sit liv, og slipper likesom aldrig frem til konfirmation.

Undertiden kan man faa det indtryk, at det tvertom er *autoritetsløshet* som er karakteristisk for vor tid. Men det er bare tilsyneladende. Vistnok er det saa, at mange kuldkaster de gamle autoriteter og de gamle læreboker. Men det er bare fordi de har fundet nogen nye som de synes er grummere. Variatio delectat. Men de selv er fremdeles like uselvstændige. De sværger fremdeles til magisterens ord. De har bare *skiftet* skolemester. Dertil indskrænker deres selvstændighet sig.

Ibsen skal engang ha sagt til en lærerinde: «Hvorledes *kan* man lære andre?» Det som er *mest* værd at lære, kan man ialfald *ikke* lære av andre. Det maa man lære uten hjælp. Der er bare én skole som duger. Det er Vorherres skole. Men Vorherre er ingen skolemester. Den skole han holder for sine disciple er ingen puggeskole. Den er streng, men frisk og god. Enhver discipel maa lære sin lekse for sig alene, gjennem møie og vaande. I den skole blir der ikke set gjennem fingre. Fusk hjælper ikke det aller ringeste. Intet kan springes over, intet eftergives. Intet blir forklart paa forhaand. Alt maa disciplene selv opdage efterhaanden og paa egen haand. Men al denne strenghet er til vort eget bedste. Ja uten denne strenghet var det hele ingenting. Saaledes maa da, i Vorherres skole, alle lære paa første haand ɔ: av Vorherres egen mund. Og vi maa selv lære at kjende Vorherres stemme, saa vi vet naar det er den som taler.

Og saa er det det vidunderlige, at i Vorherres skole blir personligheten ikke utvisket. I «Per Gynt» skildres en utvisket personlighet. Der staar et sted om den utviskede personlighet:

> «Saa usigelig fattig kan en sjæl da gaa
> tilbake til intet i det taagede graa.
> Du deilige sol, du har sløset med
> dine lysende stænk i en folketom hytte.
> — — eieren, siger de, var aldrig hjemme».

Naar nogen banker paa hos dig, billedlig talt mener jeg, hvem vil han da træffe hjemme? Vil han træffe eieren selv, eller bare en leieboer? Ak ofte træffer vi bare en leieboer, naar vi banker paa hos vor nabo. En saadan som flytter omkring. Og som vi har truffet før i andre huser, og som vi kan ut og ind, hele hans jargon, alle hans laante fraser. Han er ikke det gran morsom. Det var eieren selv vi vilde ha tak i. Men han er ikke hjemme. Hvor koselig og hjemlig det er, naar det engang imellam hænder at vi træffer eieren selv hjemme i den sjæl hvis dør vi banker paa. Alt derinde er hans, alt bærer hans præg. Kan nok hænde at han ogsaa har lært litt av bøker og av skolemestre. Allikevel er der i alt han siger, hans egen klang, og i den klinger hans egen

sjæls tone. Det minder mig om det ofte citerte ord av Hartvig Lassen: en dannet mand er den som har læst meget og glemt det igjen. Den som husker for godt, er bare eñ flink skolegut.

Undertiden tænker jeg at der maa forestaa et tidsskifte. Og det et som i meget ligner det tidsskifte som førte fra oplysningstiden til romantiken.

I slutningen av det førstnævnte tidsrum, rationalismens, projektmakeriets tidsalder, og en tid da alt skulde sættes paa tryk, og alt skulde sættes i verk av de indsatte myndigheter, opstod der i mange sind en dyp utilfredshet. Dengang het det: «La os vende tilbake til naturen». Der maa komme en ny romantisk reaktion. Men dypere end den gamle. Ikke bare, og ikke først og fremst, en tilbakevenden til naturligere livsvaner ɔ: enklere livsvaner, og til naturligere samfundsforhold ɔ: retfærdigere samfundsforhold, men en tilbakevenden hos den enkelte til hans egen sjæls inderste natur ɔ: det dypeste og bedste hos ham selv. Høffding har et sted sagt, at hvert menneske av naturen staar paa et punkt, hvor ingen anden staar eller har staat, og hvorfra han ser nye ting som ingen før har set. Men tidsaanden nu, med sine tryksaker, sine møter og sine partiprogrammer, er paa vei til at forkludre dette forhold. Den vil ha menneskene til at krabbe op paa visse fælles utsigtspunkter, hvor der staar kjendtfolk, ciceroner, parate til at peke og forklare. Ogsaa vor tids naturvidenskap er tilboielig til at forkludre naturen for os Den har en tendens til sjælefornegtelse. Til at fornegte sjælens uendelige frihet og uendelige muligheter.

Det er Eders sjæls uendelige muligheter jeg vil be Eder unge ta vare paa. Eders sjæls egenart. Og nu da jeg skal slutte, maa jeg komme tilbake til det jeg før sa: vil du redde din sjæls egenart, i denne tid da saa mange upaalidelige, men bestikkende autoriteter gjør sig saa sterkt gjældende og vil forkludre den for dig, da maa du finde dig dit eget personlige prøvede utgangspunkt, og det finder du alene i din egen personlige oplevelse. Men her igjen maa du være villig til, ærlig, uten svik, at prøve den dypeste og værdifuldeste av alle erfaringer, samfundet med Gud. Saa du kan si som hine i Johannes's evangelium sa til den samaritanske kvinde: det

er ikke længer for din tales skyld at vi nu tror, ti vi har *selv* hørt, og vi *vet* nu at denne sandelig er verdens frelser.

Der gives nemlig en autoritet som du kan overgi dig til uten at miste din sjæls dypeste egenart. Og det er Gud. Ja der gives tilslut ingen anden maate hvorpaa du *kan* utfolde din sjæls uendelige muligheter, end ved at utlevere dig helt til Guds autoritet. Og da vil du ogsaa faa sikker veiledning overfor de falske autoriteter. Av ham som siger: I har hørt at der er sagt. Men *jeg* siger Eder. Atter har I hørt at der er sagt. Men *jeg* siger Eder.

Som studenter skal I søke sandheten. Lær at forstaa hvad det vil si, at kun den fromme kan finde sandheten.

At være from er det samme som at være tro — jeg vil ikke si i de smaa ting — for disse ting er ikke smaa — men at være *tro i de inderste, hemmelige ting. Det* er at være from. Og bare den som er from saaledes, har forjættelsen om at han skal finde sandheten, fordi han er rede til at underkaste sit standpunkt den aller sidste prøve. Derfor vil den fromme aldrig kunne nøie sig med det som er andenhaands. Og naar saa mange i vor tid *er* tilfredse med det som er andenhaands, saa tror jeg det tilslut kommer derav at de ikke er fromme nok. Fromheten maa igjen bli dydernes konge paa jorden.

EN NY TID OG DENS OPGAVER.

Foredrag paa det 10de norske kristelige studentermøte.

Av stud. theol. Kr. Schjelderup.

Blandt de fleste som staar utenfor kristendommen, men ogsaa hos mange av dens venner, er det den almindelige mening at den nuværende verdenskrig betegner kristendommens bankerott. I en viss forstand er det ret. Kristendommen — saaledes som den for en stor del er blit forstaat — har i virkeligheten spillet bankerott: Illusionen om kristendommen som kulturreligion, kristendommen som stats- eller folkereligion, er fuldstændig brustet. Med uimotsigelig tydelighet har krigen avdækket al den overfladiskhet der klæber ved officiel kristendom og klart vist at tanken om en kristen kulturverden er og maa være en utopi. Ikke alene av den grund at kristendommen efter 1900 aars forløp ikke har evnet at hindre en verdenskrig som denne, men meget mere fordi krigen har aapenbaret slike sider ved den officielle kristendom, at vi bringes til forfærdelse. Jeg tænker her fremfor alt paa den underordning av den kristelige religion under de nationale værdier som krigen har ført med sig, en underordning som gjør religionen til et *middel* for egen national vinding og fører til en sørgelig sammenblanding av religion og nationalitetsfølelse, Gud og mammon. Hvad slags religion er det dog, som stiller det røde kors og jernkorset paa linje med Kristi kors paa Golgatha, eller som sammenligner det engelske folk med Jesus da han stred sin sjælekamp i Getsemane! Eller hvad skal vi si, naar vi hører at i de herlige augustdage 1914 fandt den helligaands utgydelse sted for anden gang, denne gang over det tyske folk!

Har krigen vist at den almindelige kristendomsform kan føre til slike konsekvenser, da tvinges vi her — som næsten paa alle omraader nu — til at ta vor tidligere opfatning frem

til revision. Naar vi ikke lukker øinene til for den krisis krigen har ført kristendommen ind i, indser vi let at der etsteds maa være galt fat. Krigen har faat os til at opgi saa mange tidligere anskuelser, snudd op og ned paa dem. Nu stilles vi foran spørsmaalet: *Har hele den vanlige kristendomsform været en misforstaaelse?* Eller hvorfor kan den ikke bære krigens prøvelser?

Slike spørsmaal maner os til at ta selve de kristelige grundspørsmaal op til fornyet drøftelse. Vi maa undersøke hvad kristelig religion egentlig er og hvori dens forhold til verden, kulturen bestaar. Først da kan vi finde hvor grundskaden egentlig stikker, og først efter en saadan drøftelse kan vi ta stilling til det emne der her egentlig skal behandles: de opgaver den nye tid der vokser frem paa ruinerne av den gamle, stiller kristendommen overfor.

— Jeg kan da straks pointere min egen opfatning i en enkelt sætning: *Den hele krisis skyldes en sammenblanding av to modsatte størrelser, religion og kultur, Gud og mammon.*

Ti hvad er kristelig religion? Vi finder den i det Nye Testament, Jesu Kristi religion. Jesu religion bestod i at leve i et tillidens, kjærlighetens og bønnens samfund med Faderen, leve sit liv i en høiere verden. I *denne* verden levet han som den der ikke er av verden; for *denne* verdens goder og opgaver hadde han intet syn. Han hadde intet hjem, levet i fattigdom, men nogen socialistisk samfundsreformator var han dog heller ikke (cfr. specielt Luk. 17, 7 flg.). Og om staten talte han det foragtelige ord: «Giv keiseren hvad keiserens er» — nemlig pengene, — «men Gud hvad Guds er» — nemlig dig selv (Mr. 12, 17). — Og som Jesus selv levet helt for religionen, intet andet vidste av end den, — saa krævet han ogsaa av sine disciple en absolut hengivelse. Det ubetingede «Følg mig» stiller mennesket foran et enten — eller. Jesu discipel skal ha *nok* i discipelforholdet selv. Han har ingen pligter andetsteds. Ti Jesu religion var i høieste grad en individualitetens religion. Derfor kunde Jesus kræve absolut frigjørelse endog fra hjemmet: «Had din fader og moder» (cfr. Luk. 14, 26, vistnok oprindeligere end Math. 10, 37). Og til den som vil opfylde den dyre pligt at begrave sin far, kan det lyde: «Lad de døde begrave sine døde» (Math. 8, 22). —

I det hele laa al samfundsetik Jesus fjernt. Saa langt ifra at være positivt var hans forhold til samfundsetiken meget mer *negativt*. Enhver virkelig etik maa jo være anlagt paa dette liv, maa gaa ut paa at fremme det gode i livet og utrydde eller ialfald søke at bedre paa det onde. Men Jesus lar det onde være. Naar det onde menneske slaar dig paa dit høire kind, saa vend dit venstre til, — naar han tar din kjortel, saa giv ham ogsaa din kappe (Math. 5, 39-40). Hermed er selve grundprincipet for en samfundsetik negtet. Ti ingen er dog vel saa naiv at tro at man utrydder det onde ved at la det bre sig som det vil. Det religiøse menneske skal ikke søke at bedre denne verden. Han har nok med at bedre sig selv. Han skal være apatisk overfor det onde i verden. Hans ideal maa være den stoiske «apatheia». — Og endnu langt mindre finder vi at Jesus eller hans disciple stillet sig i noget positivt forhold til kultur eller videnskab. Ikke et ord derom! Hvad forholdet til nationalfølelsen angaar, er det nok at si, at Jesus led døden fordi han ikke delte sit folks nationale idealer.

Vi føler ogsaa at netop slik maa *den høieste religion* være. Naar et menneske helt ut har følt den religiøse trang og oplevet dens tilfredsstillelse, da tror jeg denne altid vil være forbundet med den stemning, salmisten saa vakkert har git uttryk for: «Naar jeg har dig, Gud, har jeg ikke lyst til noget paa jord.» Da først har han forstaat hvad religion er, noget helt andet og noget uendelig meget mere end alt moralskt liv, kultur o. a. I selve det religiøse øieblik opleves religionen som en egenværdi, og det en værdi som intet har med andre værdier at gjøre. Og for denne værdi, for denne kostelige perle, sælger man alt hvad livet ellers har at by paa.

— Se dette er hvad jeg forstaar ved kristendom, Jesu Kristi religion. Det er det personlige Gudssamfunds religion, en religion som er uavhængig av hvorvidt den formaar at hævde sig overfor *denne* verden, derfor ogsaa en religion som ingen krig kan bringe til fallit. Ti dens skjæbne avgjøres i menneskets indre, i den evige verden.

Men hvorledes er nu denne religion blit opfattet i verden? Hvorledes tar den sig ut i en verden som skulde

kristnes? Med et par ord være det sagt: Jesu idealer var for høie. Hans disciple som skulde kristne den hele verden, maatte slappe av paa absoluthetskravet. I deres missionsvirksomhet vovet de ikke at spænde fordringerne for høit. Men dette blev skjæbnesvangert. Ti akkordens aand, kompromisets aand er altid Satan. Hele den kristne kirkes historie bestaar i en kristendommens *relativisering,* nemlig derved at man har latt kristendommen indgaa forbindelse med dennesidige værdier. Likesom de kristelig-religiøse sandheter tilpassedes til, underordnedes under og forvanskedes ved den hellenistiske filosofi og gjordes til filosofi og teologi, saa blev det kristne liv avpasset efter det øvrige kulturliv. Ganske vidunderlig hvilken tilpasningsevne kristendommen har hat! Hvor frodig har ikke den officielle kristendom kunnet trives under alle slags forhold! Ikke mindst inden den lutherske kirke. Reformationens uvisnelige fortjeneste var at den igjen opdaget det individuelle personlige Gudsforholds værdi. Men hvor blev ikke det hele forskjøvet derved, at kulturlivets egenværdi anerkjendtes, at religionen aapent indgik forbindelse med kulturværdierne, kulturopgaverne, — gjordes til *kulturreligion.* Dermed var seglet sat paa kristendommens utvikling i gal retning. Ja, saa haardt et ord har været sagt om reformationen, som dette av *Schopenhauer:* «Protestantismen har idet den borteliminerte askesen og dens centralpunkt, cølibatets fortjenstlighet, egentlig allerede opgit kristendommens inderste kjerne, og er forsaavidt at betragte som et frafald fra kristendommen »

I den katolske kirke blir den verdensforsagende kristendomsform endnu ialfald anerkjendt som den høieste. I den lutherske kirke blir vel nu askesen som oftest betragtet under psykiatrisk synspunkt.

Religionen som den kostelige perle for hvilken man sælger alt, kjender den lutherske kirke kun litet til. Kristendommen er ikke længer «Selbstzweck». Saa altfor ofte blir den kun et middel for andre interesser. Den protestantiske religiøsitet er for meget en verdslig religiøsitet, en social og moralsk religiøsitet. Det er den kristnes opgaver i *denne* verden, der stadig tales om. Man vil forsøke at indrette verden, samfundslivet efter kristelige principer. Der dannes kristelige

foreninger, der arbeides for bedre sociale tilstande, større ædruelighet, bedre boligforhold f. eks., en bedre lovgivning o. s. v. Ja mange vil endog ved forbud, f. eks. alkoholforbud, direkte bestride den frie kristelige personlighets værd. Ti socialt ansvar og sociale opgaver ansees for væsentligere end frie personligheter, retfærdighet skattes mer end barmhjertighet, lydighet agtes større end offer, samliv med mennesker foretrækkes for ensomhet. Og dog var det netop den *personlige* inderlighet, det *barmhjertige* sindelag, *offervillighetens* selvopgivelse, som var grundtonen i Jesu karakter, — det hele baaret oppe av et liv i *ensomhet* og stilhet for Guds aasyn. Saa ofte heter det at Jesus trak sig tilbake i ensom bøn: der hentet han kraften i sin gjerning. Men vi glemmer saa let dette. De praktiske opgaver gir ingen tid til ensomme stunder. Derfor tapes ogsaa personligheten. Ti kun gjennem ensomhet kan den vindes og bevares. Og vor tid blir en tid som er fattig paa personligheter. Den har latt personlighetsbegrepet avløse av *samfunds*begrepet. «Samfundets kristianisering» er blit det store slagord. Man taler om et *Guds rike virkeliggjort paa jorden*. Og saa glemmer man at Jesu Gudsrikeforkyndelse *væsentlig* var eschatologisk rettet, og glemmer at Jesus der hvor han virkelig talte om et Guds rike paa jorden, iethvertfald ikke tænkte paa noget ydre menneskelig. «Guds rike kommer ikke slik at man kan iagtta det» — sier han uttrykkelig. — «De skal ikke si: Se her eller se der. Ti se, Guds rike er indeni eder» (Luk. 17, 20-21). Kort sagt: Man blander sammen himmel og jord, Gud og mammon. Og saa blir det i virkeligheten ingen av delene. Netop det har krigen vist. Vi skal nu se hvorledes.

Under almindelige rolige forhold blir de skjæbnesvangre følger av en saadan sammenblanding av kristendom og kultur, denne slaaen av paa religionens absoluthetskrav ikke saa iøinefaldende. Men de verdenshistoriske begivenheter vi oplever under denne krig, har bragt dem for dagen. Dermed har *krigen ogsaa bragt en saadan kristendomsform til fallit, idet den ikke alene har vist hvorledes en verdsliggjort, kulturiseret religion i virkeligheten staar absolut magteslos i krigens malstrøm, intet kan utrette for at stanse den, men tvertom ogsaa selv rives med i hele det øvrige kulturlivs bankerott, og*

det paa en saadan maate at den i sin nationaliserte form antar former som i virkeligheten staar i rak motsætning til kristendommen selv. — Jeg henviser til de i begyndelsen anførte eksempler og anfører til psykologisk forstaaelse av forholdet følgende: Under de sterke begivenheter og sjælelige paakjendinger som en saadan krig fører med sig, vil de nationale følelsesidealer og andre dermed sammenhængende forestillinger træ saa sterkt i forgrunden og ta interessen saa sterkt fangen, at alle andre forestillinger og idealer nødvendig underordnes. Fredens likevægtige forhold forstyrres. Statens ve og vel blir det høieste maal og gode. Religionen synker da ned til at bli et middel i statens haand. Religionens Gud blir en krigsgud, som efter bedste evne skal hjælpe de krigførende i deres kamp mot hverandre. Hver tror sig at være det utvalgte folk, at ha Gud paa sin side.

— Nu vil man kanske indvende, at slik *kan* det ganske vist gaa i en krig som denne. Men det beviser dog ingenlunde at forbindelsen mellem religion og kultur er uberettiget. En saadan indvending beror imidlertid paa en total misforstaaelse. Forskjellen mellem egte og uegte metal er netop den, at det egte, naar det kastes i ilden, holder sig, mens det uegte oxyderes og smelter bort. I denne krig er den vanlige kristendomsform kastet i smeltediglen, og netop de oxydationsfænomener som er kommet for dagen, har vist at det ikke har været egte metal. Den vanlige kristendomsform har vist sig som noget overfladisk, der ikke formaar at bære de tunge paakjendinger.

Og igrunden ser vi jo ogsaa allerede i fredstid, hvor litet den svarer til de absolute idealer, som Kristus har opstillet. Saa altfor ofte blir religionen blot en side av, et middel for kultur og moral. En nærmere paavisning vil her føre for vidt. Jeg vil bare peke hen paa Søren *Kierkegaards* kritik av kristenheten, hans paavisning av den uendelige avstand der er mellem den officielle kristendom og det Nye Testamentes kristendom. Det er sandelig betænkelig naar en mand som Kierkegaard — en av den nyere tids dypest religiøse mænd — kan opstille som sin eneste thesis: *Det Nye Testamentes kristendom er ikke til.*

*

— — Saa kan vi da si, at krigens smelteild har blottet alt det uholdbare og overfladiske ved den herskende kristendomsopfatning, som i fredstid paa grund av tilvænningen har saa altfor let for at tildækkes. Og tiden stiller os — som kanske ingen tidligere tid — overfor nødvendigheten av at ta kristendommen alvorligere, hævde dens idealer mer absolut.

Hvilken er saa den *grundforandring* som her er nødvendig for at komme over den bankerott som krigen har vist at den vanlige kristendomsopfatning fører til? Hvilken er den opgave som fremforalt stilles for en ny tids kristendom? — Vort svar kan efter hvad vi har sagt, ikke være tvilsomt. Det gjælder først og fremst at *løse kristendommen ut fra den skjæbnesvangre forbindelse med de øvrige kulturgebeter.* Vi maa — overensstemmende med det Nye Testamente — fatte kristendommen mer absolut. Kristendommen kan og skal ikke være en enkelt side, et enkelt led i livet. Vi maa — for at bruke et slagord — tilbake til det Nye Testamente, der hvor kulturen ikke tilkjendes nogen likeberettiget egenværdi, som kristendommen kan indgaa forbindelse med. — Kristendommen maa atter bli til den kostelige perle, for hvis erhvervelse man sælger alt andet. Kristendommen maa bli mer indre religiøs, mindre praktisk, mindre etisk og mindre kulturel. Hvis ikke krigen skal føre til foragt for kristendommen, trænger vi mere helt igjennem religiøse mennesker. Vi trænger ingen kristelig moralitet, ingen kristelig kultur, ingen kristelig nationalfølelse, ingen kristelig socialisme eller avholdsbevægelse. Men det vi trænger er religion, absolut religion. Vi trænger inden den protestantiske kirke at faa tilbake det som er det inderste i den egte katolske religiøsitet: Mystik og kvietisme. Vi trænger med andre ord: *mer katolicisme i protestantismen.*

*

Ut fra denne grundopfatning er allerede vor stilling git til de to spørsmaal som efter møtekomiteens opfatning her bør staa i midtpunktet for diskussionen, to spørsmaal som krigen særlig tvinger os til at ta standpunkt til og som for mange er blit brændende i denne tid. Det er 1) spørsmaalet om kristendommens forhold til nationalfølelsen og fædrelands-

kjærligheten, — og 2) spørsmaalet om kristendommens forhold til menneskehetsidealet. — Jeg skal ganske kort berøre disse to spørsmaal, da de kan tjene til yderligere at pointere grundstandpunktet.

Hvad det *første* spørsmaal angaar, skulde vi ikke behøve at spille mange ord paa det. Allerede de eksempler vi tidligere har anført, viser hvilke konsekvenser kristendommens forbindelse med nationalfølelsen fører til. Og man skal ikke hertil svare at fædrelandskjærligheten i fred er noget andet. Ti krigen viser jo netop til hvilke konsekvenser det fører, saasnart de og de ydre betingelser er git. — Jeg er fuldt opmerksom paa at ved siden av hjemfølelsen er fædrelandskjærligheten en av de dyreste følelser et menneske kan nære i denne verden. Jeg indrømmer ogsaa at der er noget stort og godt ved en krig for national selvstændighet. Men med kristen religion har alt dette intet at gjøre. Den kristne har faat et nyt og bedre hjem og fædreland. Vel er det mulig — jeg tror ogsaa at det er det rette — at den kristne bør delta i krig om saa kræves. Saalænge han bor i denne verden, bør han gi keiseren, hvad keiserens er. Men at tro at den kristne naar han gir keiseren hvad keiserens er, d. v. s. tjener sit land, — gjør Gud en tjeneste, det er en total og skjæbnesvanger misforstaaelse.

Det ligger her nær med et par ord at omtale den bevægelse som for tiden er oppe i vort eget land om at søke en forbindelse mellem nationalfølelse og kristendom: norsk kristendom og kristen norskdom som det heter[1]. Der skal slaaes an en «national linje» i teologi og kirkepolitik, — de ideale rørelser inden den nationale ungdomsbevægelse maa utnyttes. Og derfor maa presterne søke ned fra Skagastølstinderne, ned i dalen til det norske norske folk. Og nede i dalkirken, den norske kirke med de mange traditioner, — der skal presten og den «frilynde» bondeungdom møtes. Saa skal Blixsalmerne lyde, — og alt er bare lys og herlighet. — Nuvel, la være at der ligger megen idealitet bakom alt dette, la være at der

[1] Det følgende tar specielt hensyn til et foredrag av E. Tobiassen om «Vi og den nationale ungdomsbevægelse», trykt i «Norsk kirkeblad» for iaar.

slumrer megen religiøs længsel i den nyere landsmaalslitteratur. la være endog at selve maalreisningen bæres oppe av en høi ideal stræben, — men hvad har det hele med kristendom at gjøre! Er ikke al den høistemte pathos mer æsthetik end religion? Staar ikke dalkirken mer som et historisk mindesmerke end som Guds evige tempel? Er ikke den brusende, syngende kjærlighet til land og folk mer et utslag av en ubestemt naturmystik end av bevidst religion? Hvorfor er det altid den store Gud, aldrig den stille Kristus, som staar for bevisstheten? Hvor er stilheten og ensomheten, de sterke indre brytninger, som hører med til virkelig religion? Gud møtes i ensomheten, ikke paa leikarvolden under dans og musik. Nei og atter nei: det gjælder saavisst ikke først at bli norsk og saa kristen. Tvertom: Det gjælder at bli kristen, *selv om* man er norsk.

Nu kunde det synes — og dermed kommer vi til det *andet* spørsmaal — at netop fordi denne forbindelse med nationalfølelsen maa opgis, saa maatte tiden efter krigen beherskes av det almindelige *menneskehetsideal,* tanken om en universel sammenslutning av menneskene i et almenmenneskelig broderskap, og at med dette ideal maa kristendommen associere sig. Social kristendom eller kristelig socialisme synes at maatte bli den nye tids store løsen. [Jeg skjelner ikke her mellem det sociale ideal og menneskehetsidealet, da de i sidste instans kommer ut paa det samme]. — Og dog: vi maa ogsaa her fastholde vor almindelige grundopfatning. Det sociale ideal — eller mer vidt: idealet om en almindelig sammenslutning av hele menneskeheten — er et ideal av *denne* verden. Men Kristi rike er ikke av denne verden. Og to saa motsatte idealer kan ikke indgaa forbindelse uten at det ene i virkeligheten opgives. Man kan ikke tjene Gud og mammon. Menneskehetstanken er et saa stort ideal, en saa høi tanke, at den lægger beslag paa alle et menneskes kræfter. Vil man forbinde kristendommen dermed kan det kun ske derved, at man betragter kristendommen som et middel til dette ideals gjennemførelse, eller som en smuk ramme omkring det. — Og omvendt: Det kristelige ideal — idealet om et oververdslig liv, et liv i kjærlighetens, tillidens og bønnens samfund med Gud — kræver paa sin side en saa fuldstændig optagelse og

koncentration av alle kræfter, at der ikke blir plads for noget *dennesidig* menneskehetsideal. I virkeligheten er jo den kristne som en fremmed og utlænding paa jorden. Han er — for at bruke Kierkegaards træffende billede — som en løs tand der har mistet den egentlige forbindelse med organismen. Sit ideal kan han ialfald ikke søke her paa jorden.

La derfor være at menneskehetsidealet for mange mennesker er det høieste ideal man kan sætte sig. Men det har intet med kristendommen at gjøre. Naar *Tolstoy* hævder at kristendommes kjerne er at realisere bjergprækenens bud i denne verden, er det en uhyre misforstaaelse. Jesus gav ingen bud i den forstand at han bød: *Gjør* det eller det! Jesu ord lød: Salige er de som *er!* At *være,* ikke at *gjøre,* er kristendommens parole. At være frigjort fra denne verden, forankret i en anden, at være sagtmodig, ydmyg og ren av hjertet, — det er at være en kristen. At være religiøs helt igjennem, leve hele livet sub specie aeternitatis, saa religionen lyser av en, — det er i Jesu mening at være hans discipel. Da er man i inderlig mening — ikke i utvortes — en surdeig i verden. Ti da ser verden at religionen *betyr noget* for det menneske.

— Se, slike helt igjennem religiøse mennesker er det den nye tid trænger, — ikke kristelige nationalister, ikke kristelige socialister eller samfundsreformatorer. Den nye tids opgaver er ikke at forstaa i utvortes betydning. Ti der er ingen opgaver for den kristne. Den nye tids eneste opgave for kristendommen er denne: *en reformation indenfra.* Men den opgave er ogsaa nødvendig, om kristendommen skal kunne gjenvinde sin gamle agtelse og stilling, den som krigen nu er ifærd med helt at berøve den. Hvad var det vel i kristendommens første tider, som skapte dens stilling? Var det ikke dens indre kraft og storhet? Martyrernes blod var det som blev kirkens sæd. Ogsaa den nye tid trænger martyrers blod Den trænger ikke praktisk-religiøse mænd som ofrer sit liv i kristelige virksomheter, det være sig saakaldt kristelig fredsarbeide, kristelig socialisme, kristelig avholdsarbeide eller saadant mere. Nei, hvad tiden trænger er intet andet end religiøs inderlighet, helt igjennem religiøse personligheter,

mennesker som i aandelig mening har gildet sig selv for Himmelrikes skyld.

* * *

Ikke mindst vi, den nye tids ungdom, vi som endnu for en stor del staar utenfor, — føler at det er *dette* vi trænger. Vi, barn av det 20de aarhundrede, vi som rives og kastes med av kulturens og videnskapens strømme, vi hvis sjæle er gjennemsyret av alle tidens tvil om der overhovedet gives nogen Gud, — vi som dog trods alt har den religiøse trang og føler længsel efter dens tilfredsstillelse, — vi søker og søker efter det faste holdepunkt. Men saavel teoretisk som praktisk er det saa vanskelig at finde det. Ti holdepunktet findes ikke i ihærdig arbeide for kulturopgaverne; det er jo netop mistillid til kultur og egen evne, som holder den religiøse trang oppe. — Det findes derfor heller ikke i arbeide for saakaldte positivt-kristelige formaal. Et saadant arbeide kan vistnok for en tid døve længselen, men de sterke paakjendinger og de indre brytninger vil det ikke kunne bære. — Det findes heller ikke i et helt igjennem moralsk liv, livet efter et høieste formaal. Ti avstanden mellem ideal og virkelighet vil altid holde en nede.

Men hvorledes skal vi da finde dette holdepunkt? Umiddelbart i den hellige skrift? Det er vanskelig i denne tvilens tid. Nei, hvad vi trænger er hjælp, hjælp fra mennesker. Vel er det saa at i selve det religiøse øieblik, ja overhovedet i alt religiøst liv, gjælder det den enkelte, individet alene med evigheten, — men vi unge som føler religionens værdi og aner dens uendelige dybde, og dog tviler, vi trænger til at se hvad religion er, vi trænger til at se religiøse mennesker, mennesker for hvem religionen er alt, mennesker som gjennem stilhet kan føre en fremover mot den store avgjørelse[1]. Hvor var det mænd som Huysmans og Johannes

[1] Disse uttalelser viste sig i den paafølgende diskussion at gi anledning til misforstaaelser. De blev av flere opfattet derhen, at mens den første del av foredraget gav uttryk for en steil ensidig individualisme, saa indrømmedes dog her allikevel at den religiøse individualist ikke kan være sig selv nok: menneskene maa hjælpe hverandre, ogsaa individualisten maa søke ned fra de ensomme vidder, ned i dalen til folket. Først der finder han sin fuldendelse.

Jørgensen tilsidst fandt fred, da de trætte vendte sig bort fra kulturlivet? Var det i ethiske grundsætninger, var det i en kulturreligion? Nei, det var ved klostrets port. Der kom hjælpen, der fandt de hvile. Men vi har ingen klostre, vi har ingen mand for hvem vi kan aabne vore hjerter. Det er en saadan mand vi venter paa, — ikke en ny Luther, men en ny Blaise Pascal. Kommer han, da staar vi færdige til at bli med.

En saadan opfatning beror paa en dobbelt misforstaaelse. For det *første:* foredraget er ikke ment som noget indlæg for en kold, ensidig individualisme. Dets egentlige problem er ikke det om individualisme contra socialisme. Hvad det søker at hævde, er meget mer en tilbakevenden til en mer inderlig og derfor ogsaa mer verdensfjern og upraktisk, specifikt religiøs kristendom. Det er et indlæg for et kristendomsideal som staar i motsætning til tidens sterkt praktiske og aktivt rettede kristendomsideal. — For det *andet:* et saadant kristendomsideal fører selvsagt til en sterk betoning av den enkelte personlighets værdi: religionen bestaar i det enkelte individs liv med Gud. I religionen isoleres det religiøse individ fra de andre mennesker. *Men* det er en misforstaaelse at tro, at den religiøse individualist ikke har sin store religiøse betydning ogsaa *for de andre.* Ikke derved at han i aktivt arbeide hjælper dem. Men derved at han ved selve sit religiøse liv viser andre veien. Den ensomme mand paa vidden skal ikke stige ned i dalen og hjælpe dalens folk. Men dalens folk skal se manden paa vidden, og de vil drages op til ham. — Paa denne maate er uttalelserne ovenfor at forstaa. Vi unge som endnu ikke er naadd frem, vi som endnu gyser tilbake for den store avgjørelse, vi kan hjælpes av slike mænd, der ved selv helt ut at leve religionens liv, viser os hvad religion er for noget.

LITERATUR.

Kirken og folket. Av *Mikael Hertzberg* (H. Aschehoug & Co.).

Det er en stor glæde at se en prestetype med nye idealer. Ikke teologiske diskussioner, ikke reformprojekter, ikke disse evindelige talemaater og jeremiader, som havner i ørkensanden og utslukker aanden. Men nyt opkomm', vid horisont, trang til at ta fat paa store samfundsopgaver, som kan bringe lys og lykke i tusen hjem. Selve kristendommen som livsanskuelse baaret med mandig kraft midt ind i stridens tummel hvor de store spørsmaal søker sin avgjørelse, tanker som utvider hjertet, griper unge viljer, — som viser os at livet byr os opgaver, som det er værd at ta baade hug og slag for; baaret av et kristelig syn som erobrende vil spænde vingen ut over hele menneskelivet.

I begyndelsen av forrige aarhundrede skrev Schleiermacher sine: «Taler om religionen». Da Claus Harms fik fat i boken laa han og læste hele natten. Da dagen grydde var han en anden mand. Ved begyndelsen av dette aarhundrede er situationen totalt forskjellig. Nu vil en bok som: *Rauschenbusch' «Samfundets kristianisering»* kunne øve lignende indflydelse paa unge mottagelige sind. Nye baner, nye syner, ny teologi, hvorfra evangeliet kaster straalende lys ut over vor tids vældige samfundskampe.

Hertzbergs bok er gjenklang fra Norges dale av Rauschenbusch's verdenssignaler. Og Hertzberg har den fordel fremfor Rauchenbusch, at han har gjort problemerne mere enkle og gjennemsigtige, saa man med lethet og med usvækket interesse følger fremstillingen. Og saa er den skrevet saa egte norsk, ut fra vore forhold, som vi alle kjender og føler ansvaret for.

Men der maa vel en ny slegt til! Den gamle slegt magter ikke at komme sig ut av de indkjørte spor. Mange av dem tænker: «Efter os kommer syndfloden», istedetfor at de skulde haabe: Efter os kommer vaaren. Den nye slegt faar staa op med solen til ny dagsgjerning. Selve livets opgaver og livets erfaringer maa ut fra evangeliets evige kildevæld skape dem en teologi, som kan bli dem et styrkebelte om livet, ikke en hemsko for deres utvikling.

Otto Jensen.

Norsk aandsliv i hundrede aar. Av *Gerhard Gran.* Ny samling. Kristiania. (Aschehoug & Co. - 1916).

Hovedsaken i denne nye samling av professor Grans literaturhistoriske avhandlinger er stykket om Henrik Wergeland, som optar vel halvparten av boken. I den gjenfinder man med fornøielse Grans lette, flytende fremstilling, som røber ikke ganske liten kunstnerisk evne. Idet han tilsynelatende bevæger sig paa overflaten, lykkes det ham ofte at trænge ind til tingenes kjerne gjennem et omhyggelig stofvalg, en elegant fremstilling og undertiden gjennem et glimt fra større dyp. Især lykkes dette for forfatteren naar han besjæles av saa dyp og forstaaelsesfuld kjærlighet til sit emne som han har, naar han taler om Henrik Wergeland. Men ogsaa de andre studier er gode og træffer ialfald nær blinken, saaledes f. eks. med den ret utførlige skisse av Vinje. Jonas Lies synes jeg er mindre vellykket — man mærker forfatterens større fjernhet fra emnet deri at han søker løse Lies forfatterskaps gaate med en for enkel formel — ved andet «virkelighet». Det er for enkelt, ti virkeligheterne er mange, og der er ogsaa mange hinanden krydsende linjer hos Lie. Ved andre skisser kan man maaske til gjengjæld mærke at gjenstanden har staat forf. lovlig nær, saaledes i behandlingen av Irgens Hansen. Heller ikke synes jeg han har truffet Gunnar Heiberg nøiagtig. Jeg kan ikke glemme det indtryk jeg fik av denne mand paa et folkemøte som han holdt sammen med oberst Georg Stang i 1905. Og overhovedet turde det være tvilsom om ikke titelen «Norsk aandsliv» er litt for stor, ialfald for bokens senere partier. For Henrik Wergelands brede plads har jeg al respekt, men allerede paa den tid er der dog adskillig mer paafærde i Norge end fremstillingen lar ane. Og siden fremover synes jeg jo nok at den fremstillede literære strømning er noksaa smal i forhold til den brede elv, jeg er vant til at se for mig.

JENS GLEDITSCH.

Domen. Av *Olav Sletto.* (Ringen forlag. Kri.a 1916).

Domen er en fortsættelse av forf.s forrige bok «*Loke, eit hugsyn*», og har likesom den faat mange og varme lovord. Likesom i den forrige bok er forf. sterkt paavirket av Gylfaginning og andre Eddastykker, men forf. bruker de gamle digtninger som klædebon for moderne tanker om himmel og helvede i mandens egen barm.

Likesom i Dantes divina comedia er skildringen av underverdenen mer vellykket end fremstillingen av himlen, men den klassiske indskrift om «at lade haabet fare» mangler. Tvertimot lyser over Lokes skikkelse ikke bare Sigyns trofaste kjærlighet men ogsaa Odins venskap, og Alfaders seirende lys favner ogsaa ham. Dies iræ er en gjennemgang til alle tings gjenoprettelse og

domen er mer den indre utskillelse av det onde end noget utvortes Ragnarok.

Med beundringsværdig kraft er dette skildret i de vældige skyggebilleder fra underverdenen som drager forbi os i en fantasifuld reproduktion, som langt overfløier Eddas rolige ord. Det er nytidens naturromantik som tar til vingemagten her som hos Aukrust men vi har her en større bundethet av mytologisk tradition og derfor er fantasiens billeder mer faste i linjerne. Sproget er ogsaa mer overkommeligt end hos Aukrust og det kan med rette siges om denne bok som om den forrige, at den egentlige landsmaalsliteratur er «munaleg auka» ved boken.

JENS GLEDITSCH.

Kampen om tyrkisk Asien: Bagdadbanen. Av *Anton Mohr.* (Cammermeyer. Swanstrøm. Kri.a 1917)

Denne bok har krav paa stor interesse nu, da de saakaldte «krigsmaal» skal revideres og opgjøret øiensynlig nærmer sig. Man har jo hat en fornemmelse av at der var store ting paa spil bak det tæppe den censurerte presse gir os tilskuere at se paa. Men interessen ved denne bok er at den paa et enkelt og vistnok meget vigtig punkt drar ord- og idétæppet tilside og lar os se de virkelige interessemotsætninger mellem det britiske og det tyske rike.

Bokens fremstilling er letflytende og klar og forf.s sakkundskap og belæsthet i emnet er meget stor. Vi faar et anskueligt billede baade av det finansielle og tekniske kjæmpeverk som Bagdadbanen er og av de merkværdige lande og steder hvorigjennem den fører. Leilighetsvis men i mindre utstrækning faar vi ogsaa indblik i den historie som engang blev gjennemlevet i disse strøk, men boken er i hovedsaken moderne orientert under praktisk geografisk syn og med henblik paa den historie, som er ved at gjenopprulles paa de gamle steder og som sikkerlig i interesse ikke vil staa tilbake for de gamle dage. Tusen og en nat er forbi, og tusen dage begynder at dages i storm paa de gamle tomter.

JENS GLEDITSCH.

Jesu evangelium. Av *Lyder Brun.* En historisk fremstilling av Jesu forkyndelse. Aschehoug & Co.

Min læsning av prof. Bruns bok er desværre kun i liten grad blit teologiens studiearbeide. Det kræver omsigtsfuld interesse ogsaa for de mange enkeltheter, helst i stadig jevnføring med nytestamentlig videnskap forøvrig. Til den slags gjennemarbeidelse har jeg, blandt andet, savnet tid. Men boken har interesseret mig saa

sterkt, og været mig til saa stor glæde, at jeg allikevel gjerne vil ha sagt litt om den til andre.

— — Den svenske fagmand *Aurelius* i Lund fremhæver i sin omtale av boken[1] blandt andet dette: Bruns verk betegner en *indsats i teologien* som for lange tider vil staa blandt de vakreste monumenter av nordisk teologisk forskning. Den skandinaviske teologi har i Bruns arbeide paa et teologisk centralt omraade faat «något eget, i art och omfang jemnställdt med de förnämsta utländska verk — —».

Det er en stor tilfredsstillelse at vor, ikke overvættes rike norske teologi kan indregistrere en bok av denne art og tyngde blandt sine originalarbeider — et verk paa engang saa centralt rettet, gjennemført videnskabeligt, og dog samtidig netop saa *praktisk* brukbart og virkningsfuldt. Jeg understreker ikke mindst det *sidste*. Jeg er overbevist om at Bruns bok for mange kommer til at bety ikke bare øket religiøs *interesse*, men ogsaa en betydelig øket *indsigt* naar talen er om Jesu person og evangelieforkyndelse. Fra forskjellig hold er der i den senere tid, med tanke paa forkyndelsen i nutiden, med styrke fremsat krav om større plads for den i god forstand kristelige *kundskap*. Utvilsomt med fuld ret. Prester og andre religiøse forkyndere, som vil lægge virkelig arbeide i at studere Bruns bok, har dermed et hjælpemiddel av første rang til paa et centralt omraade at gi sin præken det organiske islet av solid og frugtbar kristelig kundskap som forkyndelsen saa altfor ofte mangler. For de teologiske studerende ikke mindst maa boken være særlig egnet til at gi tilknytning og retningslinjer naar talen er om en frugtbar sammenhæng mellem teoretisk og praktisk teologi — studierne og prestearbeidet. Ikke saa at det skal prækes *teologi*, f. eks moderne. Prof. Aurelius nævner indledningsvis med fuld ret ogsaa et andet fortjenstfuldt karaktermerke ved Bruns bok: *Arbetet står höidt öfver all parti-etikettering*[2]; og han lægger til: «Det är en sann glädje at konstatera detta, at möta en författare som icke har facit klart paa förhand i all ting, utan blot har som ögonmerke at ärligen söka träffa sanningen i hvart problem som möter».

Bedre kunde vi ikke feire reformationsaaret i Norge end om mange norske kristne lot det bli for sig en hjælp til mer helt ut *personlig* tilegnelse av evangeliet, saadan som det først og fremst trær os imøte i Jesu forkyndelse. Bruns bok betyr rik hjælp til saadan *utdypet* og *utvidet personlig forstaaelse*.

Jeg skal ikke forsøke mig med nogen egentlig anmeldelse — hverken indholdsreferat eller dom. Jeg peker bare paa et par ting som jeg tillægger særskilt værd: Først den kyndige hjælp forf. gir til at forstaa Jesu forkyndelse *i sammenhæng med fortid og*

[1] Norsk teol. tidsskrift, 1—2 hefte, 1917.
[2] Uthævet av undertegnede.

samtid. Hvor stærkt man end, som ogsaa prof. Brun, altid maa betone det helt egenartede ved Jesu personlighet og evangelieforkyndelse, — det aabenbaringsfyldte, religiøse særpræg — saa vil det dog aldrig kunne bli tale om nogen alsidig, virkelighetstro forstaaelse uten ved respektfuld hensyntagen til millieet, ogsaa naar det gjælder Jesus. For det vi med et ord kan kalde millieforutsætninger gjør Bruns bok paa særskilt fortjenstfuld maate rede.

Jeg tænker dernæst paa den fylde av evangelisk stof forf. har visst at dra ind og frugtbargjøre i sin fremstilling. Som hjælp til virkningsfuldt studium av Jesu forkyndelse og personlighet ut fra det nye testament maa Bruns bok kunne bli av fremragende betydning baade for «lærd og læg». Den er nemlig skrevet paa en saadan maate at teologiske forutsætninger ikke er nødvendige naar det gjælder *hovedsaken*[1], de store linjer i Jesu livssyn og forkyndelse.

Likesom denne bok, netop fordi den har med Jesusskikkelsen at gjøre, bevæger sig paa et høicentralt omraade, saa betegner ogsaa det at den, med al sin sandhetskjærlige respekt for de historiske kilder og virkelige forhold, dog gir os et saa rikt *helhetsindtryk* av Jesu person og forkyndelse, en stor og betydningsfuld hjælp til at etablere det nødvendige tillidsforhold mellem forf og læserne. Selvfølgelig vil der ogsaa likeoverfor denne bok bli de som taler om utillatelig avkortning og modernisering. Selvsagt har de ogsaa ret, saasandt det maal hvormed der maales skal være en ældre teologis engang for alle fastslaatte norm og billede. I adskillige enkeltheter kan der ogsaa mellem dem som i det væsentlige deler forf.s syn bli tale om uenighet Selvfølgelig! Jeg vilde saaledes naturlig komme til at bruke *Johsevangeliet* med noget større frimodighet end prof. Brun har turdet. Men er talen om helhetsindtrykket ut fra forf s syn paa Jesu forkyndelse, hans personlighet og betydning vil sikkert de aller fleste av dem som gaar til boken uten altfor stærkt opgjort forhaandsmening, føle at det blir det *positive* og ikke det *negative* teologiske fortegn som passer for prof Bruns verk. Med al sin lærdom og alle sine detaljer gir det et stærkt samlet positivt helhetsindtryk og bærer vidnesbyrd om dyp religiøs samfølelse. Bretteville Jensen.

To svenske prædikanter.

(Av Marcus Gjessing).

Clemens Uhfeldt: **Nya predikningar.** Stockholm. C. G. Fritze. 1917. 213 sider.

J. A. Eklund: **Kyrkans ar** Predikningar II. Første argangen nye høgmessotexter. Stockholm. P. A. Norstedt & Sönner. 1916. 555 sider.

[1] De særskilt *teologisk kyndige* faar i petitavsnittene og anmerkningene en stor række utgangspunkter for videreførende teologisk undersøkelse.

Der er gjort mange forsøk paa at gruppere prækenen — efter dens stof — dens nærmeste hensigt eller dens fremgangslinjer. Det har dog vist sig ugjørlig at skematisere den.

Maaske kunde man tale om dogmatiske, exegetiske, etiske og evangeliske prækener (hvor man dog med «evangelisk» kun faar tænke paa forjættelsen).

Man kunde tale om tankeprækener, viljeprækener og følelsesprækener — de sidste da om de énsidig følelsesmæssige. Jeg foretrækker denne sidste gruppering, fordi jeg mener, at den i det væsentlige rummer nutidsprækenen i dens hovedarter. Dog vil i almindelighet den ene art uvilkaarlig svinge over i den anden.

Til disse forskjellige arter av præken kommer man ad to hovedveie: med et rask spring stiller man sig midt i det praktisk levede menneskeliv og søker at føre det ind under det levende bibelord — eller man stiller sig straks paa bibelordets grund og søker — fint og stille — at føre *det* ind i det praktiske liv. Med andre ord: man søker at føre livet som det praktisk leves, ind under Jesu øine — at føre menneskene til Kristus — eller man søker at lede Kristusskikkelsen — Kristus selv — ind i menneskelivets brogethet.

Fordi man har disse to hovedveie at vælge mellem, saasandt prækenens opgave skal være at forkynde levende og praktisk kristendom — og fordi begge veie har Kristus som sit maal, saa har enhver prækenart som er utledet fra en av dem, like ret og like kristelig værdi, og det er usans, naar der er dem som taler med foragt om tankeprækener (som om Kristus ikke ogsaa skal sysselsætte vor tanke) eller om viljeprækenen (som om Kristus ikke just vil ha fat i den menneskelige vilje).

De to svenske prædikanter, *Clemens Åhfeldt* i *Nya predikningar* og *J. A. Eklund* i *Kyrkans år*, II, gaar hver sin egen vei. De har hver sin særegne tilhørerkreds. *Åhfeldt* tilsynelatende en mere ensartet, *Eklund* en mere blandet. Deres prækener byr derfor paa interessante forskjelligheter, og de to prædikantskikkelser er værd at studeres, idet man dog skal være opmerksom paa, at prædikantbilledet uvilkaarlig blir fastere tegnet gjennem en hel, samlet prækenaargang (som hos Eklund) end gjennem spredte prækener i utvalg (som hos Åhfeldt).

Hofpredikanten, *Clemens Åhfeldt*, taler i første række til «de svenska läroverkens ungdom», hvem hans bok er tilegnet. Han sætter tanken i virksomhet, men vil gjennem det ha tak i *viljen*. Dermed er i virkeligheten allerede sagt, at hans prækenutvalg aldeles ikke vil tilfredsstille alle. Forsoningskræverne slet ikke (d. v. s. den kreds av kirkelige tilhørere, som vil at al præken skal dreie sig om forsoningen og kun om den). De gjør bedst i ikke at læse denne bok. De forstaar ingenting av den. Dermed har jeg naturligvis ikke sagt, at *Åhfeldt* ikke præker forsoning. Han gjør mere end det: han præker *kristendom*, netop levende og

i god og aandelig forstand praktisk kristendom. Han forstaar at forkyndelsen maa søke menneskene, før menneskene kan søke forkyndelsen. Som tilegnelsen viser, søker hans prækener særlig den dannede ungdom. Og jeg vil tro, at naar boken finder frem til den, saa vil ogsaa adskillig dannet ungdom søke forkyndelsen. Og ikke bare ungdommen, men det dannede kulturmenneske, uanset alder.

Ihfeldts prækener er interessante. De er skrevet av en høit begavet mand, som er vel kjendt med alle aandslivets bevægelser, og som har fulgt tidsbølgenes vuggen. Verdenslitteraturen kjender han. Ogsaa historien. Han har kikket ind bakom naturvidenskapens brogede kulisser. Han er en dygtig teolog, og hvad der ellers gaar ind under begrepet aandsvidenskap, er ham ikke fremmed. Derfor kan han med sin forkyndelse favne saa vidt som han gjør, og vække interesser for det aandelige livs høider og dybder.

Og han er en kristen, som har lært kristendommens inderste hemmelighet at kjende — lidelsens velsignelse. Derfor kan hans prækener gripe det lidende hjerte og trøste, styrke, reise op og glæde. Han er en sterkt utpræget etisk personlighet med livssynets faste linjer — men uten dømmende kulde — og dog vel dømmende, men ikke fordømmende. Retfærdig dømmende; derfor netop ledende. Mild og kjærlig; derfor ogsaa her trøstende og glædende (læs f. eks. prækenen *Jesus og sedlighetsfrågan)*.

Han er ubønhørlig idealistisk. Derfor blir han ikke træt av at føre sine tilhørere frem foran «kristendommens absolute idealitet» og det personlige religiose ansvar. Derfor kan han ogsaa bruke det uttryk, som mange vil studse ved, at det er paa den enkeltes samvittighet det tilsidst beror, om Jesu evangelium griper eller ikke (side 62).

Og endelig — *præketonen*, den man saa uhyggelig ofte fornemmer ogsaa gjennem trykte prækener — —? Nei — ingen præketone. Men den høit dannede, fribaarne og redelig kristne manns sterke tale — formfuldendt, ofte like til det kunstneriske. Maaske for nogen for meget formbehandlet. Og hvad vil han da? For han *vil* noget. Jo — just en fast utpræget kristen idealitet. Han vil personlighetens gjennemsusning av kristen aand. Han vil personlig ansvarsfølelse indfor Gud. Hvorledes? Det er svært at si i de ganske faa ord. Kanske kommer jeg det nærmest ved at si: først og fremst gjennem ærefrygtsfuld beundring av Guds væsen — hans almagt og kjærlighet — aapenbaret i Kristus.

Biskop *J. A. Eklund* søker — teksttro til det ytterste — at gjøre selve det bibelske billede, den bibelske situation, levende. Og han gjør det paa en maate som kun bibelkjærlighet og den personlig kristen grepne fordypelse i bibelsk historie og i Jesu egen tanke kan gjøre det.

Men han stanser ikke der. Han projicerer — om jeg saa maa si — den bibelske situation over paa nutidslivets plan og gjør Jesu kjærlighets og frelsestanker levende for sine læsere. Ikke saa særpræget nutidsfarvet just — mere almindelig. Ikke for nogen bestemt klasse av mennesker — mere almenmenneskelig. Ikke heller saa meget med noget specielt aandelig særsigte — som f. eks. paa viljelivet — mere med sigte paa almindelig kristelig-religiøs opbyggelse i dette ords sedvanlige betydning.

Derfor er der ogsaa større stilhet over *Eklunds* prækener end over *Ahfeldts* — de har ikke det brus over sig — de sætter heller ikke den bevægelse i tankelivet som *Ahfeldts*. De kalder mere til stille andagtsfuld fordypelse i evangeliet og i det personlig religiøse følelsesliv. Hadde vi hat *Eklunds* prækener paa norsk, saa vilde de egnet sig fortrinlig til familielæsning i alle *hjem*. Vi tør dog ikke vente at norske hjem skal bruke prækener paa svensk ved sine husandagter.

Men derfor bør *Eklunds* samling ikke bli ukjendt hos os. I særlig grad bør den læses og studeres av vore prester, som gjennem den kan indvinde store værdier for sit eget prækenarbeide. (At den ogsaa skulde bli studert av vore lægprædikanter, er i almindelighet for meget forlangt. Skjønt det skal ikke negtes at det kunde trænges).

Biskop *Eklunds* prækener er ikke øieblikkets verk — ikke indskytelsernes — men heller ikke den hellige prækenstunds inspirations verk. Det er — gir ialfald sterkt indtryk av at være — prækener, som er blit til ved skrivebordet.

Vi skal ikke ringeagte «skrivebordsprækener», naar de — som *Eklunds* — er frugten ikke av skrivebordsstudier saameget, som av den fromme, kristent gjennemarbeidede prests livsfordypelse baade i «ordet» og i menneskene. Kanhænde mange av os — norske prester av den yngre generation — ofrer for litet tid til virkelig at *studere* vore prækener og til omhyggelig forhaands gjennemarbeidelse av dem. Vi lærer meget av den svenske biskop i saa maate, selv om vi ofte vil si, at hans prækener maaske er vel meget detaljbearbeidet, saa de derved taper i friskhet og umiddelbarhet.

En prædikant gjør vel i at erindre, at hans prækenarbeide er en hellig gjerning som fortjener den alleromhyggeligste *for*beredelse. Og biskop Eklund staar høit med hensyn til finmeislet formbehandling — likefuldt som *Ahfeldt*. Den virker bare mere bevisst tilstræpt

Ellers skal det om Eklund sies, at om han ikke just sætter den almindelige kristne læser i speciel *tanke*svingning, saa indeholder dog hans dyptænkte prækener en rigdom av gode opbyggelsesmomenter, som nok kan sætte en *prests* tankeliv i fart.

Kragerø prestegaard i august 1917.

Filosoferne i pensionatet. Av *Kristian B. R. Aars*. En samtale om Gud og verden. Helge Erichsen & Co. 1916.

Dr. Aars' bok fører os i form av en samtale ind i en drøftelse av en række metafysiske og religiøse grundspørsmaal: spørsmaalene om forholdet mellem aand og materie, Gud og verden, om verdensutviklingens maal, om det onde i tilværelsen o. s. v. Boken vil sikkert kunne læses med utbytte av enhver. Fremstillingen er let og naturlig. Den kræver ingen særlige forutsætninger for forstaaelsen.

Noget egentlig *nyt* kan man naturligvis ikke vente paa et omraade, som er saa gjennemarbeidet som dette. Fremstillingen er imidlertid vel egnet til at anspore læseren til egen eftertanke over spørsmaalene. Jeg kan derfor anbefale boken til alle, som har interesse av de store grundspørsmaal, som atter og atter dukker frem hver gang vi tænkende og vurderende søker at danne os en helhetsopfatning av verden og livet. Dr. Aars' bok vil sikkert kunne bidra til at vække mer interesse for de filosofiske spørsmaal. I en sjelden letfattelig og levende form gir den en fremstilling og drøftelse av en række forskjellige standpunkter.

Det standpunkt forfatteren selv sympatiserer med er øiensynlig det som i boken hævdes av hr. Mandor — en religiøs panteisme: Like saa vel som der til hver tanke svarer bevægelse, svarer der til hver bevægelse tanker. Gud er «den bevissthet som opstaar, naar alle verdens atomer er med i spillet; den bevissthet, hvor ikke et eneste atoms bevægelse kan undværes». Han er «den sjæl, som husker alt hvad der er hændt i verden». — Overfor den vanlige kristendomsopfatning fremhæves særlig umuligheten av at forene troen paa Guds godhet med troen paa hans almagt: «Er saasandt Guds almagt den største og alvorligste av alle religiøse læresætninger, saa er det ganske umulig at si, at Gud vil det som mennesket kalder det gode».

Saklig kunde jeg nok ha adskillig at indvende. Jeg skal imidlertid her ikke gaa nærmere ind derpaa. Kun nævner jeg som en mangel at der blandt de samtalende ingen repræsentant er for det i egentlig forstand positivistiske livssyn. I den moderne drøftelse av de filosofiske problemer kan man ikke komme utenfor det positivistiske tænkesæt som det betydeligste og indflydelsesrikeste i nyere filosofi.

Kristiania, mai 1917.

Harald Schjelderup.
Universitetsstipendiat.

Martin Luther. Til reformationens 400-aarsminde. Av *Bengt Aurelius,* prest ved Oscarskyrkan i Stockholm.

Dette Lutherskrift er sendt mig til anmeldelse. Det er inddelt i 7 avsnit, nemlig: Luthers ungdom, Augustiner-eremiten, Avladstiden, Luther i Worms og paa Wartburg, Den lutherska kyrkans inre gestaltning, Kamp, seger och nederlag, Luthers personlighet.

Forfatteren siger i forordet, at han med skriftet ikke gjør fordring paa noget videnskabeligt, men nærmest har tænkt det som «läsning för svenska folket». Og han tilføier disse vakre linier: «Reformationsminnet förpligtar. Även nu höras vingslagen av en ny tid. Må vi sta redo att möta dess krav paa offervilje i sanningens och rätfärdighetens tjänst!»

Saa vil ogsaa jeg anbefale skriftet til det norske folk. Det er oplysende, underholdende, vækkende og med en egen charme over sig av det personlig følte og grepne.

Maatte det finde mange læsere!

Sogneprest Herman Lunde.

Paa Styrebrui. Av *Anders Hovden* Olaf Norlis forlag. 189 sider.

En eneste gang har jeg oprigtig beklaget at jeg ikke kunde læse landsmaal. Det var, da jeg engang i en ungdomsforening skulde læse noget av Garborgs: Heimkomin Son For ikke med min uvante tunge at synde mot maalet, maatte jeg oversætte til riksmaal.

Noget av det samme føler jeg, naar jeg kommer til versene i Hovdens nye bok. Vakre vers maa jo læses høit om poesien skal komme til sin ret. Og Hovden kan skrive vakre vers, om en bare kunde læse dem. Hans landsmaal forøvrig ærgrer ikke. Det føles ikke som synd mot naturen, som naar mange andre — baade prester og andet godtfolk — skriver og taler landsmaal.

Men jeg kjender allikevel østlandsk opposition i mig, naar jeg støter paa ord, jeg absolut ikke kjender, og tænker paa at dette maal vil man indføre over hele Norge. Hvis det ikke kan avværges paa anden maate, er «den østlandske reisning» meget nødvendig.

«Paa Styrebrui» er en rask sjømandsfortælling, som har sin styrke i den varme følelse for mor, for Norge, og for kvindelig ynde og renhet. Men Hovden skulde ikke gjort sin styrmand til statsraad. Det falder litt for storartet, og statsraaden har fristet forfatteren til at politisere for meget.

Om sjømandslivets farer paa landjorden skrives der saa alvorlig, at boken ganske sikkert kan bli til hjælp for mangan ung sjømand, som læser den. Men skildringen er paa enkelte steder saa realistisk, at heller ikke de som kan læse landsmaal, bør vælge den til høitlæsning i familiekredsen.

KRISTEN SKJESETH.

Rade om de neutrale.

I den politiske artikelrække av professor Rade som blev omtalt i vort julihefte, har en av de senere numre ogsaa bragt en omtale av de neutrale, som i sin art maa kaldes et vaartegn ikke mindre end de andre artikler var det i tysk politisk henseende.

Rade omtaler den letvinte dom man har hat paa rede haand over neutrale; den bundet i ubekjendtskap med de virkelige forhold, — noget som især viste sig i den dumme papirpropaganda i krigens første tid.

«Men efter som tiden er gaat, er det blit en pligt for os at orientere os, sier han. Det er menneskelig forstaaelig at de krigførende bare spør om de neutrale: Er de paa vort parti? Dette var undskyldelig i krigens første tid. Men nu er det utilgivelig svakhet og en direkte fare for fædrelandet. For der findes egte neutralitet. En saadan som verger sig med alle midler mot at bli trukket ind i hvirvelen. De *kan* ikke andet, de *vil* ikke andet.»

«Jeg er som patriot ikke uten ønsker overfor de neutrale. Jeg ser det sogar som en opgave for vor statsledelse at den steller sig saa at den vinder tillid hos de neutrale.» Som et utslag av dette argumenterer professoren tilslut utførlig for at de neutrale indbydes til fredskonferansen, hvor de har saa mange faktiske interesser at vareta.

— Ak, kjære professor, bare det ikke er for sent nu at tænke paa tilliden. Det er et av de saareste kapitler av krigen hvordan «krigsmaalene» nu en tid har faat lov at træ alle hensyn, ogsaa til tillid, under føtter. Men en ærlig haand over et ærlig opgjør skal nok bli mødt! Ikke mindst av dem som har længtet efter denne haandsrækning.

E. B.

Redaktøren skriver sig (ifølge navneresolution av 30te juni 1917) fra nu av

Eivind Berggrav.

KJENDER VI JUBEL?

I en bok som Georg Brandes har git ut i disse dage, streifer han i en tale ogsaa de troens helte som historien kjender, og han blir færdig med dem i disse faa og klare ord: «Deres store navne er med store bogstaver skrevne paa en tavle. Dog, *en vaad finger kan viske de navne ud.*»

Det er en forfriskende sats. Den fylder en med humør; la os f. eks. se en vaad finger viske Luther-navnet ut av tavlen!

I erindringen dukker en motsat, men ogsaa menneskesikker sats frem, den som staar at læse paa Wartburgs borgmur:

Gottes Wort und Luthers Lehr
vergeht nie und nimmer mehr!

Begge ord, begge profetier er saa *altfor* menneskelige. Typisk for os livs-vantro væsener at vi skal maatte til en av disse yderligheter: enten er det hele ingenting, — eller ogsaa, hvis der er noget som skal bestaa, saa er det en *lære!*

Man kunde fristes til at forene de to kontraster og lage et forsøk paa en sandhet ved at sammensmelte dem: Luthers lære kan viskes ut av en vaat finger, men Luthers navn vil bo evindelig i Fadernavnets skygge.

Luther selv var ikke ængstelig over *sin* lære. Det var ordet og Kristus som var det blivende. «Luther lade de fare, han være nu skurk eller hellig. Med *dem* er jeg ogsaa enig! Ti ikke jeg heller kjender Luther, vil ikke engang kjende ham. Lad Fanden hente ham, om han kan!»

Luthers *lære* skal netop staa paa det utsatte sted — la tiden tære og terge den saa meget den formaar. Det er ikke den som er vor salighet. Eller skulde vi virkelig gaa med paa det gamle ængstelighetens triumfsprog som sætter Guds ord og Luthers lære like, som de evighetens søiler der aldrig kan forgaa?

Netop det lille humoristiske tillæg Luther gir avhentingstilladelsen: om han kan!, gir os den rette platform til at feire hans lære. Endnu er den uavhentet! Men la den staa sin prøve fremdeles og altid. Viger den nogen gang, saa blir det ialfald for livets og ikke for mørkets magter; livets, som under guddomsbølgers lange løp skifter ind og skifter ut ormer og formler paa sin evige vei.

Vi er ikke ængstelige for Luthers lære; vi lukker den ikke hermetisk ind for at verne den mot træk. Men endnu gir den os vor rustning — alt mens en og anden plate i panseret skiftes om og kanske faar en for livet høveligere form. Skedde ikke dette, da kunde vi være ængstelige. Uten denne rørlighet i vor rustning var vi hjemfaldne Luthers egen dom over den dødens, eller i hans sprog: satans kirke som Luther visste aldrig kunde fornyes. Skulde hans jubilæum feires som en kanonisering av Luthers lære, skulde det feires uten at der kommer en og anden av *nitten* hundrede og syttens teser op paa kirkedørene, da blev det en flau fest, helt anti-Luther.

Selvfølgelig kan vi *ogsaa* mindes, paa pen og stille vis, med den slags grønne guirlander som er visne om 14 dage. Dette er menneskelig vedtagen skik. Og for hvert hundredaar som gaar, og det dog gjentar sig hver gang at dekorationer hentes frem til hans ære, vidner det nok ogsaa om at der fremdeles *leves* i det han skapte form for.

Men vi kan ikke nøie os med dette. Aller mindst et aar som iaar. Det er ikke bare skræmmeskud som lyder naar der varsles krisetid for lutherdommen. Vi kan ikke længer sitte i plysches ro og trætte indbyrdes om hvordan det eller det er at forstaa, og om det og det er nødvendig for at være egte. Men kanske skal det maatte rykke os helt ind paa livet først, kanske skal det brænde i etagen under os før vi samler os sammen og med livsinstinktets sikkerhet sondrer det værdifulde som vi maa ha med os, fra det pietetsfuldt bevarede, men undværlige.

Det har været brukt uttrykket *overvintring* om den periode lutherdommen gaar ind i (Holmqvist). Den blir trængt tilside og ned av mangfoldige faktorer. Den har ingen utfoldelsens

tid foran sig, men en selvbesindelsens overvintring. I de nordiske folk? Ingen vet det.

For vi kan ikke spaa. Det er ikke politiken som avgjør troens skjæbne. Det kan ikke *beregnes* hvordan det vil gaa lutherdommen i de kommende generationer. Men ett kan man være sikker paa: dens skjæbne avhænger av om der fremdeles skal findes det frie troens mod som drev hammerslagene mot Wittenbergerdøren den dag vi nu jubilerer for. Dette fremadrettede, livsumiddelbare sindelag var det som opnaadde den direkte kontakt med Gud som er al uventet fornyelses kilde.

De som vender sig mot jorden og — i aldrig saa god mening — vil *bevare,* de kan komme til at begrave istedet, og deres jubilerende hammerslag bare drive pinder i lutherdommens kiste.

For er det noget som er den levende, uforgjængelige Luther, saa er det ikke hans lære — selv om den er vor og kjendes umistelig for os —, men det er hans livsart, hans sjælsdaad, hans sinds retfremme higen ufravendt mot Gud.

Kom med en vaat finger og stryk dette navn og denne indsats ut av historien! La en viss person hente det om han kan.

Men la ikke os gjøre spillet lettere for slike magter ved at hemme slagkraften. Frit maa den faa utfolde sig, ta og gi stot, gaa frem gjennem nederlag og seire.

Der er ingen ting at jubilere for hvis vi ikke kjender dette liv og denne jubel i vort indre. Luthers navn betyr for os ham som levet sig frem til den barmhjertige Gud og gjenga os Kristi tro paa barnekaaret hos den evige. I hver en mand som kjender dette gjøre sindet varmt, og som føler troens livskamp bølge i sit indre, feires Lutherjubilæet 1917 i Luthers egen frie og sterke aand.

Eivind Berggrav.

LUTHERS RENÆSSANCE.

Av Edvard Lehmann.

Naar en mand staar udenfor en dør og banker paa, er det i regelen for at komme ind ad døren. Der stod en mand og bankede paa en dør, men det var for at komme ud af døren. De hammerslag hvormed Martin Luther slog sine theses fast paa kirkedøren i Wittenberg, gav genlyd i hele kirken, lyder endnu gennem alle lande og tider, og deres genlyd fylder i disse dage vore øren. Det var en ny tro som blev indvarslet hin oktoberdag. Men det var mere end dette: et nyt liv, ja en ny kultur. Og denne kultur er vor, og dette er det liv vi lever. Ogsaa dette maa vi overveie naar vi skal feire mindefest.

Først skal det dog erindres at disse latinske sætninger, med hvilke reformationen gjorde sin begyndelse, ikke var tænkt som andet end thema for en disputats. Ingen vidste at det var en verdenshistorisk begivenhed. De store epoker ved aldrig af det naar de selv kommer. De har altid en aktuel, man kunde kalde det en improviseret begyndelse, noget personligt og tilfældigt, som først senere viser sig at have havt historisk rækkevidde.

Det skal ogsaa betænkes, at denne disputats var akademisk, og at det var en universitetsprofessor, som indvarslede denne begyndelse. Reformationen udgik fra universiteterne. Det var professorer og doctorer, lærde mænd med eller uden lærerstilling, som gav tonen an og skabte det hele. Dette til vejledning for den udbredte mening, at de akademiske teorier kun er en afbleget genspeiling, en ofte misvisende, ja hemmende eftervirkning af det praktiske liv. Ganske visst, en videnskabelig sandhed er altid forberedt af livet; men man glemmer for ofte at betænke at den ogsaa fører til liv. Saare smukt har Hegel udtrykt den første tanke naar han siger at det først er i aftenskumringen at Minervas ugle flyver ud.

Men han vidste selv bedre end nogen anden at den eftertænkning som begynder med aftenskumringen og ofte holder paa den mørke nat igennem, spreder lys igen og bereder en ny dag.

Den tænksomhedens tid som havde forberedt reformationen, og som dennes forere selv tilhørte, har sit fælles navn: *humanismen.* Den havde lagt sin sæd aarhundreder tilbage: reformatorerne høstede dens frugt, og vi, saa sandt vi tilhører reformationen, næres af denne frugt den dag idag. Humanismen er en væsentlig del af den lutherske kultur, ogsaa den som vi selv nu lever i. Det er ikke for meget sagt at hvor den svinder bort, mister vor lutherdom sit oprindelige og egentlige fysiognomi.

Skal vi se Luther i hans kultursammenhæng, maa vi ogsaa drage et par linjer op af hans ungdomsliv. Hans barndom var ikke idel armod og almue som det ofte fremstilles. Hans far var en dygtig mand, som visselig var begyndt i *bonde*-standen og med *arbeider*-kaar, men som ved flid og snille havde forstaaet at hæve sig over disse til en viss grad af borgerlig velstand. Sønnen følger ham gennem dette, han har bondens natur og arbeiderens erfaringer i sig. Han kendte borgerlige kaar og fik deres støtte til sine studier. Han lærte dem at kende i endnu større former da han toges op i Cottas hus i Eisenach, et stort og velhavende, aabenbart smukt og lykkeligt borgerhjem, med det hanseatiske snit, som det bedrestillede borgerskab just dengang havde faaet. Med Rhinstrømmen og med de gamle handelsveje over Nürnberg og Augsburg var den købmandskultur, der i Italien betegnes som Renæssancen, trængt over Alperne og havde sat sit præg paa folk som kunde sætte fod under eget bord. Dette lykkelige borgerliv, som Luther bestandig afmaler som den ønskeligste form af menneskelig og kristelig tilværelse, har sikkert øvet sin dragning paa den lærde yngling da han levede sin første frugtbare ynglingetid, den eneste lyse tid i hans barndom, i dette hjem.

Vi skal heller ikke glemme at Luther har været student ligesom andre studenter, med kaarde ved siden, med bøger under armen, med hovedet fuldt af tanker, og studiets ild i sit hjerte, sikkert ogsaa med ungdommens skæmt om sin

mund, — i hvert fald ved vi at hans bidske vid allerede dengang gav sig vidnesbyrd. Han var jo jurist som faderen ønskede det. Han tænkte endnu ikke paa theologien, saa lidt som paa kloster eller reformation. Han læste Cicero og Virgil med samme kærlighed som alle andre humanister gjorde, og havde disse bøger med sig som sin bedste skat, da han gik gennem klosterporten. Det var de bøger ungdommen læste dengang, det var deres Schiller og Goethe. Og da han endelig var i klosteret, samvittighedsfuld mod et løfte han havde aflagt i nødens stund, end mer samvittighedsfuld mod klosterløfterne, som han til det yderste stræbte at opfylde, da var det dog ikke lydighed og lidelse alene som fordybede ham og opreiste ham til reformationens verk. Der var ogsaa et tankeliv, som levedes af den grublende og læsende munk. Der var studier af Guds ord, ogsaa paa tysk, mere dog af kirkefædre og skolastik.

Men paa skolastikens høider drømte den katholske mystik sine tanker; ja, selv de tyske mystikeres skrifter var broder Martin fortrolig med. End mere blev han det, da han til sin ordens foresatte og sin personlige vejleder fik Johan Staupitz, en theolog som tilhørte mystikens skole og var høit fortjent af den.

Alt dette forberedte Luther. Livets og tankens erfaringer bøier sig mod hinanden og venter paa den dag da de skal mødes, styrke hinanden og forenes til gennembruddets sprængkraft.

Staupitz, og ikke blot kurfyrsten og hans kansler, gjorde Luther til professor, frigjorde ham fra klostret og hensatte ham i den studiets frie og skabende verden, hvor han saa at den lærde munk havde hjemme. Dette er alt gaaet mere efterhvert, har fuldbyrdet sig mere leddevis og stykkevis end man sædvanlig tænker sig det. Luther har ikke havt noget øieblik da han følte sig *omvendt*, ingen conversio supita som Kalvin; men visselig var det det store moment i hans kristelige udvikling da han gennem Romerbrevets græske tekst lærte at forstaa, at den Guds retfærdighed som Paulus lærte, ikke var en justitia med lovens forpligtelser, men et udtryk for Guds *barmhjertighed*.

Reuchlin, Melanchton, sproglærerne som bragte Luther

hebraisken og græsken, havde virket med til dette; men ingen har dog beredt grunden til reformationens kirkebrud og til den nye kultur den skulde reise, som humanisternes bannerfører *Erasmus Rotterdamus*. Forgæves at ville skildre denne store mand blot som en stuelærd; end mere omsonst at ville affærdige ham som den forsigtige halvhedernes mand. Visselig havde han siddet mere i studerkammeret end Luther, ja selv end Kalvin, og visselig løftede han aldrig sin haand til det brud med det bestaaende som disse vovede; men er der nogen, hvem verden har staaet aaben, og som har vandret dens veie, kendt dens lande, gæstet dens byer, ransaget ikke blot kollegier og biblioteker, men ogsaa menneskehjerter og menneskетanker hvor han kom frem, bestandig i samkvem med lærde mænd, med geistlige som læge, med fyrster og adel, med de styrende og de handlende, i brevveksling med dem alle, raadgivende, belærende, formanende, saa er det denne paa en gang urolige og stille mand, med den sterke hjerne, det sagte væsen og den skarpe tunge. Han har lært dem alle hvad de skulde mene, Zwingli og Melanchton mest, men ogsaa Luther og Kalvin. Lært dem kirkens brøst og kirkens grænser, lært dem at se historisk paa menneskeværket i katholicismen, lært dem at se filologisk paa kristendommens grundskrifter. Han gav dem et Nytestamente som de kunde stole paa, og som frigjorde dem fra kirkens Vulgatalatin og derved fra kirkens fortolkning af kristendommens grundord.

* * *

Det liv i humanisme som Luther havde begyndt som student og fortsatte som professor, var i virkeligheden et liv i *renæssance*. Thi humanismen er kun en del — den lærde side — af denne store kulturbevægelse, der fra det 14de aarhundrede havde arbeidet sig frem i Italien, og paa Luthers tid beherskede alle sind og alle tanker i Sydeuropas dannede verden.

Renæssance betyder genfødelse, og dette ord som dog først senere er skabt, forstodes, da det kom frem, som «kunsternes og videnskabernes genfødelse»; men disse kunster og videnskaber var oldtidens, og med et samlende udtryk kunde man bedst kalde perioden *antikens genfødelse*.

Det var ikke nogen fjern og fremmed tanke for de mennesker som levede paa Italiens jordbund at der engang havde været levet et andet liv paa denne mark end Kirkens og klostrenes, ja selv end ridderskabets. Bag middelalderens bygninger og middelalderens mennesker, ja midt iblandt disse, reiste sig jo endnu den synlige oldtid, mere synlig dengang end i vore dage; man boede i husene fra det gamle Rom, gik paa dets gader, drak af dets vandledning. Kom der blot en og aabnede øinene derfor, kunde man let se det hele liv som havde været levet i republik og keisertid; aabnedes øret derfor, kunde man høre det gamle latinske sprog gennem den italienske dialekt; og øinene og øret blev aabnede, af hine unge lærde, der forenede digterens begeistring med granskerens skarpsind og flid. Petrarca havde mere tid og tanke for Cicero end for Laura, og Boccaccios nætter var delt mellem kvindeskæmt og Virgil. Da græsken kom til som en ny verden, der aabnedes af byzantinske flygtninge, steg Sokrates og Platon frem for det sogende øie, frigjorde tanken som kun Sokrates kan gjøre det, løftede sindet som kun Platon kan det. Og hvad der kunde sees af alle øine var den græske skønhedsverden, der steg frem af sig selv blot man bukkede sig til jorden efter den. Paven lod alle Roms kirkeklokker ringe, da den belvederiske Apollo blev draget frem af jorden. Stormænd og rigmænd, geistlige som verdslige, grebes af skønhedsrusen, og ingen sparede sine *scudis* naar det gjaldt at erhverve billedverker, vaaben eller juveler. Den almindelige oldtidsbegeistring bredte sig hos de civiliserede klasser, ja oldtiden kom paa mode; man klæder sig i dens dragter, samles i dens sale, spiser dens retter af oldfundne kar, drømmer sig i selskab med Cicero og Horats, læser deres skrifter og taler deres sprog. Et sværmeri og en imitation som vi oplevede det her i Norden, da oldtidsfund og sagalæsning havde draget forfædrenes liv og tro for dagen, og da man søgte at ligne dem i tanker, sprog og sæder.

Denne oldtid som *leredes op* under Sydens himmel, var mere end en historisk erindring. Man indsaa at det liv, en Cæsar og en Augustus, en Cato eller en Cicero havde levet, var menneskeliv, og at der paa hedenskabets grund og med hedenske idealer havde været levet et liv fuldt saa vel og

fuldt saa rigt og navnlig meget friere og sterkere end i middelalderen under kirkens formynderskab, ja selv under kristendommens idealer. Renæssancen blev en tilbagevenden til dette liv, i hvert fald som mønster og maal, og paa samme tid et brud med kirken, i tanker og tro, et brud med den gældende kristendom.

Kristne sæder og renhed reves bort med klosterregler og kirkepligter. En skummende vaarflom tager det ikke saa nøie med grænserne.

Man ser at man kan spare sig hele det historiske intermezzo som vi nu just betegner som middelalder («mellem alder»), om man faar fodfæste paa den gamle grund; men det var ikke blot humanisterne som mente dette, reformatorerne havde i virkeligheden den samme tanke; de følger tidens løsen naar de søger tilbage til kristendommens oldtids-kilder, til evangeliet, til skriften, og gjør denne til eneste norm for og den historiske bestemmelse af hvad der er kristendom; kirkefædre, koncilier, pavedekreter, kirkeskikke, — det var alt det menneskeverk, det mellem-verk, som havde stillet sig imellem den første egte kristendom og os. Springer man det over, kommer man til sandheden; til det som i kristendommen kan betegnes som det klassiske. En simpel og fast position for den som vil udrense kirken, eller endogsaa omstyrte den; thi hvad staar der i skriften om alle dens gerninger og alt dens væsen?

«Genfødelsen» var mere end dette. Det liv som blev født paa nyt var ikke blot et oldtidsliv, men fuld modernitet. Det er med dette, *vor* kultur begynder. Saaledes vilde man leve, nu da man havde faaet *raad* til at leve. Renæssancens kultur var en købmandskultur, dens fyrster var købmandsfyrster, i Florentz som i Venedig, og fyrsternes købmænd blev fyrsternes skyldherrer, i Augsburg som i Nürnberg. Skulde man da frygte for at tænke sine egne tanker og leve sit eget liv, selv om prester og munker saa skævt dertil? Havde de længere kraft og ret til at forbyde det?

Frihed er det præg som renæssancen bærer paa sin pande, ligesom skønhed er det syn, der sværer for dens øie. Frihed: ikke blot den politiske i mediceernes halve og dogernes hele republik, men frihed i tanken som den var lært af grækere og romere, af filosofer og forskere. *Skønhed* som man saa

den i Hellas's efterladte billedverker og Romerrigets stolte mindesmerker, skønhed som den avledes paa ny under Rafaels pensel, og Michelangelos meisel. *Videnskab* tillige, baade bag filosofien og kunsten, naturforskning, ingeniørkunst, matematik som bærer bygningskunstens dristige konstruktioner, alt i en enhed i den store renæssancehjerne hos en Leonardo eller en Michelangelo. Til syvende og sidst et *menneskelig* som blot friheden og skønheden tjener til at frigøre og forskonne; som genfremstaar i oprindelig kraft og udfolder hele sin plastik og alle sine farver nu da dets baand og tvang er sprængt. Det træder med ett fra skyggen ud i solen, det vokser sig høit og gror sig sterkt; det bliver saa synlig at ingen endnu den dag i dag har tabt det af syne.

Hvad har Luther seet af dette? Han var jo i Rom en gang og havde vel kunnet se det hele. Men han saa ikke dette i Rom og i renæssancen. Han søgte hellige steder, relikvier og syndsforladelse; han var en pilgrim som de andre pilgrimme, med samme id og same hu som pilgrimsskarerne har endnu idag. Naar han dog ikke — som han siden udtrykte det — havde villet undvære sin Romerreise for 100 Thaler, saa var det fordi han just havde faaet set det som hans senere indignation behøvede til brændstof, «die Kardinäle und die Kurtisanen»: renæssancens verdslige aand, dens skønhedsfordærvede geistlighed.

Og dog var Luther en renæssancens mand, var det langt mere end han selv vidste af. Han bares af understrømmen, ikke til frihed og skønhed i hedensk menneskeliv, men til frihed og menneskelighed i evangelisk forklaring. Ogsaa han følte at renæssancen med al skønhed og frihed dog først og fremmest sigtede paa *mennesket*. Men Luther satte et nyt fortegn til dette ord. Derfor bestaar den hele titel paa det skrift ved hvilket han kort og klart har samlet det evangeliske livsideal blot af de tre ord: *frihed kristen* og *menneske*, «Über die Freiheit eines Christenmenschen». Friheden havde han fundet dengang han blev frigjort i Kristus. Kristelig frihed, ikke menneskelige friheder; frihed som vindes i Kristus ved at bindes af Kristus, ligesom Paulus, «Jesu Kristi træl» var blevet frigjort af den i hvem han var blevet ny. Frigørelsen er den store oplevelse, den er det absolute i disse menneskers

liv hos hvem den evige sandhed er kommet til gennembrud. Fri er kun den som er frigjort, ikke den som har løsrevet sig; frigjort bliver ingen af sig selv, han gøres fri af en større — ved at tilhøre en større. Frihed er menneskets adelsmerke og menneskelivets sandhed; sandt menneske er kun den som er frigjort.

Da Luther blev frigjort, blev han menneske. Men hans frihed var et kristenmenneskes frihed. Et kristenmenneske er herre over alle ting fordi han er alles tjener, og kun herre naar han tjener alle. Det er det menneskebaand som binder og som frigør, ligesom bundetheden til Gud gør fri. «Jo fastere den binder, des friere den gør», det er ordet om den kristne kærlighed, en rammende tolkning af Luthers ord om evangelisk tro og kristenliv.

* * *

Han udformer renæssancens frihedsideal i tanke som i liv. Der er mere fri tænkning i Luther end vi kan se med vore konfessionelle øjne. Vi ser ham med en bibel, som vi tror ham bunden til, fordi vi i hans navn har bundet os til den. Først naar man ser nærmere til, faar man øje for, hvor frit han stillede sig, ogsaa her. Han er lutherdommens djærveste bibelkritiker: Han vrager hvad der ikke smager; han nyder som han nemmer og lægger ind hvad han vil lægge ud. Han er middelalderlig i sin vilkaarlige og leilighedsvis kompakte skriftbrug; han er humanist i den overlegenhed, hvormed han stiller sig historisk og filologisk frit overfor skriftordet. Jakobs brev forkaster han fordi det kræver gerninger, apokalypsen holder han sig fra livet — den var jo gendøbernes evangelium. Desuden havde Luther kun ringe sans for de sidste ting; de nærmere gav ham nok at bestille. Mod det gamle testamente stod han endnu rankere. Mose, den lovens mand, var jo ikke egentlig hans ven, ihvertfald ikke som princip; Esthers bog forekom ham gudløs, og apokryferne var ham blot lektyre. I oversættelsen er det snart det teologiske standpunkt, snart den kunstneriske trang, som former hans udtryk; og i katekismen omtyder han, ja borttyder gang efter gang de bibelord, paa hvilke han opbygger sin kristen-

dom. Kun i den negative brug har bibelen total og absolut gyldighed for ham. Den er altid og overalt det sted hvor der *ikke* staar et ord om paven og hans kirke og dens sakramenter, dens helgener, relikvier og aflad. For den positive brug af skriften havde han et meget fast og meget frit princip, som hans kirke har gjort altfor liden brug af: skrifterne skal vurderes eftersom de «Christum treiben oder nicht». I hans troslære raader der en ligneude forbindelse af fasthed og frihed. Urokkelig er han kun, hvor det gælder frelseslæren: frelsen i Kristus, retfærdiggørelsen ved troen paa ham. I alle andre spørgsmaal er han skiftende, om ikke vaklende: snart genialt belysende — og principielt forklarende, samlende alting til en simpel helhed; snart dunkel og svævende: søger forklaring, søger udveje, vil mægle og formidle, blander gammelt og nyt. Intet er vanskeligere end at give kort besked om hans teologiske udbygninger. Har han nogensinde selv forstaaet sin nadverlære?

I systemet var Luther ligesaa lille som hans staldbroder Kalvin var stor; men i principet var Luther saa stor, at alle reformatorerne kun blev hans lærlinge og efterfølgere.

«Det kristne menneskes frihed» var en bundethed til det religiøse princip; men i spørgsmaal om menneskelig handlen er den i samme grad en virkelig frihed. Det moralske liv er med denne frigjort for alt hvad der hedder *regler*, og denne frigørelse er en af Luthers største og mærkeligste bedrifter. Han har i en af sine »Tischreden» meddelt sin iagttagelse, at de forskellige folk har forskellige sæder og skikke ogsaa paa moralsk omraade; hans blik for virkeligheden har aabenbaret ham det faktiske morallivs relativitet.

«Der gives en sædelov, men ingen sædelove» vilde det hedde i en senere tids abstraktere sprog. Hos Luther ytrer princippet sig ikke i nogen gennemført tanke, men i den faktiske uafhængighed af givne bestemmelser, hvormed han bevæger sig i spørgsmaal om hvad man skal gøre og lade. Han nærmer sig i «Et kristenmenneskes frihed» til mystikerens liggyldighed for hvad der foregaar og hvad man foretager sig i den ydre verden, og han har som bekendt af og til gjort indrømmelser til hvad der kunde kaldes immoralitet, som gav

hans venner drøvelig og hans fjender glædelig anledning til klage og anklage.

Selv følte han sig dog tryg. Han havde en ledestjerne, som lyste ligesaa stærkt over moralen som over troen. Det var den, han pegede mod i hans livs største og modigste øjeblik, paa riksdagen i Worms: *menneskets samvittighed*. Det var et voveligt ord, han dengang talede, og i denne sammenhæng et nyt begreb. Det ramte ogsaa paa rette sted og blev straks kastet tilbage fra de sjæle, som det slog imod. Forhandlingens præces raabte gjennem larmen: «Lad samvittigheden fare, Martinus» — den var for ham som for de andre ingen instans, der gælder mod paven og koncilierne.

Martinus lod ikke samvittigheden fare, og hans daad var i dette øjeblik det samme for den kristne kirke som kompassets opfindelse har været for havenes beherskelse. Hans sikre greb om menneskelivets holdepunkt, en ubedragelig menneskekenders og ubestikkelig karakters instruktive aabenbarelse, skulde halvtrediehundrede aar senere blive til videnskabelig ethik under Immanuel Kants mesterhaand; men hvem kan undgaa at se, at den grundmagt, der i dette oprindelighedens øjeblik brød igennem hos Luther, allerede for to aartusinder siden havde rørt sig i Sokrates og gennem aarhundreder kom til at herske over Stoa?

Dog kunde Luthers samvittighedsprincip let være blevet ligesaa abstrakt og paa sin vis ufrugtbart for den faktiske moralitet som Kants, om Luther ikke havde følt sig i enhed med en anden grundmagt, der uvilkaarligt blev raadgivende, naar spørgsmaalet lød, hvorledes man da skal handle, eller rettere: hvad man skal gøre.

Ved første syn er denne grundmagt bibelen. Thi det er den, som Luther oftest svarer med, naar han spørges om dyd eller pligt. Der er bud og forbud nok, som han kan bruge. Men bag hans skriftbrug ligger der noget andet, som han aldrig fik klart for sig selv, ikke benævnet, som Rousseau, eller formuleret, som Kant.

Det er *naturen*, som rører sig i hans stærke sind, ligesom den rørte sig i hans tid. Renæssancen er naturens genopstandelse; i Luther stod den op og krævede sin fulde ret i samme grad som han frigjorde sig fra kirke og kloster. Den

voxer ud i hans legeme, som før var spinkelt og svagt, men nu blev stærkt og triveligt; den slipper hans personlighed fri og aabner den varme strøm af rigt og muntert sjæleliv: af kamplyst, iver og trods; af glæde og skæmt, af ømhed og inderlighed, som sprudler gennem al hans færd og tale og levendegør alt hvad han rører ved. Han tager sig nu forlov at spise og drikke af hjærtens lyst, at elske sin hustru, spøge med sine børn, glædes med sine venner og slaa til sine fjender, ja spotte og haane dem med vrede og med vid. Et saftigt og kærnefuldt sprog voxer frem paa hans læber; et helt folk faar sit mæle igennem hans tale, fordi den selv er spiret op af folkets bund.

Al denne rigdom er renæssance. Den er ingen kristelig nødvendighed, men en tilgift, som tidspunktet rækker ham, og som bliver end vægtigere ved at der er en folkeejendommelighed, som skal frigøres med det samme, og som med ham for første gang rejser sig i fuld selvbevidsthed. Han er tyskernes Leonardo og deres Shakespeare: det højdepunkt af personlig kraft og skaberisk ævne, som den store tidsalder affødte.

Den menneskenatur som vaagner i Luther, er først og fremmest *bondens*. Han er jo en bondeson og staar i bøndernes pagt med naturen. Han elsker alt hvad der er frugtbart og saftigt og grønt, alt hvad der bringer næring og trivsel. «Nu giver Gud os mange hundrede gylden», siger han en dag, da han fryder sig over foraarsregnen; «nu regner det med hvede, havre, byg og vin og urter og løg og græs og mælk». Og naar han ser kvæget paa marken, siger han: «Der gaar vore prester om, fulde av mælk og smør og ost, og prædiker os daglig, at vi skal slaa vor lid til Gud, vor fader.» Hans skønhedssans er praktisk, ikke romantisk; han taler om jorden, ikke om stjærnehimlen. Den interesserer ham ikke, og han forstaar sin ikke paa den. Han tror ikke paa astrologien, men heller ikke paa Kopernikus: i det stykke har han hverken reænssansens lyder eller dyder.

Men med hvilken forstaaelsens inderlighed kan han ikke fortabe sig i alt hvad jordelivets er! Planterne paa marken følger han i sin tanke, som det var brødre og søstre. Alt hvad et saadant lille bygkorn maa gennemgaa og lide før

det kan tjene os til føde: det skal saas og raadne og spire og fryse og kæmpe sig frem, skal skæres og tærskes og males og bages og tygges og sluges før det kan indgaa i vort legeme. Ogsaa hønens liv og levned er for ham, som for H. C. Andersen et eventyr, men et tragisk eventyr fuldt af lidelse og taalmod. «Ser til fuglene under himlene» — han ser bestandig til dem og altid med evangeliets undren: «Der er ikke det menneske paa jorden, der kunde betale de omkostninger, som Vorherre daglig anvender paa de unyttige fugle. Jeg tror forvist, at end ikke kongen av Frankrig med alle sine rigdomme, renter og afkastning kunde betale, hvad der blot gaar med til spurvene, for ikke at tale om de andre fugle, ravne, krager, kramsfugle, mejser, stillidser og finker.» Men naar han saa skildrer, hvorledes spurvene, som er de ringeste og løseste fugle, lever i den allerstorste herlighed, og naar han tænker paa, hvorledes de huserer paa mark og i lade, i vinbjærg og frugthave aaret rundt, saa vaagner bonden i ham, skønt bonden taler latin, og udbryder tilsidst: Ergo digni sunt omni persecutione. (De skal forfølges paa enhver maade.)

Naturen er Guds billedbog hvori han læser Guds visdom; naturen er Guds gave, hvoraf han fatter Guds godhed. Rationalismens minutiøse forsynslære er lige ud af Luther, men den naar ham ikke hverken i saglig fylde eller i poetisk naivitet. Den tillid til Gud, som for ham var troens sande indhold, er den bogstaveligste stolen paa, at Gud har nok til alle munde. «Gud gir os alting rigelig at nyde hvad man blot skal have og behøver, for at ingen skal kunne klage over at Gud ikke har givet ham alt hvad der er fornødent til livets ophold, saa at han billigt kan straffe dem, der ikke lyder hans ord eller ikke er ham taknemlig for alle hans velgerninger, som han viser saa rigeligt og overflødigt. Og for alt dette fordrer og begærer han ikke andet end at vi skal være ham lydige og tjene ham.»

Det er den tryghedsfølelse, som besjæler Luther hvergang han ser opad mod himlen og ser dens lys genspejle sig paa jorden. Skygger er der nok af, naar man blot ser paa jorden alene. Det er mærkeligt at iagttage, hvorledes denne optimisme hos Luther brydes med en ringeagt og bitterhed

ved jordelivet, en krass og drøj realisme — paa en gang bondens og humanistens, som afklæder hele stadsen og vender vrangen ud. «Alle rovdyrs art har vi mennesker i os: ulven æder faar — vi ogsaa; ræven æder gæs — vi ogsaa; høgen høns og gedden fisk — vi ogsaa; svinet æder skidt og møg og vi æder svinene; og møg bliver ogsaa det hele i os tilsidst.» Ordet «Drech» spiller en meget betydelig rolle i hans sprog, ogsaa naar han taler om livet og om menneskene.

Og dog har han elsket baade livet og menneskene, elsket dem med kristelig ømhed, med renæssancens livslyst og menneskeglæde. Han synes blot det bliver altsammen besudlet af jorden og dens smuds; han føler det i sin egen krop, og med sin Paulus kan han udbryde: «hvo vil befrie mig fra dette dødsens legeme!»

Men dette er ikke Guds mening med livet. Man ser det jo af børnene, som kommer lige fra paradiset; hvor alt er rent og skært og lifligt og yndigt hos dem, hvor fulde af uskyld og tro, hvor frie for hovmod og tvivl. Men mennesker bliver «je älter je ärger»; det er djævelen, verden og vort kød, som huserer med os. «Ak hvor fint og yndigt er ikke saadant et lille barn, som de bondetampe og storsnuder slet ikke fortjener at eje — de skulde blot have svin. («Sollten nur Säue haben».) Bestandigt modsætningen mellem det egentlige og det faktiske menneskeliv!

Guds oprindelige mening med menneskene kom igen til verden, da «ordet blev kød og boede iblandt os». Og den menneskelivets forvrængning af det menneskelige, som hedder synden, blev udslettet af Guds regnskab, da hans søn led døden for menneskenes skyld.

Derved blev menneskenaturen atter fri: og syndernes forladelse betyder, at nu kan der leves igen. «Hvor syndernes forladelse er, der er liv og salighed».

Gud vêd det, bedre end vi selv, at vor natur er stærkere end vor vilje, og at vi ikke kan andet end synde. Han vêd det bedre end paven i Rom, og alle hans præster og munke, at det nytter ikke at ville udrydde sin natur og vinde renhed og fuldkommenhed ved menneskelig møje og overmenneskelig forsagelse. Det kan man simpelthen ikke; derfor forlanger Gud det heller ikke. Men han forlanger, at man

skal være sig den afstand fra idealet bevidst, som vi saaledes lever i: han vêd, at vi «synde alle dagligen», men han vil, at vi skal erkende det «i daglig anger og bod». Det bodfærdige sind giver os ret til at leve livet; og saaledes retfærdiggjorte kan vi nu leve i Guds børns herlige frihed.

Luther har paa denne religiøse basis forsonet sine to erfaringer om menneskelivet: den ydre, slette og den indre, herlige. Han har saaledes forsonet middelalderens foragt for menneskelivet med renæssancens livslyst; og det kristenliv, han nu opbygger, kan røre sig frit i tillid til sine indre kræfter og til menneskenaturens oprindelige harmoni med livets guddommelige bestemmelse.

Derom handler Luthers lille katekismus; den bog vi lærte udenad, da vi var smaa, men som vi skal læse indenad, nu, vi er store. Vi vil da se, at det er et livsbillede, en kultur, som staar at læse paa disse faa og smaa blade. Den dogmatiske opstilling træder tilbage for det moralske indhold, og i det moralske selv viger de jødiske forbud for kristendommens store bud; lovens negative aand er avløst av evangeliets positive.

Og dette positive er saa langt som muligt fra klostret og dets forsagelse. Det er et bredt og aabent, fyldigt menneskeliv med plads og ret for alt, hvad Gud har givet mennesket i eje. Thi «jeg tror, at Gud har skabt mig samt alle andre skabninger og at han har givet mig» — ja saa kommer den lange remse om alle legemets dele og organer, fornuft og alle sanser; om alle livets fornødenheder fra mad og drikke, klæder og sko til hus og hjem, egtemake og barn, aker, fæ og alle gode ting. Og i forklaringen til den fjerde bøn kommer yderligere til: gods og penger, tjenere, venner og granner; helse, fred, gode seder og godt navn og rygte.

Et fuldt betrygget borgerligt liv i by eller bygd, i menneskeligt samfund og med alle naturlige krav til livet — det hører med til Guds skabning; det er hvad Luther forstaar ved det daglige brød. Ikke det apostoliske: «naar vi har klæder og føde, saa skulle vi dermed lade os noje». Her slaar testamentet ikke til, hvor det gælder at bygge det menneskeliv, som laa renæssancens mennesker paa hjærtet.

Saasandt vi er oplært i dette, tilhører vi renæssancen.

Den er vor nedarvede kultur i kraft af vor protestantisme, i kraft af vor Lutherdom. Det er den moderne livstype, som her avløser middelalderens. Men det er kristelig renæssance og ikke det hedenske liv i renæssancetidens selviske lyster. Humanismen er blevet til humanitet i samme grad som den er blevet til religion. Og hvilken fin, omsigtig humanitet besjæler ikke dette samfund, hvor godhed og trofasthed er prædikat for herrer og tjenere som for egtemake og barn, venner og granner! Hvor man af hjærtet tilgiver og gør vel imod dem, der synder imod os; hvor man holder hinanden i ære, elsker og agter dem; hjælper og støtter sin næste i al legemlig nød; hjælper ham at berge sin ejendom og bedre sine kaar; undskylder ham, taler vel om ham og tar alt i bedste mening! Alt baaret af denne tro, der sætter al sin lid til Gud alene, som tjener og lyder ham, beder, lover og takker.

Dette er vor børnelærdom, hvis ordlyd ikke er gaaet af minde, men hvis dybde vi først fatter naar vi betænker, at det er det liv, vi selv uvilkaarlig lever i vore bedste øjeblikke, og som vi vilde ønske altid at kunne leve. Saa indarbejdet er det i os, og saa selvfølgelig forekommer det os, at vi næppe betænker, at dette hele borgerlige liv engang var en nys opstaaet og historisk bestemt kultur.

Let nok at sige, at ogsaa den har sin begrænsning. At der findes mennesker uden hus og hjem og egtemake og venner, endsige mark og fæ for hvem den ikke gælder; at tiden har fjærnet dens patriarkalske idealer fra statslivet, ja selv fra huslivet. Renæssancen forsvinder af lutherdommen og humanismen med den. Maaske den historiske lutherdom da ogsaa efterhaanden vil vige. Men der findes en lutherskhed som ikke blot er historisk. Den ligger i det personlige liv, som skabtes af reformationen, og den er et med hele vor tænkemaade og vort indre liv.

Der er en lutherskhed, som ligger dybere endnu; den er ét med den evangeliske tro, som reformationen fornyede. Og den vil holde saalænge som evangeliet selv.

LUTHER I ENGLAND.

Av professor Edv. Rode, Upsala.

Det är en vanskig sak att tala om en persons världshistoriska betydelse, ty olika uppfattningar kunna inläggas i detta uttryck. Att Luther genom den reformatoriska rörelse, som hade honom till centralpunkt, direkt och indirekt inverkat på världshistoriens utgestaltning, ligger i öppen dag. Men man kan fråga sig, om icke stundom den allmänna uppfattningen av vad en person uträttat eller icke uträttat, betyder mera än vad personen i fråga faktiskt har gjort eller icke gjort. Världshistorisk betydelse har väl den, som blivit ett integrerande moment i tidens politiska, intellektuella eller religiösa kultur med förmåga att sysselsätta människorna, så att man vid hans tankevärld liksom på en slipsten hvässer sina egna tankar. Men om någon intager en sådan position, det beror på den allmänna opinionen, och mer än en gång kan man tycka, att denne går underligt tillväga vid värderingen av personligheter. Men huru mycket man än kritiserar den allmänna opinionen, så har man att räkna med den som ett faktum, som man icke kan komma ifrån. En tilldragelse eller en personlighet blir icke av världshistorisk betydelse, därför att någon säger, att den har en sådan betydelse. Det är lätt att få fram världshistoriska händelser, när man gräfver ner sig i sin egen håla och inbillar sig stå i världens medelpunkt. Mångfaldiga exempel på dylik överskattning av en personlighet eller en rörelse givas, då uppskattningen synbarligen berott på begränsningen av den egna horisonten. Ibland bygger emellertid värderingen av en person såsom världshistoriskt betydelsefull på fastare grundval. Personen ifråga borde ha en dylik betydelse, tycker man. I bägge fallen står man dock skäligen maktlös mot världsopinionens intresselöshet. Utslaget, mot vilket ingen appell gives, har fallit i den faktiska verkligheten. Die Weltgeschichte ist das Weltgericht, och

det stundom i den meningen, att den allmänna opinionen av nästan ontgrundliga orsaker stämplar något som världshistoriskt betydelsefullt, men envist vägrar att sätta denna stämpel på något annat.

De evangelisk-lutherska kristna fira i dessa dagar reformationens fyrahundraårsjubileum. Vi säge med en mun, att den 31 okt. 1517 var en världshistorisk dag av första rang. Vi hålla Luther för att vara en av världshistoriens märkligaste män. Vad är världsdomen om Luther? Ingår han än i dag i världens andliga liv såsom ett element, som väcker intresserad debatt? Det är forenat med en viss risk at tala om en världsdom, när världen står söndrad, som den nu gör. Vi se, hurusom tva kulturer med vitt skilda intressen sta emot varandra. De bägge parterna tala var sitt andliga språk. Det ser ut, som om den ena knappt fattade innebörden av vad den andra säger. I sitt hemland är Luther icke glömd varken av vän eller fiende. Sedan sista Lutherjubileet 1883 har ett omfattande arbete pa Lutherforskningens område blivit utfört Man är långt ifrån färdig med Luther. Luthers allmänna betydelse kan kanske bäst mätas av styrkan i pater Denifles besinningslösa raseri mot den store reformatorn och av jesuiten Grisars oerhörda omständighet i den av honom utgivna Lutherbiografien, den omfångsrikaste, som finnes.

Kommer man över till den anglosachsiska kulturvärlden, märker man genast den stora tystnaden omkring Luthers namn. Tidsskriftsliteraturen brukar ju giva kansliga utslag beträffande intresseriktningarna inom det andliga livet. Att döma av denna sa vitt den varit oss tillgänglig, är Luther knappast någon världshistorisk personlighet av förste rang. Det är naturligtvis mycket förklarligt, att aret 1517 i den engelsktalande världen icke betraktas såsom något märkesar. Men man kunde förvänta, att om Luther överhuvud varit föremal för allmännare intresse, de evangeliska kyrkornas reformationsjubileum skulle givit engelsmännen anledning till att i år sysselsätta sig med Luther. Möjligen skulle tystnaden kunna anses vara av mera tillfällig natur. Det pagaende kriget har ju de mest ingripande inverkningar ocksa pa det andliga livet. Men det är här icke fraga om nagot tillfälligt. Luther har aldrig varit nagot namn av dominerande betydelse

i den anglosachsiska världen. Varför Luther kom att under reformationsårhundradet blott göra en ringa insats i Englands kyrkoliv, är här ej tillfälle att utreda. Tidvis har dock Luthers namn haft god klang också i England, bättre än i våra dagar. I en intresseväckande uppsats i Harvard theological review påvisar förf., P. Smith, opinionens svängningar beträffande Luther med särskilt framhävande av orsakerna till att hans anseende får närvarande nära nog står på nollpunkten. Detta omdöme gäller själva England. I Skottland och Amerika är intresset och sympatierna för Luther ofantligt mycket större.

Den som besökt Oxford, har icke underlåtit att beskåda det vackra, i rikaste gotiska stil uppförda minnesmärket över de trenne engelska reformatorerna, Cranmer, Latimer och Ridley, vilka under den blodiga Maria fingo med livet plikta för sin tillgivenhet för protestantismens sak. The martyrs' memorial står i närheten av det förnäma Balliol college, av vilket Wiclif en gång i tiden var medlem. Man står på historisk mark och känner, såsom man så ofta gör i England, på ett märkbart sätt historiens underbara kontinuitet. Svunna tider stå upp för ens inre syn. Inför martyrs' memorial kommer man emellertid att tänka på icke blott den historia, om vilken dette monument vill erinra, utan ock på monumentets egen historia. Det har nämligen en sådan.

Mot slutet av år 1838 väcktes förslag om att i Oxford resa en minnesvård över de märkligaste bland de engelska reformatorerna. På den tiden stodo reformationens män högt i den allmänna opinionen. De betraktades nära nog som helgon. Och av helgonglorian över dem, som intimt voro förknippade med Englands reformationshistoria, föllo också strålar över Luthers gestalt. Den igångsatta subskriptionen väckte emellertid stora betänkligheter på vissa håll. Den unga oxfördrörelsen med John Henry Newman som erkänd ledare ställde sig avvisande. Det var överhuvud icke utan, att hela förslaget om ett reformationsminnesmärke var riktat mot den nämnde rörelsen. Man ville skaffa fram ett scibboleth, som skulle uppdaga reformationens motståndare. Avsikten vanns också. Newman och hans vänner ställde sig utanför och höllos också utanför. Den rikliga insamlingen blev

ett sympton på den allmänna opinionens fientlighet mot oxfordrörelsen, en fientlighet, som denna under de närmast följande åren i rikt mått fick erfara. Fram på 1860-talet konstaterade emellertid den mot den högkyrkliga riktningen allt annat än sympatiskt stämde historikern A. J. Froude, hurusom reformatorerna för ungefär tvenne generationer sedan betraktades nära nog som helgon, men att den allmänna meningen sedan dess totalt slagit om. En av orsakerna härtill, dock ingalunda den enda, var just oxfordrörelsen.

Att Newman, vilken redan som anglikan avskydde reformationen, skulle göra detta i än högre grad under sin romerska period, är ju självklart. Det är väl sant, att de högkyrkliga icke ville underskriva Newmans omdöme om Luther i Apologia pro vita sua av år 1865, att Luther var död, men Hildebrand och Loyola levde, att luthersk tro icke kunde existera, och om den existerade, den icke kunde rättfärdiggöra och att Luthers askådning var ett system av ord, ej av idéer, men man har all anledning att erinra sig, att den ridderlige Kingsley's anfall på Newman för hans apologia icke bragte denne, som för allmänheten stod som en reformationens talman, några lagrar, utan tvärtom höjde Newmans anseende. I värderingen av Luther voro de högkyrkliga några hästlängder efter Newman, och detta avstånd ville man väl i allmänhet icke förkorta, men icke heller förlänga. Ja, exempel finnas på, att anglokatoliker icke statt vara dagars jesuiter efter i häftiga utfall mot Luther. Betecknande är, att pater Denifle för sitt arbete Luther und Luthertum erhållit engelsk hedersdoktorsgrad. Det vore synd att säga, at de högkyrkliga grundat sin förkastelsedom över Luther på några ingående studier av hans skrifter. Sådana ha ansetts obehövliga inför de graverande vittnemål, som ligga i öppen dag. Så har man sagt, att man icke behöver leta länge efter uttalanden av Luther, som motivera en fällande dom. Man behöver blott hänvisa på hans determinism, på hans (förmenta) uppfattning, att tvegifte är lagligt, och på hans bibelkritiska ståndpunkt.

Där man icke kritiserar Luther, går man honom ofta högdraget förbi. De moderata anglikanerna äro för förnäma för att göra sig skyldiga till en Denifles lumpna stridssätt. De anse sig vara i sin goda rätt att bortse från Luther, då

enligt deras uppfattning många av Luthers samtida ha större anspråk än han på allmän uppmärksamhet. Det er i första hand humanismens målsmän, Erasmus, More, Colet, som anses böra ha företrädet för Luther. I den höga värderingen av dessa män, såsom i den utmärkte historikern W. H. Huttons studier över More och i Seebohm's Oxford Reformers, ligger en medveten, ehuru icke alltid uttalad kritik av Luther.

Den i mycket sympatiske biskopen av London, Mandell Creighton, den nuvarande biskopens, Ingram's, närmaste företrädare, en sällsynt klar intelligens och mycket moderat högkyrkoman, var också en berömd kyrkohistoriker, som i sitt arbete om senmedeltidens påvedöme fram till 1527, även kom in på reformationen. Det har sitt intresse att studera hans uppfattning av Luther, därför att den förefaller vara ganska typisk för de engelska historikerna. I Creighton's av hans hustru utgivna Life and letters säges det, att biskopen aldrig lärde känna rigtig sympati för Luther: andligen besläktad kände han sig med Erasmus. Men han sökte ärligt sätta sig in i Luthers historia. Resultatet av sina studier diskuterade han med den kände Lutherbiografen Kolde. Creighton uttalar sin beundran för Luther. Han hade enligt Creighton geni för religion, och han var en den märkligaste folkledare. Men olyckan var, att han av omständigheterna tvangs att uppträda både som teolog och som statsman. Intetdera var han, och därav härflyter reformationens svaghet. Creightons frågeställning beträffande reformationen är ganska egendomlig. Det var icke problemet, varför en reformationsrørelse kom till stånd, utan problemet var, huru det kom sig, att det gamla icke sopades bort, utan stod kvar. Lösningen finner han, som sagt, i Luthers bristande begåvning för politik och teologi, en brist närmast på det intellektuella området. Han menar sig härvid ha Kolde på sin sida. Denne skrev till honom, att Luther i första hand måsta begripas såsom en religiös storhet, Luthers uppfattning av saker och ting, också av de politiska förhållandena, vore alltid religiös. Därav härflöte den relativa begränsningen av hans synvidd i dessa ting. Creighton uttalar i ett brev till en vän sin förvåning över, att en tysk kunde gå så långt i sina medgivanden. Den verkliga innebörden av Creightons Lutheruppfattning får man klar för

sig, när man beaktar hans bedömande av reformationens orsaker. Revolten mot påvedömet är, menar han, att betrakta såsom varje annan revolt. Den riktade sig mot tyranniskt utövad makt i motsats mot folkets önskningar och den allmänna opinionens uppfattning av vad som var rätt och rättfärdigt. Man förstår huru Creighton med denna uppfattning av reformationens innebörd kommer att lägga sådan vikt vid Luthers bristande politiska begåvning, överhuvud hans intellektuella inkapacitet. Det märkliga är bara det, att han, som håller Luther för ett religiöst geni och anser honom vara reformationens största namn, icke vill finna reformationens ursprung på det religiösa området. Att han förkastar denna nära till hands liggande tolkning, beror uppenbarligen paa att Luthers religiösa åskådning för honom var en sluten värld. Det lyckades honom aldrig att leva sig in i Luthers trosvärld.

Icke Creightons uppfattning av reformationen, men väl av Luther förefaller vara typisk för de engelska historikerna. Vi ha två stora historiska standardverk, Political history of England (Longmans) och The Cambridge modern history, bägge med bidrag av en mängd författare. I det förra skriver H. A. L Fisher, att Luther med alla sina fel och sina begränsade vyer (narrowness) var en av de största religiösa ledare historien känner. Han återspeglade allt det bästa och mycket som var mindre gott i det tyska lynnet. Buren, men på samma gång begränsad av sin egendomliga religiösa erfarenhet var han till den grad, att andra sätt att tänka och känna än hans eget hos honom uppväckte en ointelligent och valdsam reaktion. I Cambridge modern history gör A. M. Fairbirn principal för det frikyrkliga Mansfield college, gällande, att Luther visserligen var en religiös storman, en stark, heroisk man, men intellektuellt räddhagad. «He could not bear suspense of judgment» Professorn i historia vid Londons universitet A. F. Pollard, som givit bidrag till bägge de nämnda sammelverken, finner, att bland reformatorerna Zwingli utan tvivel var den mest modernt tänkande, Luther den mest medeltida. Han beklagar att Luthers dialektik alltid rörde sig mellan himmel och helvete, «it reduced argument to anathema». Sitt slutomdöme om Luther ger han, när han till sitt eget gor ett slagord fran reformationstiden:

«Erasmus doubtless laid the egg, that Luther hatched», Erasmus lade det ägg, som Luther kläckte.

En enda engelsk forskare synes med verklig, kärleksfull sympati omfatta Luther. Men han är också skotte. Det är Principal T. M. Lindsay, hörande till United free church i Skottland. Han torde få betecknas såsom den kunnigaste bland de engelska historikerna, när det gäller den kontinentala reformationshistorien. Han har utgivit en hel del arbeten och givit bidrag också till Cambridge modern history. Det hedrar redaktionen för Encyclopedia britannica (11 uppl.), att den givit Lindsay i uppdrag att skriva artikeln om Luther. Jämför man emellertid denna med den av Mark Pattison skrivna artikeln om Erasmus, finner man, huru i denna senare teckningen av Erasmi person är synnerligen ingående och varm, under det Lindsay nästan helt förbigår personkaraktäristiken. Oanmärkt av redaktionen har Pattisons omdöme fått passera, att Erasmi stilla rationalism gjort mer för framåtskridandet «than all the rage and uproar of Luther's pamphlets».

De engelska historikernas mindre gynnsamma uppfattning härleder sig ingalunda blott från omslaget i den kyrkliga opinionen, även om detta naturligtvis gjort sitt till. Man finner hurusom intellektuellt ledande män, utan intresse och utan förstånd för organiserat religiöst liv, redan tidigt under 1800-talet ställt sig mycket kyligt gentemot Luther. Den freidade Henry Hallam under århundradets förra hälft prisar Luther såsom en stor man med många dygder, men man har svårt att förstå innebörden av hans lovord, när han på samma gång finner tendensen i Luthers lära vara antinomism och kritiserar honom för hans bristande självbehärskning, hans grova och simpla fasoner, hans högljuddhet och hans vilda paradoxer, som hotade själva grundvalen för den religiösa moralen. Matthew Arnold under 1800-talets senare hälft fann Luthers lära om rättfärdiggörelsen genom tron vara en vilseledande utvecklingslinje i mänsklighetens historia. Den av darwinismen påverkade liberala tankeströmningen, som bedömde historiens personligheter och händelser med hänsyn till vad som uträttats för naturvetenskap, för demokrati, folkupplysning och sekularisation skulle väl hos Luther kunnat

finna ett eller annat tilltalande drag, men det gjorde man i allmänhet icke. Lecky i sin rationalismens historia pekar på Luthers lättrogenhet och vidskepelse,[1] hans inskränkta syner, hans ofördragsamhet och förföljelselusta. Vara dagars engelska socialistiska historieskrivning kan naturligtvis med sitt dominerande ekonomiska intresse icke heller finna Luther vidare tilltalande. Luther var ju för religiöst intresserad, han saknade således blick för politiska och sociala reformer. Man glömmer inte att trycka på hans uttalanden mot de upproriska bönderna. På allra sista tiden, dock även före krigets utbrott, ha de antityska kultursympatierna inverkat på värderingen av Luther. Så ser man i Luther stundom upphovsmannen till teorien om statens frihet från moralens bud. Luther ställes vid sidan om Macchiavelli.

Allt som allt, många omständigheter ha bidragit till att, såsom artikelförf. i Harvard theological review uttrycker sig, Luthers anseende i England för närvarande står i nadir. Man är allmänt övertygad om, att det överhuvud icke lönar mödan att studera Luther. Någon av en engelsman gjord Lutheröversättning har under innevarande århundrade icke sett dagen. Att i Amerika intresset för Luther är så stort, att tvenne stora översättningsföretag på sista tiden kommit till stånd, betraktas av engelsmännen såsom ett bevis på amerikanarnas intellektuella efterblivenhet.

Naturligtvis kan man peka på en och annan engelsman, som avviker från den allmänna opinionen. Ärkebiskop Temple hade vid en prästerlig sammankomst mod nog att förklara, att den anglikanska uppfattningen av Kristi verkliga närvaro i nattvarden knappast kunde skiljas från den lutherska askadningen. Auditoriet kände sig emellertid i hög grad chockerat, såsom ju var att vänta. Märkligt är att se, hurusom i den högt ansedda teologiska tidsskriften Expositor en förf., Rev. Buchanan, för icke länge sedan förklarade, att han andligen stode mer i skuld till Luther än till någon av sina landsmän. Luthers modiga samvetsskärlek och hans fullständiga frihet från hyckleri vore något enastående i kyrkohistorien. Erinras kan också därom, att en av medlemmarna

[1] Övertro.

i den svensk-anglikanska kyrkokommissionen, den gamle canon Bernard hyser var, förståelsefull sympati för Luther. Men det är i hvarje fall enstaka stämmor gentemot en samlad kör.

Inför det faktum, som med några spridda drag blivit belyst, står en evangelisk-luthersk kristen ganska beklämd. Han har ingen anledning att förhäva sig över vad han har och att se ned på andra. Han har att villigt taga lärdom av dem, som i mycket ga andra banor än han, men han kan icke dölja för sig, att gemensamhetskänslan blir stark, först när villigheten att lära är ömsesidig. Han har rätt att tro, att Luther ännu kan göra en stor insats i anglosachsiskt kyrkoliv. Om Luthers världshistoriska betydelse icke är ett faktum, så bör den i varje fall vara en uppgift. Det kan vara skäl att pröva sig själv, huruvida icke det tunga i denna uppgift i viss mån innebär en kritik av lutherdomens förmaga att bära fram det hon har som mest värdefullt. Ha vi så tillegnat oss Luther, att vi kunna klart påvisa vad som är det förblivande i hans trosvärld? Tala vi därom på ett för människor i allmänhet något så när begripligt språk? Det är tämligen tydligt, att ju mer tyskarna nu för tiden tala om unser deutscher Luther med tonvikten på unser och deutscher — man kan ju knappt förtänka dem, att de så göra — desto mer utestänges Luther från den anglosachsiska världen. Ej heller vi svenskar ha någon anledning att glädjas över det starka framhävandet av Luthers nationella betydelse. Vi måste ju säga oss, att det ofta sker på bekostnad av hans universella betydelse även om man icke vill medgiva detta. Men likhetstecknet mellan universell och tysk ha i oss de mest avgjorda motståndare, liksom det lyckligtvis också stöter på motstånd bland tyskarna själva. När det gäller Luthers världshistoriska betydelse ha därför de nordiska kyrkorna sin säregna stora uppgift. Ma de också se till, att de fylla den.

VORE VEIE TIL GUD.

En betragtning over det religiøse, det kristelige og det kirkelige.[1]

Av Dr. Kristen Andersen.

Mine tilhørere!

Vi har samlet os en skare iaften under kirkens fælles tak. Fra alle vore forskjelligheter har vi samlet os. Fra vore forskjellige virkefelter og vore forskjellige interesser, med vore forskjellige sympatier og forskjellige antipatier er vi samlet under et fælles synspunkt, der overskygger alle forskjelligheterne. Vi er samlet som en flok mennesker, der alle hver for os, hver i vort liv søker efter Gud.

Mere eller mindre klart staar det vel for de enkelte blandt os, hvor vigtig det er for os, dette at søke efter Gud. Nogen blandt os aner det endnu bare uklart. Andre føler, at deres liv staar eller falder med denne søken og med dens resultat. Men la os ikke iaften hefte os ved denne forskjel. La os heller forene os i den sande erkjendelse, at dette med at gripe Gud, det er noget overordentlig vanskelig, noget hvori vi alle famler og er ufuldkomne. Som en flok skibbrudne driver vi alle om midt i det store univers paa denne lille redningsflaate som vi kalder vor jord. Og om vi av og til kan bedrage os selv og finde flaaten tryg, i vore stille øieblikke føler vi dog alle, at den holder kun en stakket tid. I de stille øieblikke speider vi alle, med alle vore sanser anspændte efter land, efter det land, hvor Gud og med ham trygheten bor.

Se, hvis vi saaledes opfatter dette vort skibbruds fællesskap, da vil vi kanske kunde forstaa hverandre iaften. Ti

[1] Holdt som foredrag i Kristiansands domkirke den 19de september 1917 i anledning av det arbeide som paagaar for kirkens kunstneriske prydning.

saa uklart fortoner sig dette land, hvorefter vi higer, at kun de skibbrudne med de spændte sanser kan ane det, kun de skibbrudne kan forklare for hverandre, hvad de mener sig uklart at se, og finde gjensidig trøst deri. De skibbrudne, som har alt at vinde og intet, intet at tape.

Men foruten dette fællesskap, jeg her har nævnt, er der endnu en ting jeg maa fastslaa, før vi gaar over til det vi egentlig skal tale om iaften. Jeg maa fastslaa, at forutsætningen for vor overveielse er, at grundtrækkene i vor gudsforestilling er ens. Naar vi her taler om Gud, da er det altsaa under den stiltiende forutsætning, at den kristne religions gudsforestilling i hovedtrækkene er rigtig. Hvad jeg her siger er sagt til kristne mennesker. Det har intet med videnskabelig forskning at gjøre. Det har til forutsætning, at der foruten videnskapens indtrængen i Guds væsen ogsaa er en anden, uendelig vigtigere indtrængen, der skyldes en anden aandsvirksomhet hos mennesket end den der frembringer den videnskabelige erkjendelse. At der er en indtrængen mod Gud om jeg saa maa si ved umiddelbar berøring med ham, ved den funktion, der i den kristne tænkning har faat navnet: *tro*. Hvad jeg her siger iaften er altsaa helt ut, men ogsaa udelukkende bygget paa min *tro*. Mellem den metode — hvis et saadant uttryk derom kan være tilladt — hvorefter jeg argumenterer, og den hvorefter en videnskabelig undersøgelse argumenterer, er der en steil motsætning, som jeg er mig bevist og ikke heller ønsker ophævet. Kristen livsanskuelse maa for et videnskabelig, navnlig for et erfaringsvidenskabelig blik, fortone sig som en taapelig hasard. Ogsaa for vort eget erfaringsvidenskabelige blik, naar vi med det beskuer os selv fra den ene kant av vort væsen. Denne steile motsætning kan ikke fjernes, men kanske til en vis grad forklares. Tro og viden er begge rettet mot Gud, bevist eller ubevist. Men videnskapen har tid, den er *slegtens* fremtrængen mot Gud i erkjendelse, og hvad ét slegtled ikke har naadd, kan det næste fuldbringe. Tro derimot er *det evige enkeltindivids* grep efter redning for det evige i sig. Den har ikke tid. Den staar og ser utover livets og tilværelsens ukjendte hav, som den maa over, over uten baat, og saa hopper den i Guds navn ut — — — — og merker at den kan svømme, svømme

i angst og nød, ofte med bølgernes skvulp over hodet, men dog oven vande i det væsentlige. Saaledes fortoner sig for mig overfarten til det evige land.

Naar jeg saa iaften har ønsket at tale til Dem om *det religiøse, det kristelige* og *det kirkelige*, da har dette en dobbelt aarsak. Det er ganske vist mit ønske, at dette foredrag i nogen grad maatte kunne tjene den tanke vi beskjæftiger os med: *at faa gjort vor kirke vakrere end den er.* Men det er samtidig mit ønske, at dette maatte ske *indenfra*, om jeg saa maa si, at det maatte ske derved, at kirken blir os kjær, fordi vi føler, at den tjener det dypeste og det høieste i os alle. Hvis det kunde bli klart for os, i hvilken grad det religiøse og det kristelige er en umiddelbar livsværdi for os, da vilde vi nok ogsaa fornemme klart, hvad vi skylder kirken som formidler og hjælper under tilegnelsen av disse livsværdier.

Hvad er saa *det religiøse?* — — Det religiøse er alt det i vort liv, der tar sigte paa at træde i personlig forhold til Gud. Denne stræben hen mod Gud findes visselig i al nulevende menneskehet. Dens ydre former kan være forskjellige, dens væsen er overalt det samme: Et raap ut i tomheten efter den Gud som man aner og uten hvilken tilværelsen synker sammen i meningsløshet for en, en lytten ut mot tomheten efter svar.

Og hvad er saa *det kristelige?* — — Det kristelige er et bestemt svar paa dette raap og denne lytten, et svar der er avgit under den forutsætning, at den tilværelse, som vi alle elsker, den er — sin skjønhet og sin lykke ufortalt —, beheftet med ufuldkommenhet og gjennemtrængt av en magt, som vi kalder *det onde* eller med et andet ord, *synd.*

De fleste av os, som er samlet her iaften, tror, at dette raap og denne lytten har sin grund i en dragning paa os fra Gud. I dypet av vort væsen kalder han paa os. Ganske svakt fornemmer vi denne hans kaldende røst, forvirret ser vi os omkring i den tilværelse som omgir os og i den tilværelse som fylder os. Intetsteds kan vi gripe ham og fastholde ham og dog kan vi ikke opgi ham. Hele vort liv blir mere eller mindre bevist en søken efter Gud.

Skal vi nu kunne hjælpe hverandre under denne vor

søken efter Gud, saa maa vi først gjøre os en ting klart: hver for os maa vi finde frem til ham ved *at gaa den vei* der fører ind til hans helligdom. Vi kan ikke peke paa Gud, demonstrere ham for andre, holde ham frem til beskrivelse og beskuelse. Ak, end ikke vort allerkjæreste medmenneske, vor ægtefælle, vort barn kan vi paa den maate hjælpe frem til Gud. Kun det ene kan vi gjøre: peke paa veien og si til dem, at den vei har vi gaat og mens vi gik der syntes vi at fornemme, at den høiestes skygge for hen over os. Peke paa korsveien kanske, paa stedet hvor veiene deler sig, veiene til det gode og veiene til det onde, og si dem, at den vei maa Du ikke gaa, for der gik jeg, og der var Gud ikke.

Saa vil da vi iaften tale litt med hverandre om *veiene til Gud*.

Veien til Gud, den ligger for det første ganske sikkert i denne virkelighet, hvori vi lever nu, i dette øieblik. Er ikke det for selvfølgelig til at skulle siges? Nei, det er ikke det Ti for den, som med nogen opmerksomhet betragter det religiøses fænomener, vil det snart bli indlysende, at menneskene under sin stræben efter Gud er tilbøielig til at spænde ben under virkeligheten, hvori de lever og lave sig en ny virkelighet. En virkelighet, som ofte dekoreres med smukke navne som den høiere virkelighet, det aandelige i motsætning til det jordiske og lave, jammerdalen. I dette syn er jeg for min del dypt uenig, og det er igrunden den væsentlige aarsak til at jeg har villet holde dette foredrag iaften, det at forsøke at faa git et uttryk for, at veien til Gud ligger i denne virkelighet. Ti der er kun én virkelighet. Det er den hvori Du lever, i dette univers, paa denne jord, med forældre og hustru og barn og medmennesker og opgaver overfor dem alle. Den virkelighet har efter vor kristne tro sin evige fortsættelse. Men det er en *fortsættelse*, det er ikke en tilintetgjørelse, hvorpaa der følger noget ganske nyt.

Det er overmaate vigtig i praktisk henseende dette, hvis det er rigtig. Ti i *denne* virkelighet bor Gud, det er ham som har skapt den og ham som virker i den. Hvis Du foragter *denne* virkelighet, saa foragter Du Gud. Hvis Du ikke vil søke Gud i *denne* virkelighet, saa vil Du slet ikke finde

ham. Det blir fantasiens Gud Du finder i Din fantasis saakaldte aandelige virkelighet. Det er endvidere i *denne* virkelighet Du synder mot Gud, det er ved ukjærlighet mot Din mor og far, Din hustru og Dit barn, Dit medmenneske at Du synder mot *Gud*. Det *er* Dine synder. Og det er meget slemt for Dig, hvis Du ikke forstaar det, at det er netop *der* Du synder mot *ham*. Ti det er de synder, som gjør Dig usalig og ikke Dine store aandelige fantasisynder, som ligger saa fjernt fra virkeligheten, at det næsten blir dekorativt, naar Du slaar Dig for Dit bryst og siger: Gud vær mig synder naadig! Det er med de virkelighetssynder for øiet, at Du siger frem det enkle vers, som lyder her om søndagen:

Jeg staar for Gud, som alting vet
og slaar mit øie skamfuld ned,
jeg ser min synd, at den er stor
i tanker, gjerninger og ord.
Det mig igjennem hjertet skjær,
o Gud, mig synder naadig vær!

Gaar vi nu ut fra det, som jeg mener er det eneste rigtige og det eneste trygge, at hvis Gud findes, saa findes han i denne virkelighet, hvortil vi med hver fiber i vort væsen er knyttet, saa blir det religiøse, som vi ovenfor har betegnet som et raap og en lytten, omsat i noget virksomt, *i det at gaa veien*, hvor vi har trodd at fornemme svar fra Gud.

Det at gaa veien hen mot Gud kan nu gripes forskjellig an, selv om vi holder os borte fra alt fantasteri og holder os inden denne vor eneste virkelighets grænser.

Det kan ske væsentlig med vor *erkjendelse*. Og la mig med engang si: det maa ske med vor erkjendelse. Der er grund til at tro, at det menneske som ikke med sin erkjendelse søker efter Gud, i regelen mangler virkelighetsbevisthet om ham.

Den høieste form for erkjendelse finder vi *i det videnskabelige arbeide*. Videnskapens opgave er netop denne uten alle fordomme og forutfattede meninger at tilrettelægge virkeligheten, som den er, at søke sandheten. Og det være sagt paa dette sted: det er en ædel virksomhed, dypest sett altid i pagt med ham, som har sagt: »Hver den som er av sand-

heten hører min røst.» Intet vilde for kirken være mere farlig, end at henfalde til foragt for videnskapen.

Er da videnskapen en del av veien hen mot Gud? Ja og nei. Videnskap som saadan fører intet menneske *ind i* helligdommen hvor Gud bor. Men vel tegner den hans tempel og gir derved ogsaa et billede av ham, som har bygget det.

Tænk paa astronomiens vældige syner, paa klodernes mangfoldighet og uendelige avstande, paa disse evige baner, der vandres gjennem aartusener med den ophøiede, uforstyrrelige ro! Tænk paa den matematiske nøiagtighet, hvormed denne uendelige maskine funktionerer! Tegner det ikke et træk i Guds billede? Hans vælde, hans ufattelige ophøiethet over alt det der fylder os i vort korte liv. Hans ophøiede orden, der leder alt, de mægtige kloder, som de farer frem gjennem rummet, de smaa atomer, som usynlig hvirvler i bestemte baner inden hver mindste stofdel. Vældets Gud, ordenens Gud. Gir ikke disse videnskapens resultater os et billede av ham, der bor i det indre av templet. Et billede, der ogsaa religiost har betydning. Den Gud, som er saaledes, han kan ikke samtidig aabenbare sig i vrøvl, i tungetale og hysteriske fakter. Hans aabenbarelse i hellig aand maa ikke og kan ikke staa i disharmoni med hans aabenbarelse i natur. Ti aand og natur er kun to sider av det samme guddommelige væsen.

Tænk paa videnskapen om livet, paa biologien. Paa den vidunderlige hensigtsmæssighet der præger saa mangfoldige funktioner. Vi har i mit eget fag et uttryk: *vis medicatrix naturæ*, naturens helbredende kraft, som paa de mangfoldigste maater gir sig tilkjende og altid fylder os med ærbødighet og gir os fornemmelsen av at være tjenere for noget ophøiet som er forut for os og uten hvilket vi intet vilde kunne utrette. Tænk paa instinktets mystiske magt, paa hønen, som skjuler kyllingerne under vingen, paa larven, som laver sig sit hylster efter matematisk-mekanisk kompliserede principer tjenende det hensigtsmæssige. Tegner videnskapen ikke her et billede av ham, som har omsorg for spurven, klæder liljerne paa marken?

Tænk paa det billede utviklingsvidenskaperne tegner av livets tilblivelse og fremadskriden. Aartusener blir til øieblikke under denne utfoldelse av det som altid vorder, altid

skrider frem med større fuldkommenhet. «*I begyndelsen skapte Gud himmelen og jorden, og jorden var øde og tom, og der var mørke over avgrunden og Guds aand svævede over vandene*», saaledes tegner den hellige skrift i en kort sum det første kaos, den uordnede masse over hvilken og i hvilken Guds skapende kræfter virker. Og videnskapen tegner for os i detalj det de hellige forfattere intuitivt har skuet. Utenfor os, i universet ser vi taaker, der i mægtige bevægelser stræber hen mot fasthet og konsolidation. Vi ser kloder, der netop er i denne tilstand, der har staat for seerens blik: der er øde og tomt, der er mørke over avgrunden og «Guds aand sværer over vandene». Vi finder paa vor egen jord de væl-dige merker efter livsutviklingen. Vi aner i det alt fremskridtets lov. De vældige fortidens dyreformer ligger langs utviklingens vei som henslængte rester efter mere eller mindre vellykkede forsøk under utviklingen. De nulevende former av liv, der undersøkes paa den mest minutiøse maate, siger til os: saalangt er livet kommet. Og over det hele, bakom det hele fornemmes fremdeles den hemmelighetsfulde røst, der toner gjennem det altsammen med sit: fremad, altid videre fremad, høiere op, altid høiere op.

Men, la os fastholde *det*, *Gud* viser videnskapen os ikke, kun hans tempels herlighet. Det er vigtig at fastholde det. For det er en ganske almindelig kristelig misforstaaelse dette, at videnskapen skulde og burde og kunde vise os Gud, hvis den var som den skulde være. Den misforstaaelse har i tidligere dage i høi grad præget den teologiske tænkning, og den gjør det delvis endnu. Men den præger i endnu høiere grad det almindelige kristenliv. Det er netop i det meget almindelig at møte den opfatning, at dette med Gud det er i grunden noget saa selvfølgelig og noget saa sikkert i den forstand som andre ting er sikre, at det nærmest beror paa ond vilje, naar andre ikke kan finde Gud.

Hvad skal da vi, som kalder os kristne, lære av videnskapen med hensyn paa dette om at finde Gud? Vi skal for det første lære beskedenhet. Denne videnskap, der i sin stræben nedlægger en saadan sum av anstrengelse og arbeide, den naar dog ikke længere end til den høiestes tempel. I det allerhelligste kommer den ikke ind. Det siger den aapent.

Heller ikke vi skal si mere om Gud end vi kan si. Vi skal lære av videnskapen at vogte os for de store, ofte tomme ord. Vi skal dernæst lære av videnskapen, hvor vanskelig det er at trænge frem til Gud. «*Han bor i et lys, hvortil ingen kan komme*» siger den hellige skrift, og videnskapen bekræfter den erfaring. Vi skal endelig, hvis vi ad andre veie end videnskapens tror os at ha oplevet berøring med Gud, benytte videnskapens billede av Guds tempel til at korrigere vort eget billede av den Gud som bor i templet. Av templet kan vi slutte noget om ham som bor i det, hvis det ad andre veie blir os klart, at han virkelig bor der.

For at fornemme Gud i livets virkelighet maa vi altsaa forholde os anderledes end videnskapen gjør. Den staar utenfor livet og beskuer det. Vi maa i motsætning hertil *med hele vor personlige inderlighet* gaa ind i livet. Og vi maa gaa derind i *hellig ærbødighet* for ham som bor i det.

Der fortælles i den hellige skrift en vakker historie om Moses, som gik i ørkenen og vogtede sin svigerfars kvæg. Saa en dag saa han en av ørkenens tornebuske brænde paa en eiendommelig maate, den brændte uten at fortæres heder det. Og idet han gik derhen hørte han en røst fra tornebusken: «Ta Dine sko av, ti stedet du staar paa er hellig!» Og Moses gjorde det og fik virkelig høre Guds røst fra tornebusken.

Ogsaa til os lyder denne røst, naar vi gaar ind i livet: *Ta Dine sko av, ti stedet Du staar paa er hellig.* Har Du lyttet til denne røst i *Dit hjem?* Der lyder den meget sterkt til Dig. Stedet Du staar paa er hellig. siger den almægtige Gud til Dig. Du har Dine forældre saa uendelig kjær, de er Dit livs rigdom og lykke, Du unge menneske. Det er Gud som virker denne kjærlighet i Dig. Det er ham, som har skapt livet saaledes at Du *maa* elske Dem.

Mand og hustru, I som oplever livets fylde sammen i den kjærlighet, der gaar som den røde traad gjennem al livets glæde og smerte fra begyndelsen! Det er Gud som virker denne kjærlighet i Eder. Idet i hengiver Eder i den, hengiver i Eder ogsaa i Gud. — — I forældre. som ser ind i Eders børns klare øine og føler at disse børn er Eders for

tiden og for evigheten, at hver fiber i Eders væsen er knyttet til dem i fryd og smerte, i fremgang og i fald, det er den almægtige Gud som virker dette i Eder.

Gjennem et hjem er vi alle gaat ind i verden, vil altid komme til det. Hvor gjerne jeg vilde faa sagt det saa klart som jeg føler det. Dette hjem, hvor igjennem Du gaar ind i livet, det, netop det er den almægtige, alkjærlige Guds tempel. Alt det vidunderlige som sker der med naturmagtens nødvendighet, det virkes av ham. Hjemmet er et smil over Guds aasyn, det aasyn som kan se saa uendelig strengt ut naar Du ser paa det som det vender sig mot Dig fra stjernernes evige vandren, fra naturlovenes ubønhørlige: Det ske som skal ske.

Det er min inderlige forvisning at det for opnaaelsen av berøring med Gud er av den allerstørste betydning for os, at vi søker ham netop her, hvor han i enkelhet nærmer sig til os alle. Og hovedindholdet av hvad jeg har at si Dem iaften er netop dette: føl hellig andagt overfor det som bor i Dit hjem. Dere unge mennesker, hvis væsen gjennemstrømmes av livets rikeste lykke, hengiv dere til den helt, fuldt, med alt det fineste og bedste i Dere. Guds ansigt smiler over Dere, mens Dere gjør det, selve det Dere føler er hans smil. Men glem ikke at takke ham derfor! Dere forældre som om morgenen fryder Dere over glade barnestemmer og smaa fødders trippen i morgenfryd, glæd Dere, hengiv Dere i det, men glem ikke at takke ham. Og om aftenen, naar freden sænker sig over de smaa senge og de klare stemmer synger.

> Nu lukker solen sit øie, snart lukker jeg ogsaa mit,
> o Fader i det høie, Du lukker aldrig Dit,

da føl, at han er Eder ganske nær og tilbed ham i hans kjærlighets aabenbarelse netop i forholdet mellem Eder og Eders barn.

Dere barn som har Deres far og mor og søskende saa uendelig kjær. Husk at det er Gud, som har git Dere alt hvad Dere har kjær, at det er ham som hver dag gir Dere det paany og at det hviler i hans haand, om Dere skal beholde det. Væn Dere til aldrig at glemme den bøn, som ligger Dere saa nær, at han vil bevare Deres kjære.

Gjennem hjemmet ind til Gud! Endnu engang være det sagt. Ikke gjennem møder og opbyggelser og kirkegang. Ikke gjennem det sensationelle, gjennem prædikanters bulder og stemningers forvirrende brus. Gjennem livets enkelhet ind til livets Gud. Kirkegang og møter de skal kun tjene dette ene, at finde Gud *i livet*. I sig selv er de intet. Jeg ved, at jeg elsker kirken, høiere end noget andet utenfor mit hjem. Men dog skal det siges:

Herren vor Gud vist ei bebor
huse som hænder har bygget,
arkepaulunet var paa jord
kun av hans tempel en skygge.

Jeg hører gjerne mine medkristnes tale, naar den kommer fra hjertet som et oprigtig suk mot det høie fra en skjælvende menneskesjæl. Men dog skal det være sagt: Ordene flyter for let i den kristne menighet, for let nævnes den helliges navn, der er for megen religiøs skvalder blandt os. Det er berettiget at si det engang, at som brændoffernes lugt i hine gamle dage tilslut blev motbydelig for den høieste, saaledes er sikkert al denne religiose tales larm det nu. Det er berettiget at peke bort fra møternes larm ind til hjemmets stilhet, til barnekammerets stilhet. En mor, min ven! bøiet over sit barn, kanske sit syke barn, det lærer Dig mere om Guds væsen end al denne hule, larmende veltalenhet, som breder sig blandt os. Himmerikes rike, det rike han vil, som bærer verden, det bestaar ikke i at sitte og høre paa talere, men det bestaar i inderlighet at leve det liv, som Gud har sat og i hvilket han bor og vil findes.

Hvorledes Du paa denne maate, jeg her har nævnt, finder frem til Gud, er det ikke min sak at beskrive. Det kan jeg ikke. Ti det man herunder, idet man gaar denne vei oplever fra det høie, det er ethvert menneskes skjulte perle, som ikke kan fremlægges uten at besudles. Men ut fra en inderlig forvisning kan jeg si, at veien til ham gaar der og at det gjælder om det ene, det jeg har nævnt, virkelig at ta sine sko av og forstaa stedets hellighet. Hverken I eller jeg har gjort det som vi skulde gjøre. Og ingen i den slægt, vi tilhører har gjort det. Det er det som er vor synd. Og det

er som jeg senere skal vise, netop det som gjorde veien saa bitter for Vor Herre Jesus Kristus, da han kom til os for at hjælpe os.

Og skulde der nu idag være dem her, som ikke har noget hjem mere, saa har jeg for dem først og fremst den dype medfølelse. Og dernæst vil jeg bede dem, saa bittert det er, at se tilbake til de dage, da Gud ogsaa smilede til dem gjennem et hjem, gjennem en mors kjærlige blik, en fars omsorgsfulde haandtryk. Se tilbake og i erindringen opleve, den berøring de deri hadde med Gud, og se frem til det vi nu snart kommer til ogsaa i denne fremstilling, til det som er vor kristne skat. Til det evige haab og til de evige telte, hvor intet mere nedbrytes Men ogsaa Eder vil jeg bede om at søke Gud *i livet, i virkeligheten*. den enkle virkelighet han har git Eder.

Og skulde der — hvad Gud forbyde — være dem iblandt os, som aldrig har mødt Gud i hjemmets helligdom, saa vilde det for Eder være mit haab, at I dog maatte ha mødt nogen erstatning i andre menneskers kjærlighet, og at Gud, naar han engang sætter den store nye begyndelse, der dog er en fortsættelse, at han da rikelig vil gi Eder, hvad i her i livets ufuldkommenhet har maattet savne. Jeg vet fuldt vel, at han gi sig tilkjende ogsaa for Eder ad veie, som jeg ikke kjender.

Jeg har forsøkt at vise, hvorledes veien til Gud gaar gjennem *netop det naturlige liv*. Jeg tror ogsaa, at det var ad den vei *den hele slægt* skulde fundet frem til ham. Der er efter min opfatning en periode i slægtens liv, som er Guds stræben efter paa denne maate at træde frem for den. Den begynder denne periode en morgen i Edens have, med sol over havens duggede trær. Aartuseners gjæren ligger bak og endelig staar den der denne nye begyndelse. Mennesket med alle menneskets muligheter i sig. Og Guds blik hviler over det hele, over al den stræben, som laa bak, over alt haabet for det som skulde komme, og hvad han maatte føle er det som er uttrykt i disse hvilens ord: «*Og Gud saa alt det han hadde skapt og gjort, og det var altsammen saare godt*.» — Og den slutter denne periode en morgen i graalysningen foran Pilatus' palads. Folket har skreget sig hæst og Pilatus er

træt. Den slutter der hvor der staar: «*Og han overgav ham til dem for at korsfæstes.*» Det er den ulykkelige avslutning paa en herlig begyndelse. Ti det var en menneskehet sammensat av Kristusskikkelsens individualiteter Gud saa for sit blik, da han utbrød: Det er altsammen saare godt. Nu foreligger der ikke en menneskehet av saadanne individer, men et enkelt individ i en menneskeslægt, der kun har det ene ønske i den almægtige Guds navn dog at bli denne ene kvit.

Den morgen foran Pilatus palads gjennemgik menneskeslægten sin krise. Den indviet sig selv til undergangen. At denne undergang ikke kom skyldtes to ting: Guds barmhjertighet og Jesu Kristi selvhengivende kjærlighet, der satte livet til for at redde os. *Den morgen begyndte det kristelige, som den eneste mulige løsning av det religiøse.*

Hvad jer her har sagt er vor kristne opfatning av *slægtens* liv, av forholdet mellem det religiøse og det kristelige i *slægten som saadan.* For os blir det imidlertid nu opgaven at se, hvorvidt *vi som individer* under vor søken efter Gud ad de veie, jeg har forsøkt at tegne, om ogsaa vi som individer kommer i berøring med det kristelige netop paa disse veie.

Det tror jeg vi gjør og det er mig væsentlig at vise, at det netop er det almindelige naturlige livs dype trang som ogsaa gir tilknytning til det Kristus gjennem liv og død og opstandelse har at skjænke os. Det gaar vi nu over til at overveie.

Jeg vilde gjerne, at den skildring jeg ovenfor gav om vor søken efter Gud i vort almindelige naturlige liv, i hjemmets liv især, at den skulde gi et lyst billede av livet. Ti det staar fast for mig: livets egentlige hensigt er lys og glæde. Vi synger i en av vore salmer:

Naar det sker, hvad hjertet vil,
som er livets sæde,
da er sorg og død ei til,
men kun liv og glæde,

Det vil og vor Frelsermand,
sorg og død han hader,
evig glæde lover han
engang hos sin Fader.

Og denne *Grundtvigs* opfatning føler jeg mig overbevist om er den rette.

Men alle vi, som tror paa og higer mot denne livets glæde, vi føler dog ogsaa med dyp smerte, at livet er ufuldkomment. Paa mange maater. Især paa en: livet har en naturlig, nødvendig avslutning, *døden*. Døden er livets store ufuldkommenhet. Som en gysen gaar den gjennem alt menneskeliv, hemmelig ligger den bak alt og hemmelig lægger den al glæde øde. Som vi nu sidder her, har neppe nogen av os nogen klar følelse av dødens knugende alvor. Og jeg vil ikke at vi kunstig skal fremmane det for os. Det er dertil *for* alvorlig. Men vi skal mindes, at vi har følt dødens nærhet og dens virkelighet, naar den i de stille timer kom os nær eller naar nogen av vore kjære blev revet bort.

Fordi det er saa derfor er befrielsen fra døden slægtens higen fra begyndelsen. Fortællingen om livsens træ midt i haven med engelen som med gloende sværd vogtede veien dertil er uttryk for slægtens smerte og dens haab. Og alle folkeslags gravminder fra aartusener tilbake lar os høre de henfarnes suk og længsel under dødens aag.

Derfor lyder det ogsaa som den jublende kristne lovsang over vore børns daap: «*Lovet være Gud, vor Herres Jesu Krist fader, som gjenfødte os til et levende haab ved Jesu Kristi opstandelse fra de døde.*»

Ti i denne vor lyksalige tro, at Vor Herre Jesus Kristus som den eneste i slægten virkelig er vendt tilbake til livet efter at være død, i denne enkle, lyksalige tro ligger det kristeliges hovedindhold indesluttet. Som han var, da han gik bort, saaledes vendte han ogsaa tilbake. Den som av alle mennesker vel har elsket ham mest, Maria fra Magdala, for hende gav han sig først tilkjende med trøst og med haab. De andre mødte han ut fra de samme forutsætninger, som var tilstede, da han forlot dem. *I kraft av Jesu Krist opstandelse tror vi kristne et evigt liv som en straalende fortsættelse av alt hvad der her er begyndt i aand.*

Men netop i det liv mot Gud, som Du lever blandt Dine kjære, netop der føler Du vel mere end klart, hvad den opstandne Kristus har at gi Dig. Du lykkelige menneske som har alle Dine kjære friske og raske omkring Dig, en dag

mangler der en. Er det da alt forbi? Alle de tusen traade knyttet gjennem de mange dage, er de for altid overrevne? Nei, siger han som vendte tilbake Og Du som savner kanske den kjæreste? Du som føler hvad det vil si at maatte si: *aldrig mere*, hvad var livet værd, om der ikke var dette ene med ham, som vendte tilbake, ikke bare til dem, som var hans egentlige religiøse disciple, men til hende, Maria fra Magdala, for hvem han rent menneskelig set var alt?

Ak, intet er mere menneskelig end at gripe efter den opstandne Kristus. Intet ligger vort menneskelige behov nærmere end det. Men det føles først, naar en selv virkelig er i dødens nød. Naar Du i godt selskap og utadtil tilsyneladende tryg *diskuterer* spørsmaalet om Jesu opstandelse, da kan det nok hænde sig, at Du finder det hele ret eventyrlig. Men gaa indover i inderligheten, se Dit barn i øiet, tænk Dig det barn borte, borte i dødens uigjenkaldelige forstand og prøv saa om ikke det hele kommer Dig nærmere.

Og nu foruten *denne* livets ufuldkommenhet, skulde ikke vi som lever i vore hjem med deres nødvendige forhold til andre hjem, skulde ikke vi merke ogsaa noget andet, merke det som kaldes *det onde, synden?* Selv har vi faat Guds vidunderlige aabenbarelse i den kjærlighedens rigdom han har git os. Hvorledes har vi stellet os netop i vort eget hjem? Har vort liv der været præget av at Gud bor der? Og andres hjem. Har vi omfattet andre mennesker med kjærlighet og omsorg for, at ogsaa de maatte kunne ha sit hjem lyst og godt og fredet?

Ingen av os har gjort det. Saa litet har vi gjort det, at hvis nogen for alvor vilde forlange av os, at vi skulde elske vor næste som os selv, da vilde vi føle, at den motsatte ting, det kun at søke sit eget, det har en naturlovs magt over vort sind. Kun et eneste menneske i vor slægt har levet under dette vilkaar, at han elskede os andre som sig selv. For ham var det selvfølgelig, derfor gik han glad til sin gjerning fuld av haab! han vilde skape Guds rike paa jorden. Hvorledes det historisk gik vet vi alle. Hvorledes vi personlig vilde stillet os til ham, om vi hadde mødt ham, ved kanske ingen av os helt. Er vi sandfærdige mot os selv

uttaler vi os i denne henseende meget varsomt, varsommere jo mere indsigt vi faar i hans og vort motsatte væsen.

Men naar vi føler i vort indre, at det onde har magt over os, naar vi saa ofte gir efter for det onde, naar vi ser følgerne av hvad vi har gjort for andre mennesker, naar vi tænker paa, hvad vore børn har fornummet gjennem os, fornummet av det som ligger bak vor polerte overflate, og alt dette saa træder i forbindelse med et ansvar, et ansvar overfor Gud, da tændes dypt i vort sind en hemmelig angst, den angst der bedst betegnes som *sindets ufred.*

Og da træder der kanske frem for vort blik et syn, som til hverdags er noksaa uvirkelig for os. En forpint mand paa et kors og en hylende hop under korset. Og da forstaar vi, hvad det er os værd dette svar paa al ondskapen, som strømmer med ham: «*Fader, forlat dem, de vet ikke hvad de gjør.*» Da forstaar vi, hvad det vil si at han siger til os: «*Drik, dette er den nye pakts bæger ved mit blod, som er utgydt til syndernes forladelse for mange.*»

Selv om vi ikke netop bøier os for nogen bestemt teori, om hvorledes det kan hænge sammen. Han døde ikke for os heller efter nogen teori, men fordi han hadde os alle kjær. De han saa om sig, de han anet i fremtiden, de som var gaat forut for ham. Alle bar han dem i sit hjerte.

Denne kirke, hvori vi iaften sitter, den er reist til *hans* ihukommelse. Den sidste aften han levede hadde han en eneste personlig bøn til sine venner, *at de ikke vilde glemme ham,* men samles ofte og da holde den aftens fest om igjen til minde om ham. Ved den fest vilde han selv altid være tilstede i virkelighet, om end i aand.

I denne kirke har da ogsaa vi ofte mødt ham ved nadverdens mindefest, hvor han har sat os stevne. Paa dette sted har vi støvets og forkrænkelighedens børn efter vor kristne tro mødt ham som bor i det evige land, men vedlikeholder sin forbindelse med os. Dette er derfor for os kristne et helligt sted. Og dette hellige sted vil vi gjerne ogsaa i det ydre gjøre skjønt fordi vi synes, at intet kan være skjønt nok til at danne rammen om vort møte med ham. Jo mere vi føler, hvad vi skylder ham, des mere vil vi ogsaa føle

trang til ogsaa ved ydre ting at gi tilkjende at det salmevers vi hver søndag synger er sandhet for os:

Elsk ham som Eder elskte saa
gjør ham igjen hvad I formaa,
med gode løfter fra ham gak,
velsigner ham og siger tak.

Vi smykker vore kjæres grave. Skulde vi ikke smykke dette hus, der aandelig talt er bygget over Herrens grav, over Herrens aapne grav.

Og skulde her iaften være dem der i misforstaat aandelighet ikke kan forstaa, at man paa denne maate kan ære Vor Herres Jesu Kristi minde, saa maa jeg for deres erindring fremkalde en kvindeskikkelse, om hvem Jesus Kristus har sagt de merkelige ord: «Hvorsomhelst evangeliet forkyndes i al verden skal ogsaa det hun gjorde omtales til hendes ihukommelse.» Det er kvinden som kom i Simon den spedalskes hus med sin alabasterkrukke fuld av kostelig nardussalve og knuste krukken og utgjød salven over hans hoved. Denne kvinde glædet Jesu Kristi hjerte, »hun gjorde en god gjerning mot ham,» sagde han selv. Hun salvede hans legeme til hans jordefærd, og hun sendte ind over hans væsen et pust av varm, ureflektert kjærlighet paa et tidspunkt da dødens kolde haand hadde rørt ham. Ogsaa den gang var der dem, som ikke kunde forstaa kjærlighetens umiddelbare uttryk: Hvad skal denne spilden være til? Denne salve kunde jo været solgt og pengene git til de fattige! lyder det. Men Jesus Kristus, han som selv av kjærlighet til sine brødre var fattig, han forstod ogsaa dette. at *alt, ogsaa det jordiske skjønne,* har en tjeneste at yde i kjærlighetens verden. Han var kjærlig som ingen anden. Men han trængte ogsaa kjærlighet som ingen anden. Han trænger den idag.

At smykke vor kirke det er et saadant kjærlighetens uttryk overfor ham. Og saavist som jeg tror, at vore bortgangne kjære fornemmer den kjærlighet, der sænker sig som blomster over deres grave, saavist tror jeg ogsaa, at Jesus Kristus fornemmer dette vort forehavende og glædes derved.

Men denne vor kirke indeslutter som alle kristne kirker ogsaa noget symbolsk. Den sidste aften Vor Herre Jesus

Kristus var sammen med sine erindrer De alle godt. Hans blik gik tilbake til de aar han her hadde levet sammen med sine venner og det gik fremover til den tid, da den store nye begyndelse er kommet, da vi alle er samlet paa den anden side av døden og graven. Og under indtrykket av dette sendte han som De husker bægeret rundt og sa: Drik alle derav, ti jeg siger Eder: Fra nu av skal jeg aldrig mere drikke av vintræets frugt, for jeg drikker det nye bæger med Eder i Guds rike.

Dette Jesu utsagn kaster et eget lys over nadverdbordet og over alt hvad der leves herinde. Ti det bord som her er dækket og hvor vi tar sæde, det har likesom en fortsættelse paa den anden side. Kun ved et forhæng er det skilt fra det tilkommende. Og gjennem forhænget gaar han, som er festens midtpunkt frem og tilbake. Fra os som er her til dem som er der. Fra dem til os. Paa denne side av forhænget sider vi, paa den anden side sidder de bortgangne — ogsaa vore kjære. Og han som elsker os alle og forstaar os alle, forstaar det bedste og dypeste hos os, han bringer nok bud mellem begge sider.

Ved det bord, som skal dækkes i Guds rike, naar vi alle er fremme og over ved Guds naade, ved det bord ønsker vi alle at sidde, hver med vore kjære hos os. Saa skal vi ogsaa sammen — hver med vore kjære — søke ind i dette hus og til dette bord og her dvæle ved tanken om det tilkommende og forberede os dertil.

Derved blir det evige levende for vort sind. Det burde være vor stadige bon, naar vi staar sammen ved Herrens bord: Gid alle vi som er her idag ogsaa maa være sammen, naar der bydes tilbords deroppe.

Og under lyset av dette billede av det evige samvær i Himlenes rike, under lyset av det bringer vi tidlig vore børn herind for at hellige deres livs begyndelse til en salig avslutning. Under lyset av det gaar vore unge herind ved begyndelsen av sit samliv for at hente tro og haab om en evig fortsættelse.

Naar vi saa engang selv gaar bort, naar vor plads hernede er tom, da ringer kirkens klokker og fortæller dem, som

gaar i livets travlhet, at nu er en av dem, som jeg om søndagen mødtes med, gaat over til sin plads paa den anden side. Og naar da de som er blit alene tilbake, kommer her og ser den tomme plads, saa græder de nok bittert, men de løfter dog sit hode og aner den kjære bak forhænget og føler sig nær ham eller hende. Hvor har ikke mange her i denne kirke løftet sit hode mot dette deilige billede bak alteret[1] og hørt ham si til dem dypt i deres væsen: *Jeg lever og I skal alle leve.*

Men fordi kirken saaledes tegner for os billedet av det tilkommendes herlighet, derfor vil vi gjerne ogsaa i det ydre gjøre den saaledes, at den i og for sig taler til vort sind og sænker ned i os følelsen av en lykke og en fred, der fører ut over dette liv. Det er med hensyn paa dette at kunsten *kan* tjene det kristelige og *bør* tjene det.

Saa har jeg da fuldført, hvad jeg hadde at si. Det vilde glæde mig, om det hadde lykkes mig i nogen grad at faa uttrykt hvad der ligger mig paa hjerte. Bak det hele ligger der en varm tak til *denne kirke* for alt hvad den har git mig i aarenes løp av lykke og av fred i lette og i tunge dage. Den vil altid være *mig* kjær, om den arkitektonisk er styg eller skjøn. Men netop fordi den er mig saa kjær, vilde jeg gjerne, at den klædt saa skjønt som mulig kunde gaa over til dem, som efter os skal hente hvile paa livets vandring bak dens mur.

Saa vil vi forene vore ønsker i vor kirkesalmes bøn:

> Give da Gud, at hvor vi bor
> altid naar klokkerne ringe,
> folket maa samles i Jesu tro
> der hvor det pleiet at klinge:
> Verden vel ei, men I mig ser,
> alt hvad jeg siger se det sker.
> Fred være med Eder alle!

[1] Eilef Petersens maleri: Kristus med de to disciple i Emmaus.

ET TÆNKT FORORD

til en oversættelse av Luthers «Et kristenmenneskes frihet».

I.

Det har alle dage været saa at det store flertal av menneskene, de som holder sig paa overflaten og derfor tror at de har loddet tingenes væsens dyp, har ment at religion var det samme som *bundethet*. Og ikke minst har de som selv har kjendt noget av det, og som derfor skulde vite bedre, delt denne vildfarelse — baade de som har oplevet religionen paa anden — og det er de aller, aller fleste — og ofte ogsaa de som har oplevet den paa første haand.

Det synes underlig dette, at de som selv har oplevet religionen ikke *vet* — det vil si: har evnet at gjøre sig selv rede for og lynklart kan se for sig — hvad den er. Men intet er saa vanskelig som at gjøre sig rede for sine egne oplevelser.

Og hvad de mange angaar, da er vi oftest som barn, og vi trænger saa altfor ofte, for at kunne bygge og hævde os som personligheter, en religion hvis aktuelle fremtrædelsesform er bundethet.

Men saa meget nødvendigere er da at vi ikke blander sammen fremtrædelsesform med væsen, fremtoning med idé, skin med virkelighet, men at vor bevisthet, det vil si vort inderste jeg, har grepet religionens væsen, og at vi fastholder det som noget der engang skal vorde.

Men det som skal vorde, det *er* ogsaa i virkeligheten.

Ti religionens virkelige væsen har alle dage været og er den dag i dag *frihet*. Og den som kan og som vil undersøke det, han vil kunne finde at det er saa, like fra de aller primitiveste religioner og til kristendommen, den nytestamentlige saavel som det tyvende aarhundredes.

Primær religion er nemlig en oplevelse av og en delaktighet i Guds kraft. Det erfares og kommer til ens bevissthet som en ukjendt og uanet kraftfølelse, en kjendsle av opgaver og maal og evner uten grænser, som en flukt paa ørnevinger ut i den svimlende, blaa uendelighet. «Jeg evner alt i Ham som gjør mig sterk».

Men det er det paradoksale ved denne Guds krafts gave, at kraften likesaa sikkert føles og erfares som ens egen personlige kraft. Det som opleves er en frigjørelse av alle de bundne kræfter og evner, en ophævelse av den lammelse som hviler over den jordbundne. Dunkelt aner den som gripes av det en identitet mellem det han gripes av, den nye guddomskraft, og hans eget inderste jeg. I begreper, slike som vi bruker dem i tænkningen, kan han ikke uttrykke det. Det er paa samme tid Jeg og Ikke-jeg. Men i denne spænding mellem Jeg og Ikke-jeg — eller anderledes uttrykt: i spændingen mellem Guds immanens og transscendens — lever han.

Men frigjørelse og kraft, det er frihet. Og derfor er primær religion frihet.

II.

Paa dette punkt er der ingen forskjel mellem *autoritet* og *frihet*. «Loven er ophævet i Kristus,» slik uttrykker en av den primære religions heroer og en av dem som finest har kunnet utsi det uutsigelige, den samme tanke — nei, den samme livserfaring. Alt dette er ganske enkelt git med oplevelsen av identiteten mellem Gud og menneske, den paradoksale identitet. Den vilje som tillike er det høieste gode, den vilje som sikter paa det fuldkomne og det evige, den blir i oplevelsens enhet ogsaa den grepnes vilje. Han trænger derfor ingen lov og ingen autoritet. Han er ideelt set blit en selvstyret personlighet, som vil det fuldkomne fordi han ut fra sit nye væsens dyp *maa*. Men at følge sit inderste væsens trang, det er frihet. Det, og intet andet.

Han er blit det ideelt set, vel at merke. Det vil si: han har i et enkelt øieblik — kanske i flere — grepet det med sin vilje; det har straalet frem for ham i et blink som noget uendelig dyrebart, noget «hellig», noget «evig». Siden maa det vindes.

Man maa ikke forveksle hvad et menneske er med det det skal vorde, det vil si: med det det i sandhet er. Men dette er en anden side av saken. Her tales ikke om hvad vi empirisk, i vor dennesidige skrøpelighet oftest synker tilbake til at være, en dagligdagstilstand hvori vi i de fleste stunder føler trang baade til autoritet og til lov. Men her tales om det vi i Guds øine er, slik som vi sprang frem i hans tanke, slik som vi efter vort indvortes menneske i enkelte høidepunkter av vort liv er.

Men en kristen maa være klar over at det er en skrøpelighet hos ham, naar han saa ofte trænger en utenfra kommende autoritet, hvad enten denne heter pave eller skrift. Det er en kristens normale, det vil si idealt normale tilstand «at være retfærdig, sanddru, fredsæl, from, at opfylde alle budene» (nemlig av sig selv, fordi budene er blit ett med hans vilje og ikke fordi de er bud) «og at være fri for alle ting» (Luther). Og det er nødvendig at han stadig, paa tross av al empirisk tilstand, har det klart for sig at dette er det ideal han skal frem imot, og at det er skrøpelighet og synd, naar han endda maa gaa og finde sig en ytre autoritet at bøie sig for.

Det er overhodet ikke mulig at leve uten at gjøre sig rede for livets ideal og uten i enkelte øieblikke i det minste at kjende sig omsuset og «gjennemorglet» av den umiddelbare følelse av at nu er idealet virkelighet, om ikke mere end i dette ene nu. Det er evigheten som opleves i tiden, en tanke som Johannes aldrig blir træt av at holde frem.

Og hvor der ingen ytre autoritet er, der er der heller ingen *lov*. Religionens, og altsaa ogsaa kristendommens indhold kan ikke uttømmes i love og bud og paragrafer.

Det er nemlig det fuldkomne kristendommen vil virkeliggjøre. Og til det fuldkomnes væsen hører at det aldrig naaes. Det stiger og stiger uendelig. Fuldkommenheten selv er det eneste almengyldige moralbud. Og i det øieblik kristendommen vilde slaa fast visse bestemte handlinger som de kristelige, vilde det være forbi med fuldkommenheten. Ti da var det forbi med den evige stræben. Selv de vanskeligste og de relativt mest «fuldkomne» handlinger kan gjøres; men for fuldkommenheten er der altid «derefter»; der staar altid noget ugjort igjen som den «derefter» maa prøve at naa. Og i

samme øieblik som det var forbi med fuldkommenhetsidealet var det ogsaa forbi med friheten. Frihetens kraftfølelse nøier sig ikke med mindre maal end det uendelige.

Hvad dette almindelige og ubestemt lydende krav «fuldkommenhet» indeholder for konkrete enkeltkrav, det kan man og maa man selvfølgelig prøve paa at uttømme. Man kan sætte op en mængde kristelige «bud», og er man skarpsindig kan man endog lage en moralkatekismus. Men i samme grad som man dermed mener at kunne uttømme de kristelige krav og omgrænse det kristelige liv, har man sviktet fuldkommenheten og slaat av paa den. Ethvert forsøk paa at bruke Det Nye Testamentes ord som lovbud er en forkvakling av kristendommen. Og man maa være klar over at den tid *kan* komme da hvert eneste ett av «budene» maa gjøres om igjen. I aarhundredernes løp er ogsaa faktisk de fleste av Bibelens bud blit avskaffet, og de har alle uten undtagelse skiftet indhold. Ikke en, men mange gange.

Ikke en eneste enkeltregel for menneskets sedelige og religiøse handling kan faa andet end en relativ gyldighet og en tidsbegrænset varighet. De dreier sig nemlig altid om hvad der skal gjøres under de og de givne forhold. De givne forhold, det er livskaarenes ytre form. Men de givne forhold skifter med de skiftende aarhundreder.

Just derfor er det kristendommen aldrig kan sætte op nogen anden lov end fuldkommenheten eller nogen anden autoritet end den autonome, den selvstyrede personlighets higen mot fuldkommenheten, den higen som er fra Gud og til Gud, ja som er Gud i mennesket, eller Kristus. Det betyr det, at loven er ophævet i Kristus, en sætning som er ganske anderledes principiel og almengyldig og fremfor alt psykologisk sand og nødvendig, end de aner, som lar den indskrænkes til at bety at i kristendommen er Moselovens ceremonialbud avskaffet.

Hvad fuldkommenheten i hvert enkelt tilfælde kræver av hvert enkelt menneske, det maa kristendommen overlate til den enkeltes av Gud grepne samvittighet at finde frem til paa eget ansvar og for Guds aasyn.

Vanskelig er det, og forbundet med stor risiko. Men intet er saa risikabelt som at leve. Den som vil leve for Guds aasyn, han maa i hvert eneste givet handlingsøieblik

vaage at feile. Ingen kirke og ingen pave og ingen bibel kan foreskrive hvad der for de enkelte er det rette i de enkelte tilfælde uten at ophæve personligheten. Det er personlighetens store risiko. Men det er personlighetens adelsskjold. Ti det er et kristenmenneskes frihet.

Gud vet at netop den ærligste og dristigste higen mot fuldkommenheten i sig rummer muligheten, ja endog nødvendigheten av synd.

Men i Guds hemmelige verdensplan gaar feiltrinnene ind. Ogsaa synden er tat med i den. Det er bedre at hige efter den fuldkomne personlighet og synde, end det er at opfylde ti tusen bud og ødelægge fuldkommenhetens idé. Ti et slikt fald rummer i sig opreisningens mysterium. «Hvis ikke hvetekornet falder i jorden og dør, blir der bare det ene korn; men hvis det dør, bærer det megen frukt».

III.

I de givne forholds skiftende drakt trær ogsaa religionens tankeindhold, dens meninger og læresætninger frem.

Tankerne og læresætningerne er ikke religionen. Religionen er selve livsforholdet. Og saa enkel og ufilosofisk en sak som livet i sin umiddelbarhet er, saa uendelig mangfoldige er de tanker man kan gjøre sig om det og ut fra det. I forhold til religionen er troestankerne og læresætningerne noget sekundært. Men for overhodet at bli mig bevisst maa religionen klædes i en eller anden tankeform. Jo enklere denne er, desto sandsynligere er det at den gir et nogenlunde klart uttryk for virkeligheten, og desto større almen gyldighet kan den faa.

Det som opleves i kristendommen, det er, uttrykt i tankens form, dette: Den evige makt som er Gud bøier sig av fri naade ned til mig som var bundet og fattig og gjør mig fri og rik. Det kan ogsaa uttrykkes slik: Jeg oplever at kjærligheten tross alt er det sterkeste og det seirende i verden. Idet nu denne oplevelse sees i forhold til alle de virkeligheter vi lever midt iblandt, blir det nødvendig at tænke en mængde tanker baade om fortid og nutid og fremtid, om enkeltmenneske og samfundsliv, om Gud og om verden, og i tidens

løp fortætter disse tanker sig samfundsmæssig til en lære, som ofte faar uttryk i en bekjendelse.

Men alle disse tanker er bestemte av og avhængige av det syn den tænkende til enhver tid paa forhaand har om virkeligheterne, om mennesket, om verden, om samfundet o. s. v. Følgelig har alle slike tanker kun en relativ verd og en tidsbegrænset varighet, likegyldig hvor hellige og ærverdige de end synes at være. Hver tid, og tilslut hvert menneske, maa tænke ut fra sine forhold og sine fordomme. Det er en av hans helligste rettigheter. Men at sætte op en aandelig bindende lovbok for troestanker og læresætninger er synd mot menneskeaanden og synd mot religionen. Tyngdepunktet lægges da i formen istedenfor i indholdet. Og fornuften er ikke git for at korsfæstes.

Hvad de bibelske tankeformer angaar, de former og sætninger hvori Kristus gir uttryk for sit samfund med Gud og hvad derav følger, de former hvori apostlene lægger frem sin gudsoplevelse og den forstandsmæssige og moralske erkjendelse som den har medført, saa er det nødvendig at kirkerne opgir det de kalder for skriftens bindende autoritet. Det er nødvendig at et kristenmenneske faar frihet til at tænke og forstaa og erkjende, selv om han i mange ting maa komme til tanker som er anderledes end skriftens. Vi har en aandens ufortapelige og guddommelige ret til at tænke anderledes end Paulus om kirkeformen, om hvem der er vantro eller ikke, om de motiver som driver anderledes troende o. s. v. o. s. v. Vi har en ufortapelig guddommelig ret til at mene at Paulus's ord om de anderledestænkende i steder som Rom. 16,17, Fil. 3,2.18 f. ikke staar paa høide med kristendommens ideale krav — Paulus og kristendom blir ikke mindre for det. Vi har den samme ret til at ha andre meninger om tid og maate for denne verdens undergang end dem Jesus og urmenigheten hadde.

Just fordi aanden er den samme kan formerne være uendelig skiftende, og maa være det. Ti hvor Guds aand er, der er frihet.

Og i virkeligheten er dette intet andet end urgammel kristelig lære. Ikke i nogen av sine utformninger, selv ikke i den romersk-katolske skikkelse, har kristendommen hævdet

at det er skriftens bokstav som er forpliktende, men dens aand er det som binder. Det er ogsaa aanden som tolker skriften, ofte imot dens bokstav. At kirkerne aldrig har evnet helt at omsætte dette riktige princip i praksis, ændrer ikke saken og gjør ikke principet mindre kristelig og sandt. Heller ikke ændrer det saken at kirkerne regelmæssig har forfulgt som kjættere og slaat ihjel dem som prøvet at gjøre alvor av dens eget princip.

Aanden levendegjør, men bokstaven slaar ihjel.

IV.

Man indvender: Dette er vild «subjektivisme». Dette ord er i visse kredse et skjældsord og betyr omtrent saa meget som lovløs vilkaarlighet og upaalitelig indbildning. Men det er blindhet at tro at det saakaldte «objektive» er sikrere og mere tilforlatelig end det «subjektive». Objektiv og subjektiv er relationsbegreper; de gir uttryk for forskjellige stillinger til den samme virkelighet. «Objektiv» er tingen forsaavidt som den utenifra trær indenfor min bevissthets virkelighet. «Subjektiv» er den forsaavidt som den *er* traadt indenfor min bevissthet og der har varslet sin eksistens ved at fremkalde visse indtryk, forestillinger og idéer, som kræver en stillingtagen fra min side. Men tingene eksisterer for mig kun i form av disse indtryk, forestillinger og ideer, i form av mine reaktioner overfor det ukjendte utenifra som paavirker mig. Utenfor disse paavirkninger vet jeg intet om tingen. Enhver bevissthet om virkeligheten er derfor av «subjektiv» art. En virkelighet blir ikke mindre «objektiv» fordi om den er «subjektiv». Der er intet andet «objektivt» end det «subjektive», og der er intet andet «subjektivt» end det «objektive».

At et menneske rystes i sin sjæl og søker Gud og gripes av ham er noget likesaa «objektivt» og i Gud begrundet som profeters og apostlers og kirkefædres utsagn om Gud, det vil si om sine oplevelser og deres derav følgende erkjendelse av Guds væsen og vilje. Og noget likesaa «subjektivt».

Naar talen er om religiøse og sedelige sandheter betyr «subjektiv» i virkeligheten det som er personlig tilegnet og for hvis sandhet en staar inde med hele sin religiøse og moralske personlighet, den vi vet bunder i Gud.

Men Bibelen, indvender man; hvor blir det saa av dens «objektive» guddommelige aabenbaring?

Dertil er for det første at si, at som al anden virkelighet er Bibel og «aabenbaring» fra en side set av subjektiv art. «Det indvortes menneske er ett med Gud», sier Luther. Og han har ret. I denne enhet ligger aabenbaringen. Aabenbaring er at Gud gir sig selv, saa mennesket tænker gudelige tanker om alt det som kommer indenfor hans bevissthet og om alle livets opgaver. Guds aabenbaring er altsaa noget indvortes, altsaa noget «subjektivt». Dermed er git at de gudelige tanker mennesket gjør sig ut fra sin oplevelse, ut fra «aabenbaringen», faar sin særegne formning og farvning, sin aktualitet og sin gyldighet efter de forskjellige personligheters sjælelige lægning og stemthet og omfang. Hvad der gjælder for den ene og til den ene tid gjælder ikke ubetinget i samme formning for en anden og til en anden tid. Det er disse gudelige tanker skriften gir os, Guds selvmeddelelse, men gjennem menneskesjælene og farvet av dem. Ethvert utsagn om Guds væsen og vilje er tanker som et eller andet hellig menneske har gjort sig ut fra den erfaring om Gud som han har vundet, Guds ord og vilje netop til ham. — Ikke andet? — Det er mere end nok; ti bak det historisk «tilfældige» merker den ærlige lytter Guds aand, som ogsaa hvisker sin vilje til ham.

Men nu Jesu ord, f. eks. om tilværelsesformen efter døden, om dommedags komme o. s. v. er de av samme art? Ja. Det er ogsaa bibelsk lære at Kristus i Jesus «uttømte sig selv» for guddomsskikkelsen; Jesus var fuldt og helt et menneske, han gik ikke bare om og agerte et menneske. Ogsaa i hans person og liv og ord trær det guddommelige os «subjektivt» imøte, og for overhodet at ha noget at si os maa det evige indhold i Jesu ord omformes efter de forhold som vi nu lever under og efter det behov som Gud ser netop er vort.

At man baade i lære og praksis anerkjender denne virkelighetens subjektive side skaper først det sande og rette forhold til virkeligheten.

Og for det andet er at si at man glemmer at ophævelsen av autoriteten og loven ikke betyr deres vilkaarlige forkastelse, men deres overflødiggjørelse, idet de blir ett med den frigjorte

personlighet: denne trænger ikke autoritet eller lov, fordi den har naadd fuldkommenheten.

Og naar det gjælder «skriftens læreautoritet», saa maa det hævdes at den som i spørsmaal om de religiøse tanker føler den indre nødvendighet og har den intellektuelle og kunskapsmæssige utrustning til at ta selvstændig stilling til de tankekomplekser og den erkjendelse som avledes av gudserfaringen, og som kan gi kristendommens erkjendelsesmæssige indhold sin selvstændige «subjektive» tankeform, han staar paa en likesaa trygg grund som de mange der blir staaende f. eks. ved Paulus's «subjektive» tankeform eller ved den ortodoksiens kunstfulde «subjektive» tankeform som i kirkerne gaar under navn av «skriftens lære».

Der er dem som jamrer over at der ingen ensartethet, ingen uniformitet er i troestanker og lære og bekjendelse inden kristenheten; og de mener at den ialfald maa fremtvinges inden de enkelte kirkesamfund. Virkeligheten viser os at forskjelligartetheten, «subjektivismen» som de kalder det, er det Gud har villet. At fremtvinge uniformiteten med legemlige eller aandelige tvangsmidler er derfor av det onde.

Men for os alle vil Bibelens tanker og tankeformer altid ha den allerstørste værdi, selv om vi ikke holder dem for bindende for aand og tanke. Ti hvad nu end grundene kan være: intetsteds finder vi som i disse skrifter og denne bok saa mange utsagn som i en enkel form lar lyse frem den evig sande religionens oplevelse, mötet med Gud og hvad det skjænker. Ord hvis indre aand enten har fundet sig en saa kongenial form eller straaler frem uavhængig av enhver form, at de taler direkte fra Gud til sjælen; Gud selv er i disse ord slik at de ikke mindre for os end for fædrene blir bærere av Guds aand og Guds aabenbaring og Guds kraft og Guds frelse. Vi bøier os i indre fri overtydning for disse ord og glemmer alle teorier baade om inspiration og om tidshistorisk bundethet, og vet intuitivt: sandelig, her er Guds hus og himmelens port.

V.

At religion er frihet, saavel for livet som for tanken, skulde kristenheten være den siste til at glemme. Der er intet Det Nye Testamente fremholder saa klart som friheten.

For Jesus var den den selvfølgelige forutsætning for hans hele sønnebevissthet. «Barnene er fri». For Paulus var det hans livs store og herlige opdagelse. Og Paulus's vei fik ogsaa Luther vandre.

Men store, store dele av kristenheten har ikke evnet at fatte eller fastholde det, lutheranerne likesaalitt som de andre. Det kommer delvis av at selv Luther ikke klart og skarpt nok evnet at erkjende og gjennemtænke i alle konsekvenser av det som han intuitivt følte og visste fra sin oplevelse og stundom ogsaa fik uttale. Men mest kommer det av at vi er som mørkrædde barn, og føler en dyp trang til at lægge ansvaret for vore handlinger over paa en autoritet. Og endelig har det vel ogsaa noget at si, at saa faa av os evner at skjelne mellem ideal og den praktiske nødvendighet. Og slik har det hændt at lutherdommen har laget sig en ny autoritet og en ny lovbok, som ikke engang har pavekirkens smule bevægelighet, men skal være urokkelig og uænderlig for alle tider. Men hvor autoritet og personlighet falder ut fra hinanden, der er der ingen frihet.

Og derfor er det ganske nødvendig, nu da lutherdommen skal feire firehundredeaars-mindet om Luthers daad, at den fordyper sig i Luthers skrift om et kristenmenneskes frihet. Og det slik at den ikke bare læser dets bokstaver og akter paa dets tankeformer; ti de er ofte middelalderlige, og gjengir ofte kun uklart den nye, og dog gamle opdagelse, som brændte i Luthers sjæl og stred for at finde sin tankeform; men slik at man akter mest paa skriftets aand og de konsekvenser som nødvendig følger av den.

Ikke minst trænger den norske kirke og kristenhet dette. Derfor har jeg holdt det for min plikt at si ja, da det Steen'ske forlag gjorde mig den ære at be mig om at oversætte Luthers skrift til norsk, endda jeg vet at oversættelsen kunde været gjort meget, meget bedre av nogen anden.

Sigmund Mowinckel.

KATOLICISME OG SJÆLEPRESS.

Vi har fra Vicariatus Apostolicus Norvegiæ et de Spitsbergen, biskop dr. I. O. *Fallize*, faat et svar til redaktør Fritz *Duus* i anledning av hans artikler her i «For kirke og kultur» om den katholske fare. Svaret er gjengit ordret nedenfor. Med det tilsvar som hr. Duus gir efterpaa, er skriftvekslen avsluttet i vort tidsskrift. Den er et u-søkt, men ikke u-velkomment bidrag til aarets studium av reformationens velsignelse, og i saa maate av en egen aktuel art.

Redaktionen.

Dr. Fallize svarer redaktør Duus.

Det være mig tillatt at be den ærede redaktion om at indrømme nærværende av hr. cand. juris. Fritz Duus selv forlangte svar paa hans artikel i 6te hefte av «For kirke og kultur» plads i deres tidsskrift. Jeg har søkt at fatte mig saa kort som mulig.

Tvunget baade av sin fornuft og den guddommelige aabenbaring hævder en troende katolik den overbevisning, at sandhetens Gud, den Gud som har sagt os, at et indbyrdes splittet rike har opløsningens spire i sig, mens hans rike skulde vare indtil verdens ende, ikke kunde indstifte en flerhet av frelsesanstalter, hvorav den ene støttet til hans autoritet, skulde lære og gjøre det stik motsatte av hvad den anden hævder som ufeilbar sandhet. Han har den overbevisning, at Vorherre ogsaa kun *har* indstiftet en frelsesanstalt for alle mennesker, nemlig den ene kirke, hvis fundament Petrus er, det ene aandelige rike, i hvilket Petrus er øverste styrer og lovgiver, den ene faaresti, som omfatter alle Kristi lam og faar, og hvis øverste hyrde Petrus er, det ene sandhetens rike, i hvilket den med ufeilbar tro utstyrte Petrus skulde styrke alle sine brødre i troen. Han har den overbevisning, at, siden kun den romersk-katolske kirke altid har hat og fremdeles har sin Petrus, nemlig Petri efterfølger paa bispestolen i Rom, saa er den katolske kirke denne eneste frelsesanstalt, Gud har indstiftet for alle for at formidle dem det evige liv; at den, som *av sin egen skyld*, mot bedre erkjendelse ikke tilhører dette samfund, ikke opnaar det evige liv; at det derfor for ham er et livsspørsmaal at tilhøre denne anstalt, mens det vilde være for ham den største ulykke ikke at tilhøre

den, og at han vilde begaa et aandelig mord ved at hindre nogen anden i at tilhøre den og især sit eget barn, som selve naturloven, av hvilken der ikke kan gives nogen dispensation, paalægger faren og moren den hellige pligt at bevare for ulykke og for undergang.

Dette er en katoliks tro og overbevisning, og derfor har han under alle omstændigheter den pligt at opdrage sine barn i den katolske religion. En protestant tror derimot ikke, at hans kirke er den eneste sande frelsesanstalt, og derfor tillater hans samvittighet ham at la sit barn opdrage i et andet religiøst samfund, ogsaa i den katolske kirke. Om altsaa den katolske kirke ikke gir sin tilladelse til blandede egteskaper, medmindre begge parter lover under ed at opdrage sine barn i den katolske religion, saa kræver den kun, hvad den katolske parts egen samvittighet kræver og hvad den protestantiske dels samvittighet tillater. Hvor er da det sjælepress, med hvilket hr. Fritz Duus utstyrer den katolske kirke? Og om kirken, naar det givne løfte med den katolske parts samtykke ikke holdes, negter den katolske part sine sakramenter, fordi den handler imot sin samvittighets krav og derfor er uværdig til at motta sakramenterne, hvem kunde vel bebreide den det? Angrer den katolske del sin feil, og lover den at gjøre sit mulige for at rette paa den begaaede feil, saa handler kirken som en barmhjertig mor og gir den igjen adgang til sakramenterne. Det samme gjør den, naar den katolske del i vidners nærvær erklærer, at loven er blit overtraadt imot dens vilje og protest — og denne erklæring hr. Duus! er blit avgit baade av den norsk-svenske dronning Josefine og av den danske prinsesse — saa straffer kirken den selvfølgelig ikke, men beklager den og fortsætter med at behandle den som en værdig katolik. Det som er skedd med de to fyrstinder, er skedd atter og atter, ogsaa her i Norge, hos lave saavel som hos høie, saa at hr. Duus's eksemplifikation og dertil knyttede insinuationer om partiskhet til fordel for fyrstelige personer er simpelthen utilgivelige.

Og saa egteskapets gyldighet! Hadde den første den bedste lægprædikant utslynget anklager i saa henseende, saa kunde man nøies med et medlidende skuldertræk; men det kan man ikke hos ham. Han er juridisk kandidat og burde vite hvad han skriver om.

Egteskapet ansees av den katolske kirke som et sakrament, og at forvalte sakramenterne er kirkens sak. Nu burde juristen hr. Duus vite, at egteskapet efter sin natur er en kontrakt, og at baade staten og kirken av samfundsmæssige grunde, fordi kontrakterne indgriper dypt i samfundets høieste interesser, har og hævder for sig den ret at foreskrive de betingelser og former, under hvilke kontrakterne anerkjendes av dem som gyldige. I overensstemmelse dermed har den norske stat eller den norske statskirke fastslaat ved lov, at f. eks. to medlemmer av den norske statskirke kun gyldig kan indgaa egteskap, naar det sker foran en statskirkelig prest, og to for-

lovede hvorav den ene tilhører statskirken, den anden en ordnet dissentermenighet, naar det sker enten foran en statskirkelig prest eller en dissenterprest eller notarius publicus. Ogsaa utkastet til ny egteskapslov forutser en lignende, men paa grund av forandrede tidsforhold forandret indskrænkning, og jeg har ikke hørt, at hr. Duus derfor har utslynget de bebreidelser, han i «For kirke og kultur» har utslynget mot den katolske kirke, fordi den gjør absolut det samme.

Kirken har altid lært, at egteskapet er en kontrakt, som Vorherre har ophøiet til at ha et sakraments værdighet, — og kun forsaavidt kommer kirkens læreufeilbarhet i betragtning, tvertimot hr. Duus's motsatte paastand. Men tillike har kirken altid hævdet sin ret til at fastslaa til enhver tid, i overensstemmelse med tidens krav, at opstille de betingelser, under hvilke denne kontrakt skal ansees for gyldig avsluttet. Kirken vilde altid, at den som sakrament skulde avsluttes foran brudefolkenes egen prest, men gjorde i de første aarhundreder dens gyldighet ikke avhængig derav. Men da det i tidernes løp blev hyppigere og hyppigere, at man undlot at efterkomme denne forskrift; da derved dokumentationen av egteskaperne og derved egteskapernes bestaaen blev helt usikker, saaat ofte løse forbindelser kunde utgives som gyldige egteskaper, og det især under den forvirring, reformationen fremkaldte, saa foreskrev Tridentinerkonciliet, at i fremtiden intet egteskap skulde være gyldig, medmindre det var avsluttet for en av parternes egen katolsk prest. Men forat i overgangstidens og reformationens forvirring ikke en hel mængde av egteskaper skulde bli ugyldige ved denne lov, forordnet konciliet, at den først skulde træ i kraft i en menighet, naar den efter den hl. stols forordning var kundgjort for at træ i kraft i vedkommende menighet. Loven blev straks kundgjort i næsten alle katolske land, men kun litt efter litt i de protestantiske land, hvor menighetsforholdene for det meste var usikre. Endelig saa pave Pius X tiden kommet, da loven burde og kunde træ i kraft overalt, og ved dekret av 2den august 1907 forordnet han, at paa faa i selve dekretet opførte undtagelser nær, fra det datum av ingen katolik kan indgaa et gyldig egteskap, medmindre det er indgaat foran den i dekretet bestemte katolske prest, *mens de før dette dekret avsluttede egteskaper er gyldige.* Herav kan hr. Duus se, hvor ilde anbragt hans indtil vor konge rækkende insinuationer angaaende dronning Josefines egteskaps gyldighet har været, idet Tridentinerdekretet «Tametsi» før 2den august 1907 ikke var kundgjort i hele Skandinavien, og derfor hendes egteskaps gyldighet aldrig er blit draget i tvil. Den plet var det hr. Duus forbeholdt at kaste paa hendes rene purpurkaape.

Det samme gjælder hendes angivelige ekskommunikation paa grund av hendes egteskap. For det første var hun uskyldig, fordi bedraget, og for det andet erklærte kirken, som altid hadde forbudt

en katolik at indgaa egteskap foran en ikke-katolsk prest, for overhaandtagende misbruks skyld først i 1888, at den, som gjorde sig skyldig deri, fra den tid av var ekskommunicert og dronning Josefine blev gift i 1823!

At man bakefter, som hr. Duus fremhæver, for at vaske det svenske hof rent, har søkt at trøste den bedragne fystinde ved ikke at hindre hende forøvrig fra at opfylde sine religiøse pligter, er for naivt til nærmere at omtales.

Hermed tror jeg at ha svaret hr. Duus selv. At tape et eneste ord for at svare paa de hadske utfald, den protestantiske franske missionær Parrat skal ha skrevet fra Madagaskar, og som han iler med at opvarte med for ogsaa at indpode sine medkristne dette hat, dertil holder jeg mig for god. Desuten er disse bakvaskelser blit gjendrevet saa ofte, at alvorlige protestanter, og til disse regnet jeg hittil ogsaa hr. Duus, kan og maa vite besked.

Dr. J. O. Fallize,
biskop.

Et tilsvar.

«For kirke og kultur»s redaktør har git mig anledning til at se biskop dr. Fallizes svar.

Det er et dokument, som kaster et klart og i mere end én henseende karakteriserende lys over katolsk tankegang.

For det første har det sin interesse at faa konstatert endnu engang gjennem biskoppelig uttalelse at den katolske kirke ikke viker tilbake fra det oprørende og personlighetsdræpende sjælepres at trænge ind i to menneskers kjærlighetslykke med trudsel om evig fortabelse, hvis den katolske part ikke synker iknæ for kirken o: det katolske presteskap. For dem som i det længste har villet tro, at denne uhyrlighet maatte skyldes en misforstaaelse har det sin betydning atter at faa den bekræftet fra biskoppelig hold. Biskopen synes ikke at forstaa, at juridisk-teologiske subtiliteter spiller en fortvilet ynkelig rolle som skjærmbret for sjælebrutaliteten.

Biskopen har ikke ret, naar han vil ha det til, at hvad der kræves kun er hvad den katolske parts egen samvittighet kræver. Saa liketil er saken ikke. Han har selv i sit hyrdebrev uttalt sin dypeste beklagelse over at der er mange, som *ikke* synker i knæ for kirken, selv om denne truer med evig fortapelse. Mennesker, fra hvem ikke de sisste rester av personlig selvbestemmelsesret og frisind er fjernet, vil si: ære være disse som hadde karakter og mod nok til at handle ut fra det, de dypeste og ædleste instinkter tilsa dem og trods helvedestrudslerne avviste sjælepresset. Forhaabentlig vil der bli flere og flere som mottar fri-

sindets lykke ogsaa blandt katolikerne i vort protestantiske land, selv om de ikke vet, at de har Luthers vældige kamp for personlighetens frigjørelse at takke for det.

Biskopen fremkommer med den i sandhet merkelige oplysning, at dronning *Josefine* var *bedraget*. Av hvem? Av de svenske utenriksmyndigheter? Eller av sin gemal, kongen av Norge og Sverige? Og hvori bestod bedraget? Man kunde vel kanske tænke sig et bedrageri, naar det gjaldt en almindelig kvinde av folket, skjønt vel ogsaa hun har sin paapasselige katolske geistlighet at henvende sig til. Men naar det gjælder en *prinsesse*, som skal vies til en tronfølger, hvordan kan det da tænkes at et bedrag har kunnet finde sted? Det er dog ikke en saa ganske hverdagslig begivenhet, at en tronfølger henter sin brud hjem; alle formaliteter pleier ved slike anledninger at varetages paa det omhyggeligste, ikke mindst, naar det gjælder den vordende dronnings stilling til det religiøse og kirkelige liv i det land, hvis første kvinde hun skal være, eller naar det gjælder hendes barn, tronens arvberettigede.

Kan det vanskelig tænkes at dronning Josefine er blit bedraget, falder det endnu vanskeligere at forstaa, at et saadant bedrageri skulde ha kunnet *gjenta* sig, da den danske prins *Waldemar* indgik egteskap med en katolsk prisesse. Det advarende eksempel med dronning Josefine maa vel ha opfordret til den alvorligste agtpaagivenhet, saa intet nyt bedrag fandt sted.

Det gjælder jo her efter katolsk opfatning intet mindre end *sjælemord*, saa der var jo al opfordring til at være i ganske særlig grad varsom.

I sit hyrdebrev erklærte biskop Fallize blandede egteskaper som ikke indrettedes efter katolsk forskrift for *ugyldige og usedelige*. Nu faar man høre at først under Tridentinerkonsilet som holdtes i midten av 1500 tallet blev disse egteskaper anset for ugyldige og først -- i 1907 holdt denne lære sit indtog i Norge! Det er mildest talt en letsindig omgang med ugyldige og usedelige egteskaper. Ikke mindst fra en institutions side som erklærer sig for «ufeilbar».

Enten *er* et saant egteskap usedelig og da venter man ikke i nogen hundrede aar med at skride ind (naar man er ufeilbar) eller det er *ikke* usedelig, men det hele kun et praktisk juridisk spørsmaal og da er der intet paaskud engang til sjælepress. Hvor blir det av «ufeilbarheten» overfor en saa vaklende holdning vis à vis usedelighet, som den den katolske kirkeavdeling her ifølge en av sine biskoper har gjort sig skyldig i? Det er jo klart for enhver, at det som ligger bak ikke er et etisk princip, men et umættelig magtbegjær over sjælene.

Biskopen værdiger ikke den protestantiske missionær et ord. Det forbauser ikke, naar man kjender det sørgelige hovmod hvormed den katolske kirkeavdeling finder det passende at behandle

anderledes troende kristne paa. Man kunde fristes til at tro, at ydmygheten i katolske kredse ikke ansaaes som den kristelige grunddyd, eller at der ialfald foretages rikelige og rundhaandede dispensationer, naar det gjælder det religiøse forhold til de andre kirkeavdelinger.

Hvis biskopens ord «skal ha skrevet fra Madagaskar» indeholder en insinuation om at brevet ikke er egte, har han — det er beklagelig at maatte gjøre opmerksom paa det overfor en mand i hans alder og hans stilling — overskredet grænserne for, hvad en gentleman kan tillate sig. Den form han har valgt er ialfald tvetydig. Derfor denne bemerkning til motverge.

Jeg kan meddele biskopen, at jeg ogsaa fra Amerika har faat en henvendelse (fra en norsk-amerikansk læge) med advarende oplysninger om, hvad katolikerne tillater sig av sjælepres og magtmisbruk ogsaa paa det politiske omraade. I det hele er der meget som tyder paa, at det bare er i Norge og Danmark man lukker øinene igjen for faren ved katolicismen som samfundsfaktor.

Frits Duus.

DAGENS SPØRSMAAL.

Sverige den ledende kirke i Norden (og endda videre)?

Det er ikke bare et enkelt tilfælde som er skyld i at dette spørsmaal reiser sig. Det er sikkert ikke isolerede vuer som har faat skikkelse i en liten brochure som netop er utkommet (paa Svenska kyrkans diakonistyrelses förlag) av den unge, energiske og vidsynte Dalar-prest Sam. *Gabrielson* om *Svenska kyrkans världshistoriska uppgift.*

Den svenske kirkes opgave er en tredobbelt, sier forfatteren. Men det er, som rimelig kan være, ikke særs meget nyt at si om de to første, mer selvfølgelige dele av den: 1. *Att med evangelium nå Sveriges folk*, og 2. *Att taga sin del i världsmissionen.* Derimot er storparten av det lille fængslende hefte optat av opgavens tredje del: *Att såsom en lem i den allmänneliga kyrkan på jorden tjäna den övriga kristenheten.* Denne tjeneste falder igjen i tre deler:

a. Först tilkommer oss ledarskapet bland de skandinaviska folkens lutherska kyrkor.
b. Det tillkommer oss vidare att bliva en föreningslänk mellan Tysklands och Englands kyrkor.
c. Var största världshistoriska gärning att vara ett värn för evangelisk tro och kyrkobildning.

Et enkelt ord av dem som her er brukt, kan misforstaaes; med *tillkommer* kan ikke Gabrielson ha ment, hvad vi paa norsk lægger i ordet: ha krav paa, ha uomtvistelig ret til. Han har mere tænkt paa opgaven, som *kommer til* Sveriges kirke, end paa et tilgodehavende som tilkommer en retmæssig indehaver; mer paa pligt end paa krav

Begrundelsen for de enkelte led er desværre kortest hvor den interesserer os mest: angaaende lederskapet i Norden, og længst hvor den er baade os og den nøgterne virkelighet fjernest: i omtalen av den verdenspaavirkning som Sveriges kirke skal øve.

Grundlaget for det hele er den svenske *fromhets* og den svenske kirke*ordnings* utprægede egenart. Gjennem Birgitta, Olaus Petri, Gustaf Adolf, Rudbeckius, Jesper Svedberg, frem til Linne og Geijer er skapt en særskilt svensk livstype i det religiøse. «Nu menar jag,» sier forfatteren, «att det hör med till svenska kyrkans världshistoriska uppgift att med den framgang som Gud förlänar,

utprägla en sådan genuint svensk fromhetstyp . . . Låt oss svenskar vara svenskar i vår kristendom; det tycker Gud bäst om». — Men dernæst kommer «*vårt kyrkoskicks egenart*: Ingen kyrka i världen förenar såsom vår en *fri evangelisk ande* med ett pietetsfuldt uppskattande av *gammal tradition*. Intet land har en så klart utpräglad *statskyrkotanke* som vårt. Intet av de lutherska ländernas kyrkosamfund har ett så starkt *kyrkligt medvetande* som vårt samfund».

Her er da overgangen til verdensopgaverne: «Har han (Gud) nu givit vår svenska kyrka stora gåvor och vissa företräden framför andra, så skola dessa användas icke till fåfäng förhävelse (forfængelig ophøielse) utan till våra bröders tjänst».

Først kommer da lederskapet i Norden, hvortil forfatteren regner Norges, Danmarks og Finlands kirker samt Augustanasynoden i Amerika (de norske og danske kirkesamfund derover er ikke nævnt). Den aandelige vekselvirkning mellem Nordens kirker har i den senere tid været betydelig, heter det; især vil man fra svensk side med tak mindes det sjælfulde de har faat fra utprægede prædikantpersonligheter og forfattre i nabolandene. Paa den anden side har Norge og Danmark «erkännt att de i Sveriges kyrka mött en mäktigare ande än i hemlandet, större och friare utrymme (plads) för skilda kallelser och lynnen».

Saa kommer dette hovedavsnit: «Det verkliga förhållandet är ju, att Sveriges kyrka rymmer nära nog lika många medlemmer som de andra skandinaviska kyrkorna tillsammans. Och genom sin fasta tradition och sina vidare utsikter är hon, än mer än genom sitt medlemsantal, kallad och skickad att bli den samlande och ledande. Det tillkommer vår kyrkas ledare, främst ärkestolen i Uppsala, att överväga de mått och steg, som kunna tagas till en närmare gemenskap mellan alla lutherska kyrkor av skandinavisk härkomst, på det att nordgermanernas insats i Guds rikes historia må i samlad gärning bli allt vad den kan bli».

[Hvilke tanker de ledende i Sveriges kirke har om disse planer er ikke kommet frem. Men saa pas forbindelser har den djerve Dalarprest at han nok vet det ikke er en appel uten gjenklang han utsender].

— — Den næste del av verdensopgaven har det ofte været talt om nu under krigen, hittil dog mere som en opgave for *Nordens* end blot for Sveriges kirke: at bli et bindeled mellem Englands og Tysklands evangeliske kirker.

Den svenske forfatter begrunder sin tanke saaledes:

«Det finnes då (naar krigen er slut) måhända intet samfund i världen, som har så stora förutsättningar som svenska kyrkan att utjämna og förena. Vår kyrka inntager nämligen en egenartad mellanställning mellan Tysklands og Englands kyrkor. Lika rent eller renare än i Tyskland ha vi bevarat det lutherska arvet; i

Uppsala och Lund kunna vi nu ge lika klart besked om vad evangelisk kristendom är som i Marburg och Halle».

«Vad engelskmännen beträffar, så finnes det ingen protestantisk nationalkyrka utanför deras egen . . . som af dem omfattas med sådant intresse som den svenska».

[Denne sats er imidlertid, som man ser, høist relativ. Selve biskop Wordsworths bok paa 450 sider om Sveriges kirke er ved sin isolerthet bare et bevis for hvor diminutiv den omtalte interesse fra engelsk side er. Noget andet er at den har git anledning til en del personlige baand som svenskene beundringsværdig har holdt levende under krigen og som kan bli av betydning. Ogsaa Danmark har saadanne baand, men mere til den anden halvdel av engelske kristne, de som staar utenfor statskirken].

Med rette fremhæver forfatteren — skjønt der vil være mange som ikke begriper realiteten i slikt — at svenskernes bevarede *apostoliske succession* vil være et godt anbefalingsbrev til den engelske statskirke, især til dens katoliserende kredser, som nu drages mot pave og pope. Pastor Gabrielson fortæller at ialfald før krigen var det et problem som sysselsatte alvorlige og indflydelsesrike kirkemænd i England hvordan der skulde kunne komme istand en tilnærmelse mellem verdens 70 millioner lutheranere og 25 millioner anglikanere, «och därvid erkändes villigt att vägen enklast ginge över Sverge». Det som først trænges er derfor en forbindelse mellem Uppsala och Canterbury.

— Saa kommer i den tredje form for verdensopgaven, en Gustaf Adolf tanke av reneste blod: Sverige skal bli den evangeliske tankes *bolverk mot katolicismen*, det skal bli centret for den «almindelige kirke» i evangelisk form (slagordet i Sverige lyder: for en *evangelisk katolicitet*). Ogsaa overfor katolikerne vil Gabrielson møte op med den apostoliske succession: «här öppnar sig en möjlighet för Sveriges kyrka att i framtiden påverka tänkesätten inom den katolska kristenheten i evangelisk riktning». Forøvrig mener han, at den katolske propaganda har gjort uhyggelige erobringer baade i Danmark, især, og i Norge. «Sverige er i denna stund det renast protestantiska landet».

Et blik ind i fremtiden aapner sig for ham: Under världskrigets första tid utgingo tvänne maningar till fred och gemenskap i kristendomens namn: den ena från påvestolen i Rom, den andra från ärkestolen i Uppsala. Svea rikes ärkebiskop stod då såsom den naturlige ledaren för en hel rad af protestantiska kyrkofyrstar och öfverhuvuden. Det är ingen orimlighet att tänka, att vi redan i denna mannsalder skola få bevittna märkliga ting». Han mener derfor at det kræves at «Sveriges unga kyrkofolk börja på allvar vidga sina hjärtan till kärlekens ansvarsfylda tankar och gärningar».

* * *

Skal vi dømme rigtig om hele den fremlagte tankegang, maa vi først og fremst huske paa at den form, den her har faat, er avpasset — som foredrag — for en landsens menighet, som presten vil vække til større tanker om sin «föraktade kyrka», som han et sted sier. Det er en mand som vil løfte sindene og spænde haabets seil for sine kjære kirkebarn. Det er *ikke* en mand som vil lage politik, ikke en kirkelig aktivist i slet mening, men i god.

Men skjønt hans ord ikke — saa vidt vi har set — er blit kommenteret hverken av Uppsala eller Lund, er det ingen tvil om at vi her møter svenske stemninger, ialfald nord-svenske, som det er absolut nødvendig at baade svenskene og vi andre blir klar over rækkevidden av.[1] Et nordisk samarbeide mellem kirkerne vil bli uklart, hvis det fra noget hold anskues under en slik nationalkirkelig ekspansionens synsvinkel. Ikke at det derfor behøver at miste sin betydning, men det faar en anden karakter. Og i alle fald vil let en manglende klarhet her kunne bevirke mer forstyrrelse end nødvendig er. Det er derfor aabenbart ønskelig at vi faar høre programmet bedømt i Sverige selv. Det er en sterk klang av Upsala i det, «korstogs-rørelse» i verdensstil, der er høi himmel og en lys tone over det sigte som denne unge Gustav Adolf-falanks har valgt sig. Men der er, som sagt, allerede i selve skriftets proportioner er viss manglende avveiethet, mer av historiens drøm end av historiens dom. — Nu synes rigtignok Upsala at Lund er *altfor* kritisk — likesom Lund kanske finder Upsala lovlig romantisk —, men la os ogsaa faa høre hvad de tempererede gemytter i vort gamle fællesnordiske erkesæte mener!

— For en nordmand kommer der jo mange tanker frem under beskjæftigelsen med en lekture som Gabrielsons hefte. Men la det være sagt med en gang: det er slet ikke, som svenskene kanske mener, uviljen mot i det hele at gaa ind i et triumvirat med Sverige som førstekonsul som først melder sig. Der er tider da der trænges en ledelse. *Hvis* slike kirketider indtrær, da er Sverige for øieblikket den givne leder i Norden. Ingen smaagutfurtenhet kan hos voksne mænd stille sig i veien for denne klare og paa ingen som helst maate nedværdigende indrømmelse. Der *kunde* komme tider, da det vilde stænge os for en kanske verdenshistorisk opgave at vi ikke vilde stille vor nordiske kontingent høireist loyalt under én ledelse.

Men det maa for sakens skyld nøie overveies:

først om det vil være mere end en momentan situation hvor dette forhold skulde ha karakter av et virkelig «lederskap» fra Sveriges side. Selve den evangeliske tanke staar i veien for nogen permanent — aandelig? — overledelse fra nogen kirke eller enkeltmand;

[1] Sml. den pragtfulde historiske utredning, ogsaa i et foredrag, av docent K. B. Westmann: *Gustaf II Adolf* och *Svensk kyrklig expansion*. Dens elektricerende beretning om fortiden tenderer mot en appel til nutiden.

og dernæst om ikke en eventuel ledelse fra Sveriges side maa være ganske anderledes demokratisk (i god forstand) og nordisk bredlagt end det kommer frem i det citerte programskrift. Vil ikke, i alle punkter som brochuren nævner, *Norden* med fordel kunne indsættes istedet for *Sverige?*

Der har været norske og danske kirkemænd som har tænkt sig at en utbygning av det nordiske til en fælles linje utad mot Europa burde gaa *foran* som en forberedelse til vor nordiske verdensopgave i den kommende krigerfreds tid. Skal Sverige opta opgaven alene? Kanske skal de to andre nordiske kirker derunder være dekorativ fanevagt? Det ser ut hos Gabrielson som om to ting vilde hjælpe os til en solidere orientering: klarhet over de positive *værdier* som de to andre nordiske kirker maatte besidde og som Sverige kanske delvis maatte mangle, og for det andet: en nøgtern paavisning ogsaa av hvad der maatte være av *svakheter* i Sveriges kirke naar det gjælder de utpekte opgaver.

Men det skal under al forhandling være et fælles grundlag: intet gammelt eller nyt stænge skal faa stille sig iveien for en ærlig og alvorlig vilje til bare at fremme de saklige hensyn og opgaver som Herren maatte stille en eller flere av vore kirker.

Eiv. B.

LITTERATUR.

En tylvt jubel-bøker.

Anmeldt av Eivind Berggrav.

I Tyskland er der det sidste kvartal efter et løst overslag utkommet 100 Luther-bøker pr. uke. Og endda er det jo bestemt at de dernede *ikke* egentlig feirer jubilæet før efter krigen. 12 gode bøker i emnets forskjellige variationer kan imidlertid være like saa nyttige og utbytterike — for saa gaar man da ikke aldeles surr i sit valg.

Vi træge mennesker trænger virkelig en jubilæumsanledning til at bli kjørt i vei med at læse litt om og av ham, hvis navn staar paa vor kirkes dørskilt. Det viste sig forrige gang (1883) at *efter* jubilæet kom det vældig fart i Lutherstudiet. Maatte det gaa likedan nu! Dragelsen vil komme for alle som først gir sig i kast med stoffet og *begynder!* Vil nogen saa efterhaanden ha de større kilder i originalsproget, saa er jo de tyske bøker nu verdens billigste, den eneste vare som er gaat *ned* med 50 % under dyrtiden.

Foreløbig er der nok at ta av nær ved og assorteringen er ikke daarlig.[1]

1. Bøker bygget over Luther-citater.

Paa Luther-citater kan man lage gode, næsten morsomme bøker i det uendelige. To bøker som har sin værdi i de lysende citater fra Luther som de er bygget op omkring er professor *Walthers: Luthers personlighet*, (Gyldendal) og pastor Sigurd *Normanns*: *Luther i kamp for kirken* (Lutherstiftelsen). Begge forfattere har valgt gode special-emner, som er aktuelle og fængslende. Men deres egen fortjeneste av bøkerne er ellers ikke av særlig fremragende karakter.

[1] Heller ikke den nordiske litteratur er det mulig at ha rigtig oversigt over endda, for meget av den utkommer først i anden halvdel av oktober. I vort novemberhefte skal imidlertid professor Hjalmar *Holmqvist* skrive en artikel om «Lutherlitteratur til 31. oktober 1917». Forovrig viser vi hen til samme forfatters generalvu over de sidste seklers bedste bidrag til emnet i vort januar- og februarhefte.

Naar Walthers bok — som mange kanske med en av hans anmeldere, pastor Hans Koch, hadde ventet sig noget rigtig helstøpt vellykket av, egentlig talt blir en skuffelse, saa er det av to aarsaker. Først er forfatteren saa ulidelig utflytende.[1] Han har god tid og stor lyst til at høre sin egen stemme, selv hvor han ikke har noget at si.

Den literært høit dannede oversætter, biskop dr. *Paulsen* i Viborg, maatte kunne skuflet væk en masse av denne fyldekalk.

Det andet som bent frem knækker tilliden til hele lekturen, er den penible retfærdiggjørelse av Luther i alle deler. Det er ikke paa denne maate vi vinder fasthet overfor katolikernes smudsangrep paa hans karakter[1]). Det skal bli høist interessant at se hvordan *Fredrik Paasche* har grepet denne sak an i sin lille bok om *Luther som menneske* (er i vente hos *Aschehoug* med det første).

Normann har ærlig latt Luthers mange standpunkt variationer komme grelt frem. I selve hovedpunktet: synet paa kirken, blir vi aldeles herlig forvirret. Og Normanns eget beskedne forsøk paa dog at finde en «folkekirke»-tanke som det egentlige hos Luther, virker blekt uvirkelig mot Luthers blodfyldte selvmotsigelser. Hvad man savner hos Normannn er særlig den virkelige oversigt over Luthers produktion, som kunde git forfatteren autoritet til at gi en slut-dom om det «lutherske». Kanske er det forresten heldig at saa ikke er tilfældet. Man kan vist like saa gjerne ønske sig en syntese av ild og vand eller av Lloyd George og keiser Wilhelm som av de forskjellige Luther-epoker.

Baade Walter og Normann læser man imidlertid med interesse, ikke mindst fordi der er plads for en selvstændig opfatning ved siden av forfatterens.

— Og hvad skal man si — er det ens dovenskap eller ens travlhet som er skyld i at disse opskaarne mandelcitater er mer tiltalende under tilegnelsen end de lange citater i de virkelige citatbøker eller de endnu længere utviklinger i Luthers egne verker?

[1] Typisk for Walthers bakvendte fremgangsmaate er behandlingen av Luthers *ydmyghet*. Her hadde det været en gunstig anledning til at fremstille hans robuste og sunde selvbevissthet, ikke som en vanskelighet som maa overvindes eller en feil som maa tilsløres, men som den rette basis for hans sandfærdig mandige, av Gud tillatte selvbedømmelse. Heldigvis gir boken selv i sin citatvrimmel læseren stof nok i hænde til at konstruere sig et uaffektert billede av Luthers væsen. Naar den helgentegnende forf. saaledes side 50 kategorisk erklærer at heller ikke begjæret efter ære og berømmelse for mennesker *kjender Luther noget til*», saa faar vi allerede paa næste side Luthers egne ord for hvor usandt dette er: bare det at studentene reiste sig naar han kom ind for at forelæse, fristet ham ikke til ære-tanker saa at han maatte verge sig ved at be nogen Fadervor mer end ellers». Rørende er det at selv Walther paa samme pagina indrømmer, at i 1519 følte Luther endnu «den fristelse som ligger for os i ære av mennesker»!!

2. Utsnit av Luther.

Av begge slag: Citatbøker og virkelige Luther-utgaver er der kommet en hel samling.

Mest gedigen er professor *Rades* store bok paa 402 sider: *Luther* (i Hutten-verlags serie: Die Klassiker der Religion) Den er saklig inddelt, med utførlige, nøie daterte stykker av Luthers produktion. Den er derfor mer rikholdig og mer givende for enhvers interesse end de citater som en enkelt forfatter plukker ut efter *sin* smak og til sit emne. Den som ærlig indrømmer at Luthers samlede verker eller et utvalg av dem, klarer han aldrig at læse og fattes derfor mot til endog at begynde paa, han griper, og *bør straks* gripe til Rade.

Næst ham kommer Valdemar Ammundsens lignende utvalg i *Lutherbogen* (O. Lohse, Kjøb.hvn.) som paa det halve sidetal (192) har faat med et fyldig populært utsnit av den vældige produktion. Ammundsen har kombinert en kronologisk med en saklig inddeling, hvad der er meget behagelig for læseren. Boken er utgit paa offentlig foranstaltning og koster derfor bare 50 øre[1]). I nordisk litteratur er den ogsaa av den grund hittil enestaaende.

Er der nogen som vil lete sig frem til hvad Luther selv sa om de store kristenspørsmaal — f. eks. om ord og sakrament, om frelse og gjerninger, — saa er disse to bøker aldeles u undværlige.

Langt lettere, ja av den aller-letteste lekture er derimot et utvalg av *Luthers Bordtaler* (rettere afforismer) som Ivar *Welle* har utgit hos Norli.. Deres egthet er som bekjendt ikke kildekritisk sikker bestandig. Men vi skal ikke klage over at de viser os en anden side av Luther end den prestelig autoriserte. Den *religiøse* Luther blir ikke mindre fordi om den *verdslige* (i god forstand) slaar latterdøren voldsomt op paa os. Det er tvert imot med rette blit sagt av en nordisk Luther-kjender, at det er et daarlig jubilæum vi feirer, hvis vi ikke ogsaa faar en utgave av bordtalerne. Utgaven her er efter mit skjøn altfor tynd — det blir bare en mundfuld, og det værste er at utvalget er saa fikst gjort og arrangert at man læser det hele igjennem i et eneste drag.

3. Luthers egne bøker.

Luthers egne sammenhængende arbeider trænger et mere bestemt forsæt til at ville læse og en ikke altfor træt hjerne. Især naar man gjør Luther den uret at severe ham en tæt og kjedelig skrift.

Den pragtfulde utgave av hans og reformationens paa en gang mest fyrige og mest fredfulde skrift, «*Et kristenmenneskes frihet*» som Steenske forlag nu utgir i ny oversættelse av Dr. Sig-

[1] Det danske kirkedepartements støtte kommer aabenbart ogsaa norske og svenske kjøpere tilgode.

mund *Mowinchel*, er derfor med sine storladne typer og sit farverike utstyr ikke mere end en billig retfærdighet mot baade skrift, forfatter og jubilæum. Der staar her et festbrus av det gamle skrift som smitter.

Med en merkelig frihet har pastor *Frøvig* da han tok dette skrift med som anhang i en forøvrig meget ønskelig og fortjenstfuld utgave av *Luthers skrift til den tyske adel* forkortet dets titel fra det programatiske og klingende *kristenmenneske* til blot at lyde: «en kristen». Derved har han tat væk den halve reformation.

Skriftet til adelen (Luterstiftelsens forlag, kr. 3,00) hører i høi grad med naar man vil møte kjæmpen Luther i hans store brytning.

4. Luthers liv.

Det er heldig at der av det utal smaa og store *Luther-biografier* som man jo maatte vente at diverse forfattere i forskjellig øiemed skulde utgi, er en som rager aldeles avgjort, av alle anerkjendt op over mængden, Holmqvists *Martin Luther*. Den er nu oversat baade til dansk (hos Pio) og til norsk (hos Steenske forlag). Den norske utgave, som er besørget av dr. *Mowinchel*, har de samme fine clicheer som den svenske (anmeldt utførlig i vort decemberhefte 1916).

Det skulde paa forhaand ansees utrolig, men er dog sandt at Holmqvist ogsaa har utgit en *større* Luther-bok, som man selv efter at ha læst den lille, lokkes igjennem med udelt nyhetens interesse. Det er: *Luther, Loyola och Calvin* i deras reformatoriska genesis. (Lund, Gleerups forlag 325 sider — med den eventyrlig billige pris: 3,75). Her kan Holmqvist rigtig faa utnyttet sin rike detaljkundskap og sin skarpe kildekritik, fordi han begrænser sig til det som skapte reformatorerne. Vil man ind i lutherdommens tilblivelse, saaledes som denne nu kan lægges i dagen, er dette verk av Holmqvist det bedste vi har. Høist befrugtende er ogsaa sammenligningen med de to andre reformatoriske aander, som vi ellers kjender saa overfladisk eller saa skjævt.

Naar man kommer fra en slik op to date fremstilling virker det næsten pudsig at se den gamle *Kostlin* prange som forfatter av et Luther-verk «til jubilæet». Cammermeyer utgav ham, som nogen faa vel mindes, til *forrige* jubilæum (Luthers 400 aarige fødselsaar 1883), og nu gaar fremdeles baade tekst og billeder igjen som god vare «til jubilæet». — billederne dog suppleret saa det heter at der er ikke en side uten et billede.

Billedmaterialet hadde trængt en kyndig utgiver. Ogsaa i saa maate har forskningen lært meget og bragt meget frem siden 1883. Og det skulde vel være meningen at vi heller ikke Norge ganske lot de aar som siden da er gaat og som har været saa epokegjørende for Lutherforskningen, være som om de ikke var. I

Sverige har nu Holmqvist til det 7de oplag av sin lille Lutherbok knyttet et rikholdig, omhyggelig prøvet billedstof. Denne pragtutgave koster rigtignok mellem 6 og 7 kroner.

En fordel har Swansstrøms utgave ved de *store* billeder. Der kommer ogsaa en mere tidsegte kolorit over de gamle kobberstik i hans reproduktion end i den svenske paa glat satinert papir. Og saa er Swanstrøms utgave til gjengjæld for den freidige fremtræden nu og dens utfordrende titel: «Bogen om Luther» jo høist billig og imponerende i formatet. (5 kroner for det hele, og husk: et billede paa hver side!)

5. Luthers tanker.

Swanstrøms Luther-billeder gaar sikkert ogsaa glattere ind i publikum end noget slags forsøk paa at behandle Luthers *tanker* for vor tid. Der er ogsaa bare en eneste — eller høist to — forfattere som i Norge har gjort dette utidsmæssige forsøk. Det er *Gleditsch* og *Skagestad*.[1])

«*Reformationens profil*» heter den lille bok av Gleditsch; den følger reformationens gang, tegner profilen, helt op til vor tid. Det første, rent historiske er ikke grodd paa saa rik bund som de senere dele. Og der er avsnit indimellem hvor man læser om igjen fordi man tror man har været fraværende — men hvor det viser sig at være forfatterens klarestof som maa ha manglet. Det kræver i det hele en del forutsætninger at nyde denne bok — og da gaar kanske først de avveien som burde utnytte sine forutsætninger til at berike sig paa egte guld.

For her er en guldgrube av tanker. Ret som det er, er historiens lange og tunge erfaringer tilslepet til en liten diamant av en sætning, som skinner og spiller i vor haand.

Saa forunderlig rolig retfærdig som han kan være, f. eks. mot ortodoksien og pietismen. Og saa skarp overfor det jord-flate som til tider vil trænge ind i religionen: «Naar bønderne reiser sig mot sine tyranner, naar al standsforskjel skal feies bort og det ny Jerusalem oprettes i Münster, saa har man den direkte religiøse aktion langs efter jorden istedetfor i stigning mot himmelen».

Især det sidste lille avsnit: nutidsprogram for Lutherdommen ønsker man meget utvidet. Men det ligger vel baade i Gleditsches natur og i hans hensigt, at vi skal gaa videre selv og bare sættes igang ved læsningen.

Med fuld ret har *Skagestad* benyttet det tilfælde at hans bok utkom i aar og kaldt den for et bidrag til Lutherjubilæet. «*Kristelig kundskap og kristelig liv*» (Lutherstiftelsen, 103 sider, kr.

[1] Vi slog i december paa at Valdemar Ammundsens: Den unge Luther burde ut igjen nu (1ste oplag 1907). Dette later til at bli virkeliggjort. Og i saa fald er disse «studier over Luthers teologi: et frodig bidrag til indlevelsen i Luthers tankeverden.

1,75) er i formen like saa bredlagt som Gleditsch er overflødig knap.

Men det vilde være ilde om dette forhold eller den hele forsigtige ydre holdning i Skagestads verk skulde hindre at hans tale blev hørt landet over som det den er: en mandig *kamplur*. Den er utkommet hos Lutherstiftelsen; forfatteren er velset i alle, ogsaa i de patentkristelige kredse, og følgelig faar han hæderlig omtale og opmuntringspræmie hos dem alle.

Med det dytter man uld i trompeten — for man vil nødig ha nogen forstyrrelse i huset.

Kanske er det mangelen av et aktuelt angrep paa navngivne størrelser som er skyld i at der ikke straks blev brand. Men netop i denne maaned, som et høist betimelig a pro pos til reformationsmindet, ser det ut til at blaase op omkring en djærv sætning sidst i boken om *Skovgaard-Petersens* «uhistoriske og ensidige bibelanvendelse som litt efter litt vil undergrave bibelens autoritet og gjøre den til et verktøi som vi vilkaarlig haandterer.» Dette blev for meget for en eller anden av Sk.-P.'s beundrere og saa rykker Skagestad rolig, men knusende i marken i «For Fattig og rike» (det begyndte i nr. 38 for 7. oktober og utsigterne er haabefuldt lange).

Det er for et sundt kristenliv, med kundskap, ballast og med et klart skille mellem Guds gjerning og emissærenes at Skagestad trær op. Han har som sagt den fulde indre ret til at gjøre dette i reformationsaaret, og jeg skulde inderlig ønske at hans ord blev overveiet og debattert baade under og efter festen. Det gjælder om ham som om hele jubilæet:

Det maa ikke drukne i velvilje!

15. 10. 17. *Eivind Berggrav.*

Til professor dr. *Martin Rade*, vor bidragsyder baade i krigens og fredens dage, hadde redaktionen vendt sig med den anmodning at han skulde bringe den nordiske læsekreds en hilsen fra reformationens moderland til jubilæet. Han har aabenbart selv havt betænkelighet ved om nogen vilde høre ham i Norge nu. Men det er ikke dette som er skyld i at vi i dette Lutherhefte maa savne ham. Det er derimot tysk censur som av hittil ukjendt aarsak ikke har villet slippe artikelen frem. Den avgik fra Marburg den 6te oktober.

Redaktørens adresse er: *Nerdrum ved Fetsund.*

LUTHER-LITTERATUR 1917.

I denna tidskrifts första häften för i år, gaf jag en öfversikt öfver den nyare Lutherlitteraturen t. o. m. 1916.

Om nu en öfversikt skall gifvas för tiden till okt. 1917, så må genast sägas ifrån, att den blott kan blifva högst ofullständig. Mängden af Lutherböcker har i år växt på ett vis, som trots världskriget ställer äfven jubeláret 1883 fullständigt i skuggan i fråga om antal. Särskildt gäller detta de smärre populära Luther-biografierna eller reformationsbidragen. En stor del af den sålunda utkomna tyska litteraturen har öfverhufvud icke hittat vägen till våra boklådor; af den hitkomna medgaf tiden blott ett urval till eget studium.

Af den svenska Luther-litteraturen nämnar jag blott den, som kommit mig tillhanda. I en klass för sig står här teol. lic. *Arvid Runestams* akademiska afhandling: Den kristliga friheten hos Luther och Melanchton, Stockholm Svenska Kyrkans Diakonistyrelses bokförlag. X + 285 s., 4 kr. Om denna undersökning, som medförde docentur i etik, kan omdömet fällas, att den väl är den viktigaste monografi öfver en särskild tankekedja hos Luther, som hittills utkommit på något språk. Då det vore lämpligt att få en utförlig anmälan af Runestams arbete från sakkunnigt håll, må det här vara nog med omnämnandet. — Af samma skäl stannar det här vid påpekandet af det betydande nya bidraget till den svenska reformationshistorien, som prof. *Edvard Rodhe* gifvit i sin i sommar utkomna bok: Studier i den svenska reformationstidens liturgiska tradition, Uppsala universitets Arsskrift, Akadem. bokhandeln IV + 166 s., 4 kr. Docenten *K. B Westmans* väntade stora arbete: Den svenska reformationens genombrottsår, är ännu ej utkommet i bokhandeln. — Beträffande biografierna öfver Luther, så har min Martin Luther i något reviderad form utkommit i 4—6 uppl. med 46 illustra-

tioner men med blott ett af de sju Lutherporträtten (Söderforsporträttet), Kristl. studentrörelsens förlag Uppsala, 192 s., br. 1,75. Samtidigt utgafs 7:e upplagan med betydligt utvidgad text och omkr. 165 illustrationer under beteckningen «praktupplaga», 292 s., kr. 6,75. Vid valet af illustrationsmaterial har principen följts att i första hand låta samtida, historiskt värdefulla teckningar och minnesmärken komma till sin rätt; särskildt har sträfvan varit riktad på att låta den samtida konsten blifva vägledare genom tidens andelif, liksom att gifva bredare plats åt det allmänna kulturlif, i hvilket Luther rörde sig. Den viktiga illustrerade stridsskriftslitteraturen har uppmärksammats; och beträffande portratten har den konsthistoriska forskningen fått vara vägledare för att finna de historiskt tillförlitligaste, med utmönstring af det i Lutherbiografierna eljest öfverflödande pseudo-Cranachska stoffet. Men lika väl som goda Lutherbiografier från nyare tid böra utnyttjas vid skildringen, lika väl bör äfven den moderna konsten få visa, huru Luther där speglas. Därföre har ett mindre urval af nyare konstverk från 1800-talet medtagits såsom ett litet kompendium i Luther-illustrationernas historia. Världskriget har dock i ett eller annat fall tyvärr omöjliggjort att utifrån anskaffa de nödiga fotografierna. Det viktigaste med illustrationsmaterialet har synts mig vara, att det får samverka med texten till upplysning, ej blott för författaren själv och några få sakkunniga utan för den läsande allmänheten. Därför ha bilderna försetts med särskild beskrifning, äfven beträffande deras skapare, och i görligaste man placerats vid den sida i texten, för hvilken de äro afsedda. — En norsk och en dansk öfversättning från 3:dje upplagan af min «Martin Luther», af mig reviderade och försedda med ett nytt kapitel «Kampen mot Luther», ha i höst utkommit, den förra på Steens förlag, öfversatt af dr S. Mowinckel, den senare på V. Pios förlag, öfversatt af pastor J. Albinus. Båda innehålla originalets 7 Lutherporträtt. Dessutom föreligger boken öfversatt till tamuliska (af lic. Sandegren) och till finska (af pastor Yrjö Loimaranta, Söderströms förl. Porvoo). Af min «Luther, Loyola, Calvin i deras reformatoriska genesis», 2 uppl., C. W. K. Gleerup 1916, har en öfversättning till magyariska utarbetats af dr Ludvig S.

Szeberényi i Békéscsaba i Ungern (ännu ej utkommen) — Luthers ställning till toleransproblemet behandlas i min «Den religiösa toleransens historia», Kristl. studentrörelsens förlag 1917, 102 s., kr. 1,50.

Tvenne utförligare svenska Lutherbiografier ha dessutom i år utgivits. Fröken *Henrika Scheffer* har gjort sig känd genom förtjänstfulla biografier över biskop Johannes Rudbeckius och psalmdiktaren Wallin. Nu har hon på uppdrag af samfundet Pro fide et Christianismo skrivit: Luther, en livsbild, Diakoniförlaget 280 s. och 40 bilder i texten, utmärkt papper, till det otroligt låga priset af kr. 2,00 Det är en god och läsvärd framställning, mest på grund af andra Lutherbiografier, stundom med något tungt språk. Nyttig är boken. Det samma gäller *Carl Dymling*: Martin Luther, Lindblad 1917, 328 s. och 124 mestadels väl små illustrationer, kr. 4,75. Den har just i dagarne kommit, så att jag blott kunnat ögna på den. Den är lätt och friskt skriven, grundar sig på betydande litteraturstudier och fyller väl sin plats som den utförligaste svenska originalbiografien öfver Luther. För att icke måla L. som en helgongestalt lockas förf. ibland att onödigt breda på om hans brister. Man saknar Paasches starka grepp om L.s psykologi. Tvänne mindre svenska originalbiografier ha kommit mig tillhanda. De äro hvar i sitt slag värda att uppmärksammas. Den ena syftar genom sin förnäma utstyrsel och relativt höga pris att vara en prydnadsbok; den andra syftar genom sin nästan för enkla utstyrsel och därigenom möjliggjorda enastående billiga pris att få 25 öresböckernas spridning in i alla hem *Bengt Aurelius*: Martin Luther, till reformationens 400-årsminne, P. Palmquists förlag, Stockholm, 185 s., kr. 3,50 är i fråga om texten icke nämnvärdt större än *E. Berglund*: Martin Luther, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag, 62 s., kr. 0,25, ehuru den förra till formatet är ungefär dubbelt så stor. Skillnaden skapas väsentligen af de store marginalerna och det rätt ovanliga sättet att räkna äfven den blanka baksidan af planscherna med i sidantalet. Men just genom denna utstyrsel med breda marginaler och helsidesbilder utan tryck på andra sidan blir Aurelius' bok verkligt vacker. De omkr. 20 bilderna utgöra till stor del nutida fotografier från platser och byggnader, som beröras af

Luthers historia, samt af de viktigaste porträtten från Luthers samtida. Boken prydes med en försättsplansch utgörande en färglagd reproduktion af Cranachs i Nationalmuseum förvarada Lutherporträtt från Söderfors' församling i Uppland, hvilket torde få betecknas som det bästa kända af Cranach bredvid det af Oberburghauptmann von Cranach på Wartburg 1913 upptäckta. Framställningen är enkel och onyanseradt varmhjärtad, utan anspråk på vetenskaplighet. Den samlar sig stundom mera utförligt kring vissa episoder och drag i Luthers lif, under det att Berglunds skrift ger en mera direkt biografisk teckning. Berglund har i detta afseende mästerligt löst den svåra uppgiften at skildra Luthers lif på ett 60-tal sidor! Skildringen är på en gång solid, konkret och i god mening folklig. Så kan blott den skrifva, som vunnit grundlig kunskap om Luther. Skada, att priset nödgat till så trakig utstyrsel. Måtte den ej hindra bokens masspridning! Den förtjänar det lika väl som i Tyskland Hans Preuss' Unser Luther, hvilken väl nu öfverskridit 100,000-talet. — I Göteborgs högskolas studentkårs organ Ver Sacrum 1917 publicerar vår vän från kristliga studentrörelsen *E. Åkesson* en intressant studie: Luther och Fichte. Genom Kants lärde Fichte känna Luther och tog starkt intryck af hans personlighet. «Den ensamme tänkaren får öfver sig ett drag af den ensamme munken i Worms». — En liten illustrationsbok, lämplig för bl. a. skolbarn, har den Gleerupska universitetsbokhandeln i Lund ombesörjt genom att i Tyskland låta reproducera tolf färglagda bilder från Luthertaflorna i Wartburgs slott, främst af målarna Pauwels (1830—1904) och Thumann (1834—1908). Bilderna äro utmärkt väl gjorda; tyvärr ha de insatts utan kronologisk ordning. Denna har jag sökt återställa i den korta text till bilderna (16 sid.), som bifogas i slutet af häftet. Pris 1 kr. — Ett särskildt för präster nyttigt häfte är domprosten *J. Th. Bring*: Texter och tankar, V. För tal och föredrag om Luther och reformationen, Uppsala, Norblad 1917, 31 s., 60 öre.

I sista stund kom mig tillhanda den af Teologiska Sällskapet i Lund till Lutherminnet utgifna fästskriften *Reformationens gåfva och kraf* 196 s., kr. 3,75, med bidrag af ärkebiskop Söderblom, domprosten Pfannenstill, professorerna

Hjärne, Herner, Lehmann och Holmquist, kyrkoherdarna Hedqvist och Stadener, docenten Holmdahl, m. fl. Någon granskning och anmälan har jag ej medhunnit. När jag slog efter sidantalet, föll på sista sidan i denna Lutherhyllning i ögonen en ur kyrkohistorisk synpunkt rätt egendomlig apoteos för den ut i fingerspetsarna aristokratiske oligarken Calvin som «demokraten» i motsättning mot den vida mera demokratiske Luther som «furstarnes trostjänare» (jfr. nedan Seeberg); och Calvin göres till var genom metodismen etc. med Luther jämnställde andre reformator. — Vid korrekturläsningen har jag fått *dr. Rurik Holm*: Olavus Petri, Lindblad 1917, 159 s. och 20 illustr., 3 kr. (helt visst en god vinst för den svenska kyrkohist. litteraturen), *G. Norrmans* väl utstyrda edition af de 95 teserna på latin och svenska, Lindblad 1917 34 s. stort format, 2 kr., samt de båda i sitt ämne djupt trängande inbjudningsskrifterna till våra universitets reformationsfäster af *E. Billing*: 1517—1521, Luthers religiösa och teologiska utveckling I Uppsala 89 s. (Luther är ingalunda färdig 1517; visshetsfrågan analyseras under kritisk diskussion med särsk. O. Ritschls Dogmengeschichte), och *G. Aulén*: Reformatoriska motiv inom den senare lutherska protestantismen, Lund 51 s. (pietismen, upplysningen, Schleiermacher, nutida teologien, under diskussion främst med Stephan och Troeltsch). En glänsande teckning ger *E. Lehmann* i denna tidskrifts oktoberhäfte. Han belyser ock Luther i sitt märkliga nyutkomna verk: Stället och vägen, Geber 1917 XII + 399 s., kr. 7,50, hvilket väl blir ett af den frejdade religionshistorikerns hufvudarbeten.

I Norge och Danmark synes Lutherlitteraturen i år ej blifva så omfångsrik. En del arbeten har visserligen annonserats; men ännu ha blott få hunnit hit. I For Kirke og Kultur äro väl de flesta redan anmälda. Läraren vid menighedsfakultetet i Kristiania, pastor *Edvard Sverdrup*, har utgifvit: Hvorledes Luther blev reformator, Lutherstiftelsens bokhandel, Kristiania. Boken skildrar Luthers lif från barndomen till tesernas spikande. Den betecknas som på en gång grundlig och lättläst. Ännu har jag icke sett den, likasom ej heller samme förf:s i svensk öfversättning utkomna: Den evangelisk-lutherska tron, Lindblad 1917, 89 s. kr. 1,25. *Si-*

gurd Normann: Luther i kamp for kirken, Kristiania, Lutherstiftelsen 1917, 168 s., tecknar visst Luthers kyrkobegrepp och hans kamp både mot papism och sekterism. I Norge behöfves måhända samma klargörande af den lutherska kyrkoidén, som prof. Aulén utfört i Sverige. Helt populär och utan historisk kritik, men väl berättad för sitt syfte är *W. Eckmann*: Lille Lene Luther, fortalt for barn, Lutherstiftelsens bokhandel, 64 s. och flere små bilder. Det Steenska förlaget utger en del reformationslitteratur, delvis öfversättningar, däribland den sällsynt vackra editionen af «En kristen människas frihet genom d:r *S. Mowinckel*, en heder för förlagets konsstilintresse. Den omfattar äfven brevet till Leo X samt noter; 73 s. stort format. — En plats för sig intager d:r *Fredrik Paasche*: Luther, Aschehaug 1917, 108 s., vilken mindre är en biografi än en egenartadt och starkt gjord teckning af Luthers personlighet ut ifrån hans «besatthet», hans öfverväldigande Gudstro. — Biskop *A. S. Poulsen* i Viborg har utgifvet: Hvad är evangelisk-luthersk? Köpenhamn Lohse 1917, 111 s., däri äfven intagits uppsatser af pastor *G. Jørgensen*: Før Luther kom, och biskop *Chr. Ludvigs*: Melanchton som Luthers medarbeider. Tyvärr fick jag boken för sent att här hinna referera dess innehåll. Den högtbildade biskop Poulsens namn talar ju för dess värde. *A. Th. Jørgensen*, har samlat sina populära men på ingående Lutherkännedom fotande tidningsartikler till skriften: Luther, Köpenh. Gyldend. 1917, 80 s., kr. 1,75 (i samlingen Folkets førere). En samling danska tidsdokument med indledning har pastor *Alex. Rasmussen* utgifvit under titeln: Reformationsjubilæet 1817, aktstykker, Köpenhamn, Lehmann 1917, 125 s., kr. 3,50. De äro af växlande historiskt värde, men motiveras af 100-årsminnet. *W. Ammundsen* har utgit den förträffliga, blandadt kronlogiskt och sakligt disponerade samlingen lutherska ord: Lutherbogen, Loh. 1917, 192 s., genom understöd tillgänglig för det märkvärdiga priset af 0,50. Betydande är *J. O. Andersen*: Overfor Kirkebruddet, Mindeskrift, 202 s. (införd vid korrekt. läsn.).

Gå vi så till den tyska litteraturen, skulle vi hit främst kunna inräkna *K. Müller*: Kirchengeschichte II: 2, 1917, hvars första häfte börjar med en öfversikt af Luthers ställning till öfverheten och det inre kyrkliga lifvet. Vi förbigå

dock här detta epokgörande arbete, då Luther här ju blott är en detalj. *O. Scheels* andra del af hans Lutherbiografi har motsetts med mycket intresse men är ännu ej utkommen, när detta skrifves. Att den kommer att gå i samma anda som band I, d. v. s. söka reducera traditionen om Luthers ångestkänsla och få fram en mera normal utvecklingsgång, därpå ha vi ett prof i den af honom skrifna uppsatsen om Luthers primits i festskriften till G. Kawerau på dennes 70-årsdag i våras: Studien zur Reformationsgeschichte und z. prakt. Theologie, Leipzig Heinsius, M. 5,75. Scheel vill där uppvisa, att Luthers berättelse om, huru han af ångest nästan höll på att fly från altaret vid sin första mässa, ej kan återge verkligheten. — I väntan på Scheels verk befinna vi oss sålunda i det gent emot jubelåret 1883 ogynnsamma läget, att 1917 icke gifvit någon enda större vetenskaplig Lutherbiografi. Däremot saknas icke vetenskapliga inläg af betydelse. Främst står här otvifvelaktigt den i förra revyn omtalade *Paul Kalkoffs* sammanfattning af sina forskningar i boken: Luther und die Entscheidungsjahre der Reformation, Müller, München 1917, 293 s. och 8 porträtt, 4 M. Vi känna delvis hans framställning från Borcherdts ovannämnda Lutheredition bd. II, 1914. I sin nya bok har Kalkoff lagt till ytterligare 100 sidor, behandlande Luthers kallande till Worms och riksdagens förlopp. Delvis bringar denna nya del fullständigt nya forskningsresultat. De äro inarbetade i mina Lutherbiografier. Kalkoff har här fortsatt sina inträngande forskningars offentliggörande, dels i Zeitschrift für Kirchengeschichte (se nedan), dels i Das Wormser Edikt und die Erlasse des Reichsregiments etc., Hist. Bibliothek, München 1917, 132 s., M. 5, — där Bajerns, Badens, Lothringens etc. sätt att tillämpa Wormsediktet framdragas i ljuset.

Största uppmärksamheten tilldrager sig otvifvelaktigt *R. Seeberg*: Die Lehre Luthers, Leipzig, Deichert 1917, 393 s. Mark 10,50. Boken utgör första hälften af fjärde bandet i den nya upplagan af Seebergs dogmhistoria, men kommer nu nästan som ett fristående bidrag till Lutherjubileet. Den behandlar «Die Entstehung des protest. Lehrbegriffs» i fyra kapitel: 1) Die Anfänge Luthers, 2) Das neue Verständnis des Evangeliums aus dem Gesichtspunkt der evangel. Busse, 3)

Das neue Verständnis von Kirche, Wort und Sakrament. 4) Zwinglis Lehre. Der Gegensats zw. Zwingli und Luther in der Abendmahlslehre. Hvarje paragraf i kapitlen föregås af litteraturhänvisningar. Arbetet börjar med en rundmålning i stora drag af ande- och kulturlifvet vid nyare tidens början, omspännande äfven Kopernikus, Kepler, Paracelsus, Macchiavelli, Bodin, Sebastian Franck, socinianismen etc Redan där möter man anslaget i årets tyska Lutherlitteratur: den germanska andens personifikation i Luther. «Die Reformation besteht also in dem deutschen Verständnis des Christentums, fast aber auch in sich ein neues vertieftes Verständnis des Evangeliums.» Så långt ett flyktigt ögnande — boken kom för några dagar sedan — tillåter ett omdöme, så ser det ut som om Seeberg på nästan hvarja punkt håller fast vid framställningen i första upplagan och utnyttjar senare utkommen litteratur polemiskt eller apologetiskt för sin positions stärkande. Något väsentligt nytt uppslag har ej märkts, ehuru naturligen framställningen är rik på gifvande synpunkter och träffsäkra vändningar samt utgör en samlande brännpunkt för hela den teologiska Lutherdiskussionen. När man läser Seebergs eller Harnacks Luther-analyser, frestas man att tänka på, huru lätt det egentligen är att forma Luther till auktoriteten för den ena eller andra moderna teologiska standpunkten. Luther är tillräckligt rik för att räcka till för nästan allt, utom romersk katolicism. Seebergs uppfattning af Luthers omvändelse kan sammanfattas så: För Luther hade under den personliga upplefvelsens prof botsakramentet svikit, och syndens makt stod ängslande kvar. Då befriade honom Staupitz ur de hårda anfäktningarna genom två ting. S visade honom 1) att boten består i kärlekens sinnesstämning gent emot Gud, 2) att vi komma till en sadan sinnesforfattning, därigenom att Gud i Kristus uppenbarat sig som den gode och nadige. Den sista punkten är den afgörande. Det var genom en ny Gudskunskap, ett nytt Gudsbegrepp, som Luther kom till en helt ny uppfattning om förhallandet mellan människan och Gud. När Gud är den nadige och kärleksfulle, som man finner i Kristus, blir boten väsentligen en inre sinnesändring, som Guds nåd skapar, och ej en summa statuariska medel. Detta har Staupitz lärt Luther och därmed vä-

sentligen öfvervunnit Luthers ångest. Full klarhet vann Luther steg för steg genom teologiska studier öfver rättfärdigheten, sannolikt 1508—1509, då processen nådde en viss afslutning. — Som vi se, fasthåller Seeberg vid sin mot Scheels Lutherpsykologi afvikande analys. Dock medger han möjligheten af att förlägga krisens slut till hösten 1512. På flere sidor ger Seeberg en karakteristik af Luthers personlighet, enligt hans egen afsikt som en motvikt mot Lutherbiografierna, hvilka oftast, med undantag af Hausrath, svika just på den centrala punkten. Skicklig är Seebergs framställning af de 95 teserna och deras förhållande till senmedeltiden. Vid behandlingen af Luthers ställning till öfverheten och konsistoriernas framkomst följer Seeberg Karl Müllers banbrytande framställning. Utförligt analyseras den Zwingli'ska nattvardsstriden. Men vi måste afbryta dessa sporadiska antydningar om bokens innehåll, väntande på en ingående analys från dogmhistoriskt håll. Det förtjänar det stora arbetet. — Ett litet teologiskt bidrag från en annan teologisk skola må nämnas, emedan det behandlar just denna hösts minne, de 95 teserna. Det är *Martin Rade*: Luthers Rechtfertigungsglaube, nr 82 af Sammlung gemeinverst. Vorträge, Tübingen, Mohr 1917. M. 0,80. Det ger en rätt enkel ritschlsk utläggning. Rades betydelse är ej som tänkare utan som arbetare för verklig kristlig anda i de kristnas ställning till världskriget.

I främsta linjen bland de vetenskapliga inläggen till Lutherjubileet står «Lutherstudien zur 4 Jahrhundertfeier der Reformation, veröffentlicht von den Mitarbeitern der Weimarer Lutherherausgabe», Weimar, Böhlau 1917, 285 s., 12 M. Bland de intressantaste artiklarna i boken kunna nämnas *G. Kawerau's* om bemödandena under 15—1700-talen att samla och utgifva Luthers bref, *Otto Albrecht's* redogörelse för Weimarupplagans förhistoria (en af de omfångsrikaste), *Wilhelm Lucke's* utdrag ur sina förarbeten till det förestående kritiska utgifvandet af Luthers dikter (däri han bl. a. kullkastar Spittas datering af Luthers tidigaste diktning till före 1520, i en ytterligt lärd undersökning fastställer, att «Vår Gud är oss en väldig borg» första gången tryckts i en sångbok 1528 och diktats efter 1526 samt gent emot Albrecht uppvisar, att den så omskrifna Wittenberg-kyrkoordningen 1537 i verkligheten

ej blifvit färdig förr än under senare hälften af 1539). *Walther Köhler*: Till nattvardsstriden mellan Luther och Zwingli (allt hvad Köhler rör vid blir intressant och får ny belysning; hans slutomdöme blir: till tragedien hör ett styckevöde, födt ur hopflätningen af förhallanden utan en människas skuld. Detta har icke saknats i sakramentsstriden), *E. Kroker's* lilla uppsats om Luthers frieri till Katharina von Bohra (där han publicerar en nyfunnen skildring af den gamle ungkarlen Amsdorf, hvilken är mycket hard i sina omdömen om Katarina och därför af Katarinas ridderlige biograf Kroker betecknas nära nog som nidskrifvare och smutskastare), *A. Freitag's* undersökning om Veit Dietrichs andel i utgifvandet af Luthers skrifter, *Otto Reichert's* fortsatta forskningar om Luthers tyska Nya Testamente och dess revideringar (med två nya urkunder af högsta intresse och afgörande betydelse för den tyska bibelns historia), *E. Tiele's* värdefulla redogörelse för Luthers originalhandskrifter (äfven med skildring af Luters papper, vattenstämplar, skrifdon och bokstafsformer; värdefull bibliografi till ämnet; man saknar visserligen hvarje omnämnande af det i Kyrkohist. årsskrift publicerade originalbrefvet till Albrecht 31 okt. 1517), och ej minst Greifswald-bibliotekarien och prof. *Johannes Luther's* skildring af boktryckarne och boktryckerierna i Wittenberg under Luthers tid. Alla uppsatser vittna om, att man här rörer sig bland vetenskapens främste.

Ett både genom sin lärdom och sitt omfång imponerande arbete är den kände historikern *Walther Friedensburg:* Geschichte der Universität Wittenberg, Niemeyer Halle 1917, VII + 645 s. och 3 bilder, 30 M. Arbetet bildar en motsvarighet till Wilhelm Schraders »Geschichte der Friedrichs-Universität zu Halle», 2 bd 1894 och är dediceradt till hundraårsminnet af föreningen mellan Halles och Wittenbergs universitet. Det är ett rätt egendomligt reformationsminne, som så kallas fram: att Lutherjubileet 1817 skulle firas med bortflyttandet af hans eget universitet från reformationens födelsestad. Man frestas att tänka på, att Lutherjubileet 1917 i Tyskland firas med, att lutherdomens dödsfiende jesuitorden åter får full rörelsefrihet därstädes. En viktig del af Friedensburgs stora arbete upptages af universitetets historia

under den tid, då Luthers ande öfverskuggade det. Det är kap. 3 och 4: «Luthers Anfänge und die Umwandlung der Universität», och «Luther und seine Mitarbeiter; Ausbau der Organisation», tillsammans bortåt 200 sidor. Vi få här följa Luthers första malmedvetna steg som universitetslärare, hans från den egna inre upplefvelsen inspirerade nya föreläsningsmetod, kampen mot skolastiken, undervisningens omgestaltning i alla fakulteter och de stora universitetsreformerna under hans och Melanchtons ledning. Det har sitt säregna intresse att från denna mera vetenskaps- och kulturhistoriska plattform iakttaga, huru Luthers storhet äfven från den synpunkten när högt, och huru hans inflytande är det bestämmande för den nya tidens födelse. — Som en kortare komplettering till Schraders och Friedenburgs historier kan tjäna den nyutkomna *J. Jordan* och *O. Kern:* Die Universitäten Wittenberg und Halle vor und bei ihrer Vereinigung, ein Beitrag zur Jahrhundertfeier von 21 juni 1917, Niemeyer, Halle 43 s. och 46 Tafeln, M. 2,80.

Den som skaffar sig D:r phil. *Th. Neubauer:* Luthers Frühzeit, seine Universitäts- und Klosterjahre: die Grundlage seiner geistigen Entwicklung, Erfurt Keyser 1917, 146 s., M. 3,60, i tanke att finna nagon inträngande undersökning öfver Luther själf, blir bedragen. Boken ger väsentligen blott den miljö i Erfurt, i hvilken Luther lefde som student och munk. Den är därför närmast en parallell till framställningen i första bandet af Scheels Lutherbiografi. Liksom Schell tecknar Neubauer utförligt först landskaps- och stadsbilden, sedan det medeltida skolväsendet, universitetet, studentlifvet, studiegången, Erfurts vetenskapliga lärarekrafter, occamismen, naturvetenskapen etc., samt ägnar senare hälften af boken åt det kyrkliga lifvet i Erfurt, klostren, klosterlifvet och dess ordningar och det teologiska studiet. Naturligen erinras gång på gång om, att så och så har Luther haft det, det och det har han varit med om. Hans inre religiösa lif, motiven till munklöftet och kampen i klostret analyseras, men blott i korthet. Hvad författaren här har att säga, rekapituleras i slutkapitlet: Die Früchte der Erfurter Jahre. Hans omdömen äro försiktiga och kloka i afvisandet af psykologiska konstruktioner. Tyngdpunkten faller emellertid som sagt ej

på dem utan helt på skildringen af det materiella och andliga livet i Erfurt på Luthers tid. Här har ock Neubauer genom föregående författarskap (bl. a. staden Erfurts medeltida historia) dokumenterat sig som specialkännare. Och han når betydligt öfver Scheel i förmågan att teckna denna miljö åskådligt och lättläst och ändock mera rikhaltigt och upplysande. I det viktiga kapitlet om den artistiska universitetsundervisningen sammanfaller hans resultat nära med Scheels; occamism blir ej skolastikens förfall utan ett nytt steg framåt; dess intresse för naturvetenskap och modern kritik betonas, lika väl som de af den skolastiska metoden dragna gränserna. I fråga om Luthers tidiga kännedom om bibeln, biblioteksförhållanden i universitetet och klostret etc. blir ock N:s framställning en bekräftelse af Scheels, utan att denne synes ha påverkat honom. För en populär kulturhistorisk föreläsning om Luthers Erfurt skulle N. gifva god hjälp.

Professor *W. Walther* i Rostock hör til de mest energiska medarbetarne i reformationsjubileet. I vår förra revy karakteriserade vi hans «Luthers Charakter»; denna har nu nått många upplagor och äfven öfversatts till danska. Nu föreligger ett vetenskapligt mera betydande verk af honom: Luthers deutsche Bibel, Festschrift im Auftrage des Deutsch-evangelischen Kirchenausschusses, Berlin, Mittler 1917, VI + 218 s. och 4 bilder, M. 4,50. Vi få här en sammanfattande framställning af Walthers föregående forskningar på området, den tyska bibelöfversättningens historia fram till Luther, dennes förarbeten, filologiska utrustning, källor vid arbetet (ett nytt resultat är, att Luther på Wartburg ej hade Ersamus' grekiska Testamente med hans latinska öfvers. utan blott ett sämre aftryck från Strassburg utan den latinska öfversättningen, något som ytterligare ökar beundran för Luthers översättningskonst), Nya Testamentets snabba tillkomst, Gamla Testamentets langsamma utarbetande, öfversättningens karaktär, nya revisioner etc. Särskildt intressant är framställningen af de med Luthers öfvers. rivaliserande lutherska och katolska, Emsers, Dietenbergers och Ecks. Denna fråga har Walther ägnat en särskild, grundlig framställning i boken «Die ersten Konkurrenten des Bibelübersetzers Luther, Deichert 1917, 77 s., M. 1,80. Man slutar

studiet af Walthers verk med förökad tacksamhet och ödmjukhet inför Luthers enastående storhet. — Walther har ock påbörjat utgifvandet af en serie skrifter under rubriken «Das Erbe der Reformation». 3 häften ha kommit; det 4:e och säkert hittills mest intressanta: Luthers Kirche, 192 s., M. 4,50, är ännu ej hitkommet. — I samma utstyrsel utges i år en serie småskrifter, Reformationsschriften, af allgem. evangel. luth. Konferenz, med *R. H. Grützmacher* som redaktör. Författare äro hittils utom red. *Th. Kaftan, L. Ihmels, Ph. Bachmann* (om Luthers lilla katekes) och *W. Braun* (Luther öfver det ondas makt).

Innan vi lämna de rent vetenskapliga inläggen till Luthermminnets ära, må erinras om, att i år utkommit andra bandets första hälft af *Gustaf Wolfs* för alla historici välbekanta och oumbärliga Quellenkunde der deutschen Reformationsgeschichte, Gotha Pertes, omfattande Kirchliche Reformationsgeschichte, pris i lbd 13,50 (första delen behandlade Vorreformation und allgem. Reformgeschichte). Arbetet ger en nästan fullständig förteckning jämte beskrifning och kritik af källskrifterna och de litterära bearbetningarna. Man får ock direkta värdefulla detaljer från tidens historia i det förtjänstfulla verket. — *H. Jordan*: Luthers Staatsauffasung, München 1917, M. 3,50 har jag ej sett. — Zeitschrift für Kirchengeschichte har utgifvit årets band som Lutherhäfte. *W. Köhler* behandlar där på ett högst intressant sätt den lutherska forskningens nuvarande ståndpunkt (60 sid.), under diskussion om de brännande problemen; särskildt stannar han ingående inför frågan om kyrkobegrepet. Intressant är ock hans accepterande af den nyaste forskningens öfverraskande resultat, att Luther i stort sedt faktiskt brutit igenom medeltidens vidskepelse, äfven djäfvuls- och häxtron. Rättfärdiggörelsen af tro och andra teologiska Lutherfrågor skärskådas ock. *R. Seeberg* behandlar den lutherska reformationens kyrkohistoriska betydelse, betonar, huru Luther så långt möjligt knyter till det bestående med intuitivt verklighetssinne. Luthers människobild berör sig med renässansens men är dock en ny. Naturligen kommer även här betoningen af lutherdomen som germansk religion i motsats mot romanismen. Beträffande Luthers ställning till öfverheten fäller Seeberg omdömet: «Es ist lächerlich ihn

zum Fürstendiener zu machen». Reformationen har återgivit kristendomen dess karaktär av Erlösungsreligion. *P. Kalkoff* undersöker på 86 sid., huru påfvens bannbulla öfver Luther fullgöres af de sydtyska biskoparna. *G. Loesche* skrifver om ett Luther padiktadt helvetesbref, vilket ger ett prof på den katolska agitationens hätskhet i Österrike 1688. Äfven finnas bidrag af *Buchwald*, *Degering* och *Bess* (bibliografi öfver Z. K:s alla bidrag till reformationsforskningen).

En öfversiktlig teckning af Luthers tro och lutherdomens grunddrag efter Troeltschs linjer ger *Karl Sapper:* Der Werdegang des Protestantismus in vier Jahrhunderten, Gratz 1917, 393 s. M. 5, –. Boken synes vara ganska praktisk som grundlinjer för studium af protestantismens religiösa historia, ehuru framställningen helt behärskas af liberal teologisk tendens, med skarp blick för individualismen hos Luther men med litet sinne för äkta luthersk kyrklighet. Beträffande Luther betonar dock Sapper, att dennes storhet ej blott är reformatorns utan lika mycket den praktiske själasörjarens hvilken kunde som ingen annan gripa in i det dagliga lifvets enkla praktiskt sedliga frågor och der verka välsignelsebringande. Synpunkten för tjänar att understrykas och betonas ock i Billings ofvannämda studie. — *Karl Aner's* som jubileumsbidrag utgifna men mera för kyrkohistorien efter Luthers tid intressanta bok: Das Luthervolk, Ein Gang durch die Geschichte seiner Frömmigkeit, Mohr, Tübingen 1917, 164 s., M. 3,60, må här blott omnämnas.

Af de dussintals smärre populära Lutherbiografierna från detta år har jag blott ögnat igenom några utöfver de redan i föregående revy nämnda. Den smakfullast utstyrda är Greifswald-bibliotekarien *Johannes Luther's* «Luther», Leipzig, Grethlein, 160 sid. och talrika bilder. M. 2,30. Den har ock helt nyss utkommit i svensk öfversättning, kr. 3,50. Författaren tillhör samma släkt som Martin Luther och är en högt ansedd forskare särskildt på boktryckets och bokutstyrselns historia under reformationstiden. Illustrationsmaterialet i hans här föreliggande bok är också intressant och med några nyheter. Flere reproduktioner äro mycket vackra. Dock kunde den fula och historiskt värdelösa bilden af Luther på dödsbädden kunnat få en mindre anspråksfull reproduktion, liksom

ett pålitligare Lutherporträtt kunnat väljas till försättsplansch. Förf. synes öfverhufvud ej dela den konsthistoriska forskningens kritik mot en del samtida porträtt. Äfven i texten möter ett och annat, som synes tyda på förbiseende af nyaste forskningar, t. ex. Kalkoffs. Betydande är icke framställningen; men den försvarar väl sin plats, äger värde bl. a. genom talrika Luthercitat, som visa förf:s ingående kännedom om Luthers skrifter, och äger sin egendomliga charme genom läsarens medvetande, att en Lutherättling talar. — En annan känd Lutherforskare, *G. Buchwald*, har bidragit til reformationsminnet genom: Geschichte der deutschen Reformation, Waisenhaus, Halle 1917, 157 s. pris i pappbd 3,80. Väsentligen är den en förkortad bearbetning af förf:s utmärkta Lutherbiografi (3:je omarbetade uppl. 1917, 557 s. M. 12, — krigets inverkan på papperskvaliteten här starkt märkbar), med synpunkten mera riktad på de politiska förvecklingarna, och framställningen framförd till Augsburgfreden. Den utmärkes af samma enkla, populära och värmande framställningskonst och solida forskningsbakgrund som Lutherbiografien. Trycket är ej vackert. — Till det tyska folket vänder sig med mäktig enkelhet den berömde kyrkohistorikern *Hans von Schubert*: Luther und seine lieben Deutschen, Stuttgart 1917, 179 s. och 8 vackra planscher 4 M. För en svensk är det glädjande att här midt i den naturliga tyska betoningen finna det mäst oförbehållsamma erkännande af Gustaf II Adolfs rädningsgerning för den tyska protestantismen. — Nagon rekommendation behöfver ej den nu i höst till nära dubbelt utvidgade 4:de uppl. av *H. Böhmer*: Luther im Lichte der neueren Forschung. Den har nu utbrutits ur samlingen Aus Natur und Geisteswelt och tryckes i större format, 301 s. M. 4,30. Hela kapitel äro här fullständigt nybearbetade och ännu mera gifvande än förut. Man observere bl. a. sista kapitlet: Wirkung und Fernwirkung auf die Kultur der Zeit. — Vida mera kortfattad och omspännande hela nyare tiden är den som vanligt konstnärligt gjorda skissen af *Paul Schreckenbach*: Die deutsche Reformation, ihr Werden und Wirken, Berlin 1917, 39 sid. och illustrationer. Utstyrseln är underhaltig, priset blott 0,25. För en svensk värmande är att äfven här se Gustaf II Adolf fattad som protestan-

tismens hjältegestalt. — Vackert tryckt, ehuru tyvärr utan bilder, är däremot den bekante Palestina-skildraren *Ludwig Schneller*: Lutherstätten, Wallmann, Leipzig 1917, 385 s. 4 M. i linneband. Innehållet angifves redan genom titelns underrubrik: Ein Gang durch Luthers Leben an Hand der Stätten seines Wirkens. Man känner vid skildringen väl igen Schnellers halft familjärt berättande sätt, hans innerliga värme för sitt föremål och hans stora förmåga att åskadliggöra.

Rangplatsen bland de helt korta Lutherteckningarna intager naturligen *A. von Harnack:* Martin Luther und die Grundlegung der Reformation, Berlin, Weidmannske Buchh 1917, 64 s., pris i pappband 1 M. Den är utgifven som staden Berlins festskrift till jubileet och har redan nått väldig spridning. Om man ej ställer omöjliga kraf på en teckning på 60 små sidor, måste man erkänna, at Harnack löst uppgiften skickligt, och att Lutherbilden möter oss skarpt mejslad lika väl som grunddragan i Luthers fromhets- och tankelif. Äfven för forskare finnas här synpunkter att taga vara på. Som ett exempel på, huru elegant Harnack kan uttnyttja nyaste forskningar, må hänvisas till skildringen af Luthers ställning i Worms, där Kalkoff tydligt ligger bakom. Minst gifvande är kanske slutkapitlet: Was bedeutet uns Luther heute noch? Men huru skall man kunna säga något rikhaltigt härom på två sidor! — En kort, märgfull teckning af Luther ger den i dagarne till medlem af evangeliska öfverkyrkoradet i Berlin utnämnde d:r *Conrad* i första kapitlet af sin skrift: Die Reformation und das deutsche Volk, Berlin Hofbuchh. 1917, 90 s. och den nyfunna Cranachska Lutherbilden i färger, 1 M. Äfven denna bok är en festskrift, på uppdrag af Deutsch evangel. Kirchenausschuss. De följande kapitlen teckna olikheter mellan luthersk och reformert samt den evangeliska protestantismens utveckling och kallelse i nutiden. Ej heller här saknas temat «Luther der Deutsche». Det är ju naturligt och berättigadt, att den sidan nu i Tyskland skjutes i förgrunden; men om det sker ensidigt, kan lutherdomens internationella uppgift däraf taga skada. Ty den är dock något mera än tysk kristendom; den vill bära fram det gamla enkla evangeliet om syndaförlåtelsens nådegåfva, det djupast kristliga i alla former av kristendomen.

I öfrigt hör Conrads framställning till de kraftfullaste och mest betydande af småskrifterna till årets minne. — Mera inramad i världskrigets tyska stämning och mera i utropstecken skrifver *Alfred Kirch*: Martin Luther, Leipzig, Wiegandt 1917, 71 s., M. 0,85. «Bruder Katholik der du doch heute, Gewehr über der Schulter, mit mir unter demselben Sternenhimmel liegst, scharf ausspähest, wie ich — du weisst was es gilt — und mir als treuer Kamerad die Hand drückst, *freu dich auch meines Helden.* In ihm tritt der Deutsche, als Auserwählter, zum ersten Male als der grosse Fürer der Menschheit auf der Plan . . .!» Framställningen är rent biografisk och bjuder intet annat nytt än det patetiska framställningssättet. På vissa punkter når förf. dock pa så vis en träffande formulering och dramatisk effekt. — Betydligt bättre som folkskrifter betraktade äro *Fr. Wiebe*: «Luther der Prophet der Deutschen», Volkstümliche Festschrift, 72 s., M. 0,80, och Frau Käthe, Volkstümlich dargestellt, 51 s., M. 0,60, båda från Meyers förlag, Hannover 1917, rikt illustrerade, hufvudsakligen med samma bilder och samma utstyrsel som Heycks Lutherbiografi i Monographien der Weltgeschichte. Icke heller Wiebes Lutherschrift synes emellertid kunna eller böra undanträng. Preuss' annat än genom den bättre utstyrseln. Ett prof på öfverhofpredikanten *G. Dryanders* behärskade framställningskonst är artikeln i «Deutsche Revue» juli 1917: Luther der deutsche Prophet, hvilken ock blifvit öfversatt till svenska i smakfull utstyrsel och med en färglagd reproduktion af det Cranachska Lutherporträttet i Nationalmuseum (Söderfors'), Palmquist, 31 s., kr. 1,—. Väsentligen en liten bilderbok är *D. Koch*: Bilderbuch aus Luthers Zeit, mit begleitendem Text, Stuttgart, Keutel 1917, 44 s. text, 6 färglagda konsttryck och 83 helsidsbilder, i pappband M. 3,—. Formatet är helt litet, de färglagda bilderna väl gjorda, de öfriga växlande. En god del af Königs och Schwerdgeburts (de enda, hvilka gjort sammanhängande bildserier öfver Luthers lif) gamla kopparstick äro medtagna äfvensom en del målningar från 1800-talet, men äfven samtida teckningar och porträtt. En märkvärdig blandning af värdefullt och okritiskt eller ointressant illustrationsmaterial! Till det intressantaste höra några reproduktioner af Karl Bauers porträtt öfver Luther,

Zwingli och Calvin. De bägge senare åro nya prof på denne konstnärs förmåga att gifva personligt lif och anda åt gamla porträtt, som förut föga haft att säga. Tyvärr lämnar bildtexten inga upplysningar af värde om bilderna; den behandlar mäst Luthers ställning till konsten. — Hit har ej kommit praktverket Luther, dargestellt in Bildern von *Hugo L. Braune* med text af Kirchenrat Hesse, Heinssius, Leipzig, billighetsupplaga 4 M. — En i Tyskland prisad bok, «wie wir für das Volk nok kein ähnliches Buch gehabt haben», är *J. Dose*: Der Held von Wittenberg und Worms, Berlin, Falkenroth, med 25 afbildn., i linnebd M. 4,50. Hit har den ännu ej kommit. Detsamma gäller den för folklighet och tillförlitlighet annonserade *H. Mosapp*: Luther und die Reformation, Westermann 1917, pappbd 3 M., den genom sin tyska betoning för både katoliker och protestanter afsedda *J. Schmieder*: Der deutsche Reformator D. Martin Luther, Leipzig, Wunderlich 1917, linnebd 3 M., och den lilla «med mästerskap och kärlek tecknade totalbilden» af *A. Thoma*: Doktor Luthers Leben, Stuttgart, Volkskunst 1917, linnebd 1 M. — Rent populär är *W. Eckart* och *G. Schlipköter*: Reformatoren und Reformation im Lichte unserer Zeit, Geibel, Altenburg 1917, 208 s. och ett 50-tal bilder på sämsta papper, i linnebd. 3 M. Här finnas för ovanlighetens skull särskilda kapitel öfver Luthers humor, Luther och ocker, etc. Mycket ge de ej. Värdefullast äro de i slutet samlade dikterna om Luther.

Flere förtjänstfulla enbandseditioner af Luthers skrifter och bref i utdrag ha utkommit, sedan den förre Luther-öfversikten skrefs. Den bästa af dem, som jag sett, är Luthers Deutsche Briefe, Schriften, Lieder, Tischreden, ausgewählt und lebensgeschichtlich verbunden von *Tim Klein*, München, Langewiesche 1917, 300 s., M. 1,80. Brefven taga här brorslotten. Mindre rikhaltig, men ordnad på samma plan i tidsföljd och med utdrag äfven ur andra samtida dokument är *Franz Etzin*: Martin Luther, sein Leben und sein Werk, Gotha, Perthes 1917, 181 s. och den nyfunna Cranachbilden av Luther i färgtryck, pappbd M. 3, -. Hos Etzin öfverväger emellertid Luthers skrifter öfver brefven. Etzin har fördelen framför Klein att lämna ett person- och sakregister samt bättre kartor. Den kommer ej upp mot Kaulfuss-Diesch

(se föregående öfversikt) i värde; men vare sig Etzin eller Klein hade förtjänat öfverföras till svenska. Utdragen ur Tischreden äro ungefär lika omfattande i bägge, men räcka ej helt till för kännedomen om denna märkvärdiga produkt. För den hänvisas till den utmärkta editionen: Martin Luthers Tischreden, Deutsche Bibliotek in Berlin, utgif. af *A. Frederking* 1917, XII + 283 s. i vackert band M. 1,50 (ingår i en omfattande serie liknande band, bl. a. i år Schleiermachers Reden, utgifn. af M. Rade). I Frederkings edition af valda utdrag ur Tischreden ha Krokers m. fl. banbrytande undersökningar af, hvad som är äkta och värdefullt, lagts till grund. — I en klass för sig står *Walther Köhler*: Wie Luther den Deutschen das Leben Jesu erzählt hat, n:o 127—28 af Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 1917, 154 s. M. 3:—. Här har Köhler från den aflidne D:r R. Ehlers upptagit idén att genom sammanställning af texter i urval låta Luther själf berätta Jesu lif. Och man finner då, som Köhler påpekar, huru redan Luther äfven här profetiskt har i mycket anat sig fram till hvad som det 19:e århundradets teologiska forskning trott sig först ha uppdagat. Man stannar vid läsningen af denna bok i ny beundran inför storheten i Luthers sanningssökande och kärnfullheten och originaliteten i hans skaparebegåfning. Intressant är ock bl. a. den betydelse, som konsten, främst Dürer, enligt Köhlers förmodan haft för Luthers realistiskt ideella utgestaltning, t. ex. af Jesu barndom. Texterna beröra nästan alla detaljer i Jesu lif, från hans stamträd och Marie bebådelse till den tviflande Thomas och himmelsfärden. — En liten god sammanställning af Lutherord till uppbyggelse, lämplig att använda vid husandakt, är *E. Hirsch*: Luther-Brevier, Vandenhoeck, Göttingen 1917, 76 s., 1 M. Hvarje stycke fyller en knapp sida. Man får ej undra på eller klandra, att i denna tid medtagits stycken om kriget och staten och soldatdöden. Det är verkligen en liten bok «von Gottesfurcht und Gottervertrauen». — Särskildt för präster till tjänst vid predikningarna har *E. Horn* sammanställt Lutherworte zu den Episteln und Evangelien, Halle, Gadow, 1 M. Flere andra sådana «Luther in Worten», «So spricht Luther» etc. ha i år lagts till de redan förefintliga. En eller annan lärer väl möta i svensk

dräkt. *P. Schreckenbach* har ytterligare bidraget till Luther-minnet genom att för första gången ge ut Luthers samlade dikter i en lättillgänglig upplaga, under titeln: Ein gute Wehr und Waffen, Leipzig, Amelung, linnebd 1 M. *Martin Rades* samling Luther-ord i Klassiker der Religion, Hutten, Berlin 1917, pappbd. 5 M. anbefalles. — Efterföljansvärdt är utgifvandet af Luthers 95 teser jämte Sermon von Ablass und Gnade, särtryck ur Clemens' utmärkta edition (Bonner Studentausgabe) till masspridning bland de bildade för M. 0,30.

I England står nu Luthers minne på nollpunkten, som professor Rodhe visar i en artikel i denna tidsskrifts senaste häfte. I The American Journal of Theology april 1917 skrifver den kände forskaren *J. W. Faulkner* om Luther and the real Presence. Jag har sett en del amerikanska special-uppsatser om Luther, och t. o. m. Hans Preuss' Lutherbok annonserad, men ingen ny amerikansk Lutherbiografi till jubileet. Förbindelserna med Amerika äro dock nu för dåliga för att medge en öfverblick öfver litteraturen därstädes för Lutherminnet.

Just som manuskriptet går i press, får jag från J. A. Lindblads förlag i Uppsala tvenne Lutherskrifter. Den ena är en öfversättning af *Paul Drews*: Motsvarade statskyrkodömet Luthers ideal?, bemynd. öfvers. af A. Carr, 121 s., kr. 1,75. Drews' framställning, som först offentliggjordes i Zeitschrift für Theologie und Kirche 1908, sammanfaller rätt nära med *Sohms* i dennes Kirchenrecht I. Den går ut på, att Luther från början tillerkände blott de verkligt troende rätten att tala och handla i kyrkan, alltså också blott den verkligt troende öfverheten. Denna tro tilldelar han ännu i sin skrift till den tyska adeln 1520 naivt adeln och kejsaren. Hans optimism om reformation ofvanifrån begrofs emellertid i Worms. I stället kom då tanken på reform underifrån. De troende kristna på enskilda platserna skola sammansluta sig till församlingar, dessa till större förband. Landets öfverhet har blott uppgiften att lämna hjälp, gifva möjlighet till församlingsbildning och skydda denna. Kyrkomakten ligger ensamt hos de troende församlingarna och deras ämbetsmän, prästerna. Luther ideal har alltid varit, att de sant troende söndrade sig från den okristliga massan till frivilliga sammanslutningar.

Blott med smärta, utan att släppa sitt ideal, nödgades han sedermera foga sig i tingens tvång; idealet förlorade blott i praktiskt värde, därför att det var ogenomförbart. Luther kände alltid furstens kyrkoregemente som ett tryck. — Denna Drews' tolkning af Luther blef ej oemotsagd. Redan s. å., 1908, visade H. Hermelink med energi på, att Luthers tanke om de rätt troendes församling var en efterklang af medeltidens apokalyptik, som ej spelade någon roll för Luthers verkliga uppfattning. Hermelink dref i stället ensidigt betoningen af öfverhetens rätt såsom innehafvare af den offentliga makten. Den bästa utredningen gaf Karl Müller i «Kirche, Gemeinde und Obrigkeit nach Luther» 1910. Där har den store kyrkohistorikern i åtskilligt korrigerat Drews och lagt en mera verkligt historisk syn på problemet. Han framhåller energiskt, som rigtigt är, att för Luther ej existerade vare sig vårt moderna begrepp «stat» eller «kyrka», och att hela problemet «Luther och statskyrkodömet» är skeft ställdt och skjuter in i Luthers tankevärld moderna föreställningar, som icke hörde hans tid till. Likaså har Müller brutit väg genom att klargöra den historiska gången i Luthers uppfattning som med bibehållen grundåskådning genomlöper tre olika, rätt klart markerade stadier i fråga om församlingen och öfverheten, liksom att för öfverheten enligt Luther ej föreligger som hufvudsynspunkt frågan om rätten utan om plikten. Hvad K. Holl sedermera i ett par undersökningar framdragit, har ej väsentligen rubbat riktigheten i Müllers framställning. En öfversättning af denna, med uteslutande af de specielt mot Barges Karlstadt-forskning riktade momenten, skulle vara en nyttig gärning. Beträffande Drews' bok borgar öfversättarens namn för öfversättningens förträfflighet. — Den andra Lutherboken från Lindblad är en öfversättning till svenska af Luthers ofvan nämnda stora reformationsskrift till den kristna adeln, af *Gustaf Norrman*, hvilken ock försett skriften med inledning, noter under texten och förklarande tillägg i slutet. Titeln på Lutherskriften har blifvit «Om Kyrkans reformation», som lämpligt är. Boken omfattar 210 s. och kostar 3 kr., så att den kan ju ej blifva folkskrift i egentlig mening. Men det är synnerligen värdefullt att ha fått den, lika väl som Norrmans föregående

edition af En kristen människas frihet, som nu utkommit i 2:a upplagan 1917. Genom förklaringarna blir Luthers skrift lättare förstådd och tillgänglig. Öfversättningens palitlighet och vetenskapliga halt lyfter den betydligt öfver den föregående svenska af G. Bergström 1889. Och Lindblads förlag äger verklig förmåga att gifva sina böcker en tilltalande och gedigen utstyrsel. — Från Sveriges kristl. studentrörelses förlag har samtidigt kommit: *Lutherord*, ur Luthers skrifter och bref, Uppsala 1917, 208 s., 3 kr., med Bauers underbara Lutherporträtt från i år som försättsbild. Boken kommer säkerligen att blifva mycket använd.

Med detta öfversiktet har jag nu i korthet skisserat den nyare Lutherlitteraturen, så långt den varit mig tillgänglig. Kunde dess framförande i For Kirke og Kultur i nagon man bidraga att stärka det andliga samarbetet mellan Skandinaviens tva lutherska brödrafolk, skulle författaren mycket glädjas.

Hjalmar Holmquist.

NOGEN AV FORLØPERNE FOR LUTHER, — HUMANISMEN OG BREVENE FRA UBERØMTE MÆND.

Av Alexander Bugge.

For os kan det synes som om reformationen kom braatt, som et lyn fra klar himmel. Slik er det med alle revolutioner; det ser ut som en krudttønde pludselig blir tændt, og saa finder eksplosionen sted. Men i virkeligheten har de længe været forberedt i det stille. Alt i 1905 merket vi de første dønninger av den omvæltning som nu i aar har skaket det vældige russiske rike i dets grundvolder, og helt siden 1870-aarene hadde den russiske samfundsbygning planmæssig været undermineret av skribenter og agitatorer, gjennem skrifter og voldshandlinger. Like ens er det med den store franske revolution og alle de politiske revolutioner som historien kjender. Men naar det er slik med omvæltninger i staternes styre, hvor meget længer tid maa det ikke da ta at forberede en revolution i menneskenes tro og religiøse tænkesæt? Vi vet alle at det ikke er noget omraade hvor menneskene hænger saa meget ved det gamle som i religiøse spørsmaal. Og godt er det.

I virkeligheten hadde reformationen længe været forberedt i menneskenes sind. Romerkirkens vældige bygning var undermineret paa kryds og tværs. Rundt om gjæret det i sindene. Mænd som Petrus Valdes, Wiklif og Huss pleier at kaldes reformatorer før reformationen. De er av romerkirken blit stemplet som kjættere og deres virke minder i meget om Luthers. Især er det likhet mellem Hussiterbevægelsen og reformationen. I Bøhmen var det for første gang et helt folk, det tsjekiske, som gjorde oprør mot Romerkirken og grundet en nationalkirke. Men Valdes, Wiklif og de sidste utløpere av Hussisterbevægelsen, de Bøhmiske brødre, hadde likevel andre religiøse idealer end Luther. De

fulgte Jesu ord til apostlene da han første gang sendte dem ut [Mathæus, k. 10. Lukas, k. 9.] at de skulde vandre fra sted til sted, fra by til by og prædike og «ikke ha guld, ei sølv, ei kobber i sine belter, ei taske til at reise med, ei heller to kjortler, ei heller sko, ei heller stav; for arbeideren er sin føde værd.» Armod var for disse forkyndere hovedsummen av Kristi evangelium. Men mon ikke disse fattige «brødre», som vandret fra sted til sted og ikke eiet det de kunde kalde sit, som gik barfotet, i lang ulden kappe og med stav i haanden, og prædiket og øvet sjælesorg, mon ikke de stod Mesterens ideal nærmere end noget andet kirkesamfund har gjort? Men det er ikke mange som vaager at kaare fru Fattigdom til sin herskerinde og at følge hende som den hellige Frans fra Assisi og hans følgesvender gjorde. Begeistringen varer en tid og der kommer det som en ny vaar over menneskene, marken grønnes og blomstrer, fuglene synger, det blir fred paa jorden og det tusenaarige rike synes nær. Men snart sviuder ildhugen og verden blir haard og grusom som før. Den apostoliske fattigdom og komunismen i den ældste kirke er idealer som ogsaa i nyere tid har foresvævet de største mænd i den kristne kirke, mænd som Hans Nilsen Hauge og Tolstoi. For Luther hadde de ingen betydning. Han hadde selvsagt i sin studietid i Erfurt hørt om Huss og hans lærer Johan von Grefenstein hadde sagt at Huss var blit dømt uten at være overbevist. Men Luther hadde næppe før han blev reformator læst noget av det Huss og Wiklif hadde skrevet.

Reformationen er et barn av humanismen og renæssansen. Renæssansen er, vet vi, navnet paa den italienske kulturblomstring, da kunst og videnskap blev født til nyt liv og studiet av oldtiden og av de store græske digtere og tænkere blev vakt paany, denne kulturblomstring som begyndte med Petrarca (omkr. 1340) og slutter med plyndringen av Rom i 1527 og frihetens undergang i Florents i 1530.

Ordet «renaissance» er fransk og betyr «gjenfødelse»; paa Italiensk heter det *rinascimento*. Italienerne bruker nu dette ord særlig om den florentinske kulturblomstring paa 1400-tallet, i motsætning til *Cinquecento* («Femtenhundretallet»), høirenæssansen, Rafaels og Michelangelos tid. Alt paa

1500-tallet skjønte italienerne at det i det sidste par hundrede aar var kommet en gjenfødelse i kunsten. Den florentinske maler Vasari (1512—74) taler i sine bekjendte levnetsskildringer av de mest navngjetne kunstnere (*Le vite dei più celebri pittori, scultori ed architetti*) om at Florentineren Giotto (1276—1336) «gjenopvakte» kunsten fra den dvale den hadde ligget i siden oldtiden, og førte den ind paa nye baner. Men Vasari blev snart glemt. Den første som i «renæssansen» har set et særskilt avsnit av menneskenes kulturutvikling, er den aandfulde franske historieskriver *Jules Michelet;* bind 7 av hans store «Frankrikes historie» (*Histoire de France*), som kom ut i 1855, har titelen «Frankrikes historie i 16de aarhundre» og undertitelen «*Renaissance*». I indledningen til dette bind taler Michelet om renæssancen og siger bl. a. at over videnskapen og kunsten maa vi ikke glemme «opdagelsen av mennesket,» «den gjenfundne oldtid gjenspeiler sig som indenfra identisk med den moderne tid.» Men ordet «renæssanse» var endda svævende og hjemløst. Den som gav det glans, liv og indhold var Schweizeren Jacob Burckhardt da han i 1860 utgav sin «*Cultur der Renaissance in Italien*» vel det mest aandfulde og glimrende kulturhistoriske verk som er skrevet, i sig selv en gjenfødelse av en svunden tid.

Samtidig blev ogsaa ordet humanisme præget, det kommer av latinsk *homo* «menneske.» Alt i oldttiden brukes *humanitas* «menneskelighet» om den høiere dannelse som en faar ved studiet av digtere, filosofer og historieskrivere. Paa 1400- og 1500-tallet brukes ordet om dannelse i de frie kunster og særlig om studiet av oldtiden, og de som sysler med dette, kaldes «humanister». Saa laa ordet længe dødt indtil Georg Voigt omtrent samtidig med Burckhardt utgav sin bok «*Die Wiederbelebung des klassischen Altertums oder das erste Jahrhundert des Humanismus*» (Gjenoplivelsen av den klassiske oldtid eller det første aarhundre av humanismen»). Nu kalder vi «humanister» de mænd baade i Italien og nord for Alperne som drev lærde studier (særlig av latin og græsk) og som gjenopvakte interessen for oldtiden. Ordet «humanisme» bruker vi især om tiden før reformationen nord for Alperne, da mænd som Reuchlin, Erasmus fra Rot-

terdam og andre vakte studiet av latin, græsk og hebraisk til nyt liv og derved banet vei for en ny og friere aandsstrømning. Men ogsaa ordet renæssance kan med fuld ret brukes om den nye kulturblomstring som i Tyskland og England begyndte at gjøre ende paa middelalderens kultur og tankegang.

Humanismen vandt først sent indgang i Tyskland, vel hundre aar senere end i Italien. Ved mitten av 1400-tallet utbryter Æneas Sylvius Piccolomini, den senere pave Pius II, mismodig om de tyske fyrster: «Om de heller vil holde hester og hunder end digtere, saa kommer de ogsaa til at dø uten ry som hester og hunder.» Men netop ved denne tid var det i Tyskland begyndt et mægtig økonomisk og aandelig opsving som fortsatte til nedimot mitten av 1500-tallet. Tidligere hadde al boklig dannelse spredt sig langsomt og flytt saa at si i et eneste trangt elveleie; nu aapnet det sig ved *opfindelsen av boktrykkerkunsten* med én gang kanaler med hundre armer som utbredte den til alle kanter. At skaffe sig bøker og boksamlinger blev nu ikke bare rikmænds sak, men noget hver kundskapstørstende mand kunde gjøre. Gutenbergs geniale opfindelse reddet humanisternes store opdagelser og gjorde det mulig for reformationen at vinde frem til seir. Uten flyveskrifterne hadde det ikke været mulig for reformatorerne at faa hele det tyske folk i tale. «I fire uker», sier en av Luthers samtidige, «hadde hans theser løpet gjennem næsten hele kristenheten, som om englene selv var budbærere.» «Det er ingen opfindelse eller aandsfrugt,» sier humanisten og pædagogen Wimpheling i 1507, «som vi tyskere kan være saa stolte av som opfindelsen av boktrykkerkunsten; den har løftet os op til at bli nye aandelige bærere av kristendommens læresætninger og av al guddommelig og jordisk videnskap og derigjennem gjort os til velgjøre for hele kristenheten. For et ganske andet liv rører det sig ikke nu i hele folket!» Alle skribenter fra begyndelsen av 1500-tallet er enige i disse ord. Det nye aarhundred reiste sig fra dvalen i det forrige lik en kjæmpe styrket av søvn og mat. «Aa aarhundrede, aa videnskaper! Det er en fryd at leve!» utroper *Ulrich von Hutten*, «studierne blomstrer op og aanderne rører paa sig.»

Kunst, digtning og videnskap begynder ved aarhundred-

skiftet at blomstre som de ikke siden Hohenstaufernes tid hadde gjort i Tyskland. Keiser Maximilian, selv en kunstnernatur, støttet kunst og alle aandelige sysler og grundet et literært eller æstetisk fakultet ved universitetet i Wien. De opgaver han magtet at gi kunstnerne var vel ikke saa store — hans pung var jo altid tom. — Men hvad betød det ikke at keiseren drog kunstnere og videnskapsmænd ind i sin kreds og skjænket dem sit venskap! Og med tusen billeder, digter og lovtaler har poeter og kunstnere lønnet den gode keiser Max for hans deltagelse. I samme aand virket fyrster som Eberhard av Würtemberg († 1498), Fredrik den vise av Sachsen († 1525) og Brandenburgeren kurfyst Albretht av Mainz († 1545), en kirkefyrste i Leo X's aand, med ringe kirkelige, men desto større literære og kunstneriske interesser. Nürnberg blir et hjem for kunst og humanisme som Florens var det i Italien. Her virker kunstnere som Veit Stoss, Adam Kraft og Albrecht Dürer, et av renæssansens store universalgenier, maler, tegner, ætser, gravør, biledhugger, guldsmed, videnskapsmand og digter, stor som maler, endda større i sine kobberstik og træsnit, en grublende og søkende aand, smittet av tidens «Melankoli», men samtidig en dypt religiøs natur.

De Italienske humanister hadde for størstedelen staat likegyldige likeoverfor religiøse spørsmaal eller som den nyplatoniske kreds som møttes utenfor Florens i Villa Careggi hos Cosmo Medici, søkt at forene kristendom og videnskap. I Tyskland fik nok den hedenske humanisme tidlig talsmænd som Peter Luder, som i 1444 blev professor i latin i Heidelberg, en mand uten overbevisning og moralsk rygrad, rede til i nødsfald at sverge til en «Fireenighet» og mere optat av drik og elskovseventyr end av alvorlige studier; naar studenterne ikke vilde høre paa ham, slog han op han vilde læse over Ovids «Elskovskunst.» Den betydeligste repræsentant for denne retning er Konrad Celtis. Han var en bondegut fra Franken, rømte hjemmefra og studerte i Køln og Heidelberg og begyndte i 1485, 26 aar gammel, sin agitatoriske virksomhet, vandret gjennem Tyskland, Polen, Bøhmen og Ungarn, gjestet Italien, holdt forelæsninger ved de forskjellige universiteter, stiftet literære selskaper og skildret

sine reiser og elskovseventyr i elegier efter Ovids mønster. Tilslut kom han tilro og blev professor først i Ingolstadt og siden i Wien; her forestod han keiser Maximilians dikterkollegium og her døde han i 1508.

Celtis er den første tysker som er helt gjennemtrængt av renæssansen. Hans livsanskuelse er hedensk-naturalistisk. Han stiller sig tvilende overfor de største spørsmaal i religion og filosofi. Han vet ikke om der findes en Gud, om viljen er fri, om sjælen lever efter døden, om straf og løn venter os efter døden. Han haaner avlad og «de latinske guder», der som handelsreisende kommer til Norden og gjør pengeforretninger, og munkene, «de stinkende kutter», hater han av hjertet. Men han vogter sig for offentlig at bryte med kirken og er selv fuld av overtro.

Tallet paa disse farende humanister, eller «poeter» som de kaldtes, vokset stadig. De var i sit liv ikke bedre end de italienske humanister, selvsyke, kranglevorne og fordrukne og haanet i sine skrifter religion og ærbarhet, saa det er ikke underlig om mange blev forarget paa dem. Især var det i Erfurt mange unge humanister; de kaldte sig «den mutianske orden» og flokket sig om den aandfulde Mutianus Rufus (Konrad Muth), som var kannik i Gotha og en tilhænger av den florentinske nyplatonisme.

Denne retning fik dog aldrig magt i Tyskland. Det var anderledes i Italien; Roms storhet var en del av folkets egen fortid og føltes altid som noget levende. I Tyskland kunde den klassiske oldtid aldrig bli andet end noget fremmed. Religionen slap aldrig sit tak i menneskene. De største repræsentanter for den tyske humanisme er varmt religiøst interessert. De vender sin kritik mot den overlevede middelalderlige skolastik med dens ufrugtbare spilfegterier, og snart ogsaa mot hele den middelalderlige overlevering, munkevæsenet og selve pavekirken. Løsenet blir at vende tilbake til kilderne, til Bibelen i dens oprindelse skikkelse og til kristendommen slik som den var før keisere og paver hadde lemlæstet og omskap den. Derved baner humanisterne vei for reformationen og blir for den det som oplysningstidens store mænd, en Montesquieu eller en Voltaire, var for den franske revolution.

Banebryteren er Johann Reuchlin (1455—1522). Han var født i Pforzheim i Baden, søn av en tjenestemand ved dominikanerklostret dér, og av utdannelse jurist. Det meste av sit liv stod han i offentlig tjeneste, længst hos hertug Eberhard av Würtemberg og som overdommer i det Schwabiske forbund. Men hans hug stod til videnskapsmandens stille liv, og det han fik utrettet ved siden av sine embedsforretninger, er næsten utrolig. Han var den første tysker som lærte sig ordentlig græsk, og da han 27 aar gammel kom til Rom, satte han den vigtige og stortalende græske professor dér i forbauselse ved paa staaende fot at oversætte et stykke av Thukydid, saa mesteren utbrøt: «Aa ve, for vor forbandelses skyld er Grækenland fløiet over Alperne!» Men Reuchlin vilde videre; han vilde lære det hellige sprog, som Gud og englene i menneskenes første tid hadde talt i. Dette ønske førte ham fra Platon og græsken til studiet av hebraisk og til Det Gamle Testamente og den jødiske løndomslære i Kabbala; han trodde at han her skulde finde den skjulte lære som Gud hadde aabenbart for Adam, erkefædrene og Moses. «Ingen videnskap,» mente han «gjør os saa visse paa Kristi guddom som Kabbala og den naturlige magi.» Reuchlins utvikling minder om Pico della Mirandolas i Italien, bare det at denne sidste var en virkelig betydelig tænker, mens Reuchlins filosofi var noksaa forvirret. Reuchlin hadde sine store evner som sproggransker. Med usigelig møie lærte han sig hebraisk av jødiske lærde. Det fortælles at han i Rom gav ti guldstykker til en jøde for at faa vite den rigtige uttale av et enkelt ord. Tilslut var han naadd saa langt at han kunde fremlægge sine studier for offentligheten. Støttet paa ældre jødiske skribenter, særlig paa leksikografen og gramatikeren David Kimchi, utgav han i 1506 sine *Rudimenta Hebraica*, den første lærebok i hebraisk, halvt gramatik, halvt ordbok. I 1518 fulgte et nyt verk «Om aksent og ortografi i det hebraiske sprog» *(De accentibus et ortographia linguae hebraicae)*. Ved disse arbeider blev hebraisk som det tredje sprog stillet ved siden av latin og græsk, og et frugtbringende studium av videnskapen kunde begynde. Reuchlin paaviste selv at mange steder i det gamle testamente var galt oversat i «Vulgata», den latinske bibeloversættelse som kirkefaderen

Hieronymus hadde foretat i det 4de aarhundred og som Romerkirken hadde knesat og erklæret for ufeilbar. Og mot læsemaaterne i «Vulgata« stillet han «den hebraiske sandhet.» «Selv om jeg,» sa han, «ærer Hieronymus som en engel, saa tilbeder jeg dog sandheten som en Gud.»

En kampnatur var Reuchlin allermindst. Han var konservativ i sit lynne og tilhørte i sit hele religiøse syn middelalderen. Han skrev ikke for publikum men for videnskapsmænd; hans stil er tung og knudret. Og allikevel skulde denne store og tunge, igrunden stilfarende mand bli aarsak til en strid som paa en viss maate ringer reformationen ind. Rundt om ved universiteterne var motsætningen mellem de ortodokske teologer og humanisterne blit skjærpet; paa begge sider rustet de sig til strid, og det var bare et tidsspørsmaal naar kampen for alvor skulde bryte ut. Da kom en tilfældig gnist og tændte krudttønden. — Foruten hatet mot humanisterne var det et andet hat som var vokset umaadelig i den senere tid, især efter at kapitalen var begyndt at bli en magt i samfundet, og det var hatet mot jøderne. Riddere, borgere og bønder stod i gjæld til dem og maatte gaa fra gaard og grund. Selv kirkernes klenodier var pantsat til jøder. Ofte brøt hatet ut i blodige forfølgelser. De kristne glemte at de var de selv som hadde tvunget jøderne til bare at bo i byerne og henvist dem til at drive pengeforretninger og aager. De fleste av jøderne holdt fast ved sine fædres tro; bare de daarligste lot sig døpe. Mellem dem var det i Køln en rabbiner ved navn Pfefferkorn, som 50-aarsalderen hadde forlat hustru og barn og var blit kristen præst. Paa nyomvendtes vis ivret han mot sine fordums trosfæller og paastod at jødernes skrifter var fulde av de værste skjældsord mot de kristne. Tilslut utvirket han — med støtte av Dominikanerne ved universitetet i Køln, som følte sig som rettroenhetens faste borg mot den indbrytende humanisme — tilladelse av keiseren til at la alle jødiske bøker undersøke og brænde dem som indeholdt haan mot den kristne tro. Men før denne undersøkelse blev sat igang, lot keiser Maximilian spørge Reuchlin tilraads. Reuchlin svarte at baade Kabbala og Talmud indeholdt meget værdifuldt og at det ikke kunde lægges jøderne tillast om de hadde bøker som lagde ut om og forsvaret

deres tro. «Reuchlins uttalelse er», sier Ranke, «et vakkert vidnesbyrd om et rent sindelag og overlegen indsigt.» Men ved sit indlæg fik han hele stormen over sit eget hode.

Reuchlins uttalelse var foreløbig hemmelig. Men Pfefferkorn fik se den og svarte med et hvast flyveskrift («Handspiegel») og beskyldte Reuchlin for at være bestukket av jøderne. Reuchlin tok til gjenmæle i et endda hvassere skrift («Augenspiegel») og vendte sig dér ikke bare mot Pfefferkorn, men mot dem som stod bak ham, Dominikanerne i Køln og kjættermesteren Hochstraten, som ogsaa var dekan ved det teologiske fakultet i Køln. Fakultetet krævet at Reuchlin skulde trække sit skrift tilbake fra handelen og offentlig uttale sin avsky for Talmud. Reuchlin blev sint og svarte med et skrift hvori han skjældte Pfefferkorn og teologerne huden fuld. Til gjengjæld stevnet Hochstraten Reuchlin for sin domstol i Mainz; men kurfyrst Albrecht satte en stopper for processen. Desuten appellerte Reuchlin til paven og den pavelige dommer frikjendte ham og ilagde Hohhstraten 111 guldgulden i bøter (1514). Imens hadde Hochstraten høitidelig lat Reuchlins «Augenspiegel» brænde i Køln, og teologerne hadde indhentet gunstige uttalelser fra universiteterne i Paris, Køln, Mainz og Erfurt. Støttet paa disse indlæg vendte de sig ogsaa til den hellige fader. Paven vaaget ikke at svare hverken ja eller nei, men utsatte sin endelige avgjørelse *(mandatum de supersedendo)*. Saa kom reformationen. Dominikanerne var blit verdifulde forbundsfæller i kampen mot Luther, og i 1520 fordømte paven Reuchlins bok.

Striden var svulmet op til at bli en strid mellem dogmetro og fri forskning, mellem de gammeldagse teologer og humanisterne eller poeterne. Men alt længe før pavens endelige dom faldt, var det kommet ut en bok som hadde faat den almindelige opinion til at stille sig avgjort paa Reuchlins side. Det var de saakaldte *Epistolae virorum obscurorum*, hvorav første del utkom i 1515, anden del i 1517. — En tredje del kom først ut i utgaven av 1689. Et nytryk er utgit hos B. G. Teubner i Leipzig, 1869. — Titelen kan bety «Breve fra mørke eller dunkle mænd» («Dunkelmänner» oversættes det vanlig paa tysk) eller snarere «Breve fra ubekjendte, uberømte mænd»; den hentyder til at Reuchlin i 1514 til forsvar

for sig hadde utgit «Breve fra berømte mænd» *(epistolae illustrium virorum)*, som tok parti for ham, og til at hans motstandere var uberømte, obskure mænd, som levet i uvidenhetens mørke. Brevene er skrevet av flere forskjellige. De, har, kan vi med nogen overdrivelse si, hele det unge-literære Tyskland til forfattere, særlig poetkredsen i Erfurt. Men hovedmanden, den som fik den geniale idé, var *Orotus Rubianus* (Johannes Jäger 1480—1540), som virket som lærer og præst i Fulda, Erfurt, Königsberg og Halle. I anden del var ogsaa Ulrich von Hutten med. Derimot har Reuchlin selv ikke deltat og Erasmus fra Rotterdam værger sig ivrig mot mistanken om at han skulde være forfatter.

Brevene fra de uberømte mænd er en literær spøk. Satiren er indirekte. Reuchlins motstandere, dominikanerne i Köln og deres venner, skildrer sig selv i breve som de skriver til hverandre — de fleste av dem er til deres aandelige fører, professor Ortvinus Gratius (Ortwin de Graes); — her plaprer de ut med sine hemmeligheter, fremstiller ganske naivt sit livssyn og holder hverandre underrettet om processen mot Reuchlin, — den røde traad som binder brevene sammen. Billedet er karikert, ofte indtil det groteske, men karikaturen gaar aldrig over det sandsynlige. Efter vor smak er det meget i dem som er raat, uanstændig og usmakelig. Men dette har ogsaa sine forbilleder i forhold ved universiteterne. Her pleiet nemlig disputationerne at slutte med et komisk efterspil, hvor det mest blev drøftet slibrige emner (f. eks. *de fide meretricum* o. l.) Religionen behandles ogsaa i brevene paa en litet respektfuld maate, og det kunde synes som katoliken Janssen i sin bekjendte «Geschichte des deutschen volkes seit dem Ausgange des Mittelalters» (13. Ausg. II, S. 57) har ret, naar han siger: «I sandhet gemene er de sammenligninger som blir gjort i brevene. Saaledes blir Kristus sammenlignet med Cadmus. Likesom Cadmus opsøkte sin søster, saaledes opsøker Kristus menneskesjælen, sin søster; fordi Kristus er født to ganger, én gang forut for al tid og dernæst i kjødet, ligner han den to ganger fødte Bacchus; Semele, som fostrer Bacchus, betyr jomfru Maria. Den som fuld av beundring fortæller om disse sammenligninger, som han mener er indspirert av den Helligaand, sier at han har dem fra en bok av en engelsk

magister av vor orden ved navn Thomas de Walleys.» Omkring 1340 levet det virkelig en dominikanermunk av dette navn, som har gjort slike vidunderlige sammenligninger mellem kristendommen og hedenske myter; saa i dette stykke er forfatterne av brevene undskyldt[1]. — Anden spøk grunder sig paa uttalelser av Erasmus fra Rotterdam og Æneas Sylvius (Pius II). Noget av det usmakeligste i vore øine er at satiren gaar ut over navngivne personer, og en kan være enig med Erasmus fra Rotterdam, naar han skriver: «Jeg er glad i spøk, men jeg har ingen smak for skjældsord. . . . . Jeg kan ha gjort litt nar i «daarskapens pris» ; men det var ublodig; jeg har aldrig skadet nogen mand paa hans gode navn.» Især forekommer det os ufint, naar det ofte, mest i slibrige forbindelser, er tale om Pfefferkorns hustru og om at hun staar i forhold til Ortwin Gratius. Men ogsaa dette kan undskyldes med at alt Reuchin taler om hende som en vakker kvinde *(bellula mulier)* og antyder at Pfefferkorn benyttet hende paa en mindre fin maate. Tiden var i det hele raa. En spøk maatte være saftig og drøi for at folk skulde more sig ved den. Hvor meget drøit findes det ikke selv hos Luther! Dette maa vi komme i hu naar vi læser brevene fra de uberømte mænd. Men ser vi bort fra dette, er satiren kostelig og stiller brevene paa høide med de ypperste humoristiske verker i verdensliteraturen. Vi ser hele munkeslænget lys levende for os i al deres dumhet, frækhet og liderlighet. Vi morer os over deres grænseløse uvidenhet og hvorledes de med det høitideligste alvor drøfter de mest intetsigende spørsmaal og naivt fortæller om sine svirelag og elskovseventyr. Vi nyter deres kostelige kjøkkenlatin, som umulig kan oversættes, og er aldeles uenige med Erasmus fra Rotterdam som sier, at hadde han skrevet brevene, var latinen blit bedre. Latinen er virkelig ogsaa (paa grund av Huttens medarbeiderskap?) bedre i anden del, og derfor staar denne rent literært under den første. Sproget i brevene virker saa komisk, fordi det ved hvert skridt forsynder sig mot lovene for klasisk latin og er fuldt av germanske ord, som har faat mere eller mindre latinsk sving paa sig. Men gjennem al travestien skjønner vi at dette barbariske latin gjen-

[1] Se efterskriften, s. 567.

nem aarhundreder har levet sit eget liv, er blit talt og skrevet. Humanismen gav munkelatinen dødsstøtet og satte paany den klasiske latin i høisætet. Det er dens varigste erobring. Om dette bare har været til held for verden, skal jeg la være usagt. Munkelatinen, som er saa let at lære og som var tilpasset for det germanske folk, hadde kanske hat emner i sig til at bli et verdenssprog som Esperanto eller Ido.

Det første brev i samlingen fører os like ind i milieuet. Doktorer og magistre i Leipsig holder «et Aristotelisk maaltid,» og ved denne filosofiske fest diskes der op med smørgaasbord og kaker og 7 retter fisk, fugl og kjøt, og hele tiden skjænkes der malvoisir, rhinskvin og Eimbecker-, Torgauer- og Neuburger-øl. Da blev magistrene glade og begyndte kunstfærdig at tale om store spørsmaal; nemlig om det skal hete *magister nostrandus* eller *noster magistrandus* (begge dele er umulig latin, men de trøstet sig med at det ifølge Horats er tillat at danne nye ord,) — Alt Erasmus hadde i «Daarskapens pris» (1509) gjort nar av teologerne fordi de krævet at bli tiltalt som *Magister Noster*: «Du maa ikke sige *Noster Magister* og du maa passe omhyggelig paa at skrive ordene med store bokstaver.» — I et andet brev spør brevskriveren Ortwin Gratius tilraads om han har begaat en dødssyn ved paa en fredag — fastedag — at spise et eg med kylling i; han tviler paa at en ven har ret som trøster ham med at det ikke er værre end at spise oste- eller kirsebærmark, — mark regnes, har en bekjendt doktor sagt, til fiskene —.

Brevskriverne gjør sig til at de er rettroenhetens støtter; men de har alle sine elskerinder. De trøster sig med at de ikke er bedre end Salomo (saa hadde alt Æneas Sylvius sagt) og at de «undertiden maa ha sig en glæde; for lægerne sier at det hjælper mot tungsind». De læser Ovids «Elskovskunst» og søker at følge hans ord at elskerne skal være modige som krigere, ellers duer de ikke noget. En fortæller at han i søvne av bare forelskelse roper sin elskedes navn, Dorothea, saa hans kamerater tror han er dødssyk og paakalder den hellige Dorothea. For at prøve hans kjærlighet maler Dorothea, en vakker og rik enke, et kors paa husvæggen og paalægger ham at kysse det hver aften naar det er blit mørkt.

Dette gjør han trolig indtil en kommer og sviner det til, saa han ved at kysse det rakker til mund og næse. Han blir sint og skjælder ut sin Dorothea. Men hun sværger at hun er uskyldig, og han haaper fremdeles paa at vinde hende; for idet sidste er hun blit venligere, især efter at han har sunget en serenade utenfor vinduerne hendes.

Selv er disse munkene til det ytterste uvidende og kundskapsløse. Men netop derfor raser de mot humanisterne. De klager over at Reuchlin og Erasmus vil indføre et nyt latin og er forbitret over studiet av græsk og hebraisk; «slikt bryr teologerne sig ikke om; for den hellige skrift er oversat godt nok og vi trænger ikke andre omsætninger; desuten bør vi ikke lære slike sprog av foragt for jøder og grækere» Endda unyttigere er det at læse Virgil, Plinius og andre «nye forfattere»; for Aristoteles skriver at digterne lyver meget; «men de som lyver, synder, og de som grunder sit studium paa løgn, grunder det paa synd; dette er ikke godt, men imot Gud; for Gud er en fiende av synd».

Det er ikke bare munkene som haanes i brevene; satiren rammer hele den katolske kirke. I første del er det endda noksaa tamt. Der drives det gjøn med relikviedyrkelsen; Herrens kjortel i Trier kaldes en gammel, luset klædning, og de hellige tre konger i Koln er, sier en ugudelig, snarere benene av tre bønder fra Westfalen. Med dydig harme fortæller brevskriveren om en humanist som sier at han vil gjøre paa prædikebrødrenes avladsbreve; for de er narrer, som bedrager kvindfolk og bønder».

Men i anden del hører vi tydelig bruset av reformationen som nærmer sig. En magister i Würzburg klager over en præst ved hovedkirken dér, dr. Johannes Reysz, som i alle ting vandrer sine egne veie, ikke vil tilhøre nogen skole uten Kristi og ikke bryr sig om munkeløfter og kutter; «Gud ser ikke paa klæderne,» siger han, Ogsaa i sine prædikener har han sin egen maate. Han kommer ikke med subtile spørsmaal og indvendinger, men taler ganske enkelt og liketil, og likevel hører folk ham gjerne. Men det værste er hans stilling til avladshandelen. Nylig var det en prædikebroder Jakob i Würzburg og strødde avladsbreve om sig og forsikret fra prædikestolen at alt det som stod i dem var saa sandt

som evangeliet og at naar en fik dem, var han like saa lost fra sine synder som om Kristus selv hadde kjøpt ham fri. Imot dette talte dr. Reysz og sa: «Intet kan jevnføres med evangeliet; den som gjør ret, blir salig. Om en saa mottar avlad hundre ganger og ikke lever godt, er han fordømt, og avladen hjælper ham ikke. Derimot om en lever godt eller angrer og forbedrer sig, naar han har syndet, se ham forkynder jeg at han skal bli borger i himmelens rike, og ikke trænger han nogen anden hjælp.» — Her har vi alt for Luther traadte frem det vigtigste indhold av hans avladsstrid og hans theser. I et andet brev er det som om reformationen selv forutsiges. I Frankfurt faar magister Klingsor sig av en motstander utlagt Zephanias I, 12: «Paa den samme tid vil jeg ransake Jerusalem med lykter og hjemsøke dem som ligger paa sin bærme og som siger i sit hjerte o. s. v.» Dette utlægges saaledes: Herren sier: «Jeg vil ransake Jerusalem,» det vil sige: «Jeg vil ransake min kirke for at reformere den og fjærne alle de vildfarelser som har indsneget sig i den,» og «dette vil jeg gjøre «med lykter», d. e. ved hjælp av lærde mænd, som i Tyskland Erasmus fra Rotterdam, Johan Reuchlin, Mutianus Rufus og andre, og «Jeg vil hjemsøke det paa mændene,» d. e. teologerne «som ligger» d. e. som er forhærdet, «i sin bærme», d. e. i en skidden, mørk og uduelig teologi, som de for faa aarhundreder siden har bemægtiget sig, mens de har forlat de gamle og lærde teologer som vandret i skriftens sande lys.» — Bak spøken og latteren merker vi alvoret. Reformationen ringer med sine stormklokker. Humanisterne av den kreds som skrev Brevene fra Mørkemændene, eiet ikke religiost alvor nok til selv at aapne kampen mot Romerkirken. Men de pekte paa manglerne ved den og banet vei for Luther.

Til slutning er det et spørsmaal som paatrænger os: Har Luther kjendt disse brevene og hvad indtryk har de gjort paa ham? Fra studieaarene i Erfurt var Luther ven av Crotus Rubianus. Men som Scheel har vist i sin Lutherbiografi, den nyeste virkelige videnskabelige skildring vi har av vor reformator[1], er ikke den tidligere almindelige mening rig-

[1] Otto Scheel, Martin Luther, B. I: Auf der Schule und Universität, 2. Aufl. (Tübingen 1917), S. 229 ff.

tig at Luther i sin studietid stod mitt oppe i en kreds av humanister i Erfurt. Den kreds som flokket sig om Mutianus Rufus, fandtes neppe endda mens Luther studerte ved universitetet dér. Saa gik Luther i kloster og stængte sig ute fra verden og humanismen (1505). Han blev i klostret i tre aar, da han (1508) blev kaldt til lærer ved det nylig oprettede universitet i Wittenberg. Her var han, fraset et kortere ophold i Erfurt og Romerreisen 1511—12, de følgende aar. Han bodde i Augustinerklostret og holdt prædikener dér. Men avstængt fra verden var han ikke længer. Han holdt baade forelæsninger for studenterne og præket i sognekirken, og som distriktsvikar i sin orden (fra 1515) kom han ofte paa reiser. Gjennem sin ven Johan Lang som ogsaa var professor i Wittenberg og Luthers klosterfælle, kom han i forbindelse med de humanistiske kredse, bl. a. med Mutianus Rufus. Vi har et litet brev fra Luther til Mutian, som er ganske karakteristisk. Det lyder i oversættelse: «Naar jeg, lærde og humanistisk dannede *(hummanissime)* Mutian, ikke har besøkt dig eller indbudt dig til mig, da er grunden dels at jeg maa skynde mig med min reise og har meget at gjøre, og dels de store tanker og den sande ærefrygt som jeg har for dig. Ti vort fælles venskap er for nyt til at jeg skulde vaage at vise min ringhet for din i mine øine og i sig selv sande ypperlighet.

Men nu til det som jeg befales og bør gjøre: Jeg har ikke villet la være at hilse paa dig, om end skammen over min uvidenhet og — om jeg saa maa si det — min mangel paa veltalenhet har gjort mig ræd. Men min kjærlighet til dig har faat overhaand, og nu hilses du, lærde mand med de fineste kundskaper, av den landlige Coridon[1], av Martin, barbaren som altid har værer vant til at snadre mellem gjæssene. Men jeg er viss paa eller jeg forutsætter at Mutian foretrækker hjertet for tungen og pennen, og mit hjerte er oplyst nok; for det er fuldt av venskap for dig. Lev vel! Lev vel, bedste fader i Herren Jesus og kom mig i hu! — Fra vort kloster i Gotha, 29. mai 1516.

Broder Martinus Luther, dekan, vikar.

[1] Coridon (Korýdōn) er et græsk hyrdenavn hos Theokrit.

Ett vil jeg la dig vite: fader baccalaureus Johannes Lang, hvem du kjender som en Græker og Latiner og — hvad mere er — som en mand med et oprigtig hjerte, er nylig av mig indsat til prior i konventet i Erfurt. Vis manden din gunst likeoverfor menneskene og bed for ham hos Gud! Lev vel! I hast, som du ser».

Dette brev er baade interessant og lærerikt. Det viser os at Luther nok har en viss beundring for humanismen. Men han tilhører den ikke. Brevet synes trods sine høflige ord ikke at aande nogen virkelig dyp beundring for den humanistiske Gothaer kannik og skjønaand. En kunde næsten tro at broder Martin i sit stille sind gjør nar av humanisterne naar han kalder Mutian «en mand av den fineste eller delikateste lærdom» (*delicatissimæ eruditionis virum*) og sig selv en landlig Coridon, en barbar som altid har været vant til at snadre mellem gjæssene. Luther har visselig ret i at hans latin langtfra er klassisk. Men hans klassiske kundskaper kan ikke være smaa naar han til og med kjender den græske digter Theokrit. Luthers stræv i disse aar faldt nok i meget sammen med humanisternes. I et brev til Johan Larg av 18. mai 1517 glæder han sig over at den ægte teologi og den hellige Augustin gjør lykkelig fremgang ved universitetet, mens Aristoteles litt efter litt stiger ned fra tronen og snart vil gaa helt tilgrunde. Han optraadte ogsaa selv (september 1517) ved universitetet med sine opsigtsvækkende theser mot den skolatiske theologi. Men han foretrækker, som han skriver til sin ven juristen Kristofer Scheurl (6 mai 1517), Augustin for Cicero, og Erasmus fra Rotterdam med sin kolde, kritiske forstand og sin mangel paa hjertelag hadde han litet tilovers for. «Tiderne er farlige nu», skriver han 1 mars 1517 til Johan Lang, «og jeg indser at en ikke har nogen virkelig indsigt i kristendommen, fordi om en er en Græker eller Hebræer, likesom heller ikke den hellige Hieronymus med sin kundskap i fem tungemaal kan maale sig med Augustin som kunde ett, selv om Erasmus synes noget ganske andet.» — I striden mellem Reuchlin og Pfefferkorn stod Luther ubetinget paa Reuchlins side; han uttaler sig med stor ringeagt om Ortwin Gratius. Det faldt av sig selv at Luther ogsaa læste brevene fra de uberømte mænd. Han har vel ikke direkte

uttalt hvad han syntes om dem. Men han nævner dem i et brev til sin ven Johan Lang i sammenhæng med et andet satirisk skrift i samme aand som nylig var kommet ut (5. X. 1916). Her skriver han: «Den spøk som I har sendt mig om ansøkningen til den hellige Fader mot teologerne, er — det er altfor tydelig — ikke skrevet av nogen beskeden natur; overhodet lukter den av samme potte som Brevene fra de uberømte mænd. Men efter min mening er det næppe heldig at slik spøk blir gjort tilgjængelig for alle, da vi jo alle sammen i vor offentlige tale saa at si har været indbudt av to forskjellige læger». I et andet brev fra omtrent samme tid til sin ven Spalatin skriver Luther: «Desuten har prioren i Erfurt, Johannes Lang, sendt mig «Ansøkningen mot teologerne», den indeholder ikke noget av positiv sandhet, men viser sig at ha til forfatter den samme eller en lignende komediant som Brevene fra de uberømte mænd. Jeg helliger hensigten, men ikke verket, som ikke kan holde maal med haan og skjældsord. Derfor har alle som jeg i det sidste har gjort bekjendt med det, straks gjort nar av det. Men se og læs det med dit vanlige maatehold!»

En faar av dette ikke indtryk av at Luther har sat brevene fra de ubekjendte mænd særlig høit. Han syntes at de ved at gjøre nar av navngivne personer skjøt over maalet. Men hensigten billiget han. De sa i spøk det han selv mente i alvor. Det er intet tilfælde at anden del av brevene kom ut i samme aar som Luther slog op sine theser paa kirkedøren i Wittenberg *Epistolæ virorum obscurorum* har ved at gjøre Romerkirken, munkeväsenet og den middelalderlige teologi latterlig gjort mere end noget andet til at bane vei for reformationen.

Efterskrift.

Det s. 561 nævnte skrift blev trykt i Paris i 1511 (og paany i 1515) under titelen *Metamorphosis Ovidiana moraliter a Magistro Thoma Walleis Anglico de professione Prædicatorum sub SS Dominico explanata* (Ovids Metamorphoser forklaret moralsk av magister Thomas Walleis, Engelskmand av Prædikebrødrenes orden under St. Dominicus). Alt i 1484 kom det i Brügge ut en fransk oversættelse av denne moraliserede Ovid, saa skriftet maa ha været omtrykt og vel kjendt paa den tid da Brevene fra de ubekjendte mænd kom ut (se nærmere M. B. Hauréau, Mémoires sur un commentaire des Métamorphoses d'Ovide, Memoires de l'Institut de France, Académie des Inscriptions et Belles lettres, t. XXX, p. 45 ff.). At forfatteren rimeligvis ikke var Thomas de Walleis, har ingen betydning for vort emne. Det er indholdet det kommer an paa for os. Om dette siger Hauréau i sin avhandling, at forfatteren gaar saa langt som til at forutsætte at Augustus's samtidige paa forhaand kjendte næsten alle dogmer i den kristne teologi; saaledes forklares Typhon og andre titaner som rammes av lyset, som Satan og hans bande. Humanisterne hadde virkelig god grund til at spotte disse tydeligvis høit beundrede sammenligninger.

GUDSTRO OG UNDERTRO.

Universitetspræken 21de søndag efter trefoldighetsfest, 28de oktober 1917.

Av Sigmund Mowinckel.

Dagens tekst: Joh. ev. 4, 46—53.

«Hvis I ikke faar se tegn og undere, saa tror I ikke», sier Jesus. — «Tegn og undere», hvad var det for den tids mennesker? Jeg mener ikke filosofisk-naturvidenskabelig; men hvad hadde de at si religiøst? *Undere* var efter deres mening usedvanlige gjerninger, som erfaringsmessig det almindelige menneske ikke kunde gjøre, men bare den som var utrustet med en særegen kraft. Hvor denne særegne kraft kommer fra og av hvad art den er, det har menneskene til de forskjellige tider og i de forskjellige himmelstrøk gjort sig forskjellige meninger om; men de mennesker som Jesus her taler til var klare over at kraften stammet fra Gud. Og slike undere eller kraftgjerninger var «*tegn*», som skulde legitimere den som var sendt av Gud, legitimere hans sendelse og sandheten av hans ord og opdrag. Derfor krævet man «undere» som «tegn» av profeten; det var ældgammel tro i Israel at en ret profet maatte kunne gjøre undere. Hvis ikke, saa kjendte man sig ikke forpliktet til at tro ham.

Men det vil i virkeligheten si, at man krævet undere som *tegn av Vorherre selv.*

Det livets og sandhetens ord, som profeten hadde at forkynde, og som hadde kunnet legitimere sig for dem ved sin frigjørende og opbyggende og «frelsende» virkning paa menneskesjælene, paa personligheterne, det fik ikke virke ved sin egen tyngde, ved sit eget aandsindhold, ved sin egen guddommelighet. For at de kunde tro og indrømme at det guddommelige var guddommelig, maatte det legitimere sig ved tegn, *som ikke i og for sig kom saken ved.* Men det er at kræve tegn av Gud for at tro paa ham. For til syvende og sist er der ikke noget andet bevis for at guddomsordet er guddomsord, ikke noget andet kriterium for det guddommelige, end det at det

gjør en frigjørende og opbyggende og frelsende og nyskapende, med ett ord; en guddommelig virkning paa os, paa vore sjæle, vore karakterer, vore personligheter. Eller anderledes uttrykt: at det faar virke ved sin egen aandelige iboende tyngde, ikke ved utenforstaaende tegn.

«Gjør et tegn for os, Gud, saa skal vi tro paa dig. Vis os nogen undere av din almakt; før kan vi ikke tro!»

Vi skjønner da hvilken religiøs betydning underne hadde for datidens mennesker: de var *støtter for troen.*

Den religiøse tro paa Gud, den sedelige, personlige tilslutning til Guds krav, det var for disse mennesker vanskeligere end det at godkjende underets virkelighet. Det at anerkjende underets virkelighet var for den tids mennesker det letteste av alt. For i hele deres verdensopfatning, i hele deres syn paa de naturlige kræfter og deres sammenhæng hørte underet med som en faktor ved siden av de andre faktorer, bare mere gaadefuld og undringsvækkende. Saken er den, at en naturnødvendig kausalsammenhæng i vor mening av ordet aldeles ikke var nogen tankenødvendighet for de gamle.

For den som er en smule kjendt i evangelierne kan der nu ikke være minste tvil om at *Jesus misbilliger en slik trang til utenforstaaende støtter for troen.* «En ond og vantro slekt kræver tegn». «Glæd eder ikke over at de onde aander er lydige mot eder, men glæd eder over at eders navne er skrevet op i himmelen». Og likesaa i teksten i dag; det er et bittert hjertesuk, dette: «hvis I ikke faar se tegn og undere, tror I ikke».

Troen paa Gud og den indre personlige tilslutning til Guds vilje, til det gode, er istand til at staa av sig selv; den trænger ingen ytre støtter; den har nok med den indre støtte, som ligger i dens egen oplevelse, i den indre erfaring av Gud.

Men nu blir vi vidne til noget merkelig. Jesus tar menneskene som de er. Han viser sig, med al sin himmelstormende idealisme, dog som *realist.* Han *imøtekommer* her, som ellers, en *trang* hos skrøpelige mennesker han træffer paa, selv om denne trang ikke er ideal og helst burde ha været borte.

Saa klar som han er over at Guds-tro og under-«tro» er to forskjellige ting, og at det er en stor skrøpelighed ved Gudstroen at den ikke kan staa av sig selv, men maa støtte sig op paa undertroen, saa gir han allikevel den svake tro lov til at støtte sig paa tegnet, heller end at den skal synke sammen.

Men vi maa nu vokte os vel for at tro at det er for tegnets egen skyld Jesus her gjør det. Det var fjernt fra ham. Hadde det ikke været for at hjælpe et menneske som hadde det ondt, saa hadde han aldrig indlatt sig paa at gi noget tegn.

Men dette forhindrer allikevel ikke at han tar menneskene som de er og til en viss grad imøtekommer tidens trang til støtte for troen ved at peke paa de kraftgjerninger han av andre grunde gjør, som legitimation og støtte.

Vi kan bare tænke paa hans svar til Johannes, da denne sendte bud og spurte om han virkelig var Messias: «Gaa og fortæl Johannes hvad I har set og hørt — blinde ser, halte gaar, spedalske renses, døve hører, døde staar op og evangeliet forkyndes for de fattige». Eller hans ord til farisæerne: «Hvis det er ved Guds finger jeg driver de onde aander ut, saa er jo Guds rike kommet til eder».

Jesus vil ikke gjøre det vanskelig for menneskene at tro, tvertimot: han gjør hvad han kan for at *gjøre det let at tro.* Han er saa fjernt som mulig fra den forvrængning av troesbegrepet, som siden har gjort sig bred i kristenheten: at troen er et vanskelig sacrificium intellectus, et offer av fornuften. Han kan finde det ondt og bittert at menneskene nu en gang ikke er mere religiøst ekte end at de krævet en saa overmaade fornuftig og overbevisende støtte for troen som undertegnet efter datidens mening var, og harmfulde ord kan der av den grund falde fra ham; men han imøtekommer allikevel denne trang forsaavidt som han peker paa sine kraftgjerninger som en fornuftig støtte for troen.

Han er selv klar over at her lemper han sig efter menneskene som de engang var, paa samme maate som Paulus lemper sig og kan si at han er en jøde for jøderne og en græker for grækerne og alt for alle for om mulig at vinde nogen.

Denne Jesu realisme i forholdet til den daværende aandelige situation er det som gir os nøkkelen, naar denne tekst skal anvendes paa os idag.

Jesus vilde ogsaa *idag* ha været *realist* og hævdet den *religiøse* interesse fremfor alle andre. Idag som dengang vilde han ha set *det* som sit maal: at bringe menneskene til Gud. Eller luthersk uttrykt: *at gjøre det mulig for dem at tro.* For i troen, og kun i den, griper vi Gud.

Den aandelige situation i nutiden er en ganske anden end den var for de mennesker Jesus her taler til. Det som dengang var en støtte for troen er nu for mangfoldige mennesker, og det ofte netop for de mest oplyste og for mange av de ærligste, baade i intellektuel og i moralsk-personlig henseende, blit en *hindring for troen.*

Var for den tids mennesker en lovmessig, paa kausalitetsprinsippet bygget verdensforklaring ingen tankenødvendighet, saa er den det saa meget mere for os. Det *strenge og ubrytelige kausalitetsprincip*, princippet om verdensordningens uryggelig lovmessige og nødvendige sammenhæng fra det største til det minste, princippet om de ubrytelige, evig uforanderlige naturlove, princippet om at alt som overhodet virker i den store verdensmekanisme er av naturlig og lovbunden art, dette princip er for os den *nødvendigste forutsætning for at vi kan opta verden og tingene i vor bevissthet*; hvor denne forutsætning falder bort, der opgir vi overhodet at tænke og ordne, der svikter vor aand, der omtaakes den i kaotisk mørke, der blir hele tilværelsen kun et uartikuleret, fortvilet skrik; kausalitetsprincippet er den «tænkeform» (hypothesis) uten hvilken vi overhodet ikke tænker, likesaavisst som vi overhodet ikke tænker uten i rum og tid.

Og derfor virker underet ganske anderledes paa os end paa den tids mennesker. Stilles vi overfor en *hændelse i nutiden* som gjør krav paa at være et under, eller som av tidligere tiders mennesker vilde være blit holdt for et slikt, som f. eks. den angivelig underfulde helbredelse i Stavanger for et par aar siden, saa spør vi med en gang efter *den naturlige forklaring paa fænomenet;* for vi gaar uten videre ut fra at der *maa* være en slik.

Og naar vi stilles overfor de *bibelske fortællinger* om fortidens undere, de som for vore øine ser ut som den absolute

fornektelse av eller ophævelse av den lovmessige sammenhæng i universet, som vi ellers regner med som uryggelig, om ikke i vor teori, saa dog i vor praktiske handling, da blir de til svære *problemer for tanke og tro. Tanken* sier da et av to. Enten: det kan ikke være mulig; eller: de maa alikevel bero paa en eller anden lovmessighet, enten det nu er den vanlige «naturlige», som vi ogsaa ellers regner med, eller det er en «høiere», av os endda ukjendt naturlovmessighet. *Troen*, eller rettere: *den religiøse pietetsfølelse* og *den religiøse tænkning*, sier som saa: men disse hændelser er jo fortalt som undere i skriften, og altsaa maa det være sandt; eller de sier: skal jeg tro paa Gud, saa maa jeg ogsaa kunne tro at han evner alle ting, selv det at ophæve naturlovene. Men i alle tilfælde blir der en motsætning mellem den klare tanke og den religiøse følelses dom. Og derfor er det underne for nutidens menneske trær frem som en av troens vanskeligheter og problemer. Det er saalangt fra at de nu føles som nogen støtte, som kan fremkalde og bære troen; det er meget mere troen selv som maa holde underet oppe, og uten den falder det bort av nutidsmenneskets bevissthet. Og for mangfoldige menneskers bevissthet staar undertroen som den viktigste hindring mot at tro.

Hvad vilde nu Jesus sagt og gjort overfor nutidsmennesker i denne aandelige situation?

Han vilde ganske sikkert ha vist sig som det samme virkelighetsmenneske, den samme realist som dengang. Han som var kommen for at lete op det bortkomne, og ikke for at jage det længere bort, *han vilde ogsaa nu ha tat menneskene der han fandt dem og imøtekommet den trang som faktisk var i dem.* Han vilde ogsaa idag ha set det som sin opgave, ikke at gjøre det vanskelig for menneskene at tro, men at gjøre det let for dem. Det er mere end rimelig at han vilde sagt til et slikt menneske: det er da forfærdelig hvor nutidens naturvidenskap og filosofi og den opøvede tænkeevne og de stærke krav til tankeklarhet og konsekvens, hvor hele det gjennemrefleksterede og intellektualistiske og tekniske drag i nutidens kultur og videnskap har gjort det vanskelig for eder at tro, vanskelig for eder naivt og enkelt at følge sjælens dype behov og barnslig at overgi eder til Gudstillidens hvile

og tryghet; ja, det er mere end rimelig at han med en medfølende sørgmodighet, og kanske ogsaa med en tanke av bitterhet, vilde ha sagt: hvis I ikke kan gripe det med forstanden og tanken, tror I ikke. Men likesaa sikkert er det ogsaa, at han som imøtekom oldtidens trang til tegn, han vilde ogsaa ha imøtekommet vor tids trang til tankeklarhet og lovmessighet, og sagt: *Kan I ikke tro paa Gud paa grund av den tankemessige hindring i undertroen — nuvel, saa tro paa Gud og kast eder i armene paa ham uten den.*

Vi faar være klare over at en slik realisme hos Jesus ikke vilde ha det fjerneste av opportunisme eller akkordgjængeri ved sig. Med al indre ret vilde han kunne si noget slikt til nutidens mennesker. *To omstændigheter gir ham ret til det.*

Den ene er det som vi alt har nævnt: hans *instinktmessige erkjendelse av at Gudstro og undertro er to forskjellige ting, som ikke utenvidere falder sammen.*

Riktignok er der ikke mange som har trodd saa høit og saa stort og saa dristig om Gud som Jesus. Han var ikke ræd for at tiltro Gud makten til hvilketsomhelst under det skal være, om det saa var at si til fjeldet der at det skulde flytte sig og sænke sig i havet. Det var for ham det naturligste og det enkleste av verden at tiltro Gud slikt virke. Og vel at merke: han tiltror Gud dette som noget aktuelt, som noget som kan ske hver dag igjen, ikke bare som noget fortidig fra dengang bibelhistorien skede. Men det er allikevel værd at merke hvor kyskt tilbakeholdent Jesus tænker og taler om Guds undermakt. Naar Jesus skal gi eksempler paa Guds makt og godhet, saa er det ikke underne han peker paa, men det er de rent naturlige ting, som ligger indenfor enhvers erfaringskreds som noget lovmessig kontrollerbart. Det er farveprakten hos liljerne paa marken, den muntre sorgløshet hos fuglene i lunden og under hustaket, det er Guds daglige faderlige forsorg med mat og drikke og klær, med daglig brød og naadig syndsforlatelse, med sol og regn over onde og gode.

Naivt og umiddelbart, enkelt og glad at leve i tilliden til denne Guds godhet og makt, og ta paa sig opgaverne som Guds opgaver, ja selv lidelserne som utslag av Guds kjær-

lighet, som nødvendig givne midler i Guds frelsesplan, det være sig nu som opdragelse av karakteren, som offer av egenviljen, eller som soning for slekten, — det er for Jesus tro paa Gud. Om saa denne tro gir sig form som undertro, det er noget som beror paa omstændigheterne og hændelserne; for den virkelig enkle umiddelbare Gudstro er aktuel: den lever for hvert øieblik, og lar det være nok; den lar hver dag ha nok med sin plage.

Troen paa Gud, det at gripe Gud som en *nu* for *mig* aktuel og frelsende virkelighet, er ett. Noget andet og fra den forskjellig er antagelsen av undernes virkelighet. Det første er *religion*, det andet er *verdensanskuelse*. De griper riktignok ind i hinanden, nu som dengang og til enhver tid, men er dog to forskjellige ting. At tro paa Gud er at overgi sig til ham som *min;* at anta underets virkelighet er en tankemessig forklaring av verdensaltets funktion i dets forhold til Gud.

Det er denne væsentlige forskjel Jesus instinktivt har for øie.

Derfor er det Jesus med al bestemthet avviser den tankegang som ikke kan tilegne sig Gudstro uten som undertro.

Og med den samme indre ret vilde han derfor kunne si: gjør undertroen vanskeligheter, saa begynd ganske enkelt med at ha tillid til Gud, og la det saa komme an paa oplevelser og erfaringer om Gudstroen fører dig til en undertro, som du kan hævde med fuld personlig og intellektuel sandhet, av hvad form nu end en slik undertro maatte komme til at bli — eller om den ikke gjør det. Det er nemlig ikke det det kommer an paa. Gudstroen er selvstændig; den er uavhængig av undertroen.

Den *anden grund* ligger i det *maal* Jesus visste at han hadde med sit virke.

Maalet var, som vi sa: at gjøre det mulig for menneskene at tro. *Han vil gjøre det naturlig for menneskene at tro.*

Ja, for det er ikke altid let for os mennesker at være naturlige.

Men det at *tro*, det er i virkeligheten — og burde derfor være — det aller naturligste av alt.

Der er mange som taler om at menneskene ikke *vil* tro; naar saa mange ikke kan finde ind til Gud i Kristus og faa hvile i troen, saa er det fordi de inderst inde ikke *vil*, siges der. — Det røber liten menneskekunskap at si *slikt*. Og liten virkelighetssans.

For inderst inde er der *ikke noget menneskesjælen længter saa efter som efter at faa tro*. Der findes ikke noget normalt bevisst menneske, som endda staar i et positivt forhold til livet, som ikke lever og bæres oppe i kraften en eller anden tro, en bærende livsmakt. Og det vi higer og stunder efter, det er en tro som kan gi livet et klart og bestemt indhold og maal, saa vi vet hvad vi er, og hvortil vi er, og hvad vi lever og virker for, en tro som kan gi kraft og mot og lys til livskampen og livslykken, som kan bære os ut over baade liv og død. Alt som heter livskunst gaar ut paa at vinde en slik tro. At tro er den viktigste av alle *livsfunktioner*, og den kristelige Gudstro er denne livsfunktions høieste utfoldelse. Og derfor er det ogsaa det dypeste og sandeste som er sagt om religion og menneskeliv, naar Luther former evangelisk kristendoms grunderfaring slik: «*En retfærdig kristen lever alene i kraft av sin tro*».

Hvordan har Luther ment dette? Han har ikke ment det slik som det saa ofte forvrænges og misforstaaes, som en dogmatisk sandhet, som vi nu har at godkjende fordi den kan bevises av skriften. Han har ikke ment det slik, at det at tro paa sandheten av kristendommens og bibelens lære og saa efter evne at leve efter dens bud, er det eneste vilkaar paa hvilket Gud tilregner os retfærdighet. Men han har ment det som en *erfaringssætning*, som uttryk for en dyp *selvoplevelse*. Han har ment det slik, at naar vi kommer fra uroen og tvilen og angsten, fra den pinende selvfordømmelse og det haabløse stræv efterat præstere godhet og renhet, slik at vi med fuld indre sandhet kan erklære os fornøiet med os selv — naar vi fra alt dette kommer frem til at faa fred og hvile og kraft og mod i den tro, i den tillid at Gud allikevel, tross al ufuldkommenhet og synd, elsker os og kjendes ved os og vil bruke os, at han regner os for «retfærdige», fordi han vil ha os, og at han selv gir os kraft til at være rene og gode, og at selv lidelse og død er uttryk for hans kjærlighet — haarde

og ubegripelige uttryk vistnok, men dog slike at vi ogsaa i dem aner den evige Gud, hvis væsen er kjærlighet, — da er det som at vaakne fra en tung sygdom og en vakker morgen kjende sig frisk; da er det som at komme ut fra et fængsel, ut i Guds straalende solskin og kjende hans friske vind om sit hode; da er dette en livsfylde og en livskilde til alt hvad der er godt og høit og rent og ædelt; da løses sjælens bundne kræfter; da opstaar «en aandelig utveksling», saa Gudskraftens aabenbaring Kristus ogsaa «vinder skikkelse» i os; da *lever* først et menneske i dypeste mening av ordet; da smaker han den salighet i Guds naade, som er evighetens vaarfrembrud — da lever han i kraft av denne sin tro, som gir ham alt dette.

Er ikke en slik tro, et slikt positivt forhold til livet, en slik livsbejaelse, er ikke den, for at bruke et naturvidenskabelig uttryk, en biologisk faktor, en livsfremmende faktor av rang?

Og saa skulde normale mennesker ønske at holde sig borte fra tro?

Nei, *motiverne til at ville tro er mange* hos os mennesker. Det kan være det positivt, idealistisk anlagte menneskes trang til et høieste ja, en høieste sanktion av dets ideelle stræben; trangen til en vigsel, en helging av livet og dets maal og plan; trangen til at se at den høieste værdi, det værdifuldeste og helligste, ogsaa er det sterkeste og det virkeligste av alt, og trangen til den vigsel at staa i forhold til dette helligste og sterkeste og bæres oppe av det, av Gud. Det kan være det sedelig kjæmpende menneskes trang til en kraft som er stærkere end hans egen, en støtte i den moralske kamp for fuldkommenheten. Det kan være det selvfordømmende, syndige, av sin egen fordærvelse forfærdede menneskes trang til frikjendelse, til redning fra det onde som holder det bundet, frikjendelse og tilgivelse fra en makt som er ren nok til at dømme, mæktig nok til at ha noget med den enkeltes handlinger at gjøre, barmhjertig nok til at stryke ut og tilgi — den pinte sjæls rop om syndernes forlatelse.

Alle disse behov finder sin utløsning i en tro, som fører ind til Gud. I ham er alt dette Ja og Amen.

Til hvilken Gud? Den eneste Gud vi vet om: Den Gud vi ser i Kristus. Det er i ham alt dette er Ja og Amen.

Men er motiverne mange, saa er ogsaa *vanskeligheterne for troen mange.* Og særlig har teologerne været dyktige til at lage troen om til en vanskelig præstation. Men Jesus saa det som sit kald at *forløse* fra disse vanskeligheterne, ogsaa fra de vanskeligheter som teologer og kirke har skapt.

Det at faa være salig i en slik tro er det Jesus tilbyr. Følg det dypeste i din natur, roper han til os. Vaag dig til at være et sandt menneske. Kast dig i Guds arme, lev dit liv i tillid til hans rike, evige kjærlighet, si ja til livet, til selve det evige liv. Faa dit arbeide adlet ved at faa se det som Guds arbeide; faa lidelse og nød og død helget ved at faa se det som utslag av Guds kjærlighet!

Derfor er det han sier til os: ser du da ikke selv hvor meningsløst det er at sætte vilkaar for at tro! Troen er jo ingen præstation, som kræves av dig, den er en gave som tilbydes. La ingen menneskelig mening faa gjort troen om til en præstation. La ingen gjældende mening holde dig borte fra troen ved at regne op for dig alt hvad du skal tro og mene for at være kristen. Det dreier sig ikke om *hvad* du skal tro, men paa *hvem* du tror. Ser du ikke for en synd mot dig selv at kræve saakaldte objektive garantier for at tro! Beviset indeholder jo troen selv, idet den gjør livet til liv. La troen være det enkle og enfoldige den er: at kaste sig i Guds arme; lev livet i tillid til at der er en Gud som er din Gud, som seirer over det onde og fører op til fuldkommenhet og evighet. La under være under — la det ligge til det kanske blir et praktisk virkelighetsspørsmaal for dig personlig. Men kom du ut i Guds solskin, la hans frie vind vifte om dig. Lev!

«Ti den retfærdige lever alene i kraft av sin tro».

SIGBJØRN OBSTFELDER OG VOR TID.

«Men igjennem nogle sjæle drager sig verdensvindens aandepust, og de ser dypt ind i verdensblaaet. I verdensblaaet. Ti jorden er kun liden. Mørk, sort er jorden Fra solen kommer lyset.»

Obstfelder

I.

Obstfelder *saa* lyset i en tid da jorden var «mørk, sort». Hans liv og digtning bar en kampfuld søken for at finde veien til lyset. Den var «ein Heimgehen». En tung, smertefuld vandring til han tilslut stod i templet og «stjernerne stod atter derude foran mig som da jeg var et lidet barn, saa klare, saa rolige, de stjerner, der stod slig foran Aristoteles, Plato.» Han var en av de tidlige vaarbud som ikke faar se frugten; bare de fine, hvite blomster.

«Obstfelder», — det betyder jo «frugtmarker». Og jeg ser for mig en av Hardangers store frugtmarker, skinnende av blomstersne; den vil bære tunge, gyldne frugter naar høsten kommer.

Slik staar Obstfelder for mig; den rene, fine, den sterke, rike. Hans navn er blit nævnt ofte de sidste par aar, men sjeldnere før. For han var en fremtidens digter, en av dem hvis navn glemmes for at dukke op igjen i senere tider, hver gang beriket med en ny tids nye forstaaelse. Forsaavidt deler han skjæbne med de største. Shakespeare dukket op igjen efter to aarhundreders glemsel, Goethe var blandt dem som fandt ham. Naar kommer den tid da Goethe selv, og Lessing og Novalis og de andre fremtidsdigtere skal dukke op igjen i bevisstheten, ikke bare som klassikere en maa «ha læst», men som venner, som «eviga följeslagare»? Er Obstfelders tid inde, saa er heller ikke de andres langt borte. Blir Obstfelder ens ledsager, kan en ikke undgaa at veien fører en til de andre. Han er egenartet og helt moderne, men der er ogsaa

det hos ham som bærer ut over enhver tid, viser tilbake til det dypeste i forgangne tider og lyser langt ind i de kommende.

Obstfelder hører ind i rækken av de længselsfulde sjæle som alt fra indgangen til vor tid begyndte at speide efter den nye. *Lessing* skrev Nathan der Weise, han ventet paa «det nye evangelium», «den tredje tid». *Goethe* skrev eventyret om det gamle og det nye tempel. *Shelley* kjæmpet sig frem til det store fremtidsperspektiv i Prometheus Unbound, han kunde «hope till hope creates from its own wreck the thing it contemplates». Og *Novalis*, — hele hans digtning er igrunden én forkyndelse av den nye tid.

Disse digtere hadde endnu lyset fra svundne tider paa sin vei; men det svandt eftersom materialismen bredte sig i alle sine former. Det blev mere og mere vanskelig for de længtende og søkende sjæle at finde veien til lyset, og de digtere som levet længer ute i det nittende aarhundrede, de fik føle at de levet i en mørketid. Var det underlig om hjernerne og hjerterne brast i en søken og en kamp som ofte maatte synes haabløs? Heinrich von Kleist, Friedrich Nietzsche, Otto Weiniger, — jeg tror alle som i vor tid selv har kjæmpet for at komme til lyset, med en gysen forstaar deres skjæbne. Vi ser paa dem med dyp medfølelse, og vi ser med beundring og taknemmelighet op til de sterke som vandt seir over sig selv og sin tid. Der er to vi her i Norden bør mindes og gjøre til vore ledsagere. Det er de to merkelige: *Obstfelder* og *Strindberg*. De er hver for sig egenartet, forskjellige i alt uten i det ene: de levet helt og fuldt med i sin tid, men blev aldrig træt av at søke efter lyset i dens mørke; de trængte tvers igjennem den, — og fandt lyset. De samler i et brændpunkt alle tidens forskjelligfarvede straaler og kaster dem tilbake som det fulde sollys. De kjender vor tid, vore tvil og vore kampe, vor feighet og vor lysskyhet. Har *de* lært os at trænge igjennem vor tid, da først kan vi se Goethe, Novalis, Shelley og de andre i deres rette lys.

Strindberg, Obstfelder. — Strindberg, jetten med det rovdyragtige ansigt og de voldsomme lidenskaper, Faustskikkelsen i vor tid, der begyndte som «Antikrist» og endte med at skrive de Blå Böcker. Hans lange liv var en uavbrutt kamp; hans urolige, higende aand drev ham ind i alle tidens strømninger,

drev ham til at forske i alle videnskaper: historie, religion, astronomi, naturvidenskap og sprogvidenskap; hans produktion spænder over alle disse omraader og gaar op i flere og tredive bind.

Og Obstfelder. Med det fine, sky, næsten barnlige væsen, og det spørgende blik. Den altid søkende sjæl med de spændte nervestrenge og den blyge, uendelig ømme, dirrende intense følelse, — han var som hans egen fiolin — og med den vældige blaa himmelkuppel som hvælvet sig over alt han levet med sine monumentale krav, sin strenge renhet. *Han* studerte bare fordi det var ham ansvar, pligt; han længtet efter «den dag da jeg atter som da jeg var barn kun har det store, blaa hvælv og hvad jeg derunder ser og min egen tankes brønd at øse sandhet og verdenssyn af». Hans liv var forholdsvis stille, sit virkelige liv levet han med sig selv. Han var uendelig ensom. Og hans produktion kunde let presses sammen til et eneste bind.

Forskjellige i alt, men like i dette: de *levet* sin tid, og de følte dens nød indtil fortvilelse, indtil vanvid. Jeg vet ingen som har git et klarere, intensere billed av vor tid end Obstfelder i En Præsts Dagbog:

«Vi gaar i et mørke, som vi kalder lys, og undertiden kan det synes de mest finfølende af os, at der er noget tungt i luften, noget som ikke lugter godt. Den unge mand, der netop har forladt barnets solrige, — der lægger sig en forfærdelig melankoli over hans sind, fordi det, han ser omkring sig, ikke er saa skjønt og lyst som noget, hans barnesjæl leved i og higed imod. Og denne melankoli kaldes Weltschmerz. Og menneskene ler af den. Men maaske har den noget med himmellegemerne at gjøre.»

«Jeg ved ikke hvorfor, men tanken paa en tid, da menneskene har gjennemtrængt og omskapt alt paa jorden bringer mig til at gyse. En tid da hele jordflaten er dækket med huse og skoler og kjøkkenplanter, da havets bølger ved kunstens hjelp er bragt til taushed. Det synes mig, som at mit hjerte ikke kunde slaa, naar jeg ikke vidste, at min aand, om end noksaa fjernt, møder vild skog, skog, som ikke mennesket har plantet. — — Saa vil denne susen svinde! Denne susen, der smyger sig ind i et menneskets ældste, evigste sjæl og bringer den til at mindes.»

«Før stod de stille menneskene. De voksede som planter og blomster. Nu er de revne op fra jordbunden. De er paa vei til at flyve. Men de er ikke endnu fugle. Derfor ligner det flaksen av fugle som er syge, dødsjaget. — — Menneskene farer frem og tilbage, ud og ind mellem hinanden, de har ikke ro, de er blit som molekyler i en lysende gas. Musikens aarhundrede — jernbanernes aarhundrede. De reiser og reiser. De kan ikke faa tænke én tanke tilende, ikke leve én følelse tilende, manden reiser fra sin hustrus seng, børnene fra sin moders bryst. Jeg ser dem tilslut alle, alle menneskene, i en eneste hvirvel, — jeg blir saa beklemt. Er der da ingen rast, ingen ro, ingen hvile længer paa jorden? Er der intet *hjem* mere i verden?»

Enhver som har *levet* vor tid vet hvor rigtig Obstfelder har set og gjengit den, — den og vore inderste følelser. Bare *det* er værdifuldt, at han gir vore uklare følelsesbølger klare, monumentale tankeformer. Men det er ikke det store og merkelige ved ham. Der er mange av vore dygtige forfattere som føler tidens nød og gir den uttryk; men det som hæver Obstfelder høit over andre, det som paa engang gjør ham til en ensom og til en evig följeslagar, det er at han *seiret* over sin tid. At han naadde saa langt i erkjendelsestorst at han fik se« den uendelige linje i alt», «det store, blaa hvælv over alt», «rytmen gjennem alt». Det er det som er forskjellen mellem en Præsts Dagbog og f. eks. Bojers sidste bog — for at nævne et typisk eksempel. Ogsaa Bojer har merket tidens hunger, hungeren efter «evighetstonen», «verdensharmonien»; og han har skrevet en bog om den, hvis likhetspunkter med En Præsts Dagbog er tydelige. Men forskjellen er likesaa tydelig. En Præsts Dagbog er liv fra begyndelse til ende, den som skrev den har selv kjæmpet ansigt til ansigt med Jahve; derfor griper den os med sandhetens magt, derfor er den blit fuldlodig kunst, og derfor ender den i én stor seiershymne til den Gud som kommer til ham i roser og sol, «i hvis lys der er uendelighet». Mot dette fuldtonende liv virker Den Store Hunger underlig «forfattet», og dens slutning likefrem mystificerende. Johan Bojer har git os stene for brød; en som virkelig har følt den store hunger vil aldrig kunne slaa sig til taals med et saa negativt resultat.

Men hos Obstfelder er alt liv.

Der gaar en ret linje fra de ydmyge, stolte ord:

«Dig — strenge, ubønhørlige, tugtende liv — dig — straalende, tilslørede, farvedøende, blussende liv — knæler jeg for og ofrer mig til. Tag mig. Jeg har lidt for at lære dit væsen at kjende.»

og til hans sidste ord:

«Rytme gjennem alt! Gjennem det uendelig store og de mindste celler! — — — Alt dette derude, alt dette derinde, alt var i straaleorden om den mægtige, herskende rytme, og det ene hævet sig blot fordi det andet sank. Ja, i alle millionerne var der en aandende plan, og det yderste var bundet sammen med det inderste ved skjælvende strenge. Strenge var spændt fra den yderste klode til den inderste, den mindste celle.»

«Har nogen filosof uttalt en formel større end denne: «Liv — i skjønhed?»

Hans liv og hans digtning var ett. Derfor har han ikke skrevet meget. Han sier i et brev til Ellen Key:

«Men da hvad jeg skriver altid vil sigte mod det inderste i menneskesindet, og menneskeaanden, har jeg nok ret til at ta mig tid. Ti jeg vil, at mine ord skal komme med stjernetegn paa sin pande, med det vederheftiges autoritet, med det gjennemlevedes fulde retfærdighed.» Han har vundet hvad han vilde. «Saa særegen er han, at han er i hver sætning han har skrevet» (Viggo Stuckenberg). Vi kan følge hans vei like fra den første famlende, uklare digtsamling med de enkelte store glimt som det gripende *Kval* og den anende, henaandede *Nocturne*, til voksende klarhet og intensitet i novellerne, skuespillene og skisserne. I *De Røde Draaber* ser vi følelsen av tidens nød stige til fortvilelse; men længselen vokser, længselen efter den nye tid som *maa* komme.

I dette skuespil er endnu alt uklart. Men pludselig kommer gjennembruddet i hans næste verk, *En Præsts Dagbog*. Først her ligger den helt aapen for os den lange vei han har gaat. Og saa sandt og intenst er den skrevet at hans vei blir vor mens vi læser den. Han fører os gjennem alle stadier av famlende uklarhet, like ind i fortvilelsens mørke. Men sandhetstørsten kan ikke slukkes. Den driver ham til den iskolde er-

kjendelse paa vidderne, hvor Jahve tordner til ham i uveiret. Og derfra gaar veien til solen, og til kvinden med barnet ved sit bryst, «den store, dybe, blaa sandhed» som er «liv i skjønhed».

Og saa gaar veien fra forklarelsens bjerg ned for at hjælpe de syke og lidende.

«Og der stryger en hed længsel gjennem mig efter dem dernede. Jeg vil ned til dem, til dem alle. — Eller om jeg bare kunde finde en eneste, der sat for sig selv og graat, og faa sætte mig stille hen hos den ene og stryge taaren sagte væk. — Ned mod dem, ned mod dem! hvisked jeg. Saa steg jeg da ned fra isbræerne mod menneskene. Mens duften blev fuldere og fuldere, voksede furu, furu og birk, hassel og blomst og bæk, og tilsidst det alt, altsammen, skov og haver og roser og dug og dis og sommer.»

Dette blev Obstfelders sidste bud til menneskene. Da det syntes som hans liv skulde begynde for alvor da var det forbi. Obstfelder døde den 29de juli 1900, bare 34 aar gammel. En Præsts Dagbog utkom efter hans død.

Uvilkaarlig gaar tanken til de andre digtere som døde unge, og hvis verk allikevel synes avsluttet, fuldkomment. Wergeland, Novalis, Shelley, Mozart, Rafael. Obstfelder har slegtskap med dem alle. Det er den samme brændende, blussende dag, den voldsomt sterke utvikling i løpet av nogen korte aar, — den samme store, stjerneklare kveld; den som ellers bare kommer til den avklarede alderdom i dødens og himmelens nærhet.

Og det dæmrer for os, ialfald som en anelse om den rytme, «den uendelige linje» som gaar gjennem alt med sin usynlig ordnende visdom. Vi spør i disse udødelige unges aand naar vi spør os selv: er ikke det som synes tilfælde for mennesker, er ikke det naturlov for en høiere bevissthet end vor? Og det som for os synes en blind og ødsel skjæbne, er ikke det den høieste visdom?

II.

Jeg har før søkt at vise Obstfelders sammenhæng med den nye tids profeter og martyrer. Men saa rik er Obst-

felder at der neppe er nogen tid han ikke har sammenhæng med. Har vi først trængt ind til det centrale hos ham, kan vi derfra følge straalerne utover til alle tider. Ikke fordi han direkte har latt sig paavirke av dem, men fordi han eiet en del av den sandhet og storhet som i sin grund er den samme overalt og i enhver tid.

Antikken lever i hans digte, i hans fri men faste rytme. *Dag, Træet, Orkan*, — det er græske statuer. *Kan Spcilet tale, Børn og kunst*, — det er vasereliefter, tanagrafigurer. Og *Hymnen*, det er optoget til solgudens tempel!

Dette er græsk! Her er det *levende*, det *rytmiske* i alt, *den fri lovbundethet:* her er selve den *naturens kunst*, «de rindende øieblikke» som Obstfelder taler om. Klassicismen blir efterligning ved siden av Obstfelders græskhet der han naar høiest. For her er ingen *ydre* efterligning; her er en indre, levende forbindelse med det levende i græsk kunst. Obstfelder har det samme organiske, levende forhold til andre tider og mennesker. Der er noget av den tidlige renæssances duft ved hans naturstemninger, hans yndefulde billeder av barn og blomster. *Nocturne, Børn og Kunst, Blaaveis, Adieu*, — det er Perugino og Botticelli, della Robbia og van Eyck. Og hans mægtige syner, de er som Mattias Grünewalds med deres dype smerte, deres himmelske ynde. Obstfelder er baade maler og musiker, han kan aapne vort hjerte for dem alle. Han eier romantikernes henrykte, forelskede leven med i naturen, deres grænseløse ømhet for alt levende; Shelleys musikalske følelse hans undren og sporgen, hans mægtige syner:

> Higher still and higher
> from the earth thou springest
> like a cloud of fire;
> the blue deep thou wingest,
> And singing still dost soar and soaring ever singest.

I vor egen tid er hans slegtskap med russisk litteratur noget en maa lægge merke til selv med overfladisk kjendskap til den. Her kan vi vel for første gang tale om direkte paavirkning, baade med hensyn til følelse og indhold, og med hensyn til form og stil, særlig i hans tidlige arbeider. Obst-

felder kjendte sig i slegt med det varme, musikalsk strømmende i slavisk følelsesliv, og med det smertelig nervøse. Han kommer stadig tilbake til «den smertefuldeste, aandrigste, nervøseste digtning vi har». Og han elsket den slaviske musik, Chopin, Tschaikowsky og folkemusikken; det var hans egen sjæl som fandt uttryk i den.

Men han var for meget german til at tilfredsstilles av en vuggen paa følelsens bølger. Han maatte ogsaa *se og vite*. Russernes mystik, deres spørgen uten svar tilfredsstillet ham ikke. Enhver german har noget av Faustnaturen ved sig, — det er det store skille mellem germaner og slaver. Og det er noget av det nye og merkelige ved Obstfelder, at han forenet germansk tænkning med den musikalske slaviske følelse. Ogsaa derfor hører han fremtiden til. For ingen kan vel være i tvil om at i den retning maa utviklingen gaa: i forening, ikke i adskillelse og strid kan de to mægtige unge kulturer formaa at føre hele Europas kultur fremover. Her i Norge trænger vi mere end nogetsteds den slaviske ømhet og varme til følelsen; for os er faren, at vi kan bli et vinterfolk, altid tilstede. Derfor fryser de saa, de solblomster vi har. Vi har budt dem alle samme skjæbne: kulde, kulde. Wergeland og Bjørnson, der kjæmpet mot den som ingen anden, led hele sit liv «hjærtekval, hjærtekval». Og der er mange andre som den har drevet i landflygtighet, isnet, lammet. For at være en god nordmand bør man være litt, helst meget, av en kosmopolit. Wergeland, Bjørnson, Obstfelder var det. Han var stadig paa reise, han tilbragte lange tider i Amerika og Tyskland, han følte sig hjemme i Paris, i Stockholm og Kjøbenhavn. Hans skisser og avisartikler viser den varme og intime forstaaelse han hadde av de forskjellige folk. Enkelte av dem er rene smaa mesterverker, fra indholdets som fra formens side, f. eks. det glimrende tversnit gjennem det tyske folk, *Fjerde Klasse*. Her har vi germanen i ham; her kommer vi egentlig til en helt ny, og for en overfladisk betragtning høist forbausende side ved Obstfelder.

Man kan vel bli overrasket ved at se at forfatteren av de greie og koncise avisartikler er Weltschmerzens digter, den samme som har skrevet de drømmende digte og de ofte uklare skuespil. For i artiklerne viser Obstfelder at han ikke

bare kan *føle* inderligere og mere intuitivt end andre, han kan ogsaa tænke skarpt og klart og gi en skarp og klar form. Han magter baade analyse og synthese, hans billeder er friskt opfattet og livfuldt gjengit, ofte blinkende av vid og humor. Vi behøver ikke at være enige med ham i alt, men vi maa medgi at hans artikler er underholdende og vækkende. Vi maa i det hele taget ikke tro at Obstfelder var opfyldt av *bare* Weltschmerz; han eiet den nødvendige motvegt i en god portion humor. Den var stille, men den var der. Det viser hans artikler og skisser, flere av hans digte (f. eks. den fortryllende *Sommervise* og *Regn*) og hans fornøielige parodi paa historieforskningen, *Heimskringla*.

Det er igrunden først i avisartiklerne at vi faar et begrep om Obstfelders rækkevidde. Her er diskussioner om dekadencelitteratur og folkelæsning, om krigen og om renhetskravet; skildringer og stemninger fra Tyskland, Frankrige og Amerika, tekster til Gerhardt Munthe og Munch *(Byen)*; og her viser han sig som «en god nordmand» i artiklerne om *P. C. Asbjørnsen*, *Chr. Krogh*, *En Nationalsag* og *Nybygning*. Disse sidste og artiklen om krigen *(Tro)* kunde ha været skrevet idag. Saa moderne er Obstfelder. «Staterne var maaske engang i sin tid noget enkelt noget, noget gjennemsigtigt, som man kunde styre og regne med. Nu ialfald er de som sindrig sammensatte maskiner, der er begyndt at gaa af sig selv. — Men begynder det ikke snart at bli høilig nødvendigt for menneskehedens lykkes skyld, om ikke andet — at hvert enkelt menneske begynder at føle skam over, hvad menneskeslegten foretager sig som masse?»

Artiklerne om Vigeland og Munch kan vi ogsaa bedre værdsætte nu end da de kom ut. Der er sterkt indre slegtskap mellem disse digtere i farver, sten og ord. De kjæmper alle for noget nyt i kunsten, for *det levende og aandende*, for en ophævelse av grænserne i formen. (Det samme er tilfælde med andre retninger i vor tid, f. eks. ekspressionismen og futurismen, men det hører ikke hit.) Jeg tror enhver som kjender og forstaar dem maa føle forbindelsen mellem Vigelands fontæne, Munchs festsaldekorationer og En Præsts Dagbog Og Abelstatuen, — det er jo Obstfelders Hymne i sten! Vi føler disse tre digtere som pionerer, som forberedere for en

reformation i kunsten. De har hittil ikke hat mange efterfølgere; men de kommer nok. Jeg vet bare en som minder om Obstfelder. Det er Olaf Schou. Hans Blomstersange gik forholdsvis upaaagtet hen; men naar Obstfelder igjen blir levende for os, kan heller ikke Orchideens og Blaaveisens digter glemmes. Han er ikke saa klar som Obstfelder; men han har hans store, blaa himmel over alt, hans inderlige leven med i makro- og mikrokosmos. Han har noget at si os i vor forkavete, overfladiske tid.

Sammenlignet med Vigeland og Munch virker Obstfelders kunst mere bevisst. Han hadde den fordel i ordet at ha et redskap som tvang ham til større klarhet i tanke og følelse end den som kræves av digteren i farver og sten. I det lille maleri Børn og Kunst har han git os sit program. «Maleriet kan ikke gi farvernes *liv*», «de rindende øieblikke», det kan ikke engang skulpturen, musikken. Det er forbeholdt den store *naturens kunst*, — og overfor den blegner alle andre «kunster». Men dette maa bli kunsten i den nye tid: menneskets maa la naturen skapes og gjenopstaa i sit eget indre. Kunst maa bli «Weltschöpfung».

Det er Novalis og Shelleys drøm. Næst Shelley er vel ingen kommet drømmen nærmere end Obstfelder. Hans digte er som selve naturen; i dem oplever vi «overgangene, skabelsesakterne». Alt hos ham er flytende, levende. Det er den græske kunst gjenopstaat i vor tid; men i ny skikkelse, paa et andet trin. Her er frøet til en *ny* kunst. Den græske kunst var naturens; men den var likevegtig, statuær. Den nye kunst maa bli flytende, musikalsk. Det ligger i tidens trang. Noget av musikkens bevægelighet maa komme ind i vore tanker for at de ikke skal stivne i materialisme; dens rytme maa komme ind i vore følelser, vor kunst og hele vort liv, for at det ikke skal bli kaos. Ingen har følt det som Obstfelder. Han sier: «Lise er der intet i vore dage, der kan gi, uten musik.» Ja, musik i ordets *videste* betydning. «Livet *er* musik; men menneskene har glemt at høre den.» — «Hvad vil I? Hvad søger I? Hvorfor arbeider I alle? Er det ikke for *liv* — i skjønhed? Har I glemt det? Ja, da vilde Eders jord være blevet et daarehus.»

Dette er Obstfelders bud til menneskene: At livet er musik; det vil si: visdom, skjønhet. *Han* visste det, i en tid da de fleste hadde glemt det.

Gjennem smerte og kamp traadte han ind i templet og tændte sin fakkel ved den hellige ild. Den skal vise os veien:

«O menneskehed! Tænd dine fakler!
I et talløst tog med fakler i haand
lad os vandre de nedstrakte hænder tilmøde!»

Harriet Krebs

TRE DIKTER AF RABINDRANATH TAGORE.

Bemyndigad öfversättning från engelskan.

AV ANDREA BUTENSCHÖN.

Frälsningens väg.

Försaka världen! Så frälsas ej jag,
Ty oändlig frihet är all min ätrå,
Då än världen mig binder med tusen band.
Hvar dag ser jag lifvets bägare fyllas
Med din gnistrande, ljufliga nektar, o Gud!
Från ditt ljus med tusen lågor jag tänder
Hela min värld — lyser upp ditt heliga tempel.
Ej frälsas jag genom sinnenas död eller själarannsakning i yoga!
I hvarje under af det jag hör och ser och fångar af doft
Strömmar din eviga fröjd och lycksalighet mot mig;
Mitt hjärtas glöd skall tända frälsningens flamma,
Till fromhetens frukt skall den varda min kärleks blomma.

Frälsning.

Utan att höra eller se, med tanken inåt riktad
Och all min häg från världen bortvänd,
Skall min lilla själ allena befara
Det ödsliga hafvet att frälsning vinna?
Bredvid mig skall världsalltets fartyg segla,
Och luften skall dallra af ropen från ombord.
Hvita skola seglen svälla i solen,
Och frakten är människohjärtan — hur skönt!

Längre och längre bort skall det segla
Med skratt och tårar genom dag och natt,
Och hela rymden skall återskalla
Af toner, som vittna om glädje och sorg.
När världen seglar fram med denna klang
Hvad båtar det mig att söka frälsning allena?

Döden.

O Död, om du varit tomhet allena,
Hade världen slocknat i Intets famn.
Skönhet är du; till eviga tider
Hvilar världen som ett barn på din barm.

LITERATUR.

Skoggangsmand. *Av Mikkjel Fønhus.* (Steenske forlag).

«Skoggangsmand» skildrer en mann som er kommet paa kant med bygdesamfundet. Fortællingen fører os tilbake til den tid, da ethvert bryllup, ethvert større stevne i vare fjellbygder førte slagsmaal og tvekamp med sig, den tid som vi kjenner f. eks. fra Synnøve Solbakken.

Det originale hos Fønhus er ikke emnet for fortællingen. I skildringen av livet i bygda møter vi kjente forestillinger. Men da Valdres ikke er det samme som Osterdalen eller Telemark, er det allikevel en annen tone i skildringen enn den vi oftest hører i lignende literatur. Det originale hos Fønhus er skildringen av fjellet og skoggangsmannens robinsonliv deroppe. Hans billeder fra natur og dyreliv er levende og ekte, og han har sterk evne til aa leve sig inn i et primitivt sjæleliv.

Sproget i boken passer til emnet. Skal en slik folkelivsskildring virke ekte, maa den først og fremst i setningsbygning og ordfølge bygge direkte paa talen; dernest ogsaa i ordvalg. Mindre vesentlig er det om ordformer og bøiningsformer stemmer med talen. Det vil med andre ord si at en folkelig fortelling til en viss grad kan være normalisert til en fellesform uten at det folkelige stilpræg blir ødelagt ved det.

Fønhus har «normalisert» sproget til vanlig riksmaal. Men han har brukt en folkelig setningsbygning, og han har tatt op en mengde karakteristiske og malende ord som gir stilen farve og gjør fortellingen levende. Han kunde uten skade gaatt et steg videre ogsaa i ordformer og bøiningsformer. Især i første del er det stilistiske reminiscenser fra Bjørnson og J. B. Bull. Av og til fins det en participialkonstruktion fra kancellistilen som skjemmer, og literære modeord som «sær» og «fornemme» burde ikke forekomme. Fortellingen er tiltalende og fengslende. De fleste vil like sproget i boken, fordi Fønhus har kunstsans og kunstnerbegavelse og derfor finner de rette ord. DIDRIK ARUP SEIP.

Psykologi i omrids. *Av Harald Höffding.* 7de forkortede utgave. (Gyldendalske bokhandel. 1917).

Knapt nogen anden videnskap har hat en rikere utvikling i de sidste halvhundrede aar end psykologien. Den videnskapelige betragtning av sjælelivet er blit revolutionert. Der er vokset frem en ny opfatning av mennesket.

Mens man tidligere opererte med begrepet om en sjæl, begavet med en stor række forskjellige evner som iagttagelsesevne, forstand, fornuft, indbildningskraft o. s. v., er den moderne psykologi blit en psykologi uten sjæl. F. A. Lange[1]. Sjælsevnerne

er ikke forklaringsprinciper, men komplekser, som selv trænger forklaring. - For den populære betragtning er mennesket et eiendommelig dobbeltvæsen, sammensat av hinanden motsatte lavere og høiere principer: sansning og fornuft, selviskhet og sedelighet osv. Den moderne psykologi søker at se dypere og finde en lovmæssig sammenhæng i det hele sjæleliv. Det er de samme sjælelige elementer, følgende de samme enkle grundlove, som kundgjør sig i alle sjælelivets ytringer: «Likesom den samme atmosfære av vind og vand og varme snart frembringer det befrugtende regn, snart den ødelæggende hagelskur, der oppe den skjønt formede sky, her nede den bedrageriske taake — saaledes frembringer ogsaa den samme sjæl med sine egne midler feiltagelse og sandhet, begjærlig nyden og ønskeløs glæde, selviskhet og sedelighet» (*H. Ebbinghaus* i den fortrinlige oversigtsartikel «Psychologie» i Kultur der Gegenwarth I, 6. 1907).

— For dem, der uten speciel interesse for psykologisk forskning søker at skaffe sig et overblik over de synspunkter og problemer som i de sidste aartier er vokset frem, vil sikkert den nye utgave av Höffdings psykologi være meget velkommen. Den søker at gi en saa almindelig og kortfattet drøftelse som mulig av de sjælelige fænomeners hovedeiendommeligheter og hovedlove. I forhold til de tidligere utgaver adskiller den sig væsentlig ved en sterk forkortelse — næsten til halvparten av det tidligere omfang. For at faa grundtankerne skarpt og tydelig frem er alt det utelatt, som «ikke var aldeles nødvendig for at forstaa det væsentlige i tankegangen». — Derved er imidlertid naturligvis paa den anden side en hel del værdifuldt stof faldt bort. For dem som søker at trænge dypere ind i problemerne vil derfor en av de tidligere utgaver være at foretrække.

Det er forøvrig beklagelig, at Höffding ikke har faat tid til en mer gjennemgaaende omarbeidelse. Som han selv bemerker i fortalen, er det ikke altid lykkedes ham at holde boken à jour i de 35 aar, som er forløpet siden dens første fremkomst.

Skulde jeg fremsætte nogen kritisk bemerkning overfor Höffdings fremstilling av psykologien, maatte det først og fremst være, at den ikke lar de eksperimental-psykologiske resultater, som er vundet ved den nyere forskning, komme til sin ret. Og dernæst maa det vel ogsaa siges, at den voluntaristiske opfatning av sjælelivet, som Höffding lægger til grund for sin fremstilling, endnu smaker for meget av metafysik til at egne sig som grundlag for en erfaringsvidenskapelig psykologi. Selve viljens realitet som psykologisk element er jo videnskapelig set overordentlig problematisk.

Psykologisk laboratorium, Kjøbenhavn 8—10—17.

Harald Schjelderup.

Braahamaren. *Av Henr. Rytter.* (Olaf Norlis forlag).

Det er en tydelig kursændring at merke i meget av den nyere landsmaalslitteratur De gamle, traakkede stier blir forlatt samtidig som der brytes rydning i nytt land. Digtningen er ikke længer saa bygdefæstet som før, den har faat videre perspektiv, rikere tankeindhold

Henr. Rytters nye bok hører med ind i denne utviklingslinje. Den sætter tanker i sving, maner til eftertanke. En føler at der brænder noget i den mand som har skrevet Braahamaren.

Hovedpersonen i dramaet, kand. mag. Eirik Gylle, er rundet av sterk, gammel ætt Der gaar kunstnerblod i dens aarer, men ætten eier tillike kunstnersindets hang til sterke svingninger i livsførselen. I Eirik Gylle gaar ættens styrke og denne dens svakhet sammen. Drevet av kunstnersindets skapertrang bygger Eirik Gylle op sit storverk, «soga aat det norske bondesamfundet, innanfraa, soga aat den norske folkesjæl». Han tror paa sterke, bundne kræfter i bondesamfundet Og han vil være med at utløse disse kræfter og løfte det bjergtagne frem til liv. Men som Eirik Gylle reiser landet over for at være med i dette utløsningsarbeide, brister drømmen som bar hans verk. Bondesamfundet idag har tapt sin kraft. Det eier ikke længer nogen særmerket skaperevne Norsk bondekultur hører fortiden til. Den kultur som engang la helg over kirke og hjemlige stuer, er vandret til museerne eller traakkes under fot av en ny slegt som skjemmes ved sit ophav. Bondereisingen er næringspolitik, «ungdomsstemnene er bondens teater, varieté, konsertsal».

Eirik Gylle magter ikke sammenbruddet. Han er for sterk til resignation, og saa en kveld, or i whiskyrusen, styrter han sig utfor Braahamaren, der han i unge dage fanget ideen til sit verk.

I en tid da bondeyrket og bondereising er dagens slagord, kaster Henr. Rytter denne brandfakkel ind Den fænger saa meget lettere siden den kastes fra det hold Angrepet falder med tyngde. Det bæres av en uforfærdet intensitet, som allikevel lar en føle noget av sammenbruddets tragiske vemod. Braahamaren blir saaledes sterkt «varningsrop» til al bildet bondedyrkelse, en tvilens sæd i lettroende hjerter.

Men som drama har Braahamaren sine paatagelige svakheter. Replikene lider under en unødig bredde og en sterk hang til deklamation. For mangt søker man forgjæves efter en plausibel psykologisk begrundelse. Det synes som dramaets bærende ide i den grad har fanget forfatteren at dets personer er blit ideens viljeløse talerør, mens det levende menneskelige svinder i replikenes opstyltede og adjektiviske ordflom.

Den lyriske kraft er hos Rytter sterkere end hans dramatiske evne. Erling Tobiassen.

HVAD MENTE LUTHER MED «FRIHET»?

Av professor dr. Martin Rade, Marburg.

(Oversat fra forfatterens manuskript).

Naar verdenshistoriens frihetshelter blir nævnt, er ogsaa Luther med. Men av hvad art var hans befrielsesverk? Hvad forstod han ved «frihet»? Man har undertiden kaldt hans gjerning «revolution» og dermed villet berøve den dens konservative karakter. Det har især katolikene gjort, som ikke kan tilgi ham bruddet med deres kirke og spaltningen av den middelalderlige enhetskirke. Det vilkaarlige, hensynsløse, haardnakkede, egensindige ved hans livsgjerning vil de dermed anklage. Men ogsaa til hans ros har man talt om «revolution» istedenfor om «reformation». Verden gjenlyder jo atter idag av pris til den franske revolution, altsaa kan denne titel ikke være noget skjældsord. Meget mer ligger kun det radikale, fundamentale ved den nydannelse som fulgte, uttrykt deri.

Der er nu imidlertid ingen tvil om at en nøiagtig sprogbruk maa holde fast paa at kalde Luther «reformator» og ikke «revolutionær», hans verk «reformation» og ikke «revolution», allerede av den grund at han til den omveltning, som han vistnok har foraarsaget, foragtet ethvert *vold*smiddel, ja bekjæmpet anvendelsen av magt som den allerstørste synd. Luther kjæmpet aldrig mot den verdslige øvrighet og den verdslige orden. Tvertimot var det en grundpille i hans etik at man skal være de verdslige herrer underdanige, ogsaa naar de gjør uret, at man da intet andet kan gjøre end som Kristus at *lide* uret. Han var ingen fyrstetræl. Uræd har han ogsaa sagt fyrster og øvrighet sin mening; naar de forlanger hvad der er mot samvittigheten, maa man adlyde Gud mer end mennesker; saaledes stod han i Worms *mot* keiser og riksdag; men det var passiv motstand, det var villighet til

martyriet. At motsætte sig keiseren med vaaben, det vilde han ikke engang indrømme de tyske landefyrster ret til, end si den almindelige undersaat. Ingen aabenbar synd var værre for ham end oprør. Han kunde si: «Gud taaler bedre den øvrighet som har uret end den pøbel som har en retfærdig sak.» (Weimarutgaven 28, 250). Det vil si: Det folk som for en uretfærdig saks skyld med magt sætter sig op mot sin øvrighet vil netop paa grund av denne opsætsighet faa uretten paa sin side, selv om øvrigheten har aldrig saa megen uret i selve saken. For politisk frihet i den forstand som den franske revolution eller et hvilketsomhelst demokrati mente det, har Luther aldrig tat til orde. Han har ved sit befrielsesverk kun tænkt paa kirken, paa evangeliet, paa Gud og paa sjælen. Den moderne stat har han ikke kjendt og ikke anet. Øvrighet var for ham en stand som Gud har indsat ved siden av andre stænder, som man har at respektere som gudvillet, fremfor alt ved at man ikke hindrer den i at gjøre hvad der er dens embedspligt. Synder øvrigheten indenfor sit omraade, vil Gud fordre regnskap av den. Vilde en anden stand eller undersaattene gjøre det, saa vilde det være at gaa Vorherre i næringen. En slik tankegang er det motsatte av revolutionær. Naar Luther til trods for dette ogsaa har virket politisk revolutionerende, saa er det likesom tilfældig, en ikke villet konsekvens av hans egentlige bevisste livsverk.

Men paa dette sit eget felt, hvad har han da villet, naar han talte om «frihet»? Hvad forstod han ved frihet?

Luther har saa ofte og med saa forskjellig mening og sammenhæng talt om frihet, at det er vanskelig at bringe alle disse utsagn ind under ett begrep. Jeg vil for at anskueliggjøre den virkelige stilling, bruke et billede, en sammenligning. Det vil klargjøre for os hans frihetsprækens historiske utvikling.

Tænker vi os en middelalderlig by med murer og porter og et rikt bevæget borgerliv, saa fører Luther os (1) ind gjennem en trang port, lar os (2 og 4) ta del i hete indre kamper, opretter (3) midt i uroen en stille helligdom og slipper os (5) igjen ut i den vide verden gjennem en trang port. Alt i «frihetens» navn.

Det vil jo ikke forundre nogen som har en anelse om

den forskjellige sprogbruk som ord som «frihet» er underkastet i menneskemund, at ogsaa Luther har forbundet meget forskjellige begreper med det ene ord. Hvorledes han forstaar dette ord kommer ganske an paa det sted, den sammenhæng, den motsætning eller hensigt som han hadde at gjøre med.

1. For det første var det motsætningen til hans tids fromhet og den teologi som var medskyldig i denne fromhetsform, som gjorde frihetstanken vigtig for ham. Og vel kom han til det resultat at han forkastet den fra grunden av. For den menneskelige frihet var dengang for de kristne veien til salighet. Man kjendte og søkte nok den guddommelige naade, men kun saa langt at man derved kom til det punkt, at man kunde bli salig ved egen frihet og kraft. Naar et menneske gjorde hvad det kunde og oven i kjøpet mer end det behøvde, saa maatte han jo komme i himmelen. At gjøre mange gjerninger, det gjorde retfærdig, at gjøre overflødige gjerninger, det gjorde «fortjent» for Gud; for saadan fortjeneste kunde lønnen ikke utebli. Men en saadan gjernings retfærdighet var bare mulig paa den menneskelige frihets grund. Derfor var den tids teologi til det yderste optat med at bevise virkeligheten av den menneskelige frihet og understreke dens værd. Den gjorde det først og fremst ved hjælp av Aristoteles og hans moral.

Dette traadte Luther op mot i Wittenberg endnu før den 31te oktober 1517, i forelæsninger og disputationer. Med Augustin og med bibelen i haand lærer han at den frie vilje intet er. Det er hans inderligste oplevelse, hans personlige erfaring, at man paa denne den frie anstrengelses vei ikke kommer til himmelen, men til helvede. Derimot — at motta alt sit liv av Guds haand, idet man gir avkald paa al egenvilje og al selvretfærdiggjørelse, i tillid til Kristus gripe Guds ord og forjættelse som det eneste man kan holde sig til: det er at leve og redde sin sjæl! «Den retfærdige av troen skal leve.»

Den skarpeste polemik mot skolastikens og Aristoteles's frihetstanke fylder dengang Luthers teologi. Det er nok at minde om hans disputation 7de september 1517 og 26de april 1518, og her citere en eneste sætning: «Liberum arbitrium

post peccatum res est de solo titulo, et dum facit quod in se est peccat mortaliter — den frie vilje er efter syndefaldet bare et tomt ord, og saalænge den gjør hvad den har evne til, gjør den intet andet end dødssynd.» (Weimar utgaven 1, 35).

Denne krasse benegtelse av den frie vilje i troes og samvittighetssaker — det er den trange port, som vi med Luther maa gjennem, hvis vi vil følge ham paa hans befrielsesvei. Det var ikke bare en formel strid indenfor teologers og filosofers kreds det dreiet sig om; men det var et stykke tro, Luthers personlige livserfaring, som kom til uttryk i denne videnskapelige strid.

2. Men nu viste der sig snart i praksis en anden betydning av ordet «frihet». Og dermed træder vi ind i de kampe, som kom til at sætte borgere av Kristi rike i lidenskapelig bevægelse.

Allerede i sine forelæsninger før 1517 taler Luther til sine studenter om ting som ikke er «paabudt, men frie», f. eks. om man skal holde fastedager eller ikke, hvad for slags klær man skal bære, om man skal holde specielle steder eller gjenstander hellig. Kristendommens væsen, sier han, bestaar ikke i dette, at man gjør forskjel paa mat, klær og steder. Vel kan nogen av kjærlighet til Gud gjøre en slik forskjel og forpligte sig til dette eller hint; han er da bundet til det fordi han frivillig, av kjærlighet til Gud, har paalagt sig denne forpligtelse. Men forpligtelsen selv er aldeles frivillig; i og for sig er disse ting frie. Mener nogen ikke at kunne bli salig uten at iagtta slike skikker og forpligtelser, saa befinder han sig i en vildfarelse som er farlig for sjælen. Og da nu avladshandelen kom i Luthers vei, da skrev han blandt sine 95 teser ogsaa den 46de: «Docendi sunt Christiani quod redemptio veniarum est libera non praeccepta — Man maa lære de kristne at kjøp av avlad er en frivillig, ikke en tvungen sak.»

Men ut fra dette vokste denne erkjendelse frem hos Luther, at kristenfolket levet i en utaalelig trældom, idet det slet ikke mer visste, hvad som var frit og hvad som var paabudt. Libertas populi christiani — kristenfolkets frihet — er undertrykt ved byrden av de kirkelige lover canonibus

oneratis — (1518, Resolutiones til tese 78, Weimar-utgaven 1, 623). Kristenheten befinder sig i «babylonisk fangenskap». Læs skriftet med denne titel fra 1520, især avsnit 71 om daaben og egteskapet (Weimar-utgaven 6, 535 ff. 555 ff.). Frygtelig kan Luther der tordne mot pavens og hans embedsmænds tyranni, mot hele pavens aandelige ret. «Hvem har git mennesker denne magt?» «Hvorledes kan andres helligliet forstyrre min frihet?» «Intet menneske har ret til at gi slike lover; de kristne har gjennem Kristus frihet — ut over alle menneskelover, fornemlig der hvor en guddommelig lov taler med.» Allerede gjennem daaben er denne frihet git enhver kristen med paa veien. «Ingen pave, ingen biskop, intetsomhelst menneske har ret til at gjøre en eneste stavelse til lov for et kristenmenneske, undtagen naar det sker med dettes egen tilslutning.»

Hvad for slags *frihet* er det? Hvad slags lover dreier det sig om? Ikke om verdslige lover. Ikke om den «borgerlige lovbok.» Ikke om den verdslige øvrighets foranstaltninger og forholdsregler. Til den verdslige øvrighet utleverte Luther sig som vi saa med bundne hænder og fötter, i lydighet mot det fjerde bud. Nei, det dreier sig udelukkende om troens og samvittighetens omraade, det dreier sig om kirken som de troendes menighet: der har ingen pave og ingen prest, intet koncil og ingen instans ellers noget at byde, der er alt frit. Ret forstaat — heller ikke der dreier det sig om kirkelig *ordning*. I alt ytre kan og skal man være lydig og føielig overfor det kirkesamfund man staar i. Men saasnart det angaar den indre helligdom, saasnart tro, overbevisning, godt og ondt, kort sagt det hellige livsalvor i en tilværelse som føres for og av Gud kommer i betragtning, da gjælder det at være og bli fri. «Sjælen kan og skal ingen befale over, det maatte da være om han kunde vise den vei til himmelen. Men det kan intet menneske gjøre uten Gud alene.» (Weimar-utgaven 11, 261). Av saadanne menneskebud som kvælte troes- og samvittighets-livet var kirken dengang ganske behersket. De var sammenfattet i «*den kanoniske ret*». Denne kastet derfor Luther i ilden sammen med den bulle, som truet ham med ban: 10de december 1520. Siden gives der bare én ret, den verdslige. Dette stred Luther for i Worms med liv

og sjæl 18de april 1521. Siden gives der *troes- og samvittighetsfrihet* i verden — og i kirken. Ingen skal nogensinde ta den fra os igjen. —

Det er kampen for frihet som vi 1517—1521 gjennemlever med Luther, mot tyranniet fra Rom, efterat vi er kommet gjennem hin frihetsfornegtelsens trange port. Han maa nok fremdeles kjæmpe for denne frihet; men før vi gaar videre med ham der, ser vi hvorledes han midt i denne frihetskamp, saaledes som han mener den, opretter en stille helligdom i sin egen nye verden.

3 Hvad var det da for en frihet Luther *mente?* Vi saa den netop fra dens negative side: ubundethet av menneskelige lover og indretninger, forsaavidt som disse angaar troeslivet. Men hvad betyr denne frihet *positivt* for Luther?

Han har hat ro til at si os det med en beundringsværdig klarhet i sit skrift «Om et kristenmenneskes frihet». Det er den første evangeliske troeslære som er blit nedskrevet og trykt. Men denne tro er for Luther «frihet», «friheten». Saaledes beskriver han nu den troende kristen som den «der er fri herre over alle ting og ingen underdanig» netop gjennem troen, men vistnok ogsaa som den der er alles tjener over alle ting og ingen underdanig» — netop gjennem troen, men vistnok ogsaa som den der er alles tjener og enhver underdanig — gjennem kjærligheten. Vi behover ikke at gaa nærmere ind paa indholdet i dette skrift. Der er vist heller ikke i Norge nogen god lutheraner som ikke har læst det.

Vi vil her bare ved hjælp av dette skrift knytte forbindelsen mellem 1 og 2, mellem Luthers kamp (1) mot det katolsk-aristoteliske frihetsbegrep og (2) for den kristelige frihet som var blit undertrykt av den katolsk-kanoniske ret. Denne middelalderlige lære om frihet drev de kirkekristne ind i iveren for de paabudte og anbefalelsesværdige gjerninger, og dermed var de solgt under de kristelige forskrifters slaveri. Nu sa Luther dem, at denne lære om friheten var falsk, at de overhodet ikke hadde nogen frihet til at gjøre det gode eller opfylde Guds vilje, at alt meget mer ene og alene kom an paa at faa hjælp av Gud til at gjøre det gode, at la hans naadige og trofaste vilje virke paa sig. Det var sandelig noget befriende og frelsende, naar man med barnlig tillid

kastet sig ind til Guds hjerte. Da forsvandt de jordiske kirkeloves verden, og man var allerede i himmelen, indaandet Guds barns frihet! Fri fra lov, synd og død kunde man først nu bruke sine kræfter. Man *var* nu ved Guds naade hvad man før *mente* sig at være, dengang da man saa ivrig anstrengte sig for at opnaa Guds naade. Ved Jesus Kristus stod man der for Gud i prestelig værdighet, tilbedende og forbedende, og overfor verden stod man i kongelig værdighet, istand til alt og kaldet til ubegrænset virken i kjærlighet. Den kristne, personlig fuld og hel i troen, kunde først nu faa ofre sig for sit livs verk, de kristne kunde være det for sin næste som de skulde, være Kristus for hinanden.

4. Til denne stille helligdom skulde alle ty hen igjen, som nogensinde er kaldet til frihetskampe i verden eller kirken. Her skulde de i stille fordypelse altid paa ny lære at kjende kilderne til sin kraft og grænserne for sit kald, og saa med ny energi opfylde sin mission.

Heller ikke Luther turde dvæle i dette tempel. Han maatte igjen ut blandt menneskene, blandt kristenstadens borgere. Endnu hersket ikke det hellige blandt dem, endnu var man ikke ved fuldendelsens maal, endnu gaves der ikke bare frihet. Man hådde nok tilkjæmpet sig friheten fra Rom, men ikke friheten fra *al anden falsk lovtrældom*. Da kom den opklaring som maatte til for at en evangelisk offentlig kirkeordning kunde opnaaes. — I tillægget til den latinske utgave av hans skrift «Om et kristenmenneskes frihet» (Weimar-utgaven 7, 69 f.) har Luther forutanende allerede utviklet de grundsætninger, som han vilde bruke i kampen mot den nye fare som truet den kristelige frihet. Han saa to slags folk indenfor borgerskapet: 1. «Sterke» aander som nu indbildte sig at alt var dem tillatt og som mente at maatte demonstrere sin bedre kristendoms-forstaaelse ved at rakke ned paa og foragte alle kirkelige lover, skikker og ceremonier. Og 2: Svake, som ikke bare forblir fuldstændig fremmede og avvisende overfor saadan libertinismus, men som heller ikke kunde finde sig i Luthers standpunkt, idet de fremdeles mente at man kunde bli retfærdig og salig ved at holde i agt og ære visse livs- og kultusforskrifter, selv om de ogsaa gjerne kunde gaa med paa en indskrænkning eller forandring

av de til frelse nødvendige gjerninger. (Ja, i det at pukke paa nye indretninger som motsætning til de gamle kunde begge slags kristne endog møtes). Luther lærer derimot som Paulus (Rom. 14) at slaa ind paa kjærlighetens middelvei mellem de to partier. Gjerninger, skikker, ceremonier er ting vi ikke kan være foruten i livet; men vil nogen *forpligte* os paa dem som om de var *nødvendige* til salighet, da maa man aapent motsætte sig dem og freidig vække forargelse (fortiter scandalisare). De sky, blufærdige og svake sjæle skal man derimot komme skaansomt imøte, og ikke unødig rokke ved det som er dem tilvant og kjært, indtil ogsaa de indser tyranniet ved paabudene og forstaar sin egen frihet.

Saaledes tænkte ikke Karlstadt, heller ikke Zwickauerne, heller ikke Thomas Münzer. Spørsmaalet om hvorledes en ny kristelig ordning skulde tilveiebringes, efterat de gamle autoriteter hadde svigtet, blev av dem besvaret med vold og magt, med ufri aand. I Wittenberg skaffet Luther snart igjen luft for den sande frihetens aand, da han i 1522 vendte hjem fra Wartburg og holdt sine 8 passionsprækner: om messe, skrifte, faste, billeder o. s. v. Vel er det saa at ved troen blir mange av disse ting likegyldige, men netop fordi det er tilfældet, gjør den ikke det at avskaffe slike ytre ting til nogen tvangssak, men lar der være rum for taalmodighet og kjærlighet. Man kan præke frihet; men tvinge til frihet, det gaar ikke an. «Jeg vil præke frihet, jeg vil tale om den, jeg vil skrive om den, men tvinge nogen med magt vil jeg ikke». (Weimar-utgaven 10 III, 18) «Ordet, ordet, ordet! kan ogsaa du løgneraand høre det? Det er ordet som utretter det.» (Weimar-utgaven 18, 202). «At præke og at lide er vort kald, men ikke at bruke næven og verge sig. Derfor har Kristus og hans apostler heller ikke brutt istykker kirker eller hugget istykker billeder, men vundet hjerterne med Guds ord: og saa faldt kirker og billeder siden av sig selv.» (Brever, utgit av de Wetter 2, 547).

Billedstormerne i Wittenberg har Luther saaledes gjort sig færdig med, men ikke med de oprørske bønder. Og heller ikke den dyptgaaende bevægelse som fremholdtes av gjendøperne kunde dæmpes ved rent aandelige vaaben. Men vi maa her ene og alene se paa Luthers aand og vilje, ikke

paa de komplikationer som utviklet sig ved den videre utbredelse og utformning av hans reformation her i denne verden. Luther maatte jo tilslut selv skape en ny kirkeform, landskirken. Men det dreiet sig for ham altid hvor øvrigheten og altsaa tvangen maatte gripe ind, om den ytre ordning, ikke om troens og sjælens indre. Det er *circa* sacra det gjælder, ikke *in* sacra. Orden maa der være. Uorden er under alle omstændigheter av det onde. Men i troessaker maa man tilsidst bli staaende ved den troende samvittighets frihet, som ikke kan og tør hvile ut hos nogenslags autoritet: «Enhver maa bare tro Guds ord saa langt som han i *sit indre* finder at det er sandhet, om saa en engel fra himmelen og alverden præket derimot.» (Weimar-utgaven 10 II, 90).

Der gives ingen instans som kan bestemme for dig hvad der er sandt i troessaker: «Du maa selv bestemme, det gjælde din hals, det gjælde dit liv». (Erlanger utgaven 13, 230, 2det oplag). Den uro, den skade som slik frihet fører med sig, naar den vil overvinde sine fiender — altid med aandelige vaaben naturligvis — maa man ta paa kjøpet. Da gives der, naar bekjendelsen til sandheten staar paa spil, heller intet hensyn til de svake som avgjørende hindring: «La aanderne gaa løs paa hverandre. Skulde nogen enkelte bli ført paa avveie ved det, nuvel, saa gaar det som i almindelig krig. Hvor der er et slag, der maa nogen falde og bli saaret; men den som kjæmper ærlig, vil bli kronet». (Weimar utgaven 15, 218 f.). «Gud vil ikke ha nogen tvangstjeneste». (15, 87).

5 Og gjennem hvilken port lar nu Luther os slippe ut av denne sin frihets-stad?

Ak, vi vil ikke tale om hvorledes hans idé om troesfriheten hadde en vanskelig stilling under den senere utvikling av de kirkelige forhold. Rikets ret, fyrstevælde og det almene behov for en hvilkensomhelst haandfast ordning virket sammen om at faa istand et nyt kirkevæsen hvor det ikke gik til som Luther vilde det. Ogsaa den pædadogiske side, tanken paa opdragelse av masserne virket med efter visitasreisen til Kursachsen og efter riksdagen i Augsburg. Idéerne kan ikke realiseres i sin renhet i historien. Men det dreier det sig ikke om her. Vi taler jo bare om Luthers idé. Vi spør jo

bare: Hvad *forstod han* ved frihet? Der er det heller ikke hans sidste ord vi netop hørte i fjerde avsnit. Den samme Luther som nu hadde lidt og stridt ti aar i frihetens navn, som hadde sprængt og lagt i ruiner den gamle kristenhet under dette løsen, men som tillike har lagt grundstenen til opbygningen av en ny aandelig verden for aarhundreder, — denne samme Luther vender endnu engang tilbake til sin polemik mot frihetsbegrepet og slipper os ut med den selvsamme forsikring som han tok mot os med: At den frie vilje *intet er*. Det sker i 1526 i striden med Erasmus, i skriftet «De servo arbitrio». Endnu ti aar senere forsikret han at han ikke var rigtig tilfreds med noget av sine skrifter — undtagen med katekismen og skriftet De servo arbitrio.

At der kan gives fri vilje i de ting som angaar vort ytre jordiske liv, det indrømmer Luther gjerne Erasmus. Men de kristne maa for sin sjælefrelses skyld vite at den menneskelige vilje intet formaar, naar det gjælder denne frelse. Hvis vi ikke har klarhet over det, er al vor kristelige erkjendelse i fare. Den som ikke tror det, maa indrømme at han ikke er nogen kristen; den som bestrider det skal vite at han er de kristnes argeste fiende. «Ti hvis jeg ikke vet hvad, og hvor meget jeg formaar overfor Gud, da blir jeg straks uviss og ukjendt med hvad og hvor meget Gud formaar og skaper i mig, da han dog virker alt i alle.» (Weimar utgaven 18, 614.) «Det dreier sig ikke om naturens, men om naadens væsen. Vi vet at mennesket er indsat til herre over de ting som er under det; naar det gjælder dem, har han den fulde ret og sin fri vilje. Det dreier sig om hvorvidt han har fri vilje overfor Gud, saa at han gjør og vil som Gud vil, og om han kan noget, naar Gud ikke har villet og gjort det. Her siger døperen — Joh 3, 27 —, at et menneske ikke kan faa noget uten at det er givet ham fra himmelen.» (18, 752.)

Hvad har vi nu vidnesbyrd behov? Mennesket intet, Gud alt! — det er Luthers sidste ord. Han vender tilbake til sin grund: Oplevelse av retfærdiggjørelse ved tro, av naade alene. Fra denne har han hentet sin frihet og dermed sin kraft til sin reformations store befrielses verk. Det var ingen selvlaget frihet, det var en frihet, skjænket av

Gud. Den har han, den behøver han, med den gjør han gjerninger. Og mens han gjør saa store gjerninger, forblir han uavbrutt i den ydmyge bevissthet, at han ikke er noget andet end et Guds verktøi. Men hvad mer vil han?

«Hier legt mein Sinn sich vor dir nieder
Mein Geist sucht seinen Ursprung wieder.»

Det adskiller den religiøse frihetshelt fra alle de andre, at han er sig bevisst sin absolute avhængighet av Gud. Og jo mer aktiv han er, jo større ansvar han har at bære i sin livsgjerning, desto dypere føler han sig rotfæstet i den almægtiges evige vilje.

Marburg A. L. *Martin Rade.*

OM DET KOMISKE.

Ved en teoretisk betragtning av komikken er det av vigtighet at fastholde at latter og smil slet ikke altid skyldes komik. Latter kan være utslag av en ren, sterk glæde som ikke har noget med komik at gjøre. Det eksempel som her skal anføres, er hentet fra en fjern tid: «Da Herren lot Zions fanger vende tilbake, var vi som drømmende; da fyldtes vor mund med latter og vor tunge med jubel, da sa man blandt hedningerne: Store ting har Herren gjort mot disse . . . De som saar med graat, skal høste med fryderop.» (Salm. 126, 1—2. 5). Her er latter, jubel og fryderop omtrent synonymer. Den rene glædes latter er særlig karakteristisk for barnet, og barnets latter berører os aldrig saa sympatisk som naar den er av denne art. Hos det voksne kulturmenneske er de ydre følelsesreaktioner mere dæmpede, saa at den rene glæde oftere vil ytre sig ved smil end ved latter. — I det følgende er det imidlertid komikken som skal behandles, og naar der tales om latter og smil, er det komikkens latter og smil som menes [1].

Hvis vi i flæng tar for os endel eksempler paa komik, undrer det os hvor forskjellige de fænomener er som indgaar under dette begrep. Mange filosofer har forsøkt at opstille en definition av komikken, en definition som kunde samle alle de spredte fænomener, uten at ta for meget med. Men en tilfredsstillende definition er endnu ikke fundet. Allikevel, hvor uensartede end de komiske fænomer er, paavirker de os i hovedsaken paa saa ensartet maate at der maa være enhet i mangfoldigheten. Selv om vi ikke indlater os paa at opstille

[1] De to slags latter synes at være sammenblandet i «Vom heiligen Lachen» av Heinrich Lhotzky, side 24—25 Ludwigshafen am Bodensee 1916).

en definition[1], kan vi prøve at finde det væsentligste som er fælles for al komik.

For en saadan undersøkelse vil det være av interesse at betragte de mest elementære komikformer. Det absolut elementære er kanske bare en abstraktion. «Det er en fordom, som paa mange omraader atter og atter stikker hodet frem», skriver H. Höffding[2], «at «i Begyndelsen» vare Elementerne, og at de desuden ere «det Egentlige». Men ved alle de Begyndelser, vi kunne iagttage, er det Tilstande, ikke Elementer, som foreligge.» Mot den omtalte fordom maa man være paa vakt; men det forholder sig dog saa at det sterkt komplicerte er karakteristisk for et høit utviklet standpunkt, det relativt elementære for de lavere trin. Komikteoretikeren bør, naar han søker det elementære, se til at finde hvad slags komik der er eiendommelig for mennesker med primitivt sjæleliv.

Paa et primitivt standpunk har komikken et brutalt præg, og den medfølgende latter er ofte høirøstet, for vore øren skurrende. Kulturmenneskets dæmpede latter er likesom dets stille graat, et kunstprodukt.

Vi tænker os sat tilbake til stenalderens hulebeboere. En kriger har gravet en faldgrube for sin motstander, og ligger selv i bakhold for med øinene at følge begivenhetenes gang. Motstanderne kommer styrtende frem, uten at ane nogen fare, og falder hodekulds ned i gruben. Seierherren bryter ut i vilde glædesbrøl. Disse brøl er komiklatteren i en primitiv form. — Det næste eksempel henter vi fra forhold som ligger os nærmere. En flok skolegutter leker «post og røver». «Posten» springer godt, saa det ser ut til at han uantastet skal naa sit maal. Men han snubler og falder, og «røverne» kaster sig leende og ropende over ham. — Mellem disse to eksempler er der den store forskjel at der i det første var kamp paa liv og død, i det andet lek. Men eksemp-

[1] Sml. Henri Bergson: «Skrattet, en undersökning av komikens väsen. Til svenska av Algot Ruhe», side 7—8 (Stockh. 1910). — Originalens titel er: «Le rire, essai sur la signification du comique». (Quinzième édition Paris 1916). — Første utgave utkom 1900.

[2] Harald Höffding: «Den store Humor. En psykologisk Studie», side 24 (Andet Oplag, Kjøbenhavn og Kristiania 1916).

lene er helt parallele, og de smaa «røveres» latter vil let faa en biklang av brøl, hvori urmenneskets instinkter klinger igjen. — En direkte interessemotsætning mellem den leende og den lidende part, saadan som i de to eksempler ovenfor, er ikke nødvendig for at et uheld skal vække latter. Et følge kamerater drar ut paa tur. Den sti de gaar paa, krydses av en bæk, over hvilken der er lagt en planke. Den ene av dem glir paa planken og falder i vand til livet. Naar han drivende vaat krabber sig op paa land, vil de andre rimeligvis le. — En mand hvis hat blaaser over et gjærde, risikerer at bli utledd av de tilstedeværende, selvom de er hans bedste venner. — Kunstig fremkaldelse av et forholdsvis ubetydelig uheld kaldet skøierstrek. Likheten mellem samtlige hittil anførte eksempler er iøinefaldende, trods forskjellen i dimensioner; i dem alle utsprang komikken av et uheld, nærmere bestemt et uheld av materiel natur.

Slet ikke ethvert uheld vækker latter. Hvis han som faldt i bækken, hadde støtt sig haardt paa en sten, vilde hans kamerater ikke ha ledd. I dette tilfælde vilde de ha følt medlidenhet, og al sympati er en hindring for komikken [1].

Hvorvidt et uheld vækker medlidenhet eller ikke, avhænger av flere omstændigheter. For det første er det klart at medfølelse sjeldnere vil forhindre latteren ved et litet uheld end ved et stort uheld. For det andet er iagttagerens karakter av særdeles stor betydning. En egoist vil finde komik i meget som en mand med hjertelag umulig vil kunne le av. Dog gives der ingen som er saa god at han ikke ler i tilfælde hvor han skulde latt det være. Endvidere har det meget at si i hvilket forhold iagttageren staar til den lidende part. Hvis de er fiender, vil kanske intet uheld være stort nok til at vække iagttagerens medlidenhet Ja, komikkens lystfølelse kan endog vokse eftersom uheldet vokser. Er iagttageren derimot den lidende parts ven, vil han kun finde forholdsvis smaa uheld komiske. Det underlige tilfælde at den leende og den lidende part kan være identiske, — med andre ord, at man kan le av sit eget uheld, skal senere omtales i en anden forbindelse. — Endnu nævnes et forhold hvorav det avhænger

[1] Bergson: «Skrattet», side 10—11.

om medlidenheten vil vækkes eller ikke, nemlig den lidende parts forhold til sit eget uheld. Opfattes uheldet som selvforskyldt, er man, selv om uheldet er stort, som regel litet tilbøielig til medlidenhet. Man utbryter med tilfredshet: Det hadde han sandelig godt av!

Vi gaar over til et nyt eksempel. La os tænke os hensat til cirkus, hvor vi betragter klovnens præstationer. Hvad han end skal foreta sig, snubler han, og falder til publikums fryd snart paa ryggen, snart paa maven. — Dette eksempel ligner de foregaaende. Vi gjenfinder snublingen, faldet, altsaa uheldet. Og dog er der kommet noget væsentlig nyt til: Uheldet er ikke virkelig, men imitert. Det efterlignede maa være oprindeligere end efterligningen, det virkelige uheld derfor primært i forhold til det imiterte uheld, som er et kunstprodukt. Denne distinktion mellem virkelig og imitert uheld, mellem «ufrivillig» og «frivillig» komik, er for den teoretiske betragtning av største vigtighet.

De hittil nævnte uheld har alle været av materiel natur. Komisk virkning fremkaldes ogsaa ved utslag av uvidenhet, dumhet og naivitet, altsaa hvad man kan kalde aandelige uheld. F. eks. den gamle uttalelse om hvilken godhet forsynet har vist mot menneskene ved at la de store floder rinde forbi de store byer. Eksempel fra norsk stil om fuglelivet i vore skoger: Gjøken lægger ikke sine egg selv; men den stjæler egg fra smaafuglenes reder. — Hvis en elev i en middelklasse er saa uheldig at si at «ich bin» i perfektum heter «ich habe gewesen», eller at en flue har otte ben, vil de som er bedre underrettet, le triumferende. — Dumhetens uheld kan fremkaldes vilkaarlig ved «skøierstrek», idet vildledende forestillinger bringes i beredskap. F eks den velkjendte barnegaade: Femten spurver sat i et træ. En jæger skjøt de syv. Hvor mange blev sittende? — Otte. — Nei, de fløi alle bort. — Fra de virkelige aandelige uheld gaar vi over til de imiterte. En stor del av begrepet vittighet bestaar i imitert uvidenhet, dumhet, naivitet. Den daarlige «witzmacher» kjendes paa at han ler av sin egen vittighet; derved sker nemlig et klodset brudd paa imitationen. — Eksempel paa imitert dumhet: En dampskibspassager som paa vei nordover for første gang nærmer sig breddegraden $66^{2}/_{3}$, holder kikkerten for øiet og klager

over at han ikke kan se polarcirkelen. — «Dummepeter» paa cirkus har valgt dumhetens imitation til levevei.

Ironi er et vanskelig, sammensat begrep, hvis grænser ikke er skarpt avstukket. La det her bare være sagt at ironi delvis, fra én side set, kan opfattes som imitert dumhet og naivitet, og saaledes sees i sammenhæng med de hittil omtalte komikformer.

En art av aandelig uheld er forsnakkelsen. F. eks. den snille prestefrues trostende utbrud i Fritz Reuters «Landmandsliv»: Husk at naar hjælpen er størst, er nøden nærmest! Eksempel fra norsk stil: I Tromsø skinner midnatssolen døgnet rundt. — Ved siden av den virkelige forsnakkelse finder vi den imiterte. Som eksempel kan nævnes uttrykket: at dra fra Pontius til Pilatus.

Fra forsnakkelsens komik er der et kort sprang over til den egentlige ordkomik. Intet sprog er saadan beskaffent at der til hvert ord, hvert lydbillede kun svarer ett begrep. Ofte har samme ord flere vidt forskjellige betydninger. Et ord som «aare», f. eks., brukes for det første som navn paa et redskap i en baat. Ved samme ord betegnes de fine rør hvorigjennem blodet drives omkring i vort legeme. Endvidere foreligger en speciel, overført betydning, naar der tales om en digterisk aare. Ordet «horn» betegner først og fremst de farlige vaaben som oksen bærer i panden; men det kan ogsaa brukes om et musikinstrument. Horn kan fremdeles være familienavn, og kanske en mand av vort bekjendtskap heter saa. — Der kan her let opstaa forviklinger. Der kan bli likefrem misforstaaelser. Men selv om det ikke kommer saa vidt, kan dog uvedkommende, og undertiden meget ubeleilige, forestillinger fremkaldes i bevisstheten. — Særlig spiller det stor rolle for ordkomikken at samme ord ofte dels kan opfattes bokstavelig, konkret, dels tages i en overført, figurlig betydning[1]. Av disse betydninger tilhører den første gjerne hverdagslivet, mens den anden hører hjemme i en høiere stemningssfære. Hvis der nu opstaar forviklinger mellem de to betydninger, gjør man enten et keitet mislykket, hop fra den lavere sfære op i retning av den høiere, eller man dum-

[1] Sml. Bergson, side 100.

per hjælpeløst ned fra den høiere til den lavere. F. eks. salmen: Hvo vet hvor nær mig er min ende? — Et «uheld» som i større eller mindre grad indtræffer ved al ordkomik, er at man studser, — at tankernes indre sammenhæng pludselig avbrytes, idet opmerksomheten avledes fra ordets betydning til selve lydbilledet, fra ordets sjæl til dets legeme. — Hvis den talende uforvarende snubler i en av disse fælder, som der er saa usigelig mange av i sproget, kommer han selv i komisk belysning, saa meget desto mere som de sproglige uheld sjelden kan paaregne stor medlidenhet. — Parallelt med slike taleuheld falder de tilsvarende imiterte. Her er et grænseløst felt for «ufrivillig», bevisst komik. En komiker som lar sin tale vrimle av ord der kan mistydes, er at sammenligne med den ustanselig snublende klovn. — Ikke alene den talende, men ogsaa tilhøreren kan være «lidende part». Paa grund av et ords flertydelighet kan han komme til at misforstaa sammenhængen. F. eks. tilfældet Matt. 16, 5—12. Disciplene er ikke opmerksomme paa at ordet «surdeig» er brukt i figurlig betydning. Der sker et fald fra høiere stemningssfære ned i det hverdagslige. Om tilhøreren end ikke misforstaar, kan han dog studse, forvirres, og der gaar nogen sekunder før han blir klar over situationen. Hvor den talende med vilje fremkalder en saadan tilstand hos sin tilhører, gjenfinder vi paa ordkomikkens omraade begrepet skøierstrek. — Det vil mange ganger lyde tvungent at betegne den talende eller tilhøreren som lidende part. Den leende nøier sig med at uheldet sker, og gjør sig ikke rede for hvem den uheldige er. Skal saken teoretisk tilrettelægges, maa man svare at selve sproget ved ordforviklingerne aabenbarer sin fuldkommenhet, ja, saa at si snubler i sine egne ben. Selve sproget er gjenstand for latter. — Vi kan dog ikke endnu forlate spørsmaalet om den lidende part. Særlig i den bevisste ordkomik er den sterkest lidende ofte ingen av de parter som hittil er nævnt, men den hvem den komiske ytring ifølge sit reale indhold gaar ut over. De fra én side betragtet helt uskyldige ord kan ogsaa tydes paa en for denne part ubehagelig maate, og hans uheld er saa meget desto større, og han selv desto ynkværdigere hjemfalden til latteren, som han vanskelig kan gripe til gjenmæle. Hvis han skulde indlate sig derpaa, kan

motstanderen kaste sig ind under ordenes uskyldige betydning, og forsikre at intet ondt var ment.

Den art av bevisst ordkomik som er omtalt i det foregaaende, -- anvendelsen av ordenes dobbeltbetydning for at opnaa komisk virkning — kaldes ordspil. Ordspillet betegner et fremskredent stadium i komikkens utvikling. Denne komikform tilhører særlig den nyere tid. Den blusset op hos forfattere som Johann Fischart († ca. 1590), Shakespeare († 1616) og Abraham a Sancta Clara († 1709). La det være tillatt i denne forbindelse at nævne disse mænd sammen, skjønt de ikke er stjerner av samme rang.

Eftersom komikken hæver sig fra de laveste utviklingstrin, blir den mere og mere sammensat, og vanskelighetene ved at analysere den vil hurtig vokse. Endog hvad de mest elementære former angaar, vil vel analysen bare lykkes tilnærmelsesvis. De fineste nuancer, som nok føles og bidrar til at præge den umiddelbare komiske virkning, vil neppe nogen teoretiker faa tak i. Og endnu mere maa man paa de høiere trin nøie sig med at paavise hovedkomponenterne.

De høiere former av komik sætter ofte intelligensen i virksomhet, og den i saa fald av komikken fremkaldte lystfølelse indeholder logisk lystfølelse som bestanddel. Den glæde man føler idet «pointet» gaar op for en, kan ha tydelig likhet med glæden ved at naa til forstaaelse av en matematisk sætning. En række komikteoretikere er herigjennem kommet til den opfatning at komikken bestaar i et abstrakt logisk forhold mellem begreper, og at komikkens glæde er en glæde av logisk natur. Men den logiske glæde er kun fremtrædende ved enkelte grupper av komikken, og specielt mangler den eller forekommer bare som svagt bimoment ved de komikformer som er mest karakteristiske for et primitivt aandelig standpunkt, altsaa netop der hvor man maa vente at træffe det essentielle i den klareste skikkelse. Det essentielle i komikglæden maa bero paa noget andet end et abstrakt logisk forhold.

Overalt paa komikkens omraade gjenfinder man uheldet, — nærmere betegnet det snublende, klodsede, svake, mislykkede, dumme, urimelige eller dadelværdige. I komik som har hævet sig sterkt fra de laveste trin, forekommer det tildels i saa mildnet, fortyndet skikkelse at det ikke er umiddelbart

iøinefaldende for den ureflekterte iagttager; men ved en sammenhængende betragtning av komikformene vil det altid la sig paavise.

Det essentielle i komikkens lystfølelse maa saaledes være glæde over at et uheld sker. Den enes brød er den andens død, og omvendt: den enes død er den andens brød. Den enes uheld vil i og for sig, d. e. ifald ingen motforestillinger dukker op, vække glæde hos den anden, idet dennes plads i konkurransen forbedres. Skadefryden, d. e. glæden over en andens sorg, er, likesom sit motstykke: misundelsen, sorgen over en andens glæde, fremgaat av individenes konkurranseforhold. Disse følelser indtar en mægtig plads i hvert menneskes sind, mest i de dypere lag, mindre paa overflaten. I sterk motsætning til dem staar kjærligheten; «den tænker ikke ondt; den glæder sig ikke over uretfærdighet, men glæder sig ved sandhet.» Den glæder sig ikke over uheldet. Komikkens værste fiende er derfor kjærligheten, eller, for at holde fast ved tidligere anvendt uttryk; sympatien, medlidenheten. — Thomas Hobbes († 1679) betegner det centrale i komikkens væsen som en triumf. Menneskene ler først og fremst av fiendens fald, men dernæst ogsaa av alt som de føler sig hævet over. - Triumfglæden har to sider, én positiv og én negativ. For det første glæder man sig over sin egen seier og redning, for det andet over motstanderens nederlag. I komikkens lystfølelse tor det vel hænde at triumfglædens negative side er den sterkest fremtrædende. Vae-victis-ropet er komiklatteren i en elementær form. — Bergson taler om det «lille grundfond av ondskapsfuldhet eller i det mindste av malice» som naturen har levnet endog hos de bedste mennesker, og som gir sig utslag i latteren[1].

At man kan le av sit eget uheld, — at den leende og den lidende part kan være identiske, synes ved første øiekast at tale mot den her hævdede opfatning av komikken. Hvorledes kan man føle skadefryd overfor sig selv? — Fænomenet kan forklares ved at der, eftersom komikken fjerner sig fra de oprindeligste former, opstaar saa fast, mekanisk forbindelse mellem uheld og fornøielse, at man til en viss grad blir istand

[1] «Skrattet», side 170.

til at betragte uheldet i og for sig og le av det, uavhængig av hvem det gaar utover. Dette gaar saa vidt at man endog kan betragte sit eget uheld objektivt, utenfra, saa at det utloser latter. I de fleste tilfælde vil dette bare kunne ske ved mindre uheld, — undertiden dog ogsaa ved større især naar disse er kommet paa avstand i tid. Den her omtalte latter er forøvrig ikke altid ganske «egte». Ofte er den, helt eller delvis, kunstig fremkaldt for at ta brodden av de andres latter og faar derved et tvungent præg.

Hvis komikken beror paa etisk set saa lavtstaaende følelser som i det foregaaende hævdet, hvorledes kan den da utrette saa meget godt som den — skjønt dens gode virkninger ofte overvurderes — i mange tilfælde dog vitterlig gjør? Ikke alene kan de dæmpede former yde hjælp og lettelse i dagliglivets mange smaa gjenvordigheter; men endog komik med sterkt fremtrædende uheldspoint kan undertiden være til gavn og i en vanskelig situation virke bedre end alvorlige ord. Synes ikke dette at stride mot de fremsatte tanker om komikkens væsen? Hittil er at svare at der findes parallele forhold paa det legemlige omraade. Farlige giftstoffer kan i smaa mængder, uten at skade, virke beroligende eller oplivende, ja, i patologiske tilfælde kan endog en kraftig dosis være paa sin plads, og hjælpe hvor gode næringsmidler og rent vand vilde ha været uten nytte. Sammenlign f. eks. virkningene av te, kaffe, tobak, alkohol, opium og morfin. Den parallel som her er drat mellem komikken og materielle giftstoffer, taaler at følges videre. Vi gjenfinder «naturens lov i aandens verden». Materielle gifter har en «skærskel», et minimum, hvorunder de er helt uskadelige. Dette minimum er ikke en konstant størrelse, men avhænger av de omstændigheter under hvilke giften indtages, og av det menneskes konstitution som indtar den. Tilsvarende love maa antages at gjælde ogsaa paa etikkens omraade, og saaledes med hensyn til komikken, naar denne skal bedømmes etisk.

Humor er et mere sammensat begrep end komik, idet det altid indeholder komik som bestanddel. Paa grund av humorets sammensatte natur maa man a priori vente at det særlig vil findes paa et relativt høit aandelig niveau. Denne antagelse bekræftes ved en undersøkelse av de virkelige forhold.

Humoret tilhører — likesom ordspillet — væsentlig den nyere tid. Vistnok finder vi humoret i klar, utpræget skikkelse hos Sokrates († 399 f. Kr.); men han maa betegnes som en isolert forløper. Sokrates og Shakespeare er de to største humorister, sier Höffding[1]. I de sidste aarhundreder har humoret spillet en fremtrædende rolle i den europæiske litteratur. Som typisk repræsentant kan nævnes Charles Dickens († 1870), og blandt norske forfattere Harald Meltzer († 1862). — Et uheld som ikke vækker sympati, virker komisk. Er derimot sympatifølelsen meget sterk, vil følelsen av det komiske fuldstændig undertrykkes. Paa overgangen mellem disse to yderligheter ligger humoret. I humoret er sympatien for sterk til at kunne fortrænges av komikken, men for svak til at kunne underkue denne. — Eksempler[2] paa humor avgir Velasques' billeder av de dverger han traf ved det spanske hof. Den selvfølelse som kan læses i dvergenes ansigter, forekommer tilskueren urimelig hos saadanne svake smaa væsener, og derfor komisk. Men komikken modificeres til humor, idet det melankolske drag i dvergenes øine minder tilskueren om disse vanskapningers haarde skjæbne, hvorved hans medlidenhet vækkes. I humoret bestaar komik og sympati samtidig, enten sammensmeltet eller i gjensidig friktion, idet de strides om overmagten. Humoret indeholder saaledes en etisk værdifuld bestanddel, nemlig sympatien. Blir denne imidlertid rigtig sterk, vil følelsen av det komiske forsvinde, og dermed humoret ophøre at være humor. Humoret forutsætter saaledes en viss grad av sympatimangel. — Da i humoret komikglæden dæmpes av motstridende følelser, blir smilet, latterens sterkest dæmpede form, «risus lenis», det for humoret mest karakteristiske følelsesutslag.

Eftersom et menneskes etiske niveau stiger, vil dets grundstemning overfor menneskeheten utvikle sig i retning av en medfølelse og medlidenhet som ikke kjender maal eller grænser. Ethvert stadium i denne utvikling vil avspeile sig i vedkommende menneskes forhold til det komiske. Det er en gammel iagttagelse at et menneskes latter — hvad det ler av, og hvordan det ler — gir et dypt og sikkert indblik i dets karakter.

[1] Se «Den store Humor», side 142, 147 o. a. st.
[2] Gjængit efter Höffding, side 27.

— Stort set har alverdens latter, slik som den klinger os imøte fra gater og stræder, og slik som vi aner den bak avisenes spalter, en skurrende lyd. «Som tornenes spraken under gryten, saadan er daarens latter». (Præd. 7, 6). — Paa de høiere trin av den etiske utvikling vil komik fremkaldt ved store uheld ikke længer kunne bringe nogen fornøielse. Det imiterte uheld kommer til at spille større rolle end det reale. Komik ved hvilken den rent logiske glæde er fremtrædende, vil faa en relativt bredere plads. Komikken vil stadig mere optræde i humorets form.

Der er dog mange tilfælde hvori ogsaa humorets grad av sympatimangel er utilborlig. Kan humoret virkelig somme sig som grundstemning overfor den hele tilværelse med al nød og jammer og moralsk elendighet? Det falder nærværende artikels forfatter vanskelig at forstaa den begeistring for humorets livsanskuelse» som Cl. Wilkens[1] og H. Höffding er talsmænd for. Forøvrig sier Höffding[2] uttrykkelig at «den store Humor» (o: humoret som grundstemning, totalfølelse, livsanskuelse) «vedkender sig sin egen Begrænsning», og aldrig vil kunne forkynde sig selv som den eneste rette Maade at tage Livet paa.»

Komikken gjennemtrænger vor tanke og tale, vort syn paa og vor bedømmelse av mennesker og forhold. Den er en berettiget faktor under livets ufuldkomne vilkaar; men det maa huskes at den har sit utspring i lavtstaaende følelser, og at den hører til de dele av menneskets væsen som senest underlægges den etiske stræben.

Torolf Holmboe.

[1] Cl. Wilkens: «Æsthetik i Omrids», side 286—92 (Kjøbenhavn 1888).
[2] Side 274.

BLANDT JØDER I ØSTEUROPA.

Personlige oplevelser og erfaringer.

Af Pastor Fauerholdt.
Jødemissionær i Lodz.

1. *Forfatterens personlige forudsætninger. Overgang til emnet.*

Det har længe ligget mig paa sinde at skrive noget paa modersmaalet om det arbeide, jeg nu i ikke saa ganske faa aar har staaet i. Men ganske særlige hindringer har stillet sig i veien derfor. Bortset fra to reiser til norden, af hvilke den sidste blev tiltraadt nu i de allerseneste dage (slutningen af 1917), har jeg tilbragt hele krigstiden paa min post som jødemissionær i den af de tyske hære erobrede polske by Lodz og praktisk talt været afskaaren fra hele omverdenen bortset fra centralmagternes omraade. Hvad dette i sin almindelighed betyder for den, som er vant til ogsaa at rette sit blik mod vesten og navnlig mod norden, skal jeg ikke gaa nærmere ind paa her. Men til forklaring maa i al fald saa meget siges, at jeg er saa temmelig uvidende om alt, hvad der er skrevet udenfor Tyskland i disse tre aar paa ethvert, altsaa ogsaa paa jødemissionens omraade. Det er altsaa muligt, at jeg — hvor skildringen gaar ud over personlige oplevelser — kommer til at repetere, hvad andre har sagt før mig; det er ogsaa muligt, at jeg faar skin af at tage en kamp op mod udtalelser, som jeg i virkeligheden aldrig har set paa tryk for mine øine. Kun et par enkelte ting har jeg nu efter mit komme faaet fat paa. Jeg nævner her først billedhugger Bøgebjergs foredrag, Jødisk Aand (Kbhvn. 1917). Det inderholder en hel del rigtige iagttagelser, som kan være gode at faa forstand af for den, som har dannet sig et altfor svagt billede af Israels børns i virkeligheden ubegribelig store indflydelse i verden. Men det skyder over maalet, idet det indeholder anklager mod jøderne,

som i virkeligheden kun rammer visse kredse indenfor folket; ligeledes gaar det for vidt, naar det f. eks. anser det for et *held* for Rusland at have en jødelov, der sætter ret snævre grænser for jødernes rettigheder og udbredelse. Det er i virkeligheden intet held; det har været en ulykke for landet; jøderne har aldrig opnaaet saa stor en magt som der, hvor man har forfulgt dem; tryk har virket modtryk. Saaledes var det i oldtiden i Ægypten, og det samme oplever vi den dag idag. Bøgebjerg taler ikke uden sympathi om «den menneskelig sunde Grundtvigs indflydelse i folket i modsætning til den jødiske indflydelse (Georg Brandes og Politiken). Men saa maa han hellerikke glemme Grundtvigs syn paa alskens tvangsforanstaltninger, og at Grundtvigs digtning i udpræget grad lærer os, at vi ikke blir kloge paa en ting eller et folk undtagen i samme grad, som vi lærer at *holde af* dem.

Saa fandt jeg desuden Ammundsen, Møller og Langes foredrag om Jødedom og Kristendom (ligeledes Kbhvn. 1917). Allerede paa veien herop havde jeg i Tyskland set, at de var i boghandelen, og ventet mig meget godt af dem. Og mine forventninger blev snarere overtrufne end skuffede. Disse foredrag betegnes som holdte i studenterforeningen. Derfor vilde de vel hellerikke kunne undgaa et vist akademisk præg. De mangler de oplysende exempler og smaatræk, som kræves i en populær fremstilling. Noget egentlig nyt findes der vist ikke deri. Jeg for min del blev i det mindste ved at læse disse foredrag snarere styrket i aargamle synsmaader, end overbevist om noget nyt; men maaden, der tales paa, er vidtskuende, saglig, rolig, forstaaende, kort sagt i bedste forstand kristelig. Efter foranstaaende bemærkning vil man sikkert ikke beskylde mig for efterabning, naar et og andet hos mig kommer til at minde om tanker, der findes udtalt i de nævnte foredrag.

Disse to smaabogers fremkomst synes at vise, at der er begyndt at komme antisemitisme — jødefiendskab — op i den danske, maaske i hele den nordiske luft. Derved opstaar ganske af sig selv det spørgsmaal: Kan en kristen være antisemit? Saa længe man endnu ikke selv har levet iblandt østens jøder, blir svaret for en kristen næppe vanskeligt eller tvivlsomt. Man bør elske jøden, om ikke af nogen anden

grund, saa i det mindste fordi han hører til Kristi folk. Sagen er nu imidlertid den, at man under et mere indgaaende samliv med jøderne hos mange af dem opdager sider, som *maa* virke i høi grad frastødende. Jeg har aldrig – i det mindste ikke i mange aar — kunnet rose mine folkefæller særlig, fordi antisemitismen ingen jordbund fandt hos dem; de fleste af dem har jo aldrig set en jøde. I og for sig er det ene folk vel omtrent ligesaa godt som det andet modtageligt for den indflydelse, der fører til jødehad. Man behøver vist bare ganske faa gange at have været ude for den ufine forretningsmoral i visse jødekredse for derudfra at lade sig rive med til at fordømme hele racen.

Man maa endda sige: En kristen har ganske særlige grunde -- bortset fra de selviske, naar det gaar ud over hans eget skind — til at være paa post overfor jøderne. I Østeuropa er det i det mindste endnu saa, at der hos mange dobte mennesker er en stor ærbødighed for kirke og kristendom tilbage, selv hvor det afgjorte trosliv fattes. Den jødiske tankegang maa ifølge den kristendomfiendske opdragelse være uforstaaende overfor denne ærbødighed og derfor i virkeligheden virke nedbrydende paa den. Fornuften siger os, at det maa gaa saaledes, og erfaringen viser os det samme. Ved at iagttage dette kan en sand kristen ikke andet end sige: Der er noget hos jøderne, jeg maa vende mig imod, og der er sider hos mange af dem, som er mig en vederstyggelighed; men mit had er derfor ikke rettet mod dem selv, kun mod det hos de enkelte jøder eller ved jødedommen, som staar min tro og min kristne moral imod.

Hvori bestaar da jødedommens væsen? Man har oftere forsøgt at besvare dette spørgsmaal, selvfølgelig med det gamle resultat, at de lærde er uenige. Ud fra den jødiske theologi (paa grundlag af talmud og andre jødiske skrifter) vilde man uden større vanskelighed kunne opstille nogle ledende sætninger til spørgsmaalets besvarelser. Praktisk taget forekommer det mig derimod at der kun er ett eneste baand, som forener jøderne, og det er det, at de *ikke* vil være kristne. Paa den ene side en sionist, som kun tænker nationalt jødisk, saa at religionen i det mindste træder i baggrunden, paa den anden side den gammeltroende (talmudiske) jøde, og ved siden af

denne atter den vantro kulturdyrker eller hvem man ellers kunde nævne foruden disse to repræsentanter for nutidens jødedom, de har kun det ene tilfælles, at de siger nei til den bedste af alle jøder, som nogensinde har levet og vil leve. Det er denne sigen nei, denne jødiske antisemitisme overfor den ædleste Semit, der er det vemodige ved jødedommen, men som paa den anden side letter missionsarbeidet. Hvis jøden nemlig bebreider missionæren, at han kommer for at opløse noget, som er værdifuldt for jøden, saa er det ganske nærliggende herpaa at svare, at jødedommen jo selv er i opløsning, og at missionæren, saa langt fra at opløse noget, tværtimod vil bringe et nyt fyldigt livsindhold.

Ud fra 12–13 aars erfaringer skal der i det følgende fortælles lidt om missionen, set som noget selvoplevet før og under verdenskrigen. Førend skildringen imidlertid gaar over dertil, maa den i det mindste i faa træk fortælle lidt om jødefolket selv. Min lille for flere aar siden udkomne bog Jøder og jødemission har forsøgt det samme; men de mellemliggende aars erfaringer og de nye tidsforhold maa naturligvis give nærværende fremstilling et ganske ændret præg. Dog maa ingen her vente en fyldig, indgaaende karakteristik af folket; en saadan vilde kræve en hel bog for sig. Her kommer det kun an paa at give en baggrund for skildringen af missionsarbeidet.

2. *Jødefolket og jødedommen.*

Det er mod osten, nærmere bestemt mod Europas østlige lande, at vort blik maa rette sig; her bor de fleste af nutidens jøder, og her finder man dem mest rendyrket. Den overfladiske reisende, som maaske i fredstiden har set Rumænien fra Orient expressen og overnattet i et første klasses hotel i Bukarest, har der intet andet bemærket end, hvad han i Europas kulturlande ogsaa har været vidne til, i det høieste nogle andre og mere brogede nationaldragter end andensteds. Men kommer han udenfor hovedgaderne, skal han nok se griseriet og anden orientalsk ugenerthed og — hvad der her særlig interesserer os — jødisk forretningsliv lige for sine øine. Just derfor er udenlandsreiser for mange mennesker

en bedragerisk ting, fordi de føres til at se en hel del paa overfladen og dog ikke trænger til bunds i tingene. Det sidste kræver simpelthen en længere tids samliv med befolkningen.

Hvor mange mon der f. ex. har gjort sig hele spørgsmaalet klart om forholdet mellem nationalitet og religion som det forstaas i østen? Vi Vesteuropæere tænker faktisk anderledes om den ting end østens folk, og hvert af standpunkterne kan udfra sine forudsætninger have sin berettigelse. Mere end een jøde i Rumænien har overfor mig med selvfølelse afvist den tanke, at han skulde være *rumæner!* Hvorledes er det at forstaa? Jeg maatte selv alvorlig studse, første gang en udtalte sig i den retning for mig som noget ganske selvfølgeligt. Men man har der ganske simpelt en begrundet eller ubegrundet racebevidsthed, som er os vesteuropæere aldeles fremmed. Selv om en mand i østen personlig intet tror paa, saa har han, naar han hører til den jødiske race, endnu i de allerfleste tilfælde ogsaa den jødiske religion. Fra den tyske provins Posen af — hvor polakkerne er katholske, tyskerne evangelske — og videre mod øst er tankegangen den: hvert folk har sin nationale religion. Vi andre kan bedre se, hvilken kortsynthed der ligger i denne tankegang, og at den trænger til nogen rettelse, end vi ser det rigtige deri: men den er der, vi maa regne med den, ogsaa naar talen er om jøderne; thi i missionen opstaar snart det spørgsmaal, hvorledes det kristlige arbeide skal stille sig til de jødiske nationale bestræbelser. Utallige ganger har jøder sagt til mig: «Skal en jøde blive kristen, kommer han dermed til at opgive sin nationalitet. Han blir ikke blot udstødt af sin familie, men *ophører ogsaa at regnes med til sit folk.*»

Indvendingen er ikke uden vægt. Hvad er nemlig nationalitet? Naar de vesteuropæiske mandtalslister opstiller spørgsmaalet om et menneskes «nationalitet» i en særlig rubrik, menes der uden tvivl dermed det, som i virkeligheden skulde kaldes «statsborgerforhold» el. lign. En russisk statsborger kan godt høre til det tyske folk (i Østersøprovinsen), han kan være polak, littauer, tatar eller jøde. Hvert land i østen tæller mange nationer. En russisk jøde, som kom til Frankrig og dér angav sin nationalitet som jødisk, har fortalt mig om den forvirring paa begge sider, som dette svar fra hans side

gav anledning til, fordi franskmændene ikke forstod østens begreb om nationalitet. Hele dette nationalitetsspørgsmaal møder en som sagt hver dag, naar man staar i missionsarbeidet blandt Israel. Men i øvrigt viser jødernes stilling dertil i virkeligheden den sædvanlige, ovenfor omtalte opløsningstilstand.

Der findes i Polen, hvor jeg nu bor, en del jøder, som ikke vil være andet end «polakker af jødisk religion.» Det er folk, som har været i Frankrig eller andensteds i vesten og har tilegnet sig det der herskende syn paa «nationaliteten» og saa desværre lært at skamme sig ved jødedommen. Disse folk har i reglen optaget vestens kultur og klædesdragt, taler ikke mere det særlige jødiske sprog, men vil overhovedet udviske det jødiske med undtagelse af religionen. Og den tar de det ogsaa let med. Den bestaar for dem blot i en i reglen udvortes ret løs tilslutning til synagogen. De spiser flæsk som andre mennesker, og saa snart de har faaet del i noget af vestens viden, d. v. s. naar de har studeret f. ex. til sagfører, tandlæge eller læge, saa blir de som oftest for ikke at sige altid erklærede fritænkere, selv om i østen vel endnu næsten ingen formelt har udmeldt sig af religionssamfundet; jeg mindes i alle disse aar kun at have mødt een eneste helt udtraadt paa min vei.

Disse jøder kaldes assimilanter eller, som deres stamfæller i Polen siger, assimilatorer. Men deres antal er forholdsvis ringe. Langt den største del af østens jøder (for nemheds skyld tænker jeg nu særlig paa Polens) er endnu national. Men ikke alle i samme grad. De «fromme» jøder er ofte ikke særlig nationalt sindede, af den simple grund, at hvert menneske nu engang har sin ensidighed, og mange ikke kan magte at begeistres baade for folk og religion; men at de alligevel hører med til folket, er dem ikke i mindste maade tvivlsomt. Den jødiske socialisme, som ungdommen i en uhyggelig grad slutter sig til, synes endnu at være langt fra at have fundet det rette forhold mellem internationalisme og nationalisme. Ved siden heraf maa endvidere nævnes en gruppe, som er nationalistisk uden at være sionistisk, og endelig sionisterne, som vil skaffe det jødiske folk et fristed paa jorden, i Palæstina eller andensteds. Jeg har i de forløbne aar talt med

mange sionister i østen; men jeg mindes næsten ingen, som ikke var religiøst frafaldne; jeg siger «næsten», thi der findes ogsaa fromme sionister. Men overfor den uvirkelige vesteuropæiske tanke om en sammensmeltning af sionisme og jødisk fromhed maa det dog her være tilladt at minde om hin jødiske — eller menneskelige — ensidighed. At jeg har betegnet jødedommen som værende i oplosning, udelukker imidlertid ikke en indrømmelse af jødernes store magt paa en mængde omraader, f. ex. paa børsen, i litteraturen, kunsten, og her og der ogsaa ved skolevæsenet.

Denne deres magtstilling har gjort dem almindelig forhadte, desværre ogsaa i kredse, som ikke burde hade mennesker. Men selv kristne har jo ogsaa en gammel Adam. Jeg mindes en samtale, jeg engang for mange aar siden havde i Littauen med nogle skolebørn. En af dem sagde da til mig, at de jødiske kammerater i klassen gjorde sig særlig flid for derved at komme frem ikke blot i klassen, men ogsaa i verden, og at kammeratene af den grund ikke holdt af dem. Jeg mener, at dette exempel tydelig viser en af grundene til jodehadet, men selvfolgelig ikke paa nogen maade en gyldig grund. Hvis der hadde været tale om at blive oprørt over jødisk svig og list, som der ogsaa findes nok af, ogsaa i form af elendigt jødisk haandværk i hele Østeuropa saa kan det lettere undskyldes — om end aldrig billiges — at denne harme ogsaa kan blive til had. Men at jødisk flid og dygtighed besvares med uvilje imod folket, er ligesaa meningslost som det er almindeligt. I virkeligheden kunde den overvindes med tilsvarende flid fra den anden side. Nu i krigstiden, dadler man i en udpræget grad jøderne for deres spekulation og berigelse paa andres bekostning. Man burde i denne sammenhæng imidlertid ikke overse, at ogsaa mange jøder har lidt store tab ved krigen, og at spekulationen ogsaa har fundet sted udenfor jødeverdenen.

Der er en anden ting, som man har talt mindre om i det offentlige, men som har gjort mig personlig mere ondt end spekulationen. Ikke faa af mine unge jødiske venner er i krigstiden vandret bort fra Lodz paa arbeide. Adskillige av deres kammerater blandt de alvorligere har fortalt mig, at de bortdragnes forhold til det sjette bud er blevet overordentlig sør-

geligt. Hidtil var de unge mennesker gaaet ud og ind i hjemmet, hvor man havde vaaget over dem indtil deres i reglen tidlige giftermaal; nu var de sluppet ud paa egen haand, og tonen var bleven en saadan, som man aldrig havde været vant til i jødiske kredse. Jeg anfører dette her, fordi man saa ofte har undervurderet den fædrene lovs betydning for jøden eller kun set dens skadelige sider. Her ser man et exempel paa, at den ogsaa har virket bevarende.

Hvis vi nu vilde vende tilbage til det ovenfor stillede spørgsmaal om jødedommens væsen, men udelukkende betragte det fra den religiøse, ikke fra den nationale side, saa kunde man jo tænke sig, at her var stedet til at gaa ind paa hele ceremoniævæsenet, særlig med henblik paa hvile og forsoningsdagen o.s.v. Men endnu langt mere dybtgaaende er i virkeligheden spørgsmaalet, ikke om, hvilke ceremonier og hellige dage jøden har at overholde, men hvad han nu i grunden tænker og føler ved det hele. Der er ikke tvivl om, at han har en vis grad af syndsbevidsthed; derom vidner ikke blot ritualet paa forsoningsdagen, men navnlig den iver, hvormed denne feires. En anden ting er, at denne syndsbevidsthed har taget en gal retning; det dreier sig ikke om synden, men om synder, d. v. s. virkelige eller formentlige overtrædelser i det udvortes, om «arbeide» paa hviledagen af en saadan art, at ingen af os vilde falde paa at kalde det arbeide, overhodet om krænkelse af et eller andet ydre bud. Jeg har i Lodz paa en sabbat set en jøde vise sin fromhed ved at nægte at tage en hestesko op, som en hest havde tabt; kusken sad paa bukken, men maatte springe af vognen, fordi jøden i sin iver for loven ikke vilde hjælpe ham. Jesu taler med farisæerne (f. ex. Markus 7, 8) er i ingen henseende forældede, naar vi tænker paa nutidens «fromme» jøder. Dermed er allerede sagt, at den jødiske fromhed er af *udvortes* art, ganske som naar de gamle israeliter mente at kunne tilfredsstille Gud med ydre ofre, om hjertet end var nok saa urent. Nu følger det av sig selv, at det altid er lettere at overholde ydre forskrifter end at naa til en virkelig hjertets renhed. Har jøden altsaa ogsaa — som vi hørte — nogen syndsbevidsthed, saa kan denne efter hele den udvortes betragtningsmaade naturligvis ikke være særlig dyb; men derved kommer han netop til det

der i saa høi grad er eiendommeligt for al jødedom, at det blir noget ganske nærliggende for ham at sige: Jeg har jo holdt lovens forskrifter, og staar altsaa overfor Gud som væsentlig ren. Med andre ord: endnu større end den jødiske syndsbevidsthed er jødens selvgodhed eller, som vi efter bibelens sprogbrug udtrykker det, hans *selvretfærdighed*. Denne er saa indgroet hos jøderne, at det fortrinsvis er den, vi i missionen har at stride med, ogsaa hos den ufromme jøde, som jo har taget den i arv fra de lovtro fædre. Denne selvretfærdighed stammer fra et i bunden verdsligt sind. Hos døbte mennesker kan man sige, at den ufromme tillige er verdslig; thi det uomvendte sind er just verdenssindet; hos jøderne derimod er egentlig saavel den fromme som den ufromme verdslig. Thi naar det kun kommer an paa at iagttage en hel del udvortes forskrifter, saa er der jo plads nok for en række verdslige tanker, ikke mindst plads (baade i lommen, men navnlig i sindet) for en uomvendt pengepung. Det er maaske ikke endnu gaaet op for alle kristne bibellæsere, at denne form for *verdslighed*, paaholdenheden, ogsaa i de svundne tider rigtig godt har kunnet forenes med jødisk fromhed. Rent i forbigaaende ser vi det Luk. 16, 14.

En side endnu maa omtales i denne forbindelse: den kristne fromhed er et oplevelsens trosliv, den jødiske er foruden en ceremoniernes væsentlig en *forstandens* fromhed. Den jødiske theologi (talmud o.s.v.) har ført folket ind i en utrolig spidsfindighed, som den kristne jøde heller ikke blir kvit, og hovedopgaven for denne fromme er den, med forstanden at løse alle mulige gaader. Da jeg i sin tid (1905) paa institutet i Leipsig, uddannede mig til at blive jødemissionær havde jeg der en gammel jødekristen lærer, Lichtenstein. Han syntes, at kristendommen logisk maatte kunne bevises for jøderne, som han selv var bleven overbevist ad tankens vei, og til denne form for jødemissionsarbeide mente han nu at burde føre sine disciple. En stor del af hans undervisning gik ud paa at give anvisninger i den retning. Omtrent ved samme tid traf jeg i Galicien en jødekristen missionær, som ligeledes følte sig forpligtet til at give mig raad af ganske samme art. Jeg gjorde mig mine egne tanker derved, da jeg godt nok vidste, at evangeliet ikke først og fremst anbefaler sig til tanken, men til

samvittigheden, 2 kor. 4, 2. Det varede nu imidlertid ikke længe, før en jødekristen i Rumænien var den tredie, som i lignende aand mente at burde bekære mig ikkejøde om den letteste maade at overbevise jøder om evangeliets sandhed paa. Hvis kristendommens guddommelige ret var saa umiddelbart indlysende for den menneskelige forstand, saa vilde det mærkelige jo blot være, at der endnu findes saa mange mennesker i verden, som endnu ikke er overbeviste kristne.

I sammenhæng med tanken er hos jøden ogsaa *hukommelsen* overordentlig stærkt udviklet. Samme Lichtenstein spurgte mig engang, om jeg var fortrolig med Daniels bog i det gamle testamente. Jeg svarte, at jeg i al fald havde læst den *nogle* gange. Dertil sagde han: »Læst! Man maa kunne den udenad.« Virkelig, en jøde *læser* ikke bibelen, han *lærer* den (som han selv ogsaa udtrykker det). Mine jævnaldrende iblandt Danmarks theologer vil huske, hvorledes Skat Rørdam og Peder Madsen kunde store stykker af det nye testamente udenad. Mon nogen theolog i nutiden kan det som de? Men saaledes kan den fromme jøde bestandig sin bønnebog, loven i G. T., psalmerne og i reglen meget andet; hvad P. Madsen i sin tid lod os danske studenter lære udenad af N. T. og af de symbolske bøger, som mange klagede saa skrækkelig over, var i virkeligheden intet i sammenligning med, hvad mangen en jødisk melhandler eller skomager kan i ganske anderledes stor stil. Men saa sidder han ganske vist ikke inde med hele vor vesteuropæiske dannelse.

Jødespørgsmaalets sproglige side skal endnu kortelig berøres her. Jødesproget eller dialekten (for det er jo egentlig en tysk dialekt), som tales i Østeuropa, har jeg aldrig kunnet finde saa hæsligt, fyldt med ukvemsord og eder (saaledes E. Clausen, De fire profetinder, Kbhv. 1911, s. 185), som man ofte siger det. Hæsligheden er en smags sag; jeg indrømmer, at jeg ingen velklang finder i det sprog, der høres i Ghettoen i Varsjav eller Lodz; men alligevel, det er et modersmaal for millioner af mennesker, og et modersmaal er altid eller *burde* i det mindste være tiltrækkende for den, hvis maal det nu engang er. Hvad den anden anklage angaar, mon den saa i virkeligheden indeholder andet end, at dette sprog ikke er snobbet nok til f. ex. at betegne løgn som uoverensstemmelse

med sandheden, men at det rent ud kalder løgn løgn og overhovedet ofte bruger djærve udtryk, som vi andre helst undgaar, men som vi dog er vante til at træffe og til en vis grad finder os i baade hos Luther og Holberg?

Jeg har selv tidligere skrevet, at dette sprog vil uddø, og at jøderne efterhaanden vil foretrække at bruge det lands sprog, som de bor i. Denne profeti vil maaske nok engang gaa i opfyldelse; der er tegn, som tyder i denne retning. Men der er paa den anden side ogsaa ting, som holder jødesproget oppe. For det første er det i forretningen praktisk for jødefar og jødemor i en fart at kunne sige hinanden noget om varen og dens pris, som den rumænske eller polske kunde helst ikke skal kunne forstaa. Men for det andet kommer følgende omstændighed til. Jeg reiste f. ex. engang i Rumænien med en jødisk familie, som jeg talte en del med. En gren af denne familie bodde i Ungarn, hvor omgangssproget var madjarisk, en anden i Rumænien, hvor det var rumænsk og en tredje iblandt en tysktalende befolkning i Østrig. Der var stærkt sammenhold i denne familie. Dette vilde have været umuliggjort, hvis dens medlemmer kun havde talt de respektive landes sprog, hvor de hver for sig levede. Jøderne er et reisende folk, og familierne er vidt adspredt, Amerika og England kommer ved siden af Østeuropa ogsaa i betragtning her. Jødetyskens død vil i det mindste blive en saare langsom død.

3. *Missionen.*

En jødemissionær maa paa besøg i sit hjemland ofte høre ytringer som denne: Deres arbeide maa dog være overordentlig interessant! — Ja, det kan man jo godt sige. Det er interessant, og det kan være vækkende og udviklende nok at leve og virke under fremmede forhold. Og dog er det interessante ikke det bærende i arbeidet, kan og skal heller ikke være det. Det kan maaske være interessant at blive snydt et par enkelte gange til en begyndelse derude i østen, hvor paalidelighed er en sjælden ting og tillid er ligesaa sjælden; det kan en tidlang være interessant bestandig at høre det ene eller det andet fremmede sprog omkring sig. Men dette interessante hører op, saasnart det nye blir noget dagligdags.

Saa mærker man langt snarere, at man er sat til at bære dagens byrde og hede. Man kommer da til at sukke under den herskende upaalidelighed, ikke blot naar folk fortæller noget, men ogsaa naar de har lovet noget, ligeledes under deres mangel paa punktlighed og forstaaelse af tidens værdi, hvorved megen kostbar tid spildes, fremdeles under de tomme udflugter, naar en avtale ikke blev holdt, saa at man tvinges til at lægge en strenghed og en noget kraftig optræden for dagen, som egentlig ikke passer en, o.s.v.

Nei, det interessante bærer ikke oppe; dertil maa en anden kraft gribe ind, kraften fra det høie. Arbeidet er ikke fremfor alt interessant, men vanskeligt, ja uoverkommeligt, og er man ikke i besiddelse af hin kraft, maa man heller opgive det straks.

Følg nu en indbydelse til at overvære arbeidet selv nogle timer i vort lokale i Lodz. Jeg sidder der alene; hjælpearbeideren — en lægmand, døbt jøde — færdes ude for at indbyde jøder til lokalet eller er paa husbesøg, som i forbigaaende bemærket volder store vanskeligheder, fordi jøderne er saa mistænksomme overfor missionærerne. Efter at jeg har faaet sat mig og taget min bog frem — jeg læser i reglen lidt solidere ting, naar der intet besøg er i lokalet — kommer der en jøde ind. Det er en af de faa, som har været under Guds ords indflydelse fra anden side før mit komme til byen for seks aar siden. Vi havde læst en del i det nye testamente sammen; saa kom han paa arbeide i en anden by i Polen, men er nu paa besøg i hjemmet paa veien mellem to arbeidspladser. Han har for længe siden udtalt ønske om daab; men det blir der ikke noget af, især af hensyn til hans fanatiske jødiske familie, et forhold, som man maa have set paa første haand for ret at forstaa det. Han kommer nu for at fortælle mig om en anden ungersvend, som har læst hos mig sammen med ham, en ung mand, som jeg i begyndelsen fandt *for* uforstaaende overfor det hele, men som siden dog ogsaa gjorde fremgang, indtil ogsaa han gik paa arbeide med den førstnævnte. Nu skal jeg høre, at der er kommet brev fra ham, og at det gaar ham godt. Under samtalen erfarer jeg, at den besøgende endnu holder fast ved sit daabsforsæt og kun venter paa at faa fast arbeide udenfor Polen. En

jødisk fæstemø, som han i den sidste tid har lagt sig til, skal ikke hindre ham deri, siger han. Nogle dage efter blir hun selv forestillet for mig; jeg kan ikke se paa den forbindelse med ublandet glæde, men kan jo paa den anden side heller ikke hindre den. Det er den gamle historie, som jo for resten ogsaa kan passere under andre breddegrader.

En jødisk kone kommer ind for at bede om hjælp i form af brevskrivning til en søn, som er i krigsfangenskab. Hun har kun liden sans for det høieste; hovedarbeidet med hende er for mig maaske foreløbig det, at tage del i hendes sorg og glæde, særlig i forbindelse med denne søn og hendes andre børn. Overhovedet er der tre ting, som man atter og atter kommer til at tale med jøder af lidt sat alder om, nemlig børnene, helbreden og udkommet. Kan man vise dem en virkelig interesse paa disse tre punkter, saa kan man ogsaa komme til at tale aandeligt med dem: men angaaende de ting maa man høre paa dem med taalmodighed, naar man vil naa sit maal; og det er jo for resten ikke mere end, hvad man skylder dem.

En ung mand kommer nu ind for paa egen haand at læse i biblen; den er altid fremlagt paa de sprog, der er brug for; en anden trækker et hebraisk nyt testamente op af lommen og ber mig om forklaring paa et og andet, han har læst hjemme og notert op. Et par folk kommer idag ogsaa ind for første gang; den ene er sky, undselig, den anden er fræk; thi han ser paa forhaand med uvillie paa de kristne og skal nok vise dem, hvad han tænker om det hele.

Saaledes gaar det fra dag til dag med stærkere eller svagere besøg, med mer eller mindre livlig sporgen. Mange kommer i rent udvortes anliggender, en f. ex. for at bede om hjælp til en stilling; men der viser sig altid før eller senere en leilighed — som da ikke bør forsømmes — til at faa en samtale i gang om lov og evangelium, om aandelig død og aandeligt liv.

Om lørdagen og paa jødernes andre festdage kommer der saa mange, at vi (i Lodz har der altid været 2—3 arbeidere, saa længe jeg har været der) at *vi* altsaa kan samle dem til missionspræken eller katekisation. Man *kan* være uheldig, trætte tilhørerne med ting, som ikke fængsler dem, og den

situation forstaar de ikke at tage med anstand; de begynder da at støie eller at forsvinde, for ikke at sige forsvinde paa en støjende maade. Men det er ogsaa muligt, at man kan holde dem fast, endda temmelig lang tid, særlig hvis man fortæller noget spændende, f. ex. fra kristenlivet eller kirkehistorien. Ogsaa det nye testamente selv kan virke spændende. Historien om Jesus og den samaritanske kvinde, livlig, men samtidig noget bredt forklarende fortalt, forfeiler ikke sin virkning, ligesaa har i al sin korthed beretningen om skattens mønt af og til gjort et stærkt indtryk, og hvor meget jøden ifølge sin opdragelse end skyer korstegnet, saa kan den dag idag korsets ord gribe ham dybt, endog i saadanne tilfælde, hvor han kort i forveien har spottet over det, men nu har glemt sin spot, fordi ordet endnu har bevaret sin gamle kraft.

Saaledes kan der arbeides, og saaledes arbeides der, ogsaa nu i krigens tid, og arbeidet sætter utvivlsomt sine spor. Der findes jøder, som virkelig er blevne grebne, selv om det som nævnt ikke kommer til daab; der findes andre, som frastødes, andre, som langsomt vindes, og atter andre, hvis udvikling gaar i bolgegang. Men evangeliet har haft sin virkning til fald og til opreisning, og Jesu navn og korset er nu som altid før det store forargelsens tegn.

Der er for mig ingen tvivl om, at en missionær bør arbeide i tilslutning til kirken paa stedet, hvor han virker. Jeg har selv altid søgt saa nært samarbeide som muligt med lutheranerne, hvor jeg har været. Et sted i Rusland, hvor jeg havde begyndt at drive jødemission, fandt jeg kirken med præsten i spidsen altfor verdsliggjort til, at samarbeidet kunde fortsættes. Det gjorde mig ondt at sige farvel der, adskillige tiltalende jøder havde jeg faaet tag i; men jeg fandt ingen mulighed for at staa skulder mod skulder med kirkens mænd; det vilde snarere være lykkedes at finde aandelig forstaaelse hos nogle sekterere; men dér hører jeg nu engang ikke hjemme; og saa maatte jeg forsvinde. Det har siden da været min store lykke at opnaa samarbeide med Polens lutheraner, ja at blive optaget som præst i landets kirke, saa at jeg med en vis ret kan sige til jøderne, at jeg ikke kommer til dem som en fremmed. Det vilde være let nok at stille den lutherske

kirke i Polen i kritisk belysning; man har altid mangt og meget at udsætte paa det, der ikke er, som man er vant til hjemmefra. Men jeg har i Polen fra første færd set, at jeg blev mødt med tillid, og naar det er tilfældet, saa maa kritiken forstumme. Den gamle jødemissionshistoriker og tidligere jødemissionær, præsten de le Roi dadler i sit omfattende historiske værk netop det store engelske (anglikanske) jødemissionsselskab, fordi det ikke har søgt virkelig tilslutning til kirken i Polen, men saa at sige ladet sit arbeide svæve i luften. Han siger om dette kirkelige selskab, at det i Polen har et sektereriskpræg og at det for at virke til velsignelse simpelthen maatte bryde med sin tidlige fremgangsmaade. Dette skriver den tyske forfatter vel at mærke ikke, som man kunde tænke sig det, nu i krigstiden, hvor gemytterne let blir ophidsede, men mange aar før krigen, efter at han selv havde drevet mission i engelsk tjeneste, mente han at maatte udtale denne ret alvorlige kritik, som de efterfølgende tider ikke har foranlediget ham til at tage tilbage.

Det staar hellerikke i forbindelse med krigen og nationalhad, at luthersk kirke og reformert (engelsk) mission vanskelig gaar haand i haand, i det mindste i Polen. Den derværende kirkes ledende mænd har næppe nationale fordomme af nogen art. Men enkelte, bestemte praktiske spørgsmaal kan her spille en stor rolle og har stadig gjort det. Engelskmændene lægger stor vægt paa at kunne angive missionens resultater med tal, i steden for at man heller burde veie end tælle dem. *Virkeligheden* er den, at de ægte resultater bestaar i, at mange jøder kommer Kristus nærmere, og at andre stødes tilbage (som det ovenfor alt har været nævnt), og, som enhver bibellæser ved, at Guds ord virker *baade til frelse og til dom*. Adskillige missionærer — men vel i sidste række de lutherske — lægger imidlertid stor (for stor) vægt paa at kunne opvise *daabshandlinger* i størst muligt antal som missionsresultater, og paa den maade ligger fristelsen til letsindig daab dem snublende nær, og hvis missionsarbeiderne saa endda selv mangler aandelig sans, saa er de alvorligste feilgreb uundgaaelige. Man lade sig ikke bevæge til at undskylde disse for talrige daabshandlinger med, at der afvises endnu flere daabskandidater, end der døbes. Man kan, om man vil, faa daabs-

kandidater i massevis — men rigtignok af en bestemt art, nemlig af de jøder, der skammer sig ved at være jøder, eller som vil ind i det kristne selskab, vil giftes med kristne o.s.v. Mange spor skræmmer her.

Dette maa være nok af denne kritik. Iblandt de missionær og missionærer, som jeg har for øie med den, nævner jeg ingen navne; det kommer ikke an paa dem. Det kommer kun an paa at vise saadanne vanskeligheder ved samarbeide, som man i hjemlandet paa forhaand umulig kan ane. Men jeg har desuden en særlig, personlig grund til at ønske denne kritik udtalt her, hvor pinligt det end har været for mig at skrive disse linier (hvad ingen, som er traadt mig nærmere, vil tvivle om). For flere aar siden dadlede jeg i den danske Israelsmissions blad de lutherske præster i *Rusland* (udenfor Polen), fordi de gjorde missionen skade ved at døbe saadanne jøder, som missionærerne maatte afvise, naar de meldte sig til daab af uren bevæggrund. En saadan kritik kan jeg ikke rette mod kirken i Polen; men der har kirkens mænd oftere og, saavidt jeg kan se, med føie, rettet den samme kritik mod visse repræsentanter for missionen.

I lignende retning maa man udtale sig om timelig (penge) understøttelse fra missionens side til trængende jøder. I aarenes løb var jeg bleven mere og mere forsigtig dermed, og i Lodz var jeg næsten helt kommen bort fra at hjælpe nogen med penge. Ganske kort før krigen blev jeg endda bestyrket i denne forsigtighed af en ældre, erfaren jødemissionsven, som paastod, at det altid bedst var lykkedes at samle en kreds af saakaldte «alvorlige» jøder om evangeliet der, hvor man tillige støttede dem timeligt. Dette faldt aldeles sammen med de tanker, jeg bekjært af erfaringen mere og mere blev staaende ved.

Noget tilsvarende lader sig endelig sige om gratisuddeling af bibler og nye testamenter. Da jeg kom til Lodz, blev disse skrifter i høi grad ringeagtede, fordi en kolportør hidtil altfor letsindig havde kastet dem i grams til jøderne, der vel som oftest sønderrev eller brændte dem op. Visse missionsselskaber er her dog enige om at kræve en, om end ganske ringe, betaling, naar der ikke foreligger ganske særlig anledning til at

forære skrifter bort, og alle de, som *nu* arbeider i Lodz, er i det mindste i de groveste træk enige paa dette punkt.

Krigen medfører imidlertid selvfølgelig en undtagelsestilstand med tilsvarende undtagelsesforanstaltninger. Det skal siges til norske missionsvenners ros, at de var de første til *uden min opfordring* at sende mig en meget velkommen pengegave til nødlidende jøder i Lodz. Jeg har længe kunnet tære paa disse midler. De er efter evne og leilighed anvendt med den allerstørste forsigtighed, saa at ingen jøde med skin af ret har kunnet sige, at han derved blev «lokket» til daab eller noget andet. Missionsarbeiderne burde overhovedet altid tænke paa, hvad ærlige, ordentlige jøder maa tænke om deres handlinger. Det vil i mange tilfælde hjælpe dem til at træffe det rette.

Den timelige hjælp maa i alle fald kun være led i det aandelige arbeide. Og her er og blir Guds ord hovedvirkemidlet. En mængde missionsanekdoter — hvis troværdighed det i reglen er noget vanskeligt at prøve — fortæller os om saadanne tilfælde, hvor et bestemt ord gjorde stor virkning. Af personlig erfaring vil jeg ikke alene henvise til det nye testamente (se ovenfor), men ogsaa til enkelte kapitler i det gamle. Man tænker i reglen paa Jesaja kap. 53; for mig ligger maaske psalme 32 nærmest, den psalme, som Paulus anfører i romerbrevet som det gamle testamentets vidnesbyrd om retfærdigheden af tro.

Da man ofte har spurgt mig, om krigen har bidraget til større alvor i jødeverdenen, kan jeg derpaa svare, at erfaringerne her har været ganske som i de kristnes: nogle har under krigen vist sig dybere tænkende og mere sandhedssøgende end før, andre derimod er kommen ind i en mammonstrældom, værre end nogensinde ellers.

Men nu tilbage til det regelmæssige arbeide, uafhængig af krig eller ikke-krig:

Rent sproglig er det ofte vanskeligt at møde jøden der, hvor hans tanke er hjemme. Jeg brugte engang eller to i en bibelsk samtale med jøder et udtryk som «grænsen for det tilladelige.» Disse børn af det billedtalende folk forstod ikke dette billede, men tænkte straks paa den jernbanestation, hvor reisegodset og passet efterses! — Udtrykket «handle»

forstod en anden absolut kun i betydning «drive forretning», hvorimod jeg i sammenhængen havde ment «ikke snakke, men handle.» Jeg kunde fortsætte i det uendelige med slige exempler paa sproglige misforstaaelser; men det vilde være endnu vigtigere at anføre et par exempler paa saglige misforstaaelser.

Først et exempel paa en hel *klasse* af misforstaaelser, som alle gaar ud paa at opfatte kristendommen som en ny *lov*. Det hedder saaledes idelig fra jødisk side: Moses har befalet os at holde sabbat; hvilken ret har Kristus da til at afskaffe denne og indføre søndagen som hviledag? At give det rette svar herpaa kræver megen taalmodighed. Jøden er paastaaelig og vænner sig langsomt til en ny tankegang, især til en saadan, som vel er religiøs bestemt, men uafhængig af lovstandpunktet. Det er betydelig lettere for missionærerne at give sig selv svaret herpaa end at give jøden det.

Saa endelig et exempel paa *enkeltstaaende* mistydning af et bibelord. Der fortælles en dag i jødekredsen i missionslokalet et af de træk, hvor Jesus ender med at sige: Gaa bort, og synd ikke mere! En jøde bemærker brummende hertil: Det er umuligt ikke at synde! — Jeg tvivler ikke paa, at han — som ellers næppe er trykket af større syndsfølelse — alligevel mener det oprigtig med sin kritik, og blir derfor nødt til at gaa ind paa hans indvending, hvad der hellerikke er ganske let og sinker forklaringen af noget andet, der egentlig skulde have været udviklet som hovedsagen i øieblikket.

Forøvrigt siger det sig selv, at en «moderne» jøde, som har læst filosofi, en materialistisk medicinsk student og en «from» jøde hver kritiserer paa sin vis ud fra sine forudsætninger. Man svarer da enhver, saa godt man kan, og vil man bære sig rigtig ad, saa holder man hovedet koldt, søger at gaa rolig og saglig ind paa alle indvendinger, og samtidig ber man Gud om den hellige aand, som kan varme hjertet op, og i det rette øieblik gaar man saa over fra diskussion til aflæggelsen af det kristelige vidnesbyrd. Dette sidste vil i reglen ikke forfeile sin virkning. Et vidnesbyrd om frelsen af naade, frelsen i Kristus, frihed for alt lovvæsen (herunder ogsaa fra sabbatstrældommen) finder hos mangen en jøde *i tidens løb* dog et godt sted, og arbeideren priser Gud for hans velsignelse.

Man lærer at takke for de smaa resultater. Smaa? Nei, i virkeligheden er de mindste resultater store; saa haard er jordbunden. Jeg mindes engang for mange aar siden, da jeg kom hjem til Danmark fra jødemissionsmarken. Jeg fortalte om missionens velsignede virkning, idet den dog i det mindste gradvis overvandt dypt bundende jødiske fordomme mod Kristus og langsomt banede vei for en fuldere forstaaelse og tilegnelse af hans frelserværk o.s.v. En sagde da til mig: «Ja, men det nytter jo altsammen intet, naar mennesket ikke finder frem til en fuld frelse hos Kristus.» Det sidste er rigtigt; men veien er lang. Missionæren har godt af at ove sig i at *takke* for hvert eneste af de «smaa» fremskridt han ser, men dog ikke at give sig helt *tilfreds*, før det *store* er sket, at synderen er kommen til en fuld omvendelse.

I dette arbeide kan enhver sand kristen paa sin vis tage del, læg og præst, ulærd og lærd, hjemme og ude. Gud give, at mange vilde være med deri, saa at vi næst Guds hjælp kunde ret styrkes ved at løfte i flok!

og hans sjæl gaar uryggelig mot mørket. I grunden er det *morens* tro han har arvet, og denne mor som er centret i bokens første og digterisk bedste tredjepart, er intet mindre end en norsk religiøs-psykologisk type av reneste og høieste værd. Hun er ogsaa helt anskuelig. Hendes religiøse liv er i al sin knaphet virkelig klarlagt for os. Dette er ikke fuldt saa godt lykkes med sønnen. Hans *brudd* er godt fremstillet, og hans glimtvise aapenhet siden, da han ser sin egen dumhet i øinene, likesaa. Men hans sjæleliv ellers synker i denne periode ned i den samme graa taake som hans tilværelse ute paa Sagene er omgit av. Der er ikke *strøm* i denne del av boken Derimot synes jeg slutningen igjen er baade mer dramatisk og mere sjælelig anskuelig. «Alle som stræver og har det tungt» blir det ord fra hans gamle stedfars mund som aapner for ham til den gamle Gud og Hans trygge varetægt.

Varetægt — *det* hadde Gud været for Ildri, mor hans, og det var det han aldrig selv kudde leve uten Og her er netop kjernen i den «gamle», vækkelsesfrie, norske folketro.

— Hvis jeg ikke tilfældig visste at Falkberget hadde boken sin omtrent færdig ifjor, men ønsket at arbeide med den endda en stund, vilde jeg sagt at han hadde villet skape et proletar-motstykke til Bojers succes-figur fra ifjor, ingeniøren i «Den store hunger». I virkeligheten er det altsaa to av vore digtere som samtidig har git liv til et instruktivt ur-opvælde indenfra i slegten, den ene for overklassen den anden for underklassen. Ogsaa i mangt ellers minder de to bøker om hverandre. Men i grundakkorden, det religiøse forhold, er Falkbergets fuldt saa godt gjort baade i beskeden enkelhet og i klar anskuelighet, som Bojers mer effektrike julebok. Falkberget gaar med denne bok ut fra sin engere læsekreds og til det store publikum. Eivind Berggrav.

Tegninger til Luthers bok «Om et kristenmenneskes frihet.»

Av *Frøydis Haavardsholm.*

Boken selv er anmeldt av andre.

Men Frøydis Haavardsholms arbeide med den ornamental-kunstneriske utsmykning fortjener i høi grad en speciel omtale.

Det er bud om en ny frembrytende kraft i en hittil hos os litet øvet kunstart.

Det er noget overmaate lovende det Frøydis Haavardsholm her gir prøve paa. Hendes initialer og vignetter viser en viril kraft, en maalbevissthet, en dekorativ helhetsvirkning som faar en til at studse. Der er tegninger i boken som i en enkelt tone gir reformationens brytningskræfter næsten som i et fortættet skrik.

Av Frøydis Haavardsholm venter vi spændt paa at faa mere.

Luther. Av *Fredrik Paasche.* (Aschehoug & Co.s forlag).

Paasches Luther maa ikke glemmes av nogen som vil lære at kjende et av de merkeligste religiøse genier.

Paasches bok gaar ikke iveien for nogen anden av vore Lutherbøker. Den har sin egen opgave: at «se Luther indenfra». Reformationens forskjellige faser, tidsstrømningerne før og samtidig med ham, det er kun med for at forklare fænomenet Luther.

Sommetider steiler man. Spør f. eks. om det virkelig er saa at Luther og hans reformation er saa litet forberedt av og i saa høi grad uavhængig av «førreformatoriske» og samtidige aandsbevægelser som Paasche hævder — alene begrundet i Luthers personlige oplevelse av troen.

Og der falder imellem rent overraskende lys over et og andet hos Luther. Jeg kan ikke si hvor det overrasket at se, at Luthers sterke hævden av «dette er» i nadverdordene igrunden hænger sammen med et storslaat panteistisk syn paa Guds allestedsnærværelse.

Men alt dette og meget mere gir nye sigtelinjer og nye indsyn som i høi grad er frugtbargjørende.

Og saa dertil Paasches levende fremstilling. Herlige paradokser, en frigjort, levende tumlen med tankerne og sproget — rent betagende. En flom av citater som merkelig nok ikke virker trættende, men naturig flyter ind i forfatterens egen tale.

Nei, Paasches bok maa læses. Den er en berikelse.

Enok Rubens levnetsløp. En saga om fædrelandssind. Av *Gabriel Scott.* Kr. 6,50. Aschehoug & co.s forlag.

Enok Rubens har mistet alt: sin far, sin elskede hustru, sine fem smaa. Gaarden er solgt — nu gaar han ensom gjennem skogen med skræppe paa ryg.

«Alle saa var de gaat hjem, og skogen stod og skumret og tidde, bare suset strøk gjennem skyggen, bare det ordløse fulgte med.»

Der er dem, som gaar gjennem skogen og blinker til hugst og fald det som er kroket og staar iveien. Det skal ogsaa gjøres. Andre gaar som Enok og hører kun suset, stemningen som gjenspeiling av indre liv i ør, høi glæde eller klemmende vemod — skogen gir det ordløse i tæt sammentrængt livsspænding.

At læse Enok Rubens levnetsløp er som at gaa gjennem storskogen.

Vanskelig vil jeg kunne læse anmeldelser av denne boken hvor øksen skal brukes til utblinkning av det mulig overflødige og skjævt tegnede. Jeg vil la den suse over mig og i mig med den fortættede stemning.

Da jeg tok Enok Rubens levnetsløp for at læse den tænkte jeg: mon den kan komme op mod sin forgjænger «Jernbyrden?»

Den overgaar den, synes jeg.

For en tragedie at følge folkereisningen mot embeds- og kjøbmandstyranniet fra den ulmende glød til den fortætter sig i Kristian Lofthus's brændvarme og sterke, retskaarne skikkelse! Og se ham synke under magthavernes hevn!

Allikevel er det Jan Vibe som avspeiler allerklarest det offervarme fædrelandssind, den blanke, høireiste retfærdighetssans sammen med hatet til skinhelligheten som bruker gudeligheten til kogger for de skidneste, giftigste piler Han er som en Johannes Døperen, som en blank staalfjær som sammen med sin fører maa briste, men bare brister for at berede den nye dag for sit folk.

Og dog er bokens hjertepunkt ikke dette — den gir jo Enok Rubens levnetsløp.

Enok Rubens — ja han er den egentlige tragiske midtfigur, og tragedien spilles indenfor i hans sjæls dyp

Vel er det tragedie nok dette med alle hans ytre tap; hungeraarene fylder hans hus med sult og lidende mennesker, sotten tar alle hans fem smaa; hans livs gode engel — næsten overjordisk god — Lydia, hjertevennen hans, segner av livstræthet mens Enok synger Godnatsangen hendes, og de mange hun var god mot staar rundt væggene i graat; faren omkommer ved et ulykkestilfælde. Altsammen saa en ser det i skjæret fra de fattige, smaa grønne vindusglas — saa gripende tidsegte i tonen.

Den store tragedie er dog dette at den sterke faren fra tidligste stund drypper det ind i Enoks sind at han skal vokse frem og ta op kampen efter ham til frigjørelse for folket — og saa kjender Enok det efterhvert at han magter ikke, han er for veik. Det kjendes som svik at gaa der og hengi sig til livslykken og bli den herlige far en eneste stor skuffelse.

«Dou he hat ringe glæda av meg», brister det endelig ut av Enok. «Nei, nei, lisle Enok far — dou ma inkje tala slik –» «Jou, far, det e' som eg seie. Eg he' inkje holdt fram som e skolde, eg he bare gjengje a vingla og tvila istaenfor à gå fram som ein kar Eg va' inkje den, som dou hadde tænkt, eg he narra deg, ka dou seie, endda eg vilde inkje gjera det hell! Det he ligge så tongt på meg, det he' ligge just som ei hella. —»

«Det e' mi eige skyld, Enok, det e' eg, som he' lagt ho der, eg he' vore for kravsam mod deg, eg he' vore sa sterk sjal, at eg he' venta for myje av andre. Eg he' staa i veien for deg, he' hindra deg i a vaksa frit, eg he' skyldá for alt ihob. Dou sko gjengje a pusla med dit, dou sko verta sylvsmed Enok, just slig som eg sa eingong, alle kan inkje væra kjæmpar, alle kan inkje væra forarar, dou sko fåt fylgja dit eige sind Her ligg ei hella på meg au, ho ligg som ein gravstein og tyngja på okslan, ongdommen din, Enok, eg he' forstyrra ongdommen din. Eg he' bare blit var det for seint. —»

Her er bokens hjertepunkt.

Underlig at denne boken «om fædrelandssind» skal se lyset netop iaar. En vældig præken mot bløtdyret i os som har ædt om sig i gode dager som kræft.

En vældig præken ogsaa om de virkelige livsværdier som kan reddes gjennem alle tragedier og peker frem mot fuld forklaring engang fra høider som ligger over denne arme jord.

ERLING GRØNLAND.

Splinten av Troldspeilet. Av *Sigrid Undset.* H. Aschehoug & co. (W. Nygaard), Kristiania.

Den virker som en ren befrielse denne bok, som et stort «endelig engang»

Endelig engang en moderne bok, som sætter egteskapet paa sin rette plads, en bok som har det til tendens og øiemed. For paa anden maate kan Sigrid Undsets bidrag til aarets literære grøde ikke opfattes Selve titelen er tydelig nok i saa henseende. De har faat en splint i sig av troldspeilet de, som forlater egtefælle og børn og gir sig til en tredjemand eller tredjekvinde.

Der staar altid en ram virkelighetsdunst av Sigrid Undsets bøker. Saa ogsaa av denne. Det mørke triste liv, som leves i vestkantens halvfine strøk i kamp for at holde de honette ambitioner oppe, det kjender hun bedre end nogen anden av vore forfattere. Det er hendes milieu ogsaa denne gang. Det gir troværdighet og klangbund og bringer os bokens mennesker næsten uhyggelig nær ind paa livet.

Sigrid Undset har et pinlig aapent øie for livets skyggesider. Kanske ikke mindst de smaa, som i dagliglivet tærer paa livskraften og livslysten. Den første av de fruer boken fortæller om, fru Hjelde, har netop et saant hjem, hvor trykket økonomi, mange smaabarn og en ikke overvættes morsom mand, nedsunket i arbeide han som de fleste andre, danner tonerne i livsmelodien. Hun har været skuespillerinde, og har hendes pund end ikke været av de største, har hun dog været en brukbar kraft. Det er en farlig bakgrund for en forslitt hustru og mor i de aar, hvor ungdommen svinder for altid og gjerne vil bli holdt fast. Paa fjeldet hvor hun er for at komme til kræfter, træffer hun en gammel ven. Fjeldluften frisker hende op baade indvortes og utvortes Hun blir vakker igjen som hun var det i ungdommen. Hun glæder sig over sin magt over den mand hun nu i fjeldensomheten træffer. De møtes i byen. Erotikens gyldne poesi varmer dem. Alt ligger til rette efter den gamle opskrift: et forhold uten erotikens umiddelbare friskhet er væmmelig, altsaa gaa til den mand som utløser din erotiske trang. Men — det mærkelige hænder (mærkelig ialfald i moderne literatur), at fru Hjelde gripes av langt stærkere og dypere kræfter end erotikens:

kjærligheten til sin grundhæderlige og strævsomme mand, som gjerne vil gjøre det saa godt som mulig for hende, og kjærligheten til barna, saa velsignet søte trods alt det slit de bringer med sig.

Nu skal ingen tro at «Splinten av Troldspeilet» er hvad man i gamle dage kaldte «en pen og god bok.» Det sentimentale ligger ikke for Sigrid Undset. Og hendes sidste bok er som alle de andre hun har skrevet blottet for sentimentalitet Livsbegjæret er hendes rette felt. Og av livsbegjær dirrer ogsaa hendes sidste bok. Det nye er bare, at formen for livsbegjær, formen for lykke er en anden end den som ofte ellers lovprises som den høieste og enste.

Det er to egteskapshistorier i denne mærkelige bok. Den anden er fru Waages. Hun følger den anden form for livsbegjær. Hun forlater sin mand og nyder, yr av lykke, forholdet til en anden mand. Men det blir en kortvarig glæde. Ikke bare alle de oprivende ting hun skal igjennem — det er det mindste — men hun føler, da hun skal gifte sig med ham for at barnet hun skal ha, kan bli legitimt, at lykken er det ikke hun gaar ind til. «Og hun satte sig ned og graat, og slik sat hun, da Henning Damm kom for at hente hende med sig til byfogden »

Ogsaa fru Waages historie er hentet ut fra Kristianialivet som det leves for vore øine. Sigrid Undset har en mærkelig evne til med et eneste slag at føre sine læsere midt op i tingene. Begge bokens egteskapshistorier, baade den som ender godt og den tragiske, er koncentrert av virkelighet og kold klar forstand. Det er en bok saa mærkelig, saa rik paa iagttagelser at man ikke tilnærmelsesvis engang kan gaa nærmere ind paa den i en kort anmeldelse, hvis hensigt bare er at henlede opmærksomheden paa den. Det faar komme senere.

Min Bror Harris. Av *Kristian Elster d. y.* H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Kristiania.

Til en begyndelse er man litt raadvild overfor denne bok. Den handler om forholdet mellem to brødre. Den ældste er estetisk begavet, den yngre en jevn borgerlig og solid hædersmand som altid træ r i skyggen for sin begavede bror. Forholdet mellem brødre er jo ikke sjelden temmelig fjernt, livet, temperament og anlæg fører dem ofte bort fra hinanden. Her tror man at skulle faa se to brødre som trods al forskjel lever i gjensidig tillid og ensidig beundring.

Men man skjønner snart at det er ikke forfatterens mening. Han har ganske andre formaal. Hvad han vil er hverken mere eller mindre end at holde opgjør med 80- og 90 aarenes ungdom. Det er forresten en ganske mærkelig opgave for en forfatter som endnu ikke var ung engang, men bare skolegut i de aar hans skildring gjælder. Men det skal medgis at han ikke desto mindre taler

med megen myndighet og maler med mange farver, om man end av og til har en følelse av at det ikke er førstehaandsiagttagelser han bygger paa.

Han er ikke naadig i sin dom over bohemtiden. En ynkeligere fyr end den bundsjofle Harris, alkoholiseret og lumpen, aandelig utmarvet og legemlig undermineret skal man lete længe efter. En som ikke selv har levet i den tid og har hat anledning til at lære dens mennesker at kjende, vil uvilkaarlig studse. Men det maa jo erindres at giftblomster som Harris hørte jo med til undtagelserne, selv om det netop var disse undtagelser som ved sit høirøstede nærvær præget tiden. Et psykologisk moment av stor betydning som forfatteren faar klart frem, er den mærkværdige indflydelse disse forkomne væsener, takket være et estetisk talent, utøvet.

Det er en vægtig og betydelig bok.

Træk av et Livssyn. Av *Gustav Jensen.* Grøndahl & Søns Forlag, Kristiania.

Det er en bok som vil mottas med glæde og tak landet rundt og ogsaa utenfor Norges grænser. Naar en prest som Gustav Jensen trækker sig tilbake, blir der et saa stort savn efter ham, at man har en følelse av at han ikke kan erstattes helt. Hvor utallige er ikke de, som samlet sig om hans prækestol i forvissning om ikke at gaa forgjæves. Hvor var ikke ordene i hans stilfærdige forkyndelse som gulddryp av en vismands mund, hvor livsklok var ikke hans tale, hvor aandet den ikke av kjendskap til menneskene og deres dypeste trang.

Efter at han har trukket sig tilbake er der vistnok mange som har «gjenoplevet ham i erindringen» — en beskjæftigelse han i sin prædikantvirksomhet var betydelig nok til at kunne gi næring. Eller de læste hans «Tanker og opgaver», en bok saa vægtig og indholdsrik at jeg erindrer en prest sa at den maatte læses eksegetisk.

Nu har han igjen talt til de tusener som saa gjerne lytter til hans ord og fordyper sig i hans tanker. Heller ikke nu gaar man tomhændet fra ham. Han har endnu sit gamle særpræg i uslitt fylde. Han er dyp og enkel, stilfarende og iagttagende, psykolog og sjælesørger, mild og streng, varsom og sanddru, klok og overbærende, etiker og estetiker, kundskapsrik og letfattelig — en personlighet av de sjeldneste. Hver side av boken bærer hans mærke: den kristendomsfyldte kultur. Er det end ikke i egentlig forstand en populær bok — den henvender sig til det dannede publikum — vil den utvilsomt finde vei ind til de tusen hjem og overalt vil den møtes av ønsket om at forfatteren snart igjen vil la høre fra sig.

Frits Duus.

Den gyldne Gren. Av *Karl Gjellerup.* Kjøbenhavn — Kristiania. Gyldendalske. 1917. 277 sider.

Den mangesidede, mangeaasynede, i sin produktion næsten Proteus-aktige, nu ogsaa til almindelig overraskelse Nobelprisbeprydede danske dikter Gjellerup har iaar sendt ut en bok «Den gyldne Gren». Vel er der ikke nogen klar linje at opdage i Gjellerups forfatterskap; han ser ut som en der svinger fra emne til emne i alle tider og verdensdele og kulturer. Men vi støter dog her i denne bok baade paa sider og miljøer som vi fra hans tidligere boker vet han med forkjærlighet gir sig av med og færdes i. Han bekjender sig som en romantisk beundrer av den «germanske» rase og dens karakter; men karakteristisk nok, naar det gjælder noget saa uhaandgripelig som rasekarakter, falder det ham ogsaa denne gang lettere at finde en repræsentant for sine germanere i et av hine Tacitus's uvirkelige idealbilleder end i noget faktisk og aktuelt. Hans Tacitus'ske-Felox-Dahlske ideal-germanere formaar ikke at avvinde os hverken interesse eller tro paa sin virkelighet; hvad der kan taales og forstaaes hos en skikkelig tysker, som fabrikerer glansbilleder av sin Arminius og Thusnelda og hvad nu de gamle romantiske skilderier heter, det skal der en mere end naiv og «hausbacken» smag til for at døie av en danske og en Nobelpristager. Ti tross adskillige ubegripelige indfald hos «de aderton» har dog kroningen av mænd som Bjørnson og Tolstoy vænnet os til at kræve at det av statuterne fordrede «idealistiske livssyn» skal være forenet med mandig, alvorlig og i beste mening realistisk dikterisk vilje. Og opriktig talt: det er den mandige realisme, uten hvilken al romantik og idealisme er uvirkelig og værdiløs, som jeg savner hos Gjellerup. Der var mere av det i hans første bøk En Idealist» end nu.

«Den gyldne Gren» er en bok om det første møte mellem to religioner og to raser. De døende antikke guder, ensidig repræsenteret av et presteskap paa en tylvt utsøkte forbrydertyper, staar overfor den nye religion fra østen, som uhistorisk nok alt fra første øieblik av faar idealgermanerne til sine tilhængere — noget som ikke i minste maate er motivert idenifra og virker saa teateraktig og utvortes som vel mulig. Boken vil øiensynlig være en bok om raser og kulturer og religioner — det er disse sociale fænomener som er dens «personer». Man læser da ogsaa boken næsten tilende før man blir klar over hvem av de optrædende virkelige personer der er dens hovedperson.

Det hænger sammen med dens løse komposition. Hele «Anden Bog», «Skriftemaalets Bog», som det heter med en stilløs indblanding av et hebraisk-dansk uttryk i bokens bevisste efterligning av antik retorisk stil, er temmelig overflødig og har ingen ret til den brede plass den nu indtar. Og der er meget i boken som gir indtryk

av at forfatteren har laget den som paaskudd til at komme frem med sine historiske kundskaper. For Gjellerup er vel bevandret i klassisk historie og kulturhistorie. Han har endog fulgt saa godt med i den historiske forskning at han i sin bok øiensynlig vil gi keiser Tiberius æresopreisning for den uret der har været øvet mot hans minde like fra Tacitus og Suetonius av. Saameget merkeligere at han ikke har følt hvor bundfalsk og uhistorisk hans idealgermaner er. Klarest og best tegnet er i det hele Tiberius's skikkelse.

Der hviler et merkelig præg av noget forbigangent over hele boken, like fra dens korrekte, klassiske dansk til dens subjektive fortællemaate, dens overfladiske psykologi. Er det at ha et præmieret «idealistisk livssyn» det samme som at tilhøre en svunden tid?

Verdens Ansigt. Av *Johan Bojer.* Kristiania — Kjøbenhavn, Gyldendalske. 1917. 234 sider.

Johan Bojer er saavist ingen artist. Det merkes først og fremst paa hans stil. Den har intet gnistrende, intet blændende. Den vil ikke i skjønhet, men klarhet. Det er ikke derfor altid sagt den opnaar sit maal. Bojers sprog har intet særegent ved sig, intet for ham eiendommelig og karakteristisk; det er et rolig og litt hverdagslig normalsprog. Det mest særegne ved det maatte være at det allikevel stundom virker knudret, leilighetsvis ogsaa uskjønt. Der er noget tungt og trøndersk ved det, men ogsaa noget energisk, som hugger og støtter sig frem mot maalet.

Endda mere viser Bojers emnevalg at han hverken er eller vil være artist. Han er problemdikter. Det er samfundsproblemene, og særlig individets mangeartede forhold til samfundet, som optar hans tanker. Han skriver da heller ikke for at skrive en bok, men fordi problemet har besat ham og kræver en løsning. Og saa meget kunstner er Bojer at baade problemet og dets løsning søker en plastisk form.

«Verdens ansigt» er en bok som er fremkaldt av verdenskrigen — endda denne ikke nævnes med et ord. Men dens emne er et av de problemer som verdenskrigen med særlig makt har trængt ind paa os. Det er problemet om den enkeltes ansvar i og stilling til de uretfærdigheter og de rædsler som daglig fortrækker menneskehetens ansikt i navnløse lidelser. Problemet behøver selvsagt ikke at hænge sammen med krigen. Men denne gjør det særlig nærværende og levende.

Til daglig gjør disse menneskehetens lidelser intet stærkt indtryk paa os. — Vi læser om dem, og ofrer dem nogen øieblikke. Men det er jo alt sammen saa langt borte fra os. Vi føler ikke uretten brændende paa os selv. Og nu — da den er himmelropende — hvordan kan det ha sig at vi allikevel føler saa litet til det? Hvorfor er verdens pine ikke en større virkelighet for

os allesammen, hvorfor skriker vi ikke op og tar stilling, hvorfor kjender vi ikke vor medskyldighet, hvorfor ser vi ikke vor pligt til at være med at rette paa det alt? Ti det er jo *vor* menneskehet, og vi hænger jo alle sammen, og ingen av os er uten skyld og ingen er uten plikt.

Dette er det som har brændt i Bojers sjæl. Vel vet han, og sier det klart nok i boken, at det at ta dette op, at føle «verdenssamvittigheten» i sig, det er en kval og en lidelse, — for hvad kan den enkelte utrette? Og er der i det hele mulighet for at der nogensinde vil kunne utrettes noget? Er troen paa menneskets troen paa livet, paa fremgangen, paa det gode, paa en «Gud» ikke et blændverk? Er det overhodet overfor det som sker i verden mulig at bevare den tro at menneskehetens tog dog er et triumftog frem mot lys og lykke og skjønhet? Den som bærer verden i sin samvittighet, han blir mere ensom end noget andet menneske paa jord. Men selv om saa er — det maa dog til; at Harald Mark, bokens hovedperson, er den som handler ret, det er for Bojer klart nok. Vi merker i hans bok harmen over at ikke vi alle sammen har følt mere av verdenssamvittigheten i disse tider, end vi har.

Hos Harald Mark er denne verdenssamvittighet ett med ham selv. Den besætter ham, den gjør ham syk, «unormal». Han er den kunstneriske fremstilling av en enkelt side av vort væsen, som vi alle har noget av og leilighetsvis beherskes av, særlig i de unge aar. Denne dype samfølelse, den trossige tro paa at der *er* en mening og en fremgang, at toget *dog* er et triumftog, den er noget almenmenneskelig og noget normalt. Og den er abnorm, er sjælelig defekt, som aldrig har kjendt noget av det. Men hos Harald Mark er det blit besættelse. Han mister evnen til at se lys, til at se lykke, til at leve sit egenliv; han blir fanatisk, mørk, fortvilet. Han dras ges altid til synet av lidelse, han maa daglig fodre sin sjæl med verdens grufuldheter, saa han kan kjende den flammende harme, som er blit hans normale tilstand, og den dype vaande av avmakt, som følger i dens spor; verdensaviserne, hvor han fornemmer den feberhete aande av den syke menneskehet, er blit hans daglige brød; gjennem dem stirrer han ind verdens fortrukne ansikt og bærer menneskehetens synd og skyld paa sig, føler dens fordømmelse som sin.

Hvad er dette? Det er sygdom, javel. Men det er mere. Det er det samme almenmenneskelige som, da det blev til besættelse hos Luther, skaffet sig luft i hans bekjendte: mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa! Det er noget almengyldig; bare i en særegen potensering, som vi andre regner for unormal. Kanske maa kunsten foreta denne forkortelse av virkeligheten for at føre problemet frem i al dets skarphet.

Harald Mark drives mot undergangen av sin syke verdenssamvittighet. Han strir imot, prøver at livberge sig. Det han holder

paa at miste er den nødvendige forutsætning for «helbredelsen» *troen* paa menneskehetens frelse. Han strir med opbydelse av alle sine kræfter forat vinde en god samvittighet. Hvorledes? Ved at opfylde sin plikt til det siste, og ved den kjøpe sin ret til «salighet» — Bojer kalder det lys eller lykke. Kjender vi dette igjen? Er det ikke broder Martins livsproblem, bare i ny form, i socialmoderne istedenfor i individuel-transendental form. Men religion er der i begge former. Det kommer efterhaanden til at staa slik for Harald Mark, at han kan bare «redde» et eneste menneske som har det ondt, fra at gaa under, saa har han vundet. For da har han reddet sin tro paa frelsens mulighet. Det brister. Tilbake er fortvilelsen.

Da «frelses« han udenifra — ikke «av egen fornuft eller kraft». Den store række av troende, himmelstormende idealister, som har sat ind sin tro, sit geni, sit liv paa at løfte menneskeheten op mot lysere og renere høider, staar for hans sjæls øie. Det er en av dem, Beethoven, som gjennem tonerne av sin niende symfoni løser stængslerne, gir «viljen til liv» det støt som reiser den. Han ser dem for sig, alle de store som var korsfæstet for verden. Og det slaar ham: er det mulig at disse har levet forgjæves? Den høieste værdi, *maa* ikke den være sandhet og virkelighet? Det løsner. Han er «frelst».

Dette er religionens problemer. Det er religionens løsning. Men her mangler riktignok dens autoriserte former og formler. La hvem som vil hænge sig i det. — Her er, saavidt jeg ser, gjort et skridt utover «Den store hunger». Men er «løsningen» helt sand? Kan denne rene værdidom holde sig uten at ta en fastere form som en værensdom, som en positiv Gudstro?

Den psykologiske begrundelse Bojer gir av sin hovedperson er ikke altid overbevisende. Vi ønsker i en psykologisk roman noget mere at faa vite ikke bare at, men ogsaa hvorfor og hvordan. Og særlig er der en side som er kommet til kort i skildringen, det er troen, det livsbejaende i Harald Marks sjæl. Ti et liv som hans bæres ikke uten av en voldsom oprindelig optimisme, som tross alle skuffelser holder ham og tvinger ham ind i problemet og kampen paa ny. Men denne side ved ham træ r bare rent leilighetsvis frem, og særlig træffer bokens ouverture ved siden av, fører ikke ind i det centrale i hans sjæl. Det hænger vel sammen med at især bokens første del ikke er fast og energisk nok bygget op.

Sigmund Mowinckel.

Ny landsmaalslitteratur.

Vegvill. Av *Hans Seland.* (Norlis forlag).

Hans Seland gjør sig aar færdig med Tore Herdal efter at ha arbeidet med ham i tre bøker. Tore Herdal er «vegvill». Han har engang valgt kompromiset og det margstjæler ham. Han mister fotfæstet og blir rotløs. Samvittighetsangsten ligger som et mareridt over ham og dræper enhver opdrift i ham til gangs verk.

Med nidkjær iver følger Hans Seland denne mands indre strid. Hver trevl i hans sjæl lægges frem. Indtil de inderste sjælskroker blotter han den brudte mands sykelige angst og selvbebreidende uro. Men Tore Herdal savner ethvert tilløp til dyp ærlighet og blir derfor triviel i al sin ængstelse.

Boken vidner om klok iagttagelse og stort menneskekjendskap. Men dissektionen av denne mands sjæleliv forløper saa grundig at man gaar træt i læsningen og blir ikke særlig sorgtungt stemt da et slagtilfælde omsider bringer Tore Herdals samvittighetsangst til ro.

Eventyrgarden. Av *Olav Hoprekstad.* (Norlis forlag).

Skal Eventyrgarden være et lystspil, som forfatteren mener, maa personerne i fantasiformningen ha eiet mere humør og liv end bokens blade bærer bud om. Eventyrgarden er ikke morsom. Til at løsne latteren savner den baade humør og vid. Naar den allikevel fortjener at gaa over bredderne er det mindre fordi den i sin opbygning og utformning ligger vel tilrette for scenen, men snarere fordi Eventyrgarden har et alvorsord at si.

Eventyrgarden — det er byen slik som den tegner sig i indflytterens øine. Men med al sin hildrende glans dræper den. Den gjør indflytteren rotløs saa han let drukner i bylivet. Dette er ord som bør sies i en tid da indvandringen til byerne varer ved. Det tjener Hoprekstad til ære at han har sagt dem i saa kvass en form. Og her har Eventyrgarden sin mission. Men til at sætte latteren under tak i en teatersal tror jeg saavisst ikke den duger.

Holmgang. Av *Sjur Bygd.* (Norlis forlag).

Sjur Bygd viser sig i Holmgang som en folkelivskildrer av rang. Jevnt og enkelt tegner han billedet av dalen vestpaa, der folket er snævert som dalen selv og over smaasinds verk og tænker træls tanker. Bare en raker ut over dem, unge Kambe, som vil sone gammel uret og gjøre bygden godt. Men bygdens graaveir samler sig om ham og hindrer hans gjerning. Bønderne tømrer hindringerne op og gaar sin holmgang mot ham med mistanke og hykleri i sit følge.

Denne dalens strid skildrer Sjur Bygd i levende billeder. Med saa realistiske pennestrøk er vel dalens hverdagsliv sjelden blit tegnet før. Disse bønder er saavisst ikke helgeklædt; de lever i Dimdalen og de har livets præg over sig i Sjur Bygds bok.

«Holmgang» virker i sin opbygning noget fragmentarisk; men de enkelte fragmenter rummer perler av folkelivsskildringer. Den utstrakte dialektbruk vil nok volde endel vanskeligheter østenfor Langfjeldene, men gir man sig for alvor ikast med den, glæder man sig over forfatterens rammende ordvalg og friske fortællerkunst. Med denne bok rykker Sjur Bygd langt frem i rækken blandt vore folkelivsskildrere.

Rike-Ragna. Av *Lars Jaastad.* (Norlis forlag).

Lars Jaastad henter sit emne fra middelalderen. Ind i rammen av striden mellem landets stormænd og kirkens mænd tegner han billedet av Rike-Ragna fra Jastadum som trods sin skjønhet og rikdom ikke naadde dit hun vilde, men maatte vælge Toralv før Baard og siden fik at vandre veien fra sorg til kloster og fra kloster til ny sorg.

Lars Jaastad har meget tilfælles med Sjur Bygd. Hans fortællerkunst søker det enkle og hverdagslige og gjør det levende og interessant ved en rik evne til karakteristik i faa ord. Jaastad har i Rike-Ragna undgaat faren for at lægge en ny tid ind i en svunden tids form og har derved skapt en historisk skildring som man læser med udelt glæde.

Heime og Ute. Av *Nils Økland.* (Norlis forlag).

Nils Økland søker at skape lyrik av avholdssak, landsmaal og venstrepolitik. Saa gode disse saker i og for sig kan være, til lyrisk behandling egner de sig ikke. Skal et digt synge videre i andre sind maa det banke et hjerte bak dets rytmer. Det maa tegne sig et ansigt mellem linjerne. Men disse Oklands vers er saklige og upersonlige og finder ingen gjenklang, selv om der over enkelte av dem er en lys tone og en frisk opsang.

Erling Tobiassen.

Om Gylling-presten Otto Møllers liv og grundtanker. Av *O. Jensen*, dr. phil. (Kjøbenhavn. Schønberg, 1916 — 173 s.)

Det er sikkert ikke mange av de norske prester, som kjender synderlig til den merkelige mand, som dr. phil. *O. Jensen* har viet et særskilt mindeskrift. Og kanske endnu færre er de, som har læst noget av det han har skrevet — denne merkelige mand, som i 55 aar (1859—1915) søndag efter søndag har staat paa den

samme prækestol og præket for den samme menighet — «Gylling-presten» i Gylling sogn, ved Horsens — *Otto Møller* —, som præket til han døde og skrev til han døde — 84 aar gammel. Denne merkelige mand, som i løpet av et halvt aarhundrede saagodtsom hvert eneste aar har utgit et eller flere skrifter, store og smaa, og en hel række avhandlinger i tidsskrifter.

Denne merkelige mand, som sat hjemme i sin menighet og kun yderst sjelden var borte fra den — i høiden ved et eller andet prestekonvent eller skolemøte i et av nabosognene — og dog fulgte med i alle aandslivets bevægelser — dygtig teolog, utmerket prest, dyptgaaende tænker, idealistisk pædagog.

Dr. *O. Jensens* skrift gir et fortrinlig billede av denne mands virksomhet og religiøse og pædagogiske grundtanker. Jeg er viss paa at boken vil læses med den allerstørste interesse ogsaa her i Norge. *Otto Møller* har, ogsaa efter sin død, meget at si os — prester og skolefolk — om vi vil høre ham.

Han var grundtvigianer — det skal ikke skræmme. For han var dog mindre «grundtvigianer» end en Grundtvigs tilhænger. Og ogsaa som saadan var han sig selv, fri og personlig sterk.

Han var konservativ — det skal heller ikke skræmme. For han var en ærlig og varmhjertet kristen. Derfor en fribaaren mand — ogsaa som teolog Og som praktisk kirkemand var han, i meget, sundt fremadskuende. Læs hvad han har skrevet om *konfirmationen* — læs bare gjennemgaaelsen i O. Jensens skrift. Kanske nogen av vore egne konfirmationsstormere vil summe sig litt. Læs hvad han skriver om skole og undervisning. Mange av vore pædagoger vil kimse ad ham. Men i sit stille sind vil de grunde over hvad han har sagt.

En brevveksling. Av *Otto Møller* og *Skat Rørdam*. Utgit av H. Skat Rørdam. I—II. (Kjøbenhavn. G. E. C. Gad. 1916).

Med brevvekslinger er det nu oftest saa som saa. De ting som har den videregaaende interesse vil ofte bli stillet i skygge for en lang række privatissima, som litet eller intet krav har paa offentliggjørelse — og endnu mindre nogen berettigelse dertil. Det maa da ialfald være større skikkelser end Otto Møller og Skat Rørdam. Ganske visst var Otto Møller en merkelig mand, og Skat Rørdam en kundskapsrik og for sit relativt lille samfund en ret indflydelsesrik mand og en dygtig biskop og teolog Men ingen av dem har dog faat den betydning, at en saa monumental brevveksling (paa over 800 store sider) tør sies at kunne regne paa nogen almindelig interesse — end si utenfor Danmark.

Set med objektivt litterære øine tør man vel si, at meget av det som vedkommer privatlivet burde været skaaret bort Da vilde adskillige tanker om kristendom og kirkeliv kunnet træ skarpere og

klarere frem. Og boken hadde hat utsigt til at bli læst ogsaa her i Norge. Men som den foreligger, sker det neppe. Desuten er note-(anmerknings-)apparatet litet tilfredsstillende. Hvad man *nu* kan si er at den opmerksomme og taalmodige læser gjennem de mange sider sagtens nok vil finde nogen guldkorn — særlig prester, med hensyn til deres praktiske gjerning.

Interessant er dog alt som vedkommer de to grundtvigske brevskriveres forhold til Grundtvig og grundtvigianerne.

Og det er av betydelig menneskelig værdi — gjennem denne brevveksling — at se et sjeldent vakkert billede av trofast venskap og frimodig aapenhjertethet med frisk og umiddelbar gjensidig kritik. Det er et ønskeforhold mellem prester.

MARCUS GJESSING.

Israels profeter. Av prof. theol. dr. *Herman Gunkel* (i Giesen). Oversat av universitetsstipendiat dr. Sigm. Mowinckel.

Bibelen er — mens den har tapt terræng hos den dannede læsekreds — blit saa meget interessantere. Videnskabelige fund har kastet klart lys ind over mange dunkle omraader, og indtrængende teologisk studium utreder nogen av de mest flokete og ugreie bibelhistoriske avsnit. Samtidig med at personer og forhold faar psykologisk betydning, trær de anskuelig frem med dybde i billedet, og stiller sig til mandjevning med verdenslitteraturens eller verdenshistoriens mest tiltrækkende skikkelser. Merk hvordan en bibelsk person som kong *Saul* i Wiers Jensens haand har tat menneskelig gestalt og i sin gigantiske kamp har kunnet fængsle et moderne teaterpublikum uke efter uke.

Men i ikke ringere grad paakalder *Israels profeter* et dannet publikums opmerksomhet. Vort kjendskap og vor forstaaelse av dem vinder ved et skrift som Gunkels i den grad, at vi først nu synes at vite hvad en profet var og at forstaa noget av profeternes betydning for Israel som folk og for religionen.

Som den der selv er overlegen fortrolig med profeternes mangesidige verden indfører prof. Gunkel for os deres mystiske og ekstatiske *personer* i deres utvikling. Fra «en skare sværmere som i stormende ildhug drog henover landet» og som snart rev klærne av kroppen, snart saa syner eller hørte røster eller brukte tryllekraftige ord, naar de frem til den høieste blomstring som skriftprofeter, der har sine tanker fra Jahve og sin religiøse og ikke mindre sin *politiske* mission fra ham. De er verdenshistoriens stormfugler, der som *helds* eller *vanhelds* profeter følger sit folk i dets vekslende og tragiske skjæbne, men tilslut naar frem til en avklaret modenhet og dømmekraft som en Jeremja eller en deutero-Jesaja (Kap. 40—55). Disse *religionens mestere* fører gudsfrygten paa jorden frem fra kultus av

lokalguddomme til en sedelig og retsindig tjeneste av den eneste Gud, ham som ogsaa er hele verdens skaper og for hvis fot den hele verden derfor maa falde ned, det er Israels verdensmissions uhyre kald gjennem «Jahves træl».

En forøket interesse faar prof. Gunkels lille bok ved den litteraturhistoriske skildring av profetenes tilhørerkreds og det profetiske forfatterskaps vekst fra tale til skrift, fra poise til prosa — med dens forskjellige stilarter og uttrykssæt — og fra digt til tænkning, alt med en fylde av ogsaa til norsk dygtig overførte rytmiske eksempler.

Naar derfor nu et dannet publikum tar bibelen i haand vil det være med nye forutsætninger til at forstaa og til at trænge ind i dens tankeverden, noget der ogsaa levende vil befrugte den opbyggelige bruk av bibelen.

RAGNVALD GJESSING.

Gamle Stier. Av *Morten Pontoppidan.* En bønnebok for enfoldige kristne.

Jeg vil gjerne faa lov til at henlede opmerksomheten paa denne lille bok. Og derigjennem om det var mulig faa sende dens forfatter en tak

Det er saa underlig at faa se en *bønnebok* igjen, en bønnebok blandt alle andagterne og andagtsbøkernes vrimmel. Og jeg tror i grunden den tilfredsstiller et savn, selv om savnet ikke er tydelig følt i nogen stor utstrækning. Ti mellem os er det prækener, taler og andagter som for tiden staar i kurs. Vi gaar i kirkerne for at høre prækener. Og vi holder husandagt for at høre prækener. Og vi læser oftest «en andagt», naar vi gjennem nogen stille minuter forbereder os til dagens gjerning.

Vilde det ikke være mere naturlig om den enkle bøns henvendelse til Gud igjen blev formen for vor opløftelse? Om vi virkelig hengav os i kirkebønnerne som noget væsentlig i gudstjenesten? Om vore husandagter igjen blev fælles morgenbøn og aftenbøn «av eenfoldige kristne»?

Morten Pontoppidans bok er en hjælp hertil — for «enfoldige kristne», eller med andre ord for ganske almindelige mennesker, der gjerne vil høre Kristus til.

«*Gamle Stier*» har forfatteren kaldt den. Den indeholder bønner av mænd, der længst er gaat ind bak forhænget. Og naar man ad disse gamle stier forsøker at vandre hen mot Gud, da føler man, synes jeg, at det er godt at vandre netop ad dem. Engang har ogsaa disse gamle stier været *veie*, veie med landeveisstøv over sig. Men det er længe siden. Støvet er borte, og veiunderlaget er dækket av de mange aarganges blade som er blit til muld, hvor

græsset gror ved kanterne. Og man tænker ikke længer paa hvorledes nu disse veie er konstrueret. Man tænker bare, at ad denne sti har engang en, som nu er hos Gud vandret hen mot Gud.

Jeg vilde ønske at «eenfoldige kristne» vilde begynde at bruke denne bok.

Og siden jeg nu snakker om Morten Pontoppidan, vil jeg minde om en anden bok han har skrevet. Den heter: «*Breve om Kristus til min gudsøn*». Om den bok vet jeg ikke noget bedre at si, end at den har øket min virkelighetsbevissthet om Kristus. Jeg gir den til alle konfirmanter, som staar mig nær.

Kristiansand S.

Dr. Kristen Andersen.

Familien Vendel. Fortælling fra Island. Av *Eline Hoffmann*. (H. Aschehoug & Co. Kjøbenhavnskontoret).

«Familien Vendel» er ikke en bok om Island og islendinger som alle bøkene av de unge islandske forfattere fra de senere aar. Det er en bok om Island — det harde, kalde og mørke land — som er blitt som et forvisningssted for den danske sysselmann og hans familje. Han og hans unge hustru kom derop bare for aa være der noen aar og tjene sig en formue og rett til en stilling i Kjøbenhavn som for dem er det eneste sted i verden, hvor det er godt aa være. Men aarene gaar med aa vente baade paa formuen og paa utnevnelsen, og de blir gamle uten aa ha levd livet. Fortellingen er underholdende og lett lest. Den minner i sit emne om «Familien paa Gilje», men den har ikke samme dikteriske dybde og perspektiv som Jonas Lie's bok. Stilen er jevn og liketil; der er flere vakre og livlige natur- og miljø-skildringer.

Didrik Arup Seip.

FREDSBØN.

Herre, millionar hjarte
bøygjer seg i angst og skjelv
under toreskyer svarte,
under dine stengde himlar
sine kalde domarkvelv.
Blodug ligg di fagre jord —
og klagar.

Blod fraa tusund edle søner,
taaror fraa kvar sonlaus mor
ropar upp som rædde bøner,
upp mot dine stengde himlar,
hjelpelause, utan ord.
Herre, sjaa ei verd som lid —
og lengtar!

Lengtar! — Aa, som sus um vaaren
gjenom millionar tre,
bryt det gjenom blodet, taaren
som ei vonlaus von imot deg:
«Fred paa jord! Aa Herre, — fred!» — —
Engelen med ditt eldsverd staar
med svaret.

Sjaa vi leitar, millionar,
etter livsens freda tre!
Naar skal stridens domartonar
gjenom sorg og angst og liding
slaa i kvart eit hjarte ned? —
Naar skal kjærleik møte hat —
og sigra? — —

Herre, millionar hjarte
skjelv i rædsle paa vaar jord
under helvitmakter svarte. —
Sjølv vi stengte Paradiset. —
Herre, lær oss bror med bror
inn paa offervegen tung
aa trøda!

ERIK HARILDSTAD.